T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER DOKTORA PROGRAMI

STRATEJİK SÜREKLİLİK BAĞLAMINDA ÖZBEKİSTAN-ÇİN İLİŞKİLERİ: KERİMOV VE MİRZİYOYEV DÖNEMLERİNİN NEOKLASİK GERÇEKÇİLİK PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ

Doktora Tezi

GULNORA SAIDAKHMEDOVA

İSTANBUL, 2026

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER DOKTORA PROGRAMI

STRATEJİK SÜREKLİLİK BAĞLAMINDA ÖZBEKİSTAN-ÇİN İLİŞKİLERİ: KERİMOV VE MİRZİYOYEV DÖNEMLERİNİN NEOKLASİK GERÇEKÇİLİK PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ

Doktora Tezi

GULNORA SAIDAKHMEDOVA

Tez Savunma Jürisi

1. Tez Danışmanı: Doç. Dr. Meral Balcı
2. Üye : Prof. Dr. Arzu Al
3. Üye: : Prof. Dr. Gülden Ülgen
4. Üye : Prof. Dr. Gonca Oğuz Gök
5. Üye : Doç. Dr. Hakan Arıdemir

İSTANBUL, 2026

ÖZET

Bu tez, Özbekistan Cumhuriyeti (bundan sonra "Özbekistan" olarak anılacaktır) ile Çin Halk Cumhuriyeti (bundan sonra "Çin" olarak anılacaktır) arasındaki ikili ilişkileri, liderlik değişiminin dış politikaya etkisi ve stratejik süreklilik bağlamında incelemektedir. İki ülke arasındaki ilişkiler, tarihsel olarak İpek Yolu güzergâhı üzerinde şekillenen ticari ve kültürel etkileşimlere dayanmaktadır. Ancak 27 Aralık 1991'de Çin'in, Özbekistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biri olmasıyla birlikte ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. Bu süreci takiben 2 Ocak 1992'de diplomatik ilişkilerin tesis edilmesi ve 3 Ocak 1992'de imzalanan Ticari ve Ekonomik İş birliği Anlaşması, iki ülke arasındaki iş birliğini kurumsal bir zemine oturtmuştur.

Bu çalışma, Özbekistan ile Çin arasındaki ilişkileri otuz yılı aşkın bir zaman diliminde, İslam Kerimov (bundan sonra "Kerimov" olarak anılacaktır) ve Şevket Mirziyoyev (bundan sonra "Mirziyoyev" olarak anılacaktır) dönemlerini karşılaştırmalı biçimde ele almaktadır. Siyasi-diplomatik, ekonomik-ticari, güvenlik-askerî ve sosyokültürel boyutlarıyla değerlendirilen ikili ilişkiler, stratejik süreklilik ekseninde, değişim unsurlarıyla birlikte analiz edilmiştir. Ayrıca Şanghay İş birliği Örgütü (ŞİÖ) çatısı altında yürütülen çok taraflı iş birlikleri ile Çin'in tarihsel İpek Yolu güzergâhını modernize etmeyi hedefleyen Kuşak ve Yol Girişimi (KYİ) bağlamında Özbekistan'ın üstlendiği bölgesel rol de kapsamlı biçimde ele alınmıştır.

Tezin kuramsal çerçevesi, uluslararası ilişkiler literatürünün temel yaklaşımlarından biri olan gerçekçilik perspektifine dayanmaktadır. Bununla birlikte, liderlik, bürokratik yapı, iç siyasal dinamikler ve algı gibi birim düzeyi unsurların dış politika davranışlarını açıklamadaki belirleyici rolü nedeniyle çalışmada neoklasik gerçekçilik yaklaşımı benimsenmiştir. Bu kuramsal tercih, liderlik değişiminin dış politikaya yansımalarını ve stratejik süreklilik–değişim dengesinin nasıl şekillendiğini daha derinlikli ve çok katmanlı biçimde analiz etmeye olanak tanımaktadır. Yapılan literatür taraması, Özbekistan–Çin ilişkilerini hem liderlik değişimi hem de stratejik süreklilik ekseninde neoklasik gerçekçilik perspektifinden ele alan bütüncül bir çalışmanın bulunmadığını ortaya koymaktadır. Söz konusu ilişkilerin ŞİÖ ve KYİ bağlamındaki çok boyutlu yapısının Türkçe literatürde sınırlı ölçüde incelendiği tespit edilmiştir.

Tez kapsamında ağırlıklı olarak nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; içerik analizi tekniği aracılığıyla uluslararası literatürün yanı sıra özellikle Rusça ve Özbekçe kaynaklara ağırlık verilerek kapsamlı bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Ekonomik boyutların nesnel biçimde desteklenmesi amacıyla ticaret verileri gibi nicel göstergeler de analize dâhil edilmiştir. Elde edilen bulgular, liderliğin Özbekistan–Çin ilişkilerindeki belirleyici rolünü ortaya koymakta ve ikili ilişkilerin neoklasik gerçekçilik çerçevesinde kuramsal açıdan tutarlı biçimde açıklanabileceğini göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, Türk akademik literatürüne özgün ve bütüncül bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Özbekistan, Çin, Neoklasik Gerçekçilik, Liderlik Değişimi, Stratejik Süreklilik, Şanghay İş birliği Örgütü, Kuşak ve Yol Girişimi.

ABSTRACT

This dissertation examines the bilateral relations between the Republic of Uzbekistan (hereafter "Uzbekistan") and the People's Republic of China (hereafter "China") within the framework of leadership change and strategic continuity. Although the relationship between the two countries rests on centuries-old commercial and cultural exchanges along the historic Silk Road, a new phase began when China became one of the first states to recognize Uzbekistan's independence on 27 December 1991. The establishment of diplomatic relations on 2 January 1992 and the signing of the Agreement on Trade and Economic Cooperation on 3 January 1992 placed bilateral cooperation on an institutional foundation.

The study analyzes Uzbekistan–China relations over more than three decades by comparing the periods of Islam Karimov (hereafter "Karimov") and Shavkat Mirziyoyev (hereafter "Mirziyoyev"). Political-diplomatic, economic-commercial, security-military, and sociocultural dimensions of the relationship are evaluated through the lens of strategic continuity and change. In addition, Uzbekistan's regional role within the framework of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) and China's Belt and Road Initiative (BRI), which aims to revitalize the historical Silk Road, is examined in detail.

The theoretical basis of the dissertation is realism. However, due to the explanatory power of unit-level variables such as leadership, bureaucracy, domestic politics, and perception in foreign policy analysis, the study adopts neoclassical realism. This framework enables a deeper examination of how leadership change shapes foreign policy behavior and how the balance between continuity and change emerges. A review of the existing literature reveals that no comprehensive study has analyzed Uzbekistan–China relations comparatively through the lens of leadership change and strategic continuity within a neoclassical realist framework. It is also observed that the multidimensional relations within the SCO and BRI frameworks have been addressed to a limited extent in the Turkish-language literature.

The dissertation employs a qualitative research design. Through content analysis, a broad examination of international scholarship is carried out, with particular emphasis on

Russian- and Uzbek-language sources. Quantitative indicators—such as trade statistics—are also incorporated to substantiate the economic dimensions of the analysis. The findings demonstrate the decisive role of leadership in shaping Uzbekistan–China relations and show that bilateral interactions can be theoretically explained in a coherent manner within the framework of neoclassical realism. In this respect, the study aims to offer an original and comprehensive contribution to Turkish academia.

Keywords: Uzbekistan, China, Neoclassical Realism, Leadership Change, Strategic Continuity, Shanghai Cooperation Organization, Belt and Road Initiative.

TEŞEKKÜR

Doktora eğitimime başladığım günden bu yana, uluslararası ilişkilere duyduğum derin ilgi ve bağlılık, bu süreci benim için hem anlamlı hem de üretken kılmıştır. Akademik merakım ve entelektüel arayışım, bu uzun yolculuğun her aşamasında bana yön veren temel ilham kaynakları olmuştur. Bu süreçte, başta Almanya olmak üzere farklı ülkelerde edindiğim akademik ve kültürel deneyimler, araştırma sürecime katkı sağlayan anlamlı birer kazanım olmuştur.

Türkiye'de lisansüstü eğitimime devam etmek, hem akademik hem de kişisel gelişimim açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Elbette hiçbir alanda uzmanlaşmak kolay değildir. Bu uzun ve zorlu süreçte desteklerini esirgemeyen aileme, sevdiklerime ve katkı sağlayan tüm kurumlara en içten teşekkürlerimi sunarım.

Doktora eğitimi ve tez yazım süreci, disiplinli çalışma, özveri ve akademik titizlik gerektiren uzun soluklu bir yolculuktur. Bu süreçte, her aşamada yol gösteren, değerli katkıları ve yapıcı eleştirileriyle çalışmama yön veren danışmanım Sayın Doç. Dr. Meral Balcı'ya en içten şükranlarımı sunarım. Ayrıca, tez sürecime kıymetli değerlendirme ve önerileriyle katkıda bulunan jüri üyeleri Sayın Prof. Dr. Arzu Al ve Sayın Prof. Dr. Gülden Ülgen'e de teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Uluslararası literatürün yanı sıra Rus ve Özbek kaynaklarına da ağırlık verilerek hazırlanan bu çalışmanın, Türk akademik literatürüne mütevazı bir katkı sunmasını dilerim.

Saygı ve teşekkürlerimle.

Gulnora SAIDAKHMEDOVA

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR

ÖZET

ABSTRACT

TABLOLAR LİSTESİ

ŞEKİLLER LİSTESİ

KISALTMALAR LİSTESİ

GİRİŞ

I. Amaç ve Kapsam

II. Konunun Önemi ve Özgün Değeri

III. Literatür Özeti

IV. Yöntem

V. Araştırma Sorusu ve Hipotezi

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Gerçekçilik Geleneğinin Tarihsel ve Kuramsal Gelişimi

1.2. Gerçekçilik Geleneğinin Alt Kuramsal Yaklaşımları

1.2.1. Geleneksel Gerçekçilik (Klasik Realizm)

1.2.2. Yapısal Gerçekçilik (Neorealizm)

1.2.3. Geleneksel ve Yapısal Gerçekçilik Arasındaki Kuramsal Ayrımlar

1.2.4. Savunmacı (Defansif) Gerçekçilik

1.2.5. Saldırgan (Ofensif) Gerçekçilik

1.3. Gerçekçilik Kuramına Yönelik Eleştiriler ve Güncel Yaklaşımlar

1.4. Neoklasik Gerçekçilik

1.4.1. Neoklasik Gerçekçiliğin Dış Politika Analizine Uygulanması ve Temel Değişkenleri

1.4.1.1. Bağımsız Değişken: Uluslararası Sistem ve Güç Dağılımı

1.4.1.2. Ara Değişkenler: Algısal ve İç Siyasal Filtreler

1.4.1.3. Devlet Kapasitesi: Yapısal ve Uygulama Boyutu

1.4.1.3.1. Kavramsal Konumu

1.4.1.3.2. Bileşenleri

1.4.1.3.3. Kuramsal İşlevi

1.4.1.4. Bağımlı Değişken: Dış Politika Davranışı

1.4.2. Neoklasik Gerçekçiliğin Kuramsal Konumu

1.4.3. Neoklasik Gerçekçiliğe Yönelik Eleştiriler

1.4.4. Neoklasik Yaklaşımın Güçlü Yönleri ve Dış Politika Analizine Katkısı

1.4.5. Bu Araştırmada Neoklasik Yaklaşımın Kullanımı

1.5. Özbekistan ve Çin Dış Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi

1.6. Özbekistan–Çin İlişkilerinin Analitik Haritalandırılması

1.6.1. Sistem Düzeyi: Uluslararası ve Bölgesel Çevrenin İkili İlişkilere Yapısal Etkisi

1.6.2. Liderlik Algıları ve Stratejik Önceliklerin İkili İlişkilere Yansıması

1.6.3. İç Siyasal Dinamikler ve Bürokratik Süreçlerin İlişkilerin Yapısına Etkisi

1.6.4. Devlet Kapasitesi: Ekonomik, Kurumsal ve Uygulama Boyutları

1.6.5. Dış Politika Çıktıları: İlişkilerin Somut Yönelimleri

İKİNCİ BÖLÜM

ÖZBEKİSTAN–ÇİN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI VE GELİŞİMİ

2.1. İpek Yolu: Tarihsel Etkileşim Ağları ve Bölgesel Bağlantılar

2.2. Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği Dönemlerinde Özbekistan–Çin İlişkilerinin Yapısal Dönüşümü

2.3. Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği Dönemlerinin Özbekistan–Çin İlişkileri Üzerindeki Yapısal Etkileri

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK SONRASI KERİMOV DÖNEMİNDE ÖZBEKİSTAN–ÇİN İLİŞKİLERİ (1991–2016)

3.1. Siyasi İlişkiler

3.2. Ticari ve Ekonomik İlişkiler

3.2.1. ŞİÖ'nün Kuruluşu Çerçevesinde Ekonomik İlişkilerin Kurumsallaşması
3.2.2. Andican Olayları Sonrası Dönemde Ekonomik İlişkilerin Seyri
3.2.3. Enerji Alanında İş Birliği Mekanizmaları
3.3. Askerî ve Güvenlik İlişkileri
3.4. Sosyokültürel İlişkiler
3.4.1. Kültürel Anlaşmalar ve Etkinlikler
3.4.2. Eğitim ve Akademik İş Birlikleri
3.4.3. Turizm Alanında İş Birlikleri
3.5. ŞİÖ Çerçevesinde Özbekistan–Çin İlişkilerinin Çok Taraflı ve Kurumsal Boyutu
3.5.1. 14–15 Haziran 2001 Tarihli Şanghay Zirvesi
3.5.2. 7 Haziran 2002 Tarihli St. Petersburg Zirvesi
3.5.3. 28–29 Mayıs 2003 Tarihli Moskova Zirvesi
3.5.4. 16–17 Haziran 2004 Tarihli Taşkent Zirvesi
3.5.5. 5 Temmuz 2005 Tarihli Astana Zirvesi
3.5.6. 15 Haziran 2006 Tarihli Şanghay Zirvesi
3.5.7. 16 Ağustos 2007 Tarihli Bişkek Zirvesi
3.5.8. 28 Ağustos 2008 Tarihli Duşanbe Zirvesi
3.5.9. 15–16 Haziran 2009 Tarihli Yekaterinburg Zirvesi
3.5.10. 10 - 11 Haziran 2010 Tarihli Taşkent Zirvesi
3.5.11. 15 Haziran 2011 Tarihli Astana Zirvesi
3.5.12. 6 Haziran 2012 Tarihli Pekin Zirvesi
3.5.13. 13 Haziran 2013 Tarihli Bişkek Zirvesi
3.5.14. 11-12 Eylül 2014 Tarihli Duşanbe Zirvesi
3.5.15. 9–10 Temmuz 2015 Tarihli Ufa Zirvesi
3.5.16. 23–24 Haziran 2016 Tarihli Taşkent Zirvesi

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MİRZİYOYEV DÖNEMİNDE ÖZBEKİSTAN–ÇİN İLİŞKİLERİ (2016–2025)

4.1. Siyasi İlişkiler

4.2. Ticari ve Ekonomik İlişkiler

4.2.1. Enerji ve Yeşil Dönüşüm Alanında İş Birliği

4.2.2. KYİ Bağlamında Stratejik Süreklilik ve Dönüşüm

4.2.2.1. 14–15 Mayıs 2017 Tarihli KYİ Pekin Forumu: Kurumsallaşma ve Ekonomik İş Birliğinin İnşası

4.2.2.2. 25–27 Nisan 2019 Tarihli KYİ Uluslararası Forumu (Pekin): Ekonomik Derinleşme ve Proje Temelli İş Birliği

4.2.2.3. 17–18 Ekim 2023 Tarihli KYİ Uluslararası Forumu (Pekin): Yeşil Dönüşüm ve Sürdürülebilirlik Odaklı İş Birliği

4.3. Askerî ve Güvenlik İlişkileri

4.4. Sosyokültürel İlişkiler

4.4.1. Kültürel Anlaşmalar ve Etkinlikler

4.4.2. Eğitim ve Akademik İş Birlikleri

4.4.3. Turizm Alanında İş Birlikleri

4.5. ŞİÖ Çerçevesinde Özbekistan–Çin İlişkilerinin Derinleşen Çok Taraflı ve Kurumsal Boyutu

4.5.1. 9 Haziran 2017 Tarihli Astana Zirvesi

4.5.2. 9–10 Haziran 2018 Tarihli Qingdao (Çingdao) Zirvesi

4.5.3. 13–14 Haziran 2019 Tarihli Bişkek Zirvesi

4.5.4. 10 Kasım 2020 Tarihli Çevrim İçi Gerçekleştirilen Zirve

4.5.5. 16–17 Eylül 2021 Tarihli Duşanbe Zirvesi

4.5.6. 15–16 Eylül 2022 Tarihli Semerkant Zirvesi

4.5.7. 4 Temmuz 2023 Tarihinde Çevrim İçi Gerçekleştirilen Zirve

4.5.8. 4 Temmuz 2024 Tarihli Astana Zirvesi

4.5.9. 7 Haziran 2025 Tarihli Tianjin “ŞİÖ+” Toplantısı

4.6. COVID-19 Salgını Sürecinde İlişkilerin Kurumsal ve Stratejik Boyutu

SONUÇ

KAYNAKÇA

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Gerçekçilik Geleneğinin Tarihsel Gelişimi ve Kuramsal Ayrışmaları

Tablo 2. Geleneksel ve Yapısal Gerçekçilik Arasındaki Temel Kuramsal Ayrımlar

Tablo 3. Yapısal Gerçekçilik ile Savunmacı Gerçekçiliğin Kuramsal Varsayımlarının Karşılaştırılması

Tablo 4. Savunmacı Gerçekçilik ile Saldırgan Gerçekçiliğin Kuramsal Varsayımlarının Karşılaştırılması

Tablo 5. Neoklasik Gerçekçiliğin Kuramsal Gelişimi ve Başlıca Literatürü

Tablo 6. Neoklasik Gerçekçilikte Dış Politika Analizinin Kavramsal Çerçevesi (Kuramsal Model)

Tablo 7. Neoklasik Gerçekçilik Perspektifinde Dış Politika Analizine Yönelik Kuramsal Yaklaşımlar

Tablo 8. Neoklasik Gerçekçilikte Dış Politika Analizinin Değişken Yapısı

Tablo 9. Neoklasik Gerçekçilikte Bağımsız Değişken: Uluslararası Sistem ve Güç Dağılımı

Tablo 10. Neoklasik Gerçekçilikte Ara Değişkenler: Algısal ve İç Siyasal Filtreler

Tablo 11. Neoklasik Gerçekçilikte Devlet Kapasitesi: Yapısal ve Uygulama Boyutları

Tablo 12. Neoklasik Gerçekçilikte Bağımlı Değişken: Dış Politika Davranışı

Tablo 13. Neoklasik Gerçekçilik Perspektifinden Özbekistan–Çin Dış Politikalarının Karşılaştırılması

Tablo 14. Kerimov Döneminde Özbekistan–Çin Arasındaki Başlıca Diplomatik Temaslar (1991–2016)

Tablo 15. 1992–2000 Döneminde Özbekistan–Çin İkili Ticaretinin Yapısı ve Hacmi (Milyon ABD Doları)

Tablo 16. 2002–2005 Döneminde Özbekistan–Çin Ticaret Hacmi ve Yapısının Gelişimi (Savkovich'e Göre)

Tablo 17. 2001–2004 Döneminde Özbekistan–Çin Ticaret Hacminin Karşılaştırmalı Görünümü (Danilovich 2013)

Tablo 18. 2001–2004 Döneminde Özbekistan–Çin Ticaretinin Yapısı ve Dış Ticaret Dengesi (Rogozhin 2023)

Tablo 19. 2005–2012 Döneminde Özbekistan–Çin Ticaret Hacminin Karşılaştırmalı Görünümü (Danilovich 2013)

Tablo 20. 2005–2022 Döneminde Özbekistan–Çin Ticaretinin Yapısı ve Dış Ticaret Dengesi (Rogozhin 2023)

Tablo 21. Kerimov Döneminde (2001–2016) Özbekistan–Çin İkili Ticaretinin Seyri (Milyon ABD Doları) *(Rogozhin, Danilovich ve CERR verilerine dayalı)*

Tablo 23. Kerimov Döneminde Özbekistan–Çin Ticari ve Ekonomik İlişkilerinin Neoklasik Gerçekçilik Perspektifinden Değişken Temelli Analizi

Tablo 24. Kerimov Döneminde Özbekistan–Çin Askerî ve Güvenlik İlişkilerinin Neoklasik Gerçekçilik Perspektifinden Değişken Temelli Analizi

Tablo 25. Kerimov Döneminde Özbekistan–Çin Sosyokültürel İlişkilerinin Neoklasik Gerçekçilik Perspektifinden Değişken Temelli Analizi

Tablo 26. Kerimov Döneminde ŞİÖ Devlet Başkanları Zirveleri (2001–2016)

Tablo 27. Kerimov Döneminde ŞİÖ Çerçevesinde Özbekistan–Çin İlişkilerinin Neoklasik Gerçekçilik Perspektifinden Değişken Temelli Analizi

Tablo 28. Özbekistan–Çin Arasındaki Başlıca Diplomatik Temaslar (2017–2025)

Tablo 29. Mirziyoyev Döneminde Özbekistan–Çin Siyasi İlişkilerinin Neoklasik Gerçekçilik Perspektifinden Değişken Temelli Analizi

Tablo 30. Özbekistan'da Çinli Şirketlerin Katılımıyla Yürütülen, Devlet Kurumları Tarafından Onaylanan ve Denetlenen Projeler (2019–2020)

Tablo 31. Çin'in Özbekistan'a Yönelik Doğrudan Yabancı Yatırımları ve Toplam DYY İçindeki Payı (2000–2021)

Tablo 32. Mirziyoyev Döneminde Özbekistan–Çin Ticari ve Ekonomik İlişkilerinin Neoklasik Gerçekçilik Perspektifinden Değişken Temelli Analizi

Tablo 33. Mirziyoyev Döneminde Özbekistan–Çin Askerî ve Güvenlik İlişkilerinin Neoklasik Gerçekçilik Perspektifinden Değişken Temelli Analizi

Tablo 34. Mirziyoyev Döneminde ŞİÖ Çerçevesinde Özbekistan–Çin Sosyokültürel İlişkilerinin Neoklasik Gerçekçilik Perspektifinden Değişken Temelli Analizi

Tablo 35. Mirziyoyev Döneminde ŞİÖ Devlet Başkanları Zirveleri (2017–2025)

Tablo 36. Mirziyoyev Döneminde ŞİÖ Çerçevesinde Özbekistan–Çin İlişkilerinin Neoklasik Gerçekçilik Perspektifinden Değişken Temelli Analizi

Tablo 37. Mirziyoyev Döneminde KYİ Bağlamında Özbekistan–Çin İlişkilerinin Neoklasik Gerçekçilik Perspektifinden Değişken Temelli Analizi

Tablo 38. COVID-19 Döneminde Özbekistan–Çin İlişkilerinin Neoklasik Gerçekçilik Perspektifinden Değişken Temelli Analizi

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Kerimov Döneminde (1992–2000) Özbekistan–Çin İkili Ticaret Hacminin Seyri (Milyon ABD Doları)

Şekil 2. Kerimov Döneminde (2001–2016) Özbekistan–Çin İkili Ticaret Hacminin Seyri (Milyar ABD Doları)

Şekil 3. 2023–2025 Döneminde Özbekistan'ın Başlıca Ticaret Ortaklarıyla Dış Ticaret Hacminin Seyri

KISALTMALAR LİSTESİ

AB – Avrupa Birliği

ABD – Amerika Birleşik Devletleri

AEB – Avrasya Ekonomik Birliği

BDT – Bağımsız Devletler Topluluğu

BGB – Büyük Güç Bölgeselciliği

BM – Birleşmiş Milletler

BRICS – Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika

CERR – Center for Economic Research and Reforms *(Özbekistan Cumhuriyeti Ekonomik Araştırmalar ve Reformlar Merkezi)*

CNPC – China National Petroleum Corporation *(Çin Ulusal Petrol Şirketi)*

ÇKP – Çin Komünist Partisi

DYY – Doğrudan Yabancı Yatırım

DTÖ – Dünya Ticaret Örgütü

Eximbank – Export–Import Bank of China *(Çin İhracat–İthalat Bankası)*

FDI – Foreign Direct Investment *(Doğrudan Yabancı Yatırım)*

ICBC – Industrial and Commercial Bank of China *(Çin Sanayi ve Ticaret Bankası)*

İİT – İslam İş birliği Teşkilatı

ISRS – Institute for Strategic and Interregional Studies *(Stratejik ve Bölgesel Araştırmalar Enstitüsü)*

KOBİ – Küçük ve Orta Büyüklükte İşletmeler

KYİ – Kuşak ve Yol İnisiyatifi

NATO – North Atlantic Treaty Organization *(Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)*

NMMC – Navoi Mining and Metallurgical Combine *(Navoi Madencilik ve Metalurji Kombinası)*

OAK – Oliy Attestatsiya Komissiyasi *(Yüksek Attestasyon Komisyonu)*

RATS – Regional Anti-Terrorist Structure *(Şanghay İş birliği Örgütü Terörle Mücadele Yapısı)*

SIPRI – Stockholm International Peace Research Institute *(Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü)*

ŞİÖ – Şanghay İş birliği Örgütü

TDT – Türk Devletleri Teşkilatı

UNWTO – United Nations World Tourism Organization *(Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü)*

GİRİŞ

Çin ile Orta Asya halkları arasındaki ilişkiler, tarih boyunca farklı dönemlerde çeşitli biçimlerde tezahür etmiş; ticaret, diplomasi, kültürel etkileşim ve jeopolitik dinamikler çerçevesinde çok boyutlu bir yapı kazanmıştır. Bu ilişkilerin tarihsel temelini, Çin topraklarından başlayarak Orta Asya üzerinden Avrupa'ya uzanan kadim İpek Yolu oluşturmaktadır. İpek Yolu, Doğu ile Batı arasında yalnızca ticari değil, aynı zamanda kültürel ve diplomatik etkileşimin de ana güzergâhı olmuştur. Bu bağlamda Çin ile Özbekistan arasındaki ilişkiler tarihsel bir miras üzerine inşa edilmiş; yüzyıllar içerisinde kurumsallaşarak stratejik bir süreklilik niteliği kazanmıştır.

Özbekistan topraklarında tarih boyunca hüküm süren farklı siyasal oluşumlar ile Çin arasındaki ilişkiler, özellikle İpek Yolu ekseninde gelişen ticaret, diplomasi ve kültürel etkileşimler aracılığıyla süreklilik göstermiştir. Ancak 19. yüzyılda Afyon Savaşları'nın yol açtığı siyasal ve ekonomik sarsıntılar ile Batılı devletlerin artan baskıları, Çin'in dışa dönük etkinliğini zayıflatmış ve ülkeyi giderek daha içe dönük bir dış politika izlemeye yöneltmiştir (Sezer Feyzioğlu 2017, ss. 93–98). Aynı dönemde Rusya İmparatorluğu'nun Orta Asya'daki genişlemeci politikaları, Çin'in tarihsel nüfuz alanını daraltmış ve iki taraf arasındaki geleneksel ilişkilerde uzun süreli bir kesintiye yol açmıştır (Sönmez 2013, ss. 319–320; Kodirjonov ve Muminov 2023, s. 79).

20. yüzyıl boyunca Çin ile Özbekistan farklı jeopolitik bağlamlarda konumlanmıştır. Çin, 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sosyalist bir yönetime geçerken; Özbekistan, Sovyetler Birliği bünyesinde dış politikada bağımsız bir aktör olma imkânından yoksun kalmıştır. Çin'in özellikle 1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği ile yaşadığı ayrışmalar, ülkenin daha özerk bir dış politika yönelimi geliştirmesine zemin hazırlamıştır (Ryabchenko 1998, ss. 57–58). Bununla birlikte, stratejik süreklilik perspektifinden bakıldığında Çin'in tarihsel bağları ve güvenlik kaygıları, Orta Asya'daki jeopolitik çıkarlarını koruma yönündeki yaklaşımını sürdürmesine olanak tanımıştır.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Özbekistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, iki ülke ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Çin açısından bu gelişme, bölgesel güvenlik ve ekonomik çıkarlar bakımından önemli fırsatlar yaratırken; Özbekistan açısından ise ekonomik dönüşüm, siyasi istikrar ve dış politika çeşitlendirmesi doğrultusunda Çin ile ilişkilerin stratejik bir seçenek olarak

değerlendirilmesine zemin hazırlamıştır (Caspian Policy Center 2023; Podrobno.uz 2021). Diplomatik ilişkilerin kısa sürede tesis edilmesi ve 1992 yılında imzalanan ilk iş birliği anlaşmaları, ikili ilişkilerin kurumsal çerçevesini oluşturmuştur.

Bağımsızlık sonrası dönemde Kerimov'un dış politika yaklaşımı; ulusal egemenliğin korunması, iç siyasal istikrarın sürdürülmesi ve çok yönlü bir dış politika izlenmesi ilkelerine dayanmaktadır. Kerimov'un eserlerinde vurguladığı bağımsızlık ve denge anlayışı, Özbekistan'ın uluslararası sistemde "kimseye bağımlı olmayan" bir aktör olarak konumlanmasını hedeflemiş; bu yaklaşım Çin ile ilişkilerin temkinli ancak istikrarlı bir şekilde geliştirilmesini sağlamıştır (Karimov 1997, ss. 161–170). 2001 yılında Şanghay Beşlisi'nin ŞİÖ'ye dönüşmesi, ikili ilişkileri daha kurumsal bir zemine taşımış; güvenlik iş birliği, sınır aşan tehditlerle mücadele ve bölgesel istikrar alanlarında iş birliği derinleşmiştir. 2005 Andican olayları sonrasında Batı ile yaşanan gerilimler ise Özbekistan'ın Çin ve Rusya ile daha yakın bir koordinasyon arayışına yönelmesine neden olmuştur.

Neoklasik gerçekçilik perspektifinden bakıldığında, Kerimov döneminde dış politika davranışlarının yalnızca uluslararası sistemdeki baskı ve fırsatlara doğrudan bir tepki olarak şekillenmediği; bu baskıların iç siyasal istikrar, liderlik tercihleri ve devlet kapasitesiyle etkileşime girdiği ölçüde dış politikaya yansıdığı görülmektedir. Bu bağlamda Özbekistan'ın Çin ile ilişkileri, ani yön değişimlerinden kaçınan, temkinli ve rasyonel bir dış politika anlayışı çerçevesinde gelişmiştir.

Kerimov yönetimi, dış politikada dengeyi önceleyen ve çok taraflı ilişkileri kontrollü biçimde yöneten bir yaklaşım benimsemiş; özellikle büyük güçler arasındaki rekabet ortamında ulusal egemenliği korumayı temel bir öncelik olarak görmüştür. Bu çerçevede Çin ile geliştirilen ilişkiler, ideolojik yakınlıktan ziyade karşılıklı çıkarlar ve güvenlik hassasiyetleri temelinde şekillenmiş; ekonomik iş birliği ve bölgesel istikrar hedefleri doğrultusunda dikkatli biçimde derinleştirilmiştir. Böylece Özbekistan, hem uluslararası sistemdeki güç dengelerini gözeten hem de iç siyasi istikrarı korumayı amaçlayan bir dış politika çizgisi izlemiştir.

2016 yılında Mirziyoyev'in göreve gelmesiyle birlikte Özbekistan dış politikasında daha açık, iş birliğine dayalı ve bölgesel bütünleşmeyi önceleyen bir yaklaşım ön plana çıkmıştır. Kapsamlı reform süreci, devlet kurumlarının kapasitesini

artırmış ve dış politikanın yönelimini belirgin biçimde dönüştürmüştür. Mirziyoyev yönetimi, KYİ'yi ekonomik dönüşüm ve altyapı modernizasyonu açısından stratejik bir araç olarak benimsemiş; bu doğrultuda Çin ile ilişkiler hızlı ve çok boyutlu bir ivme kazanmıştır (Embassy of Uzbekistan in the UK, 2023). Ulaştırma koridorları, enerji yatırımları, artan ticaret hacmi ve yoğunlaşan diplomatik temaslar, ilişkilerin stratejik ortaklık düzeyinde kurumsallaştığını göstermektedir.

Mirziyoyev'in uluslararası platformlardaki açıklamaları, liderlik algısının dış politika karar alma süreçlerinde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. 2025 Orta Asya–Çin Zirvesi'nde ilişkileri "yüzyıllara dayanan dostluk ve karşılıklı fayda" temelinde tanımlaması, dışsal fırsatların iç politika hedefleriyle yeniden uyumlandırıldığını göstermektedir (Mirziyoyev 2025). Benzer şekilde, 2018 Taşkent Afganistan Konferansı'ndaki açıklamalar, Özbekistan'ın daha öngörülebilir, iş birliğine dayalı ve kurumsallaşmış bir dış politika anlayışı benimsediğine işaret etmektedir (Mirziyoyev 2018).

Neoklasik gerçekçilik açısından Mirziyoyev dönemindeki dış politika, yalnızca uluslararası sistemdeki baskı ve fırsatlarla açıklanamaz. Çin'in bölgesel yükselişi, KYİ kapsamındaki ekonomik iş birliği imkânları ve Orta Asya'daki güç dengelerindeki dönüşüm gibi dışsal faktörler, ancak iç reformlar, liderlik tercihleri ve devlet kapasitesinin artışıyla birlikte dış politikaya yansımıştır. Bu nedenle Çin ile ilişkilerin bu dönemde hızla gelişmesi, dışsal teşvikler ile iç siyasal dönüşümün kesişiminin doğal bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Bu bağlamda Mirziyoyev döneminde dış politika yapım süreci, yalnızca dış tehdit ve fırsatlara verilen tepkilerle sınırlı kalmamış; liderliğin algısal çerçevesi, reform gündemi ve kurumsal yeniden yapılanma süreciyle doğrudan ilişkilendirilmiştir. Özellikle bürokratik kapasitenin güçlendirilmesi, dış politika yapımında daha koordineli ve öngörülebilir bir yaklaşımın benimsenmesini mümkün kılmıştır. Bu dönemde devlet aygıtının işleyişinde şeffaflık, ekonomik rasyonalite ve bölgesel iş birliği öncelik kazanmış; bu durum Özbekistan'ın Çin ile ilişkilerinde daha etkin ve çok katmanlı bir diplomasi yürütmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla Mirziyoyev dönemi, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü biçimde, dışsal sistemik baskıların içsel siyasal dönüşümle etkileşime girdiği bir yeniden yapılanma süreci olarak değerlendirilebilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Özbekistan–Çin ilişkileri hem Kerimov hem de Mirziyoyev dönemlerinde farklı dinamiklere dayanmakla birlikte, temel bir stratejik süreklilik sergilemektedir. Bu süreklilik, neoklasik gerçekçilik çerçevesinde uluslararası sistemin sunduğu fırsatlar ile iç siyasal ve kurumsal değişkenlerin etkileşimi sonucunda şekillenmekte; ilişkilerin yönü yalnızca dışsal faktörlerle değil, aynı zamanda liderlik tercihleri ve ulusal çıkar öncelikleriyle belirlenmektedir. Bu bütüncül yapı, dönemsel farklılıklara rağmen Özbekistan–Çin ilişkilerinin istikrarlı, çok boyutlu ve giderek derinleşen bir seyir izlemesine olanak tanımaktadır.

I. Amaç ve Kapsam

Bu tez çalışmasının temel amacı, Özbekistan–Çin arasında gelişen ikili ilişkileri tarihsel süreklilik ve değişim dinamikleri çerçevesinde, neoklasik gerçekçilik perspektifinden bütüncül biçimde incelemektir. Bu doğrultuda, 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Özbekistan'ın dış politikasında Kerimov (1991–2016) ve Mirziyoyev (2017–2025) dönemlerinde izlenen stratejiler karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir.

Tez, yalnızca siyasal gelişmeleri değil; ikili ilişkilerin siyasal ve diplomatik, ekonomik ve ticari, güvenlik ve askerî, ile sosyokültürel boyutlarını da kapsamlı biçimde ele almayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, Özbekistan–Çin ilişkilerinin hem devlet düzeyindeki kurumsal yapılanmasını hem de uluslararası sistemin dinamikleriyle etkileşimini ortaya koymayı hedeflemekte; iki ülke arasındaki stratejik sürekliliğin temel unsurlarını analitik bir çerçevede değerlendirmektedir.

Çalışmanın başlıca hedefleri şu şekilde sıralanabilir:

- Özbekistan–Çin ilişkilerini gerçekçilik yaklaşımı, özellikle neoklasik gerçekçilik perspektifinden değerlendirmek,
- İlişkilerin tarihsel kökenlerini İpek Yolu bağlamında incelemek,
- ŞİÖ çerçevesindeki çok taraflı güvenlik iş birliklerinin dış politika önceliklerine etkisini analiz etmek,
- Çin'in KYİ kapsamında yürüttüğü projelerin Özbekistan açısından stratejik yansımalarını değerlendirmek,
- Kerimov ve Mirziyoyev dönemlerini liderlik tarzı, iç siyasal dinamikler ve dış baskılar bağlamında karşılaştırmalı olarak ele almak.

Tez, Özbekistan–Çin ilişkilerini tarihsel ve kuramsal bir çerçevede iki ana dönem altında incelemektedir: 1991–2016 (Kerimov dönemi) ve 2017–2025 (Mirziyoyev dönemi). Kerimov'un yaklaşık yirmi beş yıla yayılan yönetimi, dış politikada kurumsal ve yapısal süreklilikler barındırması nedeniyle daha kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Mirziyoyev dönemi ise görece daha kısa bir zaman dilimini kapsamakla birlikte, reformcu yönelimi ve açılımcı dış politika anlayışı nedeniyle dönüşüm boyutları açısından öne çıkmaktadır. Bu nedenle bölümler arasındaki sayfa yoğunluğu farklılıkları analitik bir tercihin sonucu olup çalışmanın bütünlüğünü zedelememektedir.

Kapsam dâhilinde yapılan analizlerde, neoklasik gerçekçilik çerçevesinde hem sistemik faktörler (bölgesel rekabet, çok kutupluluk, güvenlik tehditleri, ŞİÖ ve KYİ'nin rolü) hem de içsel faktörler (rejim yapısı, liderlik tarzı, devlet ve bürokratik kapasite, kurumsallaşma düzeyi ve stratejik kültür) birlikte ele alınmaktadır. İlişkilerin tarihsel temeli İpek Yolu bağlamında değerlendirilmekte; Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği dönemlerinde yaşanan kopuşların etkileri süreklilik–değişim ekseninde analiz edilmektedir.

Her iki dönemde de şu alt alanlar sistematik biçimde incelenmektedir:

- Siyasal ve diplomatik ilişkiler,
- Dış ticaret ve ekonomik ilişkiler,
- Güvenlik ve askerî iş birliği,
- Sosyokültürel etkileşim (kültürel diplomasi, eğitim ve turizm).

Analizlerde Özbekistan ve Çin'e ait resmî istatistikler, akademik literatür ve diplomatik belgelerden yararlanılmakta; elde edilen bulgular tablo ve şekillerle desteklenmektedir. Bu çerçevede çalışma, Özbekistan–Çin ilişkilerini çok boyutlu, disiplinler arası ve kuramsal açıdan temellendirilmiş bir perspektifle ele almayı amaçlamaktadır.

II. Konunun Önemi ve Özgün Değeri

Özbekistan–Çin ilişkileri, yalnızca iki ülke arasındaki ikili temaslardan ibaret olmayıp, Avrasya bölgesindeki güç dengeleri, güvenlik mimarileri ve çok taraflı diplomatik platformlar açısından stratejik bir önem taşımaktadır. İlişkiler; siyasal ve diplomatik, ekonomik ve ticari, güvenlik ve askerî ile sosyokültürel alanlarda çok katmanlı bir yapı sergilemekte; bu nedenle salt betimleyici değerlendirmelerin ötesine geçilerek kuramsal temelli, bütüncül bir analiz gerektirmektedir. Bu bağlamda çalışma, ikili ilişkilerin uzun vadeli yönelimini yalnızca uluslararası sistemin baskılarıyla değil, aynı zamanda liderlik algıları, iç siyasal dinamikler ve kurumsal kapasite gibi içsel faktörlerle birlikte incelemeyi zorunlu kılmaktadır. Bu doğrultuda neoklasik gerçekçilik, söz konusu ilişkiyi açıklamada uygun bir kuramsal dayanak sunmaktadır.

Uluslararası ilişkiler literatüründe Özbekistan'ın dış politikasına dair çalışmalar çoğunlukla Rusya merkezli yaklaşımlara odaklanmakta; Çin ile kurulan stratejik ortaklık ise çoğu zaman ikincil düzeyde ele alınmaktadır. Benzer biçimde, Çin üzerine yapılan araştırmaların büyük kısmı Çin–ABD rekabeti ve Asya-Pasifik güvenliği etrafında

şekillenmekte; Pekin'in Orta Asya'ya yönelik politikaları ise çoğu çalışmada genel, ekonomi-politik odaklı değerlendirmelerle sınırlı kalmaktadır. Bu durum, Özbekistan–Çin ilişkilerinin hem tarihsel hem de kurumsal boyutlarıyla ele alınmasını gerektiren kapsamlı ve kuramsal bir inceleme ihtiyacını ortaya koymaktadır. Özellikle Çin'in Avrasya açılımı kapsamında Özbekistan ile geliştirdiği ilişkilerin ayrıntılı biçimde analiz edilmesi, bölgesel güç dinamiklerinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

ŞİÖ üzerine yapılan akademik çalışmalarda örgütün genel güvenlik yapısı ve çok taraflı iş birliği mekanizmaları ön plana çıkarken, Özbekistan–Çin ilişkilerinin bu platform içindeki evrimi yeterince derinlemesine incelenmemektedir. Aynı şekilde, KYİ'ye ilişkin literatür geniş olmakla birlikte, Özbekistan'ın bu girişimdeki konumu ve ikili ilişkilerde ortaya çıkan dönüşümler çoğunlukla sınırlı bir çerçevede değerlendirilmiştir.

Bu tez, söz konusu literatür boşluklarını gidermeyi amaçlamakta ve Özbekistan–Çin ilişkilerini liderlik değişimleri bağlamında stratejik süreklilik ekseninde karşılaştırmalı bir yaklaşımla incelemektedir. Kerimov ve Mirziyoyev dönemlerindeki dış politika yönelimleri; liderlik tercihleri, iç siyasal yapı, devlet kapasitesi ve uluslararası sistemdeki değişkenlerle birlikte neoklasik gerçekçilik perspektifinden analiz edilerek, ikili ilişkilerde süreklilik ve dönüşümün hangi dinamikler üzerinden şekillendiği ortaya konulacaktır.

Neoklasik gerçekçilik, devletlerin dış politikasını yalnızca sistemik baskılarla değil; aynı zamanda iç siyasal faktörler, liderlik vizyonu, bürokratik kurumların kapasitesi ve toplumsal beklentilerle birlikte açıklamaya imkân vermektedir (Rose 1998, s. 146). Bu yönüyle çalışma, özellikle Mirziyoyev döneminde iç reformların ve kurumsal dönüşümün Çin ile ilişkilerde nasıl bir ivme yarattığını, Kerimov dönemindeki temkinli yaklaşımın hangi içsel nedenlere dayandığını çok boyutlu bir bakışla değerlendirecektir. Ayrıca Çin'in Orta Asya'daki stratejik hedeflerinin Özbekistan'ın içsel dönüşümleriyle nasıl kesiştiği de kuramsal bir çerçevede ele alınacaktır.

Tezin özgün değerini güçlendiren bir diğer unsur, uluslararası literatüre ek olarak Rusça ve Özbekçe kaynakların sistematik biçimde kullanılmış olmasıdır. ŞİÖ'nün ikinci resmî dili olan Rusça literatürün yanı sıra Özbekçe akademik yayınlara ve her iki ülkenin resmî belgelerine, ikili bildirilerine ve diplomatik açıklamalarına dayalı kapsamlı bir kaynak çeşitliliği oluşturulmuştur. Bu yönüyle çalışma, hem kuramsal yaklaşımı hem de veri

setinin genişliği sayesinde Türkiye'deki uluslararası ilişkiler literatürüne özgün, bütüncül ve güçlü bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

III. Literatür Özeti

3.1. Türkçe Literatür

Türkiye'de Özbekistan–Çin ilişkilerini doğrudan ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Literatürde çoğunlukla Çin'in Orta Asya politikası, ŞİÖ ve KYİ çerçevesinde yapılan genel değerlendirmeler ön plana çıkmakta; ancak bu çalışmaların büyük bir bölümü Özbekistan–Çin ilişkilerini bağımsız ve derinlemesine bir inceleme konusu olarak ele almamaktadır. Mevcut Türkçe literatür, önemli katkılar içermekle birlikte, ağırlıklı olarak betimleyici düzeyde kalmakta; kuramsal çeşitlilik, dönemsel karşılaştırma ve liderlik temelli analizler bakımından sınırlılıklar barındırmaktadır.

Türkiye'deki çalışmaların önemli bir kısmı, Çin'in Orta Asya'ya yönelik politikalarını daha geniş jeopolitik ve jeoekonomik çerçevede ele almakta; Özbekistan ise çoğu zaman bölgesel bir alt unsur olarak değerlendirilmekte ya da Rusya–Çin rekabeti bağlamında ikincil bir konumda ele alınmaktadır. Bu bağlamda, Çin'in enerji güvenliği, ulaşım koridorları ve ekonomik nüfuz arayışları sıklıkla incelenirken, Özbekistan'ın bu süreçlerdeki öznel konumu ve karar alma mekanizmaları yeterince analiz edilmemektedir.

Türkçe literatürde ŞİÖ üzerine yapılan çalışmalar, örgütün güvenlik mimarisi, terörizmle mücadele kapasitesi ve bölgesel istikrar üzerindeki etkilerine odaklanmakta; ancak Özbekistan–Çin ilişkilerinin bu yapı içerisindeki dönüşümü çoğu zaman tali bir unsur olarak ele alınmaktadır. Benzer biçimde, KYİ kapsamında yapılan değerlendirmelerde de genellikle Çin merkezli bir perspektif benimsenmekte; Özbekistan'ın bu girişim karşısındaki stratejik tercihleri, iç siyasal dinamikleri ve kurumsal kapasitesi sınırlı ölçüde analiz edilmektedir.

Bu bağlamda mevcut literatürde, Özbekistan–Çin ilişkilerinin tarihsel süreklilik ve dönüşüm ekseninde, liderlik değişimleriyle birlikte ele alındığı bütüncül bir çalışmanın eksikliği dikkat çekmektedir. Özellikle Kerimov ve Mirziyoyev dönemlerinin

karşılaştırmalı biçimde analiz edilmemesi, dış politika karar alma süreçlerinin içsel dinamiklerle ilişkisini açıklamada önemli bir boşluk yaratmaktadır.

Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı hedefleyerek, Özbekistan–Çin ilişkilerini yalnızca bölgesel güç dengeleri bağlamında değil; liderlik tercihleri, devlet kapasitesi ve kurumsal dönüşüm ekseninde ele almaktadır. Böylece Türkçe literatürde görece sınırlı biçimde ele alınan neoklasik gerçekçi yaklaşımı merkeze alarak, ilişkilerin süreklilik ve değişim dinamiklerini sistematik biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, mevcut literatüre hem kuramsal hem de ampirik düzeyde özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

1. **Otabek Omonkulov (2019) – *"Orta Asya'da Büyük Güç Bölgeselciliği: Avrasya Ekonomik Birliği, Yeni İpek Yolu ve İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projeleri"* (Doktora Tezi)**

Omonkulov'un kapsamlı doktora tezi, Orta Asya'da büyük güçlerin bölgesel rekabetini "Büyük Güç Bölgeselciliği (BGB)" kavramı çerçevesinde ele alarak literatüre özgün bir kuramsal katkı sunmaktadır. Yazar tarafından geliştirilen bu kavramsal çerçeve, bölgesel güç mücadelesinin dinamiklerini açıklamada önemli bir analitik araç niteliği taşımaktadır. Çalışma; Rusya, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya'ya yönelik politikalarını karşılaştırmalı bir perspektifle ele almakta ve bölgedeki güç dengelerini çok boyutlu bir analizle incelemektedir. Geniş bir literatür taramasına ve güçlü bir kuramsal zemine dayanması bakımından çalışma, alan yazını için önemli bir referans niteliği taşımaktadır.

Bununla birlikte, söz konusu çalışma makro düzeyli bir analiz çerçevesine odaklandığından, Özbekistan–Çin ilişkilerinin ikili düzeydeki çok boyutlu etkileşim alanlarını ayrıntılı biçimde ele almamaktadır. Bu durum, çalışmanın kapsamından kaynaklanan bilinçli bir tercih olarak değerlendirilebilir. Ancak bu tercih, Özbekistan–Çin ilişkilerinin ikili düzeyde; liderlik, iç siyasal dinamikler ve kurumsal etkileşimler bağlamında, kuramsal temelli bir yaklaşımla incelenmesine yönelik yeni araştırma alanlarının varlığını da ortaya koymaktadır.

2. **Gökçen Gürel (2022) *"Kuşak-Yol Girişimi Bağlamında Özbekistan–Çin İlişkilerinin Değerlendirilmesi"***

Gürel'in çalışması, Özbekistan–Çin ilişkilerini KYİ ekseninde ele alarak ülkenin jeostratejik konumunu, güzergâh tartışmalarını ve bölgesel ulaştırma–altyapı projelerini ayrıntılı biçimde incelemektedir. Çalışmada özellikle Kerimov ve Mirziyoyev dönemleri arasındaki dış politika farklılıklarının KYİ'ye yansımaları ele alınmakta; Kerimov döneminin sınırlı bölgesel etkileşimi ile Mirziyoyev döneminde öne çıkan dışa açılma hamleleri karşılaştırmalı bir tarihsel arka plan içerisinde sunulmaktadır. Rusya–Ukrayna Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni güzergâh arayışları, demiryolu ve kara yolu bağlantılarındaki dönüşüm ile Özbekistan'ın Orta Asya'daki artan transit rolüne yapılan vurgu, çalışmayı güncel politika tartışmaları açısından önemli kılmaktadır.

Bununla birlikte çalışma, ağırlıklı olarak KYİ çerçevesinde şekillenen altyapı, ulaştırma ve ekonomik bağlantılara odaklanmakta; Özbekistan–Çin ilişkilerini siyasal, ekonomik ve toplumsal boyutlarıyla çok yönlü bir ikili ilişki çerçevesinde ele almamaktadır. Dış politika karar alma süreçleri, liderlik tercihleri, bürokratik yapıların rolü ve iç siyasal dinamiklerin ikili ilişkilere etkisi kuramsal düzeyde sınırlı biçimde tartışılmaktadır. Bu sınırlılık, çalışmanın kapsamından kaynaklanmakta olup, Özbekistan–Çin ilişkilerinin çok boyutlu ve bütüncül bir dış politika ilişkisi olarak ele alınmasına yönelik daha kapsamlı analizlere ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

3. **Ubeydullah Şener & İbrahim Halil Sugözü (2022)** ***"Orta Asya'da Yeni Bir Hegemonya Denemesi: Çin'in Bir Kuşak Bir Yol (OBOR/BRI) Projesi"***

Şener ve Sugözü'nün çalışması, KYİ'yi Orta Asya ölçeğinde ele alarak Çin'in bölgedeki artan nüfuzunu ekonomi-politik bir çerçevede analiz etmektedir. Çalışma, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan siyasal ve ekonomik kırılganlıkları Çin'in bölgeye nüfuzunu kolaylaştıran yapısal bir zemin olarak değerlendirmekte; KYİ'nin ortaya çıkışını enerji ihtiyacı, yeni pazar arayışı ve küresel güç hedefleriyle ilişkilendirmektedir. Bu bağlamda Çin'in finansman mekanizmaları, altyapı yatırımları, kredi politikaları ve enerji hatları üzerinden kurduğu ekonomik ağ ayrıntılı biçimde incelenmekte; Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'a ilişkin veriler karşılaştırmalı tablolarla sunulmaktadır. Çalışma, KYİ'nin Orta Asya'daki etkilerini görünür kılan kapsamlı bir bölgesel arka plan sunması bakımından önemli bir başvuru kaynağıdır.

Bununla birlikte çalışma, ağırlıklı olarak Çin'in Orta Asya'ya yönelik genel stratejisini ve KYİ'nin bölgesel etkilerini merkeze aldığı için Özbekistan–Çin ilişkilerine sınırlı ölçüde yer vermektedir. Analiz, daha çok Çin'in bölgeye yönelik ekonomik, jeopolitik ve yapısal açılımlarını görünür kılmakta; Özbekistan ise çoğunlukla bölgesel bağlam içinde ele alınmaktadır. Bu nedenle liderlik tercihleri, iç siyasal yapı, bürokratik karar alma süreçleri ve dönemsel farklılaşmalar (Kerimov–Mirziyoyev) gibi neoklasik gerçekçilik açısından önem taşıyan unsurlar ayrıntılı biçimde tartışılmamaktadır. Ancak bu durum, çalışmanın kapsam tercihinden kaynaklanmakta olup, makalenin temel amacı doğrultusunda Çin merkezli bir bölgesel analiz sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, Özbekistan–Çin ilişkilerinin ikili düzeyde ve çok boyutlu biçimde ele alınmasına yönelik daha ayrıntılı araştırmalar için tamamlayıcı bir zemin oluşturmaktadır.

4. **Büşra Doğan & İbrahim Halil Sugözü (2023) *"Yakın Dönem Özbekistan–Çin İlişkileri: Enerji Güvenliği Çerçevesinde Bir Değerlendirme"***

Doğan ve Sugözü'nün çalışması, Özbekistan–Çin ilişkilerini enerji güvenliği perspektifinden ele alarak iki ülke arasındaki iş birliğini özellikle enerji kaynakları, altyapı yatırımları ve ekonomik etkileşimler çerçevesinde incelemektedir. Çalışmada, Özbekistan'ın zengin doğal gaz, petrol ve yenilenebilir enerji potansiyeli ile Çin'in artan enerji talebi arasındaki tamamlayıcı yapı vurgulanmakta; enerji projeleri, boru hatları, yatırım anlaşmaları ve üretim kapasitesi gibi teknik unsurlar ayrıntılı verilerle desteklenmektedir. Bu yönüyle çalışma, Mirziyoyev döneminde derinleşen enerji temelli iş birliğinin niceliksel boyutlarını görünür kılmakta ve Özbekistan–Çin ilişkilerinin enerji eksenli karakterini somut veriler üzerinden ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte çalışma, ağırlıklı olarak enerji güvenliği ve ekonomik iş birliği ekseninde ilerlediğinden, Özbekistan–Çin ilişkilerinin siyasal, kurumsal ve karar alma boyutlarını sınırlı ölçüde ele almaktadır. Özellikle liderlik tercihleri, iç siyasal dinamikler, bürokratik yapıların rolü ve dönemsel farklılaşmalar gibi neoklasik gerçekçilik açısından önem taşıyan unsurlar çalışmada ikincil düzeyde yer almaktadır. Bu durum, çalışmanın kapsam tercihinden kaynaklanmakta olup, araştırmayı enerji politikaları bağlamında güçlü bir ampirik zemin sunan bir kaynak hâline getirmektedir. Aynı zamanda, Özbekistan–Çin ilişkilerinin çok boyutlu ve bütüncül bir dış politika çerçevesinde ele alınmasına yönelik ileri analizler için tamamlayıcı bir referans niteliği taşımaktadır.

3.2. Özbekçe Literatür

Özbek akademik literatüründe Özbekistan–Çin ilişkilerini doğrudan ve sistematik biçimde ele alan çalışmaların sayısı görece sınırlıdır. Mevcut yayınların önemli bir bölümü, konuya ilişkin genel çerçeveler sunan ve betimleyici nitelik taşıyan kısa çalışmalardan oluşmaktadır. Bu durum büyük ölçüde Özbek akademik yayıncılığının yapısal özelliklerinden kaynaklanmakta; özellikle bilimsel-uygulamalı (ilmiy-amaliy) dergilerde makale uzunluklarının çoğunlukla 4–12 sayfa ile sınırlandırılması, derinlikli kuramsal analizlerin geliştirilmesini zorlaştırmaktadır.

Özbekistan'daki üniversiteler, bilimsel-uygulamalı dergiler ve OAK (Oliy Attestatsiya Komissiyasi) bünyesinde daha kapsamlı tez ve monografi çalışmalarının mevcut olduğu bilinmekle birlikte, bu yayınların önemli bir kısmının dijital ortamda açık erişime sunulmaması araştırmanın kapsamını sınırlayan bir unsur oluşturmaktadır. Bu nedenle söz konusu literatür taraması, erişilebilir durumdaki sınırlı sayıdaki Özbekçe akademik çalışmayla sınırlandırılmıştır. Bu durum, literatürün genel görünümünü daraltan yapısal bir etken olarak değerlendirilebilirken, aynı zamanda Özbekistan–Çin ilişkilerine dair daha kapsamlı ve erişilebilir akademik çalışmaların gerekliliğini de açık biçimde ortaya koymaktadır.

1. **Xaydarov (2022)** ***"O'zbekiston va Xitoy siyosiy munosabatlarining bugungi holati" ("Özbekistan ile Çin Siyasi İlişkilerinin Bugünkü Durumu").***

Xaydarov'un kısa hacimli çalışması, Özbekistan–Çin ilişkilerinin güncel siyasal boyutunu ele alarak özellikle üst düzey diplomatik temaslar, liderler arası görüşmeler ve ŞİÖ çerçevesindeki iş birliği mekanizmalarına odaklanmaktadır. Çalışma, Mirziyoyev döneminde izlenen çok yönlü dış politika anlayışının Çin ile ilişkilerde yarattığı ivmeyi ortaya koymakta; ikili temasların yoğunluğu, diplomatik söylem ve kurumsal temaslar üzerinden güncel bir tablo sunmaktadır. Bu yönüyle metin, Özbekistan–Çin ilişkilerinin siyasal görünümünü betimleyen güncel ve açıklayıcı bir referans niteliği taşımaktadır.

Bununla birlikte çalışma, ağırlıklı olarak resmî söylemler, diplomatik temaslar ve devlet düzeyindeki iş birliği çerçevesine odaklandığı için ilişkilerin daha derin yapısal boyutlarını sınırlı ölçüde ele almaktadır. İç siyasal dinamikler, liderlik tercihleri, bürokratik karar alma süreçleri ve aktörler arası etkileşimler analiz dışı bırakılmakta;

ilişkilerin ekonomik, toplumsal ve kurumsal boyutlarıyla nasıl iç içe geçtiği ayrıntılandırılmamaktadır. Ayrıca çalışmada kuramsal bir çerçevenin sistematik biçimde kullanılmaması, Özbekistan–Çin ilişkilerinin neden ve nasıl şekillendiğini açıklamada analitik derinliği sınırlamaktadır. Bu bağlamda Xaydarov'un çalışması, güncel siyasi görünümü betimleyen değerli bir katkı sunmakla birlikte, Özbekistan–Çin ilişkilerinin çok boyutlu, çok aktörlü ve yapısal bir çerçevede ele alınmasına yönelik daha kapsamlı ve kuramsal çalışmalara duyulan ihtiyacı da açık biçimde ortaya koymaktadır.

2. **Kodirjonov & Muminov (2023)** ***"O'zbekiston va XXR o'rtasidagi siyosiy va iqtisodiy aloqalarning o'ziga xos jihatlari" ("Özbekistan ile Çin Halk Cumhuriyeti Arasındaki Siyasi ve Ekonomik İlişkilerin Kendine Özgü Yönleri")***

Kodirjonov ve Muminov'un kısa hacimli çalışması, Özbekistan–Çin ilişkilerini genel bir çerçevede ele alarak bağımsızlık sonrası dönemde şekillenen siyasal ve ekonomik temaslara odaklanmaktadır. Çalışma, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin tesis edilmesi, erken dönem iş birliği alanları ve karşılıklı temasların gelişimini tarihsel bir perspektif içerisinde sunmaktadır. Özellikle bağımsızlığın ardından oluşan dış politika yönelimleri ve ikili temasların kurumsal zemininin oluşumu betimleyici bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Bu yönüyle makale, Özbekistan–Çin ilişkilerinin oluşum sürecine dair temel bir arka plan ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte çalışma, güncel bir dönemi kapsamasına rağmen ağırlıklı olarak betimleyici bir anlatım benimsemekte ve ilişkilerin kurumsal, siyasal ve karar alma boyutlarını sınırlı ölçüde ele almaktadır. Özellikle ŞİÖ ve KYİ gibi ilişkilerin kurumsallaşmasında belirleyici rol oynayan mekanizmalara ayrıntılı biçimde değinilmemektedir. Liderlik tercihleri, iç siyasal dinamikler ve politika yapım süreçleri de analizin merkezinde yer almamaktadır. Bu nedenle çalışma, Özbekistan–Çin ilişkilerinin genel hatlarını sunan bir çerçeve ortaya koymakta; ancak ilişkilerin çok boyutlu yapısını ve dönüşüm dinamiklerini açıklamak açısından daha derinleştirici çalışmalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

3. **Xurramov (2024)** ***"O'zbekiston va Xitoy o'rtasidagi savdo aloqalari (2018–2024)" ("Özbekistan ile Çin Arasındaki Ticari İlişkiler (2018–2024)").***

Xurramov'un güncel çalışması, 2018–2024 döneminde Özbekistan ile Çin arasındaki ticari ilişkileri sektör bazında ele alarak ayrıntılı istatistiksel veriler üzerinden incelemektedir. İthalat–ihracat hacimleri, ürün grupları, büyüme eğilimleri ve ticaret dengeleri yıllara göre karşılaştırmalı tablolarla sunulmakta; bu yönüyle çalışma, Mirziyoyev döneminde hız kazanan ekonomik açılımın nicel boyutlarını görünür kılmaktadır. Özellikle ticaret hacmindeki artış, sektörel çeşitlenme ve ekonomik etkileşimin yoğunlaşmasına dair sunduğu veriler sayesinde çalışma, Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin güncel seyrini ortaya koyan önemli bir ampirik kaynak niteliği taşımaktadır.

Bununla birlikte analiz, büyük ölçüde ekonomik göstergeler üzerinden ilerlediğinden, dış politika yapım sürecini şekillendiren siyasal ve kurumsal dinamikleri sınırlı ölçüde ele almaktadır. Liderlik tercihleri, bürokratik karar alma mekanizmaları, devlet kapasitesi ve iç siyasal dönüşümlerin ekonomik ilişkiler üzerindeki etkileri çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Bu nedenle neoklasik gerçekçiliğin vurguladığı içsel değişkenler analitik olarak tartışılmamaktadır. Bu yönüyle çalışma, Özbekistan–Çin ilişkilerinin ekonomik boyutuna ilişkin güçlü bir veri temeli sunmakla birlikte, ilişkilerin çok boyutlu ve siyasal bağlamda nasıl şekillendiğini açıklamak açısından tamamlayıcı analizlere ihtiyaç olduğunu da ortaya koymaktadır.

3.3. Rusça Literatür

Rusça akademik literatür, Özbekistan–Çin ilişkilerini ele alan çalışmalar arasında hem kronolojik derinliği hem de analitik kapsamı bakımından en gelişmiş literatür alanlarından birini oluşturmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan yeni bölgesel düzeni yakından takip eden Rus akademik çevreleri, Çin'in Orta Asya'ya yönelik politikalarını erken dönemde incelemeye başlamışlardır. Bu bağlamda Rusça literatür, Çin'in bölgeye yönelik siyasal, ekonomik ve güvenlik temelli açılımlarını tarihsel bir süreklilik içerisinde ele almakta; Orta Asya'nın dönüşen jeopolitik yapısı içinde Özbekistan'ın konumuna ilişkin önemli gözlemler sunmaktadır.

Bu çalışmaların önemli bir bölümü, Özbekistan–Çin ilişkilerini ağırlıklı olarak ŞİÖ çerçevesinde ele almakta; güvenlik, istikrar ve bölgesel güç dengeleri üzerinden değerlendirmeler sunmaktadır. Orta Asya'nın jeopolitik hassasiyeti, sınır güvenliği, terörle mücadele ve bölgesel istikrar arayışları, Çin'in bölgedeki artan rolünü açıklamada sıkça başvurulan analiz başlıkları arasında yer almaktadır. Bu yönüyle Rusça literatür, ilişkileri çoğunlukla devlet merkezli ve jeostratejik bir perspektiften ele alarak, Özbekistan–Çin ilişkilerinin özellikle güvenlik boyutuna ilişkin güçlü bir analitik zemin sunmaktadır.

Bununla birlikte, Rusça literatürde yer alan çalışmaların önemli bir bölümü ağırlıklı olarak nicel veriler, ticaret hacimleri, enerji akışları ve sektörel göstergeler üzerinden ilerlemektedir. Bu yaklaşım, Özbekistan–Çin ilişkilerinin ekonomik ve yapısal boyutlarını görünür kılmakla birlikte; yumuşak güç unsurları, sosyokültürel etkileşimler, toplumsal algılar ve kimlik boyutları gibi alanlara sınırlı ölçüde temas etmektedir. Ayrıca söz konusu çalışmaların büyük kısmı kuramsal bir çerçeveye dayanmamakta, daha çok betimleyici ve olgusal bir anlatım sunmaktadır. Bu durum, ilişkilerin genel seyrini ortaya koymak açısından önemli olmakla birlikte, neden–sonuç ilişkilerinin daha derinlikli biçimde analiz edilmesini kısmen sınırlandırmaktadır.

Bu çerçevede neoklasik gerçekçilik gibi dış politika analizine imkân tanıyan kuramsal yaklaşımlar sınırlı biçimde kullanılmakta; liderlik tercihleri, iç siyasal dinamikler, bürokratik aktörler ve karar alma süreçleri çoğu zaman analizin merkezinde yer almamaktadır. Ayrıca Kerimov ve Mirziyoyev dönemlerinin karşılaştırmalı biçimde ele alınmasına nadiren rastlanması, ilişkilerin dönüşüm dinamiklerinin bütüncül şekilde değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum, Özbekistan–Çin ilişkilerinin çok boyutlu yapısını açıklamada mevcut literatürün belirli sınırlılıklar taşıdığını; kuramsal derinliği olan, karşılaştırmalı ve dönemsel farklılıkları gözeten analizlere duyulan ihtiyacın sürdüğünü ortaya koymaktadır.

1. **Savkovich (2000'ler) "Torgovo-Ekonomicheskoe Sotrudnichestvo KNR i Respubliki Uzbekistan v 1990-kh – seredine 2000-kh gg." ("1990'lar – 2000'lerin ortası dönemlerinde Çin Halk Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti arasındaki ticari–ekonomik iş birliği").**
   (Not: Yayın yılı makalede belirtilmemiştir.)

Savkovich'in çalışması, Çin ile Özbekistan arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri tercih ettiği analitik çerçeve doğrultusunda 1990'lı yıllardan 2000'li yılların ortalarına uzanan bir zaman dilimi içinde ele alarak, iki ülke arasındaki erken dönem etkileşimleri tarihsel bir perspektifle incelemektedir. Çalışma, ticaret hacimleri, mal kompozisyonu, karşılıklı yatırımlar ve sektörel iş birlikleri gibi göstergeleri ayrıntılı istatistiksel verilerle ortaya koyarken; aynı zamanda siyasal ilişkilerin gelişimi, karşılıklı diplomatik temaslar ve bölgesel güvenlik bağlamına da sınırlı ölçüde değinmektedir. Bu yönüyle çalışma, bağımsızlık sonrası dönemde Özbekistan–Çin ilişkilerinin kurumsallaşma sürecine dair genel bir görünüm sunmakta ve erken dönemin ekonomik ve siyasal etkileşimlerini birlikte ele alan az sayıdaki Rusça kaynaktan biri olma niteliği taşımaktadır.

Bununla birlikte çalışma, ağırlıklı olarak betimleyici bir yaklaşım benimsemekte ve ilişkilerin gelişimini büyük ölçüde ekonomik göstergeler üzerinden değerlendirmektedir. Güvenlik ve siyasal boyutlara değinilmekle birlikte, bu unsurlar derinlemesine bir kuramsal çerçeve içinde ele alınmamakta; liderlik tercihleri, iç siyasal dinamikler, bürokratik karar alma süreçleri ve aktör temelli etkileşimler sınırlı ölçüde tartışılmaktadır. Ayrıca analiz, neoklasik gerçekçilik gibi dış politika açıklamalarına imkân tanıyan kuramsal yaklaşımlarla desteklenmemektedir. Bu nedenle çalışma, Özbekistan–Çin ilişkilerinin erken dönemine ilişkin önemli bir ampirik zemin sunmakla birlikte, ilişkilerin çok boyutlu ve dönüşümsel niteliğini açıklamak açısından daha derinlikli ve kuramsal analizlere duyulan ihtiyacı da ortaya koymaktadır.

1. **Danilovich (2013)** ***"Evolyutsiya Kitaysko-Uzbekskikh Otnosheniy v 2001–2012 gg." (2001–2012 yıllarında Çin–Özbekistan ilişkilerinin evrimi)***

Danilovich'in çalışması, Çin'in Sovyet sonrası dönemde Orta Asya'ya yönelik siyasal ve ekonomik açılımını dönemsel bir çerçevede ele alarak 2001–2012 yılları arasındaki Çin–Özbekistan ilişkilerini incelemektedir. Çalışma; dış politika söylemleri, güvenlik algıları ve ekonomik ilişkiler bağlamında iki ülke arasındaki etkileşimi analiz etmekte, özellikle ticaret hacimleri ve ekonomik temaslar üzerinden ilişkilerin gelişim seyrini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışma, tercih ettiği analitik çerçeve doğrultusunda Özbekistan–Çin ilişkilerinin belirli bir dönemde nasıl şekillendiğini tarihsel süreklilik içerisinde ele alan önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Çalışmanın önemli yönlerinden biri, ikili ilişkilerde yaşanan kırılma noktalarını bölgesel gelişmelerle ilişkilendirerek açıklaması ve Kerimov dönemindeki dış politika tercihlerini dönemin jeopolitik koşullarıyla birlikte değerlendirmesidir. Bununla birlikte analiz, ağırlıklı olarak betimleyici bir çerçevede ilerlemekte; ilişkilerin kurumsal boyutları, karar alma süreçleri ve iç siyasal dinamikleri sınırlı ölçüde ele alınmaktadır. Kuramsal bir çerçeveye dayanmaması nedeniyle, özellikle neoklasik gerçekçilik açısından önem taşıyan liderlik algıları ve iç politik değişkenler derinlemesine tartışılmamaktadır. Bu yönüyle çalışma, Özbekistan–Çin ilişkilerinin belirli bir dönemine ışık tutan önemli bir kaynak olmakla birlikte, ilişkilerin yapısal dönüşümünü açıklamaya yönelik daha bütüncül ve kuramsal analizlere duyulan ihtiyacı da ortaya koymaktadır.

2. **Rogozhin (2023)** ***"Ekspansiya Kitaya v Uzbekistan: ekonomičeskie i regional'nye izmerenija" (Çin'in Özbekistan'daki Yayılımı: Ekonomik ve Bölgesel Boyutlar)***

Rogozhin'in çalışması, Çin'in Özbekistan'daki artan varlığını ağırlıklı olarak ekonomik göstergeler üzerinden ele almakta; ticaret hacimleri, yatırım akışları, enerji projeleri ile altyapı ve sanayi alanlarındaki genişlemeyi ayrıntılı istatistiksel verilerle incelemektedir. Bununla birlikte çalışma, Çin'in bölgesel ölçekte artan etkisini de dikkate alarak Özbekistan'ın Orta Asya içindeki konumunu ekonomik ve jeoekonomik bağlamda değerlendirmektedir. Özellikle iki farklı döneme ait ticari verilerin karşılaştırmalı biçimde sunulması, Mirziyoyev döneminde hız kazanan ekonomik dönüşümün ve bölgesel entegrasyon eğilimlerinin somut biçimde izlenmesine imkân tanımaktadır. Bu yönüyle çalışma, Özbekistan–Çin ilişkilerinin ekonomik ve bölgesel boyutlarını görünür kılan güçlü bir ampirik zemin sunmaktadır.

Bununla birlikte çalışma, tercih ettiği yaklaşım gereği ağırlıklı olarak ekonomik göstergelere odaklandığından, ilişkilerin siyasal boyutu, kurumsal yapılar, dış politika tercihleri ve karar alma süreçleri sınırlı ölçüde ele alınmaktadır. Ayrıca ŞİÖ ve KYİ gibi kurumsal çerçevelerin ilişkiler üzerindeki etkileri de ayrıntılı biçimde analiz edilmemektedir. Kuramsal bir çerçeveye dayanmaması ve daha çok betimleyici bir anlatım benimsemesi nedeniyle çalışma, Özbekistan–Çin ilişkilerinin çok boyutlu ve stratejik dönüşümünü açıklamakta sınırlı kalmaktadır. Bu yönüyle eser, ekonomik ve bölgesel veriler açısından önemli bir kaynak olmakla birlikte, ilişkilerin siyasal ve

kurumsal boyutlarını bütüncül biçimde ele alan analizlere duyulan ihtiyacı da ortaya koymaktadır.

3.4. İngilizce Literatür

İngilizce literatürde Özbekistan–Çin ilişkilerini doğrudan ele alan çalışmaların sayısı görece sınırlı olmakla birlikte, son yıllarda yayımlanan bazı akademik araştırmalar ikili ilişkilerin tarihsel gelişimi, siyasal yönetişim dinamikleri ve KYİ çerçevesinde yaşanan dönüşümleri anlamak açısından önemli katkılar sunmaktadır. Bu çalışmaların büyük bir bölümü, Özbekistan–Çin ilişkilerini Orta Asya'nın daha geniş bölgesel bağlamı içinde ele almakta; Çin'in artan ekonomik ve siyasal etkisi ile Özbekistan'ın reform ve dışa açılma sürecinin kesişim noktalarında dış politika yönelimlerinin nasıl şekillendiğini analiz etmektedir.

Bununla birlikte İngilizce literatürdeki çalışmaların önemli bir kısmı, ikili ilişkileri çoğunlukla bölgesel düzen, ekonomik entegrasyon ve KYİ bağlamında değerlendirmekte; liderlik tercihleri, iç siyasal dinamikler, kurumsal yapı ve karar alma süreçleri gibi birim içi değişkenlere sınırlı ölçüde yer vermektedir. Ayrıca Kerimov ve Mirziyoyev dönemlerinin karşılaştırmalı biçimde ele alındığı, kuramsal derinliği olan çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Bu durum, Özbekistan–Çin ilişkilerinin çok boyutlu yapısını ve dönemsel dönüşüm dinamiklerini açıklamada, neoklasik gerçekçilik perspektifini merkeze alan bütüncül analizlere duyulan ihtiyacın İngilizce literatürde de sürdüğünü göstermektedir.

1. **Mukhammadjonova (2025)** ***"The History of Uzbekistan–China Cooperation Relations During the Years of Independence"*** **(*Bağımsızlık Yıllarında Özbekistan–Çin İş birliği İlişkilerinin Tarihi)***

Mukhammadjonova'nın kısa hacimli çalışması, Özbekistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Çin ile kurduğu ilişkileri genel ve özetleyici bir çerçevede ele almaktadır. Diplomatik tanıma süreci, üst düzey siyasi temaslar, bazı büyük ölçekli altyapı projeleri (Angren–Pap demiryolu, Qamchiq Tüneli) ve ekonomik iş birliğinin temel başlıkları kronolojik bir anlatı içerisinde sunulmaktadır. Çalışma, ikili ilişkilerin tarihsel gelişimine ilişkin temel olayları bir araya getirerek, Özbekistan–Çin ilişkilerinin ana hatlarına dair genel bir görünüm sağlamayı amaçlamaktadır.

Bununla birlikte çalışma, kapsam ve yöntem bakımından oldukça sınırlı olup, ilişkileri bütüncül ve analitik bir çerçevede ele almamaktadır. İç siyasal dinamikler, liderlik tercihleri, karar alma süreçleri, bürokratik yapılar ve dış politika yönelimlerinin neden–sonuç ilişkileri çalışmada yer almamaktadır. ŞİÖ ve KYİ gibi kurumsal mekanizmalar yalnızca yüzeysel biçimde anılmakta; ilişkilerin siyasal, ekonomik, güvenlik ve sosyokültürel boyutları arasında analitik bir bağ kurulmamaktadır. Kuramsal bir yaklaşıma dayanmayan ve betimleyici düzeyde kalan bu çalışma, Özbekistan–Çin ilişkilerinin tarihsel seyrine dair temel bilgiler sunmakla birlikte, ilişkilerin çok boyutlu ve derinlikli biçimde analiz edilmesine yönelik çalışmalar için yalnızca sınırlı bir başlangıç noktası oluşturmaktadır.

2. **Dadabaev & Sonoda (2023)** ***"Nudging, not nagging: leveraging mentorship and patronage in Sino–Uzbek relations, 2017–2022" (Zorlamak Değil Yönlendirmek: 2017–2022 Çin–Özbekistan İlişkilerinde Mentorluk ve Himaye Mekanizmalarının Kullanılması)***

Dadabaev ve Sonoda'nın (2023) çalışması, Özbekistan–Çin ilişkilerini 2017–2022 dönemi üzerinden ele alarak "nudging" (yönlendirme) yaklaşımı çerçevesinde özgün bir analiz sunmaktadır. Makale, Özbekistan ile Çin arasında imzalanan üç farklı Cooperation Roadmap belgesinin karşılaştırmalı incelenmesi, bürokratik karar alma mekanizmalarının analizi ve Çin algısına ilişkin anket verilerinin değerlendirilmesi yoluyla ikili ilişkilerin içsel işleyişine odaklanmaktadır. Bu yönüyle çalışma, Mirziyoyev döneminde şekillenen dış politika pratiğini; elit davranışı, bürokratik koordinasyon ve yönetişim mekanizmaları üzerinden açıklayarak İngilizce literatürde nadir rastlanan aktör-temelli ve mikro düzeyli bir bakış açısı sunmaktadır.

Bununla birlikte çalışma, incelemesini büyük ölçüde tercih ettiği kavramsal çerçeve doğrultusunda nudging yaklaşımı etrafında yapılandırdığı için ekonomik entegrasyonun makro boyutları, bölgesel güç rekabeti ve uluslararası sistemin yapısal etkileri gibi daha geniş düzeydeki değişkenlere sınırlı ölçüde yer vermektedir. Ayrıca analiz, neoklasik gerçekçilikle örtüşen bazı unsurlar içermekle birlikte, bu yaklaşımı kuramsal olarak açık biçimde konumlandırmamaktadır. Bu durum, çalışmanın uluslararası ilişkiler kuramlarıyla bütünleşme düzeyini sınırlı kılmaktadır. Dolayısıyla makale, iç siyaset ve bürokratik etkileşimler bağlamında derinlikli bir analiz sunmakla birlikte, Özbekistan–

Çin ilişkilerinin yapısal ve çok boyutlu dönüşümünü açıklamaya yönelik daha kapsamlı değerlendirmeler için tamamlayıcı nitelik taşımaktadır.

3. **Qoraboyev (2018)** ***"The Belt and Road Initiative and Uzbekistan's New Strategy of Development" ("Kuşak ve Yol İnisiyatifi ve Özbekistan'ın Yeni Kalkınma Stratejisi").***

Qoraboyev'in çalışması, KYİ'nin kavramsal temelleri ile Özbekistan'ın 2017 sonrası Reform Stratejisi arasındaki örtüşen hedefleri analiz etmekte; ulaştırma bağlantısallığı, yatırım projeleri, bölgesel entegrasyon ve ekonomik iş birliği alanlarını sistematik biçimde değerlendirmektedir. Çalışma, tercih ettiği dönem gereği Mirziyoyev döneminde benimsenen dışa açılma politikasının KYİ ile kurduğu ilişkiyi açıklayan bütünlüklü bir çerçeve sunmakta; bu yönüyle İngilizce literatürde KYİ–Özbekistan ilişkisini tematik düzeyde ele alan önemli bir referans noktası oluşturmaktadır.

Bununla birlikte makale, ekonomik ve kurumsal süreçleri açıklamada güçlü bir analiz sunsa da, iç siyaset dinamikleri, karar alma mekanizmaları, liderlik tercihleri ve bürokratik yapıların dış politikanın şekillenmesine etkisini sınırlı ölçüde ele almaktadır. Kuramsal yaklaşım ağırlıklı olarak politika analizi düzeyinde kalmakta; neoklasik gerçekçilik gibi dış politika analizine imkân tanıyan kuramsal çerçeveler açık biçimde kullanılmamaktadır. Bu nedenle çalışma, KYİ ile Özbekistan'ın reform süreci arasındaki ilişkiyi kavramsal düzeyde anlamak açısından değerli olmakla birlikte, aktör-temelli ve kuramsal derinlik bakımından tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır.

3.5. Bu Çalışmanın Literatüre Katkısı

Mevcut uluslararası literatür, Özbekistan–Çin ilişkilerine dair önemli ampirik veriler ve çeşitli tematik incelemeler sunmakla birlikte, bu ilişkileri bütüncül ve sistematik bir çerçeve içinde ele alma konusunda belirgin sınırlılıklar barındırmaktadır. Türkçe çalışmalar ağırlıklı olarak KYİ bağlamında bağlantısallık, bölgesel ekonomi-politik eğilimler ve güncel stratejik yönelimler üzerinde yoğunlaşırken; Özbekçe literatür kısa ve betimleyici yapısı nedeniyle çoğunlukla diplomatik temaslar, temel ekonomik göstergeler ve güncel siyasi ilişkileri yüzeysel bir tasvir düzeyinde ele almaktadır. Rusça kaynaklar erken dönem verileri, tarihsel seyir ve bölgesel güç dengelerini ayrıntılı biçimde sunmalarına rağmen, iç siyaset, liderlik tercihleri ve bürokratik yapı gibi birim

içi değişkenleri kuramsal bir çerçeve içerisinde sınırlı ölçüde değerlendirmektedir. İngilizce literatür ise yönetişim mekanizmaları, yol haritası belgeleri, reform süreci ve KYİ–reform ilişkisi gibi başlıklarda özgün katkılar sağlamakla birlikte, kuramsal bütünlük ve dönemler arası karşılaştırmalı analiz bakımından parçalı bir görünüm arz etmektedir. Bu tablo, literatürün parçalı niteliğini ve Özbekistan–Çin ilişkilerinin çok boyutlu yapısını açıklayacak geniş kapsamlı kuramsal bir çerçeveye duyulan ihtiyacı açık biçimde ortaya koymaktadır.

Bu tez çalışması, söz konusu parçalı yapıyı aşmayı ve literatürdeki bu boşluğu gidermeyi amaçlamaktadır. Özbekistan–Çin ilişkileri, stratejik süreklilik yaklaşımı ve neoklasik gerçekçilik perspektifi çerçevesinde ele alınmakta; Kerimov ve Mirziyoyev dönemleri karşılaştırmalı analitik kategoriler olarak incelenmektedir. Literatürde yer alan mevcut çalışmalar, tezin ampirik veri tabanını ve tematik arka planını destekleyici bir işlev görmekte; özellikle ekonomik ilişkiler, bağlantısallık projeleri, Çin'in bölgesel stratejileri ve Özbekistan'ın reform sürecine ilişkin bulgular farklı bölümlerde tamamlayıcı nitelikte kullanılmaktadır. Bununla birlikte bu çalışmalar, dış politika karar alma süreçlerinin içsel dinamiklerini ve dönemsel dönüşümleri açıklamak açısından sınırlı kalmaktadır.

Bu bağlamda tez, literatürde yeterince bütünleştirilemeyen birim içi değişkenler, sistemsel baskılar ve stratejik yönelimler arasındaki ilişkiyi analitik bir çerçeve içinde kurmayı hedeflemektedir. Dış politika karar alma süreçleri, elit algıları, iç siyaset–bürokrasi etkileşimi ve liderlik değişimlerinin stratejik süreklilik üzerindeki etkileri birlikte ele alınarak, Özbekistan'ın Çin ile ilişkileri yalnızca ekonomik ve diplomatik boyutlarıyla değil, aynı zamanda bu ilişkilerin arka planındaki içsel ve yapısal etkenlerle birlikte analiz edilmektedir. Bu yönüyle çalışma, mevcut literatürdeki parçalı yaklaşımları aşan; çok boyutlu, karşılaştırmalı ve kuramsal olarak temellendirilmiş bütüncül bir analiz sunarak literatüre özgün bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

IV. Yöntem

Bu tez çalışması, Özbekistan–Çin ilişkilerini neoklasik gerçekçilik kuramsal çerçevesi doğrultusunda incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, dış politika davranışlarının çok katmanlı yapısını dikkate alan nitel araştırma yöntemi temelinde yapılandırılmış; analiz sürecinde ikili ticaret hacmi, dış ticaret dengesi ve yatırım akışlarına ilişkin ticari veriler gibi destekleyici nicel verilerden yararlanılmıştır. Nitel yöntem, dış politika gibi tarihsel

bağlam, aktör algıları ve kurumsal dinamiklerle şekillenen karmaşık süreçlerin, neden–sonuç ilişkileri çerçevesinde derinlemesine incelenmesine olanak tanımaktadır.

Bu kapsamda çalışma, betimleyici bir anlatımın ötesine geçerek, Özbekistan–Çin ilişkilerinin süreklilik ve dönüşüm unsurlarını açıklamaya yönelik yorumlayıcı ve karşılaştırmalı bir metodolojik yaklaşım benimsemektedir.

4.1. Araştırma Yaklaşımı: Nitel Yöntem ve Çok Katmanlı Teknikler

Araştırma, çok boyutlu bir nitel analiz yaklaşımına dayanmaktadır. Veri toplama ve analiz sürecinde aşağıdaki yöntem ve teknikler bir arada kullanılmıştır.

4.1.1. Doküman İncelemesi

Çalışma kapsamında Özbekistan ve Çin dışişleri bakanlıkları, büyükelçilikleri, ŞİÖ Sekretaryası ve ilgili uluslararası kuruluşlar tarafından yayımlanan resmî belgeler sistematik biçimde incelenmiştir. Doküman incelemesi yöntemi, devletlerin dış politika yönelimlerinin ve resmî tutumlarının yazılı kaynaklar aracılığıyla izlenmesine imkân sağlamaktadır.

4.1.2. İçerik Analizi

Kerimov ve Mirziyoyev dönemlerine ait resmî konuşmalar, ortak bildiriler, ŞİÖ zirve bildirileri ve ikili stratejik iş birliği belgeleri tematik bir çerçevede analiz edilmiştir. İçerik analizi, neoklasik gerçekçilik yaklaşımıyla uyumlu biçimde, lider algıları, kurumsal kapasite ve iç siyasal dinamikler gibi ara değişkenlerin dış politika karar alma süreçlerine nasıl yansıdığını incelemeye yönelik olarak yapılandırılmıştır.

4.1.3. Vaka Temelli İnceleme

Özbekistan–Çin ilişkilerinin gelişiminde belirleyici rol oynayan kritik dönüm noktaları vaka temelli bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bu kapsamda, 2001 yılında ŞİÖ'nün kuruluşu, 2005 sonrası Çin yatırımlarındaki artış, KYİ çerçevesinde geliştirilen projeler, 2017 sonrası reform süreci ve üst düzey diplomatik temaslar analiz kapsamına dâhil edilmiştir. Söz konusu vakalar, sistemsel ve içsel faktörlerin eş zamanlı olarak gözlemlenebildiği analitik incelemeye elverişli örnekler olmaları nedeniyle seçilmiştir.

4.1.4. Karşılaştırmalı Analiz

Çalışmada Kerimov dönemi (1991–2016) ile Mirziyoyev dönemi (2017–2025), dış politika öncelikleri, diplomatik temas yoğunluğu, ticaret hacmi, çok taraflı iş birliği mekanizmalarına yaklaşım ve liderlik söylemleri üzerinden karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bu yöntem, liderlik değişiminin dış politikada stratejik süreklilik ve dönüşüm üzerindeki etkilerinin analiz edilmesine imkân tanımaktadır.

Bu yöntemsel bütünleşme, Gideon Rose'un (1998) neoklasik gerçekçilik yaklaşımıyla uyumludur; zira söz konusu kuramsal çerçeve, dış politikayı yalnızca uluslararası sistemin baskılarıyla değil, aynı zamanda içsel ara değişkenler aracılığıyla açıklamayı öngörmektedir.

4.2. Kuramsal ve Tarihsel Bağlamın Yönteme Entegrasyonu

Bu çalışma, yöntemsel yapısını doğrudan neoklasik gerçekçilik kuramsal çerçevesiyle bütünleştirmektedir. Bu doğrultuda araştırma, dış politika davranışlarını hem sistem düzeyi hem de birim düzeyi faktörlerin etkileşimi çerçevesinde ele almaktadır. Neoklasik gerçekçilik yaklaşımına göre devletlerin dış politika tercihleri, uluslararası sistemin sunduğu fırsat ve kısıtların yanı sıra, liderlik algıları, kurumsal kapasite, iç siyasal istikrar ve toplumsal beklentiler gibi ara değişkenler aracılığıyla şekillenmektedir (Rose, 1998, ss. 152–153).

Bu bağlamda Çin'in Orta Asya politikası, bölgesel güç dengeleri ve KYİ gibi unsurlar sistemsel değişkenler olarak ele alınırken; Özbekistan'da liderlik değişimi, reform süreçleri, karar alma kültürü, bürokratik kapasite ve kamuoyu algısı birim düzeyi ara değişkenler olarak ele alınmıştır. Kullanılan doküman incelemesi, içerik analizi, vaka incelemesi ve karşılaştırmalı analiz teknikleri, bu değişkenlerin kesişim noktalarını görünür kılacak biçimde yöntemsel olarak yapılandırılmıştır.

Tarihsel bağlamın yönteme entegrasyonu, çalışmanın iki dönemli karşılaştırmalı yapısı üzerinden sağlanmıştır. Kerimov ve Mirziyoyev dönemleri, farklı liderlik tarzları ve iç siyasal önceliklerin dış politikaya nasıl yansıdığını incelemek açısından karşılaştırmaya elverişli bir çerçeve sunmaktadır. Bu yaklaşım, stratejik süreklilik gösteren eğilimlerin yanı sıra dönemsel kırılmaların ve liderlik kaynaklı değişimlerin sistematik biçimde değerlendirilmesine imkân tanımaktadır.

4.3. Geçerlik, Güvenirlik ve Etik İlkeler

Araştırmanın bilimsel geçerlik ve güvenirliğini artırmak amacıyla üçleme (triangulation) yöntemi kullanılmıştır. Türkçe, İngilizce, Rusça ve Özbekçe akademik çalışmaların eş zamanlı olarak incelenmesi; resmî belgeler, uluslararası kuruluş raporları ve diplomatik metinlerin birlikte değerlendirilmesi, bulguların çok kaynaklı ve çok dilli biçimde doğrulanmasını sağlamıştır. Bu yöntem, yorumlayıcı tutarlılığı ve kaynaklar arası karşılaştırılabilirliği güçlendirmiştir.

Çalışmada tüm aktörler tarafsız bir akademik üslupla ele alınmış; normatif, ideolojik ya da öznel değerlendirmelerden kaçınılmıştır. Tüm analizler ampirik veriler ve kuramsal çerçeve doğrultusunda yürütülmüş; doğrudan ve dolaylı atıflar akademik etik ilkelerine uygun biçimde eksiksiz olarak kaynakçada gösterilmiştir.

4.4. Yönteme Dair Sınırlılıklar

Araştırma yöntemi sistematik bir çerçeveye sahip olmakla birlikte bazı sınırlılıklar içermektedir. Lider söylemleri, kamuya açık resmî konuşmalar ve belgelerle sınırlıdır. Özbekçe ve Rusça bazı akademik kaynaklara erişimde yaşanan güçlükler içerik kapsamını kısmen etkilemiştir. Ayrıca mülakat ve saha temelli yöntemler ile devlet arşiv belgelerine erişim imkânı bulunmamaktadır.

Bu sınırlılıklara rağmen, güvenilir akademik tezler, yayınlar, resmî belgeler, uluslararası kuruluş raporları ve ŞİÖ zirve tutanakları kapsamlı biçimde incelenmiş; Özbekistan–Çin ilişkilerinin stratejik süreklilik ve dönüşüm dinamikleri, neoklasik gerçekçilik kuramsal çerçevesi içinde inceleme kapsamına dâhil edilmiştir.

V. Araştırma Sorusu ve Hipotezi

5.1. Araştırma Sorusu

Bu tez çalışmasının temel araştırma sorusu şu şekilde formüle edilmiştir:

“Neoklasik gerçekçilik kuramsal çerçevesi temelinde, Kerimov ve Mirziyoyev dönemlerinde Özbekistan–Çin ilişkilerindeki süreklilik ve değişim hangi sistemik ve içsel faktörlerin etkileşimiyle açıklanabilir?”

Bu araştırma sorusu, ikili ilişkilerin yönünü belirleyen unsurların yalnızca uluslararası sistem kaynaklı baskı ve fırsatlardan mı, yoksa aynı zamanda liderlik tercihleri, iç siyasal yapı, bürokratik kapasite ve reform süreçleri gibi içsel faktörlerden mi beslendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu çerçevede araştırmayı derinleştirmek amacıyla aşağıdaki alt sorular belirlenmiştir:

- Kerimov ve Mirziyoyev dönemlerinde Özbekistan'ın dış politika öncelikleri hangi yönleriyle farklılaşmış ve bu farklılıklar Çin ile ilişkilerin seyri üzerinde nasıl bir etki yaratmıştır?
- Özbekistan'ın iç dinamikleri (lider algıları, karar alma süreçleri, iç politik baskılar ve kurumsal kapasite) ile uluslararası sistemdeki gelişmeler (Çin'in küresel yükselişi, ŞİÖ'nün kurumsallaşması ve KYİ'nin genişlemesi) arasındaki etkileşim nasıl şekillenmiştir?
- ŞİÖ ve KYİ gibi çok taraflı mekanizmalar, Özbekistan–Çin ilişkilerinde stratejik sürekliliğin kurumsal zeminini nasıl güçlendirmiştir?
- Çin, Özbekistan'a yönelik dış politikasını Kerimov ve Mirziyoyev dönemlerinde nasıl uyarlamıştır? Çin'in yaklaşımında süreklilik mi yoksa konjonktürel uyarlanabilirlik mi daha baskın bir görünüm sergilemektedir?

Bu alt sorular, ikili ilişkilerin hem sistemik hem de içsel faktörler üzerinden açıklanmasına imkân tanıyarak çalışmanın kuramsal ve analitik bütünlüğünü güçlendirmektedir.

5.2. Hipotez

Bu tez çalışmasının temel hipotezi şu şekilde ifade edilmektedir:

Özbekistan–Çin ilişkilerindeki stratejik süreklilik ve dönemsel değişim, yalnızca uluslararası sistemin yapısal baskılarından değil; aynı zamanda Özbekistan'daki liderlik değişimi, iç politika öncelikleri, reform süreçleri ve kurumsal kapasite gibi içsel faktörlerin sistemik unsurlarla etkileşiminden kaynaklanmaktadır.

Bu hipotez, neoklasik gerçekçiliğin temel varsayımlarına dayanmaktadır. Kurama göre devletlerin dış politika davranışları, uluslararası sistemdeki baskı ve fırsatların doğrudan bir yansıması değildir; söz konusu baskılar, karar alıcıların algıları, devletin kurumsal

kapasitesi, iç siyasal dengeler ve toplumsal beklentiler gibi ara değişkenler aracılığıyla filtrelenerek dış politikaya dönüşmektedir (Rose, 1998, ss. 152–153).

Bu doğrultuda çalışma, Özbekistan'ın Çin ile ilişkilerini;

- jeopolitik ve ekonomik zorunluluklar,
- liderlik temelli dış politika yaklaşımları,
- iç siyasal dönüşüm süreçleri,
- devlet kapasitesindeki artışlar veya sınırlılıklar,
- çok taraflı platformlardaki konumlanma biçimleri

gibi birden fazla değişkenin karşılıklı etkileşimi çerçevesinde değerlendirmektedir.

Bu çerçevede tez, Özbekistan'ın Kerimov ve Mirziyoyev dönemlerinde izlediği dış politikanın, iç ve dış değişkenlerin bileşimiyle şekillenen bir stratejik süreklilik ve dönüşüm örüntüsü sunduğunu analitik olarak tartışmayı ve neoklasik gerçekçilik literatürüne kuramsal bir katkı sağlamayı hedeflemektedir. Söz konusu hipotez, tezin ilerleyen bölümlerinde Kerimov ve Mirziyoyev dönemlerine ilişkin siyasal, ekonomik, güvenlik ve sosyokültürel veriler ışığında analiz edilerek sonuç bölümünde sistematik biçimde değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Uluslararası ilişkiler disiplini, siyaset biliminin bir alt alanı olarak ortaya çıkmış; zamanla bağımsız bir akademik disiplin hâline gelerek kapsamlı bir inceleme sahasına ulaşmıştır. Disiplin, siyaset biliminin kavramsal ve kuramsal birikiminden beslenmiş; farklı tarihsel dönemlerde ortaya çıkan çatışma, iş birliği ve güç dengesi gibi olgulara açıklamalar geliştirme çabasıyla düşünsel derinliğini artırmıştır. Uluslararası ilişkiler literatüründe geliştirilen kuramsal yaklaşımlar, devletlerin dış politika tercihlerini analiz etme, sistem düzeyindeki değişkenleri yorumlama ve aktör davranışlarını açıklama açısından temel bir işlev üstlenmektedir.

Bu yaklaşımlar arasında en eski ve en etkili olanlardan biri gerçekçilik kuramıdır. Gerçekçilik, yalnızca sunduğu açıklama modelleriyle değil, aynı zamanda uluslararası siyasete yön veren temel soruları ele alma ve bu sorulara verdiği yanıtlarla da disiplin içinde merkezi bir konuma sahiptir. Gerçekçilik anlayışına göre uluslararası sistem doğası gereği anarşiktir; devletler temel aktörlerdir ve birincil hedefleri güvenliklerini ve varlıklarını korumaktır. Bu koşullar, devletleri rasyonel davranmaya ve güç arayışına yöneltmektedir.

Gerçekçilik kuramı, 20. yüzyılın başlarından itibaren disiplinin kurucu yaklaşımlarından biri hâline gelmiş; zamanla klasik, yapısal ve neoklasik gerçekçilik gibi alt kuramsal yönelimlere ayrılarak gelişimini sürdürmüştür. Bu çalışma kapsamında söz konusu yaklaşım, literatürde yaygın olarak kullanılan realizm kavramı yerine, Türkçedeki karşılığı olan gerçekçilik terimiyle ele alınmaktadır. Tez boyunca kuramsal tutarlılığı sağlamak amacıyla bu kavramsallaştırma esas alınmıştır.

Gerçekçilik kuramının tarihsel kökenleri, siyasal düşünce tarihi bağlamında ele alındığında, Thukidides'ten Hobbes'a uzanan düşünsel bir geleneğe dayanmaktadır. Güç, çıkar ve güvenlik temelli bu yaklaşım, Thukydides'in Peloponez Savaşları anlatısında, Machiavelli'nin güç politikası anlayışında ve Hobbes'un "doğal durum" kavramında açık biçimde görülmektedir. Tayyar Arı'ya göre gerçekçiliğin tarihsel temelleri, uluslararası

sistemin anarşik yapısı, devletin güvenlik arayışı ve güç mücadelesi ekseninde şekillenmiştir (Arı 2013, ss. 137–176).

Bu tez çalışmasının kuramsal temelini oluşturan neoklasik gerçekçilik, yalnızca sistem düzeyindeki yapısal etkenleri değil, aynı zamanda devletin iç dinamiklerini de analize dâhil eden bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Bu kuramın temel çerçevesi, Rose'un 1998 tarihli çalışmasına dayanmaktadır. Rose'a göre klasik ve yapısal gerçekçilik, dış politika çıktılarındaki farklılaşmaları açıklamakta yetersiz kalmakta; bu nedenle lider algıları, karar alma süreçleri ve devlet kapasitesi gibi içsel değişkenlerin de dikkate alınması gerekmektedir.

Bu bağlamda neoklasik gerçekçilik, Özbekistan–Çin ilişkilerinin değerlendirilmesinde çok katmanlı bir analitik çerçeve sunmaktadır. İki ülke arasındaki ilişkiler, yalnızca uluslararası sistemdeki güç dağılımı ve jeopolitik baskılar üzerinden değil; aynı zamanda Özbekistan'daki liderlik tercihleri, kurumsal yapı ve iç siyasal öncelikler gibi içsel faktörler üzerinden de ele alınmaktadır.

Ayrıca bu çalışma, dış politikada yalnızca dönemsel değişimleri değil, uzun vadeli stratejik süreklilikleri de kuramsal analiz kapsamına dâhil etmektedir. Neoklasik gerçekçiliğin sunduğu yaklaşım, Özbekistan–Çin ilişkilerinde hem Kerimov hem de Mirziyoyev dönemlerinde gözlemlenen süreklilik unsurlarının, sistemsel baskılar ile içsel dinamiklerin etkileşimi çerçevesinde değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Bu yönüyle neoklasik gerçekçilik, dış politika kararlarında süreklilik, değişim ve ayarlama ilişkisini bütüncül biçimde anlamaya olanak sağlayan açıklayıcı bir kuramsal zemin sunmaktadır.

1.1. Gerçekçilik Geleneğinin Tarihsel ve Kuramsal Gelişimi

Uluslararası ilişkiler literatüründe gerçekçi düşüncenin tarihsel kökenleri, Antik Yunan dönemine kadar uzanmaktadır. Bu bağlamda gerçekçi yaklaşımın en erken ve en önemli temsilcilerinden biri, M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış olan Yunan tarihçisi Thukydides'tir. Thukydides, *Peloponez Savaşları* adlı eserinde Atina ve Sparta şehir devletleri arasındaki mücadeleyi ele alarak güç, güvenlik ve çıkar temelli bir siyasal analiz sunmuştur. Bu yönüyle söz konusu eser, gerçekçi düşüncenin tarihsel temellerini ortaya koyan ilk sistematik çalışmalar arasında değerlendirilmektedir.

Thukydides'in anlatımında savaşın temel nedeni, Atina'nın artan gücünün Sparta'da yarattığı korku ve güvensizliktir. Uluslararası yapı içerisinde güç dengesinin bozulması ve Sparta'nın kendi güvenliğini tehdit altında algılaması, çatışmayı kaçınılmaz hâle getirmiştir. Bu yaklaşım, uluslararası siyasette güç dağılımı, güvenlik kaygıları ve çıkar çatışmalarının devlet davranışlarını belirlediğini vurgulayan gerçekçi bakış açısının erken bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir (Arı 2013, ss. 144-145).

Thukydides, çalışmasında Atina ve Sparta şehir devletleri arasında yaklaşık yirmi beş yıl süren Peloponez Savaşları'nın önemli bir bölümünü ele almıştır. Savaş sürecinde Atina adına askerî görevlerde bulunan Thukydides, yaşanan gelişmeleri doğrudan gözlemleme imkânı elde etmiş; daha sonra yaşadığı sürgün döneminde savaşın nedenlerini, güç dengelerini ve tarafların güvenlik algılarını sistematik biçimde analiz etmeye yönelmiştir. Bu süreçte kaleme aldığı anlatım, yalnızca tarihsel bir kronik sunmakla kalmamış, aynı zamanda savaşın ardındaki siyasal ve stratejik dinamikleri gelecek nesillere aktarmayı amaçlayan analitik bir yaklaşım ortaya koymuştur.

Bu çerçevede Thukydides'in anlatımı, savaşın yalnızca görünen nedenlerle değil, esas olarak güç dengelerindeki değişimlerle açıklanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Hukuki ihlaller veya ahlaki gerekçeler, çatışmanın yüzeydeki sebepleri olmakla birlikte, belirleyici unsur Atina'nın artan gücünün Sparta tarafından bir güvenlik tehdidi olarak algılanmasıdır (Arı 2013, s. 145). Bu yaklaşım, devletlerin güvenliklerini sağlama amacıyla ahlaki ve hukuki kaygıların ötesinde hareket edebileceğini vurgulayan gerçekçi düşüncenin kuramsal zeminini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda Thukydides'in anlatımı, uluslararası siyasette güvensizlik, kuşku ve belirsizlik gibi psikolojik unsurların yanı sıra devlet gücü, ulusal çıkar ve güç dengesi gibi temel gerçekçi kavramlara dayanmaktadır. Güç dengesinin bozulduğu durumlarda devletlerin kendi güvenliklerini sağlama amacıyla çatışmaya yönelmeleri, gerçekçi düşüncenin tarihsel temellerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Arı 2013, s. 145). Bu çerçevede Thukydides'in çalışması, uluslararası ilişkilerde güvenlik kaygıları ve güç dağılımının devlet davranışlarını belirleyen temel unsurlar olduğunu ortaya koymaktadır.

Gerçekçi düşüncenin tarihsel gelişiminde bir diğer önemli isim, 16. yüzyılda yaşamış olan İtalyan siyaset düşünürü Niccolò Machiavelli'dir. Machiavelli, *Prens* adlı eserinde siyasal iktidarın elde edilmesi, korunması ve sürdürülmesine ilişkin pragmatik bir yaklaşım ortaya koymuştur (Arı 2013, s. 145). İtalya'nın siyasal parçalanmışlık yaşadığı bir dönemde kaleme alınan bu eser, devletin varlığını ve güvenliğini önceleyen bir siyasal anlayışı yansıtmaktadır.

Machiavelli tarafından kaleme alınan *Prens* adlı eserde de benzer bir yaklaşım açık biçimde görülmektedir. Machiavelli, İtalya'nın birçok devlete bölünmüş olduğu bir dönemde Floransa Cumhuriyeti'nde bürokrat ve diplomat olarak görev yapmıştır. Bu görevi, 1512 yılında Floransa'nın çöküşüyle sona ermiştir. *Prens* adlı eserini dönemin Floransa yöneticisi Lorenzo di Medici'ye adayarak kaleme alan Machiavelli, çalışmasında gücün kazanılması, korunması ve sürdürülmesine ilişkin yolları ayrıntılı biçimde ele almıştır. Machiavelli, bu eserinde "amaç aracı aklar" düşüncesini ortaya atmış; dönemin ahlak anlayışını sorgulamış ve iktidarın korunmasını meşru hâle getirmeye çalışmıştır. Devlet adamları için bir rehber niteliği taşıyan bu eser, bazı okuyucular ve araştırmacılar tarafından ise "utanç verici" bir siyasi öneri olarak yorumlanmıştır (Arı 2013, s. 145).

Machiavelli, prensin iktidarını koruyabilmesi için dış tehditlere karşı güçlü olması gerektiğini savunmuştur. Ahlakı ikiye ayırarak ele alan Machiavelli, bireysel ahlak ile devletin güvenliğini önceleyen siyasal ahlak arasında bir ayrım yapmaktadır. Bu iki ahlak anlayışı çatıştığında, prensin devlet çıkarlarını savunmasını ve buna uygun davranmasını gerekli görmektedir. Machiavelli'ye göre bir prens; iyi kalpli, dürüst, yardımsever ve dindar gibi görünmelidir; ancak gerektiğinde bu özelliklerin tam tersini de gösterebilmelidir. Ona göre halk çoğunlukla gördüğüne inanır, gerçeği ise çok az kişi anlayabilir (Arı 2013, ss. 146–147).

Machiavelli'ye göre devletin varlığı ve korunması her şeyden önce gelmektedir. Bu bağlamda ulusal çıkar, bireysel ahlakın üstünde konumlanmaktadır. Bu yönüyle Machiavelli, Thukydides'e benzer bir biçimde devletlerin dış politikada mecburiyetler doğrultusunda hareket etmesini savunmaktadır. Machiavelli'nin eserinde ahlak ve amaç kavramları ayrıntılı biçimde ele alınmakta; devlet gücü, iktidar gücü ve ulusal çıkar ön planda tutulmaktadır.

Bu bağlamda Machiavelli'nin düşüncesinde ahlak, amaç ve iktidar kavramları pragmatik bir düzlemde ele alınmakta; devlet gücü, iktidarın korunması ve ulusal çıkar temel belirleyici unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle Machiavelli, Thukydides'e benzer şekilde devletin dış politikada ahlaki kaygılardan ziyade zorunluluk temelli kararlar almasını savunan bir yaklaşımı benimsemektedir.

Bu düşünsel zeminin tarihsel karşılığı olarak, erken dönem düşünsel kökenlerinden itibaren gerçekçi düşünce, devlet merkezli bir yaklaşım çerçevesinde uluslararası ilişkiler alanında şekillenmiştir. Bu düşünsel çizgi, özellikle 1648 Vestfalya Barışı ile birlikte modern anlamda bir devlet sisteminin ortaya çıkmasıyla daha belirgin hâle gelmiştir. Vestfalya düzeni, Orta Çağ Avrupa'sında egemen olan din temelli siyasal yapının yerini, sınırları belirli ve egemenliğe dayalı bir uluslararası düzenin almasını sağlamıştır (Düzgün 2020, ss. 259–260). Böylece ulus-devlet anlayışının temelleri atılmış; devletler bürokratik, diplomatik ve askerî kurumsallaşmaya yönelmiştir.

Gerçekçilik geleneğinin kuramsal kökenlerinde, 17. yüzyılda yaşamış olan İngiliz düşünür Thomas Hobbes (1588–1679) – bundan sonra Hobbes olarak anılacaktır – önemli bir yer tutmaktadır. Hobbes'un insan doğasına ilişkin karamsar yaklaşımı, uluslararası sistemin neden anarşik ve güvensiz bir yapı arz ettiğini açıklamada temel dayanaklardan biri olarak kabul edilmektedir. Özellikle *Leviathan* (1651) adlı eserinde ortaya koyduğu "doğa durumu" kavramı ve daha sonraki gerçekçi okumalar açısından güç dengesi tartışmalarına zemin hazırlayan yaklaşımı, klasik gerçekçi düşüncenin kuramsal çerçevesinin oluşmasında belirleyici olmuştur (Arı 2013, s. 147).

Köklü bir aileden gelen Hobbes, Oxford Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra düşünsel çalışmalarına başlamış; 1641 yılında yürüttüğü çalışmaların devlet karşıtı olarak değerlendirilmesi nedeniyle on yıl süreyle Fransa'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra cumhuriyet rejimini destekleyerek İngiltere'ye geri dönmüştür. *Leviathan* adlı eserini İngiltere Kralı II. Charles'a ithafen kaleme alan Hobbes, bu eserini 1651 yılında Londra'da yayımlamıştır. Bununla birlikte kilise ile devlet ilişkilerinin ayrılması ve "halkı için barış ve güvenlik temin etmeyen bütün hükümetlerin değişmesi gerektiği" yönündeki görüşleri, dönemin yönetimi tarafından hoş karşılanmamıştır. Buna rağmen *Leviathan*, kısa sürede büyük bir ün kazanmış ve siyaset bilimi tarihinde ilk genel kuramsal çalışmalardan biri olarak kabul edilmiştir.

Hobbes'un düşünsel mirası, günümüz uluslararası ilişkilerinde devletlerin dış politika davranışlarını açıklamada hâlen güçlü bir kuramsal dayanak oluşturmaktadır. *Leviathan* adlı eserinde çizilen siyasal yapı tasviri, uluslararası sistemin sürekli bir tehdit algısı, yapısal belirsizlik ve güç arayışı etrafında şekillendiğini vurgulayan klasik gerçekçi anlayışı pekiştirmektedir. Bu yaklaşım, yalnızca kriz dönemlerini değil, aynı zamanda devletlerin uzun vadeli stratejik yönelimlerini anlamada da işlevsel bir kuramsal zemin sunmaktadır. Bu yönüyle Hobbes'un ortaya koyduğu çerçeve, uluslararası ilişkiler analizinde hâlen değerlendirilebilir bir açıklama gücüne sahiptir (Arı 2013, s. 148).

Hobbes'un devlet anlayışında, Machiavelli'nin düşünsel etkileri açık biçimde görülmektedir. Hobbes'a göre "hakkın kaynağı güçtür" ve "güç hakkı doğurur." İnsan doğasına olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşan Hobbes, insanı temelde bencil bir varlık olarak tanımlamaktadır. Ahlaki düşünceleri de bu yönüyle Machiavelli'nin yaklaşımıyla benzerlik göstermektedir. Hobbes, egemen bir gücün bulunmadığı uluslararası yapıda anarşinin ve doğa hâlinin kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır. Böyle bir yapıda kötülüklerin hüküm süreceğini ve devletlerin yalnızca kendi güçlerine güvenebileceğini savunmaktadır. Ortak bir otoritenin bulunmadığı uluslararası ilişkiler ortamında kavga, kaygı, güvensizlik ve savaşlar doğal süreçler olarak ortaya çıkmaktadır. Hobbes'a göre hiçbir ahlaki ya da içsel güç, uluslararası ilişkilerde düzeni sağlayamaz; ortak bir yöneticinin olmadığı bir yapıda ortak kuralların da varlığından söz edilemez. Bu nedenle adalet ya da haksızlık kavramlarını tartışmanın da anlamı bulunmamaktadır (Arı 2013, s. 148).

Bu bağlamda Hobbes da Machiavelli'ye benzer şekilde ahlak ve amaç kavramlarını değerlendirirken devlet gücü, iktidar gücü ve ulusal çıkar kavramlarına merkezi bir önem atfetmektedir. İnsan doğasının çıkar temelli yapısını vurgulayan bu yaklaşım, gerçekçilik kuramının felsefi temelini güçlendirmiş ve klasik gerçekçi düşüncenin kuramsal derinliğini artırmıştır.

Bu kurumsal dönüşümle bağlantılı olarak, gerçekçi düşünceye göre devletlerin temel önceliği güvenliğin sağlanması ve gücün artırılmasıdır. Ekonomik kapasite, askerî gücün desteklenmesinde kritik bir araç olarak değerlendirilmiş; devletler dış ticaret politikalarını çoğunlukla ulusal çıkarlarını koruyacak biçimde kurgulamıştır. Özellikle

17. ve 18. yüzyıllarda büyük güçler arasındaki ticari ve sömürgeci rekabetler, bu yaklaşımın tarihsel örneklerini oluşturmaktadır (Düzgün 2020, s. 260).

Bu anlayışın dış politika davranışlarına yansıması olarak, gerçekçi düşünce uluslararası ilişkilerde iş birliğini tamamen dışlamamakta; ancak bu tür girişimlerin çıkar ve güç dengesi temelinde şekillendiğini savunmaktadır. İttifaklar ve koalisyonlar, kalıcı normatif bağlılıklardan ziyade değişen tehdit algıları doğrultusunda kurulmuştur. Özellikle 19. yüzyılda güç dengesi politikalarının kurumsallaşması, gerçekçi düşüncenin uygulamadaki görünürlüğünü artırmıştır (Düzgün 2020, ss. 260–261).

Bu tarihsel süreklilik içinde, 20. yüzyıla gelindiğinde, özellikle iki dünya savaşı arasındaki dönemde gerçekçi düşünce yeniden kuramsal düzeyde önem kazanmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan idealist yaklaşım, Milletler Cemiyeti gibi kurumlar aracılığıyla barışı kalıcı hâle getirmeyi amaçlamış; ancak bu çabalar II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle başarısız olmuştur. İdealizmin barışı koruma yönündeki girişimlerinin sonuçsuz kalması, güvenliğin yeniden öncelik kazanmasına ve gerçekçi düşünceye yönelimin artmasına yol açmıştır (Gözen 2019, s. 176). Bu süreç, gerçekçi düşüncenin yalnızca akademik bir yaklaşım olarak değil, aynı zamanda dönemin tarihsel ve siyasal koşullarıyla doğrudan bağlantılı bir düşünsel dönüşüm olarak güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Böylece gerçekçi düşünce, uluslararası ilişkilerde kısa vadeli tepkilerin yanı sıra uzun vadeli stratejik eğilimlerin sürekliliğini açıklamada daha güçlü bir konuma ulaşmıştır.

Bu kuramsal yeniden yönelimin en belirgin yansımalarından biri olarak, İngiliz akademisyen Edward Hallett Carr (1892–1982) – bundan sonra Carr olarak anılacaktır – gerçekçiliğin yeniden yükselişinde öncü bir rol üstlenmiştir. Carr, idealist yaklaşımın I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası barışı tesis etmede yetersiz kaldığını vurgulamış; uluslararası siyasetin doğasının güç ve çıkar temelli daha gerçekçi bir bakış açısıyla ele alınması gerektiğini savunmuştur. Bu görüşlerini *The Twenty Years' Crisis (Yirmi Yıllık Bunalım: 1919–1939 – Uluslararası İlişkilerin Giriş Sorunları)* adlı eserinde sistematik biçimde ortaya koymuştur (Arı 2013, s. 151). Söz konusu eser, gerçekçiliğin kuramsal dönüşümünde önemli bir kırılma noktası olarak değerlendirilmektedir.

Carr'ın öncülüğünü yaptığı bu düşünsel yönelim, Alman kökenli Amerikalı akademisyen Hans J. Morgenthau (1904–1980) – bundan sonra Morgenthau olarak

anılacaktır – tarafından daha sistematik ve kuramsal bir yapıya kavuşturulmuştur. Morgenthau, 1948 yılında yayımladığı *Politics Among Nations (Milletlerarası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi)* adlı eseriyle klasik gerçekçiliğin temel ilkelerini açık biçimde formüle etmiştir. Devlet davranışlarını açıklamada güç mücadelesi, ulusal çıkar ve çıkarların rasyonel biçimde tanımlanması gibi unsurları merkeze alan Morgenthau, gerçekçiliği hem akademik hem de pratik düzlemde açıklayıcı bir kuram hâline getirmiştir (Arı 2013, s. 154).

Carr ve Morgenthau'nun katkıları, yalnızca kuramsal düzeyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda birçok çağdaş düşünür ve uygulayıcı üzerinde de belirleyici bir etki yaratmıştır. 1940'lı ve 1950'li yıllarda Nicholas Spykman, Reinhold Niebuhr, Arnold Wolfers, Walter Lippmann, John Herz, Hedley Bull, Raymond Aron ve Martin Wight gibi akademisyenler, gerçekçiliğin farklı yorumlarını geliştirerek kuramın kapsamını ve açıklama gücünü derinleştirmişlerdir. Aynı dönemde İngiltere Başbakanı Winston Churchill ve Amerikalı diplomat George F. Kennan gibi siyasal aktörler de yürüttükleri dış politika uygulamalarıyla gerçekçiliği yalnızca kuramsal bir yaklaşım değil, aynı zamanda pratik bir dış politika rehberi olarak benimsemişlerdir.

Klasik gerçekçiliğin bu dönemde hem kuramsal hem de uygulamalı düzeyde güç kazanması, gerçekçilik kuramının yalnızca akademik bir analiz çerçevesi değil; aynı zamanda dönemin jeopolitik gerçekliklerine verilen rasyonel bir yanıt olduğunu göstermektedir. Morgenthau'nun "güç politikası" vurgusu, bu yaklaşımın neden uzun yıllar boyunca uluslararası ilişkiler disiplininde baskın kuramsal çerçeve olarak kabul edildiğini açıklamada belirleyici bir rol oynamıştır. Ayrıca bu kuramsal yapı, dış politika yapımında yalnızca kriz dönemlerini değil, devletlerin uzun vadeli ve stratejik süreklilik gösteren eğilimlerini de açıklayabilecek bir zemin sunmuştur.

1970'li yılların sonlarında Amerikalı akademisyen Kenneth Waltz (bundan sonra Waltz olarak anılacaktır) tarafından geliştirilen görüşlerle birlikte uluslararası ilişkiler disiplininde yapısal gerçekçilik (neorealizm) kuramı şekillenmeye başlamıştır. Bu döneme kadar gerçekçilik yaklaşımı, büyük ölçüde Morgenthau'nun birey merkezli ve normatif temellere dayanan klasik gerçekçiliği çerçevesinde ele alınmıştır. Waltz ise bu yaklaşımı sistem düzeyine taşıyarak, uluslararası anarşinin yapısal dinamiklerini merkeze

alan ve birey ya da devlet yerine sistemin kendisini ön plana çıkaran bir analiz çerçevesi sunmuştur (Waltz 1979, ss. 79–101).

Waltz'ın yapısal gerçekçiliği, özellikle Soğuk Savaş dönemi (1947–1991 / 20. yüzyılın ikinci yarısı) boyunca uluslararası düzeni açıklamada etkili olmuş; iki kutuplu sistemdeki göreli istikrarı kuramsal olarak gerekçelendirmiştir. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte 1990'lı yıllarda (20. yüzyılın son on yılı) ortaya çıkan çok kutuplu yapı ve artan iç dinamikli krizler, yapısal gerçekçiliğin bu dönüşümü açıklamakta yetersiz kaldığını ortaya koymuştur. Bu bağlamda, sistemik düzeyde süreklilik gösteren yapıların yanı sıra devletlerin içsel dinamiklerinin de dış politika yapımında belirleyici olduğu görülmüş; böylece stratejik sürekliliklerin yalnızca uluslararası yapıdan değil, aynı zamanda içsel etkenlerden de beslendiği savunulmaya başlanmıştır. Bu eleştiriler doğrultusunda, 1990'lı yıllarda neoklasik gerçekçilik yeni bir kuramsal yönelim olarak gelişmeye başlamıştır (Waltz 1979, ss. 102–128).

Neoklasik gerçekçilik, sistem düzeyindeki yapısal baskılarla birlikte devletlerin iç dinamiklerini – lider algısı, karar alma süreçleri, kamuoyu ve bürokratik yapı gibi – analiz çerçevesine dâhil etmiştir. Bu yaklaşımın kuramsal temelleri, Rose tarafından 1998 yılında yayımlanan, *Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy (Neoklasik Gerçekçilik ve Dış Politika Kuramları)* adlı çalışmasıyla atılmıştır. Rose, dış politika analizinde yalnızca sistemik değil, aynı zamanda içsel faktörlerin de dikkate alınması gerektiğini savunarak kuramsal açıklamayı çok katmanlı bir düzleme taşımıştır (Rose 1998, ss. 153–154). Bu yönüyle neoklasik gerçekçilik, devletlerin dış politikasında süreklilik gösteren eğilimleri açıklamada hem sistemik hem de içsel dinamikleri birlikte ele alan bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır.

Neoklasik gerçekçilikle paralel biçimde, 1970'li yılların sonlarından itibaren gelişen yapısal gerçekçilikten zamanla savunmacı gerçekçilik türemiştir. Bu yönelim, yapısal gerçekçiliğin temel varsayımlarını büyük ölçüde kabul etmekle birlikte, devletlerin aşırı güç arayışına değil, güvenlik temelli denge arayışına yöneldiğini savunur. Özellikle Stephen Walt, Charles Glaser ve Robert Jervis gibi araştırmacıların katkılarıyla bu yaklaşım, savunma ağırlıklı stratejilerin sistemik koşullarda daha rasyonel olduğunu öne sürmüştür. Bu konu ilerleyen alt başlıkta detaylı biçimde ele alınacaktır.

2001 yılında Amerikalı akademisyen John Mearsheimer (bundan sonra Mearsheimer olarak anılacaktır) tarafından yayımlanan *The Tragedy of Great Power Politics (Büyük Güç Politikalarının Trajedisi)* adlı eser ile birlikte yapısal gerçekçiliğin bir başka çeşiti olan saldırgan (ofensif) gerçekçilik yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Mearsheimer'a göre devletler, sadece güvenlik arayışıyla değil, uluslararası sistemin yapısı gereği maksimum güce ulaşma hedefiyle hareket eder. Bu kuramsal yönelim, klasik gerçekçilikle bazı benzerlikler taşısa da, güç arayışını saldırgan bir stratejiyle ilişkilendirerek yeni bir açıklama modeli sunar (Mearsheimer 2001, ss. 29–54; Gözen 2019, s. 176). Bazı araştırmacılar tarafından "atak gerçekçilik" olarak da adlandırılan bu yaklaşım, ilerleyen alt başlıkta detaylı biçimde ele alınacaktır.

21. yüzyılda gerçekçilik kuramı, uluslararası sistemde meydana gelen yapısal değişimlere yanıt verebilmek amacıyla daha esnek ve çok boyutlu kuramsal yaklaşımlara evrilmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, ABD'nin küresel ölçekte tek süper güç olarak öne çıkması, çok kutupluluk tartışmalarının yeniden gündeme gelmesi ve Çin'in uluslararası sistemdeki artan etkisi gibi gelişmeler, klasik ve yapısal gerçekçilik yaklaşımlarının ötesinde açıklama çerçevelerine duyulan ihtiyacı artırmıştır. Bu ihtiyacın bir sonucu olarak gelişen neoklasik gerçekçilik yaklaşımı, Rose'un öncülüğünde şekillenmiş; devletlerin dış politika kararlarının yalnızca uluslararası sistemin sunduğu baskı ve fırsatlarla değil, aynı zamanda içsel dinamiklerle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Günümüzde büyük güçler arasındaki rekabetin yeniden belirginleşmesi, bölgesel çatışmaların süreklilik göstermesi, yeni güvenlik tehditlerinin ortaya çıkması ve uluslararası örgütlerin işlevlerine ilişkin tartışmaların yoğunlaşması gibi çok boyutlu dinamikler çerçevesinde şekillenmektedir. Bu karmaşık ortamda devletlerin dış politika tercihlerinin anlaşılmasında güç dağılımı, güvenlik arayışları ve ulusal çıkar gibi temel gerçekçi kavramlar önemini korumaya devam etmektedir. Bu bağlamda, özellikle neoklasik gerçekçilik başta olmak üzere gerçekçiliğin farklı kuramsal türleri, hem uluslararası sistemin yapısal baskılarını hem de devletlerin içsel dinamiklerini birlikte ele alma imkânı sundukları için güncel dış politika analizlerinde hâlen başvurulan temel kuramsal yaklaşımlar arasındaki yerini sürdürmektedir.

Tablo 1. Gerçekçilik Geleneğinin Tarihsel Gelişimi ve Kuramsal Ayrışmaları

Dönem / Yüzyıl	Temsilci Düşünür / Eser / Olay	Kuramsal Yönelim	Temel Kavramlar ve Katkılar	Kaynaklar
M.Ö. 5. yüzyıl	**Thukydides – Peloponez Savaşları**	Erken gerçekçi düşünce (klasik öncül)	Güç, korku, güvenlik, çıkar, savaşın kaçınılmazlığı	Arı (2013)
16. yüzyıl	**Niccolò Machiavelli – Prens**	Klasik siyasal gerçekçi düşünce	Devlet aklı, çıkar, güç–ahlak ayrımı	Arı (2013)
17. yüzyıl	**Thomas Hobbes – Leviathan**	Felsefi gerçekçi düşünce	İnsan doğası, anarşi, güvenlik, egemenlik	Arı (2013)
17. yüzyıl	**Vestfalya Barışı**	Egemen devlet sistemi	Egemenlik, ulus-devlet zemini, kurumsallaşma	Düzgün (2020)
17.–18. yüzyıllar	**Büyük güçler arası ticari ve sömürgeci rekabet**	Pratik gerçekçi yönelim	Ekonomik kapasite, güç biriktirme, ulusal çıkar	Düzgün (2020)
19. yüzyıl	**Güç dengesi politikalarının kurumsallaşması**	Klasik güç dengesi pratiği	Diplomasi, ittifaklar, statükonun korunması	Düzgün (2020)
20. yüzyıl (iki savaş arası)	**İdealizmin başarısızlığı ve gerçekçi yönelim**	Kuramsal yeniden yönelim	Güvenlik önceliği, güç ve çıkar vurgusu	Gözen (2019)
20. yüzyıl	**E. H. Carr**	Klasik gerçekçi düşünce	İdealizmin eleştirisi, güç–çıkar analizi	Arı (2013)
20. yüzyıl	**Hans J. Morgenthau**	Klasik gerçekçiliğin sistematikleşmesi	Güç politikası, ulusal çıkar, rasyonel devlet	Arı (2013)
20. yüzyılın son çeyreği	**Kenneth Waltz**	Yapısal gerçekçilik (neorealizm)	Sistem düzeyi analiz, anarşi, kutupluluk	Waltz (1979)
1990'lar	**Gideon Rose**	Neoklasik gerçekçilik	Sistem baskıları + içsel faktörler	Rose (1998)
21. yüzyıl	**John J. Mearsheimer**	Saldırgan gerçekçilik	Güç maksimizasyonu, hegemonya arayışı	Mearsheimer (2001)
21. yüzyıl	**Güncel gerçekçi tartışmalar**	Çok boyutlu gerçekçi yaklaşımlar	Büyük güç rekabeti, güvenlik, çıkar	—

Kaynak: Bu tablo, çalışmada kullanılan literatürden (Arı, 2013; Düzgün, 2020; Gözen, 2019; Waltz, 1979; Rose, 1998; Mearsheimer, 2001) yararlanılarak derlenmiştir.

1.2. Gerçekçilik Geleneğinin Alt Kuramsal Yaklaşımları

Uluslararası ilişkiler disiplininin en köklü ve etkili yaklaşımlarından biri olan gerçekçilik, tarihsel ve kuramsal gelişimi boyunca farklı yönelimlerle zenginleşmiş; değişen siyasal, yapısal ve tarihsel koşullara bağlı olarak çeşitli alt türlere ayrılarak evrilmiştir. Bu çerçevede gerçekçilik, yalnızca tek boyutlu ve durağan bir bakış açısı

olarak değil; aksine kendi içinde dönüşen, derinleşen ve çeşitlenen dinamik bir kuramsal gelenek olarak değerlendirilmektedir.

Gerçekçilik geleneği temelde üç ana yaklaşım etrafında şekillenmiştir: geleneksel (klasik) gerçekçilik, yapısal gerçekçilik (neorealizm) ve neoklasik gerçekçilik. Bu ana yönelimler, zamanla uluslararası sistemde yaşanan dönüşümlere paralel olarak kendi içlerinden türeyen alt yaklaşımların ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Özellikle yapısal gerçekçilik çerçevesinde gelişen savunmacı (defensif) ve saldırgan (ofensif) gerçekçilik türleri, devletlerin güç, güvenlik ve çıkar arayışlarını nasıl konumlandırdıklarına ilişkin farklı varsayımlar ileri sürmüştür.

Gerçekçiliğin her bir yorumu, devlet davranışlarını açıklarken uluslararası sistemin anarşik yapısı, güç mücadelesi, güvenlik arayışı ve karar alma süreçleri gibi temel unsurlara farklı düzeylerde ağırlık atfetmektedir. Bu doğrultuda, gerçekçilik kuramının başlıca türleri izleyen alt başlıklarda sistematik ve karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alınacak; her bir yönelimin kuramsal dayanakları, temel varsayımları ve eleştirel boyutları ayrıntılı biçimde incelenecektir.

1.2.1. Geleneksel Gerçekçilik (Klasik Realizm)

Bu alt başlıkta ele alınan yaklaşım, literatürde çoğunlukla "klasik realizm" veya "klasik gerçekçilik" olarak adlandırılmaktadır. Ancak bu doktora çalışmasında kavramsal tutarlılığın sağlanması amacıyla "geleneksel gerçekçilik" terimi tercih edilmekte; bundan sonraki tüm bölümlerde de bu kavramsallaştırma esas alınmaktadır.

Uluslararası ilişkilerde gerçekçilik kuramının ilk biçimi olarak kabul edilen geleneksel gerçekçilik, düşünsel kökenlerini siyaset felsefesine dayandırmaktadır. Thukydides'in güç ve devlet ilişkilerine dair tarihsel gözlemleri, Hobbes'un anarşik "doğa durumu" tasavvuru ve Machiavelli'nin "devlet aklı" (raison d'état) anlayışı, bu yaklaşımın temel düşünsel dayanaklarını oluşturmaktadır. 20. yüzyıla gelindiğinde ise geleneksel gerçekçiliğin uluslararası ilişkiler disiplini içerisindeki kurumsallaşma süreci, Carr'ın idealist yaklaşıma yönelttiği eleştirilerle başlamış; Morgenthau'nun sistematik katkılarıyla birlikte kuramsal bir bütünlüğe kavuşmuştur (Arı 2013, s. 151).

İngiliz tarihçi ve diplomat Carr, idealist yaklaşımı sert biçimde eleştirdiği *The Twenty Years' Crisis: 1919–1939* adlı eserinde, I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan

uluslararası düzenin sürdürülemezliğine dikkat çekmiştir. Özellikle 1919 Versay Antlaşması'nın üzerinden henüz yirmi yıl geçmeden yeni bir dünya savaşının patlak vermesi, Carr'a göre idealizm yaklaşımının naifliğini ve daha gerçekçi bir yaklaşıma duyulan ihtiyacı açık biçimde ortaya koymuştur.

Carr, eserinin "The Utopian" (Ütopyacı) başlıklı bölümünde güç ve değer ilkeleri arasındaki ayrıma özel bir vurgu yapmaktadır. Ona göre siyasette belirleyici olan unsur güçtür; yönetenler güçlü oldukları için yönetici konumunda bulunurken, yönetilenler güçsüzlükleri nedeniyle bu durumu kabullenmek zorunda kalmaktadır. Carr, siyasette mesuliyeti güce bağlamakta ve idealistlerin ahlâka dayalı politika önerilerine bu nedenle karşı çıkmaktadır.

İdealistlerin bireyin toplumun çıkarlarını kendi çıkarlarının önünde tutması gerektiği yönündeki savlarını gerçek dışı bulan Carr'a göre, "menfaatlerin uyumu" ilkesinin savunulması çoğu zaman ulusal çıkarların evrensel değerler kisvesi altında sunulmasının bir aracına dönüşmektedir. Bu bağlamda Carr, Woodrow Wilson'un Amerikan dış politikasını örnek göstererek idealizmin özünde ulusal çıkarları evrensel çıkarlar gibi sunma eğilimi taşıdığını ileri sürmüştür (Arı 2013, s. 152; Kiraz 2020, s. 667).

Geleneksel gerçekçiliğin kuramsal çerçevesini sistematik biçimde inşa eden Morgenthau ise Nazi Almanyası'ndan kaçarak yerleştiği Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) 1948 yılında yayımladığı *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace (Milletler Arasındaki Politika: Güç ve Barış Mücadelesi)* adlı eseriyle uluslararası ilişkilerde gerçekçiliğin temel ilkelerini ortaya koymuştur. Morgenthau'ya göre, iç ve dış siyaset ayrımı yapılmaksızın tüm politik ilişkilerde gücün belirleyici olduğu bir doğa yasası bulunmaktadır (Arı 2013, ss. 153–154; Kiraz 2020, s. 668). Bu yaklaşım "siyasal gerçekçilik" olarak adlandırılmakta olup, hem bir siyaset felsefesi hem de uluslararası ilişkiler kuramı niteliği taşımaktadır.

Morgenthau, Avrupa'daki güç mücadelesini gözlemleyerek politika ile insan doğasını ayrı ayrı ele almış; ancak bu iki unsur arasındaki derin ve kopmaz ilişkiye özellikle dikkat çekmiştir. Ona göre idealist yaklaşım, insan doğasını temelde iyi kabul ederken; siyasal gerçekçilik insanı doğası gereği çıkarları doğrultusunda hareket eden ve sürekli bir güç arayışı içinde bulunan bir varlık olarak tanımlamaktadır. Bu bakış açısına

göre uluslararası sistem de, bireyin doğasında yer alan bu güç arzusunun bir yansımasıdır. Sonuç olarak dünya siyasetinde çatışma, rekabet ve çıkar dengeleri kalıcı nitelik taşımakta; içkin bir barış ya da evrensel bir ahlaki düzenin varlığı mümkün görünmemektedir. Bu nedenle bireyler ve devletler, bu eğilimleri bastırmaya çalışmak yerine, onları rasyonel biçimde yönetmek durumundadırlar (Arı 2013, ss. 153–156).

Morgenthau, siyasal gerçekçiliği altı temel ilke çerçevesinde açıklamaktadır. Buna göre siyaset, kökleri insan doğasında bulunan evrensel yasalar tarafından yönetilmektedir. Politik analizlerin temelini "çıkar" kavramı oluşturmakta ve bu çıkar, güç olarak tanımlanmaktadır. Morgenthau, çıkar kavramının evrensel bir nitelik taşıdığını; mekân ve zamandan bağımsız biçimde değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu çerçevede evrensel ahlak ilkelerinin devletlerin dış politikasına doğrudan uygulanamayacağını ileri süren Morgenthau'ya göre, devletlerin siyasal eylemleri evrensel etik ölçütlerle değil, içinde bulundukları bağlama uygun siyasal ölçütler temelinde değerlendirilmelidir. Siyasal gerçekçilik yaklaşımı da siyasal eylemlerin yalnızca siyasal ölçütler esas alınarak analiz edilmesi gerektiği görüşüne dayanmaktadır.

Morgenthau, diğer gerçekçilik kuramcılarında olduğu gibi, bir devletin sahip olduğu maddi kapasitenin dış politika davranışlarının belirlenmesinde temel bir rol oynadığını savunmaktadır. Ona göre uluslararası barışın korunmasında güç dengesi önemli bir araçtır. Ancak yalnızca güç dengesinin varlığı yeterli değildir; aynı zamanda bu anlayışın devletler arasında paylaşılması ve uzlaşmanın sağlanması da gereklidir (Arı 2013, ss. 154–156; Kiraz 2020, s. 668). Bu çerçevede Morgenthau'ya göre devletler, çıkar ve güç arayışı doğrultusunda hareket etmekte; yeteneklerini artırmaya, etki alanlarını genişletmeye ve diğer devletler üzerinde üstünlük kurmaya çalışmaktadırlar. Bu durum ise savaşların ve uluslararası çatışmaların ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

ABD'li teolog Karl Paul Reinhold Niebuhr (bundan sonra Niebuhr olarak anılacaktır), devletlerin güç ve çıkar peşinde koşan aktörler olduğunu ve bu nedenle sürekli olarak güçlerini artırma eğiliminde bulunduklarını ifade etmektedir. Bu yaklaşım, Morgenthau'nun siyasal gerçekçilik anlayışıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. 1940–1970 yılları arasında etkisini artıran geleneksel gerçekçilik anlayışında "güç" kavramı, ulusal kapasite ve insan unsuru temel öncelikler olarak ön plana çıkmıştır. Geleneksel

gerçekçiler, devleti rasyonel bir aktör olarak kabul etmekte ve uluslararası ilişkilerde temel birim olarak konumlandırmaktadır. Bu çerçevede uluslararası ilişkiler, esasen devletler arasında süregelen bir mücadele alanı olarak görülmektedir (Arı 2013, s. 137).

Devleti bütüncül ve yekpare bir aktör olarak ele alan bu yaklaşım, çoğu zaman devlet içi etkenleri göz ardı etmektedir. Gerçekçi kuramlar, askerî kapasite ve güvenlik meselelerine öncelik verirken, bu unsurları uluslararası siyaseti açıklamada temel kavramlar olarak konumlandırmaktadır. Dolayısıyla uluslararası dengeyi sağlama veya uyuşmazlıkları çözme noktasında güç kullanımına dayalı bir yaklaşım benimsenmektedir. Gerçekçilik kuramında "insan doğası" kavramı ise liberal ve idealist yaklaşımlardan farklı biçimde ele alınmakta; insan, bencil, çıkarcı ve saldırgan eğilimlere sahip bir varlık olarak tasvir edilmektedir (Arı 2013, s. 138).

Özellikle geleneksel gerçekçiler, uluslararası politikayı insan doğasında var olduğu kabul edilen bu eğilimler üzerinden açıklamakta ve insanın doğası gereği hırslı, çıkarcı ve çatışmaya yatkın bir varlık olduğunu savunmaktadır. Geleneksel gerçekçilik yaklaşımına göre devlet adamlarının karar alma süreçleri; korku, güvensizlik, güvenlik ikilemi ve ulusal çıkar gibi temel faktörler tarafından şekillenmektedir. Bu kuramsal çerçevede, özellikle korkunun tetiklediği güvenlik ikilemi, devletler arasında istikrarsızlığa ve kaosa yol açabilmektedir. Bu nedenle gerçekçiler, tehdit olarak algılanan bir devletin güçlenmesine pasif biçimde seyirci kalmanın rasyonel olmadığını; gerektiğinde önleyici güç kullanımının, hatta savaş seçeneğinin dahi meşru görülebileceğini ileri sürmektedirler.

Bu yaklaşım, tarihsel örneklerde de karşılığını bulmaktadır. Thukydides, bir bedende tespit edilen tümörün daha küçükken alınması gerektiğini savunan benzetmesiyle, Atina'nın güçlenmesinin uluslararası sistemdeki dengeyi bozacağını ve bu nedenle Sparta'nın savaşı başlatmasının meşru kabul edilebileceğini belirtmektedir. Benzer biçimde Machiavelli de savaşın "haklı" ya da "haksız" olup olmadığından ziyade, ulusal çıkarı koruma potansiyelini esas almakta; bu doğrultuda gerektiğinde savaşın kaçınılmaz bir araç olarak kullanılabileceğini ifade etmektedir (Arı 2013, ss. 138–139).

Geleneksel gerçekçiler, "kendini savunma" kavramını yalnızca fiilî bir saldırıya karşı verilen tepki olarak değil; aynı zamanda beklenen ve öngörülen tehditlere karşı önleyici bir hareket biçimi olarak da değerlendirmektedir. Bu yaklaşıma göre, karşı

taraftan gelebilecek bir tehdidin açık biçimde hissedildiği durumlarda, karşı saldırıyı beklemeden savaş başlatmak meşru kabul edilebilmektedir. 20. yüzyılda geleneksel gerçekçiliğin öncü isimlerinden biri olarak kabul edilen Morgenthau'ya göre, bir devlet adamının temel sorumluluğu ulusal çıkarı korumaktır; bu sorumluluk, gerektiğinde her türlü tehdide karşı devleti savunmayı da içermektedir. Bu çerçevede devlet adamından, bireyler arası ilişkilerde geçerli olan ahlaki ölçütlere sıkı biçimde bağlı kalması beklenmemektedir (Arı 2013, ss. 138–139).

Gerçekçilik kuramı, idealist yaklaşımın öne sürdüğü "politik eylemlerin ahlaki normlara dayanması gerektiği" tezine karşı çıkarak, bu normların uluslararası alandaki uygulanabilirliğini sorgulamaktadır. Zira uluslararası sistemde merkezi bir otoritenin bulunmaması, düzenin temel belirleyicisinin güç olmasına yol açmaktadır. Bu nedenle devlet adamı yalnızca kendi halkını değil; aynı zamanda devleti reformist tehditlere, devrimci hareketlere ve dış aktörlerden kaynaklanabilecek risklere karşı da korumakla yükümlüdür. Bu yükümlülük, bireyler arası düzlemde kabul edilemeyecek bazı davranışların devletlerarası ilişkiler bağlamında meşru görülmesine zemin hazırlamaktadır (Arı 2013, ss. 138–139).

Jack Donnelly, Hobbes'u geleneksel gerçekçiliğin öncülerinden biri olarak değerlendirmektedir. Donnelly'ye göre Hobbes, uluslararası siyaseti güç, çıkar ve güvenlik kaygıları temelinde ele alarak modern gerçekçiliğin ilk sistematik düşünürlerinden biri olarak kabul edilebilir (Donnelly 2008, ss. 150–152). Bu bağlamda, uluslararası sistemde hâkim bir otoritenin bulunmadığı sürece devletler arasında sürekli bir kaos ve güvensizlik ortamının var olacağı varsayılmaktadır. Anlaşılacağı üzere geleneksel gerçekçilik, uluslararası ilişkileri insan doğası, liderlerin hedefleri, karar alma süreçleri ve tutumları gibi içsel faktörler üzerinden analiz etmektedir. Bu yaklaşıma göre uluslararası siyasetin temel konusu "ulusal güvenlik"tir; askerî ve siyasal meseleler önceliklidir. Ekonomi, ticaret, çevre veya sağlık gibi konular ise "düşük politika" (*low politics*) kapsamında değerlendirilmekte ve ikincil önemde görülmektedir.

Bu çerçevede, uluslararası ilişkiler literatüründe John A. Vasquez ve Robert O. Keohane, gerçekçilik tartışmalarına yaptıkları sistematik katkılar nedeniyle öne çıkan iki önemli kuramcıdır. Her iki isim geleneksel gerçekçi kuramın doğrudan temsilcileri olmamakla birlikte, gerçekçiliğin temel varsayımlarını sınıflandırmaları nedeniyle

geleneksel gerçekçiliğin kavramsal çerçevesini açıklarken literatürde sıkça başvurulan araştırmacılar arasında yer almaktadır. Vasquez, gerçekçiliğin temel varsayımlarını kavramsal açıdan sınıflandırması ve gerçekçiliği bir "araştırma programı" olarak ele almasıyla disiplin içerisinde ayrı bir konum edinmiştir. Vasquez'in analizleri, gerçekçiliğin devlet merkezci karakterini, iç ve dış politikanın ayrılığına ilişkin varsayımını ve uluslararası politikanın özünü oluşturan güç mücadelesi vurgusunu analitik bir zemine oturtması bakımından önem taşımaktadır (Vasquez 1998, ss. 32–36). Bu yönüyle Vasquez, gerçekçiliğin kavramsal çerçevesinin netleştirilmesine katkı sunan başlıca isimlerden biri olarak kabul edilmektedir.

Öte yandan Keohane, neoliberal kurumsalcı yaklaşımın öncü isimlerinden biri olmasına karşın, gerçekçiliğin temel hipotezlerini "devlet merkezcilik", "rasyonel davranış" ve "gücün belirleyiciliği" başlıkları altında sistematik biçimde tasnif ederek kuramsal tartışmalara önemli katkılar sağlamıştır (Keohane 1986, ss. 7–9). Keohane'in analizleri, gerçekçiliği karşıt bir kuramsal perspektiften değerlendirmesine rağmen, gerçekçiliğin kavramsal bütünlüğünü ve sınırlarını görünür kılması bakımından literatürde tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir. Bu çalışmalar, Keohane'in uluslararası iş birliği, kurumlar ve karşılıklı bağımlılık gibi alanlarda geliştirdiği kuramsal yaklaşımlarla birlikte değerlendirildiğinde, gerçekçiliğin açıklayıcılığının sınandığı ve tartışmaya açıldığı önemli referans noktalarından birini oluşturmaktadır.

Görüldüğü üzere geleneksel gerçekçilik yaklaşımı, uluslararası sistemi analiz ederken insan doğasına dair karamsar bir bakış açısını ve devletin güç arayışını merkeze almaktadır. Bu çerçevede uluslararası ilişkilerde en temel meseleler güvenlik, güç dengesi ve çıkar çatışmaları olarak öne çıkmaktadır. Hem kuramsal düzeyde hem de pratikte devletlerin dış politikasını şekillendiren başlıca dinamikler, büyük ölçüde bu unsurlar etrafında ortaya çıkmaktadır.

1.2.2. Yapısal Gerçekçilik (Neorealizm)

1950'li yıllardan itibaren uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde geleneksel gerçekçilik yaklaşımı önemli bir kuramsal konuma sahip olmuştur. Ancak bu dönem boyunca davranışsalcı yaklaşımların etkisiyle, geleneksel gerçekçiliğin bilimsel yeterliliği yoğun eleştirilere konu edilmiştir. Bu eleştiriler arasında, gerçekçiliğin sistematik açıklamalar sunmakta zorlandığı ve devlet davranışlarını deneysel olarak test

edilebilir modeller aracılığıyla açıklayamadığı yönündeki değerlendirmeler öne çıkmıştır. Söz konusu tartışmaların etkisiyle, özellikle Amerikan akademik çevrelerinde gerçekçiliğin daha bilimsel ve analitik temellere dayandırılması gerektiği düşüncesi giderek güç kazanmıştır

Bu bağlamda, Waltz'un 1979 yılında yayımladığı *Theory of International Politics (Uluslararası Politika Teorisi)* adlı eseriyle "yapısal gerçekçilik" ya da diğer adıyla "neorealizm" kuramsal bir kimlik kazanmıştır. Tezin bütünlüğünü sağlamak amacıyla, bundan sonraki bölümlerde "yapısal gerçekçilik" kavramı kullanılacaktır. Waltz'un yaklaşımı, güç olgusunu doğrudan insan doğasına değil, uluslararası sistemin yapısal özelliklerine dayandırarak açıklamaktadır. Ona göre sistemin belirleyici özelliği anarşidir; yani uluslararası sistemde merkezi bir otorite bulunmamaktadır. Bu yapı içerisinde devletler hayatta kalmak amacıyla rasyonel davranmak zorundadır. Hayatta kalma hedefi, devletlerin dış politikalarını yönlendiren temel motivasyonu oluşturmakta ve bu doğrultuda "öz-yardım" (*self-help*) ilkesine uygun biçimde hareket etmeleri beklenmektedir.

Yapısal gerçekçilikte güç, geleneksel gerçekçilikte olduğu gibi başlı başına bir "amaç" değil; sistemde ortaya çıkan güvenlik ihtiyacına yanıt olarak kullanılan bir "araç" olarak ele alınmaktadır. Waltz'a göre aşırı derecede güçlenen bir devlet, diğer devletlerde tehdit algısı yaratmakta; bu durum ise söz konusu gücü dengelemek amacıyla ittifakların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu dengeleme eğilimi, uluslararası sistemde bir tür dengeleyici mekanizma işlevi görmektedir. Ayrıca Waltz, uluslararası sistemleri iki kutuplu ve çok kutuplu olarak sınıflandırmış; iki kutuplu yapının daha istikrarlı olduğunu ileri sürmüştür. Zira çok kutuplu sistemlerde aktör sayısının fazla olması belirsizlik ve yanlış hesaplama riskini artırırken, iki kutuplu sistemlerde rekabetin daha net ve öngörülebilir olduğu savunulmaktadır.

Yapısal gerçekçiler açısından uluslararası ilişkilerin temel aktörü devlettir ve sistem düzeyindeki yapı bu aktörlerin davranışlarını belirlemektedir. Anarşik sistemde güvenlik kaygısı dış politikanın temel yönlendiricisi konumundadır. Bu nedenle yapısal gerçekçiler, ekonomi, sağlık ve çevre gibi alanları ikincil politika konuları olarak değerlendirmekte; esas önceliği ulusal güvenlik ve askerî kapasiteye vermektedirler. Bu noktada geleneksel gerçekçilik ile yapısal gerçekçilik arasındaki temel fark açık biçimde

ortaya çıkmaktadır. Geleneksel gerçekçilik, insan doğasının çatışmacı niteliğine vurgu yapan antropolojik bir temele dayanırken; yapısal gerçekçilik devlet davranışlarını uluslararası sistemin yapısal özellikleri üzerinden açıklamayı hedeflemektedir.

Waltz'a göre uluslararası sistemde meydana gelen değişimler, devletlerin niteliklerinden değil, sistemin yapısal özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Politik ya da ekonomik koşullar zaman içerisinde değişiklik gösterebilir; ancak bu tür değişimler, uluslararası sistemin anarşik doğasını ortadan kaldırmamaktadır. Bu yaklaşım, yapısal gerçekçiliğin tarihsel süreçlere veya devletlerin içsel özelliklerine değil, esas olarak sistemin yapısal dinamiklerine dayanan bir açıklama sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda yapısal gerçekçilik, devletleri uluslararası sistemin yapısına göre analiz etmekte ve güç mücadelesini uluslararası politikanın temel belirleyeni olarak görmektedir. Devletler güvenliklerini sağlamak amacıyla sistemin sunduğu sınırlar içerisinde hareket ederken, güç yalnızca bir amaç değil; aynı zamanda bu yapı içinde varlıklarını sürdürebilmenin zorunlu bir aracı olarak kabul edilmektedir (Waltz 1979, ss. 60–176).

1.2.3. Geleneksel ve Yapısal Gerçekçilik Arasında Kuramsal Ayrımlar

Gerçekçilik kuramının tüm türlerinde uluslararası sistemin temel aktörü olarak devlet kabul edilmektedir. Bu yaklaşımlara göre devletler, rasyonel, üniter ve bütüncül aktörlerdir ve davranışlarını çoğunlukla ulusal çıkarlarını maksimize etme hedefi doğrultusunda şekillendirirler. Uluslararası sistemdeki temel dinamikler ise genellikle anarşi, güç dengesi, güvenlik, hegemonya, nispi güç ve hayatta kalma gibi kavramlar etrafında değerlendirilmektedir (Arı 2013, ss. 161–162).

Geleneksel gerçekçilik, bu süreçleri insan doğasının bencil ve çatışmacı eğilimleri üzerinden açıklamaktadır. Thukydides, Machiavelli ve Hobbes gibi düşünürlerden ilham alan bu yaklaşım, uluslararası ilişkilerde çatışmanın kaçınılmaz olduğunu ve devletlerin doğası gereği güç arayışı içinde olduklarını ileri sürmektedir.

Buna karşılık yapısal gerçekçilik, güç mücadelesinin kaynağını insan doğasında değil, uluslararası sistemin yapısal özelliklerinde görmektedir. Bu yaklaşıma göre devletler, anarşik bir sistem içinde hayatta kalma ve güvenlik arayışıyla hareket etmektedirler. Waltz'un ifade ettiği biçimiyle dış politika kararlarını belirleyen temel

unsur, liderlerin psikolojisi değil, sistemin dayattığı yapısal koşullardır (Arı 2013, ss. 161–162).

Bu iki yaklaşım arasındaki temel fark, analiz düzeylerinde ortaya çıkmaktadır. Geleneksel gerçekçilik, uluslararası siyaseti içsel faktörler—özellikle insan doğası ve lider algıları—üzerinden anlamaya çalışırken; yapısal gerçekçilik, devlet davranışlarının belirleyici kaynağını sistem düzeyindeki yapısal baskılarda görmektedir. Her iki yaklaşım da devlet merkezli analiz yürütmekle birlikte, odaklandıkları açıklama düzeyleri belirgin biçimde farklılaşmaktadır (Arı 2013, ss. 161–162). Bu farklılaşma, dış politika davranışlarının yalnızca sistem düzeyindeki yapısal baskılarla değil, aynı zamanda devletlerin içsel dinamikleriyle birlikte açıklanması gerektiğini savunan neoklasik gerçekçilik yaklaşımının ortaya çıkışında belirleyici bir kuramsal zemin oluşturmuştur.

Tablo 2. Geleneksel ve Yapısal Gerçekçilik Arasındaki Temel Kuramsal Ayrımlar

Karşılaştırma Ölçütü	Geleneksel Gerçekçilik	Yapısal Gerçekçilik (Neorealizm)
Temel Çıkış Noktası	Devlet davranışlarını insan doğasının bencil ve çatışmacı niteliği belirler.	Devlet davranışlarını belirleyen esas unsur uluslararası sistemin yapısıdır.
Analiz Düzeyi	Birey ve devlet düzeyi ön plandadır; lider algıları ve insan doğası önemlidir.	Sistem düzeyi esas alınır; anarşik yapı ve güç dağılımı belirleyicidir.
Güç Anlayışı	Güç başlı başına bir amaçtır; devletler doğaları gereği güç peşindedir.	Güç bir araçtır; temel amaç hayatta kalmak ve güvenliği sağlamaktır.
Anarşi Yorumu	Anarşi önemlidir ancak insan doğası kadar belirleyici değildir.	Anarşi sistemin temel özelliğidir; "kendine yardım" (self-help) zorunludur.
Devlet Tasviri	Devletler rasyoneldir; ancak davranışları lider algıları ve insan doğasıyla şekillenir.	Devletler rasyoneldir; davranışları yapısal zorunluluklar tarafından belirlenir.
Güvenlik ve Çatışma	Çatışma, insan doğası nedeniyle kaçınılmazdır.	Çatışma, sistemin yapısal koşullarının bir sonucudur.
Denge ve İttifaklar	Güç arayışı ittifakları ve rekabeti doğurur.	Güç dağılımı ittifakları belirler; dengeleme yapısal bir sonuçtur.
Kurucu Düşünürler	Thukydides, Machiavelli, Hobbes gibi klasik düşünürlerden beslenir.	Waltz tarafından sistematik bir kuramsal çerçeveye kavuşturulmuştur
Odak Noktası	İnsan doğasına dayalı açıklamalar.	Sistemik baskılar ve yapısal koşullar.
Temel Motivasyon	Güç kazanımı ve üstünlük sağlama.	Hayatta kalma ve güvenliği sürdürme.

Kaynak: Bu tablo, Arı'nın gerçekçilik kuramına ilişkin değerlendirmeleri temel alınarak oluşturulmuştur.

Tablo 2'de görüldüğü üzere, geleneksel gerçekçilik ile yapısal gerçekçilik, uluslararası ilişkilerde devletin birincil aktör olduğu varsayımını ortak biçimde paylaşmaktadır. Her iki yaklaşımda da devletler üniter ve rasyonel birimler olarak ele

alınmakta; ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla stratejik kararlar almaktadır. Bununla birlikte her iki kuramda "güç" kavramı merkezi bir konuma sahip olsa da, güç mücadelesinin kaynağı ve bu mücadelenin ardındaki temel motivasyon farklı biçimlerde açıklanmaktadır.

Geleneksel gerçekçilik, güç arayışının kökenini insan doğasındaki hâkimiyet ve üstünlük isteğinde görmektedir. Bu yaklaşıma göre bireyin içsel zaafları—özellikle güç tutkusu ve bencillik—uluslararası düzeyde devlet davranışlarına yansımakta ve dış politika kararlarını belirlemektedir. Morgenthau'ya göre devletlerin egemenlik kurma isteği, insan doğasının siyasal alandaki bir tezahürüdür ve bu nedenle uluslararası sistemde kalıcı bir istikrarın sağlanması oldukça güçtür.

Buna karşılık yapısal gerçekçilik, güç mücadelesini insan doğasına değil, uluslararası sistemin anarşik yapısına dayandırmaktadır. Waltz'un öncülüğünde geliştirilen bu yaklaşım, merkezi bir otoritenin bulunmadığı bir sistemde devletlerin güvenliklerini kendilerinin sağlamak zorunda olduklarını savunur. Bu çerçevede "kendine yardım" (self-help) ilkesi, yapısal gerçekçiliğin temel varsayımlarından biri olarak kabul edilmektedir. Güç ise bu bağlamda nihai bir amaç değil, güvenliği sağlamaya hizmet eden bir araç olarak tanımlanmaktadır (Arı 2013, ss. 162–163).

Her iki kuram da uluslararası ilişkilerde çatışmanın kaçınılmaz olduğu varsayımını paylaşmakla birlikte, çatışmanın kaynağını farklı temellere dayandırmaktadır. Geleneksel gerçekçiler çatışmayı bireyin doğasındaki saldırganlık ve güç arzusuna bağlarken; yapısal gerçekçiler bu durumu uluslararası sistemin anarşik karakterinin doğal bir sonucu olarak değerlendirmektedirler.

Bu bağlamda geleneksel gerçekçilik, idealist yaklaşımlara bir tepki olarak ortaya çıkmış; liberal idealler çoğu zaman ütopyacı olarak değerlendirilmiştir. Ahlaki ve ideolojik unsurlar, dış politika kararlarını belirlemede ikincil görülmüştür. Yapısal gerçekçilik de benzer biçimde, dış politikada ahlaki değerleri ya da ideolojileri değil, uluslararası sistemin baskılayıcı ve kısıtlayıcı doğasını esas almaktadır (Arı 2013, s. 162).

Gerçekçilik kuramı içerisinde insan doğasına ilişkin iki temel okuma da bu tartışmayı derinleştirmektedir. Birinci yoruma göre birey, çevresinde kendisinden korkan aktörler tarafından kuşatılmıştır; bu durum güvensizlik, belirsizlik ve iletişim eksikliğine

bağlı yanlış anlamalara yol açabilmektedir. Bu yaklaşım, güvenlik açığının esasen algısal sorunlardan kaynaklandığını ve iletişim ile güven inşasının bu açığı azaltabileceğini savunmaktadır. İkinci yorum ise bireyin çevresindeki aktörlerin bilinçli biçimde hâkimiyet kurma veya kontrol etme eğiliminde olduğunu varsayar. Bu bakış açısına göre tehdit, yalnızca yanlış anlamalardan değil, aynı zamanda kasıtlı güç arayışından kaynaklanmakta ve ancak karşı dengeleme stratejileriyle bertaraf edilebilmektedir (Arı 2013, ss. 163–164).

Bu iki yaklaşım, güvenlik açığını sırasıyla bir "algılama sorunu" ya da bir "güç tehdidi" olarak tanımlamaktadır. İlk yaklaşım daha yapıcı çözüm imkânları sunarken, ikinci yaklaşım güç kullanımını ve dengeleme mekanizmalarını ön plana çıkarmaktadır. Böylece güvenlik kavramı, gerçekçilik kuramı içinde hem stratejik hem de kuramsal düzeyde çeşitlenmiş bir biçimde ele alınmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, geleneksel gerçekçilikte güç mücadelesinin kaynağı bireyin doğasındaki üstünlük arzusu iken; yapısal gerçekçilikte bu mücadelenin nedeni uluslararası sistemin yapısal zorunluluklarıdır. Bununla birlikte her iki yaklaşım da uluslararası ilişkilerde belirsizlik, rekabet ve çatışmanın sistemin doğal bir sonucu olduğu varsayımını paylaşmaktadır.

Son olarak Keohane ve Joseph Nye'nin 1989 tarihli değerlendirmeleri, yapısal gerçekçiliğe ilişkin önemli bir eleştirel perspektif sunmaktadır. Onlara göre yapısal gerçekçilik, tamamen yeni bir kuram olmaktan ziyade klasik gerçekçiliğin sistem düzeyine taşınmış bir uzantısı niteliğindedir. Keohane, yapısal gerçekçiliği geleneksel gerçekçilikten daha tutarlı ve sistematik bir modele dönüştürülmüş hâli olarak değerlendirirken; Nye bu yaklaşımı klasik gerçekçiliğin kuramsal olarak rafine edilmiş bir versiyonu şeklinde nitelendirmektedir (Arı 2013, s. 164). Bu çerçevede yapısal gerçekçilik, hem klasik gerçekçilikten beslenmekte hem de onu analiz düzeyini birey ve lider algılarından sistemsel zorunluluklara kaydırarak dönüştürmektedir.

1.2.4. Savunmacı Gerçekçilik

Savunmacı gerçekçilik, 1970'li yılların sonlarından itibaren uluslararası sistemde yaşanan stratejik dönüşümler ile yapısal gerçekçiliğin açıklama kapasitesine yönelik kuramsal tartışmalar sonucunda ortaya çıkan bir alt kuramdır. Nükleer caydırıcılığın

yayılmasıyla birlikte saldırgan politikaların maliyetinin önemli ölçüde yükselmesi, büyük güçlerin daha temkinli hareket etmeye başlaması ve güvenlik rekabetinin doğasında meydana gelen değişim, devletlerin çoğu durumda savunma odaklı stratejiler benimsediğini göstermiştir. Bu bağlamda savunmacı gerçekçilik, Waltz'un uluslararası sistemde güvenlik ikileminin yapısal ve kaçınılmaz bir olgu olduğunu vurgulayan değerlendirmelerinden beslenmektedir (Waltz 1979, ss. 186–187). Waltz'un güvenlik ikilemini, devletlerin niyetlerinden ziyade uluslararası sistemin anarşik yapısının doğal bir sonucu olarak tanımlaması, savunmacı gerçekçiliğin devlet davranışlarını rasyonel ancak ihtiyatlı bir çerçevede açıklama hedefiyle uyumludur.

Savunmacı gerçekçiliğin kuramsal gelişiminde Robert Jervis'in (bundan sonra Jervis olarak anılacaktır) algı, yanlış algılama, niyet okuma ve tehdit yorumlamasındaki hatalara ilişkin kapsamlı analizleri belirleyici bir rol oynamıştır. Jervis, *Perception and Misperception in International Politics (Uluslararası Politika'da Algılama ve Yanlış Algılama)* adlı eserinde spiral model bağlamında yanlış algıların çatışma riskini nasıl artırdığını ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır (Jervis 1976, ss. 66–67; 80–84). Aynı eserinde, devletlerin karşı tarafın niyetlerini yanlış algılamalarının güvenlik rekabetini derinleştirebildiğini özellikle vurgulamaktadır.

Jervis'in 1978 tarihli *Cooperation under the Security Dilemma (Güvenlik İkilemi Altında İş birliği)* başlıklı ser ise saldırı–savunma dengesinin uluslararası iş birliğini hangi koşullarda mümkün kıldığını sistematik biçimde analiz ederek savunmacı gerçekçiliğin entelektüel temelini daha da güçlendirmiştir (Jervis 1978, ss. 186–190). Benzer biçimde Waltz, güvenlik ikilemi kavramının kökeninin devletlerin birbirlerinin niyetlerinden tam anlamıyla emin olamamalarına dayandığını ve kavramın ilk olarak John Herz tarafından geliştirildiğini belirtmektedir (Waltz 1979, s. 187). Bu çerçevede savunmacı gerçekçilik, hem yapısal hem de algısal unsurları bütünleştiren çok katmanlı bir kuramsal yaklaşıma dönüşmüştür.

Bu kuramsal yönelim**,** Stephen Walt'un (bundan sonra Walt olarak anılacaktır) geliştirdiği Tehdit Dengesi Kuramı ile daha da genişlemiştir. Walt, *The Origins of Alliances (İttifakların Kökeni)* adlı eserinde devletlerin ittifak kararlarını yalnızca güç dağılımına göre değil; algıladıkları tehdit düzeyine göre verdiklerini savunmuş ve böylece yapısal gerçekçiliğin açıklama kapasitesini önemli ölçüde genişletmiştir (Walt 1987).

Savunmacı gerçekçiliğin kuramsal temeli ayrıca Charles Glaser'in *Realists as Optimists (İyimser Olarak Realistler: Öz-Yardım Olarak İş birliği)* başlıklı makalesiyle güçlenmiştir. Glaser, bu çalışmasında güvenlik ikileminin şiddetinin değişken olduğunu ve belirli koşullar altında iş birliğinin rasyonel bir strateji olarak ortaya çıkabileceğini göstermektedir (Glaser 1994/95). Glaser, bu yaklaşımını daha sonra *Rational Theory of International Politics (Uluslararası Politikanın Rasyonel Teorisi)* adlı eserinde motivasyon temelli bir modelle genişleterek devlet davranışlarının yalnızca maddi kapasitelere değil; karşı tarafın niyetlerine ilişkin belirsizlik, bilgi düzeyi ve tehdit algısına bağlı olarak şekillendiğini sistematik biçimde açıklamıştır (Glaser 2010).

Savunmacı gerçekçilik, Waltz'un yapısal gerçekçiliğini temel almakla birlikte, bu yaklaşımın bazı varsayımlarını revize ederek daha temkinli ve maliyet–duyarlı bir dış politika anlayışını savunan bir alt kuram olarak gelişmiştir. Savunmacı gerçekçiler, anarşik uluslararası sistem, devletin birincil aktör olması ve hayatta kalmanın temel amaç olduğu gibi yapısal gerçekçiliğin temel varsayımlarını kabul etmekle birlikte; devletlerin doğal olarak saldırgan ve yayılmacı olmadıklarını, aksine güvenliği korumaya öncelik veren rasyonel aktörler olduklarını vurgulamaktadırlar. Bu yaklaşıma göre devletler, sistemin anarşik yapısı nedeniyle tehdit algılayabilmekte; ancak bu tehditlere verdikleri tepkiler çoğunlukla mevcut durumu korumaya, yani statükoyu sürdürmeye yönelmektedir. Bu nedenle saldırgan politikalar rasyonel görülmemekte; dengeli güç politikaları, caydırıcılık, ittifaklar ve temkinli stratejiler savunmacı gerçekçiliğin temel araçları olarak öne çıkmaktadır (Arı 2013, ss. 167–168).

Savunmacı gerçekçilik, yapısal gerçekçilikten özellikle üç temel noktada ayrılmaktadır. Birincisi, rasyonel davranışın merkeze alınmasıdır. Devletler güvenliklerini en yüksek düzeyde sağlayacak ve bunu en düşük maliyetle gerçekleştirecek stratejileri tercih etmekte; bu nedenle saldırgan politikalar genellikle rasyonel kabul edilmemektedir. İkincisi, saldırı–savunma dengesi vurgusudur. Teknolojik gelişmeler, coğrafi koşullar ve askerî kapasite gibi etkenlerin savunmanın lehine olduğu durumlarda yayılmacı eğilimler azalmakta ve devlet davranışları daha ihtiyatlı hâle gelmektedir. Üçüncü olarak ise dengeleme ve ittifakların rolü öne çıkmaktadır. Walt'un Tehdit Dengesi Kuramı, devletlerin ittifak kararlarında tehdit algısının belirleyici olduğunu; ittifakların yalnızca güç dağılımına değil, algılanan tehdit değerlendirmelerine dayandığını ortaya koymaktadır (Arı 2013, s. 167).

Tablo 3. Yapısal Gerçekçilik ile Savunmacı Gerçekçiliğin Kuramsal Varsayımlarının Karşılaştırılması

Kriter	Yapısal Gerçekçilik (Neorealizm)	Savunmacı Gerçekçilik (Defansif Realizm)
Başlıca Temsilciler	Kenneth N. Waltz	Robert Jervis, Stephen Walt, Charles L. Glaser (erken referans: John Herz)
Kurucu Eserler	Waltz – *Theory of International Politics* (1979)	Jervis – *Perception and Misperception in International Politics* (1976); Jervis – "Cooperation under the Security Dilemma" (1978); Walt – *The Origins of Alliances* (1987); Glaser – "Realists as Optimists" (1994/95); Glaser – *Rational Theory of International Politics* (2010)
Devlet Davranışının Temeli	Devletler anarşik sistemde hayatta kalmak için yeterli gücü edinmeye yönelir; baskın belirleyici faktör sistemin yapısıdır.	Devletler güvenliği maksimize ederek hayatta kalmak ister; davranışlarını algılar, belirsizlik ve tehdit değerlendirmeleri etkiler.
Güç Arayışı	Güç, güvenliği sağlamak için zorunlu ve rasyonel bir araçtır.	Aşırı güç arayışı güvenlik ikilemini tırmandırır ve maliyetlidir.
Devlet Niyetleri	Niyetler öngörülemezdir; belirleyici olan kapasiteler ve yapıdır.	Niyetler ve yanlış algılar kritik önemdedir (Jervis).
Güvenlik İkilemi	Kaçınılmaz bir yapısal sonuçtur; tüm devletleri etkiler.	Yoğunluğu algılar, saldırı–savunma dengesi ve tehdit değerlendirmesine göre değişir.
Saldırı–Savunma Dengesi	Temel açıklama değişkeni değildir.	Savunma avantajlıysa iş birliği mümkün; saldırı avantajlıysa rekabet artar.
İttifak Davranışı	Devletler güç dengesine göre ittifak kurar (*balance of power*).	Devletler algılanan tehdide göre ittifak kurar (*balance of threat*).
Devlet Tipolojisi	Devletler büyük ölçüde benzer davranır; farklı motivasyonlar ikincil önemdedir.	Devletler güvenlik arayan, fırsatçı veya revizyonist olarak ayrıştırılabilir.
Yayılmacılık	Güç biriktirme sistem tarafından teşvik edilebilir; saldırgan davranış olasılığı artabilir.	Yayılmacılık çoğu durumda irrasyoneldir; güvenlik maliyetini artırır.
Politika Tercihleri	Dengeleme, güç birikimi, rekabet ve zorlayıcılık.	Caydırıcılık, ihtiyat, savunma avantajı, tehdit azaltma ve statükonun korunması.
Temel Amaç	Hayatta kalmak için güç dengesi oluşturmak.	Hayatta kalmak için gereksiz risklerden kaçınarak güvenliği istikrarlı kılmak.

Kaynak: Bu tablo, Waltz, Jervis, Walt ve Glaser'in çalışmaları ile Tayyar Arı'nın değerlendirmeleri temel alınarak oluşturulmuştur. (Arı, 2013, ss. 166–168; Waltz, 1979; Jervis, 1976; 1978; Walt, 1987; Glaser, 1994/95; 2010.)

Tablo 3, yapısal gerçekçilik ile savunmacı gerçekçilik arasındaki temel kuramsal ayrımları, her iki yaklaşımın başlıca temsilcilerini ve kurucu eserlerini sistematik bir biçimde karşılaştırmaktadır. Yapısal gerçekçilik, Waltz'un güç dağılımına dayalı yapısal

modeli doğrultusunda devlet davranışlarını ağırlıklı olarak sistem düzeyindeki kısıtlar üzerinden açıklamaktadır. Buna karşılık savunmacı gerçekçilik, Jervis'in algı ve yanlış algılama analizlerini, Walt'un tehdit temelli ittifak yaklaşımını ve Glaser'in motivasyon ve rasyonalite odaklı modelini bir araya getirerek devlet davranışlarını daha çok güvenlik ihtiyacı, tehdit değerlendirmesi, niyet okuma süreçleri ve saldırı–savunma dengesinin değişken doğası çerçevesinde yorumlamaktadır. Bu yönüyle savunmacı gerçekçilik, yapısal gerçekçiliğin görece tek boyutlu güç ve kapasite merkezli yaklaşımını genişleterek, uluslararası politikayı çok katmanlı, algısal ve maliyet-duyarlı bir güvenlik çerçevesi içinde analiz etmektedir.

1.2.5. Saldırgan (Ofensif) Gerçekçilik

Saldırgan gerçekçilik, uluslararası ilişkiler kuramı içerisinde Mearsheimer tarafından geliştirilen ve ilk kez The Tragedy of Great Power Politics adlı eserinde sistematik bir kuramsal çerçeveye kavuşturulan yapısal gerçekçilik yorumudur. Bu yaklaşım, yapısal gerçekçiliğin temel varsayımlarını benimsemekle birlikte, özellikle savunmacı gerçekçiliğe yönelttiği eleştirilerle ondan ayrışmaktadır.

Mearsheimer'a göre devletlerin nihai amacı yalnızca hayatta kalmak değildir; aynı zamanda uluslararası sistemde göreli güç üstünlüğü elde etmek ve rakipleri karşısında avantaj sağlamaktır. Bu nedenle güç biriktirme, saldırgan gerçekçilikte yalnızca güvenliği artıran bir araç değil, rasyonel ve meşru bir dış politika hedefi olarak ele alınmaktadır (Mearsheimer 2001, s. 29).

Saldırgan gerçekçilik, yapısal gerçekçiliğin anarşi, belirsizlik ve güvensizlik varsayımlarını daha rekabetçi bir devlet davranışıyla ilişkilendirmektedir. Mearsheimer'a göre büyük güçler, yalnızca mevcut güvenlik düzeylerini korumakla yetinmez; anarşik uluslararası sistemde rakiplerinin niyetlerinden hiçbir zaman tam olarak emin olamadıkları için sürekli olarak üstünlük kurma arayışı içerisindedir. Devletler rasyonel aktörlerdir; ancak uluslararası sistemin yapısı, onları kaçınılmaz biçimde güç maksimizasyonuna yönelten yapısal baskılar üretmektedir (Mearsheimer 2001, ss. 29–31).

Mearsheimer, saldırgan gerçekçilik kuramını beş temel varsayım üzerine inşa etmektedir. Buna göre: (i) uluslararası sistem anarşiktir; (ii) devletler saldırgan askerî kapasitelere sahiptir; (iii) devletler birbirlerinin niyetlerinden hiçbir zaman tam olarak emin olamaz; (iv) hayatta kalmak her devletin temel hedefidir; ve (v) devletler rasyonel aktörlerdir. Bu varsayımlar bir araya geldiğinde, büyük güçlerin sistematik biçimde fırsat kollayan, güç dağılımını kendi lehlerine çevirmeye çalışan ve rakiplerini sınırlandırmayı amaçlayan aktörlere dönüştüğünü ortaya koymaktadır (Mearsheimer 2001, ss. 30–32).

Bu çerçevede Mearsheimer, anarşik bir uluslararası sistemde "hayatta kalmanın en emin yolunun en güçlü olmak" olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre devletler, güç dağılımını lehlerine çevirebilecek her fırsatı değerlendirmek zorundadır; zira güvenlik arayışı ile saldırgan dış politika davranışları arasındaki sınır çoğu zaman belirsizleşmektedir. Uluslararası sistem, aktörleri sürekli olarak güç biriktirmeye ve rakipleri karşısında avantaj sağlamaya yönelten yapısal baskılar üretmektedir (Mearsheimer 2001, s. 29).

Saldırgan gerçekçilik, mutlak güvenliğin uluslararası sistemde ancak hegemonya yoluyla mümkün olabileceğini savunmaktadır. Bu bağlamda Mearsheimer, tüm büyük güçlerin nihai hedefinin bölgesel hegemonya olduğunu ve fırsat bulduklarında saldırgan davranışlar sergilemekten kaçınmayacaklarını ileri sürmektedir. Bölgesel hegemonya hedefi, rakiplerin çevrelenmesini, sınırlandırılmasını ve marjinalleştirilmesini içeren uzun vadeli stratejik bir yönelimi zorunlu kılmaktadır (Mearsheimer 2001, ss. 40–41).

Bu varsayımlar doğrultusunda devletler, güvenliklerini sağlamak amacıyla sürekli bir güç rekabetine girmektedir. Ancak saldırgan gerçekçilikte hayatta kalmak tek başına yeterli görülmemekte; devletlerin temel amacı, rakiplerini sistematik biçimde zayıflatarak kendi güç konumlarını azami düzeye çıkarmaktır. Bu nedenle güç, saldırgan gerçekçilikte yalnızca araçsal bir unsur değil, aynı zamanda başlı başına bir amaç niteliği taşımaktadır.

Saldırgan gerçekçilik, uluslararası siyasete ilişkin karamsar bakış açısını geleneksel gerçekçilikle paylaşmaktadır. Morgenthau'nun insan doğasını merkeze alan güç ve çıkar vurgusu, Mearsheimer'ın yapısal düzeyde geliştirdiği kuramsal modele dolaylı bir zemin sunmaktadır. Bununla birlikte Mearsheimer'ın yaklaşımı, insan doğasından ziyade uluslararası sistemin yapısal özelliklerine dayalı bir karamsarlık içermektedir.

Bu yönüyle saldırgan gerçekçilik, savunmacı gerçekçilikten belirgin biçimde ayrılmaktadır. Savunmacı gerçekçiler, devletlerin belirli bir güç düzeyine ulaştıktan sonra statükoyu koruma eğilimine girdiklerini savunurken; saldırgan gerçekçiliğe göre güç maksimizasyonu süreklidir ve uluslararası sistem bu eğilimi sistematik biçimde teşvik etmektedir. Bu nedenle saldırgan gerçekçilik, dış politika davranışlarını daha rekabetçi, çıkar temelli ve istikrarsızlığa açık bir çerçevede analiz etmektedir.

Günümüzde saldırgan gerçekçilik, özellikle büyük güç rekabeti, bölgesel hegemonya mücadeleleri, güvenlik ikilemleri ve yayılmacı stratejilerin analizi açısından yaygın biçimde kullanılmaktadır. ABD, Çin ve Rusya gibi büyük güçlerin dış politika davranışları, uluslararası sistemde artan rekabet ortamı bağlamında sıklıkla bu kuramsal perspektif üzerinden değerlendirilmektedir.

Tablo 4. Savunmacı Gerçekçilik ile Saldırgan Gerçekçiliğin Kuramsal Varsayımlarının Karşılaştırılması

Kriter	Savunmacı Gerçekçilik	Saldırgan Gerçekçilik
Kuramsal Kaynak	Kenneth Waltz'ın yapısal gerçekçiliği temel alınır; Stephen Walt ve Charles Glaser gibi isimler yaklaşımı geliştirmiştir.	John J. Mearsheimer'ın *The Tragedy of Great Power Politics* (2001) eserine dayanır.
Ana Hedef	Güvenliği sağlamak ve hayatta kalmak; yeterli güç seviyesiyle statükoyu korumak.	Bölgesel hegemonya kurmak; göreli güç üstünlüğünü maksimize etmek
Devlet Davranışı	Temkinli, statükocu, savunma ve caydırıcılık merkezli.	Yayılmacı ve fırsat kollayıcı; güç maksimizasyonu esastır.
Uluslararası Sistem Algısı	Anarşi güvenlik ikilemi yaratır, fakat dengeli politikalarla istikrar mümkündür.	Anarşi sürekli belirsizlik ve güvensizlik üretir; bu durum saldırgan davranışları teşvik eder.
Güç Kullanımı	Sınırlı güç arayışı; savunma avantajını kullanır.	Maksimum güç meşru ve gereklidir; saldırgan askerî kapasite oluşturulur.
Güvenlik Stratejileri	Dengeleme, caydırıcılık, ittifaklar, riskten kaçınma.	Önleyici saldırı, hegemonya kurma, rakipleri zayıflatma ve marjinalize etme.
İnsan Doğasına Yaklaşım	Odak sistemiktir; insan doğası açıklamada tali önemdedir.	Karamsar yaklaşım vardır; fakat karamsarlığın kaynağı insan doğası değil, sistemin yapısıdır.

Kriter	Savunmacı Gerçekçilik	Saldırgan Gerçekçilik
Kararsızlık ve Güvensizlik	Devletler rasyonel analizlerle niyetleri kısmen öngörebilir; istikrar mümkündür.	Devletler diğerlerinin niyetlerinden asla emin olamaz; bu güvensizlik saldırganlığı körükler.
Stratejik Tercih	Güvenlik için "yeterli" güç düzeyi hedeflenir.	Güvenlik için "azami güç/üstünlük" hedeflenir.
Temel Varsayımlar	- Anarşi - Rasyonellik - Sınırlı güç arayışı - Caydırıcılık ve savunmanın göreli avantajı	- Anarşi - Saldırgan kapasite - Belirsiz niyetler - Rasyonellik - Güç maksimizasyonu
Uygulama Alanı	Savunma stratejileri, kriz yönetimi, statükonun korunması.	Büyük güç rekabeti, yayılmacı politikalar, hegemonya mücadeleleri.

Kaynak: Bu tablo Waltz (1979); Jervis (1976; 1978); Walt (1987); Glaser (1994/95; 2010); Mearsheimer (2001); Arı (2013) kaynaklarından derlenmiştir.

Tablo 4'te görüldüğü üzere, savunmacı ve saldırgan gerçekçilik yaklaşımları aynı yapısal kuramsal temelden beslenmekle birlikte devlet davranışlarını, güç kullanımına ilişkin beklentilerini ve uluslararası sistemde istikrara dair öngörülerini farklı biçimlerde yorumlamaktadır. Savunmacı gerçekçilik, anarşik ortamda güvenliğin sınırlı güç arayışı ve dengelemeyle sağlanabileceğini savunurken; saldırgan gerçekçilik aynı yapısal koşulların devletleri sürekli güç maksimizasyonuna, fırsat kollamaya ve bölgesel hegemonya arayışına yönelttiğini ileri sürer. Bu nedenle iki yaklaşım arasındaki ayrım yalnızca stratejik tercih düzeyinde değil, güvenlik anlayışı, tehdit algısı ve uluslararası politikada istikrarın mümkün olup olmadığına dair normatif değerlendirmelerde de belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır.

1.3. Gerçekçilik Kuramına Yönelik Eleştiriler ve Güncel Yaklaşımlar

Uluslararası ilişkiler kuramlarının en etkili yaklaşımlarından biri olan gerçekçilik, zaman içerisinde hem kuram dışından hem de kendi içindeki alt kuramsal yönelimler tarafından çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Gerçekçiliğin temel varsayımlarının bir kısmı, farklı kuramsal perspektifler tarafından kimi zaman indirgemeci bulunmuş, kimi zaman ise uluslararası siyasetin çok boyutlu ve dinamik yapısını açıklamakta yetersiz görülmüştür. Bu eleştiriler, gerçekçiliğin kuramsal sınırlarının ve açıklama kapasitesinin yeniden tartışılmasına zemin hazırlamıştır.

Gerçekçiliğin çekirdek kabullerinden biri olan uluslararası sistemin anarşik yapısı, özellikle liberal kuram tarafından eleştirel biçimde yeniden değerlendirilmiştir.

Liberaller, anarşinin tamamen reddedilemeyeceğini kabul etmekle birlikte, bu ortamda devletlerin iş birliği yapabileceğini; karşılıklı bağımlılık ilişkileri ve uluslararası kurumlar aracılığıyla istikrarın mümkün olabileceğini ileri sürmektedirler (Keohane 1984, ss. 7–10). Buna karşılık İngiliz Okulu ve inşacılık (konstrüktivizm) yaklaşımları, anarşinin sabit ve değişmez bir olgu olmadığını; aksine devletlerin etkileşimleri sonucunda sosyal olarak inşa edilen bir yapı olduğunu savunmaktadır (Wendt 1992, s. 395).

Gerçekçiliğe yöneltilen eleştirilerin önemli bir bölümü ise kuramın kendi içinden gelmiştir. Geleneksel gerçekçilik, özellikle Morgenthau'nun insan doğası ve ahlak anlayışına yaptığı vurgu nedeniyle bilimsel temelden uzak olmakla eleştirilmiştir. Bu eleştiriler sonucunda Kenneth Waltz, devlet davranışlarını sistem düzeyinde açıklamaya yönelen yapısal gerçekçiliği geliştirerek gerçekçiliğe daha sistematik ve bilimsel bir nitelik kazandırmayı amaçlamıştır (Waltz 1979, ss. 5–6; 88–93).

Bununla birlikte yapısal gerçekçilik de zamanla eleştirilerin odağı hâline gelmiştir. Richard Ned Lebow, yapısal gerçekçiliğin nesnel bir bilimsel kuramdan ziyade, öznel varsayımları "bilimsellik" görüntüsü altında yeniden üreten ideolojik bir perspektif taşıdığını ileri sürmüştür (Lebow 1994, s. 8). Gerçekçi gelenek içindeki bir diğer önemli eleştiri ise neoklasik gerçekçiliğin temsilcilerinden Randall Schweller'dan gelmektedir. Schweller, yapısal gerçekçiliğin güvenlik odaklı ve statükocu bir çerçeve çizdiğini; bu nedenle devletlerin ekonomik, ideolojik ve dış politika motivasyonlarını yeterince açıklayamadığını savunmaktadır. Ona göre yapısal gerçekçilik, dış politika analizine gerekli açıklayıcı gücü sunmakta yetersiz kalmaktadır (Schweller 1996, ss. 98–101).

Saldırgan gerçekçiliğin temsilcisi Mearsheimer, dış politika analizinde devlet davranışlarını açıklarken sistemik güç dağılımının ve hegemonya arayışlarının merkezî önem taşıdığını savunmaktadır. Bu yaklaşım, analizi sistemik düzeyden iç değişkenlere doğru genişleten neoklasik gerçekçilikten ayrışmakta; büyük güç davranışlarını esas olarak uluslararası sistemin yapısal baskıları üzerinden açıklamaktadır (Mearsheimer 2001, ss. 29–41). Bu bağlamda, neoklasik gerçekçiliğe yöneltilen diğer metodolojik ve kuramsal eleştiriler, ilerleyen bölümde daha kapsamlı biçimde ele alınacaktır.

Tüm bu eleştirilere karşın gerçekçilik, hem kuramsal hem de uygulamalı düzeyde uluslararası ilişkiler literatüründe merkezi bir konumunu korumaya devam etmektedir. Modern dış politika analizlerinde sıklıkla başvurulan gerçekçilik yaklaşımı, bu tez çalışmasında da hem kuramsal bir zemin hem de analitik bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu yönüyle gerçekçilik, kendi içsel tartışmaları ve eleştirileri aracılığıyla sürekli evrilen dinamik bir düşünsel gelenek olarak ele alınmaktadır.

Ayrıca neoklasik gerçekçiliğe yönelik eleştiriler modern literatürde yoğunlaşarak sürmektedir. Neoklasik gerçekçilik, dış politikayı açıklamak amacıyla bağımsız, bağımlı ve ara değişkenlerden oluşan geniş bir analitik çerçeve sunsa da, bu esneklik aynı zamanda kuramın sınırlarını belirsizleştirdiği gerekçesiyle eleştirilmektedir. Çok sayıda içsel değişkene dayanması, neden–sonuç ilişkilerinin netliğini zayıflatmakta ve kuramın öngörü kapasitesini sınırlamaktadır. Bu nedenle bazı araştırmacılar, neoklasik gerçekçiliğin kapsamlı bir büyük kuramdan (grand theory) ziyade, analitik bir açıklama modeli sunduğunu ve kuramsal bütünlüğünün tartışmalı olduğunu ileri sürmektedirler (Kiraz 2020, ss. 685–686). Neoklasik gerçekçiliğe yöneltilen bu eleştiriler, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı biçimde değerlendirilecektir.

1.4. Neoklasik Gerçekçilik

Neoklasik gerçekçilik, 1990'lı yıllardan itibaren uluslararası ilişkiler literatüründe, yapısal gerçekçiliğin açıklama kapasitesine yöneltilen eleştirilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yapısal gerçekçilik, devlet davranışlarını büyük ölçüde uluslararası sistemdeki güç dağılımına dayandırırken, bu yaklaşımın Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan farklı dış politika örüntülerini açıklamakta yetersiz kaldığı görülmüştür. Özellikle benzer sistemik koşullar altında yer alan devletlerin farklı dış politika tercihleri geliştirmesi, yalnızca sistem düzeyine odaklanan açıklamaların sınırlılıklarını görünür kılmıştır.

Tam da bu noktada Rose'un çalışması, devletlerin dış politika davranışlarını açıklarken hem sistem düzeyindeki baskıları hem de iç siyasal süreçleri birlikte ele alan yeni bir yaklaşımın kuramsal temelini atmıştır. Rose, yapısal gerçekçiliğin sistemik analizini bütünüyle reddetmeden, dış politikanın ortaya çıkış biçiminin karar alıcıların algıları, liderlik özellikleri, devlet kapasitesi ve iç siyasal kısıtlar gibi içsel unsurlar tarafından şekillendiğini savunmuştur. Bu yaklaşım, dış politika çıktıları ile uluslararası

sistem arasındaki ilişkinin dolaysız değil, içsel filtreler aracılığıyla kurulduğu varsayımına dayanmaktadır.

Bu çerçevede neoklasik gerçekçilik, sistemik güç dağılımını bağımsız değişken olarak kabul etmekle birlikte, bu yapısal baskıların dış politikaya nasıl yansıdığını açıklamak için ara değişkenlere başvurur. Rose'a göre bu ara değişkenler; lider algıları, stratejik kültür, bürokratik yapı, devlet kapasitesi ve iç siyasal dengeler gibi unsurlardan oluşmaktadır. Böylece neoklasik gerçekçilik, dış politika analizinde tek düzeyli açıklamaların ötesine geçerek çok katmanlı bir nedensellik anlayışı geliştirmektedir.

Neoklasik gerçekçiliğin ayırt edici yönlerinden biri, devletin sistemik baskılara verdiği tepkilerin otomatik ve doğrudan olmadığı varsayımıdır. Uluslararası sistemin sunduğu fırsatlar ve kısıtlar, devletlerin içsel özellikleri tarafından süzülmekte; bu nedenle aynı sistemik konumda bulunan devletler farklı dış politika davranışları sergileyebilmektedir. Bu yaklaşım, özellikle Soğuk Savaş sonrasında büyük güçlerin ve orta ölçekli devletlerin dış politikalarındaki çeşitliliği açıklamada önemli bir analitik avantaj sağlamıştır.

Bu yönüyle neoklasik gerçekçilik, klasik gerçekçiliğin iç politika ve liderlik vurgusu ile yapısal gerçekçiliğin sistem merkezli analizini bir araya getiren hibrit bir kuramsal model sunmaktadır. Kuram, ne bireyi ve liderliği tamamen belirleyici bir unsur olarak görmekte ne de sistemi mutlak bir açıklayıcı değişken olarak kabul etmektedir. Aksine dış politika davranışlarının, sistemik baskılar ile içsel siyasal dinamiklerin etkileşimi sonucunda ortaya çıktığını savunmaktadır.

Böylece neoklasik gerçekçilik, gerçekçilik geleneği içerisinde hem kuramsal sürekliliği koruyan hem de açıklama kapasitesini genişleten bir yaklaşım olarak literatürdeki yerini almıştır. Bu yönüyle neoklasik gerçekçilik, özellikle orta ölçekli devletlerin dış politika tercihlerini açıklamada, yalnızca sistem düzeyine odaklanan yapısal yaklaşımlara kıyasla daha yüksek bir açıklayıcılık kapasitesi sunmaktadır.

Tablo 5. Neoklasik Gerçekçiliğin Kuramsal Gelişimi ve Başlıca Literatürü

Tür	Yazar / Eser	Kuramsal Önemi
Kurucu metin	**Gideon Rose (1998)** – *Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*	Neoklasik gerçekçiliği kavramsal ve metodolojik olarak sistematik biçimde tanımlayan ilk akademik çalışma; ekolün

Tür	Yazar / Eser	Kuramsal Önemi
		kuramsal çerçevesini ve temel varsayımlarını ortaya koyar.
Devlet kapasitesi	**Fareed Zakaria (1998)** – *From Wealth to Power*	Devlet kapasitesi, iç siyaset ve güç dönüşümü ilişkisini analiz ederek neoklasik gerçekçiliğin "devlet kapasitesi" vurgusunun teorik temelini oluşturur.
Algı ve liderlik	**Thomas J. Christensen (1996)** – *Perceptions and the Future of America's China Policy*	Lider algıları, tehdit değerlendirmeleri ve karar alma süreçlerinin dış politika çıktıları üzerindeki etkisini ortaya koyan öncü çalışma.
Tehdit algısı ve iç siyaset	**Randall L. Schweller (2004)** – *Unanswered Threats / Underbalancing*	Tehdit algısı, iç koalisyonlar ve mobilizasyon kapasitesi üzerinden devletlerin neden "eksik dengeleme" davranışı sergilediğini açıklayan kuramsal yaklaşım.
Kuramsal sistematikleştirme	**Taliaferro – Lobell – Ripsman (2009; 2016)** – *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy* / *Neoclassical Realist Theory of International Politics*	Neoklasik gerçekçiliği kapsamlı, çok değişkenli ve sistematik bir dış politika analiz modeli hâline getiren bütüncül kuramsal çerçeve.

Kaynak: Bu tablo, Rose (1998); Christensen (1996); Zakaria (1998); Schweller (2004) ile Taliaferro, Lobell ve Ripsman (2009; 2016) çalışmalarından derlenmiştir.

Tablo 5, neoklasik gerçekçiliğin akademik oluşum sürecini hem kronolojik hem de kavramsal bir bütünlük içerisinde ortaya koymaktadır. Christensen (1996) ve Zakaria (1998) tarafından kaleme alınan çalışmalar, neoklasik gerçekçilik kavramsal bir adlandırma kazanmadan önce dahi lider algıları, devlet kapasitesi ve iç siyasal dinamiklerin dış politika üzerindeki etkisini gerçekçilik çerçevesinde tartışmıştır. Bu yönüyle söz konusu çalışmalar, ekolün düşünsel temellerini atan erken katkılar olarak öne çıkmaktadır.

Rose'un çalışması ise bu dağınık literatürü sistematik bir kuramsal çerçeve altında birleştirerek neoklasik gerçekçilik kavramını literatüre kazandırmış ve ekolün metodolojik sınırlarını açık biçimde tanımlamıştır. Schweller'ın iç siyaset ve tehdit algısına odaklanan çalışmaları, neoklasik gerçekçiliğin ara değişken boyutunu derinleştirirken; Taliaferro, Lobell ve Ripsman tarafından geliştirilen kapsamlı çerçeve, kuramı modern ve bütüncül bir dış politika analiz modeli hâline getirmiştir. Bu bağlamda Tablo 5, neoklasik gerçekçiliğin tarihsel köklerini, kurama katkı sunan başlıca yazarları ve kuramsal gelişim sürecini bütünlüklü bir biçimde yansıtmaktadır.

Neoklasik gerçekçiliğin en ayırt edici özelliği, devlet davranışlarını açıklarken üç düzeyi eş zamanlı olarak analize dâhil etmesidir: uluslararası sistem düzeyindeki baskılar,

devletin içsel kapasitesi ve karar alıcıların algısal filtreleri. Bu çok katmanlı yapı, devletlerin dış politika tercihlerini; uluslararası sistemdeki güç dağılımının sunduğu fırsat ve kısıtlar ile liderlerin tehdit değerlendirmeleri ve iç politik dengelerin etkileşimi sonucunda ortaya çıkan bir süreç olarak ele almaktadır. Dolayısıyla benzer sistem baskıları altında bulunan devletlerin farklı dış politika stratejileri izleyebilmesi, neoklasik gerçekçiliğin açıklama gücünün merkezinde yer almaktadır.

Tablo 6. Neoklasik Gerçekçilikte Dış Politika Analizinin Kavramsal Çerçevesi (Kuramsal Model)

Düzey / Kategori	Temel Unsurlar	Açıklayıcı Rolü
1. Sistem Düzeyi (Bağımsız Değişken)	Güç dağılımı, sistem baskıları, tehdit algıları	Devletin içinde hareket ettiği stratejik ve yapısal çevreyi ve dış politika seçeneklerinin genel sınırlarını belirler.
2. Devlet Kapasitesi (Yapısal Filtre)	Ekonomik kapasite, askerî güç, idari ve kurumsal kapasite	Devletin dış sistemden kaynaklanan baskılara karşı fiilî tepki verebilme ve bu baskıları yönetebilme yeteneğini belirler.
3. İç Politik Filtreler (Algısal ve Siyasal Ara Değişkenler)	Lider algıları, bürokratik rekabet, ideoloji, toplum–devlet ilişkileri	Sistem baskılarının nasıl algılandığını ve hangi dış politika seçeneklerinin tercih edileceğini belirleyen süzgeç mekanizmasıdır.
4. Dış Politika Davranışı (Bağımlı Değişken)	Dengeleme, ittifak kurma, uyum, çatışma, genişleme	Sistem düzeyi, iç politik filtreler ve devlet kapasitesinin etkileşimi sonucunda ortaya çıkan nihai dış politika tercihini ifade eder.

Kaynak: Bu tablo, neoklasik gerçekçiliğin sistem düzeyi baskılar, iç siyasal ara değişkenler ve devlet kapasitesi arasındaki etkileşimi esas alan kuramsal çerçevesine dayanılarak hazırlanmıştır. Bu bağlamda Rose (1998) ile Taliaferro, Lobell ve Ripsman'ın (2009; 2016) çalışmaları temel alınmıştır.

Tablo 6, neoklasik gerçekçiliğin çok katmanlı ve değişkenler arası etkileşime dayalı açıklama mantığını sistematik bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu kuramsal model, devlet davranışını tek bir analiz düzeyine indirgemeyi reddetmekte; bunun yerine uluslararası sistemin zorlayıcı baskıları, iç politik filtrelerin algısal ve siyasal etkileri ile devlet kapasitesinin uygulama gücünü birlikte ele almaktadır. Bu çerçevede sistem düzeyi, devletlerin karşı karşıya olduğu fırsat ve kısıtları belirleyen genel yapısal bağlamı sunarken; iç politik filtreler bu baskıların karar alıcılar tarafından nasıl algılanacağını ve hangi seçeneklerin önceliklendirileceğini şekillendirmektedir.

Devlet kapasitesi ise dış politika kararlarının yalnızca alınmasını değil, aynı zamanda uygulanabilirliğini, sürdürülebilirliğini ve sonuç üretme düzeyini belirleyen temel yapısal unsur olarak işlev görmektedir. Bu çok katmanlı analitik yapı sayesinde neoklasik gerçekçilik, aynı uluslararası sistem baskıları altında bulunan devletlerin neden

farklı dış politika stratejileri izleyebildiğini açıklayabilmekte; böylece gerçekçilik geleneği içerisinde en esnek, çok boyutlu ve yüksek açıklama gücüne sahip alt yaklaşımlardan biri olarak öne çıkmaktadır.

1.4.1. Neoklasik Gerçekçiliğin Dış Politika Analizine Uygulanması ve Temel Değişkenleri

Neoklasik gerçekçilik, dış politika analizine yapısal gerçekçiliğin tek boyutlu açıklama kapasitesinin ötesine geçen daha kapsamlı bir analitik çerçeve sunmak amacıyla geliştirilmiş bir alt yaklaşımdır. Yapısal gerçekçilik, devlet davranışlarını büyük ölçüde uluslararası sistemdeki güç dağılımı ve yapısal kısıtlamalar üzerinden açıklamakla birlikte, Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan farklı ve öngörülemez dış politika yönelimlerini açıklamakta yetersiz kalmıştır.

Bu noktada Rose, devletlerin dış politikalarını anlamak için yalnızca sistemik baskıların yeterli olmadığını vurgulamaktadır. Rose'a göre dış politika kararları; karar alıcıların tehdit algıları, liderlik tarzları, iç siyasal dengeler, bürokratik mücadeleler ve devlet kapasitesi gibi içsel unsurların süzgecinden geçerek şekillenmektedir (Rose 1998, ss. 146–150). Bu nedenle neoklasik gerçekçilikte dış politika, bağımlı değişken olarak ele alınmakta ve analiz edilmesi gereken temel soru, devletlerin dış politikada "ne yapmaya çalıştıkları"dır.

Rose, bu tartışmalar bağlamında, dış politika davranışını açıklamak amacıyla literatürde yer alan dört temel yaklaşımı sistematik biçimde tasnif ederek neoklasik gerçekçiliğin entelektüel sınırlarını da netleştirmektedir;

İlk yaklaşım olan *Innenpolitik*, dış politikayı ideoloji, rejim tipi, ekonomik yapı, parti rekabeti, iç koalisyonlar ve toplumsal baskılar gibi tamamen devlet içi unsurlar üzerinden açıklamaktadır. İkinci yaklaşım olan *saldırgan gerçekçilik*, uluslararası sistemin anarşik yapısının büyük güçleri gücü en üst düzeye çıkarma stratejilerine yönelttiğini savunmaktadır. Üçüncü yaklaşım olan *savunmacı* gerçekçilik ise devletlerin uluslararası siyasette öncelikle mevcut düzeni koruma eğiliminde olduğunu ve güvenlik arayışının belirleyici olduğunu ileri sürmektedir. Dördüncü yaklaşım olan neoklasik gerçekçilikte ise *dış politika*, ne yalnızca içsel faktörlerle ne de tek başına sistemsel

baskılarla açıklanabilmektedir. Aksine, bu iki düzeyin karşılıklı etkileşimi dış politikanın yönünü ve niteliğini belirlemektedir (Rose 1998, ss. 147–150).

Neoklasik gerçekçiliğin dış politika analizine yaptığı en önemli katkılardan biri, bağımsız–ara–bağımlı değişken ilişkisini sistematik biçimde kurarak açıklayıcı modeli netleştirmesidir. Lobell, Ripsman ve Taliaferro (2016), neoklasik gerçekçiliği kuram düzeyinde yeniden yapılandırarak devlet davranışını belirleyen dört temel unsuru açık biçimde tanımlamaktadır; (1) bağımsız değişken olarak uluslararası sistemdeki güç dağılımı ve tehditler; (2) ara değişkenler olarak lider algıları, bürokratik çıkar mücadeleleri, iç koalisyonlar ve toplumsal baskılar; (3) devlet kapasitesi; ve (4) dış politika davranışı olarak bağımlı değişken.

Bu modelde sistem baskıları, devletin dış politikasını doğrudan belirlememekte; liderlerin tehdit algıları ve iç siyasal koşullar tarafından süzülerek dış politikaya dönüşmektedir. Rose'un da vurguladığı üzere, liderlerin güç ve tehdit değerlendirmeleri çoğu zaman devletin nesnel kapasitesiyle birebir örtüşmemektedir; çünkü dış politika davranışı, devletin toplumsal desteği seferber etme ve sahip olduğu kapasiteyi etkin biçimde mobilize etme yeteneği tarafından şekillenmektedir (Rose 1998, ss. 147-155).

Bu ilişki, Lobell, Ripsman ve Taliaferro'nun neoklasik gerçekçilikte kullandıkları "*transmission belt*" (aktarım kayışı) mecazı ile somutlaştırılmaktadır. Buna göre uluslararası sistemdeki güç dağılımı, tehditler ve fırsatlar doğrudan dış politika davranışına dönüşmemekte; sistem baskıları önce liderlerin algıları, bürokratik süreçler, iç siyasal koalisyonlar ve devlet kapasitesi tarafından süzülmekte, ardından dış politikaya yansımaktadır (ss. 41–45). Bu nedenle benzer sistemsel koşullar altında bulunan devletlerin birbirinden farklı dış politika stratejileri benimsemesi, neoklasik gerçekçilik açısından beklenen ve kuramın açıklama gücünü artıran doğal bir sonuç olarak değerlendirilmektedir.

Genel olarak neoklasik gerçekçilik, dış politikayı tek düzeyli açıklamalara indirgemeden; bağımsız değişkenler (sistem baskıları), ara değişkenler (iç siyasal filtreler) ve bağımlı değişkenleri (dış politika davranışı) bütüncül bir analitik çerçevede bir araya getirmektedir. Böylece devlet davranışını hem yapısal hem de iç siyasal süreçlerin etkileşimi üzerinden inceleyen güçlü ve esnek bir kuramsal yaklaşım ortaya koymaktadır. Bu nedenle neoklasik gerçekçilik, ampirik araştırmalarda hem

uygulanabilirliği yüksek hem de karmaşık dış politika yönelimlerini açıklamada önemli avantajlar sunan bir kuram olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 7. Neoklasik Gerçekçilik Perspektifinde Dış Politika Analizine Yönelik Kuramsal Yaklaşımlar

Yaklaşım	Analitik Odak	Temel Açıklayıcı Faktörler	Başlıca Temsilciler / Kaynaklar	Kuramsal Değerlendirme
Innenpolitik (İçsel Faktörler Temelli Yaklaşım)	Devlet içi yapı ve karar alma süreçleri	Rejim tipi, ideoloji, ekonomik yapı, siyasal aktörler, toplumsal talepler	Rose (1998)	Devletler arasındaki farklılıkları açıklamada güçlüdür; dış politika davranışını tek başına açıklamakta sınırlı bir açıklama gücüne sahiptir.
Saldırgan Gerçekçilik (Offensive Realism)	Uluslararası sistemde rekabet ve güç mücadelesi	Anarşi, güç maksimizasyonu, hegemonya arayışı	Mearsheimer (2001)	Büyük güç rekabetini güçlü biçimde açıklar; fakat iç siyasal süreçleri ve lider algılarını dışarıda bırakır.
Savunmacı Gerçekçilik (Defensive Realism)	Güvenlik arayışı ve tehdit algısı	Anarşi, tehdit değerlendirmesi, dengeleme, caydırıcılık	Walt (1987); Jervis (1978); Glaser (1994/95);	Devletlerin statükocu ve ihtiyatlı davranışlarını açıklar; ancak içsel dinamikleri sınırlı ölçüde dikkate alır.
Neoklasik Gerçekçilik	Sistemik baskılar ile iç siyasal süreçlerin etkileşimi	Lider algıları, iç siyasal baskılar, dış tehditler, devlet kapasitesi	Rose (1998)	Sistem ve iç siyaset düzeylerini birlikte ele alarak dış politika davranışını en kapsamlı ve bütüncül biçimde açıklayan yaklaşımı sunar.

Kaynak: Bu tablo, Rose'un dış politika analizine ilişkin geliştirdiği kuramsal sınıflandırma esas alınarak hazırlanmıştır. Tablo kapsamında Rose'un (1998) çalışması temel alınmış.

Tablo 7, Rose'un dış politika analizine ilişkin geliştirdiği dört kuramsal yaklaşımı karşılaştırmalı ve sistematik biçimde ortaya koymaktadır. Innenpolitik yaklaşımı dış politika davranışını büyük ölçüde devlet içi değişkenler üzerinden açıklarken; saldırgan ve savunmacı gerçekçilik, analizlerini ağırlıklı olarak uluslararası sistemin yapısal özellikleri üzerine inşa etmektedir. Bununla birlikte bu iki gerçekçi yaklaşım da, devletlerin iç siyasal süreçlerini ve karar alıcı algılarını büyük ölçüde dışarıda bırakmaları nedeniyle dış politikadaki farklı yönelimleri açıklamakta sınırlı kalmaktadır.

Neoklasik gerçekçilik ise sistemik baskıları reddetmeden, bu baskıların lider algıları, iç siyasal dengeler ve devlet kapasitesi tarafından nasıl süzüldüğünü analiz ederek dış politikanın çok katmanlı doğasını bütüncül biçimde ele almaktadır. Bu yönüyle

tablo, tek düzeyli açıklamaların sınırlarını görünür kılmakta ve neoklasik gerçekçiliğin dış politika analizindeki açıklayıcı üstünlüğünü açık biçimde ortaya koymaktadır (Rose 1998, ss. 146–150).

Tablo 8. Neoklasik Gerçekçilikte Dış Politika Analizinin Değişken Yapısı

Düzey / Değişken Türü	İçerik	Kuramsal İşlevi	Metindeki Kaynak Dayanağı
1. Bağımsız Değişken (Sistem Düzeyi)	Uluslararası güç dağılımı, tehditler, ittifak yapıları	Devletin dış politika seçeneklerini belirleyen ve sınırlayan yapısal çerçeveyi oluşturur.	Ripsman, Taliaferro & Lobell (2016), ss. 33–57
2. Ara Değişkenler (İç Siyasal ve Algısal Filtreler)	Lider algıları, bürokratik rekabet, iç siyasal koalisyonlar, toplumsal baskılar	Sistem baskılarının dış politikaya nasıl ve hangi biçimde aktarıldığını belirleyen "transmission belt" mekanizmasını oluşturur.	Ripsman, Taliaferro & Lobell (2016), ss. 58–79
3. Devlet Kapasitesi (Yapısal / Uygulama Filtresi)	Maddi kapasite (ekonomik ve askerî güç), mobilizasyon yeteneği, kurumsal kapasite	Dış politika kararlarının uygulanabilirlik, sürdürülebilirlik ve etkinlik düzeyini belirler.	Ripsman, Taliaferro & Lobell (2016), ss. 42–45; 63–68
4. Bağımlı Değişken (Dış Politika Davranışı)	Dengeleme, ittifak kurma, uyum sağlama, genişleme, statü arayışı vb.	Sistemsel baskılar, iç siyasal filtreler ve devlet kapasitesinin etkileşimi sonucunda ortaya çıkan somut stratejik davranışı ifade eder.	Ripsman, Taliaferro & Lobell (2016), ss. 80–98

Kaynak: Bu tablo, Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in Neoclassical Realist Theory of International Politics (2016) adlı eserinde geliştirilen kuramsal model temel alınarak hazırlanmıştır

1.4.1.1. Bağımsız Değişken: Uluslararası Sistem ve Güç Dağılımı

Neoklasik gerçekçilikte dış politika analizinin başlangıç noktası, devletlerin içinde konumlandıkları uluslararası sistemin yapısal niteliğinin ve bu sistem içerisindeki göreli güç konumlarının tespit edilmesidir. Rose, dış politika davranışlarının ne yalnızca iç siyasal süreçlerin ürünü ne de sistem baskılarının mekanik bir sonucu olarak ele alınabileceğini vurgulamakta; buna karşın uluslararası sistemin, devletlerin hareket alanını belirleyen temel başlangıç çerçevesini sunduğunu ifade etmektedir (Rose 1998, ss. 146–148). Bu nedenle uluslararası sistem ve güç dağılımı, neoklasik gerçekçiliğin kuramsal modelinde birincil bağımsız değişken olarak konumlandırılmaktadır.

Uluslararası sistemin yapısı—tek kutupluluk, iki kutupluluk veya çok kutupluluk düzenleri; bölgesel güç dengeleri; ittifak mimarileri ve büyük güç rekabeti—devletlere

aynı anda hem fırsatlar hem de kısıtlamalar sunmaktadır. Ripsman, Taliaferro ve Lobell (2016), dış politika analizinin ilk aşamasının, devletlerin uluslararası sistemin sunduğu yapısal sınırlar içerisinde nasıl konumlandığının belirlenmesi olduğunu ileri sürer. Çünkü sistemik baskılar, tüm devletlerin dikkate almak zorunda olduğu nesnel stratejik çevreyi oluşturur ve dış politika seçeneklerinin genel çerçevesini çizer (2016, ss. 33–34).

Bu bağlamda nispî güç dağılımı, bağımsız değişkenin merkezinde yer almaktadır. Bir devletin askerî kapasitesi, ekonomik gücü, teknolojik yeterliliği ve coğrafi-stratejik konumu, diğer aktörlerle rekabet edebilme ve tehditlere karşılık verebilme kapasitesini doğrudan etkilemektedir. Rose (1998), devletlerin dış politika hedeflerinin, "nesnel güç dağılımının çizdiği mantıksal sınırlar" içerisinde şekillendiğini ifade etmekte; sistem düzeyindeki güç ilişkilerinin, dış politikanın genel yönelimini belirleyen yapısal bir çerçeve sunduğunu vurgulamaktadır (ss. 148–150). Ancak bu çerçeve, dış politika davranışını doğrudan belirleyen bir mekanizma değil, içsel filtrelerin işlediği bir başlangıç noktasıdır.

Neoklasik gerçekçilik, bu noktada yapısal gerçekçilikten ayrılarak, uluslararası sistemin etkilerinin doğrudan ve otomatik biçimde dış politikaya yansımadığını savunur. Sistem baskıları, lider algıları, iç siyasal süreçler ve devlet kapasitesi gibi ara değişkenler aracılığıyla süzülerek dış politika davranışına dönüşür. Buna rağmen uluslararası sistem düzeyi, devletlerin dış politika seçeneklerinin üst sınırlarını belirlediği için neoklasik gerçekçi modelde vazgeçilmez bir bağımsız değişken olma niteliğini korur (Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 33–35).

Sonuç olarak uluslararası sistem ve güç dağılımı, devletlerin hangi tehditlerle karşılaştığını, hangi fırsatları değerlendirebileceğini ve hangi politika araçlarını kullanabileceğini belirleyen yapısal zemin işlevi görmektedir. Neoklasik gerçekçilikte dış politika davranışının doğrudan belirleyicisi olmasa da, devletlerin "ne yapabileceğine" ilişkin çerçeveyi tanımladığı için analizin temel ve vazgeçilmez bağımsız değişkenidir.

Tablo 9. Bağımsız Değişken Olarak Uluslararası Sistem ve Güç Dağılımının Kuramsal İçeriği

Değişken	Açıklama	Kuramsal İşlevi	Anahtar Kavramlar
Uluslararası Yapı	Sistem tipi (tek/iki/çok kutupluluk), büyük güç ilişkileri, ittifak yapıları	Devlet davranışını yönlendiren genel yapısal çerçeveyi belirler	Anarşi, sistem tipi, yapısal baskı
Nispî Güç Dağılımı	Devletlerin birbirine göre askerî ve ekonomik kapasitesi	Stratejik seçeneklerin sınırlarını çizer; fırsat ve tehditleri tanımlar	Güç dengesi, kapasite, rekabet

1.4.1.2. Ara Değişkenler: Algısal ve İç Siyasal Filtreler

Neoklasik gerçekçilikte ara değişkenler, uluslararası sistemdeki güç dağılımı ile dış politika davranışı arasındaki ilişkiyi açıklayan temel "çeviri mekanizmasını" ifade etmektedir. Rose'un vurguladığı üzere devletler, dış tehdit ve fırsatları "nesnel güç dağılımından tamamen kopuk olmayan, ancak ondan farklılaşabilen algısal süzgeçler" aracılığıyla değerlendirmektedir (Rose 1998, ss. 147–150). Bu nedenle sistem düzeyi baskılar, dış politika davranışını doğrudan, mekanik ve otomatik biçimde belirlemez; söz konusu baskılar önce karar alıcıların algıları, iç politik koalisyonlar, bürokratik mücadeleler ve devlet–toplum ilişkileri tarafından süzülmekte, ardından dış politika tercihlerine dönüşmektedir.

Ripsman, Taliaferro ve Lobell (2016), bu mantığı sistematik bir kuramsal modele dönüştürerek neoklasik gerçekçiliğin değişken yapısında ara değişkenleri, bağımsız değişken (uluslararası sistem ve güç dağılımı) ile bağımlı değişken (dış politika stratejileri) arasındaki merkezi halka olarak konumlandırmaktadır. Yazarlara göre neoklasik gerçekçi analiz, "önce sistemik koşulların belirlenmesi, ardından bu koşulların iç siyasal ve algısal değişkenler aracılığıyla nasıl süzüldüğünün incelenmesi ve son olarak dış politika davranışının analiz edilmesi" şeklinde işleyen üç aşamalı bir nedensel zincire dayanmaktadır (Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 33–35; 58–59).

Bu çerçevede neoklasik gerçekçilikte ara değişkenler üç ana grupta ele alınmaktadır.

a) Karar Vericilerin Algıları ve Tehdit Değerlendirmeleri

Rose, neoklasik gerçekçiliğin ayırt edici özelliklerinden birinin karar alıcıların tehdit algıları ve dünya görüşlerini merkeze alması olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre aynı nesnel güç dağılımı altında dahi liderler, tehditleri ve fırsatları farklı biçimlerde okuyabilmekte ve bu durum dış politika tercihlerini doğrudan etkilemektedir (Rose 1998, ss. 147–148). Güç dengesine ilişkin "nesnel" göstergeler, dış politikanın mantıksal sınırlarını belirlemekle birlikte, bu sınırlar içindeki somut tercihlerin büyük ölçüde liderlerin algısal çerçevesine bağlı olduğu görülmektedir.

Ripsman, Taliaferro ve Lobell (2016) de karar vericilerin algılarını neoklasik gerçekçi modelin temel ara değişkenlerinden biri olarak tanımlamaktadır. Liderlerin tehdit tanımları, risk alma eğilimleri, tarihsel deneyimlerden çıkardıkları dersler ve ideolojik yönelimleri, sistem baskılarının dış politikaya nasıl tercüme edileceğini belirleyen başlıca algısal filtreler arasında yer almaktadır (2016, ss. 58–60). Bu nedenle benzer uluslararası koşullar altında devletlerin farklı stratejiler izlemesi, neoklasik gerçekçilik açısından istisnai bir durum değil, kuramın öngördüğü doğal bir sonuçtur.

b) İç Siyasal Koalisyonlar, Bürokratik Rekabet ve Toplumsal Baskılar

Ara değişkenlerin ikinci boyutu, devletin iç siyasal yapısından kaynaklanan baskı ve yönlendirmeleri kapsamaktadır. Rose'un ifadesiyle Innenpolitik yaklaşımlarının işaret ettiği rejim tipi, parti rekabeti, çıkar grupları ve kamuoyu gibi unsurlar, neoklasik gerçekçilikte sistemik analizle bütünleştirilmiş biçimde ele alınmaktadır (Rose 1998, ss. 147–151). Neoklasik gerçekçiler bu içsel dinamikleri, sistem baskılarını şekillendiren ve süzen değişkenler olarak kavramsallaştırmaktadır. Ripsman, Taliaferro ve Lobell (2016) iç siyasal ara değişkenleri;

- bürokratik aktörler ve kurumlar,
- iktidar koalisyonları ve rejim tipi,
- toplumsal baskı grupları ve kamuoyu

şeklinde sınıflandırarak ele almakta ve bu değişkenlerin liderlerin manevra alanını nasıl daralttığını veya genişlettiğini ayrıntılı biçimde analiz etmektedir (2016, ss. 60–65). Demokratik rejimlerde seçim döngüleri, medya ve kamuoyu baskısı; otoriter rejimlerde ise elit dengeleri, güvenlik aygıtı ve rejim istikrarı kaygıları dış politika tercihlerinin

belirlenmesinde kritik rol oynamaktadır. Bu bağlamda dış politika, yalnızca dış çevreye verilen rasyonel bir tepki değil; aynı zamanda iç politik dengeyi ve rejim güvenliğini koruma aracı hâline gelmektedir.

c) Devlet–Toplum İlişkileri ve Kurumsal Yapı

Neoklasik gerçekçiliğin üçüncü ara değişken boyutu, devlet–toplum ilişkileri ve kurumsal yapıdır. Rose, bir devletin dış politikada hangi kaynakları hangi ölçüde seferber edebileceğinin yalnızca nesnel kapasiteye değil, aynı zamanda bu kapasitenin iç politik süreçler ve kurumlar aracılığıyla nasıl örgütlendiğine bağlı olduğunu belirtmektedir (Rose 1998, ss. 150–152). Bu nedenle dış politikada fiilen kullanılabilen güç ile ülkedeki toplam maddi kapasite her zaman bire bir örtüşmemektedir.

Ripsman, Taliaferro ve Lobell (2016) bu noktayı daha da geliştirerek devletin kurumsal yapısını ve toplumla kurduğu ilişkiyi ara değişkenler kümesinin merkezî unsurlarından biri olarak ele almaktadır. Yazarlara göre devletin vergilendirme gücü, bürokrasinin koordinasyon kapasitesi, karar alma süreçlerinin merkezî veya dağınık oluşu, dış politika uygulamalarının hızını, kapsamını ve tutarlılığını belirleyen kritik faktörlerdir (2016, ss. 65–69). Zayıf kurumsal yapılara sahip devletler, doğru stratejiyi tespit etseler dahi, bu stratejiyi hayata geçirmekte ciddi zorluklarla karşılaşabilmektedir.

Bu üç boyut birlikte ele alındığında, ara değişkenler neoklasik gerçekçilikte uluslararası sistemin devlet davranışına "otomatik" biçimde yansımamasının temel açıklayıcısı hâline gelmektedir. Uluslararası sistem ve nispî güç dağılımı dış politika için genel çerçeveyi çizerken; karar vericilerin algıları, iç siyasal koalisyonlar, bürokratik rekabet ve devlet–toplum ilişkileri bu çerçeve içinde hangi stratejilerin seçileceğini ve bu stratejilerin nasıl uygulanacağını belirlemektedir (Rose 1998, ss. 147–152; Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 58–69).

Tablo 10. Neoklasik Gerçekçilikte Ara Değişkenler: Algısal ve İç Siyasal Filtreler

Ara Değişken Kategorisi	Tanım / Odak Noktası	Rose (1998) Vurgusu	Ripsman, Taliaferro & Lobell (2016) Vurgusu	Dış Politika Üzerindeki Etki
1. Karar Vericilerin Algıları ve Tehdit Değerlendirmeleri	Liderlerin tehditleri, fırsatları ve riskleri algılama biçimleri; algısal filtreler	Liderlerin dünya görüşleri ve tehdit algıları dış politika tercihlerini belirler; nesnel güç dağılımı yalnızca genel bir çerçeve sunar	Algılar temel ara değişkendir; liderlerin tehdit tanımları, risk alma eğilimleri, tarihsel dersleri ve ideolojik yönelimleri sistem baskılarının nasıl tercüme edileceğini belirler	Aynı uluslararası koşullar altında farklı dış politika stratejilerinin ortaya çıkmasına yol açar
2. İç Siyasal Koalisyonlar, Bürokratik Rekabet ve Toplumsal Baskılar	İç politik kurumlar, iktidar koalisyonları, çıkar grupları ve kamuoyu	İç politik faktörleri sistem analizine entegre eder; rejim türü, parti rekabeti ve kamuoyu baskısı önemlidir	İç siyasal değişkenleri üçlü biçimde sistemleştirir: (1) bürokrasi, (2) iktidar koalisyonları ve rejim tipi, (3) toplumsal baskılar	Liderlerin manevra alanını sınırlar veya genişletir; rejim türüne göre dış politika tercihlerini farklılaştırır
3. Devlet–Toplum İlişkileri ve Kurumsal Yapı	Devlet kapasitesinin örgütlenme biçimi ve toplumla kurduğu ilişki	Kullanılabilir dış politika kapasitesinin toplam maddi kapasiteyle her zaman örtüşmediğini vurgular	Devlet kapasitesini, bürokrasinin koordinasyon gücü ve merkezî/dağınık karar alma yapıları üzerinden merkezi bir ara değişken olarak ele alır	Dış politika kararlarının uygulanabilirliğini, sürdürülebilirliğini ve tutarlılığını belirler; doğru stratejilerin dahi kapasite yetersizliği nedeniyle başarısız olabilmesini açıklar.

Kaynak: Bu tablo, Rose (1998) ile Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in (2016) neoklasik gerçekçilik çerçevesinde geliştirdikleri dış politika analiz modelleri esas alınarak derlenmiştir.

1.4.1.3. Devlet Kapasitesi: Yapısal ve Uygulama Filtresi

Neoklasik gerçekçilikte devlet kapasitesi, uluslararası sistem düzeyi ve ara değişkenlerden kavramsal olarak ayrışan, dış politika davranışının uygulanabilirlik boyutunu belirleyen yapısal bir filtredir. Uluslararası sistemin sunduğu baskılar ve fırsatlar, lider algıları ile iç siyasal süreçler tarafından süzüldükten sonra dahi, devletlerin bu stratejik yönelimleri fiilen hayata geçirip geçiremeyeceği devlet kapasitesine bağlıdır. Bu nedenle devlet kapasitesi, neoklasik gerçekçi modelde yalnızca bir ara aşama değil; dış politikanın uygulanabilirliğini ve pratik sınırlarını çizen son yapısal halka olarak konumlanmaktadır.

Ara değişkenler, devletlerin ne yapmayı istediklerini ve hangi stratejik yönelimleri benimsediklerini açıklarken; devlet kapasitesi, bu tercihlerin hangi ölçüde uygulanabileceğini ortaya koyar. Bu yönüyle devlet kapasitesi, sistem baskıları ve iç

siyasal filtrelerden analitik olarak ayrılan, fakat onlarla birlikte işleyen tamamlayıcı bir boyut niteliği taşır.

1.4.1.3.1. Kavramsal Konumu

Rose (1998), devlet kapasitesini neoklasik gerçekçiliğin temel bileşenlerinden biri olarak tanımlamakta ve kapasiteyi, devletin "toplam ulusal gücünü dış politikanın hizmetine sunabilme derecesi" şeklinde kavramsallaştırmaktadır. Rose'a göre liderler, ülkedeki tüm maddi ve kurumsal kaynaklara otomatik biçimde erişemezler; aksine kurumsal engeller, toplumsal baskılar ve devlet aygıtının örgütlenme düzeyi, dış politikada fiilen kullanılabilir kapasitenin sınırlarını belirler (Rose 1998, s. 161).

Bu nedenle devlet kapasitesi, yalnızca maddi kaynakların varlığına indirgenemez. Rose, devlet gücünün toplumdan bağımsız olmadığını ve dış politikada etkin kapasitenin ancak devlet–toplum ilişkilerinin işlevsel olduğu durumlarda mobilize edilebileceğini vurgular (Rose 1998, ss. 161–162). Böylece kapasite, dış politika tercihlerini mümkün kılan kurumsal ve toplumsal zemin olarak tanımlanır.

1.4.1.3.2. Bileşenleri

Ripsman, Taliaferro ve Lobell (2016), devlet kapasitesini ara değişkenlerden analitik olarak ayırarak, onu bağımsız bir uygulama filtresi şeklinde sistematikleştirir. Yazarlara göre devlet kapasitesi üç temel boyuttan oluşmaktadır:

a) Maddi ve Kaynak Mobilizasyon Kapasitesi

Devletin ekonomik, askerî ve teknolojik kaynaklara sahip olması tek başına yeterli değildir; asıl belirleyici unsur, bu kaynakların dış politika amaçları doğrultusunda ne ölçüde seferber edilebildiğidir. Yazarlar, gerçekçi kuramın temel açmazlarından birinin kaynak mobilizasyonu sorunu olduğunu ve bu sorunun devlet kapasitesinin merkezinde yer aldığını ifade ederler (Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 20–24).

b) Kurumsal Kapasite ve Bürokratik Koordinasyon

Devletin kurumsal yapısının merkezî ya da dağınık oluşu, dış politika kararlarının hızını, tutarlılığını ve uygulanabilirliğini doğrudan etkiler. Güçlü bürokratik

koordinasyon, dış politika stratejilerinin etkin biçimde uygulanmasını mümkün kılarken; kurumsal parçalanmışlık, karar alma süreçlerinin gecikmesine veya çelişkili sonuçlar üretmesine yol açabilir.

c) Devlet–Toplum İlişkileri ve Uygulama Meşruiyeti

Toplumun devlete sağladığı siyasal destek, vergi toplama kapasitesi ve kamuoyunun dış politika maliyetlerini kabullenme düzeyi, dış politikanın sürdürülebilirliğini belirleyen kritik unsurlardır. Ripsman, Taliaferro ve Lobell (2016), devlet–toplum ilişkilerinin liderlerin dış politikaya verebilecekleri tepkinin fiilî kapasitesini şekillendirdiğini açık biçimde vurgularlar (s. 61).

1.4.1.3.3. Kuramsal İşlevi

Neoklasik gerçekçilikte devlet kapasitesi, dış politikanın nihai biçimini belirleyen uygulama filtresi konumundadır. Bu filtre olmaksızın, uluslararası sistemin sunduğu baskılar ve ara değişkenler tarafından şekillendirilen stratejik yönelimler pratikte hayata geçirilemez.

Bu nedenle neoklasik gerçekçilikte değişkenler arası hiyerarşi şu şekilde kurulmaktadır:

- Sistem düzeyi: Devletlerin *ne yapabileceğini* sınırlar.
- Ara değişkenler: Devletlerin *ne yapmak istediğini* belirler.
- Devlet kapasitesi: Bu tercihlerden *hangilerinin uygulanabileceğini* ortaya koyar.

Bu hiyerarşik yapı, neoklasik gerçekçiliğin çok katmanlı nedensellik modelinde devlet kapasitesini, dış politikanın pratik sınırlarını çizen belirleyici unsur hâline getirmektedir.

Tablo 11. Neoklasik Gerçekçilikte Devlet Kapasitesi: Yapısal ve Uygulama Filtresi

Boyut	Tanım / Odak Noktası	Rose (1998) Vurgusu	Ripsman, Taliaferro & Lobell (2016) Vurgusu	Kuramsal İşlevi
1. Maddi Kapasite ve Kaynak Mobilizasyonu	Ekonomik, askerî ve teknolojik kaynakların dış politika amaçları doğrultusunda seferber edilebilme derecesi	Devletin toplam maddi kapasitesine liderlerin otomatik olarak erişemediğini; kapasitenin toplumsal ve kurumsal süreçler tarafından sınırlandığını vurgular (ss. 161–162).	Kaynak mobilizasyonunu realist teorinin temel problemi olarak tanımlar; devlet kapasitesinin, mevcut kaynakların dış politikaya yönlendirilebilme gücünü belirlediğini savunur (ss. 20–24).	Maddi gücün fiilî uygulama gücüne dönüşmesini sağlar; dış politika stratejilerinin hayata geçirilebilirliğini belirler.
2. Kurumsal Kapasite ve Bürokratik Koordinasyon	Karar alma süreçlerinin merkezî veya dağınık yapısı, bürokratik uyum ve devlet aygıtının örgütsel etkinliği	Devlet aygıtının gücünün, liderlerin dış politikada kullanabilecekleri kaynaklara erişimini doğrudan etkilediğini belirtir (s. 161).	Kurumsal yapının karar alma hızını, strateji tutarlılığını ve politika uygulama kapasitesini belirlediğini; lider tepkilerinin kurumsal ortam tarafından şekillendiğini vurgular (s. 61).	Stratejik kararların hızını, tutarlılığını ve kapsamını belirler; bürokratik etkinlik dış politikanın uygulanma kapasitesini artırır veya sınırlar.
3. Devlet–Toplum İlişkileri ve Meşruiyet Kapasitesi	Vergilendirme gücü, kamuoyu desteği, toplumsal maliyetleri göğüsleyebilme kapasitesi ve devlet–toplum bağının gücü	Devlet–toplum ilişkilerinin kapasitenin gerçek sınırlarını belirlediğini ve dış politikada kullanılabilir gücü tanımladığını açıkça ifade eder (ss. 161–162).	Devlet–toplum ilişkileri ve iç kurumların, liderlerin sistemik baskılara ne ölçüde ve nasıl karşılık verebileceğini şekillendirdiğini savunur (s. 61).	Dış politika uygulamalarının sürdürülebilirliğini ve toplumsal meşruiyet temelini belirler; maliyetli stratejilerin hayata geçirilmesini mümkün kılar veya engeller.

Kaynak: Bu tablo, Rose (1998)'in dış politika analizine ilişkin ara değişken yaklaşımı ile Ripsman, Taliaferro ve Lobell (2016) tarafından geliştirilen devlet kapasitesi ve "transmission belt" modeli esas alınmıştır. Devlet kapasitesinin dış politika uygulamalarındaki rolüne ilişkin yorumlar ayrıca Zakaria (1998)'nın kapasite–güç dönüşümü analizleriyle kuramsal olarak desteklenmiştir.

Tablo 11'de ortaya konulan devlet kapasitesi çerçevesi, neoklasik gerçekçiliğin Özbekistan–Çin ilişkilerinin analizinde neden özellikle işlevsel bir kuramsal araç sunduğunu açık biçimde göstermektedir. Özbekistan ile Çin arasındaki ilişkiler, yalnızca uluslararası sistemde Çin'in artan gücü ve bölgesel dengeler üzerinden açıklanamaz; bu ilişkilerin yönü ve derinliği, Özbekistan'ın sahip olduğu devlet kapasitesinin niteliğiyle doğrudan bağlantılıdır. Bu bağlamda neoklasik gerçekçilik, sistem baskıları ile dış politika davranışı arasındaki boşluğu doldurarak, Özbekistan'ın Çin ile ilişkilerinde

neden belirli alanlarda iş birliğini derinleştirirken bazı alanlarda daha temkinli davrandığını açıklama imkânı sunmaktadır.

Özellikle maddi kapasite ve kaynak mobilizasyonu boyutu, Özbekistan'ın Çin ile enerji, altyapı ve yatırım temelli ilişkilerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Devletin sahip olduğu ekonomik ve doğal kaynakların dış politika hedefleri doğrultusunda ne ölçüde seferber edilebildiği, Çin ile geliştirilen projelerin kapsamını ve sürdürülebilirliğini doğrudan etkilemektedir. Bununla birlikte, kurumsal kapasite ve bürokratik koordinasyon düzeyi, Çin kaynaklı yatırımların uygulanma hızı, projelerin merkezi otorite tarafından denetlenme derecesi ve dış politikanın tutarlılığı açısından kritik bir filtre işlevi görmektedir. Bu durum, Özbekistan'ın Kerimov ve Mirziyoyev dönemlerinde Çin ile ilişkilerinin aynı sistem baskıları altında neden farklı biçimlerde tezahür ettiğini açıklamada önemli bir analitik avantaj sağlamaktadır.

Son olarak devlet–toplum ilişkileri ve meşruiyet kapasitesi, Özbekistan'ın Çin ile ilişkilerinde dış politika maliyetlerini ne ölçüde göğüsleyebildiğini ve bu ilişkilerin iç politikada nasıl meşrulaştırıldığını ortaya koymaktadır. Kamuoyunun, elit koalisyonların ve devlet aygıtının Çin ile artan ekonomik ve stratejik etkileşime verdiği destek, dış politikanın sürdürülebilirliğini belirleyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu yönüyle Tablo 11, Özbekistan'ın Çin'e yönelik dış politikasının yalnızca "ne yapmak istediğini" değil, aynı zamanda "neyi fiilen yapabildiğini" açıklayan kuramsal bir köprü işlevi görmekte; neoklasik gerçekçiliğin vaka analizine sağladığı açıklama gücünü somut biçimde ortaya koymaktadır.

1.4.1.4. Bağımlı Değişken: Dış Politika Davranışı

Neoklasik gerçekçilikte bağımlı değişken, devletlerin uluslararası alanda sergiledikleri somut dış politika davranışlarıdır. Rose'un ifadesiyle dış politika kuramları, "devletlerin dış dünyada ne yapmaya çalıştığını ve bunu ne zaman yaptığını açıklamayı" hedefler; bu nedenle analiz edilen temel unsur bizzat devlet davranışının kendisidir. Rose, dış politikanın uluslararası sistemden doğrudan ve otomatik biçimde türemediğini; iç siyasal filtreler, algısal süreçler ve devlet kapasitesi gibi ara değişkenler nedeniyle devlet davranışlarında hem düzenlilik hem de çeşitlilik bulunduğunu özellikle vurgular (Rose 1998, ss. 146–149).

Ripsman, Taliaferro ve Lobell (2016) ise dış politika davranışını, neoklasik gerçekçi modelin çok katmanlı nedensel zincirinin nihai çıktısı olarak tanımlar. Bu yaklaşıma göre dış politika davranışı;

- uluslararası sistemin sunduğu yapısal baskılar,
- iç siyasal ve algısal ara değişkenlerin çeviri süreci,
- devlet kapasitesinin oluşturduğu uygulama filtresi

tarafından birlikte şekillenen bileşik bir davranış seti niteliğindedir (Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 39–47). Dolayısıyla bağımlı değişken, yalnızca devletin hangi stratejiyi benimsediğini değil; aynı zamanda bu stratejinin zamanlamasını, kapsamını, yoğunluğunu, tutarlılığını ve uygulanış biçimini de içermektedir.

Ripsman, Taliaferro ve Lobell (2016), dış politika davranışını; dengelenme, ittifak kurma, genişleme, statü arayışı, uyum ve geri çekilme gibi devletlerin uluslararası ortamda sergiledikleri temel stratejik davranış kategorileri çerçevesinde sınıflandırmaktadır (2016, ss. 80–98). Bu çerçevede neoklasik gerçekçilik, dış politika davranışını tekil ve statik bir sonuç olarak değil; çok katmanlı nedensel süreçlerin etkileşimi sonucunda ortaya çıkan dinamik bir çıktı olarak ele almaktadır.

Bu yaklaşım doğrultusunda dış politika davranışı, uluslararası sistemin sunduğu yapısal baskılar, iç siyasal ve algısal ara değişkenlerin çeviri süreci ile devlet kapasitesinin oluşturduğu uygulama filtresinin birlikte şekillendirdiği bileşik bir davranış seti niteliği taşımaktadır (Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 39–47).

a) Çok Katmanlı Nedenselliğin Sonucu Olması

Rose'un belirttiği üzere, dış politika davranışındaki farklılıkların temel nedeni, sistem baskılarının devletler tarafından algısal ve iç siyasal süzgeçlerden geçirilerek eyleme dönüştürülmesidir (Rose 1998, ss. 147–150). Bu nedenle aynı yapısal koşullar altında dahi devletlerin farklı dış politika stratejileri benimsemesi, neoklasik gerçekçilik açısından kuramsal olarak beklenen bir durumdur.

b) Sistem Baskılarının Şekillendirdiği Mantıksal Sınırlar

Dış politika davranışı uluslararası sistem tarafından doğrudan belirlenmez; ancak sistem, devletlerin hangi davranış türlerinin mümkün, rasyonel ve sürdürülebilir olduğunu belirleyen üst sınırları çizer. Bu durum hem Rose'un "mantıksal sınırlar" tartışmasında (1998, ss. 148–150) hem de Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in sistem düzeyini dış politika analizinin başlangıç çerçevesi olarak konumlandırmalarında açıkça görülmektedir (2016, ss. 33–35).

c) Devlet Kapasitesinin Belirleyici Rolü

Rose'un vurguladığı üzere devlet kapasitesi, dış politika davranışının gerçekten uygulanıp uygulanamayacağını belirleyen temel unsurdur (Rose 1998, ss. 150–152). Ripsman, Taliaferro ve Lobell de kapasiteyi bağımsız bir uygulama filtresi olarak ele almakta; devletlerin doğru stratejiyi tespit etseler dahi kapasite eksikliği nedeniyle uygulamada başarısız olabileceklerini belirtmektedir (2016, ss. 63–69).

d) Stratejik Davranış Türlerinin Çeşitliliği

Lobell, Ripsman ve Taliaferro'nun sınıflandırmasına göre bağımlı değişken, devletlerin uluslararası sistemde izledikleri çeşitli stratejik davranış biçimlerini kapsamaktadır. Başlıca dış politika davranışları şunlardır (2016, ss. 80–98):

- Dengelenme (*balancing*)
- Bandwagoning
- İttifak arayışı / ittifak politikası
- Genişleme (*expansion*)
- Sınırlı revizyonizm
- Statü arayışı
- Yumuşak dengeleme / dolaylı dengeleme
- Uyum (*accommodation*)
- Geri çekilme / pasifleşme

Tablo 12. Bağımlı Değişken: Dış Politika Davranışı

Kategori	Tanım	Kuramsal Dayanak	Kuramsal İşlev
Dış Politika Davranışı (Bağımlı Değişken)	Devletlerin uluslararası arenada izledikleri stratejik eylemler (dengelenme, ittifak, genişleme, uyum vb.)	Rose 1998, s. 146; ss. 147–150. Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 39–47; 80–98	Sistemin, ara değişkenlerin ve kapasitenin etkileşiminden türeyen nihai çıktı
Davranışın Niteliği	Zamanlama, kapsam, tutarlılık ve yoğunluk	Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 80–85	Stratejinin nasıl ve ne ölçüde uygulandığını gösterir
Çeşitliliğin Kaynağı	Lider algıları, iç siyaset, kurumsal kapasite	Rose 1998, ss. 147–152; Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 58–69	Aynı sistem koşullarında farklı davranışları açıklar

Kaynak: Bu tablo, Rose (1998); Ripsman, Taliaferro ve Lobell (2016) çalışmalarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

1.4.2. Neoklasik Gerçekçiliğin Kuramsal Statüsü

Neoklasik gerçekçilik, uluslararası ilişkiler kuramı içerisinde kuramsal statüsü literatürde en yoğun biçimde tartışılan yaklaşımlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Yaklaşımın, uluslararası sistem düzeyindeki yapısal baskılar ile iç siyasal süreçler, lider algıları ve devlet kapasitesi gibi birimsel düzey değişkenleri aynı analitik çerçevede birleştirmesi, literatürde farklı değerlendirmelere yol açmıştır. Bu nedenle neoklasik gerçekçilik kimi araştırmacılar tarafından çok düzeyli ve güçlü bir dış politika kuramı olarak ele alınırken, kimileri tarafından ise daha ziyade analitik bir açıklama çerçevesi ya da yöntemsel bir yaklaşım olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla neoklasik gerçekçiliğin kuramsal statüsünün açıklığa kavuşturulması, yaklaşımın metodolojik tutarlılığını, açıklayıcı kapasitesini ve sınırlarını değerlendirmek açısından kritik önem taşımaktadır.

1) Rose'un Değerlendirmesi: "Kurama Giden Bir Sentez"

Rose (1998), neoklasik gerçekçiliğin temel katkısının, uluslararası sistemden kaynaklanan baskılar ile iç siyasal ve algısal süreçleri bütünleştiren sentezleyici yapısı olduğunu vurgulamaktadır. Rose'a göre yaklaşım, dış politika davranışını analiz etmek bakımından son derece güçlü ve işlevsel bir çerçeve sunmakla birlikte, içerdiği değişkenlerin çeşitliliği ve esnekliği nedeniyle tam anlamıyla kapalı ve genel-geçer bir kuram niteliği taşımamaktadır. Bu nedenle Rose, neoklasik gerçekçiliği "kurama giden bir sentez" olarak tanımlamaktadır (Rose 1998, s. 152).

Rose'un bu değerlendirmesi iki temel noktada yoğunlaşmaktadır. İlk olarak, neoklasik gerçekçilikte kullanılan ara değişkenlerin genişliği, nedensel sıralamanın

sınırlarını zaman zaman belirsizleştirebilmektedir. İkinci olarak ise iç siyasal, algısal ve kurumsal değişkenlerin modele dâhil edilmesi, hangi faktörün hangi koşullar altında belirleyici olduğuna dair net ve genellenebilir öngörüler üretmeyi güçleştirmektedir. Bu çerçevede Rose, yaklaşımın güçlü bir açıklayıcı kapasiteye sahip olduğunu kabul etmekle birlikte, değişken seçiminin görece esnek yapısının, onu katı bir nedensellik modeli kurmaktan alıkoyduğunu ifade etmektedir.

2) Schweller'in Eleştirisi: "Aşırı Açıklayıcı – Düşük Öngörü Gücü"

Neoklasik gerçekçiliğe yönelik bir diğer önemli eleştiri, Schweller (2004) tarafından dile getirilmiştir. Schweller, yaklaşımın yüksek açıklayıcı gücüne karşın, öngörü kapasitesinin görece zayıf olduğunu savunmaktadır. Ona göre lider algıları, iç siyasal koalisyonlar, bürokratik rekabet ve mobilizasyon kapasitesi gibi geniş ve heterojen ara değişkenlerin modele dâhil edilmesi, dış politika sonuçlarını geriye dönük olarak açıklamada önemli bir esneklik sağlamaktadır.

Ancak bu durum, aynı zamanda nedensel mekanizmanın hangi aşamada hangi değişken tarafından yönlendirildiğini belirsizleştirmekte ve dolayısıyla yaklaşımın ileriye dönük tahmin üretme kapasitesini sınırlamaktadır. Schweller, neoklasik gerçekçiliğin daha tutarlı bir kuramsal yapıya kavuşabilmesi için, değişken setinin daha net sınırlandırılması ve nedensel hiyerarşinin daha açık biçimde tanımlanması gerektiğini ileri sürmektedir (Schweller 2004, ss. 158–160).

3) Lobell, Ripsman ve Taliaferro: Orta Düzey Bir Kuram Olarak Neoklasik Gerçekçilik

Neoklasik gerçekçiliğin kuramsal statüsüne ilişkin en kapsamlı ve sistematik değerlendirme ise Lobell, Ripsman ve Taliaferro (2016) tarafından yapılmıştır. Yazarlar, *Neoclassical Realist Theory of International Politics* adlı çalışmalarında neoklasik gerçekçiliğin yalnızca dış politika analizinde kullanılan araçsal bir yaklaşım olmadığını, aynı zamanda orta düzey (middle-range) bir kuram niteliği taşıdığını savunmaktadır (2016, ss. 36–40).

Bu yaklaşıma göre neoklasik gerçekçilik, uluslararası sistemdeki güç dağılımını bağımsız değişken olarak ele alırken; algısal ve iç siyasal ara değişkenler ile devlet kapasitesini bu baskıların dış politikaya aktarılmasını sağlayan tamamlayıcı mekanizmalar olarak konumlandırmaktadır. Sistem düzeyi, ara değişkenler ve kapasite arasında kurulan bu üç aşamalı nedensel zincir, dış politika davranışını açıklayan tutarlı ve sınanabilir bir model ortaya koymaktadır.

Lobell, Ripsman ve Taliaferro'ya göre neoklasik gerçekçilik büyük kuram (grand theory) olma iddiası taşımamakla birlikte, belirli koşullar altında devlet davranışını açıklayabilen, ampirik olarak test edilebilir hipotezler üretebilen ve bu yönüyle orta düzey bir kuramın temel gerekliliklerini karşılayan bir çerçeve sunmaktadır.

4) Genel Değerlendirme: Çok Düzeyli ve Analitik Gücü Yüksek Bir Orta Düzey Kuram

Bu tartışmalar ışığında neoklasik gerçekçilik; büyük kuram iddiası taşımayan, ancak dış politika davranışını açıklamada yüksek analitik derinliğe sahip, sistem düzeyi baskılar ile iç siyasal ve algısal süreçleri aynı teorik çerçevede birleştiren ve ampirik olarak sınanabilirliği yüksek bir orta düzey kuram olarak konumlandırılabilir.

Bu yönüyle neoklasik gerçekçilik, hem yapısal gerçekçiliğin yalnızca sistem düzeyine odaklanan sınırlı açıklama kapasitesini aşmakta, hem de dış politikayı yalnızca iç siyasal faktörlerle açıklamaya çalışan yaklaşımların eksikliklerini gidermektedir. Böylece devletlerin benzer uluslararası koşullar altında neden farklı dış politika davranışları sergileyebildiğini açıklayan güçlü ve bütüncül bir kuramsal zemin sunmaktadır.

1.4.3. Neoklasik Gerçekçiliğe Yönelik Eleştiriler

Neoklasik gerçekçilik, dış politika analizinde uluslararası sistemden kaynaklanan baskıları iç siyasal süreçler, lider algıları ve devlet kapasitesiyle birlikte ele alması nedeniyle literatürde önemli bir konuma sahiptir. Bununla birlikte yaklaşım; değişken setinin genişliği, kuramsal netlik, ontolojik konumlandırma ve metodolojik uygulanabilirlik açısından çeşitli eleştirilere de maruz kalmıştır. Bu bölüm, başta Rose

(1998), Schweller (2006) ile Ripsman, Taliaferro ve Lobell (2016) tarafından doğrudan dile getirilen eleştirel noktalar esas alınarak yapılandırılmıştır.

a) Değişken Yığılması ve Kuramsal Netlik Sorunu

Neoklasik gerçekçiliğe yöneltilen en yaygın eleştirilerden biri, dış politika davranışını açıklamak için başvurulan ara değişken setinin oldukça geniş olmasıdır. Lider algıları, bürokratik rekabet, iç siyasal koalisyonlar, toplumsal baskılar ve devlet kapasitesi gibi çok sayıda değişkenin eşzamanlı biçimde analize dâhil edilmesi, hangi koşulda hangi faktörün belirleyici olduğuna dair kuramsal belirsizlikler doğurabilmektedir.

Gideon Rose, neoklasik gerçekçiliğin sistem baskıları ile iç siyaset arasında "geniş bir çeviri mekanizması" kurduğunu kabul etmekle birlikte, bu geniş değişken havuzunun yaklaşımı net ve kapalı bir nedensel modele dönüştürmekte zorlandığını belirtir. Rose'a göre neoklasik gerçekçilik, bu yönüyle "tam anlamıyla olgunlaşmış bir kuramdan ziyade, kurama doğru ilerleyen bir sentez" niteliği taşımaktadır (Rose 1998, ss. 151–152). Dolayısıyla değişken fazlalığı, yaklaşımın açıklayıcı gücünü artırırken, kuramsal netliğini görece zayıflatmaktadır.

b) Aşırı Esneklik ve Düşük Yanlışlanabilirlik

Neoklasik gerçekçiliğin iç siyasal ve algısal değişkenlere verdiği ağırlık, yaklaşımı son derece esnek ve kapsayıcı bir açıklama çerçevesine dönüştürmektedir. Ancak bu esneklik, bazı araştırmacılar tarafından kuramın yanlışlanabilirliğini zayıflatan bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Çünkü geniş içsel değişken seti sayesinde farklı dış politika sonuçları, çoğu zaman geriye dönük biçimde açıklanabilir hâle gelmektedir.

Schweller'ın *underbalancing* tartışması, devletlerin açık tehditler karşısında neden beklenen ölçüde dengeleme davranışı sergileyemediklerini; iç siyasal bölünmeler, liderlik zafiyetleri ve toplumsal uyumsuzluklar üzerinden açıklamaktadır. Bu bulgular, neoklasik gerçekçiliğin açıklama gücünü ortaya koymakla birlikte, aynı zamanda yaklaşımın öngörü kapasitesinin sınırlı olduğu yönündeki eleştirileri de dolaylı biçimde desteklemektedir (Schweller 2006, ss. 6–8). Bu nedenle neoklasik gerçekçilik, literatürde

sıklıkla “açıklayıcı gücü yüksek, ancak öngörü gücü görece düşük” bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır.

c) Sistem–Birim Düzeyi Gerilimi ve Kuramsal Konumlandırma Sorunu

Neoklasik gerçekçilik, aynı anda hem sistem düzeyine hem de birim düzeyine vurgu yapması nedeniyle ontolojik konumlandırma açısından da tartışmalıdır. Yaklaşım, uluslararası sistemin devlet davranışları için belirleyici olduğunu kabul etmekle birlikte, dış politika tercihlerinin oluşumunda lider algıları ve iç siyasal süreçlere merkezi bir rol atfetmektedir.

Rose, uluslararası sistemin devletler için yalnızca “mantıksal sınırlar” çizdiğini; somut politik tercihlerin ise büyük ölçüde liderlerin tehdit algıları ve iç siyasal dinamikler tarafından belirlendiğini savunur (Rose 1998, s. 152). Bu vurgu, neoklasik gerçekçiliğin klasik yapısal gerçekçilikten kısmen uzaklaştığını ve birim düzeyine daha fazla ağırlık verdiğini göstermektedir.

Benzer biçimde Ripsman, Taliaferro ve Lobell, neoklasik gerçekçi modeli sistem baskılarından ara değişkenlere ve oradan dış politika davranışına uzanan bir nedensel zincir olarak tanımlar. Ancak bu zincirde nihai sonuçların belirlenmesinde iç siyasal ve algısal unsurların baskın hâle gelmesi, yaklaşımın hem sistem hem de birim düzeyine aynı anda yaslanan hibrit bir yapı sergilediğini ve bu durumun kuramsal konumlandırmayı tartışmalı hâle getirdiğini ortaya koymaktadır (Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 19–23).

d) Metodolojik Zorluklar ve Ölçüm Sorunları

Neoklasik gerçekçiliğe yöneltilen bir diğer önemli eleştiri, yaklaşımın büyük ölçüde ölçülmesi güç ve niteliksel değişkenlere dayanmasıdır. Lider algıları, bürokratik rekabet, toplumsal baskılar ve iç siyasal koalisyonlar gibi unsurların ampirik olarak operasyonelleştirilmesi ve sistematik biçimde ölçülmesi oldukça zordur.

Rose, liderlerin algısal çerçevelerinin dış politika davranışını şekillendirmede kritik rol oynadığını kabul etmekle birlikte, bu tür algısal filtrelerin ampirik analizlerde güvenilir biçimde ölçülmesinin ciddi metodolojik sorunlar doğurduğunu belirtmektedir

(Rose 1998, ss. 147–150). Ripsman, Taliaferro ve Lobell ise neoklasik gerçekçiliğin "soft positivist" bir metodolojiye dayandığını ve iç değişkenlerin açık biçimde tanımlanmaması hâlinde ampirik tutarsızlıkların ortaya çıkabileceğini vurgulamaktadır (Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 20–24).

Genel Değerlendirme

Bu eleştiriler ışığında neoklasik gerçekçiliğin kuramsal sınırları şu başlıklar altında özetlenebilir:

- Değişken fazlalığı ve kuramsal netlik sorunu (Rose 1998, ss. 151–152)
- Aşırı esneklik ve düşük yanlışlanabilirlik (Schweller 2006, ss. 6–8)
- Sistem–birim düzeyi gerilimi ve kuramsal konumlandırma belirsizliği (Rose 1998, s. 152; Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 19–23)
- Metodolojik ölçüm ve operasyonelleştirme güçlükleri (Rose 1998, ss. 147–150; Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 20–24)

Bu çerçeve, neoklasik gerçekçiliğin yüksek açıklayıcı kapasitesine rağmen, kuramsal bütünlük ve metodolojik tutarlılık bakımından belirli sınırlılıklarla karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

1.4.4. Neoklasik Gerçekçiliğin Güçlü Yönleri ve Dış Politika Analizine Katkısı

Neoklasik gerçekçilik, uluslararası sistem baskılarını iç siyasal süreçler, lider algıları ve devlet kapasitesiyle birlikte ele alan özgün kuramsal yapısı sayesinde dış politika analizinde yüksek bir açıklayıcı kapasiteye sahiptir. Bu yaklaşım, bir yandan yapısal gerçekçiliğin tek düzeyli analizinden kaynaklanan sınırlılıkları aşarken, diğer yandan yalnızca iç siyasete odaklanan yaklaşımların sistemsel boyutu ihmal eden yönlerini dengelemektedir. Bu yönüyle neoklasik gerçekçilik, dış politika davranışındaki çeşitliliği açıklamak için güçlü ve bütüncül bir analitik çerçeve sunmaktadır. Aşağıda, Rose (1998), Schweller (2006) ile Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in (2016) katkıları temel alınarak yaklaşımın başlıca güçlü yönleri ele alınmaktadır.

a) Sistemsel Baskılar ile İç Siyasal Süreçleri Birleştiren Bütüncül Çerçeve

Neoklasik gerçekçiliğin en önemli katkılarından biri, uluslararası sistemden kaynaklanan baskıların dış politikaya otomatik ve doğrudan biçimde yansımadığını; bu baskıların iç siyasal ve algısal süreçler aracılığıyla "filtrelenerek" dış politika davranışına dönüştüğünü göstermesidir. Bu çok katmanlı nedensellik anlayışı, benzer sistemsel koşullar altında bulunan devletlerin neden farklı politika tercihleri geliştirdiğini açıklamak açısından güçlü bir analitik araç sunmaktadır.

Rose, bu yaklaşımın sistem düzeyinin çizdiği "mantıksal sınırları" reddetmediğini; aksine bu sınırlar içinde ortaya çıkan davranış farklılıklarını açıklama kapasitesine sahip olduğunu vurgular (Rose 1998, ss. 148–150). Böylece neoklasik gerçekçilik, hem yapısal hem de birim düzeyindeki değişkenleri dengeli biçimde içeren bir kuramsal sentez üretmektedir.

b) Lider Algılarının ve Tehdit Değerlendirmelerinin Rolünü Analitik Olarak Görünür Kılması

Neoklasik gerçekçilik, liderlerin tehdit algıları, risk değerlendirmeleri, stratejik öncelikleri ve ideolojik yönelimlerinin dış politika davranışının oluşumundaki belirleyici rolünü analitik düzeyde görünür kılmaktadır. Bu yönüyle yaklaşım, dış politikada liderlik unsurunu tali bir değişken olarak değil, merkezi bir ara değişken olarak ele alır.

Rose, sistemin sunduğu güç dağılımının yalnızca genel bir çerçeve oluşturduğunu; bu çerçeve içinde hangi stratejilerin seçileceğinin büyük ölçüde liderlerin algısal yorumlarına bağlı olduğunu belirtmektedir (Rose 1998, ss. 147–148). Benzer biçimde Ripsman, Taliaferro ve Lobell, algısal filtreleri neoklasik gerçekçi modelin en kritik halkalarından biri olarak konumlandırmakta ve liderlerin tehdit tanımlamalarının dış politika çıktıları üzerindeki etkisini sistematik biçimde analiz etmektedir (Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 19–23). Bu vurgu, liderlik faktörünü ciddiye alan dış politika analizleri açısından önemli bir kuramsal katkı sunmaktadır.

c) Devlet Kapasitesini Dış Politikanın Uygulanabilirliğini Belirleyen Kritik Bir Değişken Olarak Ele Alması

Yapısal gerçekçilikte büyük ölçüde ihmal edilen devlet kapasitesi, neoklasik gerçekçilikte bağımsız bir "uygulama filtresi" olarak kavramsallaştırılmaktadır. Devletin ekonomik kaynakları, mobilizasyon yeteneği, bürokratik koordinasyon kapasitesi ve iç bütünlüğü, belirlenen dış politika stratejilerinin fiilen hayata geçirilip geçirilemeyeceğini belirleyen temel unsurlar olarak ele alınır.

Rose, dış politikada kullanılabilir kapasitenin her zaman toplam maddi kapasiteyle örtüşmediğini; kurumsal ve toplumsal kısıtların bu kapasitenin fiili sınırlarını belirlediğini vurgular (Rose 1998, ss. 150–152). Ripsman, Taliaferro ve Lobell ise devlet kapasitesini, dış politika çıktılarındaki çeşitlenmenin ve uygulama başarısızlıklarının temel açıklayıcılarından biri olarak değerlendirir (2016, ss. 63–69). Bu yönüyle neoklasik gerçekçilik, dış politika davranışını yalnızca tercih düzeyinde değil, uygulama ve sürdürülebilirlik boyutunda da açıklayabilen nadir kuramsal yaklaşımlardan biridir.

d) Gerçek Dünya Vakalarını Açıklamada Yüksek Ampirik Kullanılabilirlik

Neoklasik gerçekçilik, Soğuk Savaş dönemi, bölgesel krizler, Orta Doğu politikaları, büyük güç rekabeti ve revizyonist dış politika örnekleri gibi farklı bağlamlarda geniş bir ampirik uygulama alanına sahiptir. Bu durum, yaklaşımın yalnızca teorik değil, aynı zamanda pratik açıklama gücüne de sahip olduğunu göstermektedir.

Schweller'ın, devletlerin tehditlere verdikleri tepkilerin iç siyasal kısıtlar nedeniyle neden yetersiz kalabildiğini ortaya koyan analizleri, neoklasik gerçekçiliğin gerçek dünya davranışlarını açıklamadaki gücünü açık biçimde ortaya koymaktadır (Schweller 2006, ss. 6–21). Benzer şekilde Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in sistem baskıları → ara değişkenler → dış politika çıktısı şeklinde yapılandırdığı üç aşamalı nedensel model, ampirik araştırmalar için açık ve izlenebilir bir metodolojik çerçeve sunmaktadır (Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 36–40).

e) Yapısal Gerçekçilik ile İç Politik Yaklaşımlar Arasında Kuramsal Köprü Kurması

Neoklasik gerçekçilik, gerçekçi geleneğin sistem merkezli mantığını, Innenpolitik yaklaşımlarının iç siyaset vurgusuyla birleştirebilme kapasitesi sayesinde literatürde

sıklıkla "köprü kuran bir kuram" olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım, devlet davranışlarını açıklamada tek bir analitik düzeye bağlı kalmadan, nedensel çeşitliliği sistematik bir çerçeve içinde bütünleştirmektedir.

Genel Değerlendirme

Bu çerçevede neoklasik gerçekçilik, dış politika analizine şu temel katkıları sunmaktadır:

- Sistem ve iç siyaset etkileşimini birlikte açıklayan bütüncül bir model sunması
- Lider algıları ve tehdit tanımlamalarının dış politika üzerindeki etkisini analitik olarak görünür kılması
- Devlet kapasitesini uygulama filtresi olarak kuramsal modele dâhil etmesi
- Gerçek dünya vakalarını açıklamada yüksek ampirik kullanılabilirlik sağlaması
- Yapısal gerçekçilik ile iç politik yaklaşımlar arasında güçlü bir kuramsal entegrasyon üretmesi

Bu özellikleriyle neoklasik gerçekçilik, hem kuramsal derinliği hem de ampirik uygulanabilirliği yüksek, günümüz dış politika analizinde en etkili orta düzey yaklaşımlardan biri olarak değerlendirilmektedir.

1.4.5. Bu Araştırmada Neoklasik Gerçekçiliğin Kullanımı

Bu çalışma, neoklasik gerçekçiliğin çok aşamalı nedensel modelini doğrudan araştırma tasarımına uyarlamaktadır. Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in önerdiği üçlü analitik yapı (sistem baskıları → ara değişkenler → devlet kapasitesi → dış politika çıktısı), Özbekistan'ın Çin'e yönelik stratejik yönelimlerindeki süreklilik ve değişimi açıklamak için sağlam ve sistematik bir metodolojik çerçeve sunmaktadır (Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 33–40). Bu çerçeve, özellikle üç düzeyde yüksek açıklama gücüne sahiptir.

Birinci olarak, sistem baskıları düzeyinde, Çin'in Orta Asya'daki artan ekonomik ve siyasal etkisi ile bölgedeki büyük güç rekabeti, Özbekistan'ın dış politikadaki manevra alanını belirleyen temel dışsal koşulları oluşturmaktadır. Neoklasik gerçekçilik, bu baskıların dış politika davranışının doğrudan nedeni değil; yalnızca bu davranışın

şekillendiği genel yapısal çerçeve olduğunu vurgulayarak sistem düzeyini doğru analitik konumuna yerleştirir (Rose 1998, ss. 148–150).

İkinci olarak, lider algıları ve iç siyaset boyutunda, Kerimov'un güvenlik öncelikli ve temkinli yaklaşımı ile Mirziyoyev'in reform odaklı, daha açık ve iş birliğine dayalı dış politika anlayışı, dış politika davranışının lider algıları aracılığıyla nasıl farklı yönlere evrilebildiğini açık biçimde göstermektedir. Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in iç siyasal filtreler yaklaşımı, bu dönüşümü analitik olarak görünür kılmakta ve dönemler arası farklılaşmayı sistematik biçimde açıklamaktadır (Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 58–65).

Üçüncü olarak, devlet kapasitesi düzeyinde, ekonomik açılım, bürokratik modernleşme, bölgesel bütünleşme girişimleri ve idari reformlar, Özbekistan'ın Çin'le iş birliği kapasitesini iki dönemde farklı düzeylerde şekillendirmiştir. Bu durum, Rose'un kullanılabilir kapasite ile toplam kapasite arasındaki ayrımına doğrudan uyan bir örnek teşkil etmektedir (Rose 1998, ss. 150–152; Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 63–69).

Bu nedenle neoklasik gerçekçilik, Özbekistan–Çin ilişkilerindeki süreklilik ve değişimi açıklamak için yalnızca kuramsal bir tercih değil; aynı zamanda araştırmanın açıklama mantığı açısından zorunlu bir yöntemsel ihtiyaçtır. Kuram, Çin'in artan bölgesel etkisinin yarattığı sistem baskılarının Özbekistan'da liderlik tercihleri, iç siyaset yapısı ve devlet kapasitesi tarafından nasıl filtrelendiğini analiz etmeye imkân tanımaktadır.

Sonuç olarak bu araştırmada neoklasik gerçekçiliğin kullanımı, Özbekistan'ın Kerimov ve Mirziyoyev dönemlerinde Çin'e yönelik farklılaşan dış politika stratejilerinin ardındaki nedensel mekanizmaları açıklamak için en uygun analitik çerçeveyi sunmaktadır. Kuramın sistem–algı–iç siyaset–kapasite etkileşimine dayanan yapısı, iki dönem arasındaki stratejik sürekliliği ve değişimi bütüncül biçimde değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

1.5. Özbekistan ve Çin Dış Politikalarının Analizi

Neoklasik gerçekçilik, devletlerin dış politika davranışlarını uluslararası sistemin yarattığı yapısal baskılar ile bu baskıların iç siyasal, algısal ve kurumsal süreçler aracılığıyla nasıl dönüştürüldüğü arasındaki etkileşim üzerinden açıklayan çok katmanlı bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Bu yaklaşım, uluslararası sistemin devlet davranışlarını otomatik ve tek yönlü biçimde belirlediği varsayımını reddederek, dış politika çıktılarının ancak içsel filtreler yoluyla şekillendiğini savunur. Rose'un vurguladığı üzere uluslararası sistem, devletlere belirli sınırlar ve olanaklar sunmakta; ancak bu sınırlar içerisinde hangi dış politika tercihlerinin benimseneceği, karar alıcıların algıları ve iç siyasal koşullar tarafından belirlenmektedir (Rose 1998, ss. 146–152).

Bu çerçevede uluslararası sistem ve güç dağılımı, dış politika analizinde ontolojik olarak başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Neoklasik gerçekçilikte sistem, devletlerin hangi stratejileri izleyebileceğini belirleyen geniş ölçekli bir baskı alanı üretmekte; fakat bu baskılar dış politika davranışına doğrudan ve zorunlu biçimde yansımamaktadır. Aksine sistemik koşullar, devletlerin içsel özellikleri tarafından süzülerek dış politika tercihlerine dönüştürülmektedir (Rose 1998, ss. 147–150). Bu nedenle benzer uluslararası koşullar altında bulunan devletlerin farklı dış politika davranışları sergileyebilmesi, neoklasik gerçekçiliğin temel açıklama alanını oluşturmaktadır.

Ripsman, Taliaferro ve Lobell, neoklasik gerçekçiliği bu noktada sistemik determinizmden ayırarak, dış politika davranışının çok aşamalı bir nedensel zincir üzerinden anlaşılması gerektiğini savunmaktadır. Yazarlara göre uluslararası sistem, hangi stratejilerin mümkün ve makul olduğuna ilişkin yapısal sınırlar üretirken; bu sınırlar içerisindeki tercihlerin içeriği, liderlik algıları, iç siyasal dinamikler ve kurumsal yapı aracılığıyla şekillenmektedir. Dolayısıyla dış politika davranışı, sistem baskılarının doğrudan bir yansıması değil; içsel süreçler tarafından dönüştürülmüş bir çıktıdır (Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 33–35; 58–69).

Bu analitik çerçeve, Çin ve Özbekistan gibi uluslararası sistemde farklı konumlara ve kapasitelere sahip iki devletin dış politikalarını karşılaştırmalı biçimde analiz etmeyi mümkün kılmaktadır. Çin açısından uluslararası sistem, yükselen bir büyük güç olarak küresel hiyerarşide konumunu güçlendirmeye çalıştığı rekabetçi bir ortam sunmaktadır. Artan maddi kapasite, Çin'e daha geniş bir hareket alanı sağlarken, büyük güç rekabetinin

yarattığı kısıtlamalar da bu stratejik çevrenin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Ancak neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü üzere bu sistemik koşullar, Çin'in dış politika davranışlarını doğrudan belirlememekte; karar alma süreçleri liderlik algıları ve kurumsal yapı tarafından şekillendirilmektedir.

Özbekistan açısından ise uluslararası sistem, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan güç boşluğu, bölgesel güvenlik tehditleri ve büyük güçlerin Orta Asya'ya yönelik artan ilgisi tarafından tanımlanmıştır. Bununla birlikte bu yapısal koşullar, Özbekistan'ın dış politikasını mekanik biçimde belirlememiştir. Aksine sistemik baskılar, iç siyasal öncelikler, liderlik yönelimleri ve kurumsal kapasite tarafından süzülerek dış politika davranışına yansımıştır. Bu durum, neoklasik gerçekçiliğin aynı sistem baskıları altında dahi farklı dış politika çıktılarının ortaya çıkabileceğine ilişkin temel varsayımıyla doğrudan örtüşmektedir (Rose 1998, ss. 147–150).

Bu dönüşüm sürecinde ara değişkenler merkezi bir rol oynamaktadır. Neoklasik gerçekçilikte liderlik algıları, iç siyasal dinamikler ve bürokratik filtreler, uluslararası sistemden kaynaklanan baskıların nasıl yorumlanacağını ve hangi politika tercihlerine dönüştürüleceğini belirleyen temel mekanizmalar olarak işlev görmektedir. Rose'un işaret ettiği üzere, karar alıcıların tehdit algıları ve stratejik değerlendirmeleri, dış politika davranışının yönünü belirleyen kritik unsurlardır (1998, ss. 147–149). Ripsman, Taliaferro ve Lobell de benzer biçimde, dış politika davranışının sistemik koşulların içsel süreçler tarafından çevrilmesi sonucunda ortaya çıktığını vurgulamaktadır (2016, ss. 58–65).

Bu çeviri sürecinin somut dış politika davranışına dönüşebilmesi ise devlet kapasitesine bağlıdır. Neoklasik gerçekçilikte devlet kapasitesi, siyasal otoritenin toplumsal ve maddi kaynakları seferber edebilme, bürokratik aygıtı koordine edebilme ve alınan kararları etkin biçimde uygulayabilme yeteneğini ifade etmektedir (Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 19–24; 79–92). Bu bağlamda devlet kapasitesi, ara değişkenler ile dış politika davranışı arasında kritik bir dönüştürücü halka olarak işlev görmektedir.

Schweller, devlet kapasitesini özellikle iç siyasal bütünlük, elit uzlaşısı ve rejim istikrarı bağlamında ele almakta; bu unsurların zayıf olduğu durumlarda devletlerin uluslararası sistemden kaynaklanan tehditlere veya fırsatlara etkin biçimde karşılık veremediğini savunmaktadır (2006, ss. 6–11; 103–129). Bu yaklaşım, benzer sistemik koşullara maruz kalan devletlerin neden farklı dış politika davranışları sergileyebildiğini açıklamak açısından merkezi bir öneme sahiptir.

Bu çerçevede Çin, yüksek düzeyde kurumsallaşmış parti–devlet yapısı ve güçlü bürokratik koordinasyon sayesinde uluslararası sistemden kaynaklanan baskıları uzun vadeli ve planlı dış politika stratejilerine dönüştürebilecek yüksek bir devlet kapasitesine sahiptir. Buna karşılık Özbekistan'da devlet kapasitesi, iç siyasal öncelikler ve liderlik anlayışındaki dönemsel değişimlere bağlı olarak farklılaşmış; bu durum dış politika davranışlarının kapsamı ve yoğunluğu üzerinde doğrudan etkili olmuştur.

Son kertede neoklasik gerçekçilikte bağımlı değişken, devletlerin uluslararası alanda sergiledikleri somut dış politika davranışlarını ifade etmektedir. Bu davranışlar, uluslararası sistemin doğrudan bir yansıması olarak değil; sistemik baskıların ara değişkenler ve devlet kapasitesi aracılığıyla dönüştürülmesi sonucunda ortaya çıkan çıktılar olarak değerlendirilmelidir. Rose'un ifadesiyle sistem, devletlerin tercih setini sınırlandırmakta; ancak hangi seçeneğin hayata geçirileceği içsel süreçlerin işleyişine bağlı olarak belirlenmektedir (1998, ss. 147–150).

Bu bağlamda Özbekistan ve Çin'in dış politika davranışları, ne yalnızca uluslararası sistemin katı bir determinizmiyle ne de salt iç siyasal faktörlerle açıklanabilir. Aksine her iki devletin dış politikaları, sistem baskıları, ara değişkenler ve devlet kapasitesi arasındaki çok katmanlı etkileşimin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tespit, neoklasik gerçekçiliğin Özbekistan ve Çin dış politikalarının analizinde sunduğu açıklayıcı kapasiteyi açık biçimde ortaya koymaktadır.

Tablo 13. Neoklasik Gerçekçilik Perspektifinden Çin ve Özbekistan Dış Politikalarının Analitik Çerçevesi

Değişken Kategorisi	Tanım / Teorik İçerik	Çin Örneği	Özbekistan Örneği
1. Bağımsız Değişken: Uluslararası Sistem ve Güç Dağılımı	Uluslararası sistemdeki güç dengeleri, büyük güç rekabeti ve bölgesel güvenlik ortamı; devletlerin dış politika alanını belirleyen yapısal çerçeve. (Rose 1998; Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016)	Çok kutupluluğun güçlenmesi, artan maddi kapasitenin dış politika araçlarına dönüştürülmesi, bölgesel ve küresel bağlantısallık arayışı.	Sovyet sonrası güç boşluğu, bölgesel rekabet dinamikleri, büyük güçlerle ilişkilerin yarattığı sistemik kısıtlar ve fırsatlar.
2. Ara Değişken (Algısal): Liderlik Algıları ve Tehdit/Fırsat Değerlendirmeleri	Karar alıcıların uluslararası gelişmeleri algılama biçimi; tehdit tanımları, risk değerlendirmeleri ve stratejik öncelikler. (Rose 1998, ss. 147–149)	Uzun vadeli kalkınma ve istikrar hedefleri doğrultusunda tehdit ve fırsatların stratejik biçimde değerlendirilmesi.	İç siyasal önceliklere bağlı olarak dönemsel tehdit ve fırsat algıları; dış çevrenin temkinli ve aşamalı biçimde okunması.
3. Ara Değişken (İç Siyasal): Bürokratik Yapı ve Karar Alma Süreçleri	İç siyasal yapı, bürokratik organizasyon ve karar alma mekanizmalarının dış politika tercihlerine etkisi. (Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 60–65)	Parti–devlet yapısı, yüksek düzeyde kurumlar arası koordinasyon ve merkezî karar alma.	Kurumsal yapı ve yönetim süreçlerinde dönemsel farklılaşmalar; dış politika tercihlerinin iç siyasal önceliklerle uyumlu biçimde şekillenmesi.
4. Ara Değişken (Kurumsal): Devlet–Toplum İlişkileri ve İdari Yapı	Kurumsal düzenlemeler ve idari kapasitenin kararların uygulanabilirliği üzerindeki etkisi. (Rose 1998; Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016)	Geniş diplomatik ağ, planlama kurumları arasındaki uyum ve çeşitli uygulama araçları.	Reform dönemlerinde kurumsal yenilenme; idari kapasite ve koordinasyonun kademeli olarak güçlenmesi.
5. Devlet Kapasitesi: Kaynak Mobilizasyonu ve Uygulama Yeteneği	Maddi kaynakların, kurumsal örgütlenmenin ve uygulama kapasitesinin dış politika hedeflerini hayata geçirme düzeyi. (Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 79–92; Schweller 2006)	Yüksek ekonomik ve kurumsal kapasite; uzun vadeli ve çok katmanlı dış politika uygulamaları.	Dönemsel olarak artan kapasite; ekonomik reformlar ve bölgesel iş birliği çerçevesinde gelişen uygulama yeteneği.
6. Bağımlı Değişken: Dış Politika Davranışı	Sistem baskıları, ara değişkenler ve devlet kapasitesinin etkileşimi sonucunda ortaya çıkan somut dış politika yönelimleri.	Ekonomik bağlantısallık, bölgesel istikrar ve çok düzeyli diplomatik etkileşime dayalı dış politika davranışı.	İç siyasal önceliklere bağlı olarak değişen; bölgesel iş birliği ve çok taraflı diplomasi odaklı dış politika davranışı.

Kaynak: Bu tablo, Rose (1998); Ripsman, Taliaferro ve Lobell (2016) ile Schweller (2006) çalışmalarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

1.6. Neoklasik Gerçekçilik Çerçevesinde Özbekistan–Çin İlişkilerinin Analitik Haritalandırılması

Bu bölümde, neoklasik gerçekçiliğin çok katmanlı değişken yapısı, Özbekistan–Çin ilişkileri bağlamında analitik bir haritalandırma yöntemiyle uygulanmaktadır. Bir önceki bölümde kuramsal çerçevesi oluşturulan bağımsız değişken (uluslararası sistem),

ara değişkenler (liderlik algıları, iç siyasal ve kurumsal süreçler) ve devlet kapasitesi, bu bölümde ikili ilişkilerin hangi yapısal ve içsel dinamikler aracılığıyla şekillendiğini ortaya koymak amacıyla vaka düzeyine taşınmaktadır. Böylece neoklasik gerçekçiliğin soyut nedensel modeli, somut bir ikili ilişki üzerinden sistematik biçimde uygulanabilir hâle getirilmektedir.

Bu bölümün amacı normatif bir değerlendirme yapmak ya da politika başarısını ölçmek değildir. Amaç, Özbekistan–Çin ilişkilerinin hangi sistemik koşullar altında, hangi içsel filtreler aracılığıyla ve hangi kapasite sınırları içerisinde ortaya çıktığını neoklasik gerçekçiliğin nedensel mantığı doğrultusunda açıklamaktır. Bu yaklaşım, dış politika davranışının doğrudan sistem baskılarının bir ürünü olmadığı; aksine bu baskıların içsel süreçler aracılığıyla dönüştürülmesi sonucunda ortaya çıktığı varsayımına dayanmaktadır (Rose 1998; Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016).

1.6.1. Sistem Düzeyi: Uluslararası ve Bölgesel Çevrenin İkili İlişkilere Yapısal Etkisi

Uluslararası sistemin giderek daha belirgin biçimde çok kutupluluk yönünde evrilmesi, Orta Asya'daki güç dengelerinin yeniden şekillenmesi ve bölgesel bağlantısallık projelerinin artışı, Özbekistan–Çin ilişkilerinin oluştuğu temel yapısal çerçeveyi meydana getirmektedir. Neoklasik gerçekçilik, bu sistemik koşulların devlet davranışına yön verici bir baskı alanı sunduğunu kabul etmekle birlikte, bu baskıların dış politika davranışını doğrudan ve otomatik biçimde belirlemediğini özellikle vurgular (Rose 1998, ss. 146–152).

Bu bağlamda Çin'in küresel ekonomik konumu ve KYİ kapsamında yürüttüğü altyapı, yatırım ve bağlantısallık projeleri, ikili ilişkiler açısından sistem düzeyinde önemli fırsat alanları üretmektedir. Çin'in ekonomik ve diplomatik araçları eş zamanlı kullanan dış politika yaklaşımı, Özbekistan ile ilişkilerde çok katmanlı temas zeminlerinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Ancak neoklasik gerçekçilik açısından bu sistemik olanaklar, dış politika davranışının doğrudan belirleyicisi değil; içsel filtreler aracılığıyla anlam kazanan yapısal koşullar olarak değerlendirilmelidir.

ŞİÖ, bu bölgesel çevrenin kurumsal bir bileşeni olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte neoklasik gerçekçilik perspektifinden bakıldığında ŞİÖ, ikili ilişkileri otomatik

olarak yönlendiren bağımsız bir değişken değil; temas yoğunluğunu artıran, iş birliğini kolaylaştıran ve ilişkilerin sürdürülebilirliğine katkı sunan bir kurumsal çerçeve niteliği taşımaktadır.

Özbekistan açısından ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan güç boşluğu, bölgesel rekabet, güvenlik kaygıları ve büyük güçlerin Orta Asya'ya yönelik artan ilgisi, sistem düzeyinde hem kısıtlayıcı hem de açıcı etkiler yaratmıştır. Ancak bu yapısal koşullar, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü üzere, Özbekistan'ın dış politika davranışını mekanik biçimde belirlememiş; iç siyasal ve kurumsal süreçler aracılığıyla dış politikaya yansımıştır.

1.6.2. Liderlik Algıları ve Stratejik Önceliklerin İkili İlişkilere Yansıması

Neoklasik gerçekçilikte liderlik algıları, sistem baskılarının nasıl yorumlandığını ve hangi araçlar aracılığıyla dış politikaya dönüştürüldüğünü belirleyen temel ara değişkenlerden biridir (Rose 1998, ss. 147–149). Özbekistan–Çin ilişkilerinin dönemsel olarak farklılaşan niteliği, bu algısal filtrelerin işleyişini açık biçimde yansıtmaktadır.

Çin'de karar alıcıların uzun vadeli kalkınma, bölgesel istikrar ve ekonomik bağlantısallık odaklı stratejik öncelikleri, Özbekistan ile ilişkilerin ağırlıklı olarak ekonomik iş birliği, ulaştırma projeleri ve çok taraflı platformlar üzerinden gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu durum, sistemik fırsatların liderlik algıları aracılığıyla tutarlı ve uzun vadeli dış politika tercihlerine dönüştürüldüğünü göstermektedir.

Özbekistan'da ise liderlik algılarındaki dönemsel değişimler, ikili ilişkilerin yöneliminde farklılaşmalara yol açmıştır. Yönetim anlayışındaki dönüşümler, dış politikanın hangi alanlarda yoğunlaşacağını ve hangi araçların önceliklendirileceğini doğrudan etkilemiştir. Bu durum, neoklasik gerçekçiliğin içsel filtrelerin zaman içerisinde değişebileceği ve dış politika çıktılarının buna bağlı olarak dönüşebileceği yönündeki temel varsayımıyla uyumludur.

1.6.3. İç Siyasal Dinamikler ve Bürokratik Süreçlerin İkili İlişkilere Etkisi

İç siyasal yapı ve bürokratik süreçler, neoklasik gerçekçilikte dış politika davranışının şekillenmesinde merkezi bir ara değişken olarak ele alınmaktadır (Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 58–65). Çin'de merkeziyetçi ve yüksek düzeyde koordine

edilmiş karar alma mekanizmaları, Özbekistan ile ilişkilerde ekonomik, teknik ve diplomatik iş birliğinin kurumsal süreklilik içinde yürütülmesine imkân tanımıştır.

Özbekistan'da ise iç siyasal öncelikler, idari yapılanma ve bürokratik kapasitede yaşanan dönüşümler, Çin ile iş birliği alanlarının kapsamını ve derinliğini etkileyen temel unsurlar arasında yer almıştır. Kurumsal yenilenme ve yönetim reformları, dış politikada kullanılan araçların çeşitlenmesini ve temas alanlarının genişlemesini mümkün kılmıştır. Bu süreç, ara değişkenlerin dış politika davranışını yönlendirdiğine ilişkin neoklasik gerçekçi çerçeveyle doğrudan uyumludur.

1.6.4. Devlet Kapasitesi: Ekonomik, Kurumsal ve Uygulama Boyutları

Neoklasik gerçekçilikte devlet kapasitesi, dış politikanın uygulanabilirliğini belirleyen kritik bir değişken olarak tanımlanmaktadır. Devlet kapasitesi, yalnızca maddi kaynakların varlığını değil; bu kaynakların seferber edilebilme ve politika hedefleri doğrultusunda etkin biçimde kullanılabilme yeteneğini de içermektedir (Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016, ss. 79–92; Schweller 2006).

Bu bağlamda Çin'in geniş ekonomik kapasitesi, finansal araçları ve kurumsal koordinasyon yeteneği, Özbekistan ile ilişkilerde kapsamlı ve uzun vadeli projelerin hayata geçirilmesini mümkün kılmıştır. Özbekistan'da ise devlet kapasitesi dönemsel olarak farklılaşmış; özellikle ekonomik reformlar ve idari yeniden yapılanma süreçleri, ikili ilişkilerde ekonomik ve teknik iş birliği alanlarının daha etkin kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Bu değerlendirme, kapasiteye ilişkin olgusal unsurlara dayanmaktadır ve normatif bir içerik taşımamaktadır.

1.6.5. Dış Politika Çıktıları: İlişkilerin Somut Yönelimleri

Sistemik koşullar, içsel filtreler ve devlet kapasitesi birlikte ele alındığında, Özbekistan–Çin ilişkilerinin belirli somut alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Ekonomik iş birliği, ulaştırma ve bağlantısallık projeleri, çok taraflı temaslar ve diplomatik etkileşim bu alanlar arasında öne çıkmaktadır. Bu çıktılar, tek başına sistem baskılarının değil; liderlik algıları, iç siyasal süreçler, kurumsal yapı ve kapasite unsurlarının etkileşimi sonucunda ortaya çıkmıştır.

Bu çerçevede söz konusu bölüm, Özbekistan–Çin ilişkilerinin neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü çok katmanlı nedensellik modeliyle tutarlı biçimde

şekillendiğini analitik düzeyde ortaya koymaktadır. Böylece ikili ilişkiler, sistemik determinizme indirgenmeden; içsel filtreler ve kapasite unsurlarıyla birlikte bütüncül bir çerçevede açıklanmış olmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

ÖZBEKİSTAN–ÇİN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI VE GELİŞİMİ

Tezin birinci bölümünde inşa edilen kuramsal çerçevenin ardından, bu bölümde bu doktora çalışmasının vaka alanını oluşturan Özbekistan–Çin ilişkilerinin tarihsel gelişimi ele alınmaktadır. İki ülke arasındaki etkileşim, yalnızca modern döneme özgü bir olgu olmayıp, İpek Yolu üzerinden yüzyıllar öncesine uzanan çok katmanlı bir geçmişe dayanmaktadır. Hem Özbekistan hem de Çin, güçlü imparatorluk geleneklerine, köklü hanedanlara ve tarihsel süreklilik gösteren devlet pratiklerine sahip toplumsal ve siyasal yapılara ev sahipliği yapmıştır.

Özbekistan coğrafyası, Timur İmparatorluğu ve hanlıklar döneminin ardından 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uzun süre Rusya'nın egemenliği altında kalmış; benzer biçimde Çin ise aynı yüzyıl boyunca Batılı güçlerin baskısı, iç karışıklıklar ve dış

müdahale girişimleriyle yüzleşmiştir. Her iki toplumun da dış baskı deneyimlerine maruz kalmış olması, günümüzdeki dış politika tercihlerini anlamada tarihsel bir arka plan sunmaktadır. Bu boyut, neoklasik gerçekçiliğin özellikle ara değişkenleri (tarihsel bellek, karar alıcı algıları ve iç siyasal/kurumsal filtreler) açısından anlamlıdır; zira dış politikadaki yönelimler yalnızca sistemik baskılara değil, bu baskıların nasıl algılandığına ve hangi içsel mekanizmalarla işlendiğine bağlı olarak biçimlenmektedir.

Bu bölümde, teknolojik imkânların sınırlı olduğu dönemlerde dahi İpek Yolu üzerinden gelişen ekonomik ve kültürel temasların niteliği ele alınacak; karşılıklı etkileşim unsurları, ticari alışveriş ve kültürel aktarım süreçleri değerlendirilerek ilişkilerin tarihsel temelleri ortaya konulacaktır. İpek Yolu'nun ortaya çıkışı, dönüşümü ve bölgesel düzen üzerindeki etkileri incelenirken, bu tarihsel mirasın günümüz bölgesel yapılanmalarına yansımaları ilerleyen alt başlıklarda yeniden tartışılacaktır.

Bunun yanı sıra Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği dönemlerinde Orta Asya'nın geçirdiği dönüşümün, Özbekistan–Çin ilişkilerinde nasıl bir kesinti ve yeniden yapılanma yarattığı analiz edilecektir. Böyle bir tarihsel arka plan, iki ülke arasındaki güncel iş birliğini ve dış politikada gözlenen stratejik eğilimleri anlamada kritik bir çerçeve sunar. Bu doğrultuda tarihsel deneyimler, ilişkilerin yalnızca dönemsel çıkarlarla değil; aynı zamanda uzun erimli stratejik süreklilik ve ortak hafıza unsurlarıyla da şekillendiğini göstermektedir

2.1. İpek Yolu: Tarihsel Etkileşim Ağları ve Bölgesel Bağlantılar

İpek Yolu'nun tarihi, Çin'de hüküm süren Han Hanedanlığı (M.Ö. 202 – M.S. 220) dönemine kadar uzanmaktadır. "İpek Yolu" terimi ise ilk kez 1877 yılında Alman jeolog Ferdinand von Richthofen (1833–1905) tarafından kullanılmıştır. Bu terimin yer aldığı eser, *China: Ergebnisse eigener Reisen und darauf gegründeter Studien* (Çin: Kendi seyahatlerimden ve bunlara dayalı çalışmalardan elde edilen sonuçlar) başlığını taşımaktadır. Richthofen, Almanca'da *Seidenstraßen* olarak ifade edilen "İpek Yolları" kavramını, yalnızca Çin'deki Han dönemi bağlamında ve sınırlı bir biçimde kullanmıştır. Her ne kadar dönemin farklı yönlere açılan çok sayıda rotası olduğunu kabul etse de, bu terimi esasen belirli bir Doğu–Batı kara yolu güzergâhını tanımlamak için kullanmayı tercih etmiştir.

Tarihî İpek Yolu, yüzyıllar boyunca ticaret kervanlarının kullandığı stratejik bir güzergâh olarak işlev görmüştür. Batılı ülkelerin dikkatini çeken ve ipekle dolu kervanlar, bu yolu izleyerek Asya'dan Avrupa'ya doğru hareket etmişlerdir. Ancak bu yollarda taşınan ürünler yalnızca ipekle sınırlı değildir. Baharatlar, değerli taşlar, porselen, kâğıt ve Avrupa'da bulunmayan birçok kıymetli mal da bu güzergâhlardan taşınmıştır. Nitekim bu etkileşim geçmişten günümüze taşınan ilişkiler için bir zemin oluşturarak, Özbekistan–Çin ilişkilerinde gözlemlenen stratejik sürekliliğin tarihsel temellerini ortaya koymaktadır.

İpek Yolu, Çin'in Şian şehrinden başlayarak Lanzhou üzerinden Dunhuang'a ulaşır ve burada iki ana kola ayrılır. Güneybatı kolu, Taklamakan Çölü'nün güneyinden geçerek Hotan'a, oradan Yarent'e ve devamında tarihî Belh şehrine uzanır. Belh'te ise üç farklı güzergâh belirir: batı kolu Merv'e, güney kolu Hindistan'a ve kuzey kolu Tirmiz üzerinden Darbent, Navtaka ve Semerkant'a ulaşır. Kuzeybatı kolu ise Dunhuang'dan hareket ederek Belh ve Turfan üzerinden Tarim Havzası'ndaki Kaşgar'a yönelir. Buradan Taşkurgan aracılığıyla Özbekistan ve Kırgızistan topraklarında bulunan Uzgan, Oş, Kuva, Ahsikent, Popga ve Aşt şehirlerine geçiş yapar. Yol, buradan Hocend, Zomin, Cizzah ve sonunda Semerkant'ta birleşir (Usmonov, Sodiqov & Burxonova 2016, 133–135).

Semerkant'tan devam eden yol, Dabusiye ve Malik Çölü üzerinden Buhara, Romitan'a, ardından Varahşa üzerinden Farab'a ve nihayetinde Amul'a ulaşır. Amul'da, Merv'den Urgenç'e giden yola katılır. Orta Çağ'da Karasal Büyük İpek Yolu'nun önemli kavşak noktalarından biri olan Merv, Akdeniz'den gelen tüccarların mallarını Sur, Şam, Küçük Asya ve İran üzerinden getirerek Orta Asya'nın ticaret merkezlerinden biri haline gelmesini sağlamıştır. Bu kapsamlı ağ, ticaretin yanı sıra kültürel ve toplumsal etkileşimlerin gelişmesine de zemin hazırlamıştır. (Usmonov, Sodiqov & Burxonova 2016, 135).

İpek Yolu, Doğu ile Batı'yı birbirine bağlayan temel ticaret güzergâhı olması nedeniyle, bu yol üzerinde bulunan devletler tarih boyunca stratejik konumlarını güçlendirmek amacıyla bu hattın kontrolünü ele geçirme çabası içine girmiştir. Bu nedenle, farklı dönemlerde çeşitli büyük güçler, ticaret yolunun hâkimiyetini sağlamak için yoğun mücadeleler vermiştir. M.Ö. 6–4. yüzyıllar arasında Ahameniş İmparatorluğu,

İpek Yolu üzerinde önemli bir denetim kurarken, M.Ö. 4. yüzyılda Büyük İskender liderliğindeki Makedonya Krallığı bu stratejik hattı ele geçirmeye çalışmıştır. M.Ö. 2–1. yüzyıllarda ise Roma ile Part İmparatorluğu arasında yolun kontrolü için ciddi bir rekabet yaşanmıştır (Usmonov, Sodiqov & Burxonova 2016, 144–145).

Arap Halifeliği dönemine gelindiğinde, İran ve Soğdya bölgesinde İranlı ve Soğd tüccarlar yolun kontrolünde ön plana çıkarken, Halifelik yönetiminin genişlemesiyle birlikte Arap tüccarların hâkimiyeti artmıştır (Usmonov, Sodiqov & Burxonova 2016, 149–151).

Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu döneminde, İpek Yolu büyük ölçüde Moğol kontrolüne girmiştir. Bu dönemde yolun güvenliği sağlanarak ticaretin yaygınlaşması sağlanmış, bölgesel ekonomik bağlantılar güçlenmiştir. Ardından, Özbek tarihinin önemli imparatorlarından Timur tarafından kurulan Timurlular Devleti, İpek Yolu'nun sınırlarını yeniden şekillendirerek yolun tarih sahnesindeki önemini tekrar artırmıştır (Usmonov, Sodiqov & Burxonova 2016, 158–160).

Tüm bu tarihsel deneyimler, günümüzde Özbekistan'ın dış politika stratejilerinde tarihsel kimliğin korunması ve jeostratejik hatlar üzerindeki etkinliğin sürdürülmesi yönünde bir bilinç oluşturmaktadır. Neoklasik gerçekçilik açısından bu miras, yalnızca sistemik koşulları değil; aynı zamanda karar alıcıların tarihsel bellek ve güvenlik algıları üzerinden dış politika tercihlerini etkileyen bir ara değişken zeminini de görünür kılmaktadır.

Kadim İpek Yolu'nun önemini yitirmesi büyük ölçüde 16. yüzyıla dayanmaktadır. Bu süreçte, çok sayıda siyasal ve coğrafi gelişme, İpek Yolu'nun ticari ve stratejik cazibesini azaltmıştır. İlk olarak, Timurlular İmparatorluğu'nun içine düştüğü siyasal krizler ve ardından Şeybanî Hanları ile Aştar Hanlarının bölgedeki iktidar mücadeleleri, iç çatışmaların artmasına yol açmış ve bölgenin istikrarsızlaşmasına neden olmuştur. Bu durum, dış dünya ile olan ekonomik ve ticari bağlantıların zayıflamasına sebep olmuştur (Usmonov, Sodiqov & Burxonova 2016, 158–160).

İkinci olarak, 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupalı kâşiflerin yaptığı coğrafi keşifler, Hindistan, Çin ve Güneydoğu Asya'ya deniz yoluyla daha kısa, güvenli ve ekonomik

ulaşım yolları açmıştır. Bu gelişme, kara yolları üzerindeki ticaretin cazibesini büyük ölçüde azaltmıştır.

Üçüncü olarak, 17. yüzyıldan itibaren Çarlık Rusyası'nın Kazak bozkırları üzerinden Orta Asya'ya nüfuz etmesiyle, Çin'in Orta Asya ile doğrudan ilişkileri zayıflamış ve Çin–Rusya ilişkisine dönüşmüştür. Orta Asya'nın bağımsızlığını kaybedip Rusya'nın denetimi altına girmesi, Çin ile bölge halkları arasındaki tarihî, kültürel ve ekonomik bağların kopmasına yol açmıştır. Bu gelişmelerin ardından Orta Asya, Çin ile doğrudan siyasi veya ekonomik ilişkiler kuramaz hale gelmiş, bölge Rusya'nın stratejik çıkarları doğrultusunda şekillenmiştir.

Her ne kadar İpek Yolu'nun tarihsel işlevi zamanla azalmış olsa da, bu güzergâhların stratejik değeri tamamen ortadan kalkmamış; günümüzde yeniden canlandırılmak istenen projelerde tarihsel süreklilik ve stratejik miras önemli bir rol oynamaya devam etmiştir. Neoklasik gerçekçilik açısından bakıldığında, bu tarihsel miras, uluslararası sistemde değişen güç dengelerinin karar alıcılar tarafından algılanış biçimini etkileyen bir ara değişken işlevi görmektedir. Bu bağlamda tarihsel güzergâhlar, yalnızca geçmişin bir kalıntısı değil; güncel dış politika tercihlerini etkileyen algısal ve stratejik referans noktaları olarak önemini korumaktadır.

2.2. Rus ve Sovyet Hâkimiyeti Altında Özbekistan–Çin İlişkilerinin Dönüşümü

Özbekistan ile Çin arasındaki tarihsel etkileşimler, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren köklü bir dönüşüme uğramış; bu dönem ilişkileri esasen Rus İmparatorluğu'nun bölgedeki yayılmacı politikaları ve ardından Sovyetler Birliği'nin merkezileştirici idari yapısı tarafından belirlenmiştir. Bu nedenle Çarlık ve Sovyet dönemlerinde Özbekistan–Çin ilişkileri, doğrudan ikili bağlardan ziyade bölgenin Rus/Sovyet hâkimiyeti altına girmesiyle oluşan jeopolitik çerçeve içerisinde şekillenmiştir. Neoklasik gerçekçilik açısından bu dönem, uluslararası sistemde güç yoğunlaşmasının yerel aktörlerin dış politika davranışını doğrudan değil, içsel ve kurumsal kısıtlar aracılığıyla sınırlandırdığı bir tarihsel bağlam sunmaktadır.

2.2.1. Çarlık Rusyası Döneminde Jeopolitik Yeniden Yapılanma

Usmonov, Sodiqov ve Burxonova'nın aktardığı üzere Rus İmparatorluğu, yaklaşık yirmi yıl süren askerî operasyonların ardından tüm Orta Asya'yı ele geçirmiş ve bölgeyi kendi yönetim sistemine dâhil etmiştir (Usmonov, Sodiqov & Burxonova 2006: 228). Bu süreç, bugünkü Özbekistan coğrafyasının dış dünya ile temaslarının niteliğini köklü biçimde değiştirmiş; geleneksel İpek Yolu bağlantıları büyük ölçüde kesintiye uğramıştır. Bu durum, uluslararası sistem düzeyinde ortaya çıkan güç asimetrisinin, yerel aktörlerin dış çevreyle kurduğu ilişkileri nasıl yeniden tanımladığını göstermektedir.

Yazarların belirttiği üzere Rusya, bölgeyi ekonomik açıdan kendi çıkarlarına hizmet eden bir hinterlanda dönüştürmüş; Türkistan toprakları, Rusya'nın Avrupa pazarlarında satamadığı malların yönlendirildiği bir tüketim alanı hâline gelmiştir. Bu durum şu ifadeyle açıklanmaktadır: "Türkistan, yalnızca Rusya devletinin değil, aynı zamanda Rus tüccar ve sanayicilerinin çıkarlarına hizmet eden bir bölgeye dönüştürüldü" (Usmonov, Sodiqov & Burxonova 2006: 268). Neoklasik gerçekçilik bağlamında bu ekonomik yapı, devlet kapasitesinin kullanım alanlarının ve dış politika tercihlerini destekleme potansiyelinin sistemik baskılar altında daraldığını göstermektedir.

Bölgenin sosyo-ekonomik yapısı Rusya'nın ihtiyaçları doğrultusunda yeniden şekillendirilirken, Çin ile Orta Asya arasındaki tarihsel ticaret yolları giderek önemini kaybetmiştir. 1881 İran sınır anlaşması ve 1895 Pamir sınır düzenlemeleri gibi diplomatik adımlar, Rusya'nın Orta Asya'yı dış dünyadan, özellikle de Çin ile doğrudan ilişkilerden uzaklaştırma stratejisinin bir parçası olmuştur (Usmonov, Sodiqov & Burxonova 2006: 228–229). Bu nedenle Çarlık döneminde Özbekistan–Çin ilişkileri bağımsız bir karakter taşımamış; Rusya'nın sınır politikaları ve ekonomik yönlendirmeleri üzerinden dolaylı ve sınırlı bir nitelik kazanmıştır. Bu yapı, sistemik baskıların, yerel aktörlerin dış politika tercihlerini doğrudan değil, kurumsal ve coğrafi kısıtlar yoluyla belirlediğini göstermektedir.

2.2.2. Sovyetler Birliği Döneminde Merkezî Kontrol ve Dış Politika Kısıtları

Sovyet yönetiminin kurulmasıyla birlikte, bugünkü Özbekistan topraklarında dış politika yetkisi tamamen Moskova'nın kontrolüne geçmiştir. Usmonov, Sodiqov ve Burxonova bu durumu açık biçimde ifade etmektedir: "1925 yılında Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti oluşturuldu ve Sovyetler Birliği'nin anayasal düzeni cumhuriyet topraklarında geçerli hâle geldi" (Usmonov, Sodiqov & Burxonova 2006: 286).

Bu gelişme, Sovyet döneminde Özbekistan'ın Çin ile bağımsız diplomatik ilişki kurmasının yapısal olarak mümkün olmadığını göstermektedir. Orta Asya cumhuriyetleri, Sovyet dış politikasının birer alt birimi olarak konumlandırılmış; Çin ile ilişkiler doğrudan Moskova tarafından yürütülmüştür. Bu durum, neoklasik gerçekçilikte devlet kapasitesinin merkezîleştirilmesinin, alt birimlerin dış politika davranışını nasıl ortadan kaldırdığını açık biçimde ortaya koymaktadır.

Sovyetler Birliği'nin milliyetler politikası, idari merkezileştirme yapısı, parti örgütlenmesi ve ekonomik planlama sistemi, eserin ilgili bölümlerinde ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır (Usmonov, Sodiqov & Burxonova 2006: 269–290). Bu çerçeve, Özbekistan'ın Sovyet dönemi boyunca dış politika alanında herhangi bir özerkliğe sahip olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu dönemde dış politika, yerel algılar veya çıkarlar doğrultusunda değil, merkezî ideolojik ve güvenlik öncelikleri temelinde şekillenmiştir.

1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği ile Çin arasında yaşanan ideolojik ve jeopolitik ayrışma, Orta Asya sınır hattını doğrudan etkileyen önemli bir gelişme olmuştur. Moskova–Pekin ilişkilerindeki bozulma, Çin sınırının askerî güvenlik açısından önemini artırmış; Orta Asya'daki Sovyet cumhuriyetleri Çin'e karşı stratejik bir tampon bölge olarak değerlendirilmiştir. Her ne kadar kitap bu dönemdeki Çin–SSCB ilişkilerine doğrudan ayrıntılı bilgi sunmasa da, Sovyet yönetiminin dış politikada tam yetkili olduğu ve Orta Asya cumhuriyetlerinin bu politikalara tâbi olduğu açıktır. Bu çerçevede Sovyet döneminde Özbekistan–Çin ilişkileri, iki devlet arasında kurulan bağımsız bir ilişki değil, Sovyet–Çin ilişkilerinin genel seyrine bağlı olarak şekillenen dolaylı bir etkileşim niteliği taşımıştır. Bu durum, büyük güçler arası tehdit algılarının bölgesel aktörlerin dış politika seçeneklerini nasıl dolaylı biçimde belirlediğini göstermektedir.

Bu iki dönem, Özbekistan–Çin ilişkilerinin uzun süre doğrudan değil, dolaylı bir çerçevede şekillendiği tarihsel bir bağlam sunmaktadır. Çarlık döneminde Rusya'nın askerî ve idari hâkimiyeti, Sovyet döneminde ise Moskova merkezli siyasal yapı nedeniyle Özbekistan'ın Çin ile doğrudan ilişki kurma imkânı bulunmamıştır. Neoklasik gerçekçilik açısından bu tarihsel bağlam, sistem baskıları ile merkezîleştirilmiş devlet kapasitesinin birleşiminin dış politika davranışını nasıl sınırlandırdığını ortaya

koymaktadır. Bu tarihsel yapı, iki devlet arasındaki ilişkilerin bağımsız ve doğrudan bir nitelik kazanmasının 1991 sonrası dönemde mümkün hâle geldiğini göstermektedir.

2.3. Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği Dönemlerinin Özbekistan–Çin İlişkileri Üzerindeki Yapısal Etkileri

Çarlık Rusyası'nın Orta Asya'ya yönelik ilerleyişi, 18. yüzyılın sonlarından itibaren bölgedeki güç dengelerini köklü biçimde değiştirmiştir. Usmonov, Sodiqov ve Burxonova'nın belirttiği üzere Rusya, yaklaşık yirmi yıl süren askerî harekâtlar sonucunda Türkistan topraklarını bütünüyle hâkimiyeti altına almış; böylece bölgenin dış dünyayla olan temaslarını kendi kontrolü altında yeniden tanımlamıştır (Usmonov, Sodiqov & Burxonova 2006: 228). Bu tarihsel süreç, uluslararası sistemde yoğunlaşan güç baskılarının, yerel siyasal yapıların hareket alanını nasıl daralttığını göstermesi bakımından neoklasik gerçekçiliğin sunduğu kavramsal çerçeveyle uyumlu bir arka plan sunmaktadır.

Uluslararası sistemde güç dağılımındaki bu değişimin Orta Asya üzerindeki etkileri, karar alma mekanizmalarının sınırlılığı ve kurumsal kapasite eksikliği ile daha da derinleşmiştir. Hanlıkların dış çevreyi bütüncül biçimde değerlendirecek idari ve askerî kapasiteden yoksun olması, Rus ilerleyişi karşısında koordineli ve bütünlüklü bir direnç oluşturulmasını engellemiştir. Usmonov, Sodiqov ve Burxonova'ya göre hanlıklar arasındaki iç rekabet ve siyasal parçalanmışlık, Rusya'nın askerî üstünlüğünün etkisini artırmış; bölgenin dış politikada bağımsız bir özne olmaktan çıkarak Rus idaresine bağımlı hâle gelmesine neden olmuştur (2006: 228–229). Bu durum, devlet kapasitesinin dış politika davranışını şekillendiren temel yapısal unsurlardan biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Çarlık döneminde uygulanan ekonomik ve idari düzenlemeler, hanlıkların tarihsel ticaret yolları üzerinden Çin ile sürdürdükleri temasların zayıflamasına yol açmıştır. Usmonov, Sodiqov ve Burxonova'nın ifade ettiği üzere Türkistan giderek Rus sanayisinin ihtiyaç duyduğu hammaddeleri sağlayan ve Rus ürünleri için hazır bir pazar niteliği taşıyan kolonyal bir ekonomik yapıya dönüştürülmüştür (2006: 268). Bu dönüşüm, İpek Yolu üzerinde şekillenen karşılıklı etkileşim geleneğini aşındırırken, Çin ile Orta Asya arasındaki ekonomik ilişkilerin yerini Rusya merkezli hiyerarşik bir yapıya bırakmasına neden olmuştur. Bu bağlamda sistemik baskılar ile sınırlı devlet

kapasitesinin birleşimi, Özbekistan coğrafyasının Çin ile ilişkilerinde yapısal bir kopuş yaratmıştır.

Aynı dönemde Qing İmparatorluğu'nun iç isyanlar, mali zorluklar ve Batılı güçlerle yaşanan askerî çatışmalarla karşı karşıya kalması, Çin'in devlet kapasitesini önemli ölçüde sınırlandırmıştır. Bu koşullar altında Qing yönetiminin öncelikleri, iç düzenin korunması ve kıyı bölgelerindeki tehditlerin dengelenmesi yönünde şekillenmiş; Orta Asya'ya yönelik ilgi stratejik öncelikler arasında ikincil bir konuma gerilemiştir. Bu durum, liderlerin tehdit ve öncelik algılarının dış politika yönelimleri üzerindeki belirleyici rolünü yansıtan tarihsel bir örnek oluşturmaktadır.

Sovyetler Birliği döneminde ise Özbekistan'ın dış politika alanındaki hareket kabiliyeti yapısal olarak ortadan kalkmıştır. 1925 yılında Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin oluşturulmasıyla birlikte cumhuriyet, dış politikaya ilişkin tüm yetkilerini merkezi Sovyet yönetimine devretmiştir (Usmonov, Sodiqov & Burxonova 2006: 286). Sovyet sisteminin merkezileştirici yapısı, siyasal karar alma süreçlerini Moskova'da yoğunlaştırmış ve cumhuriyetlerin uluslararası ilişkilerde kendi önceliklerini belirlemesine imkân tanımamıştır (Usmonov, Sodiqov & Burxonova 2006: 269–290). Bu yapı, devlet kapasitesinin merkezî düzeyde toplanmasının, Özbekistan'ın Çin ile doğrudan ilişki kurmasını nasıl sınırladığını açık biçimde göstermektedir.

1950'li yıllarda Sovyetler Birliği ile Çin arasındaki müttefikliğin 1960'lı yıllarda derin bir ayrışmaya evrilmesi, Orta Asya'daki güvenlik ortamını doğrudan etkilemiştir. Moskova'nın Çin'i artan biçimde bir güvenlik tehdidi olarak algılaması, sınır bölgelerinde askerî yığınak yapılmasına ve Orta Asya'nın stratejik bir tampon bölge olarak konumlandırılmasına yol açmıştır. Bu gelişme, büyük güçlerin tehdit algılarının bölgesel aktörlerin dış politika seçeneklerini nasıl dolaylı biçimde belirlediğini ortaya koymaktadır.

Çin'in Sovyet dönemi boyunca Orta Asya'ya yönelik yaklaşımı da büyük ölçüde iç güvenlik ve rejim istikrarı odaklı olmuştur. Özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda Sovyet tehdidinin öncelik kazanması, Çin yönetiminin Orta Asya'yı ikincil bir stratejik alan olarak değerlendirmesine neden olmuştur. Bu temkinli yaklaşım, Çin'in söz konusu dönemde bölgeyle sınırlı ve dolaylı bir etkileşim kurmasının yapısal nedenlerini açıklamaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği dönemleri, Özbekistan–Çin ilişkilerinin doğrudan ve bağımsız bir nitelik kazanmasını engelleyen güçlü yapısal kısıtların oluştuğu bir tarihsel kesit sunmaktadır. Uluslararası sistem baskıları, sınırlı ya da merkezîleştirilmiş devlet kapasitesi ve karar alıcıların öncelik algıları, bu dönemde iki ülke arasındaki etkileşimin niteliğini belirleyen temel unsurlar olmuştur. Bu tarihsel miras, iki ülke arasındaki ilişkilerin gerçek anlamda ikili bir karakter kazanmasının ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından mümkün hâle geldiğini göstermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK SONRASI KERİMOV DÖNEMİNDE ÖZBEKİSTAN–ÇİN İLİŞKİLERİ (1991–2016)

Tarihî arka planın incelendiği ikinci bölümün ardından, bu bölümde Özbekistan'ın 1991'de bağımsızlığını kazanmasından sonraki dönemde Çin ile kurduğu ikili ilişkiler, dönemin devlet başkanı Kerimov'un dış politika yaklaşımı çerçevesinde ele alınacaktır. Kerimov'un uzun süren iktidarı, ülkenin dış ilişkilerinde bağımsızlık, denge ve egemenlik ilkelerini temel eksene yerleştirmiş; bu doğrultuda Çin, hem ekonomik hem de siyasal boyutlarıyla giderek daha fazla stratejik nitelik kazanan bir ortak hâline gelmiştir.

Özbekistan–Çin ilişkileri, Kerimov döneminin son yıllarında aşamalı biçimde stratejik bir çerçeveye taşınmış; 2012 yılında stratejik ortaklık düzeyi resmen ilan edilmiştir. 2016 yılında ise ilişkilerin düzeyi kapsamlı stratejik ortaklık seviyesine yükseltilmiştir. Bu gelişme, iki ülke arasındaki iş birliğinin Mirziyoyev döneminde daha derin, kurumsallaşmış ve çok boyutlu bir yapıya evrileceği yeni bir aşamanın başlangıcını oluşturmuştur.

Bağımsızlık sonrası dönemde Özbekistan, çok kutuplu uluslararası sistemde kendisine uygun bir konum belirleme arayışına girmiş; dış politikasını tek bir güç merkezine bağlı kalmadan, çok yönlü bir stratejik denge anlayışı üzerine inşa etmeye yönelmiştir. Bu yaklaşım doğrultusunda Batı ülkeleriyle ilişkiler sürdürülürken, Çin ile karşılıklı saygı ve egemenliğe hassasiyet temelinde şekillenen iş birlikleri giderek derinleşmiştir. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren iki ülke ilişkileri daha kurumsal bir nitelik kazanmış; ticaret, yatırım, enerji ve ulaştırma gibi alanlarda iş birliği genişlemiş, liderler düzeyindeki karşılıklı temaslar artmıştır. Bu süreçte ekonomik kalkınma ve bölgesel güvenlik, ikili ilişkilerin temel belirleyici alanları hâline gelmiştir.

2005 yılında yaşanan Andican Olayları, Özbekistan'ın Batı ile ilişkilerinde ciddi bir kırılma noktası oluşturmuş; bu süreçte Çin'in "iç işlerine karışmama" ilkesine dayalı tutumu Taşkent açısından güven artırıcı bir unsur olarak değerlendirilmiştir (Danilovich 2013, 27). Bu gelişme, Özbekistan–Çin ilişkilerinin daha yakın, daha düzenli ve daha stratejik bir iş birliği çerçevesine doğru evrilmesine ivme kazandırmıştır. Böylece Taşkent'in dış politikada benimsediği çok yönlü denge arayışı, Çin ile ilişkilerde kurumsal ve sektörel düzeyde daha güçlü bir temel bulmuştur.

Bu bölümde Özbekistan–Çin ilişkileri (1991–2016) dört temel eksen üzerinden sistematik biçimde analiz edilecektir:

- Siyasi ve diplomatik ilişkiler,
- Ekonomik ve ticari iş birlikleri,
- Güvenlik ve askerî temaslar,
- Sosyokültürel alanlardaki gelişmeler.

Ayrıca 2001'de kurulan ŞİÖ'nün çok taraflı bir çerçeve olarak ikili ilişkilere sağladığı kurumsal zemin ayrıntılı biçimde değerlendirilecek; örgütün 2001–2016 arasındaki zirve

süreçlerinin Özbekistan–Çin iş birliğini hangi boyutlarda şekillendirdiği ortaya konulacaktır.

Bölüm boyunca yapılacak analizler, neoklasik gerçekçilik yaklaşımının kavramsal çerçevesi doğrultusunda yürütülecektir. Bu kapsamda uluslararası sistemin baskıları kadar karar alıcıların algıları, iç siyasal dinamiklerin filtreleyici etkisi ve devlet kapasitesinin belirleyiciliği birlikte ele alınacak; böylece iki ülke ilişkilerinin çok boyutlu yapısını açıklamaya yönelik kapsamlı ve kuramsal temelli bir değerlendirme sunulacaktır.

3.1. Siyasi İlişkiler

Özbekistan ile Çin arasındaki siyasi ilişkiler, Özbekistan'ın 1991'de bağımsızlığını ilan etmesinin hemen ardından şekillenmeye başlamıştır. Çin, 27 Aralık 1991 tarihinde Özbekistan'ın bağımsızlığını resmen tanımış; bunu müteakiben 2 Ocak 1992'de iki ülke arasında diplomatik ilişkiler resmî olarak tesis edilmiştir. Bu hızlı tanıma ve ilişki kurma süreci, Pekin'in Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya'daki yeni bağımsız devletlerle gecikmeden, kapsamlı ve kurumsal nitelikte bağlar geliştirme stratejisiyle uyumlu bir adım teşkil etmektedir. Aynı zamanda bu gelişme, Çin'in Özbekistan'ı uluslararası sistem içinde bağımsız bir aktör olarak tanıdığını ve Orta Asya politikasında Taşkent'e görece öncelik tanıdığını göstermektedir (Danilovich 2013, 25). Bağımsızlığının ilk yıllarında dış politikasını neredeyse sıfırdan inşa eden Özbekistan açısından bu tanıma ve erken diplomatik temas, hem uluslararası meşruiyet hem de dış ilişkilerin kurumsal temelleri bakımından kritik bir rol oynamıştır (Podrobno.uz, 2021).

Özbekistan açısından bu dönem, benimsenen çok yönlü ve bağımsız dış politika yaklaşımının somut bir yansıması niteliğindeydi. Taşkent yönetimi, Çin ile ilişkilerini egemenliğe saygı, karşılıklı çıkarların dengelenmesi ve dış politika özerkliğinin korunması gibi temel ilkeler doğrultusunda şekillendirmeye çalışmıştır. Danilovich'e göre Özbekistan'ın dış politika tercihleri, özellikle 2000'li yıllardan itibaren iç istikrarın sürdürülmesi, bölgesel jeopolitik rekabetin dengelenmesi ve ekonomik kalkınma hedeflerinin desteklenmesi ekseninde yapılandırılmıştır (Danilovich 2013, 26–27). Bu nedenle Çin, Özbekistan'ın dış politika öncelikleri içinde sistemik koşullar ve iç güvenlik öncelikleri çerçevesinde giderek daha işlevsel bir ortak hâline gelmiştir.

Her ne kadar Özbekistan'ın Çin ile doğrudan bir kara sınırı bulunmasa da Pekin yönetimi, Özbekistan'ı resmî söyleminde "dostane komşu" olarak tanımlamış ve onu Çin dış politikasında kullanılan "yakın çevredeki ülkeler" kategorisi içinde değerlendirmiştir. Bu sınıflandırma, Çin'in Orta Asya'ya yönelik stratejik yaklaşımında Özbekistan'a atfettiği önemi yansıtmış; söz konusu nitelendirme Çin kaynaklarında özellikle 2000'li yılların başından itibaren sıkça vurgulanmıştır (Savkovich 2012, 89).

Bu bağlamda Pekin, ikili ilişkilerin geliştirilmesinde geleneksel dış politika ilkeleri olan "barış içinde bir arada yaşama" prensiplerini esas aldığını ifade etmiş; uzun vadeli istikrar, eşitlik ve karşılıklı faydaya dayalı bir iş birliği çerçevesi önermiştir. Çin'in bu yaklaşımı, Özbekistan'ın çok yönlü ve dengeli dış politika anlayışıyla büyük ölçüde örtüşmüş; iki ülkenin siyasi ilişkilerinin kurumsal ve öngörülebilir bir zeminde ilerlemesine katkı sağlamıştır (Savkovich 2012, 89).

1990'lı yıllarda Özbekistan–Çin ilişkileri, büyük ölçüde karşılıklı tanıma, egemenliğe saygı ve siyasi denge ilkeleri çerçevesinde gelişmiştir. Bağımsızlığının ardından dış politikasını yeni inşa eden Taşkent için Pekin ile ilişkiler, öngörülebilirlik ve karşılıklı faydaya dayalı bir diplomatik zemin sunmuştur (Savkovich 2012, 89; Podrobno.uz 2021). Bu bağlamda, 1992 yılında Kerimov'un Pekin'e gerçekleştirdiği ilk resmî ziyaret, ikili ilişkilerin kurumsal temellerinin atıldığı önemli bir dönüm noktası niteliği taşımıştır (Savkovich 2012, 89; Podrobno.uz 2021).

Bu süreci takiben 1994 yılında imzalanan "İkili ve Karşılıklı Yarar Esasına Dayalı İş Birliğinin Geliştirilmesine İlişkin Temel İlkeler Bildirisi", iki ülke arasındaki ilişkilerin hukuki çerçevesini güçlendirmiş ve orta vadede stratejik ortaklığa giden yolun altyapısını oluşturmuştur (Podrobno.uz 2021). Bildiri, taraflar arasında siyasi diyalogun düzenli hâle gelmesi ve karşılıklı güvenin kurumsal düzeyde pekişmesi açısından kritik bir adım olarak değerlendirilmektedir.

1999 yılında Özbekistan ile Çin arasında imzalanan "Dostluğun ve İş Birliğinin Daha İleri Geliştirilmesine İlişkin Ortak Bildiri", ikili ilişkilerin siyasi, ekonomik ve kurumsal boyutlarda belirgin şekilde olgunlaştığını gösteren önemli bir dönüm noktası olmuştur. Söz konusu belge, karşılıklı güvenin pekiştiğini ve iş birliğinin daha düzenli ve öngörülebilir bir çerçeveye oturduğunu ortaya koymuş; tarafların ilişkileri kurumsal bir temelde derinleştirme iradesini yansıtmıştır. Bu çerçeveyi takip eden süreçte, 11 Ekim

2000 tarihinde Çin Yüksek Halk Savcılığı ile Özbekistan Başsavcılığı arasında imzalanan Adlî İş Birliği Anlaşması, ikili ilişkilerin kurumsal ve hukuksal boyutunu daha da güçlendirmiştir. Taraflar bu temaslarda yalnızca mevcut iş birliğinin durumunu değerlendirmekle kalmamış; aynı zamanda adaletin sağlanması, hukukun etkinliği ve toplumsal refahın artırılmasını amaçlayan yargı ve hukuk reformlarının iki ülkede nasıl ilerlediğine dair kapsamlı bir görüş alışverişinde bulunmuşlardır (Podrobno.uz, 2021).

Öte yandan, 1990'lı yılların sonuna gelindiğinde bölgesel güvenlik ortamının giderek kırılganlaşması, Özbekistan'ın dış politika önceliklerinin yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır. Radikal grupların faaliyetlerinde gözlenen artış, sınır aşan güvenlik tehditlerinin yoğunlaşması ve Afganistan merkezli istikrarsızlığın derinleşmesi, Taşkent'i daha güçlü ve öngörülebilir bölgesel ortaklıklar arayışına yöneltmiştir. Bu dönemde Çin, hem güvenlik alanında iş birliğine açık duruşu hem de bölgesel hassasiyetlere saygılı politikasıyla Özbekistan için giderek daha cazip bir ortak hâline gelmiştir (Danilovich 2013, 25–26).

2001 sonbaharında ABD ve NATO'nun Afganistan'da başlattığı operasyonlar ve ardından ABD'nin Orta Asya'daki askerî varlığının güçlenmesi ise Özbekistan'ın dış politikada çok yönlü, esnek ve dengeleyici bir strateji izlemeye devam ettiğini göstermiştir. Taşkent, bu süreçte hem ABD ile iş birliğini sürdürmüş hem de bölgesel güçlerle ilişkilerini yeniden dengelemeye çalışmıştır (Danilovich 2013, 25–26). Bu süreçte ortaya çıkan bölgesel ve uluslararası gelişmeler, Çin ile temasların daha düzenli ve kurumsal bir mahiyet kazanmasına imkân vermiştir.

Bu dönemde Çin tarafı, ŞİÖ'nün kurumsallaşmasına özel önem vererek Özbekistan ile güvenlik temelli iş birliğini derinleştirmeye yönelmiştir. Nitekim 2003 yılında Taşkent'te düzenlenen ŞİÖ Dışişleri Bakanları Konseyi toplantısında, terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılıkla mücadeleye yönelik güvenlik iş birliği mekanizmalarının kurumsallaştırılması, iki ülkenin ortak tehdit algılarını paylaşmaya başladığını gösteren kritik bir adım olmuştur (Danilovich 2013, 26). Bu gelişme, Özbekistan–Çin ilişkilerini 2000'li yıllarla birlikte daha kurumsal, daha güvenlik odaklı ve karşılıklı stratejik çıkarları önceleyen yeni bir aşamaya taşımıştır.

2005 Andican Olayları, Özbekistan'ın Batı ile ilişkilerinde belirgin bir kırılma yaratmış; AB ve ABD'nin uyguladığı yaptırımlar Taşkent'in dış politikada yeniden yöneliş

seçeneklerini değerlendirmesine yol açmıştır. Bu dönemde Çin'in olaylara ilişkin müdahaleci olmayan, egemenliğe saygılı ve iç işlerine karışmama temelindeki tutumu, Özbekistan tarafından güven artırıcı ve siyasi açıdan destekleyici bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Aynı yıl düzenlenen Astana'daki ŞİÖ Zirvesi ise, Özbekistan'ın yönelim değişikliğine uluslararası meşruiyet kazandıran bir platform işlevi görmüş; zirvede örgüt üyelerinin Taşkent'e yönelik dayanışma mesajları, ülkenin bölgesel iş birliğini güçlendirme iradesiyle uyumlu bir ortam yaratmıştır. Çin'in destekleyici tavrı da bu süreci daha da pekiştirmiştir (Danilovich 2013, 27).

Bu gelişmelerin hemen ardından Kerimov'un Mayıs 2005'te Pekin'e gerçekleştirdiği ziyaret, Özbekistan–Çin ilişkilerinde kayda değer bir yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir. Ziyareti sırasında Kerimov'un Çin'i "en iyi dost ve komşu" olarak nitelendirmesi, iki ülke arasındaki güvenin ve karşılıklı siyasi uyumun derinleştiğini göstermiştir (Podrobno.uz 2021). Ziyaret, tarafların mevcut iş birliği alanlarını daha da güçlendirdiği ve ilişkilerin stratejik nitelik kazandığı bir dönüm noktası niteliği taşımıştır.

2010'lu yıllarda Özbekistan–Çin siyasi ilişkileri, ikili temasların yanı sıra çok taraflı platformlar üzerinden de belirgin biçimde kurumsallaşmıştır. Bu çok taraflı kurumsal yapı çerçevesinde yürütülen düzenli zirve diplomasisi, güvenlik, istikrar ve bölgesel iş birliği konularında Taşkent-Pekin hattındaki siyasi iletişimi güçlendirmiş; böylece iki ülke arasındaki koordinasyon mekanizmaları daha öngörülebilir ve düzenli bir yapıya kavuşmuştur. Bu kurumsal çerçevenin önemli dönüm noktalarından biri, 9 Haziran 2010 tarihinde imzalanan "Dostluk ve İş birliği Ortaklıklarının Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Bildiri" olmuştur. Bildiri, güvenlik ve uzun vadeli dostluk ilkeleri temelinde siyasi diyaloğun kapsamını genişleterek ilişkilerin kurumsal niteliğini pekiştirmiştir (Podrobno.uz).

Eylül 2011'de Özbekistan Ali Meclisi Senatosu ile Çin Ulusal Halk Kongresi Daimî Komitesi arasında bir iş birliği mutabakat muhtırası imzalanmıştır. Taraflar imza töreninde, giderek gelişen Özbekistan–Çin ilişkilerinin iki ülkenin yasama organları arasındaki temasları canlandırdığını ve karşılıklı pratik iş birliğinin hukuksal temelinin daha da güçlendirilmesine imkân sağladığını vurgulamışlardır. Söz konusu belge, parlamentolar arası iş birliğinin etkinleştirilmesini, düzenli ziyaretlerin gerçekleştirilmesini ve her iki ülkenin parlamento heyetleri arasında istikrarlı diyalog

kanallarının oluşturulmasını hedefleyerek ikili ilişkilerin kurumsal boyutunu daha ileri bir aşamaya taşımıştır (Podrobno.uz 2021).

Bu dönemin devamında, 6 Haziran 2013'te imzalanan "Dostluk ve İş birliği Anlaşması", siyasi diyaloğun uzun vadeli istikrar ve karşılıklı güven temelinde daha kapsamlı bir hukuki yapıya kavuşturulduğunu göstermiştir (Podrobno.uz 2021). Dolayısıyla, 2013 yılında Çin'in ilan ettiği KYİ, Kerimov döneminde Özbekistan tarafından temkinli ve sınırlı bir katılımla karşılanmıştır. Taşkent, girişimin sunduğu altyapı ve bağlantısallık fırsatlarını not etmekle birlikte, dış ekonomik bağımlılık riskleri nedeniyle kapsamlı bir tam katılıma yönelmemiş; çok yönlü ve otonom dış politika anlayışına uygun şekilde seçici iş birliği stratejisini sürdürmüştür.

Aynı yıllarda Çin'in KYİ kapsamında Orta Asya'ya yönelik bağlantısallık projelerinin gündeme gelmesi, ikili ilişkilere yeni bir stratejik boyut kazandırmış; Özbekistan bu projeleri kalkınma kapasitesini artırmak açısından önemli fırsatlar olarak değerlendirmiş, ancak dış ekonomik bağımlılık risklerine karşı temkinli hareket etmeyi sürdürmüştür. Bu nedenle KYİ'nin kurumsal derinliği Kerimov döneminde sınırlı kalmış; girişimin Özbekistan dış politikasındaki gerçek ağırlığı ancak Mirziyoyev döneminde belirginleşmiştir. KYİ'nin bu ikinci aşaması tezin ilgili bölümünde ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

Sonuç olarak Kerimov dönemi boyunca Özbekistan–Çin siyasi ilişkileri; egemenliğe saygı, müdahalecilik karşıtı tutum, çok taraflı iş birliği ve stratejik denge ilkeleri çerçevesinde şekillenmiştir. Bu dönemde ilişkilerin temel dayanaklarını; karşılıklı güvenin güçlenmesi, müdahalecilik karşıtı ortak yaklaşım ve bölgesel istikrara yönelik benzer tehdit algıları oluşturmuştur. Çin'in bölgesel güç olarak yükselişi ile Özbekistan'ın bağımsızlık sonrası benimsediği otonom ve çok yönlü dış politika stratejisinin uyumlu karakteri, iki ülke arasında kalıcı, öngörülebilir ve kurumsallaşmış bir siyasi iş birliği mimarisinin oluşmasına imkân tanımıştır. Bu mimari, hem güvenlik alanında hem de ekonomik ve diplomatik temaslarda 1990'lardan 2016'ya uzanan dönemde istikrarlı bir derinleşmeye zemin hazırlamış; böylece Kerimov döneminin sonunda ikili ilişkiler stratejik nitelikli, çok boyutlu ve uzun vadeli bir çerçeveye kavuşmuştur.

Bu genel çerçeve içerisinde Özbekistan–Çin siyasi ilişkilerinin somut biçimde nasıl şekillendiğini ortaya koyabilmek için, öncelikle iki ülke arasında bağımsızlık sonrasında geliştirilen diplomatik temasların incelenmesi gerekmektedir. Karşılıklı tanıma süreci, diplomatik ilişkilerin tesis edilmesi ve üst düzey siyasi ziyaretler, Kerimov dönemi boyunca ikili ilişkilerin kurumsal temellerinin atılmasında belirleyici olmuştur. Bu nedenle aşağıda, Özbekistan–Çin ilişkilerinin siyasi boyutunda diplomatik temasların gelişimi ele alınacaktır.

Kerimov döneminde Özbekistan–Çin siyasi ilişkilerinin somut biçimde nasıl şekillendiğini ortaya koyabilmek için, öncelikle iki ülke arasında bağımsızlık sonrasında geliştirilen diplomatik temasların, üst düzey siyasi ziyaretlerin ve kurumsal etkileşimlerin incelenmesi gerekmektedir.

Tablo 14. Kerimov Döneminde Özbekistan–Çin Arasındaki Başlıca Diplomatik Temaslar (1991–2016)

Tarih	Taraflar	Yer	Temasın Niteliği
27 Aralık 1991	Çin Hükûmeti	—	Özbekistan'ın bağımsızlığını tanıdı.
2 Ocak 1992	Özbekistan – Çin	—	Diplomatik ilişkiler resmen kuruldu.
12–14 Mart 1992	Kerimov – Yang Shangkun	Pekin	Kerimov'un ilk resmî ziyareti.
Nisan 1992	Özbekistan Dış Ticaret Bakanlığı Heyeti	Pekin	Ekonomik temasların başlatılması.
26 Mayıs–1 Haziran 1994	Özbekistan heyeti	Pekin	İlişkilerin geliştirilmesine yönelik görüşmeler.
18–20 Nisan 1994	Li Peng	Taşkent	Çin Başbakanı'nın resmî ziyareti.
24–25 Ekim 1994	Kerimov – Çin Hükûmeti	Pekin	Konsolosluk Anlaşması imzalandı.
8–12 Haziran 1995	Karma Komisyon	Taşkent	1. Hükûmetlerarası Ticari ve Ekonomik İş birliği Karma Komisyonu Toplantısı.
2–3 Temmuz 1996	Kerimov – Jiang Zemin	Taşkent	Devlet başkanları düzeyinde resmî ziyaret.
Aralık 1998	Karma Komisyon	—	2. Hükûmetlerarası Ticari ve Ekonomik İş birliği Karma Komisyonu Toplantısı.
1998	Özbekistan–Çin Dostluk Derneği	Taşkent	Halk diplomasisinin kurumsallaşması.

Tarih	Taraflar	Yer	Temasın Niteliği
18–20 Ekim 1999	Karma Komisyon	Taşkent	3. Hükûmetlerarası Ticari ve Ekonomik İş birliği Karma Komisyonu Toplantısı.
8–10 Kasım 1999	Kerimov	Pekin	Kerimov'un üçüncü resmî ziyareti.
Temmuz 2000	Karma Komisyon	—	4. Hükûmetlerarası Ticari ve Ekonomik İş birliği Karma Komisyonu Toplantısı.
Nisan 2000	Zhang Yang	Taşkent	Çin Dış Ticaret Bakan Yardımcısı'nın ziyareti.
Ağustos 2000	Long Yuntu	Taşkent	Çin Ticaret Bakan Yardımcısı'nın ziyareti.
15 Haziran 2001	Kerimov – Jiang Zemin	—	Şanghay Beşlisi Zirvesi; ŞİÖ üyeliği ilanı.
25–28 Nisan 2002	Karma Komisyon	Pekin	5. Hükûmetlerarası Ticari ve Ekonomik İş birliği Karma Komisyonu Toplantısı.
27 Nisan–1 Mayıs 2002	Yang Zilin	Taşkent	Çin Eximbank Başkanı'nın ziyareti.
Haziran 2002	Kerimov – Jiang Zemin	St. Petersburg	ŞİÖ Zirvesi kapsamında görüşme.
10 Eylül 2002	Özbekistan Bakan Yardımcısı	Şanghay–Xiamen	Ekonomik temas ziyareti.
Ekim 2002	Wei Jianguo	Taşkent	Dış Ekonomik İş birliği ve Ticaret Bakan Yardımcısı ziyareti.
13–15 Şubat 2003	Zhou Keren	Taşkent	Dış Ticaret Bakan Yardımcısı ziyareti.
Mayıs 2003	Kerimov – Hu Jintao	Moskova	ŞİÖ Zirvesi kapsamında görüşme.
Kasım 2003	Li Yong	Taşkent	Bölgesel nitelikli uluslararası forum kapsamında diplomatik temaslar
Haziran 2004	Kerimov – Hu Jintao	Taşkent	ŞİÖ Zirvesi kapsamında görüşme.
9–12 Kasım 2004	Karma Komisyon	Pekin	6. Hükûmetlerarası Ticari ve Ekonomik İş birliği Karma Komisyonu Toplantısı.
Mayıs 2005	Kerimov	Pekin	Kerimov'un resmî ziyareti
5 Temmuz 2005	Kerimov – Hu Jintao	Astana	ŞİÖ Zirvesi kapsamında görüşme.
5 Haziran 2006	Kerimov – Hu Jintao	Şanghay	ŞİÖ Zirvesi kapsamında görüşme.
16 Ağustos 2007	Kerimov – Hu Jintao	Bişkek	ŞİÖ Zirvesi kapsamında görüşme.
Kasım 2007	Wen Jiabao	Taşkent	Çin Başbakanı'nın resmî ziyareti.
2008	Kerimov – Hu Jintao	Duşanbe	ŞİÖ Zirvesi kapsamında görüşme.
15–16 Haziran 2009	Kerimov – Hu Jintao	Yekaterinburg	ŞİÖ Zirvesi kapsamında görüşme.
9–10 Haziran 2010	Kerimov – Hu Jintao	Taşkent	Resmî ziyaret; düzey ortaklığa ilişkin bildiri.

Tarih	Taraflar	Yer	Temasın Niteliği
11 Haziran 2010	Kerimov – Hu Jintao	Taşkent	ŞİÖ Zirvesi kapsamında görüşme.
19–20 Nisan 2011	Kerimov	Pekin	Kerimov'un resmî ziyareti
14–15 Haziran 2011	Kerimov – Hu Jintao	Astana	ŞİÖ Zirvesi kapsamında görüşme.
5–7 Haziran 2012	Kerimov	Pekin	Kerimov'un resmî ziyareti; "Stratejik Ortaklık Bildirisi" imzalanması.
6–7 Haziran 2012	Kerimov – Hu Jintao	Pekin	ŞİÖ Zirvesi kapsamında görüşme.
6–7 Eylül 2013	Xi Jinping	Taşkent	Xi Jinping'in ilk resmî ziyareti.
13 Eylül 2013	Kerimov – Xi Jinping	Bişkek	ŞİÖ Zirvesi kapsamında görüşme.
15 Mayıs 2013	Akademik Kurumlar	—	Özbekistan Araştırmaları Merkezinin kuruluşuna ilişkin akademik temaslar
2013	—	—	Dostluk ve İş Birliği Antlaşması
9 Eylül 2014	Kerimov – Xi Jinping	Taşkent	Xi Jinping'in ikinci resmî ziyareti.
	Kerimov – Xi Jinping	Duşanbe	ŞİÖ Zirvesi kapsamında görüşme.
30 Mart 2015	Xi Jinping	—	Xi Jinping'in tebrik telgrafı.
9–10 Temmuz 2015	Kerimov – Xi Jinping	Ufa	ŞİÖ Zirvesi kapsamında görüşme.
22–23 Haziran 2016	Kerimov – Xi Jinping	Taşkent	Xi Jinping'in üçüncü resmî ziyareti; ilişkiler "Kapsamlı Stratejik Ortaklık" seviyesine çıkarıldı.
23–24 Haziran 2016	Kerimov – Xi Jinping	Taşkent	ŞİÖ Zirvesi kapsamında görüşme.

Kaynak: Tablo, Savkovich (2011; 2012) Danilovich (2013) ve Podrobno.uz (2021–2022) gibi akademik ve resmî kaynaklarda yer alan bilgiler esas alınarak derlenmiştir. Tablo yalnızca literatürde kayıtlı, resmî olarak belgelenmiş üst düzey ziyaret ve temasları içermektedir. Bu nedenle protokol mahiyetindeki karşılamalar, delegasyon düzeyi görüşmeler veya kamuya açık olmayan diplomatik temaslar tabloya yansımamış olabilir.

Çin, 27 Aralık 1991 tarihinde Özbekistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devletler arasında yer almış; bu adımın hemen ardından 2 Ocak 1992'de iki ülke arasında diplomatik ilişkiler resmî olarak tesis edilmiştir (Podrobno.uz 2021). Bağımsızlığının ilk yıllarında dış politika yönelimlerini ve kurumsal devlet yapısını şekillendirmeye çalışan Özbekistan açısından bu erken tanıma ve diplomatik temas süreci, dış politikada çok yönlü açılımlar geliştirilmesine imkân tanıyan önemli bir diplomatik dayanak oluşturmuştur.

Kerimov döneminde diplomatik ilişkiler, karşılıklı üst düzey ziyaretler, stratejik belgeler ve çok taraflı platformlardaki eşgüdümlü temaslar aracılığıyla düzenli biçimde sürdürülmüş; ilişkilerin siyasal çerçevesi zaman içinde giderek daha kurumsal ve öngörülebilir bir yapıya kavuşmuştur. Aşağıdaki tablo, 1991–2016 döneminde gerçekleştirilen temel diplomatik temasların genel görünümünü sunmaktadır:

Tablo 14'te yer alan veriler, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin diplomatik ilişkilerinin istikrarlı biçimde kurumsallaştığını göstermektedir. 1990'lı yılların başında karşılıklı tanıma ve temel siyasi temaslarla başlayan süreç, 2000'li yıllarla birlikte hem ikili nitelikte hem de ŞİÖ çerçevesindeki çok taraflı platformlarda düzenli zirve diplomasisine dönüşmüştür. Özellikle devlet başkanları düzeyindeki sıklaşan ziyaretler, hükümetlerarası karma komisyon toplantıları ve stratejik belgelerin imzalanması, iki ülke arasında siyasi güvenin arttığını ve diplomatik iletişim kanallarının giderek daha kurumsal bir yapıya kavuştuğunu göstermektedir. Bununla birlikte, diplomatik temasların niteliği incelendiğinde, Taşkent – Pekin hattının yalnızca protokol düzeyinde değil, aynı zamanda güvenlik, ekonomik iş birliği ve bölgesel istikrar konularında kesintisiz bir diyaloğa sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, Kerimov döneminde Çin'in Özbekistan dış politikasında giderek daha merkezi bir konum edinmesinin diplomatik temelde de somutlaştığını ortaya koymaktadır.

Kerimov dönemindeki ilk üst düzey temas, 12–14 Mart 1992 tarihlerinde kendisinin Pekin'e gerçekleştirdiği resmî ziyaretle başlamıştır (Savkovich 2012, 90; Podrobno.uz 2021). Bu ziyaret, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin sembolik düzeyden çıkarak yapısal bir iş birliği çerçevesine doğru yönelmeye başladığını göstermektedir. Aynı yılın Nisan ayında Özbekistan Dış Ticaret Bakan Yardımcısı başkanlığındaki bir heyetin Pekin'e yaptığı resmî ziyaret ise ekonomik ve kurumsal temasların fiilen başlatıldığını ortaya koymuştur (Savkovich 2012, 90). Bu ziyaret, Özbekistan'ın bağımsızlığını takip eden erken dönemde Çin'le çok boyutlu ilişkiler geliştirme yönündeki kararlılığını yansıtmaktadır.

İkili ilişkiler bu dönemlerde aşamalı olarak gelişmeye devam etmiştir. Nitekim 26 Mayıs–1 Haziran 1994 tarihleri arasında Özbekistan heyetinin Çin'e gerçekleştirdiği ziyaret sırasında, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine yönelik kapsamlı görüşmeler yapılmıştır. 18–20 Nisan 1994 tarihlerinde Çin Başbakanı Li Peng'in

Taşkent'e gerçekleştirdiği resmî ziyaret, diplomatik ilişkilerin derinleşmesinde kritik bir aşama olmuştur. Bu ziyareti 24–25 Ekim 1994'te Kerimov'un Pekin'e yaptığı ikinci resmî ziyaret takip etmiş; görüşmeler sonucunda iki ülke arasında konsolosluk hizmetlerini düzenleyen bir anlaşma imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma, vatandaşların korunması ve konsolosluk iş birliğinin hukuki çerçevesinin oluşturulması bakımından ikili diplomatik ilişkilerin kurumsallaşmasına katkı sağlamıştır (Savkovich 2012, 90; Podrobno.uz 2021).

1995 yılından itibaren ekonomik iş birliğinin kurumsallaştırılmasına yönelik temaslar belirgin biçimde yoğunlaşmıştır. 8–12 Haziran 1995 tarihlerinde Taşkent'te gerçekleştirilen Hükûmetlerarası Ticari ve Ekonomik İş birliği Karma Komisyonu'nun ilk toplantısı, iki ülke arasındaki teknik ve ekonomik koordinasyonun kurumsal zemine oturtulmasında önemli bir eşik oluşturmuştur. Bu gelişmeyi, 2–3 Temmuz 1996 tarihlerinde Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in Taşkent'e yaptığı resmî ziyaret takip etmiş; ziyaret ikili ilişkilerin siyasi boyutunu güçlendirirken ekonomik ve güvenlik alanlarındaki temasları da hızlandırmıştır. Aralık 1998'de Hükûmetlerarası Ticari ve Ekonomik İş birliği Karma Komisyonu'nun ikinci toplantısının gerçekleştirilmesi ise ekonomik iş birliği mekanizmalarının düzenli hâle gelmeye başladığını göstermiştir (Savkovich 2012, 90; Podrobno.uz 2021).

1998 yılında Özbekistan–Çin Dostluk Derneği'nin Taşkent'te kurulması, ilişkilerin yalnızca hükûmetler arası düzeyde değil, toplumsal düzeyde de kurumsallaşmaya başladığının önemli bir göstergesi olmuştur. Bu dönemi takip eden 1999 yılı temasları, ikili ilişkilerin hem siyasi hem ekonomik boyutlarda düzenli biçimde ilerlediğini göstermektedir. Nitekim 18–20 Ekim 1999 tarihlerinde Taşkent'te Hükûmetlerarası Ticari ve Ekonomik İş birliği Karma Komisyonu'nun üçüncü toplantısı gerçekleştirilmiş; hemen ardından 8–10 Kasım 1999 tarihlerinde Kerimov'un Pekin'e yaptığı resmî ziyaret ile iki ülke arasındaki siyasi diyaloğun sürekliliği bir kez daha teyit edilmiştir (Podrobno.uz 2021). Bu yoğun temas trafiği, 1990'lı yılların sonunda Çin–Özbekistan ilişkilerinin hem kurumsal hem de toplumsal boyutlarda çok yönlü bir gelişim sürecine girdiğini ortaya koymaktadır.

2000 yılı, Çinli üst düzey ticaret heyetlerinin Özbekistan'a art arda gerçekleştirdiği temaslarla, ikili ilişkilerin ekonomik ve diplomatik boyutunun düzenli bir

ritme kavuştuğu bir dönem olmuştur. Nisan 2000'de Çin Dış Ticaret Bakan Yardımcısı Zhang Yang başkanlığındaki heyetin Taşkent'e yaptığı ziyaret, ticari ve teknik iş birliğinin kurumsal niteliğini güçlendirmiştir. Aynı yıl Temmuz ayında düzenlenen dördüncü Hükûmetlerarası Ticari ve Ekonomik İş birliği Karma Komisyonu Toplantısı ekonomik temasların yoğunluğunu ortaya koymuştur. Bu süreci, Ağustos 2000'de Çin Dış Ticaret Bakan Yardımcısı Long Yuntu'nun başkanlık ettiği heyetin Özbekistan temasları takip etmiş; böylece iki ülke arasındaki ekonomik diplomasi yıl boyunca süreklilik gösteren bir etkileşim düzeyine ulaşmıştır (Savkovich 2012, 90).

15 Haziran 2001 tarihinde Kerimov'un Şanghay Beşlisi Zirvesi kapsamında Çin'e gerçekleştirdiği ziyaret, Özbekistan–Çin ilişkilerinde dönüm noktası niteliği taşımıştır (Savkovich 2012, 91). Zirve toplantısında Özbekistan'ın örgüte tam üyeliğinin resmen ilan edilmesi, Taşkent ile Pekin arasındaki ilişkilerin yalnızca ikili diplomasi düzeyinde değil, aynı zamanda bölgesel güvenlik mimarisi çerçevesinde de kurumsal bir nitelik kazandığını göstermiştir. Bu gelişme, Özbekistan'ın Çin ile güvenlik odaklı iş birliğini güçlendirmeye yönelik stratejik tercihini somutlaştırmış ve iki ülke arasındaki diplomatik temaslarda yeni bir aşamaya geçildiğini teyit etmiştir.

25–28 Nisan 2002 tarihlerinde Pekin'de düzenlenen beşinci Özbekistan–Çin Hükûmetlerarası Ticari ve Ekonomik İş birliği Karma Komisyon Toplantısı kapsamında taraflar, ekonomik ilişkilerin kurumsallaştırılmasına yönelik önemli temaslarda bulunmuşlardır. Bu toplantıyı tamamlayıcı nitelikte olarak, 27 Nisan–1 Mayıs 2002 tarihleri arasında Çin İhracat-İthalat Bankası (Eximbank) Başkanı Yang Zilin, Özbekistan Ulusal Dış Ticaret Bankası'nın daveti üzerine Taşkent'e resmî bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Haziran 2002'de Kerimov'un Saint Petersburg'da düzenlenen ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi'ne katılımı, iki ülke arasındaki çok taraflı güvenlik iş birliğinin pekiştiği bir sürece işaret etmiştir. Zirveyi takiben, 10 Eylül 2002'de Özbekistan Dış Ekonomik İlişkiler Bakan Yardımcısı'nın Çin'in Şanghay ve Xiamen şehirlerine gerçekleştirdiği ziyareti, ekonomik ve teknik iş birliğini derinleştirmeye yönelik temasların bir parçası olmuştur. Aynı doğrultuda, Ekim 2002'de Çin Ticaret Bakan Yardımcısı Wei Jianguo başkanlığındaki heyetin Taşkent ziyareti, ticaret ve ekonomik alanlarda ivme kazanan iş birliğini daha da ilerleten önemli adımlardan biri olarak kaydedilmiştir (Savkovich 2012, 91).

Şubat 2003'te Çin Dış Ticaret Bakan Yardımcısı Zhou Keren'in Taşkent ziyareti, iki ülke arasındaki üst düzey ekonomik ve diplomatik temasların sürekliliğini ortaya koymuştur. Aynı yılın Mayıs ayında Kerimov, Moskova'da düzenlenen ŞİÖ Zirvesi kapsamında Çin Devlet Başkanı Hu Jintao ile görüşerek çok taraflı platformlardaki siyasi diyaloğun aktif biçimde devam ettiğini teyit etmiştir. Kasım 2003'te Çin Maliye Bakan Yardımcısı Li Yong başkanlığındaki heyetin, Özbekistan Hükûmeti ve Asya Kalkınma Bankası iş birliğiyle Taşkent'te düzenlenen bölgesel uluslararası foruma katılımı, ekonomik iş birliği alanında temasların derinleşmesine katkı sağlamıştır (Savkovich 2012, 91).

Haziran 2004'te Hu Jintao, ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi kapsamında Özbekistan'ı ziyaret etmiştir. Kerimov ile Hu Jintao arasındaki görüşmelerde taraflar, diplomatik ilişkilerin kurulmasından bu yana geçen on iki yıllık dönemde iki ülke arasındaki dostluk ve iş birliğinin gelişimini değerlendirmiş; ikili ortaklığın gelecekteki yönelimlerini ve iş birliği için öncelikli alanları belirlemişlerdir. Ayrıca bölgesel durum ve uluslararası nitelikteki önemli konular üzerine görüş alışverişinde bulunularak siyasi diyaloğun kapsamı daha da genişletilmiştir. Bu temasları takiben 9–12 Kasım 2004 tarihlerinde Pekin'de düzenlenen altıncı Hükûmetlerarası Ticari ve Ekonomik İş birliği Karma Komisyonu Toplantısı, ikili ekonomik iş birliği mekanizmalarının düzenli ve kurumsal bir ritim kazandığını göstermiştir (Podrobno.uz 2021; Savkovich 2012, 91).

Mayıs 2005'te Kerimov'un Pekin'e yaptığı resmî ziyarette imzalanan "Çin ve Özbekistan Arasında Dostane Partnerlik İlişkilerinin Derinleştirilmesi ve Geliştirilmesi Konusunda Ortak Bildiri" ile "Dostane Partnerlik Anlaşması", ikili ilişkilerin stratejik niteliğini güçlendiren başlıca belgeler hâline gelmiştir (Savkovich 2012, 92). Bu gelişmeleri takiben 5 Temmuz 2005'te Astana'da gerçekleştirilen ŞİÖ Zirvesi, Özbekistan–Çin ilişkilerinde diplomatik yakınlaşmanın yeni bir aşamasına işaret etmiş ve tarafların derinleşen siyasi uyumunun uluslararası platformda da pekişmesini sağlamıştır.

5 Haziran 2006'da Şanghay'da düzenlenen ŞİÖ Zirvesi ve 16 Ağustos 2007'de Bişkek'te gerçekleştirilen zirve toplantıları, Özbekistan ile Çin arasındaki liderler düzeyindeki siyasi diyaloğun istikrarlı biçimde sürdüğünü göstermiştir. Bu süreci tamamlayıcı nitelikte olarak Kasım 2007'de Çin Başbakanı Wen Jiabao'nun Taşkent'e

gerçekleştirdiği resmî ziyaret, Pekin'in Taşkent'e verdiği siyasi önemin somut bir göstergesi niteliğini taşımıştır (Danilovich 2013, 30).

2008 Duşanbe ve 2009 Yekaterinburg ŞİÖ Zirveleri, iki ülke liderleri arasındaki temasların düzenli hâle geldiği dönemin devam ettiğini göstermiştir. Bu yoğun temas trafiğini takip eden 9–10 Haziran 2010 tarihlerinde Çin Devlet Başkanı Hu Jintao'nun Taşkent'e yaptığı resmî ziyaret, ilişkilerde önemli bir eşik oluşturmuştur. Ziyaret kapsamında imzalanan "Dostluk ve İş birliği Ortaklıklarının Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Bildiri", ikili ilişkilerin siyasal çerçevesinin hem kapsam hem derinlik bakımından genişletildiğini ortaya koymuştur.

19–20 Nisan 2011 tarihlerinde Kerimov'un Pekin'e gerçekleştirdiği resmî ziyaret, aynı yıl kurulan Özbekistan–Çin Hükûmetlerarası İş Birliği Komitesi'nin kurumsal temelini oluşturmuştur (Podrobno.uz 2021). Komitenin kurulması, iki ülke arasında daha düzenli, yapısal ve teknik düzeyde iş birliğini mümkün kılan yeni bir mekanizmanın tesis edildiğini göstermiştir. Bu temasları izleyen 14–15 Haziran 2011 tarihlerinde Astana'da düzenlenen ŞİÖ Zirvesi ise, Özbekistan ve Çin'in çok taraflı platformlardaki siyasi koordinasyonunun sürdüğünü ve bölgesel istişarelerin giderek derinleştiğini teyit etmiştir.

Bu sürecin devamında, 5–7 Haziran 2012 tarihlerinde Kerimov'un Pekin ziyareti sırasında imzalanan "Stratejik Ortaklık Kurulmasına İlişkin Ortak Bildiri", Özbekistan–Çin ilişkilerini resmî olarak stratejik ortaklık statüsüne yükseltmiştir (Danilovich 2013, 31). Ardından, 6–7 Haziran 2012 tarihlerinde Pekin'de düzenlenen ŞİÖ Zirvesi, iki ülkenin çok taraflı platformlardaki siyasi koordinasyonunu pekiştirmiş ve stratejik ortaklığın bölgesel düzeyde de kurumsallaşmakta olduğunu göstermiştir. Stratejik ortaklık bildirisi, 2012 yılı itibarıyla Özbekistan–Çin ilişkilerinin hem kurumsal hem de içerik bakımından daha derin bir aşamaya geçtiğinin resmî teyidi olarak değerlendirilmektedir.

6–7 Eylül 2013 tarihlerinde Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in Taşkent ziyareti ve bunu izleyen 13 Eylül 2013 Bişkek ŞİÖ Zirvesi, iki ülke arasındaki diplomatik temasların sürekliliğini ve yoğunluğunu pekiştirmiştir. Aynı yıl 15 Mayıs'ta Şanghay Üniversitesi bünyesinde kurulan "Özbekistan Araştırmaları ve Eğitim Değişimi Merkezi", ikili ilişkilerin akademik boyutunun da kurumsallaşmaya başladığını göstermiş; halklar arası

ve kurumsal etkileşimin diplomatik iş birliğiyle paralel biçimde genişlediğine işaret etmiştir. Yine 2013'te Özbekistan ve Çin arasında imzalanan "Dostluk ve İş Birliği Antlaşması", iki halkın kalıcı dostluk iradesini resmî olarak teyit eden önemli bir belge niteliği taşımıştır (Podrobno.uz 2021).

9 Eylül 2014 tarihinde Xi Jinping'in Taşkent'e gerçekleştirdiği ikinci resmî ziyaret, Taşkent–Pekin hattındaki lider diplomasisinin kesintisiz biçimde sürdüğünü ortaya koymuştur. Bu ziyareti izleyen 11–12 Eylül 2014 tarihlerinde Duşanbe'de düzenlenen ŞİÖ Zirvesi, Özbekistan ve Çin'in çok taraflı platformlardaki siyasi uyumunu ve bölgesel istişarelerinin düzenli bir ritim kazandığını göstermiştir. Ardından 2015 yılında Xi Jinping'in Kerimov'a gönderdiği tebrik mesajları ile 9–10 Temmuz 2015'te Ufa'da gerçekleştirilen ŞİÖ Zirvesi, üst düzey temasların ritmik bir diplomatik tempo içinde devam ettiğini teyit etmiş; iki ülke arasındaki siyasi diyalogun sürekliliğini daha da pekiştirmiştir (Podrobno.uz 2021).

22–23 Haziran 2016 tarihlerinde Xi Jinping'in üçüncü kez Taşkent'e gerçekleştirdiği ziyaret, Kerimov dönemi boyunca Özbekistan–Çin diplomatik ilişkilerinin ulaştığı en üst aşamayı temsil eden yapısal bir dönüm noktası olmuştur. Bu ziyaretin aynı tarihlerde düzenlenen ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi ile eş zamanlı olması, ikili ve çok taraflı temasların stratejik önemini daha da artırmıştır. Bu çerçevede taraflar, ilişkileri resmen "Kapsamlı Stratejik Ortaklık" seviyesine yükseltmiş; böylece Kerimov döneminin sonunda ikili ilişkiler en ileri siyasi iş birliği düzeyine taşınmıştır.

Bu kronolojik ve kurumsal çerçeve, Kerimov dönemi boyunca Özbekistan–Çin siyasi ilişkilerinin nasıl geliştiğini ortaya koymakla birlikte, ilişkilerin neden istikrarlı, öngörülebilir ve giderek stratejik bir nitelik kazandığını tek başına açıklamak için yeterli değildir. Bu noktadan itibaren, söz konusu siyasi yakınlaşmanın arka planında işleyen algısal, kurumsal ve yapısal dinamiklerin neoklasik gerçekçilik çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kerimov döneminde Özbekistan–Çin siyasi ilişkileri, yalnızca iki devlet arasındaki diplomatik temasların toplamı olarak değerlendirilemez. Aksine bu ilişkiler; uluslararası sistemin yapısal baskıları, liderlik düzeyindeki tehdit ve çıkar algıları, iç siyasal öncelikler, egemenlik hassasiyeti ve devlet kapasitesinin eş zamanlı olarak işlediği çok katmanlı bir süreç içerisinde şekillenmiştir. Rose'un yanı sıra Ripsman, Taliaferro ve

Lobell'in de ortaya koyduğu üzere, neoklasik gerçekçilik yaklaşımı, dış politika davranışlarını yalnızca sistemik güç dağılımı üzerinden açıklayan klasik gerçekçiliğin ötesine geçerek, bu baskıların içsel filtreler aracılığıyla nasıl yorumlandığını ve uygulamaya dönüştürüldüğünü açıklama imkânı sunmaktadır. Bu çerçevede Kerimov dönemindeki Özbekistan–Çin siyasi ilişkileri, sistemik koşullar ile içsel siyasal dinamiklerin etkileşimi sonucunda ortaya çıkan özgün bir dış politika örneği olarak değerlendirilebilir.

Neoklasik gerçekçiliğe göre uluslararası sistemden kaynaklanan baskılar, devletlerin dış politika davranışlarını doğrudan belirlemez; bu baskılar lider algıları, tehdit değerlendirmeleri, iç siyasal öncelikler ve kurumsal kapasite tarafından "süzülerek" dış politika çıktısına dönüşür. Kerimov döneminde Özbekistan–Çin siyasi ilişkilerinin yönelimini anlamak açısından bu ara değişkenlerin bütüncül biçimde ele alınması gerekmektedir. Nitekim bu dönemde ilişkilerin istikrarlı, öngörülebilir ve kurumsallaşmış bir nitelik kazanması, söz konusu filtrelerin büyük ölçüde uyumlu biçimde işlemesiyle mümkün olmuştur.

Liderlik düzeyindeki algılar, bu sürecin temel belirleyicilerinden biri olmuştur. Kerimov yönetimi, dış politika karar alma sürecinde devletin bağımsızlığını, egemenliğini ve iç siyasal istikrarını önceleyen bir yaklaşım benimsemiştir. Çin'in dış politikada istikrarlı biçimde savunduğu egemenliğe saygı, müdahalesizlik ve iç işlerine karışmama ilkeleri, Özbekistan'ın bu hassasiyetleriyle yüksek düzeyde örtüşmüştür. Savkovich ve Danilovich'in değerlendirmeleriyle de örtüşen bu algısal uyum, Özbekistan'ın Çin'i istikrarlı, öngörülebilir ve uzun vadeli iş birliğine açık bir ortak olarak algılamasını sağlamış; böylece sistemik koşulların sunduğu fırsatlar, liderlik düzeyinde olumlu bir dış politika yönelimine dönüşmüştür.

Danilovich'in ortaya koyduğu üzere, tehdit değerlendirmeleri de Özbekistan–Çin siyasi yakınlaşmasını besleyen bir diğer önemli ara değişken olmuştur. Danilovich ve Savkovich'in de vurguladığı üzere, 1990'lı yılların sonu ve 2000'li yılların başında Orta Asya'da artan radikal örgüt faaliyetleri, sınır aşan güvenlik tehditleri, uyuşturucu kaçakçılığı ve Afganistan kaynaklı istikrarsızlık, Özbekistan'ın dış politika gündeminde güvenlik temelli kaygıları ön plana çıkarmıştır. Bu ortamda ŞİÖ'nün sunduğu çok taraflı güvenlik ve istişare mekanizmaları, Özbekistan'ın tehdit algılarıyla uyumlu bir kurumsal

çerçeve oluşturmuştur. Böylece liderlik düzeyindeki güvenlik değerlendirmeleri ile bölgesel güvenlik yapılarının sunduğu imkânlar arasında doğal bir örtüşme ortaya çıkmıştır.

Kerimov'un kendi söylemlerinde de görüldüğü üzere, Kerimov döneminde dış politika öncelikleri, tek bir güce bağımlı olmadan çok yönlü, otonom ve dengeli bir dış politika izleme anlayışı üzerine inşa edilmiştir. Bu strateji çerçevesinde Özbekistan, egemenlik hassasiyetlerini gözeten, çok taraflı platformlarda iş birliğini teşvik eden ve ekonomik-teknik kapasitesiyle destek sunabilecek aktörlere yönelmiştir. Savkovich'in analizleriyle de uyumlu biçimde, Çin bu bağlamda Özbekistan'ın dış politika hedefleriyle uyumlu doğal bir ortak hâline gelmiştir. Çin ile siyasi yakınlaşma, dış baskıların zorladığı bir yönelimden ziyade, Özbekistan'ın çok yönlü dış politika stratejisiyle örtüşen bilinçli bir tercih olarak şekillenmiştir.

Egemenlik hassasiyeti, iki ülke arasındaki siyasi yakınlaşmayı kolaylaştıran bir diğer temel ara değişken olmuştur. Özbekistan'ın dış politika kültüründe bağımsızlık ve ulusal tercihlerin korunması merkezi bir konuma sahiptir. Çin'in bölgesel politikasında istikrarlı biçimde benimsediği müdahalesizlik yaklaşımı, Özbekistan'ın bu temel hassasiyetleriyle çatışmayan bir zemin sunmuş; Savkovich'in de işaret ettiği üzere, bu durum diplomatik ilişkilerin güven temelli ve istikrarlı biçimde gelişmesine katkı sağlamıştır. Egemenliğe saygı ilkesinin iki taraf açısından ortak bir norm hâline gelmesi, siyasi diyaloğun kurumsallaşmasını desteklemiştir.

Neoklasik gerçekçilik literatüründe Rose ile Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in vurguladığı biçimde, devlet kapasitesi dış politika tercihlerinin yalnızca belirlenmesini değil, aynı zamanda bu tercihlerin uygulanabilirliğini de belirleyen temel bir içsel değişkendir. Kerimov döneminde Özbekistan'ın dış ekonomik ilişkiler, güvenlik ve teknik iş birliği alanlarında kurumsal yapılanmasını güçlendirmesi, Çin ile ilişkilerin düzenli ve öngörülebilir biçimde ilerlemesini mümkün kılmıştır. Savkovich ve Danilovich'in analizlerinde de görüldüğü üzere, hükûmetlerarası komisyonların düzenli çalışması, bürokratik koordinasyonun görece güçlü olması ve teknik müzakere mekanizmalarının işlerliği, siyasi düzeyde alınan kararların somut politikalara dönüşmesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca ŞİÖ çerçevesinde edinilen çok taraflı kurumsal

tecrübe, Özbekistan'ın Çin ile yürüttüğü diplomatik temasların ritmini ve sürekliliğini pekiştirmiştir.

Bu içsel filtrelerin ve kurumsal kapasitenin eşgüdümlü biçimde işlemesi, Kerimov döneminde ortaya çıkan dış politika çıktısını belirlemiştir. Neoklasik gerçekçilikte bağımlı değişkeni temsil eden bu çıktı, Özbekistan–Çin ilişkilerinin istikrarlı, kurumsallaşmış ve çok boyutlu bir stratejik ortaklık modeline evrilmesi şeklinde somutlaşmıştır. Bu sürecin en belirgin göstergeleri, Podrobno.uz kaynaklarında da yer aldığı üzere, 2012 yılında imzalanan Stratejik Ortaklık Bildirisi, 2013 Dostluk ve İş Birliği Antlaşması ve 2016 yılında ilişkilerin Kapsamlı Stratejik Ortaklık seviyesine yükseltilmesi olmuştur. Söz konusu belgeler, iki ülke arasındaki siyasi uyumun yalnızca geçici bir yakınlaşma değil, uzun vadeli ve kurumsal bir ortaklık iradesine dayandığını ortaya koymaktadır.

Ayrıca ŞİÖ çerçevesinde geliştirilen çok taraflı iş birliği, dış politika çıktısının yalnızca ikili ilişkilerle sınırlı kalmadığını; bölgesel güvenlik, ekonomik koordinasyon ve diplomatik uyum boyutlarını da kapsayan geniş ölçekli bir stratejik mimariye dönüştüğünü göstermektedir. Danilovich ve Savkovich'in değerlendirmeleriyle uyumlu biçimde, Kerimov döneminin sonunda Özbekistan–Çin siyasi ilişkileri; egemenliğe saygı, müdahalesizlik, karşılıklı anlayış ve çok taraflı iş birliği ilkeleri üzerine inşa edilmiş, öngörülebilir ve kurumsallaşmış bir dış politika çizgisine kavuşmuştur.

Sonuç olarak Kerimov dönemi Özbekistan–Çin siyasi ilişkileri, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü biçimde, uluslararası sistemden kaynaklanan baskıların lider algıları, tehdit değerlendirmeleri ve devlet kapasitesi tarafından süzülmesi sonucunda şekillenmiştir. Bu sürecin ortaya çıkardığı dış politika çıktısı, stratejik nitelikli, çok boyutlu ve uzun vadeli bir ortaklık modelidir. Böylece Özbekistan–Çin ilişkileri, Kerimov döneminin sonunda yalnızca pragmatik bir yakınlaşma değil, kurumsal temellere dayanan kalıcı bir siyasi iş birliği mimarisi hâline gelmiştir.

Bu bağlamda Kerimov dönemi boyunca şekillenen Özbekistan–Çin siyasi ilişkileri, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü biçimde uluslararası sistem baskılarının içsel filtreler aracılığıyla dönüştürülmesi sonucunda ortaya çıkmış; bu siyasi ve kurumsal yapı, ikili ilişkilerin Mirziyoyev döneminde daha görünür ve kapsamlı biçimde derinleşmesine imkân tanıyan stratejik süreklilik zeminini oluşturmuştur.

3.2. Ticari-Ekonomik İlişkiler

Özbekistan ile Çin arasındaki modern ticari-ekonomik ilişkilerin temelini, 3 Ocak 1992 tarihinde imzalanan ve günümüzde de geçerliliğini koruyan "Ticari ve Ekonomik Anlaşması" oluşturmuştur. Aynı tarihte iki ülkenin ticaret odaları arasında belge alışverişi yapılarak kurumsal iş birliğinin ilk adımları atılmıştır. Bu çerçeve anlaşma, ekonomik iş birliğini ikili ilişkilerin öncelikli alanlarından biri olarak tanımlamış; karşılıklı yarar ilkesine dayalı güvence ve koruma mekanizmalarının geliştirilmesi konusunda tarafların ortak iradesini yansıtmıştır (Savkovich 2012, 89). Bu düzenleme, yalnızca teknik bir ticaret protokolü değil, ilerleyen yıllarda derinleşecek uzun vadeli ve kurumsallaşmış bir ekonomik ortaklığın başlangıç noktası niteliğini taşımıştır. Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin kademeli olarak gelişmesinde belirleyici unsur ise aynı dönemde şekillenmeye başlayan çok yönlü siyasi temasların sağladığı istikrar olmuştur.

Mart 1992'de Kerimov'un Çin'e gerçekleştirdiği resmî ziyaret, iki ülke arasında ilerleyen yıllarda kurumsallaşacak ticari-ekonomik iş birliğinin temel taşlarını pekiştiren kritik bir adım olmuştur. Ziyaret kapsamında bilim ve teknoloji, tarım, kara–deniz–demiryolu taşımacılığı gibi alanlarda çok sayıda protokol imzalanmış; ayrıca Özbekistan açısından büyük önem taşıyan mal kredisi anlaşması kabul edilmiştir. Toplam 15 temel belgenin imzalanmış olması, teknik iş birliği alanlarının çeşitliliğini ve iki ülkenin ekonomik ortaklığı geniş kapsamlı bir çerçevede inşa etmeye yönelik iradesini açık biçimde ortaya koymuştur (Podrobno.uz 2021; Savkovich 2012, 89-90).

Aynı yıl içinde taraflar, Hükümetlerarası Ticari ve Ekonomik İş birliği Karma Komisyonu'nun kurulmasına ilişkin anlaşmayı imzalayarak ekonomik ilişkilerin kurumsal altyapısını güçlendirmiştir. Bunun yanında, karşılıklı yatırımların korunması, teşviki ve güvence altına alınmasına yönelik belgeler kabul edilmiş; Çin Bankası ile Özbekistan Dış Ekonomik İlişkiler Bankası arasında imzalanan finansal iş birliği anlaşmasıyla iki ülke arasındaki bankacılık ve finans koordinasyonu derinleştirilmiştir (Podrobno.uz 2021; Savkovich 2012, 90). Bu düzenlemeler, ileride şekillenecek ekonomik ortaklığın hukuki ve idari temelini sağlamlaştıran kritik adımlar olmuştur.

İkili ekonomik temasların yalnızca üst düzey ziyaretlerle sınırlı olmadığını gösteren bir diğer gelişme ise Nisan 1992'de Özbekistan Dış Ticaret Bakan Yardımcısı başkanlığındaki heyetin Pekin'e yaptığı ziyaret sonucunda hazırlanan ve aynı yıl

yürürlüğe giren Ticaret Protokolü olmuştur. Bu protokol, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin yıllık çerçevesini belirleyerek iş birliğinin düzenli bir ritim kazanmasına katkı sağlamıştır (Podrobno.uz 2021; Savkovich 2012, 90). Böylece 1992 yılı boyunca imzalanan çok sayıdaki belge, Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin dostluk temelli, kurumsallaşmış ve ilerleyen yıllarda stratejik ortaklık düzeyine taşınacak bir yapının altyapısını oluşturmuş; ekonomik ilişkilerin kısa sürede kurumsal bir süreklilik kazanmasını sağlamıştır.

Çin gümrük istatistiklerine göre iki ülke arasındaki ticari ilişkiler, 1992 yılı sonunda 47,52 milyon dolarlık dış ticaret hacmine ulaşmıştır. Bu toplamın 33,89 milyon doları Çin'in Özbekistan'a ihracatından, 13,63 milyon doları ise Özbekistan'ın Çin'den ithalatından oluşmuştur (Savkovich 2012, 90). Bu rakamlar, ekonomik ilişkilerin henüz başlangıç aşamasında olmakla birlikte kısa sürede dikkate değer bir istikrar kazandığını göstermektedir. Aynı zamanda 1992 boyunca imzalanan kapsamlı anlaşmaların, ticaretin kurumsal bir zeminde hızla genişlemesine imkân sağlayan yapısal bir temel oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

1994 yılı, Özbekistan–Çin ilişkilerinin çok boyutlu bir kurumsallaşma sürecine girdiği bir dönem olmuştur. Süreç, 18–20 Nisan 1994 tarihlerinde Çin Devlet Konseyi Başbakanı Li Peng'in Özbekistan'a gerçekleştirdiği resmî ziyaretle belirginleşmiştir. Ziyaret kapsamında taraflar; hükümetler arası kredi anlaşmaları, uluslararası ekonomik iş birliği ve hava ulaşımı alanında çeşitli mutabakatlar imzalamış; ayrıca Özbekistan'da üretilen IL-76 ve IL-114 tipi uçakların Çin tarafından satın alınmasına yönelik taahhüt verilmiştir. Li Peng'in Özbekistan'daki sanayi ve işletme temsilcileriyle yaptığı görüşmeler sonucunda ise hafif sanayi, enerji ve inşaat sektörlerinde iş birliğinin geliştirilmesine yönelik ek anlaşmalar kabul edilmiştir (Podrobno.uz 2021; Savkovich 2012, 90).

Bu ivmenin devamı niteliğinde, 26 Mayıs – 1 Haziran 1994 tarihlerinde Özbekistan heyeti Çin'i ziyaret etmiş ve iki taraf, ikili ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik kapsamlı müzakereler yürütmüştür. Özellikle Özbekistan açısından dönemin öncelikli meselesi olan kredi ve finansman mekanizmaları ayrıntılı biçimde ele alınmış; taraflar ekonomik iş birliğinin mali temelini güçlendirmek amacıyla çeşitli finansal araçların uygulanabilirliğini değerlendirmiştir (Savkovich 2012, 90). Bu

ziyaret, ekonomik temasların iki yönlü ve sürekli işleyen bir diplomatik ritme oturduğunu göstermiştir.

Aynı yılın Nisan ayında Taşkent ile Şanghay arasında imzalanan Karşılıklı Anlayış ve Kardeş Şehir İlişkileri Memorandumu, ikili iş birliğini merkezi hükümet düzeyinin ötesine taşıyarak yerel yönetimler arasında kurumsal bir etkileşim alanı oluşturmuştur. Taşkent'ten gönderilen uzman heyetleri, Şanghay'ın konut–belediye hizmetleri, ticaret ve Küçük ve Orta Büyüklükte İşletmeler (KOBİ) yönetimine ilişkin deneyimlerini incelemiş; şehircilik ve yerel ekonomik yönetişim alanlarında karşılıklı bilgi alışverişi bu memorandumun ardından düzenli teknik temaslar aracılığıyla sürdürülmüştür (Podrobno.uz 2021).

1994 yılının son büyük adımı, 24–25 Ekim 1994 tarihlerinde Kerimov'un Çin'e gerçekleştirdiği ikinci resmî ziyaret olmuştur. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasında konsolosluk ilişkilerine dair anlaşma imzalanmış; karşılıklı seyahatlerin ve beşerî temasların kolaylaştırılmasına yönelik hukuki temel oluşturulmuştur. Ayrıca ticaret ve yatırım iş birliğinin kapsamının genişletilmesine ilişkin görüşmeler yürütülmüş (Podrobno.uz 2021). Böylece 1994 yılı sonunda Özbekistan–Çin ilişkileri ekonomik, siyasi ve yerel yönetimler düzeyinde kurumsallaşmış, çok katmanlı ve istikrarlı bir iş birliği mimarisi kazanmıştır.

Çin gümrük istatistiklerine göre 1994 yılı sonunda Özbekistan–Çin dış ticaret hacmi 124 milyon dolara ulaşmış ve bu değer, bir önceki yıla göre %127,9'luk dikkat çekici bir artışa işaret etmiştir. Aynı yıl ticaretin yapısında da önemli bir değişim yaşanmış; Çin'in Özbekistan'dan yaptığı ithalat ilk kez ihracatı geride bırakarak 72,2 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. Çin'in Özbekistan'a yönelik ihracatı ise 51,45 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Savkovich 2012, 90). Bu veriler, ilişkilerin yalnızca hacimsel olarak değil, ticaret dengesinin yapısal yönü bakımından da dönüştüğünü göstermektedir.

8–12 Haziran 1995 tarihlerinde Taşkent'te Hükûmetlerarası Ticari ve Ekonomik İş birliği Karma Komisyonu'nun ilk toplantısı gerçekleştirilmiş; Çin Dış Ticaret Bakan Yardımcısı ile Özbekistan Başbakan Yardımcısı başkanlığındaki heyetler, ikili ticaretin geliştirilmesinin yanı sıra yatırım, sanayi iş birliği ve üretim gibi alanlarda yeni mekanizmaların oluşturulmasını görüşmüştür. (Podrobno.uz 2021; Savkovich 2012, 90).

Toplantı sonunda imzalanan toplantı sonuçlarına ilişkin memorandum, iki ülkenin ekonomik iş birliğini kurumsal bir zemine taşımış; bu yapı, Çin'in Orta Asya'daki diğer ülkelerle yürüttüğü benzer mekanizmalarla paralellik göstererek ilişkilerin giderek daha planlı ve çok boyutlu bir nitelik kazandığını ortaya koymuştur.

Bu gelişmeler, tarafların ekonomik ilişkileri yalnızca dış ticaretle sınırlı tutmak istemediğini; aynı zamanda uzun vadeli yatırım, sanayi üretimi ve altyapı alanlarını da kapsayan daha derin bir ekonomik iş birliği hedeflediklerini göstermektedir. Komisyon toplantıları, ikili ilişkilerin sistematik biçimde izlenmesine ve ortaya çıkabilecek sorunların diplomatik yollarla çözümüne katkı sağlayan sürdürülebilir bir mekanizma olarak öne çıkmaktadır.

Çin gümrük istatistiklerine göre, 1995 yılı sonunda Özbekistan–Çin ticaret hacmi 119 milyon dolar olarak gerçekleşmiş ve bu miktar, bir önceki yıla kıyasla hafif bir gerilemeye işaret etmiştir. Aynı dönemde Çin'in Özbekistan'dan yaptığı ithalat 70,98 milyon dolar, ihracatı ise 47,56 milyon dolar düzeyinde kaydedilmiştir (Savkovich 2012, 90). Ticaret hacmindeki sınırlı düşüşe rağmen veriler, ekonomik ilişkilerin yapısal olarak genişlemeye devam ettiğini; ithalat–ihracat dengesindeki değişimin ise karşılıklı çıkar temelinde çeşitlenen bir ticaret modelinin oluşmaya başladığını göstermektedir.

2–3 Temmuz 1996 tarihlerinde Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in Özbekistan'a gerçekleştirdiği resmî ziyaret, ikili ilişkilerin kurumsal boyutunun belirgin biçimde güçlendiği bir aşamaya işaret etmiştir. Ziyaret sırasında taraflar, siyasi ve ekonomik iş birliğinin çerçevesini genişleten Ortak Bildiriyi imzalamış; buna ek olarak demiryolu taşımacılığı alanında iş birliğini düzenleyen anlaşma kabul edilmiştir. Görüşmeler kapsamında Çin tarafından Özbekistan'a karşılıksız mali yardım sağlanmasına ilişkin nota teatisi de gerçekleştirilmiş, böylece iki ülke arasındaki ekonomik ve teknik iş birliği mekanizmaları daha da çeşitlenmiştir (Podrobno.uz 2021).

Bu ziyaretin en dikkat çekici sonuçlarından biri, Özbekistan ile Çin arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesine İlişkin Anlaşmanın imzalanması olmuştur. Genç Özbekistan açısından büyük önem taşıyan bu belge, iki ülke iş çevreleri arasındaki ekonomik etkileşimi ciddi ölçüde kolaylaştırmıştır. Anlaşma, hem girişimcilerin hem de yurt dışında çalışan vatandaşların aynı gelir üzerinden iki kez vergi ödemesini engelleyerek iş ortamını daha öngörülebilir hâle getirmiş ve vergi usullerinin

sadeleştirilmesi yoluyla ticari faaliyetlerin genişlemesine katkı sağlamıştır (Podrobno.uz 2021). Bu yönleriyle söz konusu anlaşma, ikili ekonomik ilişkilerin uzun vadeli ve sürdürülebilir bir çerçevede kurumsallaşmasında kilit bir rol oynamıştır.

1996 yılı sonunda Çin gümrük istatistiklerine göre iki ülke arasındaki ticaret hacmi %58 oranında artarak 187 milyon dolara yükselmiştir. Aynı dönemde Çin'in Özbekistan'dan yaptığı ithalat 149 milyon dolar, Özbekistan'a yönelik ihracatı ise 38,15 milyon dolar olarak kaydedilmiştir (Savkovich 2012, 90). Ticaret hacmindeki bu belirgin genişleme, ikili ekonomik ilişkilerin giderek daha dengeli bir yapıya kavuştuğunu ve karşılıklı fayda temelinde çeşitlenen bir ticaret modelinin oluşmaya başladığını göstermektedir.

1996 yılında üst düzey siyasi temaslar ve kurumsal anlaşmalarla güçlenen bu ivme, 1997 yılında Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinde önemli bir aşamaya karşılık gelmiş; iki ülke arasındaki ticaret hacmi ilk kez 200 milyon ABD doları eşiğini aşmıştır. Çin gümrük istatistiklerine göre toplam ticaret hacmi 202 milyon dolar olarak kaydedilmiş; bu çerçevede Çin'den Özbekistan'a yapılan ithalat 141 milyon dolar, Özbekistan'ın Çin'e ihracatı ise yaklaşık 61,5 milyon dolar düzeyine ulaşmıştır (Savkovich 2012, 90).

Özbekistan'ın resmî verileri de aynı yönde olup, Podrobno.uz, 1997 yılında ticaret hacminin 200 milyon dolar eşiğini geçtiğini ve söz konusu dağılımın geçerli olduğunu teyit etmektedir (Podrobno.uz 2021). Bu dönemde Özbekistan ile Çin arasındaki ticari iş birliği yalnızca hacimsel olarak genişlemekle kalmamış; Çinli şirketler Özbekistan pazarında daha etkin bir rol üstlenmeye başlamış, işletmeler arası doğrudan temaslar artmış ve böylece ekonomik ilişkiler hükümetler arası anlaşmalarla desteklenen daha kurumsal bir nitelik kazanmıştır.

Aralık 1998'de Hükûmetlerarası Ticari ve Ekonomik İş birliği Karma Komisyonu'nun ikinci toplantısının gerçekleştirilmesi ise ekonomik iş birliği mekanizmalarının düzenli hâle gelmeye başladığını göstermiştir (Savkovich 2012, 90; Podrobno.uz 2021).

Bu yükseliş eğilimine rağmen, 1998 yılı Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinde belirgin bir daralma dönemi olmuştur. Çin gümrük istatistiklerine göre iki ülke arasındaki

ticaret hacmi %55,5 oranında azalarak 90,2 milyon dolar seviyesine gerilemiştir. Bu dönemde Çin'in Özbekistan'a ihracatı 57,88 milyon dolar, Özbekistan'dan ithalatı ise 32,36 milyon dolar olarak kaydedilmiştir. Söz konusu düşüş, hem küresel ekonomik dalgalanmalar hem de Orta Asya'daki ekonomik dönüşüm süreçlerinin yarattığı geçici bir durgunlukla ilişkilendirilmektedir (Savkovich 2012, 90).

8–10 Kasım 1999 tarihlerinde Kerimov'un Çin'e gerçekleştirdiği resmî ziyaret, Özbekistan–Çin ilişkilerinin stratejik niteliğinin daha belirgin hâle geldiği bir süreci yansıtmıştır. Ziyaret sırasında taraflar; telekomünikasyon, fikrî mülkiyet haklarının korunması ve Özbekistan'a yönelik imtiyazlı kredi sağlanması gibi alanlarda anlaşmalar imzalamış, iki ülke ilişkilerinin son yedi yılda niteliksel bir gelişme kaydettiğini karşılıklı olarak teyit etmiştir.

Aynı ziyaret kapsamında imzalanan "Dostluğun ve İş Birliğinin Daha İleri Geliştirilmesine İlişkin Ortak Bildiri", ilişkilerin siyasi ve ekonomik yönlerde eşgüdümlü biçimde ilerlediğini gösteren temel belgelerden biri olmuştur. Bu dönemde Çin sermayeli işletmelerin sayısının 100'e ulaşması ve Çinli şirketlerin Taşkent Havalimanı'nın modernizasyonu ile demiryolu geliştirme projelerinde etkin rol üstlenmesi, ekonomik ortaklığın kapsamının genişlediğini göstermiştir. Ayrıca Çinli ve Özbek uzmanların ortak çalışmasıyla Andican–Oş–Kaşgar karayolunun modernizasyonunun tamamlanması, iki ülkenin bölgesel bağlantısallık alanındaki iş birliğinin somut bir göstergesi olmuştur (Podrobno.uz 2021).

Bu yoğun diplomatik temas sürecinin hemen öncesinde, 18–20 Ekim 1999 tarihlerinde Taşkent'te Hükûmetlerarası Ticari ve Ekonomik İş birliği Karma Komisyonu'nun üçüncü toplantısı, bilimsel ve teknik iş birliği başlıklarını da kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Söz konusu toplantı, tarafların mevcut iş birliği alanlarını değerlendirmesi, ekonomik ilişkilerin çeşitlendirilmesine yönelik görüş alışverişinde bulunması ve kurumsal mekanizmaların işlerliğinin teyit edilmesi bakımından önem taşımıştır (Savkovich 2012, 90). Bu çerçevede, 1999 yılı boyunca devlet başkanları düzeyinde yürütülen diyalogla birlikte ele alındığında, iki ülkenin ekonomik ve teknik iş birliğini kurumsal bir zeminde sürdürülebilir hâle getirme yönündeki ortak iradesi açık biçimde ortaya çıkmıştır.

Tüm bu gelişmelere rağmen 1999 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi, küresel finansal dalgalanmaların etkisiyle düşüş göstermiştir. 1999 yılına ilişkin ticaret hacmi verileri, kullanılan istatistik kaynağı ve hesaplama yöntemine bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Çin gümrük istatistiklerine göre toplam ticaret hacmi 40,33 milyon dolar olarak kaydedilmiş ve bu rakam bir önceki yıla kıyasla %54,8 oranında gerilemiştir. Aynı yıl Çin'in Özbekistan'a ihracatı 27,38 milyon dolar, Özbekistan'ın Çin'e ihracatı ise 12,94 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir (Savkovich 2012, 90). Bu geçici düşüşe rağmen, 1999 yılında imzalanan siyasi belgeler, kredi anlaşmaları, altyapı projeleri ve kurumsal mekanizmalar, Özbekistan–Çin ilişkilerinin uzun vadeli stratejik yönelimini belirleyen temel yapı taşları hâline gelmiştir.

1999 yılındaki küresel ekonomik dalgalanmaların Özbekistan–Çin ticaret hacminde yarattığı düşüş, her iki ülkede de dikkatle izlenmiş ve 2000 yılında ekonomik iş birliğini yeniden canlandırmaya yönelik yoğun temaslar başlatılmıştır. Bu çerçevede Nisan 2000'de Çin Dış Ticaret Bakan Yardımcısı Zhang Yang başkanlığındaki üst düzey hükûmet heyeti Taşkent'i ziyaret etmiş; görüşmelerde ticaret hacmindeki gerilemenin nedenleri ele alınmış ve ekonomik iş birliğini güçlendirmeye yönelik somut mekanizmaların oluşturulması konusunda mutabakata varılmıştır. Taraflar özellikle yatırım, ticari süreçlerin kolaylaştırılması ve sektörler arası teknik iş birliğinin yeniden yapılandırılması gibi alanlarda ilerleme sağlanması gerektiğini vurgulamıştır (Savkovich 2012, 90).

Bu kapsamda, Temmuz 2000'de iki ülke arasında Hükûmetlerarası Ticari ve Ekonomik İş birliği Karma Komisyonu'nun dördüncü toplantısı gerçekleştirilmiştir. Toplantıda mevcut anlaşmaların uygulama sonuçları gözden geçirilmiş; sahadaki ekonomik koşullarla artık uyumlu olmayan bazı hükümlerin revize edilmesi yönünde ortak bir anlayış geliştirilmiştir (Savkovich 2012, 90). Bu süreç, kurumsal iş birliği mekanizmasının ilişkilerin dinamik yapısına uyum sağlama kapasitesini gösteren önemli bir örnek olmuştur.

Ağustos 2000'de Çin Dış Ticaret Bakan Yardımcısı Long Yuntu'nun Taşkent ziyareti, yıl boyunca devam eden ekonomik temasların önemli bir tamamlayıcı unsuru olmuştur. Long Yuntu, Özbekistan ve Çin sermayesiyle kurulan yeni bir ortak girişimin açılış törenine katılmış; bu çerçevede ekonomik iş birliğinin yatırım boyutunun

güçlendiğini ortaya koymuştur. Ziyaret sırasında yapılan görüşmelerde taraflar, ticaret ve yatırım ilişkilerinin derinleştirilmesi, karşılıklı pazar erişiminin kolaylaştırılması ve iş birliği sektörlerinin çeşitlendirilmesi konularında görüş alışverişinde bulunmuşlardır (Savkovich 2012, 90).

Bu kurumsal ve diplomatik temaslar, 2000 yılı boyunca iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde belirli bir toparlanmaya katkı sağlamıştır. Çin gümrük istatistiklerine göre yıl sonunda Özbekistan–Çin ticaret hacmi 51,47 milyon dolar olarak gerçekleşmiş ve bir önceki yıla kıyasla %27,6 oranında artış göstermiştir. Aynı dönemde Çin'in Özbekistan'a ihracatı 39,43 milyon dolar ile %44 oranında yükselirken, Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 12,03 milyon dolar olarak kaydedilmiş ve bu kalemde %7,1'lik sınırlı bir gerileme yaşanmıştır (Savkovich 2012, 90).

Bu dönemdeki büyüme esas olarak Çin'in ihracatındaki artıştan kaynaklanmıştır. Bununla birlikte genel eğilimler, Çin'in Orta Asya'nın sınır komşusu ülkeleriyle ticari ilişkilerini daha aktif biçimde genişlettiğini, Özbekistan'ın ise bölgesel ticaret akımları içerisinde görece istikrarlı ancak daha temkinli bir konumda yer aldığını göstermektedir (Savkovich 2012, 90).

1992–2000 dönemine ilişkin bu dalgalı seyir, Şekil 1 ve Tablo 15 aracılığıyla daha açık biçimde izlenebilmektedir.

Şekil 1. 1992–2000 Döneminde Özbekistan–Çin İkili Ticaret Hacminin Seyri (Milyon ABD Doları)

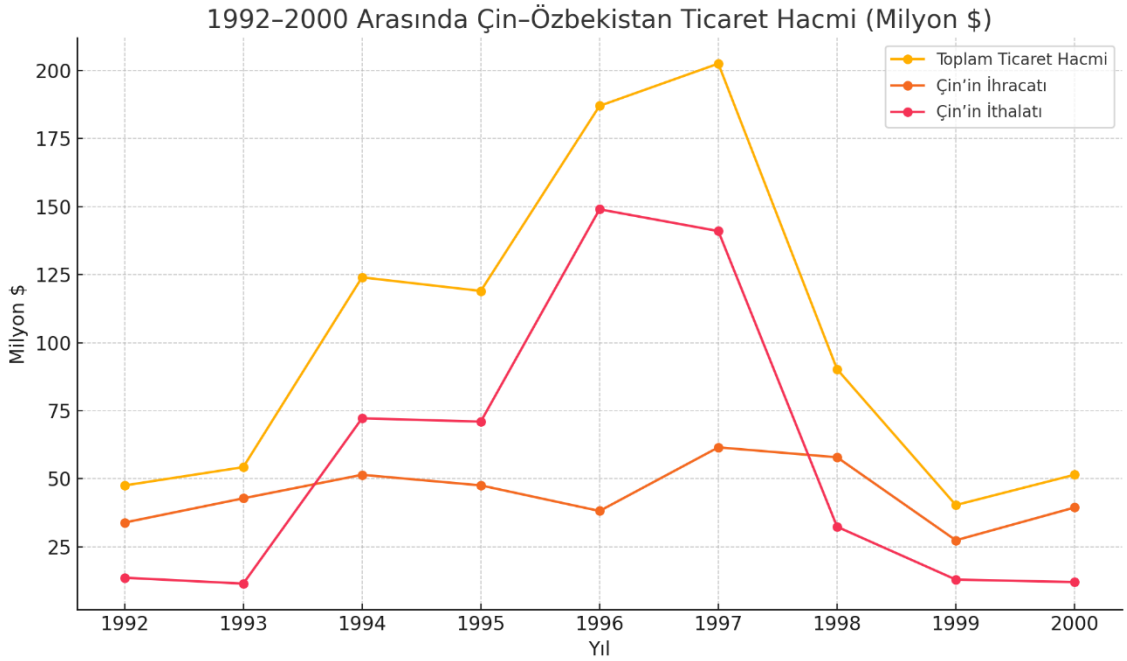

Kaynak: Bu şekil**,** Savkovich 2012, 89–90 kaynağı temel alınarak oluşturulmuştur.

Şekil 1, 1992–2000 döneminde Özbekistan ile Çin arasındaki ticaret hacmindeki yıllık değişimi göstermektedir. Grafik, ikili ticaretin genel olarak artış eğiliminde olduğunu, ancak 1998 ve 1999 yıllarında bölgesel ve küresel ekonomik dalgalanmaların etkisiyle belirgin bir gerilemenin yaşandığını ortaya koymaktadır. Özellikle 1997 yılı, dönemin en yüksek ticaret hacmine ulaşılması bakımından dikkat çekmektedir.

Şekil aynı zamanda, iki ülke arasındaki ticaretin yapısal karakterini açık biçimde yansıtmaktadır. Ticaret hacmi ve süreklilik bakımından Çin'in üretim ve ihracat kapasitesinin daha baskın olduğu bir görünüm ortaya çıkarken, Özbekistan'ın Çin'e yönelik ihracatının görece sınırlı kaldığı görülmektedir. Savkovich'in de belirttiği üzere, bu durum ilişkilerin erken döneminde taraflar arasındaki ekonomik ölçek ve kapasite farklarının belirleyici rol oynadığını göstermektedir.

Dolayısıyla Özbekistan'ın söz konusu dönemde ekonomik dönüşüm sürecinde bulunması ve sanayi altyapısının henüz çeşitlenme aşamasında olması, ikili ticaretin yapısal görünümünü doğal olarak etkilemiştir. Bu çerçevede ticaret hacmindeki dengesiz seyir, iki ülkenin üretim kapasitesi, sanayi yapısı ve dış ticaret olanakları arasındaki farkların bir yansıması olarak değerlendirilmelidir.

Tablo 15. 1992–2000 Döneminde Özbekistan–Çin İkili Ticaretinin Hacmi ve Yapısı (Milyon ABD Doları)

Yıl	Toplam Ticaret Hacmi	Çin'in Özbekistan'a İhracatı	Çin'in Özbekistan'dan İthalatı
1992	47,52	33,89	13,63
1993	54,26	42,80	11,46
1994	124,00	51,45	72,20
1995	119,00	47,56	70,98
1996	187,00	38,15	149,00
1997	202,53	61,53	141,00
1998	90,24	57,88	32,36
1999	40,33	27,38	12,94
2000	51,47	39,43	12,03

Tablo 15, 1992–2000 döneminde Özbekistan ile Çin arasındaki ticaret hacminin yıllar itibarıyla nasıl değiştiğini ayrıntılı biçimde göstermektedir. Verilere göre 1996 ve 1997 yılları, ikili ticaretin en yüksek hacme ulaştığı dönemler olmuştur. Buna karşılık 1998 ve 1999 yıllarında gözlenen keskin düşüş, hem Asya finans krizinin etkisini hem de ikili ekonomik ilişkilerin bu dönemde dışsal şoklara karşı duyarlı bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır.

Dönemin genel eğilimi, Çin'in Özbekistan ile olan ticaretinde sürekli olarak fazla verdiği yönündedir. Çin'in Özbekistan'a yönelik ihracatı dönem boyunca görece istikrarlı bir seyir izlerken, Özbekistan'ın Çin'e ihracatı daha sınırlı kalmıştır. Bu durum, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin söz konusu dönemde henüz dengeli ve simetrik bir yapıya kavuşmadığını, ancak buna rağmen kurumsallaşma yönünde istikrarlı bir gelişim sergilediğini göstermektedir.

3.2.1. ŞİÖ'nün Kuruluşu Çerçevesinde Ekonomik İlişkilerin Kurumsallaşması

2001 yılında Özbekistan, Orta Asya devletlerini Rusya ve Çin ile aynı çatı altında bir araya getirmeyi amaçlayan yeni uluslararası örgüt olan ŞİÖ'nün kuruluş sürecine dâhil edilmiştir. Bu kurumsal dönüşüm, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin seyrini doğrudan etkileyen önemli bir gelişme olmuştur. ŞİÖ'nün oluşum süreci, Çin açısından Özbekistan ile ekonomik, finansal ve teknik alanlardaki devletlerarası temasların kapsamını ve seviyesini artırmayı gerekli kılmış; böylece Pekin yönetimi 2001 yılından itibaren Taşkent'e daha geniş içerikli iş birliği önerileri sunmaya başlamıştır.

Bu bağlamda, 28 Mayıs–1 Haziran 2001 tarihlerinde Çin Eximbank Başkan Yardımcısı Zhang Guoyu'nun Taşkent ziyareti, ekonomik ilişkilerin kurumsallaşma sürecini hızlandıran bir aşama oluşturmuştur. Görüşmelerde taraflar, yatırım açığının giderilmesi ve dış ticaretin desteklenmesi amacıyla kullanılabilecek geniş bir finansman ve kredi yelpazesini ele almışlardır. Bu mekanizmalar, Çin kaynaklı ihracat kredileri yoluyla Özbekistan'ın mal tedarik etmesini ve ortak üretim süreçlerine yönelik yatırım kaynaklarına erişimini mümkün kılmıştır (Savkovich 2012, 91). Bu iş birliği, pratik ekonomik projelerin uygulanmasına yönelik somut bir temel oluşturmuştur.

15 Haziran 2001'de Kerimov'un ŞİÖ Zirvesi'ne katılımı vesilesiyle Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin ile gerçekleştirdiği görüşme ise, ekonomik temasların siyasi düzeyde de desteklendiğini göstermiştir. Taraflar, ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik görüş alışverişinde bulunmuş; ekonomik iş birliğini güçlendirecek yeni alanlar değerlendirilmiştir. Bu görüşmeler sonucunda varılan mutabakatlar, Özbekistan'ın bazı ekonomik zorluklarının hafifletilmesine katkı sağlamış ve iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin daha hızlı gelişmesine zemin hazırlamıştır (Podrobno.uz 2021).

Danilovich, Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanarak 2001 yılında Özbekistan ile Çin arasındaki toplam ticaret hacmini 107 milyon ABD doları olarak kaydetmektedir. Bu tutarın 85 milyon doları Çin'den Özbekistan'a yapılan ithalat, 22 milyon doları ise Özbekistan'ın Çin'e gerçekleştirdiği ihracat kalemlerinden oluşmuştur (Danilovich 2013, 28). Söz konusu veriler, Özbekistan açısından ikili ticaretin dönem başında belirgin biçimde ithalat ağırlıklı bir yapı sergilediğini ve Çin ile ticarette dış ticaret açığı bulunduğunu göstermektedir.

Buna karşılık Danilovich'in aktardığı Çin resmî gümrük istatistikleri, aynı yıl için daha düşük bir ticaret hacmine işaret etmektedir. Bu verilere göre 2001 yılında toplam ticaret hacmi 60 milyon ABD doları olarak kaydedilmiş; bunun 50 milyon doları Çin'in Özbekistan'a ihracatı, 10 milyon doları ise Özbekistan'dan Çin'e yapılan ithalat şeklinde gerçekleşmiştir (Danilovich 2013, 28). Danilovich'in her iki tarafın resmî istatistiklerini birlikte sunması, erken dönemde Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinin sınırlı hacimli, asimetrik ve ithalat ağırlıklı bir karakter taşıdığını; aynı zamanda iki ülkenin istatistiksel yöntemleri arasında ölçüm ve kayıt farklılıkları bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Rogozhin'in Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanan kapsamlı ticaret tablosu ise 2001 yılına ilişkin daha ayrıntılı ve tutarlı bir görünüm sunmaktadır. Buna göre 2001 yılında Özbekistan–Çin arasındaki toplam ticaret hacmi 106,6 milyon ABD doları olarak kaydedilmiştir. Aynı yıl Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 14,9 milyon dolar, Çin'den ithalatı ise 91,8 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu yapı sonucunda Özbekistan, söz konusu yıl Çin ile ticaretinde yaklaşık -76,9 milyon ABD doları tutarında dış ticaret açığı vermiştir (Rogozhin 2023, 47). Rogozhin'in verileri, 2001 yılı itibarıyla Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinin hem düşük hacimli hem de belirgin biçimde ithalat ağırlıklı bir karakter taşıdığını ortaya koymakta; erken dönemde Çin'in Özbekistan açısından net ihracatçı konumunda bulunduğunu açık biçimde göstermektedir.

Üç kaynak birlikte değerlendirildiğinde, Danilovich ve Rogozhin'in Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanan ve birbiriyle büyük ölçüde örtüşen rakamlar sunduğu, Savkovich'in ise bu yıla ilişkin doğrudan ticari veri aktarmadığı görülmektedir. Mevcut veriler, 2001 yılı itibarıyla Özbekistan–Çin ticaretinin düşük hacimli ve belirgin biçimde ithalat ağırlıklı bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tablo, ikili ekonomik ilişkilerin henüz başlangıç aşamasında bulunduğunu ve Özbekistan'ın Çin ile ticarette dış ticaret açığı verdiğini göstermektedir. Buna rağmen 2001 yılı, sonraki yıllarda hızla genişleyecek olan ticari ilişkiler için kurumsal ve yapısal bir başlangıç noktası niteliği taşımaktadır.

2002 yılı, Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinde hem teknik müzakerelerin yoğunlaştığı hem de iş birliğinin kurumsal bir çerçeveye kavuşturulduğu bir dönem olmuştur. 25–28 Nisan 2002 tarihlerinde Pekin'de düzenlenen Beşinci Hükûmetlerarası Ticari ve Ekonomik İş birliği Karma Komisyonu Toplantısı, yılın en önemli gelişmelerinden biri olarak öne çıkmıştır. Görüşmeler, Çin tarafında Dış Ticari ve Ekonomik İş birliği Bakan Yardımcısı Zhou Kexin, Özbekistan tarafında ise üst düzey ekonomi bürokrasisinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Toplantıda mevcut anlaşmalar değerlendirilmiş, ticaret hacminin artırılması, yatırım ortamının iyileştirilmesi ve finansal destek mekanizmalarının genişletilmesi gibi konular ele alınmıştır (Savkovich 2012, 91).

Aynı dönemde, 27 Nisan–1 Mayıs 2002 tarihlerinde Çin'in Eximbank Başkanı Yang Zilin, Özbekistan'ın daveti üzerine Taşkent'e resmî bir ziyaret gerçekleştirmiştir.

Heyet, Özbekistan Cumhurbaşkanı ile Ulusal Dış Ekonomik İlişkiler Bankası yetkilileriyle görüşmeler yapmış; özellikle finansal iş birliği, kredi mekanizmaları ve yatırım projeleri üzerinde durulmuştur (Savkovich 2012, 91). Bu temaslar, Özbekistan'ın Çin finansmanını hem mal ithalatında hem de ortak üretim yatırımlarında daha etkin biçimde değerlendirmeye başladığını ortaya koymaktadır.

10 Eylül 2002 tarihinde Özbekistan Dış Ekonomik İlişkiler Bakan Yardımcısı, Çin'in Şanghay ve Xiamen kentlerini ziyaret ederek uluslararası yatırım forumlarına katılmış, burada Çinli ekonomik kurumlarla yatırım geliştirme konulu görüşmeler yürütmüştür. Bu temaslar, Özbekistan'ın Çin'in kıyı bölgelerinde hızla gelişen yatırım modellerini yerinde incelemesine imkân tanımıştır (Savkovich 2012, 91).

Ekim 2002'de bu kez karşılıklı ziyaret kapsamında Çin Dış Ekonomik İş birliği ve Ticaret Bakan Yardımcısı Wei Jianguo, Özbekistan'a gelmiş ve çeşitli bakanlıklarla kapsamlı müzakereler yürütmüştür. Bu görüşmelerin en önemli sonucu, iki ülke arasında Tam Ölçekli Ticari ve Ekonomik İş Birliği Programının kabul edilmesi olmuştur. Program, ekonomik ilişkilerin uzun vadeli hedeflerini belirleyen ve finansal araçların kullanımını sistematik hâle getiren ilk kapsamlı yol haritası niteliğindedir. Taraflar, ihracat kredileri, yatırım fonları, ortak girişimler ve üretim projeleri gibi çeşitli finansal-kredi mekanizmalarının uygulanması konusunda mutabakata varmıştır. Bu doğrultuda Özbekistan, Çin finansmanını hem ithalat kredileri hem de ortak üretim yatırımlarının sermaye kaynağı olarak daha geniş ölçekte kullanmaya başlamıştır (Savkovich 2012, 91; Podrobno.uz 2021).

Savkovich'in Çin gümrük istatistiklerine dayanan değerlendirmesi, 2002 yılında iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi yaklaşık 130 milyon ABD doları seviyesine ulaşmış ve bir önceki yıla kıyasla yaklaşık %126 oranında güçlü bir artış kaydedilmiştir. Bu büyümenin temel kaynağını, Çin'in Özbekistan'a yönelik ihracatındaki hızlı yükseliş oluşturmuştur. Aynı yıl Çin'in Özbekistan'a ihracatı 104 milyon dolar, buna karşılık Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 27,4 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Savkovich'in verileri, ticaret hacmindeki artışa rağmen ilişkinin belirgin biçimde Çin lehine asimetrik bir yapı sergilediğini ve Özbekistan'ın ağırlıklı olarak Çin menşeli mallara yöneldiğini göstermektedir (Savkovich 2012, 91).

Buna paralel olarak Danilovich, Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanarak 2002 yılı için toplam ticaret hacmini 132 milyon ABD doları olarak kaydetmektedir. Bu tutarın 114 milyon doları Çin'den Özbekistan'a yapılan ithalat, 18 milyon doları ise Özbekistan'ın Çin'e gerçekleştirdiği ihracat kalemlerinden oluşmuştur (Danilovich 2013, 28). Özbekistan kaynaklı bu veriler, 2001 yılına kıyasla ticaret hacminde artış yaşandığını teyit etmekle birlikte, ticaret dengesinin ithalat ağırlıklı karakterini sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.

Danilovich'in aktardığı Çin resmî gümrük istatistikleri ise 2002 yılına ilişkin toplam ticaret hacmini 131,8 milyon ABD doları olarak göstermektedir. Bu verilere göre Çin'in Özbekistan'a ihracatı 104,4 milyon dolar, Özbekistan'dan ithalatı ise 27,4 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir (Danilovich 2013, 28). Bu veriler, Savkovich'in değerlendirmesiyle büyük ölçüde örtüşmekte; ticaret hacmindeki artışın esasen Çin ihracatındaki genişlemeden kaynaklandığını ve ikili ticaretin yönünün ağırlıklı olarak Çin'den Özbekistan'a doğru seyrettiğini ortaya koymaktadır.

Son olarak Rogozhin'in, Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanan kapsamlı ticaret tablosu da 2002 yılına ilişkin bu genel tabloyu teyit etmektedir. Rogozhin'e göre 2002 yılında Özbekistan–Çin arasındaki toplam ticaret hacmi 130,1 milyon ABD doları olarak kaydedilmiştir. Aynı yıl Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 17,3 milyon dolar, Çin'den ithalatı ise 112,8 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiş; bu yapı sonucunda Özbekistan yaklaşık 95,4 milyon ABD doları tutarında dış ticaret açığı vermiştir (Rogozhin 2023, 48). Rogozhin'in verileri, 2002 yılı itibarıyla ticaret hacmindeki hızlı artışa rağmen Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinin dengesiz ve ithalat ağırlıklı yapısını sürdürdüğünü açık biçimde ortaya koymaktadır.

Üç kaynak birlikte ele alındığında, Savkovich'in Çin gümrük istatistiklerine dayanarak daha yüksek bir büyüme oranı vurguladığı, Danilovich ve Rogozhin'in ise Özbekistan istatistiklerine dayanan ve birbiriyle uyumlu rakamlar sunduğu görülmektedir. Kaynaklar arasındaki sınırlı farklar, gümrük muhasebesi yöntemleri ve ticari akımların sınıflandırılmasından kaynaklanmaktadır. Buna rağmen tüm veriler, 2002 yılının Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinde hacimsel genişlemenin başladığı bir dönem olduğunu ortak biçimde teyit etmektedir. Bu yıl, ticaret hacminin hızla arttığı; ancak

ilişkinin hâlen ithalat ağırlıklı ve asimetrik bir yapı sergilediği bir geçiş aşaması olarak değerlendirilebilir.

Tablo 16. 2002–2005 Döneminde Özbekistan–Çin Ticaret Hacmi ve Yapısının Gelişimi (Savkovich'e Göre)

Yıl	Toplam Ticaret Hacmi ($ milyon)	Çin'in İhracatı ($ milyon)	Çin'in İthalatı ($ milyon)	Değişim (%) (Bir Önceki Yıla Göre)
2002	130	104	27,4	%126
2003	347	147	200	%163
2004	575	172	403	%65,8
2005	**680**	**230**	**450**	**%18,3**

Kaynak: Bu tabloda yer alan ticaret hacmi, ihracat ve ithalat verileri Savkovich'in Çin Gümrük İdaresi verilerine dayalı değerlendirmelerinden derlenmiştir.

2003 yılında Özbekistan ile Çin arasındaki ekonomik temaslar ivme kazanarak devam etmiştir. 13–15 Şubat 2003 tarihlerinde Çin hükümet heyetine başkanlık eden Dış Ticaret Bakan Yardımcısı Zhou Kexin'in Taşkent ziyareti, bu sürecin kurumsal boyutunu güçlendiren önemli bir adım olmuştur. Zhou'nun Dış Ticaret Komitesi toplantısına katılımı, iki ülke arasındaki ticari teknik mekanizmaların işletilmesi ve kurumsal iş birliği kanallarının güçlendirilmesine katkı sağlamıştır. Aynı yıl Eylül ayında Pekin'de kabul edilen "ŞİÖ Çok Taraflı Ticari ve Ekonomik İş birliği Programı", ikili ekonomik temasların çok taraflı bir çerçeve ile desteklenmesine olanak tanımış (Savkovich 2012, 91). ŞİÖ forumları, ikili görüşmeler ile çok taraflı koordinasyonun dönüşümlü biçimde ilerlemesine zemin hazırlamıştır.

ŞİÖ'nün sağladığı bu yeni kurumsal platform, 2003 yılı boyunca ekonomik ilişkilerin siyasi düzeyde de desteklenmesine katkıda bulunmuştur. Mayıs 2003'te Moskova'da düzenlenen ŞİÖ Zirvesi kapsamında Hu Jintao ile Kerimov arasında gerçekleştirilen görüşme, ekonomik iş birliğinin stratejik yönlerini ele alan önemli bir temas olmuştur. Aynı yıl Kasım ayında Çin Maliye Bakan Yardımcısı Li Yong başkanlığındaki heyetin, Asya Kalkınma Bankası ve Özbekistan hükümeti tarafından

düzenlenen Orta Asya Ekonomik İş birliği Bölgesel Forumu'na katılımı, bölgesel kalkınma ve ekonomik koordinasyon alanlarında yeni iş birliği imkânlarının değerlendirilmesini sağlamıştır (Savkovich 2012, 91).

Savkovich'in Çin gümrük istatistiklerine dayanan verileri, 2003 yılının Özbekistan–Çin ticaretinde son derece keskin bir sıçramaya sahne olduğunu göstermektedir. Buna göre toplam ticaret hacmi 347 milyon ABD doları seviyesine ulaşmış ve bir önceki yıla kıyasla yaklaşık %163 oranında artış kaydedilmiştir. Bu büyümenin en dikkat çekici boyutu, Çin'in Özbekistan'dan yaptığı ithalatın 200 milyon dolara yükselmesi olmuştur. Söz konusu rakam, bir yıl öncesine kıyasla olağanüstü bir artışa işaret etmektedir. Aynı dönemde Çin'in Özbekistan'a ihracatı 147 milyon dolar olarak gerçekleşmiş; ancak Savkovich'e göre 2003 yılını ayırt edici kılan temel unsur, Çin'in Özbekistan'dan gerçekleştirdiği ithalattaki bu belirgin genişleme olmuştur. Bu çerçevede 2003 yılı, ikili ticaret ilişkilerinde yapısal bir genişlemenin ve karşılıklı ekonomik etkileşimin hızla yoğunlaştığı bir dönemi temsil etmektedir (Savkovich 2012, 91).

Buna paralel olarak Danilovich, Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanarak 2003 yılında iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmini 216,4 milyon ABD doları olarak kaydetmektedir. Bu tutarın 163,1 milyon doları Çin'den Özbekistan'a yapılan ithalat, 53,3 milyon doları ise Özbekistan'ın Çin'e gerçekleştirdiği ihracat kalemlerinden oluşmuştur (Danilovich 2013, 28). Özbekistan kaynaklı bu veriler, ticaret hacminde belirgin bir artış yaşandığını doğrulamakla birlikte, ticaret dengesinin hâlen ithalat ağırlıklı bir yapı sergilediğini göstermektedir.

Danilovich'in aktardığı Çin resmî gümrük istatistikleri ise 2003 yılı için toplam ticaret hacmini 347,1 milyon ABD doları olarak vermektedir. Bu verilere göre Çin'in Özbekistan'a ihracatı 146,8 milyon dolar, Özbekistan'dan ithalatı ise 200,3 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir (Danilovich 2013, 28). Çin kaynaklı istatistikler, Savkovich'in değerlendirmesiyle tam uyumlu biçimde, 2003 yılında ticaret hacmindeki sıçramanın esasen Çin'in Özbekistan'dan gerçekleştirdiği ithalattaki hızlı artıştan kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Bu durum, ikili ticarette karşılıklı akışların ilk kez daha dengeli bir yapıya yaklaşmaya başladığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Son olarak Rogozhin'in, Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanan kapsamlı ticaret tablosu, 2003 yılına ilişkin bu eğilimi doğrulamaktadır. Rogozhin'e göre 2003 yılında Özbekistan–Çin arasındaki toplam ticaret hacmi 216,5 milyon ABD doları olarak kaydedilmiştir. Aynı yıl Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 53,3 milyon dolar, Çin'den ithalatı ise 163,1 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiş; bu yapı sonucunda Özbekistan yaklaşık 109,8 milyon ABD doları tutarında dış ticaret açığı vermiştir (Rogozhin 2023, 48). Rogozhin'in verileri, 2003 yılında ticaret hacminin hızla büyüdüğünü ancak ticari ilişkinin genel karakterinin hâlen Çin kaynaklı ithalata dayalı olduğunu ortaya koymaktadır.

Üç kaynak birlikte değerlendirildiğinde, 2003 yılının Özbekistan–Çin ticaretinde belirgin bir yapısal dönüşüm evresine işaret ettiği görülmektedir. Savkovich'in Çin gümrük istatistiklerine dayanan verileri, özellikle Çin'in Özbekistan'dan yaptığı ithalattaki olağanüstü artışı ortaya koyarken; Danilovich ve Rogozhin'in Özbekistan istatistiklerine dayanan verileri de ticaret hacmindeki belirgin yükselişi teyit etmektedir. Kaynaklar arasındaki hacim farklılıkları yöntemsel nedenlere dayanmakla birlikte, tüm veriler 2003 yılının ikili ticarette yapısal bir sıçrama ve karşılıklı ekonomik etkileşimin yoğunlaştığı bir dönem olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır.

Tablo 17. 2001–2004 Döneminde Özbekistan–Çin Ticaret Hacminin Karşılaştırmalı Görünümü (Danilovich, 2013)

Yıl	Toplam Ticaret Hacmi (Özbekistan Resmî Verileri)	Toplam Ticaret Hacmi (Çin Gümrük Verileri)	Çin'den Özbekistan'a İthalat (Özbekistan Verileri)	Çin'in Özbekistan'a İhracatı (Çin Verileri)	Özbekistan'dan Çin'e İhracat (Özbekistan Verileri)	Çin'in Özbekistan'dan İthalatı (Çin Verileri)
2001	107,0	60,0	85,0	50,0	22,0	10,0
2002	132,0	131,8	114,0	104,4	18,0	27,4
2003	216,4	347,1	163,1	146,8	53,3	200,3
2004	367,1	575,5	265,6	172,4	101,5	403,1

Kaynak: Danilovich (2013), Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verileri ile Çin resmî gümrük istatistiklerine dayalı karşılaştırmalı verilerden derlenmiştir.

9–12 Kasım 2004 tarihlerinde Pekin'de, Özbekistan ile Çin arasındaki Altıncı Hükûmetlerarası Ticaret ve Ekonomik İş Birliği Karma Komisyonu toplantısı gerçekleştirilmiştir. Görüşmelere Çin tarafında Ticaret Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Wu Yi başkanlık etmiş, toplantı sonucunda taraflar petrol ve gaz alanında iş birliği, maden kaynaklarının çıkarılması, yatırım ve altyapı projeleri, başkent inşaatı ve telekomünikasyon gibi çeşitli stratejik sektörlerde anlaşmalar imzalamıştır. Özbekistan'ın Çin tarafından sağlanan finansal destek mekanizmalarından yararlanma isteği görüşmelere damgasını vurmuş; kredi sisteminin geliştirilmesine ilişkin görüş alışverişi yapılmıştır. Bu çerçevede Çin Eximbank ile Özbekistan Uluslararası Ekonomik İş birliği Millî Bankası arasında 300 milyon dolarlık tercihli alıcı kredisi sağlanmasına yönelik bir anlaşmaya varılmıştır. Toplantı genelinde Çin tarafı, neredeyse her tür finansman aracı ve destek mekanizmasını sunmaya hazır olduğunu ortaya koymuştur (Savkovich 2012, 91).

Bu dönemde projeye dayalı iş birliği de belirgin şekilde genişlemiştir. Çin hükümeti, tıbbi araç-gereçlerin temini ve eğitim amaçlı bilgisayar sistemlerinin tedarikine yönelik projeler için hibe sağlamayı kabul etmiş; potasyumlu gübre fabrikasının inşasında sermayenin bir bölümünü üstlenmiştir. Ayrıca drenaj sistemlerinin iyileştirilmesine yönelik bir proje için faizsiz kredi tahsis edilmiştir. Tarımsal araştırma ve teknoloji alanında da ilişkiler ilerlemiş; Hunan Eyaleti Bilim ve Teknoloji Dairesi ile Özbekistan Bilim ve Teknik Merkezleri arasında melez pirinç üretimi ve tarımsal teknik araç-gereçlerin geliştirilmesini kapsayan iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır (Savkovich 2012, 91).

2004 yılındaki temasların en önemli siyasi boyutunu ise Hu Jintao'nun Haziran 2004'te Özbekistan'a gerçekleştirdiği resmî ziyaret oluşturmuştur. Taraflar bu ziyaret sırasında, diplomatik ilişkilerin kurulmasından bu yana geçen on iki yıllık iş birliğinin genel değerlendirmesini yapmış, ikili ortaklığın gelecekteki öncelik alanlarını belirlemiş ve bölgesel durum ile uluslararası meseleler hakkında görüş alışverişinde bulunmuşlardır (Podrobno.uz 2021).

Savkovich'in Çin gümrük istatistiklerine dayanan değerlendirmesi, 2004 yılını Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinde hacimsel genişlemenin kurumsallaştığı bir aşama olarak ele almaktadır. Bu yıl iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi 575 milyon ABD doları seviyesine yükselmiş ve ilk kez 500 milyon dolar eşiği aşılmıştır. Bir önceki yıla kıyasla %65,8 oranında kaydedilen artış, ikili ekonomik ilişkilerin hızlı bir genişleme sürecine girdiğini göstermektedir. Aynı dönemde Çin'in Özbekistan'a yönelik ihracatı 172 milyon dolar, Çin'in Özbekistan'dan ithalatı ise 403 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Özellikle ithalat kalemindeki bu güçlü yükseliş, Çin'in Özbekistan'dan temin ettiği hammadde ve enerji bağlantılı ürünlere olan talebinin belirgin biçimde arttığını ortaya koymaktadır. Savkovich'e göre 2004 yılı, ikili ticari ilişkilerin hem hacim hem de nitelik bakımından yeni bir genişleme aşamasına geçtiği bir dönemi temsil etmektedir (Savkovich 2012, 91).

Buna karşılık Danilovich, Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanarak 2004 yılı için toplam ticaret hacmini 367,1 milyon ABD doları olarak vermektedir. Bu tutarın 265,6 milyon doları Çin'den Özbekistan'a yapılan ithalat, 101,5 milyon doları ise Özbekistan'ın Çin'e gerçekleştirdiği ihracat kalemlerinden oluşmuştur (Danilovich 2013, 28). Özbekistan kaynaklı bu veriler, ticaret hacmindeki artışı teyit etmekle birlikte, Savkovich'in aktardığı Çin kaynaklı rakamlara kıyasla daha sınırlı bir toplam hacme işaret etmektedir. Bununla birlikte her iki veri seti de 2004 yılında ticaretin belirgin biçimde büyüdüğünü ve ikili ekonomik ilişkilerin hız kazandığını göstermektedir.

Danilovich'in aktardığı Çin resmî gümrük istatistikleri ise 2004 yılı için toplam ticaret hacmini 575,5 milyon ABD doları olarak kaydetmektedir. Bu verilere göre Çin'in Özbekistan'a ihracatı 172,4 milyon dolar, Özbekistan'dan ithalatı ise 403,1 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir (Danilovich 2013, 28). Çin kaynaklı istatistikler, Savkovich'in değerlendirmesiyle tam bir uyum içinde, 2004 yılındaki ticaret artışının esasen Çin'in Özbekistan'dan yaptığı ithalattaki belirgin artıştan kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Bu durum, Özbekistan'ın Çin açısından giderek daha önemli bir tedarik ülkesi hâline geldiğini göstermektedir.

Son olarak Rogozhin'in, Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanan kapsamlı ticaret tablosu, 2004 yılına ilişkin bu eğilimi doğrulamaktadır.

Rogozhin'e göre 2004 yılında Özbekistan–Çin arasındaki toplam ticaret hacmi 367,1 milyon ABD doları olarak kaydedilmiştir. Aynı yıl Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 101,5 milyon dolar, Çin'den ithalatı ise 265,7 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiş; bu yapı sonucunda Özbekistan yaklaşık 164,2 milyon ABD doları tutarında dış ticaret açığı vermiştir (Rogozhin 2023, 48). Rogozhin'in verileri, 2004 yılı itibarıyla ticaret hacminin hızla arttığını, ancak ticari ilişkinin genel karakterinin hâlen ithalat ağırlıklı bir yapı sergilediğini teyit etmektedir.

Üç kaynak bir arada ele alındığında, 2004 yılının Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinde hacimsel genişlemenin kurumsallaştığı bir aşamayı temsil ettiği görülmektedir. Savkovich ve Danilovich'in Çin gümrük istatistiklerine dayanan verileri, ticaret hacminin ilk kez 500 milyon dolar eşiğini aştığını ortaya koyarken; Danilovich ve Rogozhin'in Özbekistan istatistiklerine dayanan rakamları da ticaretin güçlü bir artış eğilimi sergilediğini teyit etmektedir. Veri setleri arasındaki farklılıklar yöntemsel unsurlardan kaynaklansa da, tüm kaynaklar 2004 yılının Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinde hızlı, sürdürülebilir ve yapısal bir büyüme dönemi olduğunu ortak biçimde doğrulamaktadır.

Tablo 18. 2001–2005 Döneminde Özbekistan–Çin Ticaretinin Yapısı ve Dış Ticaret Dengesi (Rogozhin'e Göre)

Yıl	İhracat (bin ABD $)	İthalat (bin ABD $)	Toplam Ticaret Hacmi (bin ABD $)	Özbekistan Açısından Dış Ticaret Dengesi (bin ABD $)
2001	14 870	91 750	106 620	−76 880
2002	17 331	112 766	130 097	−95 435
2003	53 319	163 143	216 462	−109 824
2004	101 470	265 662	367 132	−164 192

Kaynak: Bu tablo, Rogozhin'in Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanan uzun dönemli ticaret serisinden derlenmiştir. Tablodaki tüm parasal değerler bin ABD doları cinsindendir.

3.2.2. Andican Olayları Sonrası Dönemde Ekonomik İlişkilerin Seyri

2005 yılında Kırgızistan'da yaşanan "renkli devrim", Orta Asya genelinde siyasi ve toplumsal hareketliliğin artmasına yol açmış; 13 Mayıs 2005'te Özbekistan'ın Andican kentinde meydana gelen olaylar da bu bölgesel çerçevede değerlendirilmiştir. Andican'daki gelişmelerin nedenlerine ilişkin açıklamalar literatürde farklılaşmakta olup, resmî açıklamalar olayları radikal eğilimli grupların girişimi olarak tanımlarken bazı

akademik yorumlarda farklı değerlendirmelere yer verilmektedir. Olayların ardından AB ve ABD tarafından çeşitli kısıtlayıcı tedbirler uygulanmış; bu gelişmeler Özbekistan'ın Batılı ortaklarıyla ilişkilerinin belirgin biçimde gerilemesine neden olmuştur. Daha sonrasında Özbekistan'daki Karşi-Hanabad ABD hava üssünün kapatılması, bu sürecin dikkat çekici örneklerinden biridir. Aynı dönemde Temmuz 2005'te Astana'da düzenlenen ŞİÖ Zirvesi'nde örgüt üyelerinin yaptığı destek açıklamaları, Özbekistan'ın çok taraflı güvenlik iş birlikleri içerisindeki konumunun güçlenmesine katkı sağlamıştır (Danilovich 2013, 27).

Bu süreçte iki ülke arasındaki ulaşım ve bağlantısallık kapasitesi de güçlendirilmiştir. Andican olaylarından önce, 9 Mart 2005 tarihinde hizmete giren Taşkent–Şanghay direkt uçuş hattı, Özbekistan ile Çin arasındaki ekonomik ve diplomatik etkileşimi destekleyerek ticaret, yatırım ve karşılıklı ziyaretlerin daha düzenli ve hızlı gerçekleşmesine imkân tanımıştır (Podrobno.uz 2021).

Bu dönemde yaşanan kırılma, Özbekistan–Çin ilişkilerinin hem siyasi hem de ekonomik düzlemlerde Batı'ya alternatif bir eksen olarak belirgin biçimde yoğunlaşmasını beraberinde getirmiştir. Andican olaylarının hemen ardından, 26 Mayıs 2005'te Kerimov'un Pekin'e gerçekleştirdiği resmî ziyaret, ikili ilişkilerin seyrinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ziyaret sırasında imzalanan "Dostane Ortaklık İlişkilerinin Geliştirilmesi ve Derinleştirilmesine Dair Ortak Bildiri" ve "Çin ile Özbekistan Arasında Dostane Ortaklık Anlaşması", iki ülke ilişkilerinin uzun vadeli, kurumsallaşmış ve stratejik bir çerçevede ilerlemesini mümkün kılmıştır. Bu belgeler, bölgesel güvenlik konularında istişare mekanizmalarının işletilmesini, uluslararası platformlarda karşılıklı desteğin sürdürülmesini ve iş birliğinin çeşitli alanlarda genişletilmesini öngörmüştür (Savkovich 2012, 92; Danilovich 2013, 27).

Üst düzey temasların yoğunlaştığı bu dönemde Çin'in Özbekistan'daki ekonomik faaliyetleri de belirgin şekilde artmıştır. Çin'in Özbekistan Büyükelçisi Yu Hongjun'un 2000'li yılların ortalarına ilişkin değerlendirmelerine göre, bu dönemde ülkede 26 Çin şirketinin temsilcilik açtığı ve 83 Çin sermayeli ortak girişimin faaliyet gösterdiği belirtilmektedir. Bu girişimlerin çoğu hafif sanayi, tarım ve bilgi teknolojileri gibi alanlarda yoğunlaşırken, stratejik düzeyde faaliyet gösteren kuruluşlar arasında Çin Ulusal Petrol ve Doğalgaz Şirketi'nin (CNPC) desteğiyle hidrokarbon arama faaliyetleri

yürüten CNPC–Dongsheng öne çıkmıştır. Ayrıca 1995'ten itibaren faaliyet gösteren su sayaçları üretim tesisi ile Huawei Technologies'in 1998'den bu yana sürdürdüğü çalışmalar ve 2005'te açtığı eğitim merkezi, dönemin önemli projeleri arasında yer almıştır (Savkovich 2012, 92).

Mayıs 2005'teki ziyaret kapsamında Kerimov'un Çin Ticaret Bakanı Bo Xilai ve büyük Çin şirketlerinin temsilcileriyle gerçekleştirdiği görüşmeler, yatırım iş birliğinin genişletilmesi açısından yeni fırsatlar yaratmıştır. Aynı yıl basında, CNPC'nin Özbekistan'da petrol ve doğal gaz sahalarının araştırılması amacıyla yaklaşık 600 milyon dolar tutarında yatırım yapmayı planladığı; bu çerçevede 96 milyon dolar sermayeli ve tarafların eşit paylara sahip olacağı bir ortak girişimin kurulmasının değerlendirildiği bilgisi yer almıştır (Savkovich 2012, 92).

Savkovich'in aktardığı Çinli araştırmacılara göre ekonomik ilişkilerin niteliksel olarak yeni bir aşamaya geçebilmesi için "büyüme alanlarının" tespit edilmesi gerekmektedir. Bu dönemde Özbekistan özellikle pamuk ticaretinde Çin'i önemli bir ortak olarak görmüş; 2005 yılında pamuk üretiminin 1 milyon 134 bin tona ulaşması bu beklentiyi desteklemiştir. Ancak Çin'in aynı yıl 6,3 milyon tonluk pamuk üretimiyle dünya lideri konumunu koruması ve iç tüketimdeki artışa rağmen ithalata temkinli yaklaşması, küresel pamuk fiyatlarının düşük seyretmesine yol açmıştır (Savkovich 2012, 92).

Çin'in Sincan bölgesinde pamuk ("beyaz") ile petrol–doğalgaz ("siyah") sektörlerini eş zamanlı geliştirmeye dayalı "bir beyaz – bir siyah" yaklaşımını benimsemesi, bölgesel rekabeti artırmış ve Özbekistan'ın pamuk ihracatındaki avantajını sınırlamıştır. Özbekistan'ın uçak, otomobil ve diğer imalat sanayi ürünlerinden oluşan geleneksel ihracat kalemleri de Çin'in Sincan merkezli sanayi büyümesinin bölgesel pazarlara yönelmesi nedeniyle artan rekabet baskısıyla karşı karşıya kalmıştır (Savkovich 2012, 92).

Danilovich'in değerlendirmelerine göre, 2005 yılı itibarıyla Özbekistan'ın Çin'e yönelik ihracatı belirgin biçimde hammadde ağırlıklı bir yapı sergilemekte ve pamuk lifi bu ihracatın temel kalemini oluşturmaya devam etmektedir. Bu tablo, ticaret hacmindeki artışa rağmen Özbekistan'ın Çin pazarında yüksek katma değerli ürünler bakımından rekabet gücünü henüz yeterince geliştiremediğine işaret etmektedir. Dolayısıyla 2005

yılı, ikili ticaretin hızla büyüdüğü ancak ihracatın niteliği açısından yapısal dönüşümün henüz tamamlanmadığı bir ara aşama olarak değerlendirilebilir (Danilovich 2013, 34).

Savkovich'in Çin gümrük istatistiklerine dayanan değerlendirmesine göre, 2005 yılı Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinde önceki yıllarda başlayan genişleme sürecinin kurumsallaşarak devam ettiği bir dönemi temsil etmektedir. Bu yıl sonunda iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi 680 milyon ABD doları seviyesine ulaşmıştır. Çin'in Özbekistan'a ihracatı 230 milyon dolara yükselerek bir önceki yıla kıyasla %33,4 oranında artış kaydetmiş; Özbekistan'ın Çin'e ihracatı ise 450 milyon dolar düzeyine çıkarak %11,8'lik bir büyüme göstermiştir. Savkovich'e göre bu göstergeler, ikili ticaretin yalnızca hacimsel olarak değil, sektörel çeşitlilik ve yatırım derinliği açısından da güçlendiğini ortaya koymaktadır. Aynı dönemde Özbekistan, Çin'in BDT bölgesindeki beşinci büyük ticaret ortağı, Çin ise Özbekistan'ın yedinci büyük dış ticaret ortağı konumuna yükselmiştir (Savkovich 2012, 92).

Buna karşılık Danilovich, Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanarak 2005 yılı için toplam ticaret hacmini 485,5 milyon ABD doları olarak vermektedir. Bu tutarın 257,2 milyon doları Çin'den Özbekistan'a yapılan ithalat, 228,3 milyon doları ise Özbekistan'ın Çin'e gerçekleştirdiği ihracat kalemlerinden oluşmuştur (Danilovich 2013, 28). Özbekistan kaynaklı bu veriler, ticaret hacminde istikrarlı bir artış yaşandığını teyit etmekle birlikte, Savkovich'in Çin gümrük istatistiklerine dayanan rakamlarına kıyasla daha sınırlı bir toplam hacme işaret etmektedir. Bununla birlikte her iki veri seti de 2005 yılında ticaret ilişkilerinin istikrarlı biçimde genişlediğini göstermektedir.

Danilovich'in aktardığı Çin resmî gümrük istatistikleri ise 2005 yılı için toplam ticaret hacmini 680,6 milyon ABD doları olarak kaydetmektedir. Bu verilere göre Çin'in Özbekistan'a ihracatı 230,1 milyon dolar, Özbekistan'dan ithalatı ise 450,5 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir (Danilovich 2013, 28). Çin kaynaklı istatistikler, Savkovich'in değerlendirmesiyle tam bir uyum içinde, 2005 yılında ticaret hacmindeki büyümenin büyük ölçüde Çin'in Özbekistan'dan yaptığı ithalattaki artıştan kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Bu durum, Özbekistan'ın Çin için önemli bir tedarik ve hammadde kaynağı hâline geldiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Son olarak Rogozhin'in, Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanan kapsamlı ticaret tablosu da 2005 yılına ilişkin bu genel tabloyu doğrulamaktadır. Rogozhin'e göre 2005 yılında Özbekistan–Çin arasındaki toplam ticaret hacmi 485,5 milyon ABD doları olarak kaydedilmiştir. Aynı yıl Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 228,3 milyon dolar, Çin'den ithalatı ise 257,2 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiş; bu yapı sonucunda Özbekistan yaklaşık 28,9 milyon ABD doları tutarında dış ticaret açığı vermiştir (Rogozhin 2023, 48). Rogozhin'in verileri, 2005 yılı itibarıyla ticaret hacminin önemli ölçüde arttığını ve ikili ticari ilişkilerin daha dengeli bir yapıya yaklaşmakla birlikte ithalat ağırlıklı karakterini sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.

Aynı yılın sonunda ülkede 100'den fazla Çin sermayeli işletme faaliyet göstermiştir. Taraflar, tamamlanmış projelere yaklaşık 100 milyon dolar, devam eden projelere ise 400 milyon doların üzerinde kaynak aktarmıştır. Bu yatırımların önemli bir bölümü petrol ve doğal gaz üretimi, madencilik, demiryolu altyapısı, iletişim ve telekomünikasyon, tarım, kimya endüstrisi, makine üretimi ve elektrikli cihaz imalatı gibi sektörlerde yoğunlaşmıştır (Savkovich 2012, 92). Bu veriler genel olarak, Andican sonrası dönemde Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin belirgin bir genişleme eğilimine girdiğini göstermektedir.

Üç kaynak birlikte değerlendirildiğinde, Savkovich'in Çin Gümrük İdaresi istatistiklerine dayanarak daha yüksek bir ticaret hacmi ortaya koyduğu; buna karşılık Danilovich ve Rogozhin'in Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanan, daha düşük ancak kendi içinde tutarlı rakamlar sunduğu görülmektedir. Bu farklılığın temelinde, daha önce de belirtildiği üzere, iki ülkenin gümrük muhasebe yöntemlerindeki ayrışmalar, transit ticaretin sınıflandırılması ve yeniden ihracat kalemlerinin hesaplanma biçimleri yer almaktadır. Bununla birlikte, kullanılan tüm veri setleri 2005 yılının Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinde belirgin ve istikrarlı bir büyüme dönemi olduğunu ortak biçimde teyit etmektedir.

2005 Andican olayları sonrasında Özbekistan'ın Batılı aktörlerle ilişkilerinde yaşanan hızlı ve belirgin bir gerileme, Taşkent yönetimini dış politika ve ekonomik iş birliği eksenini yeniden yapılandırmaya yöneltmiştir. Bu süreçte Çin, Özbekistan açısından yalnızca alternatif bir ekonomik ortak değil; egemenlik, iç istikrar ve rejim güvenliği hassasiyetlerini gözeten stratejik bir muhatap olarak öne çıkmıştır. Batı

kaynaklı siyasi ve ekonomik baskıların arttığı bu dönemde, Çin'in iç işlerine karışmama ilkesine dayalı yaklaşımı ve ŞİÖ çerçevesinde sunduğu çok taraflı iş birliği zemini, Özbekistan'ın dış politika tercihlerinde belirleyici olmuştur. Böylece Andican sonrası dönemde Özbekistan–Çin ilişkileri, kısa vadeli konjonktürel bir yakınlaşmanın ötesine geçerek ekonomik, enerji ve güvenlik alanlarını kapsayan yapısal bir stratejik süreklilik kazanmıştır. Bu bağlamda Andican olayları, Özbekistan'ın Çin'e yönelimini tetikleyen bir kırılma noktası olmakla birlikte, iki ülke arasındaki ilişkilerin uzun vadeli stratejik karakterini pekiştiren kritik bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır.

Tablo 19. Özbekistan–Çin Arasındaki İkili Ticaret Hacmi ve Karşılaştırmalı Resmî İstatistikler (2005–2012) (Danilovich 2013)

Yıl	Toplam Ticaret Hacmi – Özbekistan verisi ($ milyon)	Toplam Ticaret Hacmi – Çin verisi ($ milyon)	İthalat (Çin → Özbekistan) – Özbekistan verisi	İhracat (Çin → Özbekistan) – Çin verisi	İhracat (Özbekistan → Çin) – Özbekistan verisi	İthalat (Özbekistan → Çin) – Çin verisi
2005	**485,5**	**680,6**	**257,2**	**230,1**	**228,3**	**450,5**
2006	698,0	972,1	341,4	406,2	356,6	565,9
2007	748,7	1129,3	434,3	765,9	314,4	363,4
2008	1606,6	1310,7	1039,3	1277,8	257,4	328,8
2009	–	1909,9	–	1560,5	–	349,4
2010	–	2481,6	–	1181,1	–	1300,5
2011	2600,0	2166,3	–	1359,3	–	807,0
2012	–	2874,7	–	1783,1	–	

Kaynak: Bu tabloda yer alan veriler, Danilovich (2013) tarafından aktarılan Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi ile Çin resmî gümrük istatistiklerine dayanmaktadır. **Not:** "–" işareti, ilgili yıla ait Özbekistan resmî verilerinin Danilovich tarafından raporlanmamış olmasını ifade etmektedir.

2006 yılında faaliyete geçirilen Kungrad Soda Fabrikası, Orta Asya'daki tek soda külü (kalsine soda) üretim tesisi olması nedeniyle Özbekistan–Çin ekonomik iş birliğinin en stratejik sanayi projelerinden biri hâline gelmiştir. Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti'nde kurulan bu tesisin inşası büyük ölçüde Çin Sanayi ve Ticaret Bankası (ICBC) tarafından sağlanan finansmanla gerçekleştirilmiş; toplam proje maliyetinin yaklaşık %90'ı Çin kredileriyle karşılanmıştır. Fabrikanın üretim kapasitesi, bölgedeki yüksek kaliteli ve kolay erişilebilir tuz ile kireçtaşı rezervlerine dayanmaktadır. Onaylanmış rezerv miktarları, tesisin hammadde ihtiyacını en az 100 yıl boyunca kesintisiz karşılayabilecek düzeyde olup, gelecekte kapasite artırımına da imkân

tanımaktadır. Bu yönleriyle Kungrad Soda Fabrikası, 2006 yılı itibarıyla iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin yalnızca ticari değil, doğrudan sanayi yatırımlarına dayalı daha bütüncül bir yapıya evrildiğini gösteren önemli bir endüstriyel sürükleyici olarak değerlendirilmektedir (Podrobno.uz 2021).

Danilovich, Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanarak 2006 yılında Özbekistan–Çin arasındaki toplam ticaret hacmini 698,0 milyon ABD doları olarak vermektedir. Aynı yıl Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 356,6 milyon dolar, Çin'den ithalatı ise 341,4 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu veriler, 2006 yılında ticaret hacminin önceki yıllara kıyasla belirgin biçimde genişlediğini ve ticaret dengesinin görece daha dengeli bir görünüm sergilediğini ortaya koymaktadır (Danilovich 2013, 32).

Danilovich'in aktardığı Çin resmî gümrük istatistiklerine göre ise 2006 yılında toplam ticaret hacmi 972,1 milyon ABD doları (0,97 milyar dolar) olarak kaydedilmiştir. Çin verilerine göre Çin'in Özbekistan'a ihracatı 406,2 milyon dolar, Özbekistan'dan ithalatı ise 565,9 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu tablo, Çin kaynaklı istatistiklerde ticaret hacminin daha yüksek ölçüldüğünü ve Özbekistan'ın Çin pazarındaki ihracatının göreli olarak daha güçlü bir konumda bulunduğunu göstermektedir (Danilovich 2013, 32).

Rogozhin'in Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanan çalışmasına göre ise 2006 yılında Özbekistan–Çin arasındaki toplam ticaret hacmi 734,2 milyon ABD doları seviyesinde gerçekleşmiştir. Aynı yıl Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 356,6 milyon dolar, Çin'den ithalatı ise 377,6 milyon dolar olarak kaydedilmiştir. Bu yapı sonucunda Özbekistan yaklaşık 21 milyon ABD doları tutarında sınırlı bir dış ticaret açığı vermiştir (Rogozhin 2023, 48).

Danilovich ve Rogozhin'in 2006 yılına ilişkin sunduğu veriler birlikte değerlendirildiğinde, ticaret hacminin 0,7–1,0 milyar ABD doları bandına yerleştiği ve Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinin erken döneme kıyasla daha kurumsal ve ölçekli bir yapıya ulaştığı görülmektedir. Çin gümrük istatistikleri daha yüksek bir toplam hacme işaret ederken, Özbekistan istatistiklerine dayanan Danilovich ve Rogozhin verileri birbirleriyle büyük ölçüde uyumlu bir tablo sunmaktadır.

Tablo 20. 2005–2022 Döneminde Özbekistan–Çin İkili Ticaretinin Seyri ve Dış Ticaret Dengesi (Rogozhin 2023)

Yıl	İhracat (Özbekistan → Çin)	İthalat (Çin → Özbekistan)	Toplam Hacim	Dış Ticaret Dengesi (UZB)
2005	228 283	257 212	485 495	−28 929
2006	356 588	377 564	734 152	−20 976
2007	314 414	589 542	903 956	−275 128
2008	257 457	1 253 468	1 510 925	−996 011
2009	489 005	1 562 428	2 051 433	−1 073 423
2010	931 847	1 252 009	2 183 856	−320 162
2011	1 302 223	1 397 236	2 699 460	−95 013
2012	1 463 106	1 894 840	3 357 947	−431 734
2013	2 055 433	2 455 090	4 510 522	−399 657
2014	2 123 647	2 396 758	4 520 405	−273 111
2015	2 472 245	2 258 144	4 730 388	**+214 101**
2016	1 999 267	2 254 298	4 253 565	−255 031
2017	2 025 482	2 728 741	4 754 223	−703 259
2018	2 875 389	3 558 143	6 433 532	−682 755
2019	2 528 750	5 108 629	7 637 379	−2 579 880
2020	1 937 053	4 501 217	6 438 270	−2 564 163
2021	2 529 091	4 923 421	7 452 512	−2 394 330
2022*	2 240 150	5 260 929	7 501 079	−3 020 779

Kaynak: Bu tabloda yer alan 2005–2022 dönemi verileri, Rogozhin'in çalışmasında aktardığı ve Özbekistan'ın resmî istatistik sistemine dayanan dış ticaret istatistiklerinden derlenmiştir. **Not**: 2022 yılı verileri geçici (ön rapor) niteliktedir.

2007 yılı, Çinli yüklenici şirketlerin Özbekistan'daki sanayi ve altyapı projelerine katılımının kurumsal olarak güçlendiği bir döneme işaret etmektedir. Bu çerçevede Ekim 2007'de Çin'in önde gelen şirketlerinden CITIC Pacific Ltd. (CITIC), Orta Asya'da öne çıkan ve Bağımsız Devletler Topluluğu içinde önemli üretim kapasitesine sahip potasyum gübre tesislerinden biri olan Dehkanabad Potasyum Gübre Fabrikası'nın inşasına ilişkin

uluslararası ihaleyi kazanmıştır. Söz konusu proje, Özbekistan'ın potasyum gübre üretim kapasitesinin artırılmasını ve yerel hammadde kaynaklarının işlenmesine dayalı sanayi altyapısının geliştirilmesini hedeflemiştir.

Bölgesel ölçekte önemli bir potasyum gübre üretim yatırımı niteliği taşıyan bu tesis, teknik özellikleri bakımından da dikkat çekici bir yapı sergilemektedir. Fabrikada potasyum cevherinin çıkarılmasında, dikey galeriler yerine çok kademeli eğimlerle tasarlanmış yatay maden galerilerinin tercih edildiği; üretim sürecinin modern ve yüksek kapasiteli madencilik teknolojileriyle yürütüldüğü belirtilmektedir. Bu yönüyle tesis, Özbekistan'ın sanayi üretim kapasitesine katkı sağlamasının yanı sıra, Çin'in Orta Asya'daki uzun vadeli ekonomik varlığını yansıtan somut örneklerden biri olarak öne çıkmaktadır (Danilovich 2013, 34; Podrobno.uz 2021).

2007 yılında Çin tarafı, Özbekistan ile ekonomik ilişkileri finansman ve ticaret boyutlarını da kapsayacak şekilde genişletmiştir. Bu çerçevede Çin tarafından Özbekistan'a yönelik çeşitli mali destek ve kredi mekanizmalarının devreye sokulacağının açıklandığı; söz konusu finansmanla Çin yapımı yolcu elektrikli lokomotiflerin temini ile telekomünikasyon altyapısının modernizasyonuna yönelik projelerin hayata geçirilmeye başlandığı ifade edilmektedir (Danilovich 2013, 33). Bu gelişme, ikili ekonomik ilişkilerin salt ticaret hacmiyle sınırlı kalmadığını

Aynı yıl Çin'in Özbekistan'a yönelik ihracatının bileşiminde de belirgin bir değişim gözlenmiştir. Çin çıkışlı makine ve teçhizat ürünleri toplam ihracatın önemli bir bölümünü oluştururken, kimyasal ürünler ile plastiklerin payı artış göstermiştir. Buna karşılık kara metalleri ihracatının önceki yıllara kıyasla gerilediği görülmektedir. Düşük maliyetli Çin tekstil ürünlerinin Özbekistan pazarında artan varlığı ise yerel tekstil üreticilerinin rekabet koşullarını zorlaştırmış ve sektör üzerindeki baskıyı artırmıştır (Danilovich 2013, 34).

Danilovich, Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanarak 2007 yılında Özbekistan–Çin arasındaki toplam ticaret hacmini 748,7 milyon ABD doları olarak kaydetmektedir. Aynı yıl Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 314,4 milyon dolar, Çin'den ithalatı ise 434,3 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu veriler, ticaret hacminde

artışın sürdüğünü, ancak dengenin yeniden ithalat lehine döndüğünü göstermektedir (Danilovich 2013, 32).

Danilovich'in aktardığı Çin resmî gümrük istatistiklerine göre 2007 yılında toplam ticaret hacmi 1.129,3 milyon ABD doları (1,13 milyar dolar) olarak ölçülmüştür. Bu verilere göre Çin'in Özbekistan'a ihracatı 765,9 milyon dolar, Özbekistan'dan ithalatı ise 363,4 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Çin verileri, ticaret hacminin Özbekistan istatistiklerine kıyasla daha yüksek olduğunu ve Çin'in Özbekistan pazarındaki ihracat ağırlığının arttığını ortaya koymaktadır (Danilovich 2013, 32).

Rogozhin'in Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanan çalışması, 2007 yılında Özbekistan–Çin arasındaki toplam ticaret hacmini 903,9 milyon ABD doları olarak göstermektedir. Aynı yıl Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 314,4 milyon dolar, Çin'den ithalatı ise 589,5 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu yapı sonucunda Özbekistan 275,1 milyon dolarlık bir dış ticaret açığı vermiştir (Rogozhin 2023, 48).

2007 yılına ilişkin Danilovich ve Rogozhin verileri birlikte değerlendirildiğinde, Özbekistan–Çin ticaret hacminin 0,75–1,13 milyar ABD doları aralığında seyrettiği görülmektedir. Çin gümrük istatistikleri toplam ticaret hacmini daha yüksek düzeyde yansıtırken, Özbekistan istatistiklerine dayanan veriler ticaretin bileşimine ilişkin daha ayrıntılı bir görünüm sunmaktadır. Her iki veri seti de 2007 yılında Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinin hacimsel olarak büyümeye devam ettiğini ve ikili ticaretin daha geniş ölçekli bir yapıya doğru evrildiğini ortaya koymaktadır.

2008 yılı, Özbekistan–Çin ekonomik iş birliğinin enerji, altyapı ve ağır sanayi alanlarında daha belirgin biçimde derinleştiği bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Bu süreçte taraflar arasında, salt ticari ilişkilerin ötesine geçen ve uzun vadeli ekonomik bağları güçlendirmeyi amaçlayan çeşitli büyük ölçekli projeler hayata geçirilmiştir. Bu çerçevede 30 Haziran 2008 tarihinde, Buhara vilayetinin Jondor ilçesine bağlı Sayot yerleşimi yakınlarında Özbekistan–Çin doğal gaz boru hattının inşasına başlanmıştır. Söz konusu boru hattı, Özbekistan topraklarında Kaşkaderya, Buhara ve Navoi bölgelerinden geçmekte ve daha geniş bir bölgesel altyapı olan Orta Asya–Çin Gaz Boru Hattı Sistemi kapsamında önemli bir bağlantı unsuru oluşturmaktadır. Projenin inşası sürecinde ileri teknik uygulamalardan yararlanıldığı ve yüksek maliyetli bir altyapı yatırımı niteliği

taşıdığı belirtilmektedir (Podrobno.uz 2021). Bu hat, Özbekistan ile Çin arasındaki enerji alanındaki iş birliğinin kurumsal bir çerçeve kazanmasına katkı sağlayan temel girişimlerden biri olarak değerlendirilmektedir.

2008 yılı itibarıyla Özbekistan'ın Çin ile ticaretinde, özellikle küçük ölçekli mal akışlarının bir bölümünün Kazakistan ve Kırgızistan üzerinden gerçekleştirilen yeniden ihracat kanalları aracılığıyla yürütüldüğü ifade edilmektedir. Bu durum, ikili ticaret hacminin istatistiksel olarak tam ve net biçimde izlenmesini zorlaştıran unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Özbek makamlarının söz konusu ticaret akışını düzenlemek amacıyla 2008 yılında komşu ülkelerden gümrüksüz getirilebilecek mallara ilişkin uygulamalarda değişikliğe gittiği belirtilmektedir. Bununla birlikte literatürde, Çin çıkışlı düşük maliyetli tüketim mallarının gayriresmî kanallar aracılığıyla ülkeye girişinin tamamen ortadan kalkmadığı ve bu durumun kayıtlı ticaret verilerini etkileyebildiği ifade edilmektedir (Danilovich 2013, 32–33).

Danilovich, Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanarak 2008 yılında Özbekistan–Çin arasındaki toplam ticaret hacmini 1.606,6 milyon ABD doları (1,61 milyar dolar) olarak kaydetmektedir. Aynı yıl Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 257,4 milyon dolar, Çin'den ithalatı ise 1.039,3 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu veriler, 2008 yılında ikili ticaret hacminde önceki yıllara kıyasla belirgin bir genişleme yaşandığını ve ticaretin niceliksel olarak yeni bir ölçeğe ulaştığını göstermektedir (Danilovich 2013, 32).

Danilovich'in aktardığı Çin resmî gümrük istatistiklerine göre 2008 yılında Özbekistan–Çin arasındaki toplam ticaret hacmi 1.310,7 milyon ABD doları (1,31 milyar dolar) olarak ölçülmüştür. Bu verilere göre Çin'in Özbekistan'a ihracatı 1.277,8 milyon dolar, Özbekistan'dan ithalatı ise 328,8 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Çin kaynaklı veriler, ticaret hacmini Özbekistan istatistiklerine kıyasla daha düşük göstermekle birlikte, ticaret akımlarının hızla arttığını teyit etmektedir (Danilovich 2013, 32).

Rogozhin'in Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanan ticaret tablosuna göre 2008 yılında Özbekistan–Çin arasındaki toplam ticaret hacmi 1.510,9 milyon ABD doları (1,51 milyar dolar) düzeyine ulaşmıştır. Aynı yıl Özbekistan'ın Çin'e

ihracatı 257,5 milyon dolar, Çin'den ithalatı ise 1.253,5 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu ticaret yapısı sonucunda Özbekistan, 2008 yılında Çin ile ticaretinde 996,0 milyon ABD doları tutarında dış ticaret açığı vermiştir (Rogozhin 2023, 48).

2008 yılına ilişkin Danilovich ve Rogozhin verileri birlikte değerlendirildiğinde, Özbekistan–Çin ticaret hacminin 1,3–1,6 milyar ABD doları bandına yerleştiği görülmektedir. Kaynaklar arasındaki hacim farklılıkları, gümrük muhasebesi yöntemleri, ticaretin kayda alınma biçimleri ve istatistiksel tercihlerden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte tüm veriler, 2008 yılının Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinde hacimsel genişlemenin hızlandığı ve ikili ticaretin daha yüksek ölçekli bir yapıya doğru evrildiği bir dönemi temsil ettiğini ortak biçimde ortaya koymaktadır.

Küresel ölçekte 2008 yılında belirginleşen finansal dalgalanmalar ve enflasyonist baskılara rağmen, Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinde hacimsel artışın sürmesi dikkat çekicidir. Uluslararası ekonomik belirsizliklerin arttığı bu dönemde ikili ticaret hacminin büyümeye devam etmesi, Çin'in Özbekistan açısından istikrarlı bir ticaret ortağı olarak konumlandığını; Özbekistan'ın ise dış ticaret ilişkilerinde sürekliliği önceleyen bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Bu durum, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin yalnızca kısa vadeli uluslararası ekonomik koşullara bağlı kalmadığını, daha uzun vadeli yapısal ve kurumsal dinamikler tarafından desteklendiğini ortaya koymaktadır.

2009 yılına gelindiğinde Özbekistan–Çin ticaretinin yapısal bileşenlerinde belirli dengesizliklerin daha görünür hâle geldiği görülmektedir. Danilovich'in aktardığı verilere göre, Özbekistan'ın Çin'e yönelik ihracatında pamuk lifi başat bir konum kazanmış ve toplam ihracat içindeki payı yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bu durum, Özbekistan'ın Çin ile ticaretinde hammadde ağırlıklı bir yapının sürdüğüne ve ihracat kompozisyonunun sınırlı bir çeşitlilik sergilediğine işaret etmektedir. Aynı dönemde Çin'in Özbekistan'a ihracatında makine ve donanım ürünleri ilk sırada yer almış; kimyasal ürünler ve plastiklerin payı görece daha sınırlı kalmıştır. Buna karşılık Çin'in Özbekistan'a yönelik demir–çelik ürünleri ihracatının önceki yıllara kıyasla gerilediği görülmektedir (Danilovich 2013, 32–33).

Bu ticari yapı, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde belirgin bir asimetri ortaya koymaktadır. Özellikle düşük maliyetli Çin tekstil ürünlerinin Özbekistan iç pazarındaki artan varlığı, yerel tekstil sanayisinin rekabet koşullarını zorlaştırmıştır. Danilovich'e göre bu gelişme, Özbekistan'ın tekstil sektöründe ihracata dönük üretim kapasitesi üzerinde baskı oluşturmuş ve imalat sanayisindeki bazı yapısal kırılganlıkları daha görünür hâle getirmiştir (Danilovich 2013, 32–33).

Bu çerçevede 2010 yılı itibarıyla Çin'in Orta Asya'ya yönelik ticaret akımlarında gözlenen yön değişikliği, 2009 sonrası sürecin değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Çin mallarının Kırgızistan'a yönelen hacmindeki artışın, Rusya, Kazakistan ve Belarus arasında yürürlüğe giren Gümrük Birliği kapsamında uygulamaya konulan ortak gümrük tarifeleriyle ilişkili olduğu değerlendirilmektedir. Bu gelişmenin, bölgesel ticaret akışlarının yönü ve yoğunluğu üzerinde belirli etkiler yarattığı ifade edilmektedir (Danilovich 2013, 33).

2009 yılı, Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinde ticaretin yanı sıra enerji ve madencilik alanlarında da yeni iş birliği girişimlerinin gündeme geldiği bir dönem olmuştur. Ağustos 2009 sonunda Özbek makamları, Orta Kızılkum bölgesinde jeolojik keşif faaliyetleri yürütmek üzere Uz–China Uran adlı Özbekistan–Çin ortak girişiminin kurulmasına onay vermiştir. Ortak girişimin, Özbekistan Devlet Jeoloji ve Mineral Kaynaklar Komitesi ile Çinli Uranium Resources Co. arasında tesis edildiği belirtilmektedir. Bu yatırım, iki ülke arasında enerji ve madencilik alanındaki uzun vadeli iş birliği eğilimlerini yansıtan somut örneklerden biri olarak değerlendirilmektedir (Podrobno.uz 2021).

Aynı yıl Orta Asya–Çin Doğal Gaz Boru Hattı'nın birinci hattının faaliyete geçirilmesi de dikkat çekici bir gelişme olmuştur. Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan üzerinden uzanan bu hat, Çin'in iç bölgelerine yönelen geniş ölçekli bir enerji iletim altyapısının parçası olarak işlerlik kazanmıştır. Özbekistan açısından söz konusu hat, transit ülke konumu ve bölgesel enerji ağlarındaki rolü bakımından stratejik önem taşımaktadır (Podrobno.uz 2021).

Danilovich'in aktardığı Çin resmî gümrük istatistiklerine göre 2009 yılında Özbekistan–Çin arasındaki toplam ticaret hacmi 1.909,9 milyon ABD doları (1,91 milyar dolar) olarak kaydedilmiştir. Bu verilere göre Çin'in Özbekistan'a ihracatı 1.560,5 milyon dolar, Özbekistan'dan ithalatı ise 349,4 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Çin kaynaklı veriler, küresel ekonomik dalgalanmalara rağmen ikili ticaret hacminin artmaya devam ettiğini göstermektedir (Danilovich 2013, 32). Danilovich, 2009 yılı için Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi'ne dayalı ticaret verisi sunmamaktadır.

Rogozhin'in Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanan değerlendirmesine göre 2009 yılında Özbekistan–Çin arasındaki toplam ticaret hacmi 2.051,4 milyon ABD doları (2,05 milyar dolar) olarak kaydedilmiştir. Aynı yıl Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 489,0 milyon dolar, Çin'den ithalatı ise 1.562,4 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu ticaret yapısı sonucunda Özbekistan, 2009 yılında Çin ile ticaretinde -1.073,4 milyon ABD doları tutarında dış ticaret açığı vermiştir (Rogozhin 2023, 48).

2009 yılına ilişkin Danilovich ve Rogozhin verileri birlikte değerlendirildiğinde, Özbekistan–Çin ticaret hacminin yaklaşık 1,9–2,1 milyar ABD doları aralığında seyrettiği görülmektedir. Kaynaklar arasında hacim farklılıkları bulunsa da, her iki veri seti de küresel ekonomik belirsizliklere rağmen ikili ticaretin büyüme eğilimini sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Bu yönüyle 2009 yılı, Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinin uluslararası ekonomik koşullara rağmen görece bir süreklilik ve dayanıklılık sergilediği bir dönemi temsil etmektedir.

2010 yılı, Özbekistan ile Çin arasındaki ekonomik iş birliğinin sektörel açıdan çeşitlenmeye başladığı ve teknoloji odaklı alanları da kapsayacak biçimde genişletilmeye çalışıldığı bir dönemi temsil etmektedir. Bu kapsamda taraflar arasında "Kaynak Dışı ve Yüksek Teknoloji Alanlarında Hükümetlerarası İş Birliği Programı" imzalanmıştır. Söz konusu program, Özbekistan ekonomisinin doğal kaynaklara dayalı yapısının ötesine geçilmesini, sanayi üretiminde teknolojik kapasitenin geliştirilmesini ve yenilikçi alanlarda iş birliğinin teşvik edilmesini amaçlamaktadır (Podrobno.uz 2021).

Bu program, Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin enerji ve hammadde odaklı iş birliğinin ötesine taşınarak bilim ve teknoloji alanlarını da içeren daha geniş ve

çok boyutlu bir çerçeveye kavuşturulmak istendiğini göstermektedir. Programın uygulanmasıyla birlikte, ikili ekonomik ilişkilerin sektörel kapsamının genişletilmesi ve daha dengeli bir yapıya yönelmesi hedeflenmiştir.

Bu süreci destekleyen önemli gelişmelerden biri, 9–10 Haziran 2010 tarihlerinde Çin Devlet Başkanı Hu Jintao'nun, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un daveti üzerine Özbekistan'a gerçekleştirdiği resmî ziyaret olmuştur. Ziyaret kapsamında yürütülen üst düzey temaslar sonucunda siyaset, ekonomi, ulaştırma, enerji ve yatırım gibi çeşitli alanları kapsayan çok sayıda anlaşma ve protokol imzalanmıştır (Podrobno.uz 2021). Söz konusu ziyaret, iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik temasların yoğunlaştığı bir döneme işaret etmektedir.

Ziyaret sırasında 9 Haziran 2010 tarihinde imzalanan "Dostluk ve İş Birliği Ortaklıklarının Kapsamlı Şekilde Derinleştirilmesine ve Geliştirilmesine İlişkin Ortak Bildiri", ikili ilişkilerin genel çerçevesini ortaya koyan temel belgelerden biri olmuştur. Bildiride ticaret hacminin artırılması, ekonomik ilişkilerde sektörel çeşitliliğin teşvik edilmesi, hammadde dışı üretim alanlarında ortaklıkların geliştirilmesi ve enerji altyapısına ilişkin iş birliğinin sürdürülmesi gibi öncelikler vurgulanmıştır. Bu yönüyle belge, tarafların ekonomik iş birliğine ilişkin stratejik yönelimlerini açık biçimde yansıtmaktadır.

Ortak bildiri, mevcut ekonomik ilişkilerin kapsamının genişletilmesine yönelik ortak iradeyi ortaya koymasının yanı sıra, iş birliğinin hangi ilkeler çerçevesinde sürdürüleceğine dair genel bir çerçeve de sunmaktadır. Bildirinin tam metni tezin Ek 1 bölümünde yer almakta olup, Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin kurumsal ve diplomatik boyutunun analiz edilmesine katkı sağlayan temel belgeler arasında değerlendirilmektedir.

Danilovich'in aktardığı Çin resmî gümrük istatistiklerine göre 2010 yılında Özbekistan–Çin arasındaki toplam ticaret hacmi 2.481,6 milyon ABD doları (2,48 milyar dolar) olarak kaydedilmiştir. Bu verilere göre Çin'in Özbekistan'a ihracatı 1.181,1 milyon dolar, Özbekistan'dan ithalatı ise 1.300,5 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Çin kaynaklı istatistikler, 2010 yılında ikili ticaretin hem hacim hem de karşılıklı akımlar

bakımından büyümeye devam ettiğini göstermektedir (Danilovich 2013, 32). Danilovich, bu yıl için Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi'ne dayalı ticaret verisi sunmamaktadır.

Rogozhin'in Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanan çalışmasına göre ise 2010 yılında Özbekistan–Çin arasındaki toplam ticaret hacmi 2.183,9 milyon ABD doları (2,18 milyar dolar) olarak kaydedilmiştir. Aynı yıl Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 931,8 milyon dolar, Çin'den ithalatı ise 1.252,0 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu ticaret yapısı sonucunda Özbekistan, 2010 yılında Çin ile ticaretinde yaklaşık 320,2 milyon ABD doları tutarında dış ticaret açığı vermiştir (Rogozhin 2023, 48). Rogozhin'in verileri, ihracattaki artışa rağmen ithalat hacminin daha yüksek seyrettiğini ve ticaret dengesinin bu çerçevede şekillendiğini ortaya koymaktadır.

2010 yılına ilişkin Danilovich ve Rogozhin verileri birlikte değerlendirildiğinde, Özbekistan–Çin ticaret hacminin yaklaşık 2,2–2,5 milyar ABD doları aralığında seyrettiği görülmektedir. Çin gümrük istatistikleri toplam hacmi daha yüksek yansıtırken, Özbekistan istatistiklerine dayanan Rogozhin verileri ticaretin bileşimine ilişkin daha ayrıntılı bir görünüm sunmaktadır.

2011 yılı, Özbekistan–Çin ilişkilerinde kurumsal, siyasi ve ekonomik boyutların eş zamanlı biçimde geliştiği ve ikili iş birliğinin daha sistematik bir çerçeveye oturtulmaya çalışıldığı bir dönemi temsil etmektedir. Bu yıl içerisinde taraflar, ikili ilişkileri geçici ve konjonktürel temasların ötesine taşıyarak daha sürdürülebilir ve kurumsallaşmış bir iş birliği zemini oluşturma yönünde çeşitli adımlar atmıştır.

Bu kapsamda Özbekistan–Çin Hükümetlerarası İş Birliği Komitesi kurulmuştur. Komite; ticaret ve ekonomi, yatırım, enerji, ulaştırma, bilimsel ve teknik iş birliği, kültürel ve insani alanlar ile güvenlik başlıklarında iş birliğinin geliştirilmesini amaçlayan çok boyutlu bir koordinasyon mekanizması olarak tesis edilmiştir. Söz konusu kurumsal yapı, iki ülke arasındaki ilişkilerin yalnızca ikili temaslar düzeyinde değil, düzenli ve kurumsal bir eşgüdüm çerçevesinde yürütülmeye başlandığına işaret etmektedir (Podrobno.uz 2021).

Bu kurumsal gelişmelere paralel olarak, 19 Nisan 2011 tarihinde Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov Çin'e resmî bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret kapsamında yapılan üst düzey görüşmelerde siyasi diyaloğun sürdürülmesi, ekonomik ve yatırım ilişkilerinin geliştirilmesi, enerji ve ulaştırma alanlarında yürütülen projelerin ilerletilmesi ile güvenlik konularında iş birliği ele alınmıştır. Bu ziyaret, iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik temasların en üst düzeyde ve düzenli biçimde devam ettirildiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Eylül 2011'de ise ikili ilişkilerin yasama boyutunun güçlendirilmesine yönelik önemli bir adım atılmış; Özbekistan Âli Meclisi Senatosu ile Çin Ulusal Halk Kongresi Daimi Komitesi arasında bir iş birliği muhtırası imzalanmıştır. Taraflar, gelişen ikili ilişkilerin yasama organları arasındaki temasların artırılması için elverişli bir zemin oluşturduğunu vurgulamış; imzalanan belgeyle parlamentolar arası iş birliğinin geliştirilmesi, karşılıklı ziyaretlerin gerçekleştirilmesi ve parlamento heyetleri arasındaki temasların süreklilik kazanması hedeflenmiştir. Bu gelişme, ikili ilişkilerin yasama diplomasisi boyutunda da kurumsal bir çerçeveye kavuşturulmaya çalışıldığını göstermektedir (Podrobno.uz 2021).

Enerji alanında ise 2011 yılı, önceki yıllarda devreye alınan altyapının genişletilmesine yönelik hazırlıkların yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Orta Asya–Çin Doğal Gaz Boru Hattı'nın Özbekistan bölümünde ilk hattın Aralık 2009'da, ikinci hattın ise Aralık 2010'da tamamlanmasının ardından, taraflar arasında daha önce varılan hükümetlerarası mutabakatlar çerçevesinde Özbekistan'ın Çin'e doğal gaz tedarikine ilişkin hedefler belirlenmiştir. Bu bağlamda, 2011 yılının sonlarından itibaren Çin Devlet Kalkınma Bankası'nın finansmanı ve Çin Ulusal Petrol Şirketi'nin (CNPC) yatırımlarıyla üçüncü hattın inşasına başlanması, enerji alanındaki iş birliğinin kurumsal ve uzun vadeli bir nitelik kazandığını göstermektedir (Danilovich 2013, 34).

Bu gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde, 2011 yılının Özbekistan–Çin ilişkilerinde siyasi temaslar, kurumsal mekanizmalar, yasama diplomasisi ve enerji iş birliği alanlarında eş zamanlı ilerlemelerin gözlendiği bütüncül bir dönem olduğu anlaşılmaktadır.

Danilovich'in Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanan değerlendirmesine göre 2011 yılında Özbekistan–Çin arasındaki toplam ticaret hacmi 2.600,0 milyon ABD doları (2,60 milyar dolar) düzeyine ulaşmıştır. Buna karşılık Danilovich'in Çin resmî gümrük istatistiklerine dayanan verileri, 2011 yılı için farklı bir niceliksel tablo sunmaktadır. Çin gümrük kayıtlarına göre iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi 2.166,3 milyon ABD doları (2,17 milyar dolar) olarak kaydedilmiş; bu tutarın 1.359,3 milyon doları Çin'in Özbekistan'a ihracatından, 807,0 milyon doları ise Özbekistan'dan Çin'e yapılan ithalattan oluşmuştur (Danilovich 2013, 32).

Rogozhin'in Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanan kapsamlı ticaret tablosu ise 2011 yılına ilişkin daha dengeli bir görünüm sunmaktadır. Rogozhin'e göre 2011 yılında toplam ticaret hacmi 2.699,5 milyon ABD doları (2,70 milyar dolar) olarak gerçekleşmiş; Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 1.302,2 milyon dolar, Çin'den ithalatı ise 1.397,2 milyon dolar seviyesinde kaydedilmiştir. Bu yapı sonucunda Özbekistan yaklaşık 95,0 milyon dolarlık sınırlı bir dış ticaret açığı vermiştir (Rogozhin 2023, 48).

Bu üç veri seti birlikte değerlendirildiğinde, 2011 yılının Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinde hacimsel büyümenin sürdüğü, ticaretin milyar dolar ölçeğinde istikrar kazandığı ve ihracat–ithalat dengesinin önceki yıllara kıyasla daha dengeli bir yapıya yaklaştığı görülmektedir. Kaynaklar arasındaki niceliksel farklılıklar ise ulusal istatistik sistemleri, gümrük muhasebesi yöntemleri ve kayıt tekniklerindeki ayrışmalardan kaynaklanmaktadır.

5–7 Haziran 2012 tarihlerinde Kerimov'un Çin'e gerçekleştirdiği resmî ziyaret, Özbekistan–Çin ilişkilerinde niteliksel bir sıçramaya işaret ederek ikili ilişkiler açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Ziyaret kapsamında imzalanan "Stratejik Ortaklığın Kurulmasına İlişkin Ortak Bildiri", taraflar arasındaki iş birliğini daha yüksek düzeyli, kurumsallaşmış ve uzun vadeli bir çerçeveye taşımıştır. Bu çerçevede, toplam değeri 5,3 milyar ABD dolarını aşan ve 45 anlaşma ile sözleşmeden oluşan mutabakat paketi, özellikle yatırım, enerji, ulaştırma ve teknoloji gibi stratejik sektörlerde ikili iş birliğinin belirgin biçimde derinleştirildiğini ortaya koymaktadır (Podrobno.uz 2021).

2012 yılına ilişkin Özbekistan–Çin ticaret verileri, kullanılan istatistiksel kaynağa bağlı olarak farklı büyüklükler ortaya koymaktadır. Danilovich, bu yıl için Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerinin bulunmaması nedeniyle Çin resmî gümrük istatistiklerine dayalı rakamları aktarmaktadır. Buna göre 2012 yılında iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi 2.874,7 milyon ABD doları (yaklaşık 2,87 milyar dolar) olarak kaydedilmiştir. Aynı kaynakta, Çin'den Özbekistan'a yapılan ihracat 1.783,1 milyon ABD doları (yaklaşık 1,78 milyar dolar), Özbekistan'dan Çin'e yapılan ithalat ise 1.091,6 milyon ABD doları (yaklaşık 1,09 milyar dolar) düzeyinde gerçekleşmiştir (Danilovich, 32).

Buna karşılık Rogozhin'in Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanan çalışmasına göre ise, 2012 yılına ilişkin daha ayrıntılı rakamlar sunmaktadır. Rogozhin'e göre 2012 yılında Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 1.463.106 bin ABD doları (yaklaşık 1,46 milyar dolar), Çin'den ithalatı ise 1.894.840 bin ABD doları (yaklaşık 1,89 milyar dolar) olarak gerçekleşmiştir. Bu çerçevede toplam ticaret hacmi 3.357.947 bin ABD doları (yaklaşık 3,36 milyar dolar) düzeyine ulaşmış; Özbekistan söz konusu yıl Çin ile ticarette 431.734 bin ABD doları (yaklaşık −0,43 milyar dolar) dış ticaret açığı vermiştir (Rogozhin 2023, 48).

Her iki kaynak birlikte değerlendirildiğinde, 2012 yılının Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinde belirgin bir hacim artışıyla birlikte ithalat ağırlıklı bir yapının güçlendiği görülmektedir. Danilovich'in Çin gümrük istatistiklerine dayanan verileri daha sınırlı bir toplam hacme işaret ederken, Rogozhin'in Özbekistan istatistiklerine dayalı hesaplamaları ticaret hacminin daha yüksek seviyelere ulaştığını ve dış ticaret açığının 2011 yılına kıyasla yeniden genişlediğini ortaya koymaktadır.

2013 yılı, Özbekistan–Çin ilişkilerinde ekonomik iş birliğinin yanı sıra kurumsal ve diplomatik boyutların da belirgin biçimde öne çıktığı bir dönemi temsil etmektedir. Bu bağlamda 2013 yılında Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in Özbekistan'a gerçekleştirdiği resmî ziyaret, ikili ilişkilerin genel çerçevesinin değerlendirilmesi açısından dikkat çekici bir gelişme olmuştur. Görüşmelerde, 1992 yılında tesis edilen diplomatik ilişkilerin geçen süre içerisindeki seyri ele alınmış; ekonomik ve ticari alanlardaki iş birliği olanakları ile bölgesel ve uluslararası gelişmeler görüşülmüştür. Ziyaret kapsamında tarafların stratejik

koordinasyonun sürdürülmesine yönelik çeşitli mutabakatlara vardığı ifade edilmektedir (Podrobno.uz 2021).

Aynı yıl Özbekistan ile Çin arasında imzalanan "Dostluk ve İş Birliği Antlaşması", iki ülke arasındaki ilişkilerin hukuki zeminini güçlendiren belgelerden biri olmuştur. Antlaşma, tarafların ilişkilerini uzun vadeli iş birliği anlayışı çerçevesinde sürdürme yönündeki iradesini yansıtırken, ikili ilişkilerin yalnızca pratik iş birliği alanlarıyla sınırlı kalmadığını, siyasi ve hukuki boyutlar da kazandığını ortaya koymaktadır (Podrobno.uz 2021).

Mart 2013'te, Çin yatırımlarıyla hayata geçirilen Peng Sheng Özbek–Çin Sanayi Parkı'na Cizzak Serbest Ekonomik Bölgesi'nin Sirderya şubesi statüsü verilmiştir. Bu kararla birlikte sanayi parkı resmî olarak serbest ekonomik bölge kapsamına alınmış; yatırımcılara vergi muafiyetleri ve çeşitli teşvikler sağlanmıştır. Söz konusu düzenleme, Özbekistan'ın sanayi ve üretim kapasitesini artırmaya yönelik politikalarıyla uyumlu bir adım olarak değerlendirilirken, Çinli yatırımcılar açısından daha elverişli bir hukuki ve kurumsal çerçevenin oluşturulmasına katkı sağlamıştır (Podrobno.uz 2021).

Rogozhin'in Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi'ne dayanan verilerine göre, 2013 yılına ilişkin Özbekistan–Çin ticaretine dair ayrıntılı ve tutarlı rakamlar sunmaktadır. Buna göre 2013 yılında Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 2.055.433 bin ABD doları (yaklaşık 2,06 milyar dolar), Çin'den ithalatı ise 2.455.090 bin ABD doları (yaklaşık 2,46 milyar dolar) olarak gerçekleşmiştir. Bu çerçevede iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi 4.510.522 bin ABD doları (yaklaşık 4,51 milyar dolar) düzeyine ulaşmıştır.

Aynı yıl itibarıyla Özbekistan, Çin ile ticarette 399.657 bin ABD doları dış ticaret açığı vermiştir (Rogozhin 2023, 48). Söz konusu veriler, 2013 yılında Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinde yüksek hacimli ve ithalat ağırlıklı bir yapının devam ettiğini; buna karşın ihracat kapasitesinde de önceki yıllara kıyasla belirgin bir artış yaşandığını göstermektedir.

2014 yılının Ekim ayı sonlarında, Özbekistan'ın Asya Altyapı Yatırım Bankası'na (AAYB) kurucu ortaklar arasında katılacağı açıklanmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin

girişimiyle kurulan AAYB, Asya bölgesinde altyapı projelerinin finansmanını desteklemeyi amaçlayan çok taraflı bir uluslararası finans kuruluşu olarak tasarlanmıştır. Özbekistan'ın bankanın hissedar yapısına dâhil olması, ülkenin bölgesel altyapı yatırımlarına yönelik finansman olanaklarına erişimini artırmaya ve çok taraflı kalkınma mekanizmalarıyla ilişkilerini geliştirmeye yönelik bir adım olarak değerlendirilmektedir (Podrobno.uz 2021).

Bu çerçevede Özbekistan'ın AAYB'nin sermaye yapısındaki payı 219,8 milyon ABD doları olarak belirlenmiştir. Bankanın temel hedefleri arasında sürdürülebilir ekonomik büyümenin desteklenmesi, refah düzeyinin artırılması ve Asya genelinde ulaştırma, enerji ve diğer üretken sektörlere yönelik altyapı yatırımlarının teşvik edilmesi yer almaktadır. Özbekistan'ın AAYB'ye katılımı, ülkenin bölgesel ekonomik ve finansal iş birliği girişimleriyle kurumsal düzeyde ilişkilendirilmesi açısından önem taşımaktadır (Podrobno.uz 2021).

Rogozhin'in Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanan değerlendirmesine göre, 2014 yılında iki ülke arasındaki toplam dış ticaret hacmi 4.520,405 milyon ABD doları (yaklaşık 4,52 milyar dolar) olarak gerçekleşmiştir. Bu tutarın 2.123,647 milyon ABD doları (yaklaşık 2,12 milyar dolar) Özbekistan'ın Çin'e ihracatından, 2.396,758 milyon ABD doları (yaklaşık 2,40 milyar dolar) ise Çin'den ithalattan oluşmuştur. Bu yapı sonucunda Özbekistan, 2014 yılında Çin ile ticaretinde yaklaşık 273,1 milyon ABD doları tutarında bir dış ticaret açığı vermiştir (Rogozhin 2023, 48).

Buna karşılık, Özbekistan Ekonomik Araştırmalar ve Reformlar Merkezi (CERR) tarafından yayımlanan 2014 tarihli raporda, ihracat kaleminin daha yüksek hesaplandığı görülmektedir. Söz konusu rapora göre Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 2.320 milyon ABD doları (yaklaşık 2,32 milyar dolar), ithalatı 2.400 milyon ABD doları (yaklaşık 2,40 milyar dolar) olarak kaydedilmiş; toplam ticaret hacmi ise 4.720 milyon ABD doları (yaklaşık 4,72 milyar dolar) düzeyine ulaşmıştır (CERR 2014).

Her iki veri seti birlikte ele alındığında, 2014 yılında Özbekistan–Çin ticaretinin yüksek hacimli bir görünüm sergilediği anlaşılmaktadır. Kaynaklar arasındaki farkın,

ağırlıklı olarak ihracat kaleminin hesaplanmasına ilişkin yöntemsel tercihlerden kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

2015 yılına ilişkin Özbekistan–Çin dış ticaret verileri, farklı kaynaklar arasında büyük ölçüde örtüşen ve tutarlı bir tablo ortaya koymaktadır. Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanan Rogozhin'in çalışmasına göre, 2015 yılında iki ülke arasındaki toplam dış ticaret hacmi 4.730 milyon ABD doları (yaklaşık 4,73 milyar dolar) düzeyine ulaşmıştır. Bu tutarın 2.472 milyon ABD doları (yaklaşık 2,47 milyar dolar) Özbekistan'ın Çin'e gerçekleştirdiği ihracattan, 2.258 milyon ABD doları (yaklaşık 2,26 milyar dolar) ise Çin'den yapılan ithalattan oluştuğu belirtilmektedir (Rogozhin 2023, 48).

Benzer şekilde, CERR tarafından yayımlanan raporda da 2015 yılı için toplam ticaret hacmi aynı düzeyde, yani 4.730 milyon ABD doları olarak kaydedilmiş; ihracat 2.472 milyon ABD doları, ithalat ise 2.258 milyon ABD doları seviyesinde gösterilmiştir (CERR 2014).

Bu veriler birlikte değerlendirildiğinde, 2015 yılında Özbekistan–Çin ticaretinde ihracat ve ithalat kalemleri arasındaki farkın oldukça sınırlı olduğu ve ikili ticaret dengesinin önceki yıllara kıyasla görece daha dengeli bir yapıya yaklaştığı görülmektedir.

Haziran 2016'da Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Özbekistan'a resmî bir devlet ziyareti gerçekleştirmiştir. Ziyaret kapsamında iki ülkenin hükümetleri ve ilgili kurumları arasında, teknik-ekonomik iş birliği, yatırım, ticaret ile petrol ve doğal gaz sektörü başta olmak üzere çeşitli alanlarda iş birliğinin geliştirilmesine yönelik belgeler imzalanmıştır. Ayrıca fikri mülkiyetin korunması gibi konuları kapsayan anlaşmaların da gündeme geldiği belirtilmektedir. Görüşmelerin ardından yapılan açıklamalarda, müzakerelerin karşılıklı anlayış çerçevesinde yürütüldüğü ve ele alınan başlıklarda tarafların tutumlarının büyük ölçüde örtüştüğü ifade edilmiştir (Podrobno.uz 2021).

Bu ziyaretin ardından Özbekistan ile Çin arasındaki ilişkilerin düzeyi "kapsamlı stratejik ortaklık" olarak tanımlanmıştır. Taraflar, uluslararası ve bölgesel konulara ilişkin görüş alışverişlerinin, çok taraflı iş birliği çerçevesinde sürdürüldüğünü belirtmiştir. Bu bağlamda Özbekistan ve Çin'in Birleşmiş Milletler, Şanghay İş birliği Örgütü ve diğer

uluslararası platformlarda karşılıklı temas ve koordinasyonlarını sürdürdüğü ifade edilmektedir (Podrobno.uz 2021).

Aynı yıl içerisinde Kamçık Geçidi'ndeki demiryolu tünelinin inşası tamamlanmıştır. Özbekistan Demir Yolları ile Çinli China Railway Tunnel Group uzmanlarının ortak çalışmasıyla hayata geçirilen projenin uzunluğu yaklaşık 19 kilometre olup, toplam maliyetinin 455 milyon ABD dolarını aştığı belirtilmektedir. Tünelin ve buna bağlı olarak inşa edilen elektrikli demiryolu hattının hizmete girmesiyle, ülkenin doğusundaki Andican, Namangan ve Fergana bölgeleri ile Özbekistan'ın başlıca sanayi merkezleri arasındaki demiryolu bağlantısının güçlendiği ifade edilmektedir. Söz konusu altyapının, ilerleyen dönemde Çin–Orta Asya–Avrupa hattını kapsayan demiryolu bağlantıları çerçevesinde değerlendirildiği belirtilmektedir (Podrobno.uz 2021).

2016 yılına ilişkin Özbekistan–Çin dış ticaret verileri, kullanılan istatistiksel kaynağa bağlı olarak sınırlı farklılıklar göstermektedir. Rogozhin'in Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanan değerlendirmesine göre, 2016 yılında iki ülke arasındaki toplam dış ticaret hacmi 4.253,565 milyon ABD doları (yaklaşık 4,25 milyar dolar) olarak gerçekleşmiştir. Bu tutarın 1.999,267 milyon ABD doları (yaklaşık 2,00 milyar dolar) Özbekistan'ın Çin'e ihracatından, 2.254,298 milyon ABD doları (yaklaşık 2,25 milyar dolar) ise Çin'den ithalattan oluştuğu görülmektedir. Bu çerçevede Özbekistan, 2016 yılında Çin ile ticaretinde 255,031 milyon ABD doları (yaklaşık −0,26 milyar dolar) tutarında dış ticaret açığı vermiştir (Rogozhin 2023, 48).

Buna karşılık, CERR tarafından yayımlanan raporda, aynı yıl için ihracat 1.990 milyon ABD doları (yaklaşık 1,99 milyar dolar), ithalat ise 2.250 milyon ABD doları (yaklaşık 2,25 milyar dolar) olarak gösterilmiştir. CERR verilerine göre toplam dış ticaret hacmi 4.250 milyon ABD doları (yaklaşık 4,25 milyar dolar) düzeyinde gerçekleşmiştir (CERR).

Her iki veri seti birlikte değerlendirildiğinde, 2016 yılında Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinin yüksek hacimli ancak ithalat ağırlıklı bir yapı sergilediği görülmektedir. Kaynaklar arasındaki farklar sınırlı düzeyde kalmakta olup, bu durum ikili ticaretin genel eğilimini ve ekonomik etkileşimin sürekliliğini değiştirmemektedir.

Şekil 2. Kerimov Döneminde (2001–2016) Özbekistan–Çin İkili Ticaret Hacminin Seyri (Milyar ABD Doları)

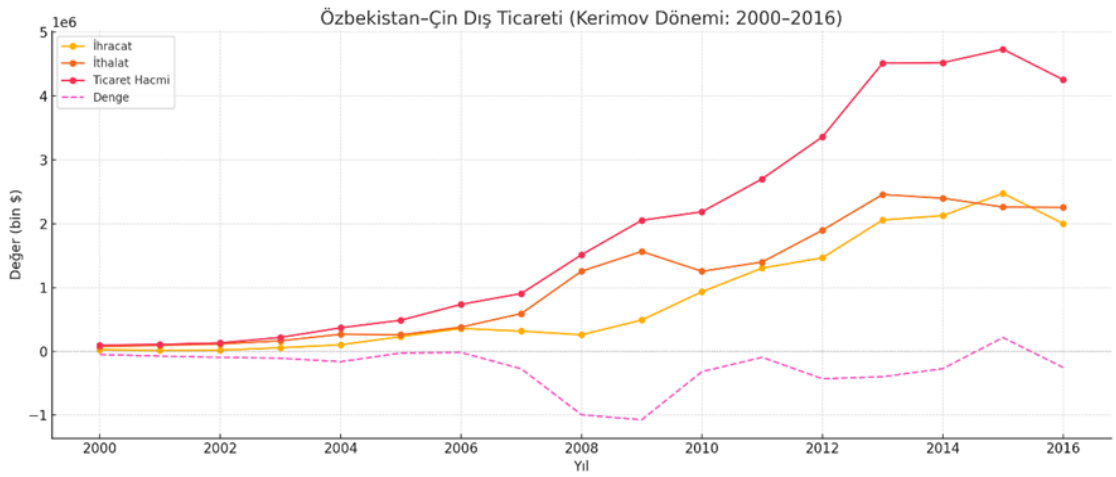

Kaynak: Şekil 2, Danilovich (2013), Savkovich (2012) ve CERR (2017) tarafından yayımlanan veriler esas alınarak hazırlanmıştır.

Şekil 2, 2001–2016 yılları arasında Çin ile Özbekistan arasındaki dış ticaret hacmindeki değişimi göstermektedir. Grafik, söz konusu dönemde ikili ticaret hacminin genel olarak artış eğiliminde seyrettiğine işaret etmektedir. 2001 yılında yaklaşık 107 milyon ABD doları düzeyinde olan ticaret hacmi, izleyen yıllarda kademeli biçimde artarak 2015 yılında 4,73 milyar ABD doları ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

2016 yılında ise bir önceki yıla kıyasla sınırlı bir gerileme gözlemlenmiş ve ticaret hacmi 4,25 milyar ABD doları düzeyine gerilemiştir. Bu dönemsel azalış, ikili ekonomik ilişkilerde kalıcı bir yapısal değişimden ziyade, küresel ekonomik koşullar ve iç piyasa dinamikleriyle ilişkili geçici bir dalgalanma olarak yorumlanmaktadır. Genel çerçevede şekil, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinin uzun vadede genişleme eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 21. Kerimov Döneminde (2001–2016) Özbekistan–Çin İkili Ticaretinin Seyri (Milyon ABD Doları)

(Rogozhin, Danilovich ve CERR verilerine dayalı)

Yıl	Toplam Ticaret Hacmi	Özbekistan'ın Çin'e İhracatı	Özbekistan'ın Çin'den İthalatı
2001	106,62	14,87	91,75
2002	130,10	17,33	112,77
2003	216,46	53,32	163,14
2004	367,13	101,47	265,66
2005	485,49	228,28	257,21

Yıl	Toplam Ticaret Hacmi	Özbekistan'ın Çin'e İhracatı	Özbekistan'ın Çin'den İthalatı
2006	734,15	356,59	377,56
2007	903,96	314,41	589,54
2008	1.510,93	257,46	1.253,47
2009	2.051,43	489,01	1.562,43
2010	2.183,86	931,85	1.252,01
2011	2.699,46	1.302,22	1.397,24
2012	3.357,95	1.463,11	1.894,84
2013	4.510,52	2.055,43	2.455,09
2014	4.520,41	2.123,65	2.396,76
2015	**4.730,39**	**2.472,25**	**2.258,14**
2016	4.253,57	1.999,27	2.254,30

Kaynak: Bu tablo, Rogozhin (2023, s. 48), Danilovich (2013) ve CERR (2017) verileri esas alınarak hazırlanmıştır.

Tablo 21, Kerimov döneminde 2001–2016 yılları arasında Özbekistan ile Çin arasındaki ikili ticaret hacminin yıllar itibarıyla gelişimini göstermektedir. Veriler, söz konusu dönemde ticaret hacminin genel olarak artış eğiliminde seyrettiğine işaret etmektedir. 2001 yılında 106,62 milyon ABD doları düzeyinde olan toplam ticaret hacmi, özellikle 2005 sonrasında daha belirgin bir artış göstermiş; 2008–2009 yıllarında 2 milyar ABD doları eşiğinin aşılmasıyla birlikte ikili ticaret hacmi daha yüksek bir ölçeğe ulaşmıştır. Bu süreçte, Özbekistan'ın Çin'e yönelik ihracatındaki kademeli artış ile Çin'den yapılan ithalatın genişlemesi ticaret hacminin yükselmesinde etkili olmuştur.

2010 sonrasında ticaret hacmindeki artış eğiliminin sürdüğü görülmektedir. 2013–2015 yılları arasında toplam ticaret hacmi 4 milyar ABD dolarının üzerine çıkmış; 2015 yılında 4.730,39 milyon ABD doları ile dönemsel en yüksek seviyeye ulaşılmıştır. 2016 yılında ise toplam ticaret hacmi 4.253,57 milyon ABD dolarına gerileyerek bir önceki yıla kıyasla sınırlı bir düşüş sergilemiştir. Bununla birlikte bu gerileme, uzun dönemli genel eğilimi değiştirmemekte; Tablo 21, Kerimov dönemi boyunca Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinin yüksek hacimli ve genişleyen bir görünüm sergilediğini ortaya koymaktadır.

3.2.3. Enerji Alanında İş Birliği Mekanizmaları

Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin en stratejik boyutunu enerji alanındaki iş birliği oluşturmuştur. Özbekistan'ın uranyum başta olmak üzere nükleer hammadde kaynakları ile Çin'in hızla artan enerji talebi arasındaki

tamamlayıcılık, ikili ilişkilerin yönünü belirleyen temel dinamiklerden biri hâline gelmiştir. Enerjinin yalnızca ekonomik büyümeyi mümkün kılan temel faktörlerden biri değil, aynı zamanda ulusal güvenlik ve devlet kapasitesinin belirleyici unsurlarından biri olması, Kerimov yönetiminin enerji sektörünü dış politikanın merkezî bileşenlerinden biri olarak konumlandırmasına yol açmıştır (Doğan & Sugözü 2023, 155–156).

Özbekistan, yaklaşık 1.300 milyar m³ doğalgaz, 110 milyon ton petrol, 1.400 milyon ton kömür ve 145.000 ton uranyum rezervine sahip olup Orta Asya'nın önemli enerji üreticilerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Doğan & Sugözü 2023, 156). Bu kaynak çeşitliliği, Çin'in artan enerji talebi ve enerji arzını çeşitlendirme hedefleri bağlamında Özbekistan'ı Pekin açısından potansiyel bir tedarikçi konumuna taşımıştır. Bu çerçevede Özbekistan, Çin'in enerji güvenliğine yönelik dışa açılım politikaları kapsamında iş birliği geliştirilen ülkeler arasında yer almıştır.

Kerimov döneminde enerji iş birliğinin kurumsal temeli, karşılıklı anlaşmalar ve ortak yatırımlar yoluyla güçlendirilmiştir. 2005 yılında uranyum arama, çıkarma ve işleme alanlarında imzalanan anlaşmalar, nükleer enerji iş birliğinin başlangıcını oluşturmuştur. Özbekistan'ın devlet tekeli konumundaki Navoi Madencilik ve Metalurji Kombinası (NMMC) ile Çinli CGNPS arasında kurulan ortaklık, Çin'in uranyum tedarik güvenliğini desteklerken Özbekistan'ın nükleer madencilik kapasitesinin geliştirilmesine katkı sağlamıştır (Doğan & Sugözü 2023, 157).

Fosil yakıtlar alanında ise iş birliği daha geniş bir ölçeğe ulaşmıştır. 2006, 2007, 2008, 2012 ve 2013 yıllarında imzalanan petrol ve doğalgaz arama–geliştirme anlaşmaları, CNPC'nin Özbekistan enerji sektöründeki etkinliğini artırmıştır. Bu süreçte Çinli şirketler, hidrokarbon sahalarında keşif ve üretim faaliyetlerini üstlenerek sektörün teknik kapasitesinin geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır (Doğan & Sugözü 2023, 157–158).

Enerji iş birliğinin en stratejik boyutunu Orta Asya–Çin Doğalgaz Boru Hattı oluşturmuştur. Aralık 2009'da faaliyete geçen bu hat aracılığıyla 2009–2017 döneminde Orta Asya–Çin Doğalgaz Boru Hattı üzerinden Çin'e toplamda 200 milyar m³'ten fazla doğalgaz sevk edilmiştir. Söz konusu proje, Çin'in tedarik çeşitliliği hedefini desteklerken Özbekistan açısından hem yüksek ölçekli ihracat gelirleri yaratmış hem de ülkenin bölgesel konumunu güçlendirmiştir (Doğan & Sugözü 2023, 158).

Kerimov döneminin sonuna doğru enerji iş birliği yalnızca fosil kaynaklarla sınırlı kalmamış, yenilenebilir enerji alanına da genişlemiştir. 2011 yılında Çin tarafından sağlanan 26,3 milyon ABD doları tutarındaki elektrik donanım hibesi, Özbekistan'ın enerji altyapısının modernizasyonuna katkı sunmuştur (Doğan & Sugözü 2023, 158–159).

Enerji alanındaki bu iş birliği, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin yalnızca niceliksel büyümesini değil, aynı zamanda ilişkilerin yapısal niteliğini de dönüştürmüştür. Enerji projeleri, kısa vadeli ticari kazançların ötesinde, uzun vadeli yatırım, altyapı ve teknik kapasite inşasını içeren bir iş birliği modeli ortaya koymuştur. Bu durum, enerji sektörünü ikili ekonomik ilişkiler içinde ayrıcalıklı bir konuma taşımış ve diğer sektörler için de referans oluşturan bir çerçeve yaratmıştır.

Ayrıca enerji iş birliği, Özbekistan'ın Çin ile ekonomik ilişkilerinde uzun vadeli, öngörülebilir ve kurumsal nitelik taşıyan bir etkileşim zemininin oluşmasına katkı sağlamıştır. Doğalgaz boru hattı gibi büyük ölçekli projeler, taraflar arasında yalnızca ticari değişimi değil; uzun vadeli planlama, teknik koordinasyon ve kurumsal eşgüdüm gerektiren bir ilişki biçimini de beraberinde getirmiştir. Bu yönüyle enerji sektörü, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin süreklilik, istikrar ve kurumsallaşma kazanmasında merkezî bir rol üstlenmiştir.

Bütüncül olarak ele alındığında, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin enerji iş birliği üç temel eksen etrafında şekillenmiştir. Birinci eksen, Çin'in artan enerji talebi karşısında Özbekistan'ın güvenilir ve sürdürülebilir bir tedarikçi olarak konumlanmasıdır. Özbekistan'ın sahip olduğu doğalgaz, uranyum ve diğer enerji kaynakları, Çin'in enerji arzını çeşitlendirme ve uzun vadeli tedarik güvenliğini sağlama hedefleriyle örtüşmüştür. Bu bağlamda Özbekistan, Çin açısından kısa vadeli bir ticari ortak olmanın ötesinde, enerji arzının sürekliliği bakımından istikrarlı ve öngörülebilir bir tedarik ülkesi olarak değerlendirilmiştir.

İkinci eksen, Çin finansmanı ve teknik kapasitesi aracılığıyla Özbekistan'ın enerji altyapısının modernizasyonunun desteklenmesidir. Kerimov döneminde imzalanan enerji anlaşmaları ve ortak projeler, Özbekistan'ın üretim ve iletim altyapısının yenilenmesine, teknik kapasitenin artırılmasına ve enerji sektöründe kurumsal yetkinliğin geliştirilmesine katkı sağlamıştır. Çinli şirketler ve finans kuruluşları tarafından sağlanan

yatırım ve teknik destek, Özbekistan'ın enerji sektöründe daha planlı ve kurumsal bir yapıya yönelmesine imkân tanımıştır.

Üçüncü eksen ise enerji sektörünün, Özbekistan–Çin ilişkilerinde stratejik niteliği belirleyen temel alanlardan biri hâline gelmesidir. Doğalgaz boru hattı projeleri, nükleer hammadde iş birliği ve uzun vadeli enerji anlaşmaları, ikili ilişkilerin diğer ekonomik alanlara kıyasla daha istikrarlı ve süreklilik arz eden bir çerçevede gelişmesini desteklemiştir. Enerji, bu yönüyle ticari-ekonomik ilişkiler içerisinde yapısal ağırlığı yüksek alanlardan biri olarak öne çıkmıştır.

Bu üç eksen birlikte değerlendirildiğinde, enerji sektörü Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin en kurumsallaşmış ve en öngörülebilir alanlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Enerji iş birliği, ikili ilişkilerin yalnızca hacimsel olarak büyümesine değil, aynı zamanda uzun vadeli planlama ve istikrar temelinde ilerlemesine katkı sağlayan merkezî bir unsur hâline gelmiştir.

Bu çerçevede enerji alanında kurumsallaşan iş birliği, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin yalnızca sektörel bir boyutunu değil, daha geniş bir ticari-ekonomik etkileşim yapısının şekillenmesine zemin hazırlayan temel bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Enerji projeleri etrafında gelişen finansman, altyapı ve teknik iş birliği mekanizmaları, ikili ekonomik ilişkilerin diğer alanlarında da benzer kurumsal kalıpların oluşmasını kolaylaştırmıştır.

Dolayısıyla enerji alanında edinilen bu deneyim, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ticari ve ekonomik ilişkilerinin yalnızca hacim artışı üzerinden değil; devlet kapasitesi, egemenlik hassasiyeti ve dış bağımlılık riskleri çerçevesinde nasıl sınırlandırıldığını göstermesi bakımından açıklayıcıdır. Bu yaklaşımın en belirgin yansımalarından biri, Çin'in 2013 yılında ilan ettiği KYİ karşısında Özbekistan'ın benimsediği temkinli tutumda gözlemlenmektedir.

Kerimov döneminde Özbekistan'ın dış politika yaklaşımı, büyük ölçüde temkinli, egemenlik merkezli ve bölgesel entegrasyon projelerine mesafeli bir karakter sergilemiştir. Bu doğrultuda Taşkent yönetimi, söz konusu girişimi dikkatle izlemekle birlikte projeye doğrudan ve aktif biçimde eklemlenmekten kaçınmıştır. Her ne kadar Çin ile ikili ilişkiler belirli bir düzeyde sürdürülmüş olsa da, Özbekistan bu dönemde bölgesel

bütünleşme girişimlerine bilinçli bir egemenlik ve rejim güvenliği önceliği çerçevesinde ihtiyatla yaklaşmış; bu tercih, bazı ekonomik ve jeostratejik fırsatların sınırlı ve kontrollü biçimde değerlendirilmesine yol açmıştır (Omonkulov, 2019: 259).

KYİ'nin ana güzergâhlarının, kuzeyde Kazakistan ve Rusya, güneyde ise Pakistan ve Orta Doğu hattı üzerinden şekillenmesi, Kerimov döneminde Özbekistan'ın söz konusu girişime yönelik benimsediği temkinli dış politika yaklaşımıyla yakından ilişkilidir. Taşkent yönetimi, egemenlik ve rejim güvenliği öncelikleri doğrultusunda KYİ'yi dikkatle izlemekle birlikte projeye doğrudan ve aktif biçimde eklemlenmekten kaçınmış; bu nedenle ülke, KYİ kapsamındaki ana ulaşım ve ticaret ağlarına sınırlı ölçüde dâhil olmuştur. Bu durum, Özbekistan'ın dışlanmasından ziyade, Kerimov döneminin kontrollü ve ihtiyatlı dış politika anlayışının bir yansıması olarak değerlendirilmelidir (Omonkulov, 2019: 259).

Bununla birlikte, Kerimov döneminde Çin ile ilişkiler tamamen durağan değildir. 1990'lı yıllardan itibaren iki ülke arasında ekonomik ilişkiler gelişme göstermiş; 2012 yılında ilişkiler stratejik ortaklık düzeyine yükseltilmiştir. Kerimov döneminde atılan stratejik temeller, 2017 yılında Mirziyoyev döneminde kapsamlı stratejik ortaklık çerçevesinin derinleştirilmesine zemin hazırlamıştır. (Omonkulov, 2019: 259–260).

Bununla birlikte, Kerimov yönetimi döneminde KYİ'ye yönelik yaklaşım temkinli kalmış; Özbekistan, projeye dâhil olmaktan ziyade gelişmeleri izleyen bir aktör konumunda kalmıştır. Özellikle ulaşım altyapısı, enerji hatları ve lojistik merkezler bağlamında Çin öncülüğünde geliştirilen projelerde Özbekistan'ın sınırlı bir rol üstlendiği görülmektedir. Bu durum, ülkenin bölgesel entegrasyon süreçlerinde pasif kalmasına ve transit potansiyelini yeterince kullanamamasına yol açmıştır (Omonkulov, 2019: 260–261).

Buna karşın, Çin–Özbekistan ilişkileri tamamen durağan olmamış; enerji alanında iş birliği gelişmiştir. Özbekistan, Çin'e doğal gaz tedarik eden ülkeler arasında yer almış ve Orta Asya–Çin doğal gaz boru hattı güzergâhı Özbekistan topraklarından geçmiştir. Bunun yanı sıra, Çin sermayesiyle hayata geçirilen altyapı projeleri, özellikle demiryolu ve enerji alanlarında dikkat çekmiştir. Ancak bu projeler, KYİ'nin bütüncül mantığına entegre bir strateji çerçevesinde değil, daha çok ikili ekonomik ilişkiler bağlamında yürütülmüştür (Omonkulov, 2019: 261–262).

Özbekistan'ın Çin ile ilişkilerinde belirgin bir dönüşümün yaşanmaması, Kerimov döneminin dış politika anlayışıyla doğrudan ilişkilidir. Rejim güvenliği, egemenlik hassasiyeti ve dış aktörlere karşı kontrollü açılım anlayışı, Taşkent'in çok taraflı ekonomik entegrasyon projelerine mesafeli yaklaşmasına neden olmuştur. Bu nedenle, KYİ'nin sunduğu ulaştırma, ticaret ve lojistik avantajlar, Kerimov döneminde tam anlamıyla değerlendirilememiştir (Omonkulov, 2019: 262–263).

Sonuç olarak Kerimov dönemi, Özbekistan'ın Çin ile ilişkilerinde stratejik temellerin atıldığı; ancak KYİgibi çok taraflı ve yüksek entegrasyon gerektiren projelere sınırlı düzeyde katılım gösterdiği bir dönem olarak tanımlanabilir. Bu durum, sonraki dönemde Mirziyoyev yönetiminin daha aktif, çok yönlü ve pragmatik bir dış politika benimsemesine zemin hazırlamıştır.

Tablo 22. Kerimov Döneminde KYİ ile Örtüşen ve Sonradan Entegre Edilen Özbekistan–Çin Ulaştırma ve Lojistik Projeleri

Proje Adı	Yılı	Açıklama	Finansman / Katkı	Stratejik Önemi
Angren–Pop Demiryolu	2013–2016	Özbekistan'ın doğu ve batı bölgeleri arasında kesintisiz demiryolu bağlantısı sağlanmıştır.	Çin Eximbank kredisi	Ulusal ulaşım entegrasyonu, bölgesel ulaştırma ağlarının sürekliliği
Kamçık Tüneli	2013–2016	19 km uzunluğuyla Orta Asya'nın en uzun kara tünellerinden biri olup zorlu coğrafi engeller aşılmıştır.	Çin mühendislik ve teknik katkısı	İç ulaşımın sürekliliği, stratejik iç lojistik kapasitenin artırılması
Orta Asya–Çin Doğalgaz Boru Hattı	2008	Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan üzerinden Çin'e doğalgaz iletimi sağlanmıştır.	Çin ve çok taraflı yatırımlar	KYİ öncesi stratejik enerji altyapısı; KYİ ile sonradan örtüşen entegrasyon
Ulaştırma ve Lojistik Alanında İş Birliğine Yönelik Temaslar	2013 sonrası	Kara ve demiryolu bağlantılarının geliştirilmesine yönelik görüşmeler ve teknik temaslar yürütülmüş, ancak KYİ çerçevesinde somut ve bağlayıcı projelere dönüşmemiştir.	Çin altyapı finansmanı ve ikili mekanizmalar (temas düzeyinde)	Özbekistan'ın KYİ'ye temkinli yaklaşımının ulaştırma alanındaki yansıması

Kaynak: Bu tablo Omonkulov (2019) Danilovich (2013), Rogozhin (2023) ve Podrobno.uz (2021) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 22'de görüldüğü üzere, Kerimov döneminde hayata geçirilen ulaştırma ve lojistik projeleri, KYİ'nin resmen ilan edildiği 2013 yılı öncesinde başlatılan altyapı yatırımları ile 2013 sonrasında KYİ ile örtüşen ve bu çerçeveye entegre edilen

girişimlerden oluşmaktadır. Angren–Pop Demiryolu ve Kamçık Tüneli gibi projeler, Özbekistan'ın iç ulaşım ağını güçlendirerek ülkenin doğu ve batı bölgeleri arasındaki fiziksel bütünlüğü pekiştirmiştir.

Buna karşılık Orta Asya–Çin Doğalgaz Boru Hattı, KYİ öncesinde inşa edilmiş olmakla birlikte, Çin'in enerji arz güvenliği ve Orta Asya'nın Çin ile bağlantısallığının artması açısından taşıdığı önem nedeniyle KYİ ile sonradan örtüşen stratejik altyapılar arasında yer almaktadır. Bu çerçevede söz konusu projeler, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin ulaştırma, lojistik ve enerji alanlarında uzun vadeli bir bölgesel bağlantısallık zemini oluşturduğunu göstermektedir.

Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ticari ve ekonomik ilişkileri, yalnızca ikili ticaret hacmindeki artış ya da yatırım projelerinin toplamı olarak ele alınamaz. Aksine bu ilişkiler; uluslararası sistemdeki güç dağılımındaki dönüşümler, Çin'in yükselen ekonomik kapasitesi ve enerji talebi ile Özbekistan'ın iç siyasal öncelikleri, egemenlik hassasiyetleri ve devlet kapasitesinin eş zamanlı etkileşimi sonucunda şekillenmiş çok katmanlı bir dış politika sürecini yansıtmaktadır. Bu yönüyle söz konusu ilişkiler, neoklasik gerçekçilik yaklaşımının sunduğu analitik çerçeve içerisinde değerlendirildiğinde daha açıklayıcı hâle gelmektedir.

Rose'un yanı sıra Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in de vurguladığı üzere, neoklasik gerçekçilik; dış politika davranışlarının yalnızca uluslararası sistemden kaynaklanan maddi baskılarla değil, bu baskıların lider algıları, iç siyasal filtreler ve devlet kapasitesi aracılığıyla nasıl yorumlandığıyla belirlendiğini ileri sürmektedir. Bu yaklaşım, ekonomik dış politika tercihlerini de sistem–devlet–lider etkileşimi temelinde analiz etmeye imkân tanımaktadır (Rose 1998; Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016).

Bu çerçevede Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ticari ve ekonomik ilişkileri, sistemik fırsatların otomatik bir yansıması değil; iç siyasal öncelikler ve liderlik düzeyindeki algılar tarafından filtrelenerek şekillendirilmiş hesaplanmış ve kontrollü bir dış politika çıktısı olarak değerlendirilebilir.

Neoklasik gerçekçiliğe göre uluslararası sistemden kaynaklanan baskılar, devletlerin dış politika davranışlarını doğrudan belirlemez; bu baskılar liderlerin tehdit ve çıkar algıları, rejim güvenliği kaygıları ve kurumsal kapasite aracılığıyla "süzülerek"

somut politikalara dönüşür. Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin yönelimini anlamak açısından bu ara değişkenlerin birlikte ele alınması gerekmektedir.

2000'li yıllarla birlikte Çin'in hızla artan ekonomik kapasitesi, enerji talebi ve Orta Asya'ya yönelik yatırım ve altyapı odaklı açılımı, bölgesel güç dengelerinde belirgin bir dönüşüm yaratmıştır. Savkovich ve Danilovich'in de ortaya koyduğu üzere, bu dönemde Çin'in Orta Asya ile geliştirdiği ekonomik ilişkiler, kredi mekanizmaları, doğrudan yatırımlar ve büyük ölçekli altyapı projeleri aracılığıyla kurumsal bir nitelik kazanmıştır (Savkovich 2012; Danilovich 2013). Bu sistemik dönüşüm, Özbekistan açısından Çin'i giderek daha cazip bir ekonomik ortak hâline getirmiştir.

Ancak neoklasik gerçekçilik perspektifinden bakıldığında, bu sistemik fırsatların Özbekistan tarafından değerlendirilme biçimi, iç siyasal filtreler tarafından belirlenmiştir. Kerimov yönetimi, ekonomik dış politikayı rejim güvenliğini ve egemenlik hassasiyetlerini zedelemeyecek biçimde şekillendirmiştir. Çin ile geliştirilen ticari ve ekonomik iş birliği, özellikle enerji ve altyapı alanlarında, iç siyasete müdahale içermeyen ve devlet kontrolünü esas alan bir ortaklık modeli sunmuştur. Çin dış politikasında vurgulanan "iç işlerine karışmama" ilkesi, bu bağlamda Kerimov yönetiminin ekonomik yakınlaşmaya olumlu yaklaşmasını sağlayan temel ara değişkenlerden biri olmuştur.

Devlet kapasitesi boyutu da bu süreçte belirleyici olmuştur. Neoklasik gerçekçilik literatüründe vurgulandığı üzere, dış politika tercihlerinin uygulanabilirliği, devletin kurumsal ve ekonomik kapasitesiyle doğrudan ilişkilidir. Kerimov döneminde Özbekistan'ın enerji, ulaştırma ve sanayi alanlarında devlet kontrolünü önceleyen kurumsal yapısı, Çin ile yürütülen ekonomik projelerin merkezi biçimde koordine edilmesini mümkün kılmıştır. Savkovich ve Danilovich'in analizleri, Çin finansmanı ve teknolojisiyle desteklenen projelerin, Özbekistan tarafından stratejik kalkınma araçları olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Lider algıları açısından Kerimov'un dış politika anlayışı, büyük güçler arasında denge kurmaya dayalı ihtiyatlı bir çizgiye dayanmıştır. Çin ile ekonomik yakınlaşma, Rusya ve Batı ile yürütülen ilişkileri dengeleyen tamamlayıcı bir unsur olarak görülmüş; bu nedenle ticari ve ekonomik ilişkiler teşvik edilirken, siyasi bağımlılık yaratabilecek

adımlardan özellikle kaçınılmıştır. Bu durum, neoklasik gerçekçiliğin lider algılarının sistemik baskıları filtrelemesi mekanizmasına açıklayıcı bir örnek sunmaktadır.

Bağımsız değişken olan sistemik dönüşüm ile ara değişkenler arasındaki bu etkileşim, somut ekonomik çıktılar üretmiştir. Rogozhin'in 2001–2016 dönemini kapsayan verileri, Özbekistan–Çin ticaret hacminin 2001 yılında yaklaşık 106 milyon ABD doları seviyesinden 2013'te 4,5 milyar ABD dolarına, 2015'te ise 4,73 milyar ABD dolarına ulaştığını göstermektedir (Rogozhin 2023, 48). Bu artış, sistemik fırsatların iç siyasal filtrelerle uyumlu biçimde değerlendirildiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Enerji projeleri, doğal gaz boru hatları ve ulaştırma altyapısı yatırımları, bu sürecin en belirgin dış politika çıktılarıdır. Orta Asya–Çin Doğal Gaz Boru Hattı'nın 2009'dan itibaren faaliyete geçmesi ve Angren–Pop Demiryolu ile Kamçık Tüneli gibi projelerin hayata geçirilmesi, ikili ekonomik ilişkilerin kurumsallaşmasında belirleyici rol oynamıştır (Danilovich 2013; Podrobno.uz 2021).

Sonuç olarak Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ticari ve ekonomik ilişkileri, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü biçimde, uluslararası sistemden kaynaklanan baskıların lider algıları, rejim güvenliği kaygıları ve devlet kapasitesi tarafından süzülmesi sonucunda şekillenmiştir. Bu sürecin ortaya çıkardığı dış politika çıktısı, yüksek hacimli ancak kontrollü, uzun vadeli ve devlet merkezli bir ekonomik ortaklık modelidir. Böylece Kerimov dönemi, Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin neoklasik gerçekçilik perspektifinden açıklanabildiği tutarlı ve analitik bir örnek sunmaktadır.

Tablo 23. Kerimov Döneminde Özbekistan–Çin Ticari ve Ekonomik İlişkilerinin Neoklasik Gerçekçilik Çerçevesinde Analitik Değerlendirilmesi

Değişken Türü	Alt Değişken / Faktör	Açıklama
Bağımsız Değişken	Küresel güç dağılımında Çin'in yükselişi	Çin'in ekonomik ve enerji temelli yükselişi, Özbekistan için yeni finansman, pazar ve altyapı ortaklıkları yaratarak güçlü bir sistemik çekim oluşturmuştur.
	ABD ve Batı'nın normatif baskıları	Demokrasi, insan hakları ve liberal reform talepleri, Özbekistan'ın daha az müdahaleci ortaklara yönelmesine neden olmuştur.
	2005 Andican sonrası Batı ile gerilim	Andican olayları sonrasında Batı ile ilişkilerin bozulması, Çin'i daha güvenli ve cazip bir alternatif hâline getirmiştir.
	ŞİÖ'nün yükselişi	ŞİÖ'nün kurumsallaşması, Çin'in bölgesel ağırlığını artırarak Özbekistan–Çin ilişkilerinin çok taraflı zeminde derinleşmesini kolaylaştırmıştır.

Değişken Türü	Alt Değişken / Faktör	Açıklama
	Çin'in enerji arz güvenliği ihtiyacı	Çin'in hızla artan enerji talebi ve tedarik çeşitlendirme stratejisi, Orta Asya'yı ve özellikle Özbekistan'ı yapısal bir enerji ortağı hâline getirmiştir.
Ara Değişkenler	Lider algısı: dış müdahaleye hassasiyet	Kerimov'un dış politikası, rejim güvenliğini tehdit etmeyen ve siyasi koşulluluk içermeyen ortaklara öncelik vermiştir.
	Rejim güvenliği ve iç istikrar önceliği	Çin'in "iç işlerine karışmama" ilkesi, ekonomik iş birliklerinin güvenli bir zeminde gelişmesini sağlamıştır.
	Ekonomik modernizasyon ve altyapı ihtiyacı	Enerji, ulaştırma ve sanayi altyapısının yenilenmesi hedefi, Çin'in kredi ve teknoloji kapasitesiyle uyumlu bir ortaklık yaratmıştır.
	Devlet kapasitesi ve yönlendirici ekonomi anlayışı	Merkeziyetçi devlet yapısı, büyük ölçekli projelerde Çin finansmanının etkin biçimde kullanılmasını mümkün kılmıştır.
	Zamanlama: 2005 sonrası fırsat penceresi	Batı ile gerilimlerin Çin'in yükselişiyle çakışması, ilişkilerin hızla derinleşmesine olanak tanımıştır.
	Yönetişim anlayışında uyum	Kalkınmaya öncelik veren ve merkeziyetçi yönetim anlayışı, taraflar arasında yönetişim anlayışı bakımından bir uyum zemini oluşturmuştur.
	Algısal filtreler: Batı risk – Çin fırsat okuması	Kerimov yönetimi Batı'yı siyasi baskı ve belirsizlik kaynağı, Çin'i ise ekonomik fırsat ve öngörülebilir ortak olarak değerlendirmiştir.
Bağımlı Değişken	Ticaret hacminde hızlı artış	İkili ticaret hacmi kısa sürede düşük seviyelerden milyar dolar düzeylerine yükselmiştir.
	Enerji iş birliğinde kurumsallaşma	Doğalgaz boru hattı projeleri ve enerji yatırımları uzun vadeli ortaklık yapısı oluşturmuştur.
	Ulaştırma ve altyapı projelerinde derinleşme	Demiryolu, tünel ve lojistik projeleri ekonomik entegrasyonu kalıcı hâle getirmiştir.
	Çin yatırımlarında artış ve SEB'lerde kurumsallaşma	Sanayi parkları ve serbest ekonomik bölgeler, Çin sermayesinin kurumsal biçimde yerleştiğini göstermiştir.
	Devlet destekli finansman ve kredi mekanizmaları	Çin Eximbank kredileri ve devlet destekli şirketler aracılığıyla yatırımlar kurumsal ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşmuştur.
	Çok taraflı platformlarda uyum	ŞİÖ çerçevesindeki iş birliği, ikili ekonomik ilişkileri bölgesel boyuta taşımıştır.
	Dış ekonomik yönelimin denge aracı olması	Çin ile ekonomik yakınlaşma, Özbekistan'ın büyük güçler arasında denge politikasını desteklemiştir.

Kaynak: Tablo, Danilovich (2013), Savkovich (2012), Podrobno.uz (2021) ve Rogozhin (2023) verileri ile oluşturulmuştur.

3.3. Güvenlik-Askeri İlişkileri

Kerimov dönemi boyunca Özbekistan–Çin ilişkilerinin askerî ve güvenlik boyutu, büyük ölçüde bölgesel istikrarın korunması, devlet egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün savunulması ile ayrılıkçılık, aşırıcılık ve terörizmle mücadele ekseninde şekillenmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya'da ortaya çıkan güvenlik boşluğu, özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren radikal hareketlerin

güç kazanmasıyla daha da belirgin hâle gelmiş; bu durum, hem Özbekistan hem de Çin açısından güvenliği dış politikanın öncelikli alanlarından biri hâline getirmiştir (Dolinovskaya 2023, 64).

Bu bağlamda Çin'in "üç kötülük gücü" olarak tanımladığı ayrılıkçılık, aşırıcılık ve terörizm, Özbekistan'ın ulusal güvenlik algısıyla büyük ölçüde örtüşmüştür. Özellikle Özbekistan İslami Hareketi ile Doğu Türkistan İslami Hareketi arasındaki bağlantılar ve bu örgütlerin Orta Asya ile Çin topraklarında yürüttüğü faaliyetler, iki ülke arasında güvenlik alanında iş birliğinin gelişmesini hızlandıran temel unsurlar olmuştur. Dolinovskaya, söz konusu yapıların Afganistan ve Pakistan'daki uzantıları aracılığıyla sınır aşan bir güvenlik tehdidi yarattığını; özellikle Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde meydana gelen terör saldırılarının, Çin açısından uluslararası güvenlik iş birliğini zorunlu hâle getirdiğini vurgulamaktadır (2023, 65–66). Bu durum, güvenliğin yalnızca ulusal önlemlerle sağlanamayacağını ortaya koymuş ve iki ülkeyi çok taraflı güvenlik mekanizmalarına yöneltmiştir.

Bu tehdit algısının sınır aşan bir nitelik kazanması, Özbekistan ve Çin açısından güvenliğin yalnızca ikili ya da ulusal araçlarla yönetilemeyeceğini ortaya koymuş; çok taraflı ve kurumsal güvenlik mekanizmalarına yönelimi hızlandırmıştır. Bu çerçevede Özbekistan'ın 2001 yılında ŞİÖ'ye katılımı, Kerimov dönemi güvenlik politikasında önemli bir eşik teşkil etmiştir. ŞİÖ, terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılıkla mücadeleyi örgütün temel amaçları arasına alarak, Özbekistan ile Çin arasında güvenlik temelli temasların çok taraflı bir zemin üzerinden yürütülmesini mümkün kılmıştır (Markova 2022, 124–125).

Özellikle 2004 yılında ŞİÖ'nün önemli kurumsal yapılarından biri olan RATS'ın Taşkent'te kurulması, Özbekistan'ın örgütün güvenlik mimarisi içindeki konumunu güçlendirmiştir. RATS bünyesinde yürütülen faaliyetler, terörizm, aşırıcılık ve ayrılıkçılıkla mücadele kapsamında bilgi paylaşımı, ortak listelerin oluşturulması ve koordinasyon mekanizmalarının işletilmesine dayanmaktadır. Bu yapı aracılığıyla Çin ile Özbekistan arasındaki güvenlik iş birliği, ikili askerî ittifaklara dayanmayan; kurumsal, kontrollü ve egemenlik hassasiyetlerini gözeten bir çerçevede sürdürülmüştür. Dolinovskaya'nın da vurguladığı üzere, söz konusu iş birliği modeli Kerimov döneminde güvenlik alanındaki temasların kapsamını belirlemiş; Özbekistan'ın ŞİÖ çerçevesinde

aktif rol almasına imkân tanırken, askerî iş birliğinin sınırlarını da net biçimde tanımlamıştır (Dolinovskaya 2023, 67–68).

Özbekistan–Çin güvenlik ilişkilerinin Kerimov dönemi boyunca öne çıkan bir diğer boyutunu Afganistan kaynaklı tehditler oluşturmuştur. Afganistan'daki kronik istikrarsızlık, yalnızca uluslararası terörizm bağlamında değil; aynı zamanda uyuşturucu kaçakçılığı ve sınır aşan suç faaliyetleri açısından da hem Özbekistan hem de Çin için ciddi güvenlik riskleri doğurmuştur. Bu tehdit ortamı, 1990'lı yılların sonlarından itibaren Orta Asya genelinde güvenliğin çok taraflı mekanizmalar aracılığıyla ele alınmasını zorunlu hâle getirmiştir. Özellikle 2001 sonrasında Afganistan'da ABD ve NATO'nun askerî varlığının artması, bölgesel güvenlik dengelerini daha da karmaşıklaştırmış; bu durum, Çin ve Özbekistan açısından ŞİÖ'nün güvenlik işlevini daha merkezi bir konuma taşımıştır (Danilovich 2013, 25–26).

Bu çerçevede Özbekistan, Kerimov yönetimi döneminde Afganistan'da barış ve istikrarın sağlanmasına yönelik bölgesel girişimleri desteklemiş; özellikle "6+2" Temas Grubu gibi çok taraflı diplomatik çözüm arayışlarını ön plana çıkarmıştır. Afganistan meselesinde askerî müdahaleden ziyade diplomatik ve bölgesel iş birliğini esas alan bu yaklaşım, Çin tarafından olumlu karşılanmış; Taşkent, Orta Asya'da güvenlik alanında istikrara katkı sunan temkinli ve güvenilir bir ortak olarak değerlendirilmiştir (Dolinovskaya 2023, 66–67).

Kerimov döneminde Özbekistan–Çin askerî ilişkilerinin önemli bir boyutunu silah ve askerî teçhizat ticareti oluşturmuştur. 2014 yılına kadar Özbekistan'ın yabancı ülkelerden yaptığı silah alımları son derece sınırlı kalmış ve SIPRI verilerine göre bu alımlar esas olarak Rusya ile sınırlı olmuştur (Dolinovskaya 2023, 69). Bu durum, Özbekistan'ın savunma alanındaki dış tedarik politikasının sınırlı, ihtiyatlı ve denge gözeten bir çerçevede yürütüldüğünü göstermektedir.

Bu çerçevede Çin ile askerî-teknik iş birliği Kerimov döneminin son safhasında sınırlı ölçüde gelişmiştir. SIPRI verilerine göre Çin, 2014 yılında Özbekistan'a ilk kez beş adet Wing Loong-1 insansız hava aracı ihraç etmiştir. Bununla birlikte Çin ile Özbekistan arasındaki silah ticareti süreklilik arz etmemiş ve hacim bakımından sınırlı kalmıştır. Buna karşın yürütülen modernizasyon programları sonucunda Özbek

ordusunun askerî kapasitesinin güçlendiği ve ülkenin Orta Asya'daki askerî konumunun pekiştiği ifade edilmektedir (Dolinovskaya 2023, 69–70).

Kerimov döneminde Çin–Özbekistan askerî ilişkileri, nicelikten ziyade kurumsal, güven artırıcı ve egemenlik hassasiyetlerini gözeten mekanizmalara dayalı bir çizgide ilerlemiştir. Terörizmle mücadele, bilgi paylaşımı, güvenlik kurumları arasındaki temaslar ve ŞİÖ çerçevesinde yürütülen istişareler, bu dönemde ikili güvenlik ilişkilerinin temelini oluşturmuştur. Özbekistan toplumunda güçlü bir Çin karşıtlığının bulunmaması ve etnik temelli gerilimlerin sınırlı kalması da bu iş birliğinin sürdürülebilirliğini destekleyen unsurlar arasında yer almıştır.

Sonuç olarak Kerimov döneminde Özbekistan–Çin askerî ve güvenlik ilişkileri, stratejik ittifak düzeyine ulaşmayan; ancak ortak tehdit algıları temelinde gelişen, ŞİÖ ve RATS merkezli, bilinçli biçimde sınırlandırılmış, ihtiyatlı ve istikrarlı bir iş birliği modeli sergilemiştir. 2016 yılına gelindiğinde bu ilişkiler, Mirziyoyev döneminde kapsamlı stratejik ortaklığa evrilecek güvenlik zeminini hazırlamış; Çin'in bölgedeki artan ekonomik ve siyasi varlığına paralel olarak, güvenliğin ikili ilişkilerde daha merkezi bir konuma yerleşmesinin önünü açmıştır.

Yukarıda ele alınan askerî ve güvenlik alanındaki iş birliği pratikleri, Özbekistan–Çin ilişkilerinin yalnızca olaylara ve kurumsal yapılara indirgenemeyeceğini; aynı zamanda uluslararası sistemin yarattığı baskılar, bölgesel tehdit algıları ve iç siyasal önceliklerin etkileşimi sonucunda şekillenen çok katmanlı bir dış politika sürecini yansıttığını göstermektedir.

Bu noktada Kerimov döneminde Özbekistan–Çin askerî ve güvenlik ilişkileri, yalnızca ortak tehditler ya da kurumsal mekanizmalar üzerinden değil; bu ilişkilerin hangi sistemik koşullar altında, hangi iç siyasal filtreler aracılığıyla ve hangi kapasite sınırları içinde şekillendiği dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Zira uluslararası sistemde artan güvenlik belirsizlikleri, bölgesel tehdit ortamı ve büyük güç rekabeti, Özbekistan'ın güvenlik tercihlerinin otomatik belirleyicisi olmamış; bu baskılar Kerimov yönetiminin liderlik algıları, rejim güvenliği öncelikleri ve devlet kapasitesi çerçevesinde süzülerek somut dış politika çıktılarına dönüşmüştür. Bu yönüyle askerî ve güvenlik alanındaki Özbekistan–Çin ilişkileri, uluslararası sistem ile iç siyasal dinamiklerin etkileşimi temelinde şekillenen kontrollü, ihtiyatlı ve bilinçli bir güvenlik yönelimi olarak ortaya

çıkmakta; bu durum söz konusu ilişkilerin neoklasik gerçekçilik perspektifiyle ele alınmasını analitik açıdan tutarlı ve anlamlı kılmaktadır.

Kerimov döneminde Özbekistan–Çin askerî ve güvenlik ilişkileri, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü biçimde, uluslararası sistemden kaynaklanan tehdit baskılarının iç siyasal öncelikler, liderlik algıları ve devlet kapasitesi aracılığıyla filtrelenmesi sonucunda şekillenmiştir. Bu dönemde güvenlik iş birliği, doğrudan ve kapsamlı bir askerî ittifak biçimi almamış; bunun yerine ortak tehdit algıları temelinde gelişen, çok taraflı ve kurumsal mekanizmalarla sınırlandırılmış bir dış politika çıktısı olarak ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede Özbekistan–Çin askerî ve güvenlik ilişkileri, neoklasik gerçekçiliğin bağımsız, ara ve bağımlı değişkenleri üzerinden analitik biçimde değerlendirilebilir.

Neoklasik gerçekçilikte dış politikanın ilk belirleyicisi, devletlerin içinde bulunduğu uluslararası sistemin sunduğu tehdit ve fırsat yapısıdır. Kerimov döneminde Orta Asya güvenlik ortamı, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan güç boşluğu ve 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren belirginleşen sınır aşan tehditler tarafından şekillenmiştir. Terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılık, bu dönemde bölgesel güvenlik gündeminin merkezine yerleşmiş; güvenliğin yalnızca ulusal sınırlar içinde yönetilemeyeceğini ortaya koymuştur.

Bu tehdit algısının bölgesel düzeyde nasıl kavramsallaştırıldığına ilişkin olarak Dolinovskaya, Çin literatüründe "üç kötülük gücü" olarak tanımlanan terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılığın yalnızca Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ni değil, aynı zamanda Özbekistan'ın iç istikrarını da doğrudan etkilediğini belirtmektedir. Özellikle Özbekistan İslami Hareketi ile Doğu Türkistan İslami Hareketi arasındaki bağlantılar ve bu yapıların Afganistan ile Pakistan'daki uzantıları, güvenliğin ulusal sınırlarla sınırlı biçimde ele alınamayacağını göstermiştir (Dolinovskaya 2023, ss. 64–66). Bu durum, Özbekistan ve Çin açısından çok taraflı güvenlik mekanizmalarına yönelimi nesnel bir zorunluluk hâline getirmiştir.

2001 sonrasında Afganistan'daki gelişmeler ve ABD ile NATO'nun bölgedeki askerî varlığının artması, Orta Asya güvenlik ortamını daha da karmaşıklaştırmış; bölge büyük güç rekabeti ile sınır aşan tehditlerin kesişim alanına dönüşmüştür. Danilovich'in de vurguladığı üzere bu dönem, Çin ile Orta Asya devletleri arasında güvenlik

konularının çok taraflı platformlarda daha merkezi bir konuma yerleştiği bir evreyi temsil etmektedir (2013, ss. 25–26). Bu bağlamda sistem düzeyindeki baskılar, Özbekistan–Çin güvenlik yakınlaşmasının temel dışsal itici gücünü oluşturmuştur.

Neoklasik gerçekçiliğe göre bu tür sistemik baskılar, doğrudan dış politika davranışına dönüşmez; iç siyasal filtreler aracılığıyla süzülerek politika çıktısına yansır. Kerimov döneminde Özbekistan'ın güvenlik politikası, devlet egemenliğinin korunması, rejim güvenliği ve askerî özerklik ilkeleri çerçevesinde şekillenmiştir. Bu bağlamda Özbekistan, güvenlik alanındaki dış iş birliğini, ulusal karar alma yetkisini zedelemeyecek ve dış askerî bağımlılık yaratmayacak biçimde yapılandırmaya özel önem atfetmiştir.

Bu yaklaşım, Özbekistan'ın Çin ile güvenlik iş birliğinin niteliğini de belirlemiştir. Dolinovskaya'nın analizine göre, Özbekistan–Çin güvenlik ilişkileri kapsamlı askerî entegrasyondan bilinçli olarak kaçınan; daha ziyade istişare, koordinasyon ve bilgi paylaşımına dayalı bir model çerçevesinde gelişmiştir (2023, ss. 67–68). Bu durum, Kerimov'un liderlik algıları ve rejim güvenliğine ilişkin hassasiyetleriyle doğrudan ilişkilidir. Kerimov yönetimi, dış aktörlerle güvenlik alanında temas kurarken askerî karar alma özerkliğinin korunmasını temel bir öncelik olarak görmüştür.

Bu çerçevede Özbekistan'ın güvenlik alanındaki dış politika tercihleri, geniş kapsamlı askerî ittifaklar yerine çok taraflı ve kurumsal platformlar üzerinden yürütülmüştür. Markova'nın da işaret ettiği üzere Çin açısından Şanghay İş birliği Örgütü, güvenlik ve istikrarın askerî ittifaklardan ziyade çok taraflı mekanizmalar aracılığıyla sağlanabileceği bir araç olarak değerlendirilmiştir (2022, ss. 124–125). Bu yaklaşım, Özbekistan'ın iç siyasal öncelikleriyle uyumlu bir iş birliği zeminini mümkün kılmıştır.

Uluslararası sistemden kaynaklanan baskılar ile iç siyasal filtrelerin etkileşimi sonucunda ortaya çıkan dış politika çıktısı, Özbekistan–Çin güvenlik iş birliğinin ŞİÖ merkezli biçimde kurumsallaşması olmuştur. Özbekistan'ın 2001 yılında ŞİÖ'ye katılımı, Kerimov döneminde güvenlik politikasının çok taraflı bir çerçeveye oturtulduğunu göstermektedir. Örgütün terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılıkla mücadeleyi temel amaçlar

arasında tanımlaması, iki ülke arasındaki güvenlik temaslarını ortak bir kurumsal zemine taşımıştır.

Bu sürecin en somut çıktılarından biri, 2004 yılında ŞİÖ Bölgesel Terörle Mücadele Yapısı'nın (RATS) Taşkent'te kurulması olmuştur. RATS aracılığıyla yürütülen bilgi paylaşımı, ortak tehdit listeleri ve koordinasyon faaliyetleri, Özbekistan–Çin güvenlik iş birliğinin askerî entegrasyondan ziyade kurumsal güven inşasına dayalı bir karakter kazanmasına katkı sağlamıştır. Dolinovskaya'ya göre bu yapı, Kerimov döneminde Özbekistan'ın ŞİÖ içindeki rolünü güçlendirmiş ve askerî iş birliğinin sınırlarını belirleyen kurumsal bir çerçeve sunmuştur (2023, ss. 67–68).

Bununla birlikte Kerimov döneminde Özbekistan–Çin askerî ve güvenlik ilişkileri, niceliksel askerî entegrasyondan ziyade, istişare ve koordinasyona dayalı bir güvenlik anlayışı çerçevesinde gelişmiştir. Afganistan kaynaklı tehditler, uyuşturucu kaçakçılığı ve sınır aşan suçlar karşısında Özbekistan'ın diplomatik ve bölgesel çözüm arayışlarını öncelemesi, Çin tarafından bölgesel istikrarı destekleyen bir tutum olarak değerlendirilmiştir (Dolinovskaya 2023, ss. 66–67). Bu yaklaşım, güvenlik iş birliğinin askerî müdahaleden çok kurumsal koordinasyon ekseninde şekillenmesine katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak Kerimov döneminde Özbekistan–Çin askerî ve güvenlik ilişkileri, neoklasik gerçekçiliğin temel varsayımlarıyla uyumlu biçimde gelişmiştir. Uluslararası sistemden kaynaklanan tehdit baskıları, Özbekistan'ın iç siyasal öncelikleri, liderlik algıları ve devlet kapasitesi tarafından filtrelenmiş; bunun sonucunda güvenlik iş birliği, stratejik askerî ittifak düzeyine ulaşmayan ancak ŞİÖ ve RATS merkezli, ihtiyatlı ve istikrarlı bir model olarak kurumsallaşmıştır. Bu yapı, 2016 sonrasında ilişkilerin daha ileri bir aşamaya taşınmasına imkân tanıyan güvenlik zeminini hazırlamıştır.

Tablo 24. Kerimov Döneminde Çin–Özbekistan Askerî ve Güvenlik İlişkilerinin Neoklasik Gerçekçilik Perspektifinden Analitik Çerçevesi

Değişken Türü	Analiz Boyutu	Kerimov Dönemi Çin–Özbekistan Askerî ve Güvenlik İlişkilerine Yansıması
Bağımsız Değişken	Uluslararası Sistem ve	Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya'da ortaya çıkan güç boşluğu, 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren sınır aşan

Değişken Türü	Analiz Boyutu	Kerimov Dönemi Çin–Özbekistan Askerî ve Güvenlik İlişkilerine Yansıması
	Bölgesel Tehdit Ortamı	terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılık tehditlerini artırmıştır. "Üç kötülük gücü" olarak tanımlanan bu tehditler, hem Özbekistan'ın iç istikrarını hem de Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ni doğrudan etkilemiş; güvenliğin yalnızca ulusal araçlarla sağlanamayacağını ortaya koyarak iki ülkeyi çok taraflı güvenlik mekanizmalarına yöneltmiştir.
Ara Değişkenler	İç Siyasal Filtreler ve Liderlik Algıları	Kerimov yönetimi, askerî tarafsızlık, devlet egemenliği ve rejim güvenliği ilkelerini temel alarak güvenlik alanındaki iş birliğini sınırlı ve kontrollü biçimde yapılandırmıştır. Liderlik algıları ve iç siyasal öncelikler, sistemik baskıları süzerek iş birliğinin kapsamını belirlemiş; dış askerî bağımlılık yaratabilecek ikili askerî ittifaklardan bilinçli olarak kaçınılmıştır.
Devlet Kapasitesi	Kurumsal ve Uygulama Kapasitesi	Özbekistan'ın askerî ve kurumsal kapasitesi, güvenlik iş birliğinin kapsamlı askerî entegrasyon yerine bilgi paylaşımı, koordinasyon ve kurumsal mekanizmalar üzerinden yürütülmesine imkân tanımıştır. Devlet kapasitesi, dış politika hedeflerinin uygulanabilirliğini sınırlayan ve yönlendiren bir unsur olarak işlev görmüştür.
Bağımlı Değişken	Dış Politika Çıktısı Olarak Askerî ve Güvenlik İş Birliği	Bu etkileşim sonucunda Özbekistan–Çin askerî ve güvenlik ilişkileri, ŞİÖ ve RATS merkezli biçimde kurumsallaşmıştır. İş birliği; bilgi paylaşımı, ortak tehdit değerlendirmeleri ve koordinasyona dayalı mekanizmalar üzerinden yürütülmüş, kapsamlı askerî ittifak düzeyine ulaşmadan ihtiyatlı ve istikrarlı bir model olarak gelişmiştir.

Kaynak: Bu tablo, Dolinovskaya (2023, ss. 64–70), Danilovich (2013, ss. 25–27) ve Markova (2022, ss. 124–126) temel alınarak hazırlanmıştır.

3.6. Sosyokültürel İlişkiler

Sosyokültürel ilişkiler, uluslararası ilişkilerin hem tarihsel hem de çağdaş boyutları açısından devletler arası etkileşimin önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Toplumlar arasındaki temasın artmasıyla birlikte kültürel ve insani iş birliği, dış politikanın tamamlayıcı alanlarından biri hâline gelmiştir. Modern uluslararası sistemde devletler, toplumsal ve kültürel etkileşimlerden tamamen yalıtılmış yapılar içinde hareket etmemekte; kültürel temaslar, ekonomik ve diplomatik ilişkilerle eş zamanlı biçimde gelişmektedir. Bu çerçevede sosyokültürel ilişkiler, yalnızca kültür politikalarının bir yansıması olarak değil, aynı zamanda devletlerin uluslararası alandaki

görünürlüğünü ve karşılıklı algıları etkileyen tamamlayıcı bir etkileşim alanı olarak ele alınmaktadır.

Özbekistan ile Çin arasındaki sosyokültürel ilişkilerin tarihsel arka planı, uzun dönemli bölgesel etkileşimlere dayanmaktadır. Özellikle tarihsel İpek Yolu güzergâhı, iki coğrafya arasında ticaretle birlikte kültürel temasların gerçekleşmesine imkân tanımış; bu temaslar, zaman içinde karşılıklı kültürel farkındalığın oluşmasına katkı sağlamıştır. Antik dönemlerden itibaren Çin'den başlayarak Orta Asya üzerinden Batı'ya uzanan ticaret ve kültür yolları, Özbek coğrafyasının kadim merkezlerinden geçerek yalnızca malların değil, aynı zamanda düşünce biçimlerinin, inanç sistemlerinin, sanatsal üretimlerin ve toplumsal yaşam pratiklerinin karşılıklı dolaşımına imkân tanımıştır. Bu bağlamda İpek Yolu, yalnızca ekonomik bir bağlantı hattı değil; farklı toplumlar arasında kültürel temasların gerçekleşmesine imkân veren tarihsel bir etkileşim alanı olarak işlev görmüştür.

Özbekistan'ın 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından Çin ile ilişkilerinde kültür, eğitim, turizm ve bilim gibi alanlarda çeşitli temaslar geliştirilmiştir. Bu alanlardaki iş birlikleri, ikili ilişkilerin siyasal ve ekonomik boyutlarını tamamlayan bir çerçeve içinde ele alınmıştır. Çin ile diplomatik ilişkilerin tesis edilmesini takiben, kültür, eğitim, turizm, bilim ve spor gibi alanlarda kurulan temaslar kısa sürede kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Gerek Kerimov gerekse Mirziyoyev dönemlerinde sosyokültürel ilişkiler, ikili iş birliğinin tamamlayıcı ve pekiştirici bir boyutu olarak ele alınmış; bu alan, siyasi ve ekonomik ilişkilerin sürdürülebilirliğini destekleyen bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Özellikle kültür ve turizm alanlarında imzalanan anlaşmalar, Özbekistan'ın Çin kamuoyunda tarihî ve kültürel açıdan zengin bir ülke olarak tanınmasına katkı sağlamış; bu durum, iki ülke arasındaki turizm hareketliliğinin artmasına da doğrudan yansımıştır.

Eğitim ve akademik alanlardaki temaslar, Özbekistan–Çin sosyokültürel ilişkilerinin süreklilik gösteren boyutlarından birini oluşturmaktadır. Karşılıklı öğrenci hareketliliği ve üniversiteler arası iş birliği, iki toplum arasında temasın artmasına katkı sağlamaktadır. Karşılıklı öğrenci değişim programları, üniversiteler arasında imzalanan iş birliği protokolleri ve ortak bilimsel araştırma projeleri, iki ülke arasındaki akademik etkileşimi derinleştirmiştir. Bu süreç, yalnızca kurumsal düzeyde ilişkilerin güçlenmesine

değil, aynı zamanda entelektüel sermayenin paylaşılmasına ve bilimsel bilgi üretiminin karşılıklı olarak desteklenmesine de zemin hazırlamıştır. Eğitim ve bilim alanındaki bu iş birlikleri, iki toplum arasındaki karşılıklı anlayışın ve uzun vadeli güven ilişkilerinin gelişmesine katkı sunan önemli bir mekanizma olarak öne çıkmaktadır.

Genel olarak sosyokültürel ilişkiler, Özbekistan–Çin ilişkilerinin çok boyutlu yapısını tamamlayan ve ikili ilişkilerin sürekliliğini destekleyen bir alan niteliği taşımaktadır. İpek Yolu'nun mirası ve her iki ülkenin zengin kültürel dokusu, bu ilişkilerin doğal bir gelişim zemini bulmasını sağlamış; bağımsızlık sonrası dönemde ise kültürel, turistik, bilimsel ve eğitimsel alanlarda kurumsal iş birliklerinin güçlendirilmesiyle bu zemin daha da genişlemiştir. Bu yönüyle sosyokültürel ilişkiler, Özbekistan–Çin ilişkilerinin çok boyutlu yapısını tamamlayan ve ikili ilişkilerin sürekliliğini destekleyen stratejik bir unsur niteliği taşımaktadır.

3.4.1. Kültürel Anlaşmalar ve Etkinlikler

Özbekistan ile Çin arasındaki kültürel ilişkiler, yalnızca resmî anlaşmalar ve dönemsel etkinliklerle sınırlı kalmamış; tarihsel temaslar ve toplumlar arası etkileşimler üzerinden şekillenen çok boyutlu bir alan oluşturmuştur. Bu bağlamda, İpek Yolu güzergâhında yer alan Semerkant, Buhara, Hive ve Fergana gibi tarihî şehirlerin Çin yazılı kaynaklarında erken dönemlerden itibaren anılması, iki toplum arasındaki kültürel temasların tarihsel derinliğine işaret etmektedir. Han Hanedanlığı döneminde elçi ve seyyah Zhang Qian'ın aktardıklarıyla somutlaşan bu tarihsel bağlar, Orta Asya ile Çin arasında yalnızca ticari değil, aynı zamanda kültürel ve teknik bilginin dolaşımına da zemin hazırlamıştır (Nurullaeva, t.y.: 1).

Bu süreçte kâğıt yapımı ve metal işçiliği gibi bazı teknik bilgi ve üretim pratiklerinin Orta Asya'ya ulaştığı; buna karşılık Orta Asya menşeli bilimsel ve entelektüel birikimin Çin'e taşındığı yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır. Bu karşılıklı dolaşım, kültürel etkileşimin tek yönlü değil, karşılıklı bir karakter taşıdığını göstermektedir (Nurullaeva, t.y.: 1).

Kerimov döneminde bu tarihsel miras, çağdaş kültürel diplomasi araçlarıyla yeniden anlamlandırılmıştır. Özellikle 1994 yılında Taşkent ile Şanghay arasında tesis edilen kardeş şehir ilişkisi, kültürel ve insani etkileşimin yerel düzeyde

kurumsallaştırılmasına imkân tanımış; halklar arası temasların sürekliliğini sağlayan önemli bir mekanizma işlevi görmüştür. Bu tür yerel iş birlikleri, resmî diplomatik ilişkilerin ötesine geçerek karşılıklı kültürel algıların güçlenmesine katkı sunmuş; Özbekistan–Çin ilişkilerinde kültürün tamamlayıcı ve pekiştirici bir unsur olarak öne çıkmasını sağlamıştır. Bu yönüyle kültürel anlaşmalar ve etkinlikler, iki ülke ilişkilerinde tarihsel süreklilik ile modern dış politika hedefleri arasında bağ kuran tamamlayıcı bir etkileşim alanı niteliği taşımaktadır.

Bu tarihsel ve kültürel arka planın somutlaşması açısından, Özbekistan ile Çin arasındaki sosyokültürel ilişkilerin kurumsal bir çerçeveye oturtulması sürecinde 1990'lı yıllar belirleyici bir dönem olmuştur. Bu bağlamda, 1998 yılında "Özbekistan–Çin Dostluk Derneği"nin kurulması, iki ülke arasındaki kültürel ve insani etkileşimin toplumsal düzeyde derinleştirilmesine yönelik önemli bir adım olarak öne çıkmaktadır. Günümüzde yüzlerce üyeye sahip olan dernek; devlet kurumlarının yöneticileri, girişimciler, kültür ve sanat insanları, sporcular, gazeteciler ve gençlik temsilcilerinden oluşan geniş bir toplumsal tabanı bünyesinde barındırmaktadır (Podrobno.uz, 2021). Bu yapısıyla dernek, ikili ilişkilerin yalnızca resmî diplomasi kanallarıyla sınırlı kalmamasını sağlayan etkili bir sivil diplomasi mekanizması işlevi görmektedir.

Kuruluşundan itibaren geçen süreçte Özbekistan–Çin Dostluk Derneği tarafından hayata geçirilen çok sayıda proje, iki ülke arasında halklar arası diplomasinin ve kültürel–insani iş birliğinin geliştirilmesine katkı sunmuştur. Gerçekleştirilen bu faaliyetler, karşılıklı kültürel tanınırlığın artırılmasının yanı sıra, toplumlar arasında uzun vadeli güven ve anlayışın tesis edilmesine hizmet etmiştir. Bu yönüyle dernek, Özbekistan–Çin ilişkilerinin sosyokültürel boyutunda tamamlayıcı ve destekleyici bir rol üstlenmiştir.

İkili ilişkilerin kurumsallaşmasında bir diğer önemli adım ise 1999 yılında Özbekistan ve Çin arasında imzalanan "Dostluk ve İş Birliğinin Daha da Geliştirilmesine İlişkin Ortak Bildiri" olmuştur. Söz konusu belgenin imzalanması, iki ülke arasındaki ilişkilerin yalnızca kültürel alanda değil, siyasi, ekonomik ve insani boyutlarda da istikrarlı bir şekilde geliştiğinin açık bir göstergesi niteliğindedir (Podrobno.uz, 2021). Bu bildiri, Özbekistan–Çin ilişkilerinin çok yönlü yapısını pekiştirirken, kültürel ve insani iş birliğinin ikili ilişkilerde kalıcı bir unsur olarak konumlandırılmasına da katkı sağlamıştır.

Özbekistan–Çin arasındaki sosyokültürel etkileşimin sembolik düzeyde derinleştiğini gösteren önemli gelişmelerden biri, 2003 yılında Çin'in Çangçun (Changchun) kentinde Özbek kültürünün seçkin bir temsilcisi olan büyük minyatür ustası Kamoliddin Behzod adına bir anıtın açılması olmuştur. Bu anıt, Çin'de Özbek kültürünü temsil eden ilk kültürel anıt olma niteliğini taşımakta olup, iki ülke arasındaki tarihsel ve kültürel bağların karşılıklı tanınması açısından dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir (Podrobno.uz, 2021).

Orta Çağ İslam sanatının en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Kamoliddin Behzod, minyatür sanatının gelişiminde belirleyici bir rol oynamış; Ali Şîr Nevai ve Câmî gibi dönemin büyük düşünür ve sanatçılarıyla aynı entelektüel çevrede yer almıştır. Behzod'un sanatsal yaklaşımı, gerçekliğe dayalı tasvir anlayışı, peyzajın daha somut bir biçimde ele alınması ve insan ile hayvan figürlerinin hareket hâlinde gerçekçi bir şekilde yansıtılmasıyla öne çıkmaktadır. Bu özellikleri sayesinde Batı sanat literatüründe "Doğu'nun Raffaello'su" olarak anılan Kamoliddin Behzod, yalnızca Özbek kültür mirasının değil, dünya sanat tarihinin de önemli figürlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Çangçun'da Behzod adına bir anıtın dikilmesi, Özbekistan'ın tarihî ve sanatsal mirasının Çin kamuoyunda tanıtılmasına katkı sağlamış; aynı zamanda iki ülke arasındaki kültürel diyaloğun somut ve kalıcı bir sembolü hâline gelmiştir. Bu tür kültürel semboller, Özbekistan–Çin ilişkilerinde sosyokültürel boyutun yalnızca resmî anlaşmalarla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda ortak tarih ve kültürel miras üzerinden inşa edilen uzun vadeli bir etkileşim alanına dönüştüğünü göstermektedir.

2005 yılında Kerimov'un Çin'e gerçekleştirdiği devlet ziyareti, iki ülke arasındaki ilişkilerin kapsamlı biçimde derinleştirilmesi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ziyaret kapsamında yapılan görüşmeler sonucunda taraflar, karşılıklı çıkarlara dayalı iş birliğinin çeşitli alanlarda geliştirilmesi ve devletler arası dostluk, iş birliği ve ortaklık ilişkilerinin niteliksel olarak yeni bir düzeye taşınması konusunda mutabakata varmıştır. Bu çerçevede Kerimov, Çin'i Özbekistan'ın güvenilir bir dostu ve dostane bir komşusu olarak nitelendirmiş; Taşkent'in bağımsızlığını ilan ettiği tarihten itibaren Pekin ile yakın dostluk ilişkilerini ve karşılıklı faydaya dayalı iş birliğini istikrarlı biçimde sürdürdüğünü vurgulamıştır (Podrobno.uz, 2021).

Söz konusu ziyaret sırasında toplam 13 anlaşmanın imzalanmış olması, Özbekistan–Çin ilişkilerinin yalnızca siyasal düzeyde değil, teknik, ekonomik ve kurumsal alanlarda da derinleştiğini ortaya koymaktadır. Teknik-ekonomik iş birliği ile gümrük alanında karşılıklı yardım konularını kapsayan bu anlaşmalar, ikili ilişkilerin kurumsallaşma sürecini hızlandırırken, kültürel ve insani iş birliğinin de daha geniş bir çerçevede ele alınmasına zemin hazırlamıştır. Bu yönüyle 2005 yılı ziyareti, Kerimov dönemi Özbekistan–Çin ilişkilerinde çok boyutlu iş birliğinin güçlendiği ve sosyokültürel ilişkilerin siyasi ve ekonomik ilişkilerle birlikte ilerlediği önemli bir aşamayı temsil etmektedir.

Özbekistan–Çin kültürel ilişkilerinin önemli göstergelerinden biri, 2011 yılında Çin'de düzenlenen "Özbekistan Kültür Günleri" olmuştur. Pekin ve Şian gibi tarihî İpek Yolu şehirlerinde gerçekleştirilen etkinlikler kapsamında, Özbekistan'dan sanatçılar, müzisyenler ve kültür insanlarından oluşan bir heyet Çin'i ziyaret etmiş; konserler, sanatsal gösteriler ve kültürel temaslar aracılığıyla Özbek kültürel mirası Çin kamuoyuna tanıtılmıştır (Podrobno.uz 2011). Bu bağlamda Kültür Günleri, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinde kültür ve sanatın, tarihsel İpek Yolu mirası üzerinden şekillenen uzun vadeli karşılıklı anlayışı destekleyen araçlardan biri olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Kerimov'un 5–7 Haziran 2012 tarihlerinde Çin'e gerçekleştirdiği resmî ziyaret, Özbekistan–Çin ilişkilerinin gelişiminde stratejik nitelik taşıyan önemli bir aşama olarak öne çıkmaktadır. Bu ziyaret, ikili ilişkilerin yalnızca mevcut iş birliği alanlarını derinleştirmekle kalmadığını, aynı zamanda ilişkilerin yapısal olarak daha ileri bir düzeye taşındığını göstermiştir. Ziyaretin en dikkat çekici sonucu, Özbekistan ile Çin arasında stratejik ortaklığın tesis edilmesine ilişkin Ortak Deklarasyonun imzalanması olmuştu. (Podrobno.uz, 2021).

Söz konusu ziyaret kapsamında ayrıca toplam 5,3 milyar ABD doları tutarında 45 anlaşma ve sözleşmenin imzalanmış olması, ikili ilişkilerin kapsam ve yoğunluk bakımından niteliksel bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koymaktadır. Bu anlaşmalar, ekonomik ve teknik alanların yanı sıra, uzun vadeli iş birliğini destekleyen kurumsal ve insani boyutları da içermiş; böylece Özbekistan–Çin ilişkileri çok boyutlu bir stratejik çerçeveye kavuşmuştur. 2012 yılı ziyareti, Kerimov döneminde şekillenen Özbekistan–

Çin ilişkilerinin, karşılıklı güven, kurumsallaşma ve stratejik uyum temelinde yeni bir safhaya geçtiğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

2013 yılı, Özbekistan–Çin ilişkilerinin kurumsal derinlik ve stratejik yönelim bakımından belirgin biçimde pekiştiği bir dönem olmuştur. Bu çerçevede iki ülke arasında imzalanan Dostluk ve İş Birliği Antlaşması, ilişkilerin geçici ve dönemsel çıkarların ötesine taşındığını ve karşılıklı güvene dayalı kalıcı bir iş birliği anlayışıyla ele alındığını göstermiştir. Antlaşma, siyasal ve ekonomik alanların yanı sıra sosyokültürel boyutu da kapsayan bütüncül bir yaklaşım ortaya koyarak, ikili ilişkilerin uzun vadeli ve sürdürülebilir bir çerçevede ilerleyeceğini teyit etmiştir. Aynı dönemde Çin tarafından ilan edilen KYİ Özbekistan tarafından desteklenmesi ise bu kurumsal çerçevenin pratik bir tamamlayıcısı niteliğini taşımıştır (Podrobno.uz, 2021). Tarihsel İpek Yolu güzergâhında yer alan Özbekistan açısından söz konusu girişim, tarihsel ve kültürel etkileşimin yeniden canlandırılmasına imkân veren önemli bir açılım olarak değerlendirilmiştir.

Mart 2013'te Özbek–Çin Peng Sheng Sanayi Parkı'na, Cizzak Özel Ekonomik Bölgesi kapsamında Sırderya'da faaliyet gösterme statüsünün verilmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin yalnızca ekonomik iş birliğiyle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda uzun vadeli toplumsal ve kültürel etkileşimi destekleyen bir kurumsal zemin oluşturduğunu göstermiştir. Bu düzenleme, Özbek ve Çinli kurumlar, uzmanlar ve çalışanlar arasında artan temasın önünü açarak, karşılıklı deneyim paylaşımını ve iş kültürlerinin etkileşimini teşvik eden bir ortam yaratmıştır (Podrobno.uz, 2021).

Söz konusu alanın sağladığı idari kolaylıklar ve kurumsal destek mekanizmaları, Özbekistan ile Çin arasında yalnızca yatırım ilişkilerini değil, aynı zamanda çalışma kültürü, kurumsal işleyiş ve mesleki etkileşim gibi sosyokültürel unsurları da güçlendirmiştir. Bu çerçevede Peng Sheng Sanayi Parkı, ekonomik iş birliğinin ötesinde, iki toplum arasında gündelik temasların arttığı, karşılıklı anlayışın ve kültürel yakınlaşmanın derinleştiği bir etkileşim alanı olarak değerlendirilebilir. Böylece söz konusu girişim, Özbekistan–Çin ilişkilerinde sosyokültürel boyutun kurumsal düzeyde desteklenmesine katkı sunan tamamlayıcı bir unsur hâline gelmiştir.

Haziran 2016'da Xi Jinping'in Özbekistan'a gerçekleştirdiği devlet ziyareti, Kerimov döneminin son aşamasında Özbekistan–Çin ilişkilerinde oluşan karşılıklı

anlayış ve kurumsal süreklilik iklimini yansıtan önemli bir temas olarak değerlendirilebilir (Podrobno.uz, 2021). Ziyaret kapsamında Xi Jinping ile Kerimov arasında gerçekleştirilen görüşmelerin karşılıklı güven ortamında ve yapıcı bir çerçevede yürütüldüğünün vurgulanması, ikili ilişkilerin yalnızca resmî belgeler üzerinden değil, aynı zamanda ortak algı ve diyalog kültürü üzerinden de ilerlediğini göstermektedir. Ele alınan başlıklarda tarafların tutum ve değerlendirmelerinin büyük ölçüde örtüşmesi, uzun yıllara yayılan temaslar sonucunda karşılıklı tanınırlığın ve iletişim kanallarının olgunlaştığına işaret etmektedir.

Bu çerçevede Haziran 2016 ziyareti, Özbekistan–Çin ilişkilerinde sosyokültürel zeminin istikrarlı biçimde pekiştiğini ve bu birikimin sonraki döneme aktarılmasını mümkün kılan bir eşik oluşturmuştur. Karşılıklı güven, yapıcı diyalog ve ortak anlayış vurgusu, iki ülke arasındaki ilişkilerin bireysel liderliklerden bağımsız olarak kurumsal ve toplumsal düzeyde sürdürülebilir bir nitelik kazandığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Kerimov döneminde Özbekistan–Çin sosyokültürel ilişkilerinin tarihsel miras, kurumsallaşma ve karşılıklı anlayış ekseninde istikrarlı bir biçimde geliştiği görülmektedir. Kültürel temaslar, halklar arası etkileşim ve sembolik girişimler aracılığıyla şekillenen bu süreç, ikili ilişkilerin yalnızca siyasal ve ekonomik düzeyle sınırlı kalmadığını; aynı zamanda toplumsal ve insani boyutta da derinlik kazandığını ortaya koymuştur. Kerimov döneminin sonuna gelindiğinde oluşan bu sosyokültürel birikim, Özbekistan–Çin ilişkilerinin sürekliliğini destekleyen tamamlayıcı bir zemin oluşturmuş ve sonraki yıllarda eğitim, turizm ve diğer insani iş birliği alanlarında geliştirilecek ilişkiler için yapısal bir temel hazırlamıştır.

3.4.2. Eğitim ve Akademik İş birlikleri

Sosyokültürel ilişkilerin temel bileşenlerinden birini oluşturan eğitim ve akademik iş birliği, Kerimov dönemi Özbekistan–Çin ilişkilerinde uzun vadeli etkileşimi mümkün kılan önemli alanlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde iki ülke arasında tesis edilen üniversiteler arası temaslar, öğrenci ve akademisyen değişim programları ile bilimsel araştırma alanındaki iş birlikleri, yalnızca kurumsal ilişkilerin gelişimine katkı sağlamakla kalmamış; aynı zamanda karşılıklı bilgi paylaşımını ve entelektüel etkileşimi de güçlendirmiştir.

Bu çerçevede eğitim alanındaki iş birlikleri, devletler arası ilişkilerin resmî boyutunu tamamlayan ve toplumlar arası etkileşimi derinleştiren bir mekanizma işlevi görmüştür. Akademik temaslar aracılığıyla kurulan bu etkileşim alanı, Özbekistan–Çin ilişkilerinin sürdürülebilirliğini destekleyen ve karşılıklı anlayışın kurumsal bir zeminde gelişmesine katkı sunan tamamlayıcı bir unsur niteliği taşımaktadır.

Bu çerçevede Özbekistan ile Çin arasındaki yükseköğretim iş birliğinin hukuki ve kurumsal zemini, Kerimov döneminde atılan somut adımlarla şekillenmiştir. İki ülke arasındaki eğitim alanındaki iş birliği, 8 Kasım 1999 tarihinde Özbekistan Yüksek ve Orta Özel Eğitim Bakanlığı ile Çin Eğitim Bakanlığı arasında imzalanan eğitim alanında iş birliği anlaşması ile resmî bir çerçeveye kavuşturulmuştur. Söz konusu anlaşma, üniversiteler arası ilişkilerin geliştirilmesi, öğrenci ve akademisyen değişim programlarının hayata geçirilmesi ve ortak eğitim faaliyetlerinin yürütülmesi için kurumsal bir temel oluşturmuştur (Sa'dullaeva 2023, 163). Bu hukuki düzenleme, Özbekistan–Çin ilişkilerinde eğitim ve akademik iş birliğinin geçici veya dönemsel temasların ötesine taşınarak sürdürülebilir ve uzun vadeli bir etkileşim alanı hâline gelmesini sağlamış; sosyokültürel ilişkilerin kurumsallaşmasında belirleyici bir rol oynamıştır.

Kerimov döneminde Özbekistan ile Çin arasındaki eğitim ve akademik iş birliklerinin kurumsallaşmasında 2005 yılı önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu kapsamda Mayıs 2005'te Taşkent'te, ülkede ilk kez Çin dili ve kültürünün öğretimine odaklanan Konfüçyüs Enstitüsü faaliyete geçirilmiştir. Taşkent Devlet Şarkiyat Enstitüsü ile Lanzhou Üniversitesi iş birliğinde kurulan enstitü, Çin dili ve kültürünün sistematik biçimde öğretilmesini amaçlamış; bunun yanı sıra Çin ve Özbek ulusal bayramlarına adanmış kültürel-eğitsel etkinlikler, müzik ve halk dansları yarışmaları ile tematik akademik çalışmalar aracılığıyla kültürler arası etkileşimi desteklemiştir (Podrobno.uz, 2021). Bu yönüyle enstitü, yalnızca dil öğretimiyle sınırlı kalmayan, eğitim temelli bir kültürel temas alanı oluşturmuştur.

Aynı yılın Eylül 2005'inden itibaren, Çin Merkez Milliyetler Üniversitesi bünyesinde Özbek dili kürsüsünün faaliyete başlaması, eğitim alanındaki karşılıklı etkileşimin iki yönlü bir nitelik kazandığını göstermektedir. Çin'de Özbek dilinin akademik düzeyde öğretilmesi, Çin tarafının Özbekistan'ın kültürel yapısını, dilsel

özelliklerini ve toplumsal dinamiklerini daha yakından tanıma yönündeki ilgisini ortaya koymuştur (Podrobno.uz, 2021). Bu gelişme, Özbekistan–Çin ilişkilerinde eğitim ve akademik iş birliklerinin yalnızca öğrenci ve akademik değişimiyle sınırlı kalmadığını; karşılıklı dil ve kültür öğretimi üzerinden uzun vadeli bir entelektüel etkileşim zemini oluşturduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

2007 yılında Taşkent'te Dünya Ekonomisi ve Diplomasi Üniversitesi bünyesinde Çin Dili Merkezi'nin açılması, Özbekistan–Çin ilişkilerinde eğitim ve kültürel etkileşimin kurumsal düzeyde güçlendiğini gösteren önemli bir gelişme olmuştur. Söz konusu merkezin faaliyete geçmesi, iki ülkenin kültür ve eğitimi, siyaset ve ekonomiyle birlikte eş zamanlı olarak geliştirilmesi gereken insani alanlar olarak değerlendirdiğini ortaya koymuştur. Çin dilinin öğretimine yönelik bu kurumsal adım, Özbekistan'da Çince eğitiminin niteliğinin yükseltilmesine katkı sağlarken, aynı zamanda Çin çalışmaları ve kütüphane-akademik araştırmaların gelişmesi için elverişli bir zemin oluşturmuştur (Podrobno.uz, 2021). Bu yönüyle merkez, Kerimov döneminde eğitim temelli sosyokültürel ilişkilerin derinleşmesine hizmet eden tamamlayıcı bir unsur niteliği taşımaktadır.

2012 yılından itibaren Pekin Yabancı Diller Üniversitesi bünyesinde Özbek dilinin seçmeli ders olarak okutulmaya başlanması, Özbekistan–Çin eğitim ve akademik ilişkilerinde karşılıklı dil öğretimine dayalı etkileşimin yeni bir aşamaya taşındığını göstermektedir. Çin'in köklü dil ve diplomasi eğitim kurumlarından biri olan bu üniversitede Özbek dilinin müfredata dâhil edilmesi, Çin tarafının Özbekistan'ın dilsel ve kültürel yapısına yönelik akademik ilgisini kurumsal düzeyde ortaya koymuştur. Söz konusu uygulama, yalnızca dil öğretimine katkı sağlamakla kalmamış; aynı zamanda geleceğin Çinli diplomatları, akademisyenleri ve uzmanları açısından Özbekistan'ın tarihsel, toplumsal ve kültürel dinamiklerinin daha iyi anlaşılmasına zemin hazırlamıştır (Podrobno.uz, 2021). Bu gelişme, Kerimov döneminde eğitim alanındaki iş birliklerinin uzun vadeli ve karşılıklı anlayışı güçlendiren bir nitelik kazandığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

15 Mayıs 2013 tarihinde Şanghay'da Çin sınırları içinde ilk kez Özbekistan Araştırmaları ve Eğitimsel Değişim Merkezi'nin açılması, Özbekistan–Çin akademik ilişkilerinin kurumsal derinlik kazandığını gösteren önemli bir gelişme olmuştur. Şanghay

Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren ŞİÖ Kamu Diplomasisi Araştırma Enstitüsü temelinde kurulan merkez, iki ülkenin uzman ve akademik çevreleri arasında düzenli görüş alışverişine imkân tanıyan ilk kurumsal platform niteliğini taşımaktadır. Bu yapı, Özbekistan ve Çin'den araştırmacıların ortak projeler geliştirmesine ve eğitim temelli iş birliklerinin entelektüel bir zeminde şekillenmesine katkı sağlamıştır (Podrobno.uz, 2021).

Merkezin faaliyete geçmesi, eğitim ve akademik iş birliklerinin yalnızca üniversiteler arası temaslarla sınırlı kalmadığını; aynı zamanda uzman toplulukları ve düşünsel üretim süreçlerini kapsayan daha geniş bir etkileşim alanına dönüştüğünü göstermektedir. Bu çerçevede söz konusu merkez, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinde akademik diyaloğun ve eğitimsel değişim mekanizmalarının kurumsallaşmasına katkı sunan tamamlayıcı bir unsur olarak değerlendirilebilir.

2014 yılında Semerkant'ta ikinci Konfüçyüs Enstitüsü'nün faaliyete başlaması, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin eğitim ve akademik ilişkilerinin coğrafi olarak genişlediğini ve kurumsal derinlik kazandığını gösteren önemli bir gelişme olmuştur. Enstitünün kurulmasına ilişkin kararın 2013 yılında gerçekleştirilen üst düzey temaslar sırasında alınmış olması, eğitim alanındaki iş birliklerinin siyasal diyalogla eş zamanlı biçimde ilerlediğini ortaya koymaktadır. Semerkant Devlet Yabancı Diller Enstitüsü bünyesinde faaliyet gösteren bu merkez, Çin dili ve edebiyatının öğretimi, bilimsel araştırmaların desteklenmesi ve halk diplomasisinin geliştirilmesi gibi temel alanlarda etkinlik göstermiştir (Podrobno.uz, 2021).

Semerkant Konfüçyüs Enstitüsü'nün faaliyete geçmesi, Çin dili ve kültürünün Özbekistan'daki öğretim altyapısının güçlendirilmesine katkı sağlarken, aynı zamanda iki ülke halkları arasında karşılıklı anlayışın ve kültürel etkileşimin derinleşmesine hizmet etmiştir (Podrobno.uz, 2021). Bu yönüyle enstitü, Kerimov döneminde eğitim temelli sosyokültürel ilişkilerin yalnızca başkentle sınırlı kalmadığını, ülke geneline yayılan kurumsal bir nitelik kazandığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

2014-2015 eğitim-öğretim yılında Taşkent Devlet Şarkiyat Üniversitesi bünyesinde "Çin Çalışmaları (Sinoloji)" Fakültesi'nin açılması, Özbekistan–Çin akademik ilişkilerinin kurumsal ve disipliner düzeyde derinleştiğini gösteren önemli bir gelişme olmuştur. Söz konusu fakültenin kurulması, Çin dili, tarihi ve kültürüne yönelik

uzman yetiştirme sürecinin daha sistematik bir yapıya kavuşturulmasına katkı sağlamış; bu alandaki akademik eğitimin niteliksel olarak geliştirilmesine imkân tanımıştır (Podrobno.uz, 2021).

Fakülte bünyesinde yürütülen çalışmalar, yalnızca dil öğretimiyle sınırlı kalmayarak Doğu halklarının tarih ve kültürüne ilişkin bilimsel araştırmaların genişletilmesini ve derinleştirilmesini hedeflemiştir. Bu çerçevede "Çin Çalışmaları" Fakültesi, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin eğitim ve akademik boyutunun güçlendirilmesine katkı sunan, uzun vadeli entelektüel etkileşimi destekleyen kurumsal bir yapı olarak değerlendirilebilir.

Kerimov döneminde Özbekistan–Çin eğitim ve akademik ilişkileri, yalnızca ikili düzeyde değil, aynı zamanda ŞİÖ çerçevesinde şekillenen çok taraflı etkileşim ortamından da beslenmiştir. ŞİÖ'nün kültürel ve insani iş birliğini teşvik eden yaklaşımı, üye ülkeler arasında eğitim alanındaki temasların kurumsallaşmasını kolaylaştırmış; dil öğretimi, akademik araştırmalar ve uzman yetiştirme süreçleri için elverişli bir zemin oluşturmuştur. Bu bağlamda Özbekistan ile Çin arasındaki eğitim temelli iş birlikleri, yalnızca karşılıklı ihtiyaçların bir sonucu olarak değil, aynı zamanda bölgesel düzeyde paylaşılan güvenlik, istikrar ve kültürel yakınlaşma anlayışının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Eğitim ve akademik alan, bu yönüyle ŞİÖ çerçevesinde geliştirilen iş birliğinin yumuşak ve sürdürülebilir boyutlarından biri hâline gelmiştir.

Bu gelişmeler, Özbekistan–Çin ilişkilerinde sosyokültürel etkileşimin giderek daha görünür hâle geldiğini göstermektedir. Eğitim, dil öğretimi ve akademik iş birlikleri, iki ülke arasındaki ilişkilerde zorlayıcı olmayan, uzun vadeli etkileşime dayalı bir yaklaşımın benimsendiğine işaret etmektedir. Süreç tek yönlü bir etki alanı oluşturmamış; Özbekistan da kendi dilini ve kültürel birikimini Çin akademik çevrelerine taşıyarak karşılıklı bir etkileşim zemini yaratmıştır. Bu yönüyle eğitim alanındaki iş birlikleri, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin dengeli ve karşılıklı anlayışa dayalı bir boyut kazandığını ortaya koymaktadır.

Genel olarak Kerimov döneminde Özbekistan–Çin eğitim ve akademik iş birliklerinin dil öğretimi, üniversiteler arası kurumsallaşma ve uzman yetiştirme ekseninde istikrarlı biçimde geliştiği görülmektedir. Karşılıklı dil ve kültür öğretimine dayalı bu yapı, iki ülke arasında uzun vadeli entelektüel etkileşimi mümkün kılarken,

sosyokültürel ilişkilerin kalıcı ve sürdürülebilir bir zemine oturmasına da katkı sağlamıştır. Bu birikim, Özbekistan–Çin ilişkilerinin eğitim alanında kurumsal süreklilik kazanmasında belirleyici bir rol oynamıştır.

3.4.3. Turizm Alanında İş birlikleri

Tarihî İpek Yolu güzergâhında yer alan Özbekistan ve Çin arasındaki kültürel etkileşim, bağımsızlık sonrasında turizm alanında gelişen iş birlikleri için önemli bir tarihsel arka plan oluşturmuştur. Yüzyıllar boyunca ticaretin, kültürün ve düşünsel etkileşimin ana güzergâhı olan İpek Yolu, modern dönemde turizm aracılığıyla yeniden anlamlandırılmış; bu bağlamda turizm, iki ülke arasındaki tarihsel bağların güncel bir yansıması hâline gelmiştir. Kerimov döneminde turizm alanında ortaya çıkan temaslar, Özbekistan–Çin ilişkilerinde kültürel mirasın yalnızca geçmişe ait bir unsur olarak değil, çağdaş iş birliği süreçleriyle ilişkilendirilen bir alan olarak ele alındığını göstermektedir.

Bağımsızlığın kazanılmasının ardından Özbekistan, sahip olduğu tarihî ve kültürel mirası turizm yoluyla uluslararası alanda görünür kılmaya yönelik adımlar atmıştır. Bu süreçte, İpek Yolu üzerinde konumlanan kadim şehirler, özellikle Çin kamuoyu açısından dikkat çeken kültürel merkezler hâline gelmiştir. Semerkant, Buhara, Hive ve Şehrisebz gibi UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan şehirler; İslam medeniyeti, Timurlu kültürü ve geleneksel şehircilik anlayışını yansıtan yapılarıyla, Çinli ziyaretçiler için tarihsel sürekliliği temsil eden turistik merkezler arasında yer almıştır. Bu yönüyle turizm, Özbekistan–Çin ilişkilerinde ortak tarih ve medeniyet algısının somutlaştığı bir temas alanı olarak öne çıkmıştır.

Söz konusu kültürel ilginin kurumsal düzeyde desteklenmesi amacıyla, Kerimov dönemi boyunca turizm alanında çeşitli yapısal düzenlemelere gidilmiştir. 1992 yılında "Uzbekturizm"in kurulması ve 1993'te Özbekistan'ın Dünya Turizm Örgütü'ne (UNWTO) üye olması, ülkenin turizm sektörünü uluslararası yapılarla ilişkilendirme yönündeki yaklaşımını ortaya koymuştur (Abdurakhmanova 2020, s.1). Bu çerçevede Çin ile gelişen ilişkiler bağlamında turizm, yalnızca ekonomik bir faaliyet alanı olarak değil, kültürel temasların ve tarihsel bağların güncel ziyaretler aracılığıyla yeniden üretildiği bir etkileşim alanı olarak değerlendirilmiştir.

Turizm alanındaki bu kurumsal çerçeveyi tamamlayan adımlardan biri de ulaşım alanında atılmıştır. 9 Mart 2005 tarihinde Taşkent–Şanghay arasında doğrudan uçuşların başlatılması, iki ülke arasındaki turistik temasların artmasına imkân tanıyan önemli bir gelişme olmuştur (Podrobno.uz, 2021). Doğrudan hava ulaşımının sağlanması, karşılıklı ziyaretlerin daha düzenli hâle gelmesine katkı sunmuş; turizmin altyapı boyutuyla da ele alındığını göstermiştir. Bu gelişme, turizmin yalnızca kültürel değil, aynı zamanda ulaşım ve lojistik imkânlarla desteklenen çok boyutlu bir iş birliği alanı olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Ulaşım imkânlarının genişlemesiyle birlikte, iki ülke vatandaşlarının karşılıklı ziyaretlerinde artış gözlemlenmiştir. Çinli turistlerin Semerkant, Buhara, Hive ve Şehrisebz gibi tarihî şehirleri ziyaret etmeleri, Özbekistan'ın sahip olduğu kültürel mirasın Çin kamuoyunda daha yakından tanınmasına katkı sağlamıştır. Özellikle İpek Yolu mirası, İslam medeniyeti ve Timurlu dönemine ait tarihî yapılar, Çinli ziyaretçiler açısından dikkat çeken unsurlar arasında yer almıştır. Bu süreçte turizm, tarihsel bağların güncel etkileşimler aracılığıyla yeniden görünür hâle geldiği bir alan olarak işlev görmüştür.

Bununla birlikte, Özbekistan ile Çin arasındaki turizm ilişkileri coğrafi mesafe ve ulaşım olanaklarının sınırlılığı gibi yapısal faktörlerden bağımsız değildir. Orta Asya'da yer alan Özbekistan ile Doğu Asya'daki Çin arasındaki fiziksel uzaklık, karşılıklı ziyaretlerin gelişimini sınırlayan unsurlardan biri olmuştur. Ancak turizm alanında atılan adımlar, bu mesafenin kültürel etkileşim yoluyla kısmen aşılabildiğini göstermektedir. Bu bağlamda turizm, iki ülke arasındaki mekânsal uzaklığı kültürel temaslar aracılığıyla azaltan bir etkileşim alanı olarak değerlendirilmiştir (Abbasova 2025, ss. 55–56).

Kültürel ve dilsel farklılıklar da turizm bağlamında hem sınırlayıcı hem de dönüştürücü bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Özbekistan'ın zengin tarihî mirası ve kadim şehirleri, Çinli ziyaretçiler açısından güçlü bir kültürel merak unsuru oluşturmuş; bu durum turizmi karşılıklı tanıma ve algıların şekillenmesi açısından işlevsel bir araç hâline getirmiştir. Turistik ziyaretler yoluyla kurulan doğrudan temaslar, iki toplum arasında karşılıklı anlayışın gelişmesine katkı sunmuştur. Bu yönüyle turizm, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinde yalnızca ekonomik bir alan değil, sosyokültürel

etkileşimi mümkün kılan tamamlayıcı bir unsur olarak değerlendirilmiştir (Abbasova 2025, ss. 55–56).

Bu çalışma açısından turizm, Kerimov dönemi Özbekistan–Çin ilişkilerinde kültürel sürekliliğin modern dönemde yeniden üretildiği tamamlayıcı bir etkileşim kanalı olarak ele alınmaktadır. Tarihsel İpek Yolu mirası çerçevesinde şekillenen karşılıklı algılar, turizm aracılığıyla somut deneyimlere dönüşmüş; böylece tarihsel hafıza, güncel ziyaretler ve kültürel temaslar yoluyla canlı tutulmuştur. Çinli turistlerin Özbekistan'ın tarihî şehirlerine yönelik ilgisi, iki toplum arasındaki kültürel mesafenin azalmasına katkı sağlamış; turizm, halklar arası doğrudan temasın mümkün olduğu alanlardan biri hâline gelmiştir.

Kerimov dönemi boyunca Özbekistan ile Çin arasındaki turizm alanındaki iş birliği, tarihsel mirasın çağdaş ilişkiler bağlamında yeniden işlev kazandığı bir süreç olarak değerlendirilebilir. İpek Yolu üzerinden şekillenen kadim temaslar, ulaşım imkânlarının geliştirilmesi ve karşılıklı ziyaretlerin artmasıyla modern dönemde yeniden görünürlük kazanmıştır. Bu süreçte turizm, yalnızca ekonomik bir faaliyet alanı değil; kültürel algıların şekillendiği, halklar arası temasların arttığı ve tarihsel sürekliliğin güncel ilişkiler aracılığıyla sürdürüldüğü bir sosyokültürel etkileşim alanı olarak öne çıkmıştır.

Bu alt başlık altında ele alınan kültürel, eğitimsel ve turizm temelli etkileşimler, Özbekistan–Çin ilişkilerinin sosyokültürel boyutunun ampirik görünümünü ortaya koymaktadır. Ancak bu ilişkilerin dış politika davranışıyla nasıl bağlantılandığı ve hangi koşullar altında şekillendiği, yalnızca betimleyici bir çerçeveyle açıklanamaz. Bu noktada neoklasik gerçekçilik, sosyokültürel etkileşimlerin uluslararası sistemden kaynaklanan baskılarla doğrudan değil; liderlik algıları, iç siyasal öncelikler ve devlet kapasitesi gibi ara değişkenler aracılığıyla dış politika sürecine dâhil edildiğini analiz etmeye imkân tanımaktadır. Bu çerçevede bir sonraki bölümde, Kerimov dönemi Özbekistan–Çin sosyokültürel ilişkileri, neoklasik gerçekçiliğin çok katmanlı nedensel modeli doğrultusunda ele alınacak; bu alanın ikili ilişkiler içindeki konumu analitik düzeyde değerlendirilecektir.

Kerimov döneminde Özbekistan–Çin sosyokültürel ilişkileri, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü biçimde, uluslararası sistemden kaynaklanan imkânların iç

siyasal filtreler ve devlet kapasitesi aracılığıyla sınırlandırılması sonucunda şekillenmiştir. Kültür, eğitim ve turizm alanlarında gözlemlenen iş birlikleri, bu yönüyle kendiliğinden gelişen toplumsal etkileşimler değil; devletlerin dış politika tercihleri doğrultusunda kontrol edilen ve belirli sınırlar içinde tutulan ilişki alanları olarak ortaya çıkmıştır.

Uluslararası sistem düzeyinde, Soğuk Savaş sonrası dönemde Çin'in yükselen bir ekonomik ve siyasi aktör olarak Orta Asya'ya yönelmesi, Özbekistan açısından doğrudan askerî veya ideolojik bir tehdit algısı üretmemiştir. Çin'in bölgeye yönelik yaklaşımında kültürel, eğitimsel ve turistik temasların ön plana çıkması, sosyokültürel alanı düşük riskli ve çatışma üretmeyen bir iş birliği sahası hâline getirmiştir. Bu bağlamda kültürel etkinlikler, eğitim programları ve turistik temaslar, uluslararası sistemden kaynaklanan baskıların sert güvenlik alanlarına taşınmadan yönetilebildiği alanlar olarak değerlendirilmiştir (Podrobno.uz, 2021; Abdurakhmanova 2020).

Ancak bu sistemik imkânların dış politika çıktısına dönüşme biçimi, neoklasik gerçekçiliğin ara değişkenler olarak tanımladığı iç siyasal ve algısal filtreler tarafından belirlenmiştir. Kerimov'un liderlik algısı, dış politika alanında egemenlik, rejim güvenliği ve devlet kontrolünü önceleyen temkinli bir yaklaşımı yansıtmıştır. Bu doğrultuda sosyokültürel ilişkiler, doğrudan siyasal veya ideolojik nüfuz üretme potansiyeli taşımayan; devlet denetimi altında yürütülebilen ve rejim açısından yönetilebilir görülen alanlar olarak kabul edilmiştir. Kültür günleri, kardeş şehir ilişkileri ve eğitim anlaşmaları bu çerçevede sınırlı, seçici ve kontrollü biçimde geliştirilmiştir (Sa'dullaeva 2023; Podrobno.uz, 2021).

Devlet kapasitesi boyutu da sosyokültürel ilişkilerin kapsamını belirleyen önemli bir unsur olmuştur. Kerimov döneminde Özbekistan'ın kültür, turizm ve eğitim alanlarında kurumsal yapılar oluşturması; Konfüçyüs Enstitüleri, üniversiteler arası iş birlikleri ve resmî kültürel organizasyonlar aracılığıyla bu alanların merkezî otorite tarafından yönlendirilmesini mümkün kılmıştır. Ulaşım altyapısının geliştirilmesi ve turizm alanındaki kurumsal düzenlemeler, Çin ile kurulan sosyokültürel temasların belirli kanallar üzerinden yürütülmesini sağlamış; böylece bu ilişkiler, devlet kapasitesinin izin verdiği ölçüde ve rejim açısından düşük maliyetli bir dış politika alanı hâline gelmiştir (Abbasova 2025; Podrobno.uz, 2021).

Bağımlı değişken, yani dış politika çıktıları açısından değerlendirildiğinde, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin sosyokültürel ilişkilerinin stratejik olmayan, ancak istikrarı destekleyici bir karakter taşıdığı görülmektedir. Kültürel etkinlikler, eğitim alanındaki kurumsal iş birlikleri ve turistik temaslar, ikili ilişkilerin genel çerçevesini tamamlayan ve gerilim üretmeyen bir etkileşim alanı sunmuştur. Bu ilişkiler, ne askerî ne de ideolojik bir yakınlaşmaya dönüşmüş; daha çok ekonomik ve diplomatik ilişkilerin sürdürülebilirliğini destekleyen yardımcı bir işlev üstlenmiştir.

Sonuç olarak Kerimov döneminde Özbekistan–Çin sosyokültürel ilişkileri, neoklasik gerçekçiliğin çok katmanlı nedensellik mantığıyla uyumlu biçimde şekillenmiştir. Uluslararası sistemin sunduğu düşük riskli iş birliği alanları, liderlik algıları ve devlet kapasitesi tarafından süzülerek sınırlı, kontrollü ve süreklilik arz eden bir dış politika çıktısına dönüşmüştür. Bu yönüyle sosyokültürel ilişkiler, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin ne stratejik ne de dönüştürücü, ancak istikrarı destekleyen tamamlayıcı bir boyutu olarak konumlanmıştır.

Tablo 25. Kerimov Döneminde ŞİÖ Çerçevesinde Özbekistan–Çin Sosyokültürel İlişkilerinin Neoklasik Gerçekçilik Perspektifinden Analitik Değerlendirilmesi

Değişken Türü	Analiz Boyutu	Kerimov Döneminde Özbekistan–Çin Sosyokültürel İlişkilerine Yansıması
Bağımsız Değişken	Uluslararası Sistem ve Güç Dağılımı	Soğuk Savaş sonrası dönemde Çin'in yükselen ancak askerî olmayan bir aktör olarak Orta Asya'ya yönelmesi, sosyokültürel alanı çatışma üretmeyen ve düşük riskli bir iş birliği sahası hâline getirmiştir. Çin'in bölgeye yönelik kültürel, eğitimsel ve insani temasları öne çıkaran yaklaşımı, Özbekistan açısından kültür, turizm ve eğitim alanlarında sınırlı fakat kabul edilebilir etkileşimlerin kurulmasına imkân tanımıştır.
Ara Değişken	Lider Algısı ve İç Siyasal Filtreler	Kerimov yönetimi, rejim güvenliği ve egemenlik hassasiyetleri nedeniyle ideolojik ve siyasal nüfuz potansiyeli taşıyan alanlara temkinli yaklaşmıştır. Buna karşılık kültürel etkinlikler, turizm ve halklar arası temaslar, devlet denetimi altında tutulabildiği ölçüde desteklenmiş; sosyokültürel ilişkiler kontrollü ve seçici bir açılım alanı olarak değerlendirilmiştir.
	Devlet Kapasitesi ve Kurumsal Yapı	Bağımsızlık sonrası dönemde turizm, kültür ve eğitim alanlarında oluşturulan kurumsal yapılar, sosyokültürel ilişkilerin merkezî otorite tarafından yönlendirilmesini mümkün kılmıştır. Ulaşım altyapısının geliştirilmesi ve resmî kültürel mekanizmaların kurulması, Çin ile temasların devlet kontrolünde ve belirli kanallar üzerinden sürdürülmesine katkı sağlamıştır.
Bağımlı Değişken	Dış Politika Çıktıları	Kerimov döneminde Özbekistan–Çin sosyokültürel ilişkileri sınırlı, seçici ve tamamlayıcı bir nitelik kazanmıştır. Kültürel etkinlikler, turizm faaliyetleri, kardeş şehir ilişkileri ve eğitim alanındaki temaslar, ikili ilişkilerde sosyokültürel etkileşimi desteklemiş; bu alan stratejik veya

Değişken Türü	Analiz Boyutu	Kerimov Döneminde Özbekistan–Çin Sosyokültürel İlişkilerine Yansıması
		dönüştürücü bir işlev üstlenmekten ziyade, istikrarı destekleyen ve gerilim üretmeyen bir dış politika boyutu olarak şekillenmiştir.

Kaynak: Bu tablo, Kerimov dönemi Özbekistan–Çin sosyokültürel ilişkilerine ilişkin tarihsel ve kurumsal verilerden (Podrobno.uz, 2021; Sa'dullaeva, 2023; Abdurakhmanova, 2020; Abbasova, 2025) yararlanılarak; söz konusu verilerin neoklasik gerçekçilik çerçevesinde analitik olarak yorumlanması suretiyle hazırlanmıştır.

3.5. ŞİÖ Çerçevesinde Özbekistan–Çin İlişkilerinin Çok Taraflı ve Kurumsal Boyutu

Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin ŞİÖ çerçevesinde şekillenmesi, örgütün ortaya çıkış süreci ve bu sürecin dayandığı güvenlik ve hukuk temelli dinamiklerle yakından ilişkilidir. ŞİÖ'nün kökeni, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Çin ile Orta Asya devletleri arasında miras kalan sınır sorunlarının çözümüne yönelik iş birliği arayışlarına dayanmaktadır. Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın oluşturduğu ve daha sonra "Şanghay Beşlisi" olarak adlandırılan bu yapı, başlangıçta ideolojik bir bütünleşmeden ziyade, sınır güvenliği ve askerî istikrarı sağlamaya yönelik güvenlik odaklı bir girişim olarak ortaya çıkmıştır.

1990'lı yıllar boyunca sınır bölgelerinde istikrarın sağlanmasına yönelik olarak hem ikili hem de çok taraflı anlaşmaların kabul edilmesi, bu iş birliğinin giderek kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır. Sınırların dokunulmazlığı, askerî faaliyetlerin sınırlandırılması ve karşılıklı güven artırıcı önlemler, bu dönemde geliştirilen düzenlemelerin ortak paydasını oluşturmuştur. Bu erken dönem iş birliği modeli, Çin'in Orta Asya'daki güvenlik algısını yumuşatırken, bölge devletleri açısından da güç kullanımına dayalı rekabetin sınırlandırılmasını mümkün kılmıştır. Bu durum, ilerleyen yıllarda Özbekistan'ın da dâhil olacağı çok taraflı bir güvenlik çerçevesinin ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır (Rozanov ed., 2012: 12–13).

Özbekistan'ın ŞİÖ sürecine katılması ve Çin ile ilişkilerinin bu platform üzerinden yeni bir boyut kazanması, 2001 yılında gerçekleşmiştir. Şanghay'da kabul edilen ŞİÖ'nün kuruluşuna ilişkin Deklarasyon, her ne kadar "deklarasyon" adını taşısa da, tüm taraflarca imzalanmış olması nedeniyle bağlayıcı bir uluslararası belge olarak değerlendirilmiştir. Bu belge, ŞİÖ'nün yalnızca siyasi bir diyalog platformu değil, kurumsal bir örgüt olarak tasarlandığını göstermektedir. Özbekistan'ın bu aşamada örgüte katılması, Kerimov yönetiminin Çin ile ilişkileri yalnızca ikili düzeyde sürdürmek yerine,

bölgesel ve çok taraflı bir güvenlik mimarisi içinde konumlandırma tercihinin bir yansımasıdır.

ŞİÖ'nün uluslararası hukuk kişiliği ve kurumsal statüsü ise 2002 yılında kabul edilen ŞİÖ Şartı ile açık biçimde tanımlanmıştır. Bu düzenleme, örgütün bağımsız bir uluslararası aktör olarak hareket edebilmesini mümkün kılarken, üye devletler açısından da daha öngörülebilir ve kurallı bir iş birliği zemini yaratmıştır (Rozanov ed., 2012: 12–13). Bu hukuki çerçeve, Özbekistan–Çin ilişkilerinin ŞİÖ çatısı altında kişisel liderlik ilişkilerine ya da geçici siyasal konjonktürlere bağlı kalmaksızın sürdürülmesine imkân tanımıştır.

Bu noktadan itibaren ŞİÖ, Kerimov dönemi Özbekistan dış politikasında yalnızca güvenlik tehditlerine karşı ortak bir mekanizma değil, aynı zamanda Çin ile ilişkilerin dengeli biçimde yönetildiği bir kurumsal platform işlevi görmüştür. Örgütün kuruluş sürecinde ön plana çıkan egemenlik, sınır güvenliği ve iç işlerine karışmama ilkeleri, Özbekistan'ın Çin ile ilişkilerinde de belirleyici olmuş; bu ilkeler, Taşkent'in büyük güçlerle ilişkilerinde hassasiyetle koruduğu rejim güvenliği anlayışıyla örtüşmüştür.

Bu çerçevede ŞİÖ, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin güvenlik merkezli ancak istikrarlı ve kurumsallaşmış bir zeminde gelişmesine katkı sağlayan önemli platformlardan biri hâline gelmiştir. Özbekistan, ŞİÖ aracılığıyla Çin ile ilişkilerini bölgesel güvenlik mimarisi içinde yeniden tanımlarken, Çin de Orta Asya'daki varlığını doğrudan ikili baskı mekanizmaları yerine çok taraflı ve kurallı bir yapı üzerinden sürdürme imkânı elde etmiştir. Bu karşılıklı uyum, iki ülke ilişkilerinin Kerimov dönemi boyunca süreklilik göstermesinde önemli bir rol oynamıştır.

Bu kurumsal ve hukuki çerçeve, Kerimov döneminde ŞİÖ'nün Özbekistan dış politikasındaki işlevinin yalnızca genel ilkeler düzeyinde değil, somut karar alma süreçleri üzerinden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. ŞİÖ'nün güvenlik odaklı yapısı, üye devletler arasındaki ilişkileri en açık biçimde zirveler aracılığıyla şekillendirmiş; bu toplantılar, örgütün önceliklerinin, normatif vurgularının ve iş birliği alanlarının somutlaştığı başlıca platformlar olmuştur. Bu nedenle, Kerimov döneminde gerçekleştirilen ŞİÖ zirvelerinin kronolojik olarak ele alınması, Özbekistan–Çin ilişkilerinin örgüt çerçevesinde nasıl derinleştiğini ve hangi başlıklar etrafında

kurumsallaştığını daha net biçimde ortaya koyacaktır. Aşağıdaki alt başlıklarda, söz konusu zirveler gerçekleştirildikleri yerler esas alınarak incelenecektir.

3.5.1. Şanghay Zirvesi (14–15 Haziran 2001)

14–15 Haziran 2001 tarihlerinde Şanghay'da gerçekleştirilen zirve, ŞİÖ'nün kurumsal olarak tesis edildiği ve Özbekistan'ın örgütün kurucu üyeleri arasında yer aldığı tarihsel bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Zirve kapsamında Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan devlet başkanları tarafından Şanghay İş Birliği Örgütü'nün Kurulmasına İlişkin Deklarasyon imzalanmış ve böylece Şanghay Forumu, kalıcı ve çok taraflı bir bölgesel örgüt yapısına dönüştürülmüştür (Kremlin.ru, 15.06. 2001).

Söz konusu Deklarasyon'da örgütün temel amaçları; üye devletler arasında karşılıklı güven, dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin güçlendirilmesi, siyasal ve ekonomik alanlar başta olmak üzere çok boyutlu iş birliğinin teşvik edilmesi ve bölgesel barış, güvenlik ve istikrarın korunması olarak tanımlanmıştır. Ayrıca ŞİÖ'nün herhangi bir devlete ya da bölgeye karşı yönelmiş bir askerî ittifak olmadığı özellikle vurgulanmış; örgütün açıklık ilkesine dayalı bir yapıya sahip olduğu ifade edilmiştir.

Zirve kapsamında imzalanan Şanghay Konvansiyonu, terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılıkçılıkla mücadeleyi örgütün güvenlik gündeminin merkezine yerleştirmiştir. Konvansiyon, taraflar arasında bilgi paylaşımı, operasyonel iş birliği ve karşılıklı destek mekanizmalarının geliştirilmesini öngörmüş; bu çerçevede Bölgesel Terörle Mücadele Yapısı'nın (RATS) kurulması kararlaştırılmıştır. Bu adım, ŞİÖ'nün güvenlik alanındaki işlevinin deklaratif düzeyin ötesine taşınarak kurumsal bir nitelik kazandığını göstermektedir (Kremlin.ru, 15.06.2001).

Özbekistan açısından Şanghay Zirvesi, ülkenin dış politika yöneliminin çok taraflı güvenlik iş birliği temelinde yeniden yapılandırılmasına işaret etmektedir. Kerimov yönetimi için bu zirve, güvenlik tehditlerinin yalnızca ikili ilişkiler yoluyla değil, kurumsallaşmış bölgesel mekanizmalar aracılığıyla ele alınabileceği yeni bir zeminin oluştuğunu ortaya koymuştur. Özbekistan'ın kurucu üye olarak ŞİÖ'ye katılımı, Taşkent'in kolektif güvenlik anlayışına dayalı bir dış politika yaklaşımını benimsediğini göstermektedir.

Özbekistan–Çin ilişkileri bağlamında Şanghay Zirvesi, iki ülke arasındaki iş birliğinin normatif ve çok taraflı bir çerçeveye oturtulduğu başlangıç noktası niteliğindedir. Zirvede vurgulanan egemenlik, iç işlerine karışmama ve karşılıklı saygı ilkeleri, ikili ilişkilerin ŞİÖ çatısı altında dengeli ve öngörülebilir bir zeminde yürütülmesine imkân tanımıştır. Bu yönüyle 2001 Şanghay Zirvesi, Kerimov dönemi boyunca Özbekistan–Çin ilişkilerinin ŞİÖ bağlamında izleyeceği güvenlik merkezli ve kurumsal hattın temelini oluşturmuştur.

3.5.2. 7 Haziran 2002 Tarihli St. Petersburg Zirvesi

7 Haziran 2002 tarihinde St. Petersburg'da gerçekleştirilen zirve, ŞİÖ'ün kuruluş sürecinin ardından kurumsal ve hukuki çerçevesinin belirginleştiği önemli bir aşamayı temsil etmektedir. Bu zirvede kabul edilen ŞİÖ Şartı, örgütün amaçlarını, ilkelerini ve kurumsal yapısını ayrıntılı biçimde düzenlemiş; böylece ŞİÖ'nün uluslararası bir örgüt olarak işleyişine ilişkin temel esasları ortaya koymuştur. Bu gelişme, örgütün yalnızca siyasi deklarasyonlara dayanan bir iş birliği platformu olmanın ötesine geçerek kurallı ve kurumsal bir yapıya kavuştuğunu göstermektedir (kremlin.ru, 7 iyunya 2002).

St. Petersburg Zirvesi'nin Özbekistan açısından önemi, ŞİÖ üyeliğinin daha öngörülebilir ve hukuki temellere dayalı bir çerçeveye oturtulmasıyla yakından ilişkilidir. Kerimov yönetimi bakımından bu durum, örgüt içerisindeki konumun belirli kurallar ve ilkeler çerçevesinde şekillenmesini sağlamış; Çin ile ilişkilerin de bu kurumsal yapı içerisinde sürdürülebilmesine imkân tanımıştır. Şart'ın kabulüyle birlikte ŞİÖ bünyesinde egemenliğe saygı, iç işlerine karışmama ve karşılıklı yarar ilkeleri örgütsel düzeyde daha görünür hâle gelmiştir. Bu ilkeler, Özbekistan'ın güvenlik ve egemenlik hassasiyetleriyle uyumlu bir zemin oluşturmuştur.

Zirvede örgütün kurumsal organlarının işleyişine ilişkin çerçevenin netleştirilmesi, ŞİÖ'nün karar alma süreçlerinin daha düzenli bir yapıya kavuşmasına katkı sağlamıştır. Bu gelişme, Özbekistan–Çin ilişkilerinin kişisel diplomatik temasların ötesinde, çok taraflı ve kurumsal mekanizmalar aracılığıyla yürütülmesine elverişli bir ortam yaratmıştır. Özellikle güvenlik alanında alınan kararların ortak ilkelere dayandırılması, iki ülke arasındaki iş birliğinin sürekliliğini destekleyen bir unsur olarak değerlendirilebilir.

St. Petersburg Zirvesi aynı zamanda, ŞİÖ'nün güvenlik odaklı gündeminin uzun vadeli bir çerçeveye oturtulmaya başlandığını göstermektedir. Terörizm, aşırılık ve ayrılıkçılıkla mücadele, örgütün temel faaliyet alanları arasında yer almaya devam etmiş; bu alanlarda ilerleyen yıllarda geliştirilecek kurumsal mekanizmaların hukuki altyapısı söz konusu zirvede atılan adımlarla şekillenmiştir. Bu çerçevede St. Petersburg Zirvesi, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin ŞİÖ çatısı altında kurumsallaşma sürecinde önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir.

3.5.3. 28–29 Mayıs 2003 Tarihli Moskova Zirvesi

28–29 Mayıs 2003 tarihlerinde Moskova'da gerçekleştirilen zirve, ŞİÖ'nün kuruluş ve hukuki kurumsallaşma aşamalarının ardından, güvenlik gündeminin daha somut ve uygulamaya dönük biçimde ele alınmaya başlandığı bir süreci yansıtmaktadır. Zirve kapsamında, üye devletler güvenlik ve ekonomi alanlarında iş birliğinin derinleştirilmesine ilişkin görüş alışverişinde bulunmuş; terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılık gibi tehditler örgütün temel ilgi alanları arasında yeniden vurgulanmıştır (General′noe konsul′stvo KNR v g. Khabarovske, 1 iyunya 2003).

Moskova Zirvesi'nde güvenlik tehditlerinin yalnızca ulusal düzeyde değil, bölgesel istikrar açısından da önem taşıdığına işaret edilmiş; bu çerçevede üye devletler arasında iş birliğinin artırılması gerekliliği ön plana çıkarılmıştır. Özbekistan açısından bu yaklaşım, Kerimov yönetiminin güvenlik merkezli dış politika anlayışıyla uyumlu bir zemin sunmuştur. Zirvede dile getirilen güvenlik öncelikleri, Özbekistan'ın Çin ile güvenlik alanındaki iş birliğini ŞİÖ çatısı altında daha düzenli ve kurumsal bir çerçevede sürdürmesine imkân tanımıştır.

Zirvede öne çıkan bir diğer husus, güvenlik alanında bilgi paylaşımı ve eşgüdümün önemine yapılan vurgudur. Güvenlik tehditlerinin sınır aşan niteliği, üye devletler arasında daha yakın temas ve koordinasyon ihtiyacını gündeme getirmiştir. Bu durum, ilerleyen yıllarda geliştirilecek olan ve özellikle terörle mücadeleye odaklanan sürekli mekanizmalar için uygun bir siyasal ve kurumsal zemin oluşturmuştur. Bu bağlamda Moskova Zirvesi, ŞİÖ'nün güvenlik alanında kurumsal derinleşmeye yöneldiği sürecin ara aşamalarından biri olarak değerlendirilebilir.

Özbekistan–Çin ilişkileri bakımından Moskova Zirvesi, iki ülkenin güvenlik algılarının ŞİÖ çerçevesinde daha belirgin biçimde örtüştüğü bir döneme işaret etmektedir. Çin açısından örgüt, Orta Asya'daki güvenlik meselelerinin çok taraflı ve kurallı bir yapı üzerinden ele alınmasını mümkün kılarken; Özbekistan açısından ise ŞİÖ, büyük güçlerle güvenlik iş birliğinin egemenlik ve iç işlerine karışmama ilkeleri korunarak yürütülebileceği bir platform işlevi görmüştür. Bu karşılıklı uyum, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin ŞİÖ zemininde istikrarlı bir çerçevede gelişmesine katkı sağlamıştır.

3.5.4. 16–17 Haziran 2004 Tarihli Taşkent Zirvesi

16–17 Haziran 2004 tarihlerinde Taşkent'te gerçekleştirilen zirve, ŞİÖ'nün güvenlik alanındaki kurumsallaşmasının somut ve kalıcı bir nitelik kazandığı bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Bu zirveye gelindiğinde ŞİÖ, kuruluş ve hukuki çerçevesini büyük ölçüde tamamlamış; güvenlik alanındaki iş birliğini normatif düzeyden operasyonel düzeye taşıyacak araçları gündemine almıştır. Taşkent Zirvesi bu açıdan, örgütün güvenlik odaklı karakterinin pratik mekanizmalarla desteklendiği ilk aşama olarak değerlendirilebilir.

Zirvenin en önemli çıktısı, ŞİÖ bünyesinde RATS'ın kurulması ve bu yapının merkezinin Taşkent olarak belirlenmesidir. RATS, ŞİÖ'nün tek idarî olmayan daimi organı olma niteliğiyle, örgütün güvenlik alanındaki kurumsal kapasitesini doğrudan güçlendiren bir yapı olarak tasarlanmıştır. Bu mekanizma aracılığıyla üye devletler arasında terörizmle mücadele alanında koordinasyonun sağlanması, düzenli bilgi paylaşımının yürütülmesi ve ortak bir güvenlik anlayışının geliştirilmesi hedeflenmiştir (Rozanov ed., 2012: 12–13).

RATS'ın görev alanı, yalnızca genel koordinasyonla sınırlı tutulmamıştır. Yapı, terör örgütleri ile terör faaliyetlerine karışan kişi ve gruplara ilişkin veri bankalarının oluşturulmasını, üye devletlere güvenlik alanında bilgi sağlanmasını ve terörizmin üye ülkeler üzerindeki etkilerine dair mevcut durumun, eğilimlerin ve yayılma dinamiklerinin izlenmesini kapsayacak biçimde düzenlenmiştir. Bu yönüyle RATS,

ŞİÖ'nün güvenlik iş birliğini süreklilik arz eden ve operasyonel bir zemine oturtan temel araçlardan biri hâline gelmiştir (RATS Anlaşması, md. 6/3–5).

Taşkent Zirvesi'nin Özbekistan açısından taşıdığı önem, bu kurumsal yapının merkezinin Taşkent'te yerleşmesiyle daha da artmıştır. Bu durum, Kerimov döneminde Özbekistan'ın ŞİÖ'nün güvenlik mimarisi içerisindeki konumunu güçlendirmiş ve ülkeyi örgüt çerçevesinde terörle mücadele faaliyetlerinin merkezî aktörlerinden biri hâline getirmiştir. Aynı zamanda bu tercih, Özbekistan–Çin ilişkilerinin ŞİÖ kapsamında yalnızca siyasi diyalogla sınırlı kalmadığını, somut güvenlik mekanizmaları üzerinden derinleştirildiğini de göstermektedir.

Çin açısından bakıldığında ise Taşkent Zirvesi ve RATS'ın kurulması, Orta Asya'daki güvenlik sorunlarının tek taraflı ya da ikili baskı mekanizmaları yerine, çok taraflı ve kurumsal bir yapı üzerinden ele alınması yönündeki yaklaşımı yansıtmaktadır. Bu durum, Çin'in bölgesel güvenlik politikasında ŞİÖ'yü merkezi bir araç olarak konumlandırdığını ve Özbekistan ile ilişkilerini bu çerçevede istikrarlı biçimde geliştirmeyi hedeflediğini ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda Taşkent Zirvesi, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin ŞİÖ çerçevesinde yeni bir aşamaya geçtiğini göstermektedir. Güvenlik iş birliğinin kurumsal ve sürekli bir yapıya kavuşturulması, iki ülke arasındaki ilişkilerin kişisel liderlik temaslarının ötesine taşınmasına ve örgütsel mekanizmalar aracılığıyla derinleşmesine zemin hazırlamıştır. Taşkent Zirvesi, bu yönüyle ŞİÖ'nün Kerimov dönemi boyunca Özbekistan–Çin ilişkilerinde oynadığı belirleyici rolün en somut örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

3.5.5. 5 Temmuz 2005 Tarihli Astana Zirvesi

5 Temmuz 2005 tarihinde Astana'da gerçekleştirilen zirve, Şanghay İş birliği Örgütü'nün güvenlik ve istikrar vurgusunun daha görünür hâle geldiği bir aşamayı yansıtmaktadır. Zirve kapsamında yapılan açıklamalarda, örgütün temel ilkeleri çerçevesinde bölgesel güvenliğin korunması, istikrarın sağlanması ve üye devletler arasındaki iş birliğinin güçlendirilmesi ön plana çıkarılmıştır. Bu bağlamda Astana Zirvesi, ŞİÖ'nün güvenlik gündeminin kapsamının genişlediği ve örgütsel söylemin daha belirgin hâle geldiği bir döneme işaret etmektedir (MID KNR, 6 iyulya 2005).

Astana Zirvesi'nin Özbekistan açısından taşıdığı önem, 2005 yılında Andican'da yaşanan gelişmeler sonrasında ortaya çıkan dış politika koşullarıyla yakından ilişkilidir. Andican olaylarının ardından Batılı aktörlerin Özbekistan'a yönelik eleştirel tutumlarının artması ve bu çerçevede ABD ile Avrupa Birliği ile ilişkilerde yaşanan gerilim, Taşkent'in dış politika tercihlerini yeniden değerlendirmesine yol açmıştır. Bu süreçte Özbekistan yönetiminin, bölgesel ve çok taraflı güvenlik mekanizmalarına daha fazla önem verme eğiliminin güçlendiği görülmektedir.

Danilovich'e göre, söz konusu gelişmelerin bir sonucu olarak Özbekistan, ABD'nin Karşi-Hanabad'daki askerî varlığına son verme yönünde adım atmıştır. Bu yönelim, Astana Zirvesi'nde üye devletler tarafından vurgulanan egemenlik, iç işlerine karışmama ve bölgesel güvenliğin bölge ülkeleri tarafından sağlanması ilkeleriyle örtüşen bir çerçeve sunmuştur (Danilovich, 2013: 27). Bu bağlamda Astana Zirvesi, Özbekistan'ın güvenlik politikalarında Batı merkezli yaklaşımlardan uzaklaşarak, ŞİÖ çatısı altında Rusya ve Çin ile daha yakın ve kurumsal bir iş birliği arayışına yöneldiği bir dönemeç olarak değerlendirilebilir.

Zirvede öne çıkan egemenlik ve iç işlerine karışmama vurguları, Orta Asya ülkelerinin güvenlik meselelerine dış müdahalelere mesafeli yaklaşımını yansıtmıştır. Hu Jintao'nun konuşmasında dile getirilen, Orta Asya ülkelerinin kendi sorunlarını kendi imkânlarıyla çözme kapasitesine sahip olduğu yönündeki ifadeler, bu normatif çerçevenin altını çizmiştir. Bu yaklaşım, Özbekistan'ın söz konusu dönemdeki dış politika hassasiyetleriyle uyumlu bir zemin oluşturmuştur.

Özbekistan–Çin ilişkileri bakımından Astana Zirvesi, iki ülke arasındaki güvenlik temelli iş birliğinin ŞİÖ çatısı altında daha belirgin hâle geldiğini göstermektedir. Çin açısından örgüt, Orta Asya'daki güvenlik meselelerinin çok taraflı ve kurumsal bir yapı üzerinden ele alınmasını mümkün kılarken; Özbekistan açısından ise ŞİÖ, büyük güçlerle ilişkilerin egemenlik ilkeleri çerçevesinde yürütülebileceği bir platform işlevi görmüştür. Bu karşılıklı uyum, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin ŞİÖ bağlamında istikrarlı ve süreklilik arz eden bir çerçevede gelişmesine katkı sağlamıştır.

3.5.6. 15 Haziran 2006 Tarihli Şanghay Zirvesi

15 Haziran 2006 tarihinde Şanghay'da gerçekleştirilen zirve, ŞİÖ'nün kuruluşundan itibaren benimsediği güvenlik merkezli yaklaşımın kurumsal bir süreklilik kazandığını gösteren bir aşamayı yansıtmaktadır. Zirveye gelindiğinde ŞİÖ, hukuki ve kurumsal temelini büyük ölçüde tamamlamış; terörizm, aşırılık ve ayrılıkçılıkla mücadeleyi örgütün öncelikli faaliyet alanları arasında tutmaya devam etmiştir. Zirve kapsamında yayımlanan bildirilerde ve yapılan açıklamalarda, güvenlik alanındaki iş birliğinin sürdürülmesi ve bölgesel istikrarın korunması yönündeki vurgular ön plana çıkmıştır (MID KNR, 15 iyun 2006).

Şanghay Zirvesi, örgütün güvenlik gündeminde ani bir genişleme ya da yön değişikliğinden ziyade, önceki zirvelerde belirlenen temel ilkelerin pekiştirildiği bir süreci yansıtmaktadır. Bu çerçevede ŞİÖ, güvenlik alanındaki iş birliğini daha çok mevcut mekanizmaların işlerliğinin sürdürülmesi, üye devletler arasında düzenli temasın devam ettirilmesi ve ortak tehdit algısının korunması üzerinden ele almıştır. Bu yaklaşım, örgütün güvenlik politikalarında süreklilik ve öngörülebilirlik esasına dayanan bir çizgi izlediğine işaret etmektedir.

Özbekistan açısından 2006 Şanghay Zirvesi, Kerimov yönetiminin güvenlik odaklı dış politika yaklaşımıyla uyumlu çok taraflı bir çerçevenin varlığını teyit etmiştir. Andican olayları sonrasında Batılı aktörlerle ilişkilerinde belirli bir gerilim yaşayan Özbekistan için ŞİÖ, egemenlik ve iç işlerine karışmama ilkelerini önceleyen, dış müdahalelere mesafeli bir güvenlik anlayışını sürdürmeye devam etmiştir. Bu bağlamda zirve, Özbekistan'ın güvenlik önceliklerini bölgesel düzeyde ifade edebildiği ve bu önceliklerin örgüt söylemiyle örtüştüğü bir aşama olarak değerlendirilebilir.

Özbekistan–Çin ilişkileri bakımından Şanghay Zirvesi, iki ülke arasındaki güvenlik temelli diyaloğun ŞİÖ çatısı altında istikrarlı biçimde devam ettiğini göstermektedir. Hu Jintao'nun konuşmasında vurgulanan çok taraflılık, egemenliğe saygı ve iç işlerine karışmama ilkeleri, Kerimov yönetiminin güvenlik hassasiyetleriyle örtüşen bir çerçeve sunmuştur. Bu durum, Özbekistan'ın Çin ile ilişkilerini ikili düzeyde

asimetrik bir bağımlılık ilişkisine dönüştürmeden, ŞİÖ kapsamında dengeli ve öngörülebilir bir zeminde sürdürmesine imkân tanımıştır.

3.5.7. 16 Ağustos 2007 Tarihli Bişkek Zirvesi

16 Ağustos 2007 tarihinde Bişkek'te gerçekleştirilen zirve, ŞİÖ'nün güvenlik gündeminde sürekliliğin ve kurumsal istikrarın ön plana çıktığı bir aşamayı yansıtmaktadır. Zirveye hazırlık sürecinde yapılan değerlendirmelerde, örgütün önceki yıllarda şekillenen temel ilkelerini koruduğu; terörizm, aşırılık ve ayrılıkçılıkla mücadeleyi ŞİÖ'nün öncelikli çalışma alanları arasında tutmaya devam ettiği görülmektedir. Bu çerçevede, bölgesel istikrarın korunması ve güvenlik alanındaki iş birliğinin sürdürülmesi yönündeki irade vurgusu öne çıkmıştır (ShOS, 16 Avgusta 2007).

Bişkek Zirvesi, ŞİÖ'nün güvenlik yaklaşımında yeni bir yönelimden ziyade, mevcut politikaların pekiştirildiği bir süreci yansıtmaktadır. Üye devletler arasında güvenlik alanındaki temasların ve eşgüdümün sürdürülmesine yönelik vurgu yapılmış; özellikle önceki zirvelerde alınan kararların uygulanma süreci ele alınmıştır. Bu durum, örgütün güvenlik mimarisinin istikrarlı ve düzenli biçimde işletilmesine önem verildiğine işaret etmektedir.

Özbekistan açısından Bişkek Zirvesi, Kerimov yönetiminin güvenlik merkezli dış politika yaklaşımının bölgesel düzeyde karşılık bulmaya devam ettiğini göstermektedir. ŞİÖ, bu dönemde Özbekistan için yalnızca güvenlik tehditlerinin ele alındığı bir platform değil, aynı zamanda egemenlik ve iç işlerine karışmama ilkelerinin vurgulandığı çok taraflı bir çerçeve sunmuştur. Bu bağlamda zirve, Özbekistan'ın bölgesel güvenlik mimarisi içerisindeki konumunu koruduğu ve bu çerçevede hareket alanını sürdürdüğü bir aşama olarak değerlendirilebilir.

Özbekistan–Çin ilişkileri bakımından Bişkek Zirvesi, iki ülke arasındaki güvenlik temelli diyaloğun ŞİÖ çatısı altında istikrarlı biçimde devam ettiğini ortaya koymaktadır. Üye devletler arasında güvenlik alanında yakın iş birliği ve koordinasyonun sürdürülmesine yönelik ortak yaklaşım, Çin'in Orta Asya'daki güvenlik meselelerini çok taraflı bir çerçevede ele alma eğilimiyle örtüşmüştür. Bu durum, Özbekistan'ın Çin ile ilişkilerini ŞİÖ kapsamında dengeli ve öngörülebilir bir zeminde yürütmesine imkân tanımıştır.

3.5.8. 28 Ağustos 2008 Tarihli Duşanbe Zirvesi

28 Ağustos 2008 tarihinde Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de gerçekleştirilen ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi, örgütün güvenlik gündeminde sürekliliğin ve bölgesel istikrara yönelik hassasiyetlerin ön planda tutulduğu bir aşamayı yansıtmaktadır. Zirve kapsamında ticari-ekonomik iş birliği ve insani ortaklık konularının yanı sıra terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı ve sınır aşan suçlarla mücadele başlıkları ele alınmıştır. Toplantı sonunda yayımlanan ortak belgelerde, güvenlik alanındaki iş birliğinin sürdürülmesi ve örgüt içi koordinasyonun devam ettirilmesine yönelik irade vurgulanmıştır (kremlin.ru, 28 Avgusta 2008).

Duşanbe Zirvesi'nde kabul edilen Duşanbe Bildirisi ve ortak komünike, ŞİÖ'nün güvenlik politikalarının uzlaşıya dayalı ve üye devletlerin ulusal hassasiyetleriyle uyumlu bir çerçevede ele alındığını göstermektedir. Bildiride egemenlik ve iç işlerine karışmama ilkeleri teyit edilmiş; bölgesel güvenliği etkileyen gelişmelere ilişkin ortak değerlendirmelere yer verilmiştir. Bu bağlamda zirve, örgütün güvenlik alanında dengeli ve temkinli bir yaklaşımı sürdürdüğüne işaret etmektedir.

Özbekistan açısından Duşanbe Zirvesi, ŞİÖ'nün ulusal güvenlik önceliklerinin çok taraflı bir zemin içinde ele alınsee devam ettiğini ortaya koymaktadır. Kerimov yönetimi bakımından örgüt, bölgesel güvenlik meselelerinin dış müdahalelere kapalı ve karşılıklı anlayış temelinde tartışılabildiği bir platform niteliğini korumuştur. Bu durum, Özbekistan'ın dış politika tercihlerinin ŞİÖ'nün temel ilkeleriyle uyumlu bir çizgide ilerlediğini göstermektedir.

Özbekistan–Çin ilişkileri bakımından zirve, iki ülke arasındaki güvenlik temelli iş birliğinin ŞİÖ çatısı altında süreklilik kazandığını yansıtmaktadır. Zirvede ele alınan güvenlik başlıkları ve ortak belgelerdeki ilke vurguları, Çin'in bölgesel güvenliğe çok taraflı bir yaklaşım benimsemesi ile Özbekistan'ın egemenlik hassasiyetleri arasındaki örtüşmeyi görünür kılmıştır. Bu çerçeve, ikili ilişkilerin örgüt bağlamında istikrarlı ve öngörülebilir bir zeminde sürdürülmesine katkı sağlamıştır.

3.5.9. 15–16 Haziran 2009 Tarihli Yekaterinburg Zirvesi

15–16 Haziran 2009 tarihlerinde Yekaterinburg'da gerçekleştirilen zirve, ŞİÖ'nün faaliyetlerinin değerlendirilmesi ve örgütün gelecekteki önceliklerinin ele alınması açısından önemli bir aşamayı yansıtmaktadır. Zirve kapsamında, Rusya'nın 2008–2009 dönemindeki başkanlığı süresince yürütülen çalışmalar gözden geçirilmiş; örgütün bundan sonraki faaliyetlerine ilişkin öncelikler ve temel yönelimler tartışılmıştır (kremlin.ru, 9 Iyunya 2009).

Yekaterinburg Zirvesi'nde güvenlik alanındaki iş birliği, ŞİÖ'nün gündeminde yer alan başlıca konulardan biri olmaya devam etmiştir. Üye devletler, örgütün önceki dönemlerde benimsediği temel ilkeler doğrultusunda güvenlik konularındaki eşgüdümün sürdürülmesi ve mevcut iş birliği çerçevelerinin devam ettirilmesi gerekliliğini ele almıştır. Bu durum, ŞİÖ'nün güvenlik yaklaşımında sürekliliğe önem verdiğine işaret etmektedir.

Özbekistan açısından Yekaterinburg Zirvesi, ŞİÖ'nün güvenlik ve istikrar konularının çok taraflı bir platformda ele alınmaya devam edildiğini göstermektedir. Kerimov yönetimi bakımından örgüt, bölgesel güvenlik meselelerinin karşılıklı istişare ve koordinasyon temelinde tartışılabildiği öngörülebilir bir zemin sunmuştur. Bu bağlamda zirve, Özbekistan'ın güvenlik önceliklerinin ŞİÖ çerçevesinde gündemde tutulduğunu ortaya koymaktadır.

Özbekistan–Çin ilişkileri bakımından ise Yekaterinburg Zirvesi, iki ülke arasındaki güvenlik temelli diyaloğun ŞİÖ bünyesinde çok taraflı bir çerçevede devam ettiğini yansıtmaktadır. Zirve gündeminde güvenlik konularının yer alması, Çin'in bölgesel güvenliği örgüt üzerinden ele alma yaklaşımı ile Özbekistan'ın egemenlik hassasiyetleri arasındaki uyumlu zeminin korunmasına katkı sağlamıştır.

3.5.10. 10 - 11 Haziran 2010 Tarihli Taşkent Zirvesi

10–11 Haziran 2010 tarihlerinde Taşkent'te gerçekleştirilen zirve, Şanghay İş birliği Örgütü'nün güvenlik ve istikrar konularını gündeminde tutmaya devam ettiği bir aşamayı yansıtmaktadır. Zirve kapsamında yapılan değerlendirmelerde, örgütün bölgesel güvenliğin korunması, istikrarın sürdürülmesi ve pragmatik iş birliğinin güçlendirilmesi yönündeki temel ilkeleri ön plana çıkarılmıştır. Güvenlik, istikrar ve "üç tehdit" olarak

tanımlanan terörizm, aşırılık ve ayrılıkçılıkla mücadele başlıkları, üye devletler arasında ele alınan ana konular arasında yer almıştır (MID KNR, 11 iyun 2010).

Taşkent Zirvesi'nde yapılan konuşmalar ve görüş alışverişleri, ŞİÖ'nün güvenlik alanındaki yaklaşımının önceki dönemlerde belirlenen çerçeve doğrultusunda sürdürüldüğünü göstermektedir. Üye devletler, bölgesel ve uluslararası gelişmeler ışığında güvenlik, istikrar ve karşılıklı iş birliğinin önemini vurgulamış; örgüt bünyesindeki eşgüdüm ve istişare mekanizmalarının devam ettirilmesi gerekliliğine dikkat çekmiştir. Bu durum, ŞİÖ'nün güvenlik gündeminde ani yön değişikliklerinden ziyade sürekliliğe önem verdiğine işaret etmektedir.

Özbekistan açısından zirvenin Taşkent'te gerçekleştirilmesi, ülkenin örgüt içindeki ev sahibi ve aktif aktör konumunun sürdüğünü göstermektedir. Kerimov yönetimi bakımından ŞİÖ, bölgesel güvenlik meselelerinin çok taraflı bir zeminde, egemenlik ve iç işlerine karışmama ilkeleri çerçevesinde ele alınabildiği bir platform işlevi görmeye devam etmiştir. Bu bağlamda Taşkent Zirvesi, Özbekistan'ın güvenlik önceliklerini örgüt gündemine taşıyabildiği bir aşama olarak değerlendirilebilir.

Özbekistan–Çin ilişkileri bakımından ise Taşkent Zirvesi, iki ülke arasındaki güvenlik temelli diyaloğun ŞİÖ çatısı altında istikrarlı biçimde sürdüğünü yansıtmaktadır. Hu Jintao'nun konuşmasında vurgulanan çok taraflılık, karşılıklı güven ve egemenliğe saygı ilkeleri, Özbekistan'ın dış politika hassasiyetleriyle örtüşen bir çerçeve sunmuştur. Bu durum, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin ŞİÖ bağlamında dengeli ve öngörülebilir bir zeminde ilerlemesine katkı sağlamıştır.

3.5.11. 15 Haziran 2011 Tarihli Astana Zirvesi

15 Haziran 2011 tarihlerinde Astana'da gerçekleştirilen Şanghay İş birliği Örgütü Devlet Başkanları Zirvesi, örgütün kuruluşunun onuncu yılına denk gelmesi bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Zirve kapsamında, ŞİÖ'nün geçen on yıllık faaliyet dönemi değerlendirilmiş; örgütün bölgesel ve uluslararası güvenlik ortamındaki konumu ile gelecekteki öncelikleri ele alınmıştır. Bu çerçevede güvenlik, istikrar ve çok taraflı iş birliği konuları zirvenin temel gündem başlıkları arasında yer almıştır (ShOS, 15 iyunya 2011).

Astana Zirvesi'nde kabul edilen Astana Bildirisi, ŞİÖ'nün terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılıkçılıkla mücadeleyi temel öncelikleri arasında tutmaya devam ettiğini ortaya koymaktadır. Zirvede ayrıca uyuşturucu kaçakçılığı, sınır aşan suçlar ve bilgi güvenliği gibi yeni güvenlik tehditlerine karşı üye devletler arasında koordinasyonun sürdürülmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Egemenlik, iç işlerine karışmama ve karşılıklı güven ilkelerine yapılan atıflar, örgütün normatif çerçevesinin muhafaza edildiğini göstermektedir.

Özbekistan açısından 2011 Astana Zirvesi, Kerimov döneminde benimsenen güvenlik odaklı dış politika yaklaşımının ŞİÖ çerçevesinde karşılık bulmaya devam ettiğini göstermektedir. Özbekistan, örgüt bünyesinde bölgesel güvenlik, istikrar ve terörle mücadele konularının çok taraflı bir zeminde ele alınmasını desteklemeyi sürdürmüştür. Bu bağlamda ŞİÖ, Taşkent açısından güvenlik önceliklerinin bölgesel düzeyde gündeme taşınabildiği bir platform işlevi görmüştür.

Özbekistan–Çin ilişkileri bakımından Astana Zirvesi, iki ülke arasındaki iş birliğinin ŞİÖ çatısı altında istikrarlı biçimde devam ettiğini yansıtmaktadır. Zirvede teyit edilen egemenliğe saygı, iç işlerine karışmama ve çok taraflı iş birliği ilkeleri, Çin'in örgüt içerisindeki yaklaşımı ile Özbekistan'ın dış politika hassasiyetleri arasında örtüşen bir zemin oluşturmuştur. Bu durum, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin ŞİÖ bağlamında dengeli ve öngörülebilir bir çerçevede sürdürülmesine katkı sağlamıştır.

3.5.12. 6 Haziran 2012 Tarihli Pekin Zirvesi

6–7 Haziran 2012 tarihlerinde Pekin'de gerçekleştirilen zirve, Şanghay İş birliği Örgütü'nün ikinci on yıllık dönemine girdiği bir aşamada düzenlenmiş olup, örgütün gelecekteki yönelimlerinin ele alındığı bir toplantı niteliği taşımaktadır. Zirve kapsamında üye devletler, ŞİÖ'nün geçmiş dönemdeki faaliyetlerini değerlendirmiş; örgütün bölgesel ve uluslararası güvenlik ortamındaki rolü ile bundan sonraki döneme ilişkin öncelikleri tartışmıştır. Bu çerçevede güvenlik, istikrar ve iş birliği konuları zirvenin temel gündem başlıkları arasında yer almıştır (MID KNR, 7 iyunya 2012).

Pekin Zirvesi'nde yapılan görüşmelerde, ŞİÖ'nün güvenlik alanındaki temel yaklaşımının sürdürülmesine yönelik ortak irade ön plana çıkmıştır. Terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılıkçılıkla mücadele, önceki zirvelerde olduğu gibi örgütün öncelikli faaliyet alanları arasında ele alınmış; sınır aşan suçlar ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi tehditlere

karşı üye devletler arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Zirvede ayrıca egemenlik, bağımsızlık ve iç işlerine karışmama ilkelerine yapılan atıflar, ŞİÖ'nün normatif çerçevesinin korunmaya devam ettiğini göstermektedir.

Özbekistan açısından Pekin Zirvesi, Kerimov yönetiminin güvenlik meselelerinin çok taraflı bir zemin üzerinden ele alınmasına verdiği önemin sürdüğünü ortaya koymaktadır. ŞİÖ, bu dönemde Özbekistan için bölgesel güvenlik tehditlerinin karşılıklı istişare ve eşgüdüm temelinde değerlendirilebildiği bir platform işlevi görmeye devam etmiştir. Bu durum, Taşkent'in örgütü güvenlik odaklı dış politika yaklaşımının tamamlayıcı bir unsuru olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Özbekistan–Çin ilişkileri bakımından Pekin Zirvesi, iki ülke arasındaki temasların ŞİÖ çatısı altında istikrarlı biçimde devam ettiğini yansıtmaktadır. Zirvenin Çin'in ev sahipliğinde gerçekleştirilmiş olması, Çin'in örgüt içindeki etkin rolünü ortaya koyarken; Özbekistan açısından bu durum, Çin ile ilişkilerin ikili baskı mekanizmaları dışında, çok taraflı ve kurumsal bir çerçevede sürdürülmesine imkân tanımıştır. Bu çerçeve, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin ŞİÖ bağlamında dengeli ve öngörülebilir bir zeminde ilerlemesine katkı sağlamıştır.

3.5.13. 13 Haziran 2013 Tarihli Bişkek Zirvesi

13 Eylül 2013 tarihinde Bişkek'te gerçekleştirilen Şanghay İş birliği Örgütü Devlet Başkanları Zirvesi, örgütün güvenlik alanındaki iş birliğini sürdürdüğü ve mevcut normatif ile kurumsal çerçevenin muhafaza edildiği bir aşamayı yansıtmaktadır. Zirve kapsamında üye devletler, güncel uluslararası ve bölgesel gelişmeler hakkında görüş alışverişinde bulunmuş; ŞİÖ'nün gelecekteki yönelimleri ve çok taraflı iş birliğinin geliştirilmesine ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır (ShOS, 12 sentyabrya 2013).

Bişkek Zirvesi'nde terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılıkçılıkla mücadele, örgütün öncelikli gündem maddeleri arasında yer almaya devam etmiştir. Bunun yanı sıra uyuşturucu kaçakçılığı, sınır aşan suçlar, bilgi güvenliği ve yasadışı göç gibi güvenlik tehditlerine karşı üye devletler arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Zirvede kabul edilen Bişkek Bildirisi, ŞİÖ'nün güvenlik alanındaki iş birliğini mevcut uluslararası hukuk ilkeleri ve üye devletlerin ulusal hassasiyetleri çerçevesinde sürdürme iradesini ortaya koymuştur.

Özbekistan açısından 2013 Bişkek Zirvesi, Kerimov döneminde ŞİÖ'nün güvenlik ve istikrar konularında önemli bir çok taraflı platform olmaya devam ettiğini göstermektedir. Örgüt, bu dönemde Özbekistan için bölgesel güvenlik tehditlerinin karşılıklı istişare ve eşgüdüm temelinde ele alınabildiği bir zemin sunmuştur. Bu durum, Taşkent'in ŞİÖ'yü güvenlik odaklı dış politika yaklaşımının tamamlayıcı bir unsuru olarak değerlendirmeyi sürdürdüğüne işaret etmektedir.

Özbekistan–Çin ilişkileri bakımından Bişkek Zirvesi, iki ülke arasındaki temasların ŞİÖ çatısı altında kurumsal bir çerçevede devam ettiğini yansıtmaktadır. Zirvede teyit edilen çok taraflı iş birliği, egemenliğe saygı ve iç işlerine karışmama ilkeleri, Çin'in örgüt içerisindeki yaklaşımı ile Özbekistan'ın dış politika hassasiyetleri arasında örtüşen bir zemin oluşturmuştur. Bu çerçeve, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin ŞİÖ bağlamında istikrarlı ve çatışma üretmeyen bir çizgide ilerlemesine katkı sağlamıştır.

3.4.1. 11-12 Eylül 2014 Tarihli Duşanbe Zirvesi

11–12 Eylül 2014 tarihlerinde Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de gerçekleştirilen Şanghay İş birliği Örgütü Devlet Başkanları Zirvesi, örgütün güvenlik ve istikrar konularını merkezde tutmaya devam ettiği bir aşamayı yansıtmaktadır. Zirve kapsamında üye devletler, önceki yıl Bişkek'te düzenlenen zirveden bu yana ŞİÖ çerçevesinde kaydedilen gelişmeleri değerlendirmiş; örgütün bölgesel ve uluslararası güvenlik ortamındaki rolü ile gelecekteki yönelimlerine ilişkin görüş alışverişinde bulunmuştur (MID KNR, 12 sentyabrya 2014).

Duşanbe Zirvesi'nde yapılan konuşmalar ve müzakerelerde, terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılıkçılıkla mücadele ŞİÖ'nün öncelikli çalışma alanları arasında yer almaya devam etmiştir. Bunun yanı sıra uyuşturucu kaçakçılığı, sınır aşan suçlar, bilgi güvenliği ve yasadışı göç gibi güvenlik tehditlerine karşı üye devletler arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Zirvede, egemenlik, iç işlerine karışmama ve karşılıklı güven ilkelerine yapılan atıflar, örgütün normatif çerçevesinin muhafaza edildiğini göstermektedir.

Özbekistan açısından Duşanbe Zirvesi, Kerimov yönetiminin güvenlik odaklı dış politika yaklaşımının ŞİÖ çerçevesinde sürdüğünü ortaya koymaktadır. Örgüt, bu dönemde de Özbekistan için bölgesel güvenlik tehditlerinin çok taraflı bir zeminde ele alınabildiği ve karşılıklı istişare mekanizmalarının işletildiği bir platform işlevi görmüştür. Bu durum, Taşkent'in ŞİÖ'yü dış politika tercihlerini destekleyen tamamlayıcı bir araç olarak değerlendirmeye devam ettiğine işaret etmektedir.

Özbekistan–Çin ilişkileri bakımından zirve, iki ülke arasındaki temasların ŞİÖ çatısı altında istikrarlı biçimde sürdüğünü yansıtmaktadır. Zirvede öne çıkan çok taraflı iş birliği, güvenlik ve egemenliğe saygı vurguları, Çin'in örgüt içerisindeki yaklaşımı ile Özbekistan'ın dış politika hassasiyetleri arasında örtüşen bir zemin oluşturmuştur. Bu çerçeve, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin ŞİÖ bağlamında dengeli ve öngörülebilir bir çizgide ilerlemesine katkı sağlamıştır.

3.4.2. 9–10 Temmuz 2015 Tarihli Ufa Zirvesi

9–10 Temmuz 2015 tarihlerinde Rusya Federasyonu'nun Ufa kentinde gerçekleştirilen Şanghay İş birliği Örgütü Devlet Başkanları Zirvesi, ŞİÖ'nün kurumsal derinliğinin ve uluslararası görünürlüğünün belirgin biçimde arttığı bir aşamayı temsil etmektedir. Zirve, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin'in dönem başkanı sıfatıyla yürüttüğü ev sahipliği çerçevesinde gerçekleştirilmiş; ŞİÖ'nün orta ve uzun vadeli stratejik yönelimine ilişkin temel belgeler kabul edilmiştir. Bu bağlamda, zirvenin en dikkat çekici çıktılarından biri, ŞİÖ'nün 2025 yılına kadar olan Stratejik Kalkınma Belgesi'nin kabul edilmesi olmuştur (kremlin.ru, 8–10 Iyulya 2015)

Ufa Zirvesi, örgütün güvenlik gündeminde sürekliliğin korunduğunu ve bu sürekliliğin kurumsal belgeler aracılığıyla pekiştirildiğini göstermektedir. Zirve kapsamında terörizm, aşırılıkçılık ve ayrılıkçılıkla mücadele konuları, ŞİÖ'nün temel öncelikleri arasında yer almaya devam etmiş; bölgesel güvenlik ve istikrarın sağlanmasının üye devletlerin ortak sorumluluğu olduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte zirve, güvenlik alanındaki iş birliğini daha uzun vadeli bir perspektife bağlayan stratejik bir çerçevenin oluşturulması bakımından da önem taşımaktadır.

Ufa Zirvesi'nin bir diğer önemli yönü, Hindistan ve Pakistan'ın ŞİÖ üyeliğine kabul sürecinin resmen başlatılması yönünde alınan karardır. Bu gelişme, örgütün coğrafi

ve siyasal kapsamının genişletilmesine yönelik iradenin açık bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak bu genişleme eğilimi, ŞİÖ'nün temel normatif ilkeleri olan egemenlik, iç işlerine karışmama ve karşılıklı saygı anlayışıyla çelişmeyecek biçimde, aşamalı ve kurallı bir süreç olarak ele alınmıştır.

Özbekistan açısından Ufa Zirvesi, Kerimov döneminde ŞİÖ'nün dış politika bakımından taşıdığı işlevsel değerin devam ettiğini ortaya koymaktadır. Zirve çerçevesinde Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov'un da yer aldığı temaslar, Taşkent yönetiminin örgütü bölgesel güvenlik konularının ele alındığı çok taraflı ve öngörülebilir bir platform olarak görmeyi sürdürdüğünü göstermektedir. Bu durum, Özbekistan'ın güvenlik önceliklerini ikili bağımlılık ilişkilerine girmeden, çok taraflı bir zemin üzerinden ifade etme stratejisiyle uyumludur.

Özbekistan–Çin ilişkileri bakımından Ufa Zirvesi, iki ülke arasındaki temasların ŞİÖ çatısı altında kurumsal bir çerçevede sürdüğünü teyit etmektedir. Zirve marjında Çin Devlet Başkanı ile gerçekleştirilen görüşmeler ve ŞİÖ'nün uzun vadeli stratejik belgelerinin kabulü, Çin'in örgüt içindeki rolünü güçlendirirken; Özbekistan açısından bu durum, Çin ile ilişkilerin çok taraflı, dengeli ve öngörülebilir bir zeminde ilerletilmesine imkân tanımıştır. Bu yönüyle Ufa Zirvesi, Kerimov dönemi Özbekistan–Çin ilişkilerinin ŞİÖ bağlamında istikrarlı biçimde devam ettiğini gösteren önemli bir dönüm noktasıdır.

3.4.1. 23–24 Haziran 2016 Tarihli Taşkent Zirvesi

23–24 Haziran 2016 tarihlerinde Taşkent'te düzenlenen zirve, İslam Kerimov'un görev süresi içerisinde Şanghay İş Birliği Örgütü (ŞİÖ) çerçevesinde gerçekleştirilen son Devlet Başkanları Zirvesi olması bakımından özel bir önem taşımaktadır. Klimenko ve Morozov'a göre Özbekistan, söz konusu zirvenin Taşkent'te düzenlenmesi için gerekli koşulların oluşturulması yönünde kapsamlı bir hazırlık yürütmüş; aynı zamanda dönem başkanlığı kapsamında örgütün güvenlik gündemine ilişkin önceliklerini öne çıkarmayı hedeflemiştir (Klimenko i Morozov, 2016).

Klimenko ve Morozov'un değerlendirmesinde, Taşkent Zirvesi'nin gündeminde "üç tehdit" olarak ele alınan terörizm, aşırılıkçılık ve ayrılıkçılıkla mücadelenin güçlendirilmesi öncelikli bir yer tutmuştur. Yazarlar, zirvenin temel

hedeflerinden birinin uluslararası ve bölgesel güvenlik alanındaki çağdaş meydan okumalara karşı uygun yanıtların aranması ve bu yolla ekonomik ve insani iş birliğinin sürdürülebilirliğinin desteklenmesi olduğunu belirtmektedir (Klimenko i Morozov, 2016). Bu çerçeve, Kerimov dönemi boyunca ŞİÖ kapsamında benimsenen güvenlik merkezli yaklaşımın 2016 itibarıyla da devam ettiğine işaret etmektedir.

Özbekistan açısından 2016 Taşkent Zirvesi, Kerimov yönetiminin ŞİÖ çerçevesinde izlediği dış politika çizgisinin dönemsel bir kapanış eşiğini temsil etmektedir. Kaynağın vurguladığı üzere Taşkent yönetimi, ŞİÖ bünyesinde yalnızca güvenlik başlıklarını değil, aynı zamanda ticari-ekonomik iş birliği ve bağlantısallık projelerini (ulaştırma koridorları ve altyapı gündemi gibi) örgüt ajandasına dahil etme yaklaşımını sürdürmüştür (Klimenko i Morozov, 2016). Bu bağlamda zirve, Özbekistan'ın güvenlik önceliklerini çok taraflı ve kurumsal bir zeminde ifade edebildiği bir platform işlevini koruduğunu göstermektedir.

Özbekistan–Çin ilişkileri bakımından Taşkent Zirvesi, iki ülke arasındaki temasların ŞİÖ çatısı altında güvenlik ve istikrar başlıklarıyla bağlantılı bir çerçevede ele alınmaya devam ettiğini yansıtmaktadır. Klimenko ve Morozov'un analizinde, ŞİÖ'nün güvenlik kapasitesinin güçlendirilmesi gerekliliği, bölgesel entegrasyon hedefleri ve bağlantısallık projelerinin (özellikle Çin kaynaklı girişimler) güvenlik boyutuyla ilişkilendirilmekte; bu durum Çin'in bölgesel projelerinin güvenlik ortamıyla kesişen bir gündem ürettiğine işaret etmektedir (Klimenko i Morozov, 2016). Bu çerçevede Taşkent Zirvesi, Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin ŞİÖ bağlamında kurumsal bir zeminde sürdürülmesinin son halkalarından biri olarak değerlendirilebilir.

Tablo 26. Kerimov Döneminde ŞİÖ Devlet Başkanları Zirveleri (2001–2016)

Yıl	Tarih	Şehir	Ülke
2001	14–15 Haziran 2001	Şanghay	Çin
2002	7 Haziran 2002	St. Petersburg	Rusya
2003	29 Mayıs 2003	Moskova	Rusya
2004	17 Haziran 2004	Taşkent	Özbekistan
2005	5 Temmuz 2005	Astana	Kazakistan

Yıl	Tarih	Şehir	Ülke
2006	15 Haziran 2006	Şanghay	Çin
2007	16 Ağustos 2007	Bişkek	Kırgızistan
2008	28 Ağustos 2008	Duşanbe	Tacikistan
2009	15–16 Haziran 2009	Yekaterinburg	Rusya
2010	10–11 Haziran 2010	Taşkent	Özbekistan
2011	14–15 Haziran 2011	Astana	Kazakistan
2012	6–7 Haziran 2012	Pekin	Çin
2013	13 Eylül 2013	Bişkek	Kırgızistan
2014	11–12 Eylül 2014	Duşanbe	Tacikistan
2015	9–10 Temmuz 2015	Ufa	Rusya
2016	23–24 Haziran 2016	Taşkent	Özbekistan

Kaynak: tüm veriler ŞİÖ resmî zirve listesine göre düzenlenmiştir.

Tablo 26'da sunulan ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvelerinin kronolojik dağılımı, Kerimov dönemi boyunca Özbekistan–Çin ilişkilerinin çok taraflı ve kurumsal bir zemin üzerinde istikrarlı biçimde sürdürüldüğünü göstermektedir. 2001–2016 yılları arasında düzenli aralıklarla gerçekleştirilen zirveler, ŞİÖ'nün yalnızca dönemsel bir güvenlik forumu değil; süreklilik arz eden, kurumsallaşmış bir bölgesel iş birliği mekanizması hâline geldiğine işaret etmektedir. Bu süreklilik, Özbekistan'ın Çin ile ilişkilerini ani yön değişimlerinden kaçınarak, kontrollü ve öngörülebilir bir çerçevede yürütme tercihinin somut bir yansımasıdır.

Ancak bu zirvelerin sıklığı, mekânsal dağılımı ve gündem sürekliliği tek başına Özbekistan–Çin ilişkilerinin niteliğini açıklamak için yeterli değildir. Neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü üzere, uluslararası sistemden kaynaklanan baskılar, devlet davranışına doğrudan ve mekanik biçimde yansımaz; bu baskılar liderlik algıları, iç siyasal öncelikler ve devlet kapasitesi gibi ara değişkenler aracılığıyla süzülerek dış politika çıktısına dönüşür. Bu nedenle ŞİÖ çerçevesinde gerçekleştirilen zirveler, yalnızca sistemik koşulların değil, aynı zamanda Kerimov yönetiminin güvenlik anlayışı,

egemenlik hassasiyetleri ve kurumsal tercihleri doğrultusunda şekillenen bir dış politika sürecinin ürünü olarak ele alınmalıdır.

Bu bağlamda ŞİÖ, Kerimov dönemi Özbekistan–Çin ilişkilerinde, uluslararası sistemin sunduğu güvenlik baskılarının doğrudan askerî ittifaklara dönüşmesini engelleyen; çok taraflı, egemenliğe saygılı ve kurumsal bir "filtre mekanizması" işlevi görmüştür. Aşağıda yapılacak neoklasik gerçekçi analizde, ŞİÖ'nün bu filtreleyici rolü; bağımsız değişken (uluslararası sistem), ara değişkenler (liderlik algıları ve iç siyasal öncelikler) ve devlet kapasitesi arasındaki etkileşim üzerinden değerlendirilecek; böylece Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin neden ŞİÖ merkezli, güvenlik odaklı fakat ittifaksız bir çizgide geliştiği analitik olarak ortaya konacaktır.

Neoklasik gerçekçilik yaklaşımı, dış politika çıktılarının yalnızca uluslararası sistemin dayattığı yapısal koşullarla açıklanamayacağını; bu koşulların karar alıcılar tarafından nasıl algılandığı ve iç siyasal filtreler aracılığıyla nasıl dönüştürüldüğü dikkate alınarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu çerçevede Kerimov döneminde ŞİÖ bağlamında gelişen Özbekistan–Çin ilişkileri, bağımsız değişken olarak uluslararası sistem ve bölgesel güvenlik ortamı, ara değişkenler olarak lider algısı, iç siyasal hassasiyetler ve devlet kapasitesi ile bağımlı değişken olan dış politika çıktıları arasındaki etkileşim üzerinden ele alındığında analitik olarak daha açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır (Rose 1998; Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016).

Bağımsız değişken olan uluslararası sistem düzeyinde, Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Asya'nın belirgin bir güvenlik boşluğu, sınır aşan tehditler ve Afganistan kaynaklı kronik istikrarsızlıkla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. ABD, Rusya ve Çin'in bölgeye yönelik artan stratejik ilgisi, Özbekistan açısından hem güvenlik risklerini hem de dış politika manevra alanını eş zamanlı olarak şekillendirmiştir. Bu sistemsel baskılar, Özbekistan'ı tek taraflı güvenlik bağımlılıklarından kaçınmaya ve çok taraflı güvenlik platformları aracılığıyla denge kurmaya yöneltmiş; ŞİÖ bu bağlamda, uluslararası sistemin yarattığı belirsizliklere karşı geliştirilen rasyonel ve kurumsal bir dış politika zemini olarak öne çıkmıştır (Danilovich 2013; Rozanov ed., 2012).

Ara değişkenler bağlamında, lider algısı ve iç siyasal filtreler belirleyici bir rol oynamıştır. Kerimov yönetimi, dış politika tercihlerinde egemenlik, rejim güvenliği ve iç istikrarı önceleyen temkinli bir yaklaşım benimsemiştir. Özellikle 2005 Andican olayları

sonrasında Batılı aktörlerle yaşanan gerilim, dış müdahaleye yönelik algısal hassasiyetleri artırmış; bu durum, ŞİÖ gibi egemenlik, iç işlerine karışmama ve karşılıklı saygı ilkelerini vurgulayan platformların dış politikada daha merkezi bir konum kazanmasına yol açmıştır. Kerimov'un liderlik algısı, ŞİÖ'yü yalnızca bir güvenlik örgütü olarak değil, aynı zamanda rejim güvenliğini destekleyen normatif ve siyasal bir çerçeve olarak değerlendirmesine neden olmuştur (Dolinovskaya 2023).

Devlet kapasitesi de ara değişkenler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Kerimov döneminde Özbekistan'ın askerî, ekonomik ve teknolojik kapasitesinin sınırlı olması, güvenlik tehditlerine tek başına yanıt verme imkânını daraltmıştır. Bu durum, Özbekistan'ı kolektif ve kurumsal güvenlik mekanizmalarına yöneltmiş; ŞİÖ'nün sunduğu çok taraflı yapı, kapasite sınırlılıklarını kurumsal eşgüdüm yoluyla dengeleyici bir araç işlevi görmüştür. Özellikle ŞİÖ Sekretaryası ve RATS gibi kurumsal yapılar, üye devletlerin güvenlik alanındaki eşgüdümünü artırarak maliyeti görece düşük, öngörülebilir ve kontrol edilebilir bir güvenlik iş birliği zemini yaratmıştır.

Bağımlı değişken, yani dış politika çıktıları açısından değerlendirildiğinde, Kerimov döneminde ŞİÖ çerçevesinde Özbekistan–Çin ilişkilerinin güvenlik odaklı, kurumsallaşmış ve istikrarlı bir karakter kazandığı görülmektedir. Çin ile ilişkiler, ikili düzeyde asimetrik bir bağımlılık üretmeden, ŞİÖ çatısı altında çok taraflı bir zemine oturtulmuş; güvenlik iş birliği, egemenlik ve iç işlerine karışmama ilkeleriyle uyumlu biçimde yürütülmüştür. Bu durum, Özbekistan'ın Çin ile ilişkilerini baskı ilişkisine dönüştürmeden sürdürmesine imkân tanımıştır (Danilovich 2013).

Sonuç olarak Kerimov döneminde ŞİÖ çerçevesinde gelişen Özbekistan–Çin ilişkileri, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü biçimde, uluslararası sistemin yarattığı baskıların lider algısı, iç siyasal filtreler ve devlet kapasitesi tarafından süzülmesi sonucunda şekillenmiştir. Bu dönemde ŞİÖ, Özbekistan açısından yalnızca güvenlik tehditlerini ele alan bir platform değil, aynı zamanda egemenlik hassasiyetleriyle uyumlu, öngörülebilir ve kurumsal bir dış politika aracı işlevi görmüştür. Kerimov yönetiminin güvenlik merkezli yaklaşımı, Özbekistan–Çin ilişkilerinin ŞİÖ bağlamında istikrarlı ve çatışmasız bir çizgide gelişmesinde belirleyici olmuştur.

2016 yılında Kerimov'un vefatının ardından Mirziyoyev'in iktidara gelmesiyle birlikte Özbekistan dış politikasında yöntemsel ve söylemsel bir dönüşüm süreci

başlamış; buna karşın Kerimov döneminde ŞİÖ çerçevesinde inşa edilen kurumsal ve normatif yapı bütünüyle terk edilmemiştir. Bu nedenle Mirziyoyev döneminde ŞİÖ bağlamında gelişen Özbekistan–Çin ilişkilerinin sağlıklı biçimde analiz edilebilmesi için, Kerimov döneminin neoklasik gerçekçilik perspektifinden ortaya koyduğu yapısal mirasın açık biçimde ortaya konulması, dönemler arası süreklilik ve değişimin sağlıklı biçimde analiz edilebilmesi açısından gerekmektedir. Aşağıdaki tablo, Kerimov döneminde ŞİÖ bağlamında Özbekistan–Çin ilişkilerinin hangi değişkenler üzerinden şekillendiğini özetlemektedir.

Tablo 27. Kerimov Döneminde ŞİÖ Çerçevesinde Özbekistan–Çin İlişkilerinin Neoklasik Gerçekçilik Perspektifinden Değişken Temelli Analizi

Değişken Türü	Değişkenin Tanımı	Kerimov Dönemindeki Görünümü
Bağımsız Değişken	Uluslararası sistem ve bölgesel güvenlik ortamı	Soğuk Savaş sonrası Orta Asya'da güç boşluğu, Afganistan kaynaklı istikrarsızlık, büyük güç rekabetinin Orta Asya'ya yansımaları (ABD–Rusya–Çin) ve sınır aşan güvenlik tehditleri
Ara Değişken (Lider Algısı)	Karar alıcının güvenlik ve egemenlik algısı	Kerimov yönetiminin rejim güvenliği, siyasi bağımsızlık ve dış müdahaleye karşı hassasiyetleri önceleyen temkinli dış politika anlayışı
Ara Değişken (İç Siyasal Filtreler)	İç politik hassasiyetler ve rejim öncelikleri	Andican olayları sonrası Batı ile gerilen ilişkiler, egemenlik ve iç işlerine karışmama vurgusunun güçlenmesi
Ara Değişken (Devlet Kapasitesi)	Askerî, ekonomik ve kurumsal kapasite	Sınırlı askerî ve ekonomik imkânlar; çok taraflı ve kurumsal güvenlik mekanizmaları aracılığıyla kapasite sınırlılıklarının telafi edilmesi
Bağımlı Değişken	Dış politika çıktıları	ŞİÖ'nün dış politikada merkezi ve merkezi fakat ittifak dışı dengeleyici bir araç hâline gelmesi; Özbekistan–Çin ilişkilerinin güvenlik odaklı, çok taraflı, kurumsallaşmış ve istikrarlı bir çerçevede yürütülmesi

Kaynak: Rose, 1998; Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016; ŞİÖ resmî belgeleri; Rozanov ed., 2012 kaynakları temel alınarak oluşturulmuştur.

Tablo 27'de sunulan değişken temelli analiz, Kerimov döneminde ŞİÖ çerçevesinde gelişen Özbekistan–Çin ilişkilerinin, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü çok katmanlı nedensellik modeliyle büyük ölçüde uyumlu biçimde şekillendiğini göstermektedir. Uluslararası sistemin yarattığı güvenlik baskıları ve bölgesel istikrarsızlık ortamı, Kerimov yönetiminin egemenlik ve rejim güvenliği merkezli liderlik algısı, iç siyasal hassasiyetler ve görece sınırlı devlet kapasitesi tarafından filtrelenmiş; bu sürecin sonucunda Özbekistan–Çin ilişkileri, ŞİÖ çatısı altında güvenlik odaklı, kurumsallaşmış ve ittifak dışı bir iş birliği modeli üzerinden yürütülmüştür.

Bu çerçevede ŞİÖ, Kerimov dönemi Özbekistan dış politikasında ne dış politika tercihlerini tek başına belirleyen bir yapı ne de sembolik bir diyalog platformu olarak işlev görmüştür. Aksine örgüt, sistemsel baskılar ile içsel öncelikler arasında denge kurulmasını mümkün kılan, öngörülebilir ve kontrol edilebilir bir kurumsal araç olarak konumlanmıştır. Bununla birlikte egemenlik ve rejim güvenliğine verilen öncelik, kısa vadede dış müdahaleye karşı istikrar sağlayıcı bir çerçeve sunarken, dış politika araçlarının çeşitlenmesini ve daha esnek iş birliği biçimlerinin geliştirilmesini sınırlayan yapısal bir etki de yaratmıştır. Bu durum, Özbekistan–Çin ilişkilerinin ŞİÖ bağlamında güvenlik merkezli ve temkinli bir çizgide kalmasına yol açmıştır.

Sonuç olarak Kerimov döneminde Özbekistan–Çin ilişkileri, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü biçimde, uluslararası sistemden kaynaklanan baskıların liderlik algıları, iç siyasal filtreler ve devlet kapasitesi aracılığıyla süzülmesi sonucunda şekillenmiş; çatışmadan kaçınan, istikrarlı ve kurumsal bir iş birliği modeli ortaya çıkmıştır. Bu dönem, Mirziyoyev yönetimi altında gözlemlenecek dış politika açılımlarının ve yöntemsel dönüşümlerin, hangi kurumsal ve algısal miras üzerine inşa edildiğini anlamak açısından temel bir analitik referans çerçevesi sunmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MİRZİYOYEV DÖNEMİNDE ÖZBEKİSTAN–ÇİN İLİŞKİLERİ (2017–2025): STRATEJİK SÜREKLİLİK VE AYARLAMA

Kerimov döneminde temelleri atılan Özbekistan–Çin ilişkileri, 2016 yılının son çeyreğinden itibaren Mirziyoyev'in devlet başkanlığına gelmesiyle birlikte daha görünür, sistematik ve çok boyutlu bir nitelik kazanmıştır. Bu dönemde Özbekistan dış politikası, önceki dönemin egemenlik ve denge hassasiyetlerini korumakla birlikte, daha açık, pragmatik ve ekonomik kalkınma odaklı bir yaklaşım çerçevesinde yeniden şekillenmiştir. Mirziyoyev'in liderliğinde ülke, dış dünyayla daha yoğun etkileşimi ve bölgesel entegrasyonu önceleyen bir dış politika çizgisine yönelmiş; bu süreçte Çin, stratejik ortaklık düzeyi daha belirgin hâle gelen öncelikli aktörlerden biri olarak öne çıkmıştır.

Bağımsızlık sonrası dönemin ilk safhasında daha temkinli ve sınırlı bir iş birliği anlayışıyla ilerleyen Özbekistan–Çin ilişkileri, Mirziyoyev döneminde ekonomik etkileşim alanlarının çeşitlendirilmesi ve hacminin artırılması, altyapı ve bağlantısallık projelerinin hızlandırılması ile çok taraflı platformlarda daha eşgüdümlü hareket edilmesi hedefleri doğrultusunda derinleşmiştir. Özellikle Çin'in KYİ ile Özbekistan'ın kalkınma önceliklerinin kesişmesi, ikili ilişkilerin yalnızca ikili düzeyde değil, bölgesel ölçekte de stratejik bir derinlik kazanmasına katkı sağlamıştır.

Bu çerçevede Mirziyoyev dönemi, Özbekistan–Çin ilişkilerinde ani ve köklü bir yön değişiminden ziyade, Kerimov döneminde inşa edilen yapısal temeller üzerinde gerçekleşen kontrollü ve aşamalı bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada "ayarlama" kavramı, uluslararası sistemin sunduğu temel kısıtlar ve fırsatlar büyük ölçüde değişmeden kalırken, liderlik algısı, iç siyasal dinamikler ve devlet kapasitesindeki dönüşümler doğrultusunda dış politika araçlarının, önceliklerinin ve uygulama biçimlerinin yeniden düzenlenmesini ifade etmektedir. Bu bağlamda "ayarlama" kavramı, neoklasik gerçekçilik literatüründe kullanılan "policy adjustment" ve "foreign policy adaptation" yaklaşımlarına karşılık gelecek şekilde analitik bir kategori olarak kullanılmaktadır. Bu yönüyle ayarlama, stratejik yönelimin korunmasına karşın dış politikanın icra tarzında ve yoğunluğunda meydana gelen değişimleri açıklayan bir kavramsal çerçeve sunmaktadır.

Dış politika yapımında artan kurumsallık, karar alma süreçlerinde ekonomik önceliklerin karar alma süreçlerinde daha belirgin hâle gelmesi ve çok taraflı diplomasiye verilen önemin artması, Mirziyoyev döneminin ayırt edici unsurları arasında yer almaktadır. Dönemin ilerleyen safhalarında büyük güç rekabetinin keskinleşmesi, bölgesel güvenlik dinamiklerindeki kırılganlıklar ve küresel ekonomik belirsizliklerin artması, Özbekistan açısından Çin ile kurulan ilişkilerin stratejik önemini daha görünür hâle getirmiştir.

Bu bölümde Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin (2017–2025) geçirdiği dönüşüm, dört temel eksen üzerinden sistematik biçimde analiz edilecektir:

- siyasi ve diplomatik ilişkiler,
- ekonomik ve ticari iş birlikleri,
- güvenlik ve askerî temaslar,
- sosyokültürel alanlardaki gelişmeler.

Mirziyoyev döneminde ŞİÖ, güvenlik ve siyasal boyutların yanı sıra ekonomik iş birliği, bölgesel istikrar ve kurumsal eşgüdüm alanlarında da işlevsel bir platform olarak öne çıkmıştır. KYİ ise altyapı yatırımları, ticaretin kolaylaştırılması ve bağlantısallık temelli projeler aracılığıyla Özbekistan–Çin ilişkilerinin ekonomik boyutunu derinleştiren başlıca çerçeveyi oluşturmuştur. Bu bağlamda söz konusu platformların, ikili ilişkilerin siyasi eşgüdümünü artırması, ekonomik projelerin ölçeğini genişletmesi ve bölgesel bağlantısallık hedeflerini desteklemesi, Mirziyoyev döneminde ilişkilerin çok boyutlu ve kurumsal niteliğini güçlendiren tamamlayıcı mekanizmalar olarak ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

Bölüm boyunca yapılacak analizler, neoklasik gerçekçilik yaklaşımının kavramsal çerçevesi doğrultusunda yürütülecektir. Bu kapsamda uluslararası sistemin sunduğu fırsatlar ve baskılar ile Mirziyoyev'in reformcu liderlik algısı, iç siyasal dinamikler ve devlet kapasitesinin dış politika yapım sürecindeki filtreleyici ve yönlendirici rolleri birlikte değerlendirilecektir. Böylece Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin daha kurumsal, daha işlevsel ve stratejik bir nitelik kazanmaya başladığı, çok boyutlu ve kuramsal temelli bir analizle ortaya konulacaktır.

4.1. Siyasi İlişkiler

Mirziyoyev'in 2016 yılının son çeyreğinde devlet başkanlığı görevini üstlenmesiyle birlikte Özbekistan dış politikasında daha açık, diyaloga dayalı ve çok taraflı etkileşimi önceleyen bir yönelim daha belirgin hâle gelmiştir. Kazantsev ve Gusev'in de vurguladığı üzere, reform[1] sürecinin en hızlı ve somut sonuç verdiği alanlardan biri dış politika olmuş; Taşkent kısa süre içerisinde hem bölgesel komşularıyla hem de büyük güçlerle ilişkilerinde mevcut gerilimleri azaltmaya ve diplomatik temasları sistematik biçimde yoğunlaştırmaya yönelmiştir. Bu bağlamda Mirziyoyev dönemi, önceki yıllarda biriken dış politika tıkanıklıklarının aşılması ve Özbekistan'ın uluslararası alanda daha görünür ve etkin bir aktör hâline gelmesi açısından ayrı bir evreye geçişi temsil etmektedir (Kazantsev ve Gusev 2018, 292–295).

Uluslararası akademik çevrelerde Mirziyoyev reformlarının niteliğine ilişkin değerlendirmeler farklılaşmakla birlikte, Çinli araştırmacıların reform sürecini genel olarak olumlu ve işlevsel bir çerçevede ele aldıkları görülmektedir. Çinli uzmanlar, reformların Özbekistan'ın dışa açıklığını artırarak ülkenin Çin ile daha kurumsallaşmış, daha sistemli ve daha öngörülebilir bir iş birliği zemini oluşturmasına katkı sağlayacağını değerlendirmektedir (Kazantsev ve Gusev 2018, 296–298). Bu yaklaşım, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin siyasi ilişkilerinin gelişimini incelerken, sürecin ani ve keskin bir yön değişimi değil; reformlarla uyumlu biçimde ilerleyen kademeli ve kontrollü bir yeniden yapılanma süreci olarak ele alınmasını mümkün kılmaktadır.

Bu çerçevede Mirziyoyev döneminde Çin ile siyasi ilişkilerde kaydedilen ilerleme, Özbekistan'ın dış politikasında benimsediği dinamik denge anlayışıyla (büyük güçler arasında esnek ve çok yönlü ilişki kurma stratejisi) yakından örtüşmektedir. Borisov'un da vurguladığı üzere, yeni yönetim Çin ile iş birliğini derinleştirirken dış politika özerkliğini muhafaza etmeyi ve ilişkilerde ortaya çıkabilecek yapısal asimetrileri sınırlamayı temel bir öncelik olarak ele almıştır. Bu bağlamda Çin yönelimi, tek başına belirleyici bir eksen olarak değil; Rusya ile ekonomik ve siyasi ilişkilerin güçlendirilmesi ve bölgesel diplomasi kanallarının yeniden canlandırılmasıyla birlikte, çok yönlü ve dengeli bir dış politika mimarisinin tamamlayıcı bir unsuru olarak konumlandırılmıştır.

[1] Bu çalışmada reform kavramı, normatif ya da rejimsel bir dönüşümden ziyade, liderlik algısı ve devlet kapasitesini etkileyen içsel düzenlemeler bağlamında kullanılmaktadır.

Borisov'a göre Mirziyoyev yönetimi, Çin ile artan temasları Özbekistan'ın müzakere kapasitesini güçlendiren bir araç olarak değerlendirmiş; böylece hem dış ekonomik açılımı destekleyen hem de dış politika alanında manevra alanını genişleten bir denge stratejisi izlemeyi amaçlamıştır (Borisov 2019, 131–134).

Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin siyasi ilişkilerinin somut ve kurumsal bir nitelik kazandığı ilk önemli aşama, 11–13 Mayıs 2017 tarihlerinde Mirziyoyev'in Çin'e gerçekleştirdiği devlet ziyareti olmuştur. Söz konusu ziyaret, ikili siyasi diyaloğun liderler düzeyinde yeniden canlandırıldığını ve ilişkilerin kapsamlı stratejik ortaklık perspektifi içinde ele alındığını göstermesi bakımından kritik bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Ziyaret kapsamında 100'ün üzerinde devletler arası, hükümetler arası ve kurumlar arası belgenin imzalanması, siyasi ilişkilerin söylemsel düzeyin ötesine geçerek kurumsal, çok katmanlı ve somut çıktılar üreten bir çerçeveye taşındığını ortaya koymuştur. Borisov'un da vurguladığı üzere, bu anlaşmalar geniş bir yatırım ve iş birliği paketini içermiş; toplam değeri 23 milyar ABD dolarını aşan planlanan projelerle ikili ilişkilerin maddi ve kurumsal temelleri daha da güçlendirilmiştir (Borisov 2019, 133–134; Podrobno.uz 2021).

2017 sonrasında liderler düzeyindeki temasların süreklilik kazanması, Özbekistan–Çin siyasi ilişkilerinin çok taraflı diplomasi boyutunu daha belirgin, düzenli ve istikrarlı bir yapıya kavuşturmuştur. Bu dönemde özellikle ŞİÖ çerçevesinde gerçekleştirilen zirveler, üst düzey görüşmeler ve yan toplantılar, Taşkent ile Pekin arasında bölgesel meselelerin düzenli biçimde ele alındığı kurumsallaşmış bir siyasi istişare zemini oluşturmuştur. Makhmutova'nın da vurguladığı üzere, ŞİÖ Özbekistan açısından yalnızca güvenlik temelli bir iş birliği platformu olmanın ötesinde; Rusya ve Çin gibi büyük aktörlerle bölgesel ve küresel gelişmelere ilişkin siyasi tutumların karşılıklı olarak koordine edildiği çok taraflı bir diyalog alanı işlevi görmektedir (Makhmutova 2024, 226–227). Bu yönüyle ŞİÖ, Özbekistan'ın büyük güçlerle ilişkilerini ikili düzeyin ötesine taşıyan tamamlayıcı bir siyasi kanal niteliği kazanmıştır.

2017 yılı Mayıs ayında gerçekleştirilen Çin devlet ziyaretinin ardından, imzalanan anlaşmaların uygulamaya geçirilmesini teminen Özbekistan'da kurumsal düzeyde önemli ve somut adımlar atılmıştır. Bu kapsamda Mirziyoyev'in doğrudan talimatıyla, Çinli şirketlerle yürütülen projelerin hayata geçirilmesini denetlemek üzere

özel bir Çalışma Komisyonu oluşturulmuştur (Podrobno.uz 2017). Kurulan komisyon, Çin ile imzalanan anlaşmalar çerçevesinde geliştirilen tüm projelerin uygulanma sürecini izlemek, "yol haritaları" doğrultusunda kaydedilen ilerlemeyi düzenli olarak değerlendirmek ve sorumlu bakanlıklar ile kurumların faaliyetlerini eşgüdüm içerisinde koordine etmekle görevlendirilmiştir.

Bu çerçevede devlet başkanının talimatıyla, ilgili kurum yöneticilerinin projelerin hayata geçirilmesine yönelik attıkları somut adımlara ilişkin düzenli ve kapsamlı rapor sunmaları öngörülmüştür. Böylece Mirziyoyev yönetimi, Çin ile geliştirilen iş birliğini yalnızca siyasi taahhütler düzeyinde değil; kurumsal denetim, uygulama ve izleme mekanizmalarıyla desteklenen bütüncül bir dış politika pratiği hâline getirmeyi hedeflemiştir. Bu yaklaşım, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin siyasi ilişkilerinin, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü şekilde liderlik iradesi ile devlet kapasitesinin eşgüdümü sonucunda daha işlevsel, daha kurumsal ve daha sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulduğunu göstermektedir (Podrobno.uz 2017).

Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin siyasi ilişkilerinin dikkat çeken bir diğer boyutu, ikili etkileşimin liderlerin algısal çerçeveleri ve yönetişim anlayışları düzeyinde de derinleşmeye başlamasıdır. Bu çerçevede, Xi Jinping'in yönetişim anlayışını ve siyasal yaklaşımını ortaya koyan *Xi Jinping Tan Zhiguo Lizheng* (习近平谈治国理政) adlı eserin Özbekçe'ye çevrilerek "Xi Jinping: Devlet Yönetimi Üzerine" adıyla yayımlanması, sembolik olduğu kadar siyasi açıdan da anlamlı bir gelişme olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu eser, Çin Yabancı Dillerde Edebiyat Yayınları ile "Özbekistan" yayınevinin iş birliğiyle yayımlanmış; Çin'in yönetişim anlayışını, reform sürecini ve siyasal önceliklerini Özbek kamuoyuna tanıtmayı amaçlayan bir referans metin niteliği kazanmıştır (Podrobno.uz 2017).

Özellikle Mirziyoyev'in kitabı bizzat ilgiyle okuduğunu belirtmesi ve Özbekçe baskısına kaleme aldığı önsözde, eserin Çin'in izlediği reform politikalarının derin içeriğini, temel ilkelerini ve siyasal yönelimlerini anlamak açısından taşıdığı öneme dikkat çekmesi, bu gelişmenin diplomatik protokolün ötesine geçen bir anlam taşıdığını göstermektedir. Bu bağlamda söz konusu yayın faaliyeti, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin yalnızca pragmatik iş birliği ve ekonomik çıkarlar temelinde

değil; lider algıları ve yönetişim deneyimlerine yönelik entelektüel inceleme çerçevesinde de şekillenmeye başladığını ortaya koymaktadır (Podrobno.uz 2017). Bu durum, neoklasik gerçekçilik yaklaşımının dış politika analizinde vurguladığı üzere, liderlerin algısal çerçevelerinin ve entelektüel referanslarının, uluslararası sistemden kaynaklanan baskıların somut politika tercihlerine dönüşme sürecinde önemli bir ara değişken işlevi gördüğünü gösteren açıklayıcı bir örnek teşkil etmektedir.

Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinde düşünsel ve ideasyonel etkileşimin derinleştiğine işaret eden bir diğer örnek ise, Özbekistan'daki siyasal dönüşüm sürecinin bu kez Çin'deki akademik ve analitik çevreler tarafından konu edinilmesi olmuştur. Bu bağlamda, 8 Aralık 2019 tarihinde Pekin'de Çin Uluslararası Sorunlar Akademisi ev sahipliğinde, "Başkan Şevket Mirziyoyev – Özbekistan Reformlar Döneminin Mimarı" başlıklı kitabın tanıtımının gerçekleştirilmesi dikkat çekmektedir. Çin Dışişleri Bakanlığı'na bağlı akademik kurumlar tarafından koordine edilen ve Çinli uzmanlar ile analitik merkezlerin katkısıyla hazırlanan eser, Mirziyoyev döneminde Özbekistan'da hayata geçirilen siyasal, ekonomik ve kurumsal reformları Çin'deki akademik ve analitik çevrelere sunmayı amaçlamıştır (Xabar.uz, 2019).

Söz konusu yayında, Özbekistan'ın Orta Asya'da güvenlik ve kalkınmaya yönelik artan rolü, ŞİÖ ve Avrasya coğrafyasındaki çok taraflı girişimleri ile Özbekistan–Çin stratejik ortaklığının gelişim seyri ele alınmıştır. Kitabın tanıtım toplantısına Çin'in önde gelen akademik, diplomatik ve analitik çevrelerinden temsilcilerin katılması, Mirziyoyev döneminde Özbekistan'daki reform sürecinin Çin'de yalnızca ikili ilişkiler bağlamında değil, daha geniş bir bölgesel ve stratejik perspektif içerisinde değerlendirildiğini göstermektedir. Bu yönüyle söz konusu yayın faaliyeti, Özbekistan–Çin siyasi ilişkilerinin lider merkezli söylem ve yönetişim deneyimleri üzerinden karşılıklı olarak analiz edildiği, düşünsel düzeyde karşılıklı bir etkileşim zemininin güçlendiğine işaret etmektedir (Xabar.uz, 2019).

Mirziyoyev döneminde ŞİÖ'nün Özbekistan–Çin siyasi ilişkilerindeki rolü, Taşkent'in örgüt içindeki girişimlerinin artmasıyla birlikte daha görünür hâle gelmiş ve içerik bakımından çeşitlenmiştir. Özbekistan, 2017–2021 yıllarını kapsayan Kalkınma Öncelikleri Stratejisi ile uyumlu biçimde ŞİÖ mekanizmalarının daha etkin kullanılmasını hedeflemiş; bu doğrultuda halk diplomasisi, kültürel iş birliği ve kurumsal

temasların geliştirilmesi siyasi ilişkilerin tamamlayıcı unsurları olarak ön plana çıkmıştır. Nazarova'nın değerlendirmesine göre, bu girişimler Özbekistan'ın ŞİÖ'yü yalnızca güvenlik odaklı bir örgüt olarak değil, siyasi etkileşimi derinleştiren ve çok boyutlu diplomatik temaslara imkân tanıyan bir platform olarak konumlandırdığını göstermektedir (Nazarova 2022). Böylece Mirziyoyev döneminde ŞİÖ, Özbekistan–Çin ilişkilerinde liderler arası diyaloğu kolaylaştıran ve kurumsal süreklilik sağlayan bir siyasi çerçeve işlevi üstlenmiştir.

2018 yılında Özbekistan Stratejik Kalkınma Merkezi temsilcilerinin Pekin'de düzenlenen ve reform, dışa açıklık, sosyal koruma ile küresel ölçekte yoksulluğun azaltılması konularına odaklanan uluslararası foruma katılımı, Özbekistan–Çin siyasi etkileşiminin farklı düzeylerde derinleştiğini gösteren tamamlayıcı bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Söz konusu forumda sürdürülebilir kalkınma, yoksullukla mücadele ve sosyal politika alanlarında uluslararası iş birliği imkânları ele alınmış; Çin'in bu alanlardaki yaklaşımı ile küresel kalkınma finansmanı mekanizmalarının rolü üzerinde durulmuştur (Podrobno.uz 2021).

Söz konusu temas, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin yalnızca devlet başkanları düzeyindeki diplomatik temaslarla sınırlı kalmadığını; aynı zamanda kamu politikaları, reform deneyimleri ve kalkınma vizyonları üzerinden de kurumsallaşan bir siyasi etkileşim zemini oluşturduğunu göstermektedir. Özellikle kurumsal reform süreçleri, sosyal kalkınma ve yoksulluğun azaltılması gibi alanlarda yürütülen bu tür politika odaklı temaslar, iki ülke arasında karşılıklı öğrenmeye dayalı ve uzun vadeli siyasi eşgüdümü destekleyen bir çerçevenin oluştuğuna işaret etmektedir. Bu yönüyle söz konusu forum, Mirziyoyev döneminde Özbekistan'ın Çin ile ilişkilerinde çok katmanlı ve içerik bakımından genişleyen bir siyasi diyalog anlayışının benimsendiğini ortaya koymaktadır.

Bu dönemde KYİ, Özbekistan–Çin ilişkilerinde doğrudan resmî ve bağlayıcı bir siyasal taahhüt çerçevesi oluşturmaktan ziyade, ikili temasların yönünü, gündemini ve kapsamını şekillendiren tamamlayıcı bir arka plan unsuru olarak öne çıkmıştır. Çinli araştırmacılar, Mirziyoyev döneminde başlatılan reform sürecinin, Özbekistan'ın KYİ kapsamında daha çeşitlenmiş ve çok boyutlu iş birliği geliştirmesine elverişli bir zemin oluşturduğunu savunmaktadır. Bununla birlikte Borisov, Taşkent'in KYİ ile ilişkisini

dikkatle yönettiğini; girişimin sunduğu ekonomik ve bağlantısallık imkânlarını dikkate almakla beraber, bu süreci dış politika özerkliğini zedelemeyecek ve tek taraflı bağımlılık olasılıklarını sınırlayacak şekilde dengelemeye çalıştığını vurgulamaktadır. Bu çerçevede KYİ, Mirziyoyev döneminde Özbekistan açısından bağımsız bir dış politika ekseni olmaktan ziyade, mevcut çok yönlü dış politika mimarisi içine temkinli biçimde eklemlenen bir iş birliği alanı olarak değerlendirilmiştir (Borisov 2019, 132–134).

Sonuç olarak Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin siyasi ilişkileri; liderler diplomasisinin daha görünür hâle gelmesi, ŞİÖ üzerinden kurumsal istişare mekanizmalarının daha etkin kullanılması ve bölgesel gelişmelerin siyasi diyaloğa daha belirgin biçimde yansımasıyla kademeli fakat istikrarlı bir gelişim süreci yaşamıştır. Bu süreç, ani ve radikal bir dış politika yön değişiminden ziyade, reformlarla uyumlu biçimde ilerleyen ve Özbekistan'ın dış politika manevra alanını korumaya ve genişletmeye yönelik kontrollü bir dönüşüm olarak şekillenmiştir. Böylece Taşkent, Çin ile siyasi ilişkilerini geliştirirken hem çok taraflı platformlar üzerinden dengeleyici bir yaklaşımı sürdürmüş hem de büyük güçler arasındaki ilişkilerinde esnekliğini muhafaza etmeyi önceleyen bir dış politika çizgisini sürdürmüştür.

Bu genel çerçeve içerisinde şekillenen siyasi ilişki dinamikleri, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin diplomatik temaslar düzeyinde nasıl somutlaştığını ve kurumsal süreklilik kazandığını ortaya koymayı gerekli hâle getirmektedir.

11–13 Mayıs 2017 tarihlerinde Mirziyoyev'in Çin'e gerçekleştirdiği devlet ziyareti, Özbekistan–Çin diplomatik ilişkilerinde liderler düzeyindeki temasların daha yoğun ve görünür hâle gelmeye başladığı yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Bu ziyaret, Mirziyoyev'in devlet başkanı sıfatıyla Çin'e yaptığı ilk resmî devlet ziyareti olması bakımından önem taşımaktadır. Ziyaret kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerde ikili ilişkilerin mevcut durumu ele alınmış; siyasi diyaloğun sürdürülmesi ve temasların düzenli biçimde devam ettirilmesi yönünde karşılıklı irade ortaya konulmuştur (President.uz 2017). Bu çerçevede söz konusu ziyaret, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinde diplomatik etkileşimin daha dinamik ve süreklilik arz eden bir nitelik kazandığını göstermektedir.

Ziyaret sırasında, 12 Mayıs 2017 tarihinde Pekin'de Mirziyoyev onuruna resmî karşılama töreni düzenlenmiştir. Tören esnasında Xi Jinping, 2017 yılının Özbekistan ile Çin arasında diplomatik ilişkilerin tesisinin 25. yılına denk geldiğini vurgulayarak, bu sürecin ikili ilişkilerin gelişimi açısından sağlam bir temel oluşturduğunu ifade etmiştir. Xi Jinping ayrıca 2016 yılında Buhara'ya gerçekleştirdiği ziyaret sırasında kendisine gösterilen misafirperverliği hatırlatarak, iki ülke arasındaki iş birliğinin çeşitli alanlarda olumlu bir ivme kazandığını belirtmiştir (Sa'dulloyeva 2024, 162). Bu açıklamalar, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinde diplomatik temasların içerik bakımından derinleştiğine işaret etmektedir.

Devlet ziyaretini takiben Mirziyoyev, 14–15 Mayıs 2017 tarihlerinde Pekin'de düzenlenen KYİ Birinci Uluslararası İş Birliği Forumu'na katılmış ve forum kapsamında Xi Jinping ile bir araya gelmiştir (Podrobno.uz 2021). Söz konusu temas, Mirziyoyev'in göreve gelmesinin ardından Özbekistan'ın KYİ çerçevesindeki ilk üst düzey çok taraflı diplomatik katılımı olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu katılım, Özbekistan'ın Çin ile diplomatik etkileşimi yalnızca ikili devlet ziyaretleriyle sınırlı tutmadığını; çok taraflı platformları da tamamlayıcı diplomatik zeminler olarak değerlendirdiğini ortaya koymuştur.

2017 yılı boyunca liderler düzeyindeki temaslar, karşılıklı resmî mesajlaşmalar yoluyla da sürdürülmüştür. Xi Jinping, Özbekistan'ın bağımsızlığının 26. yılı dolayısıyla Mirziyoyev'e bir tebrik mesajı göndererek Çin–Özbekistan kapsamlı stratejik ortaklığının geliştirilmesine verdiği önemi vurgulamıştır. Buna karşılık Mirziyoyev de Xi Jinping'i Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreterliği'ne yeniden seçilmesi dolayısıyla tebrik etmiş; Çin'in modernleşme ve reform politikasının küresel ölçekteki rolüne dikkat çekmiştir (Podrobno.uz 2017). Bu karşılıklı mesajlaşmalar, Mirziyoyev döneminde lider diplomasisinin süreklilik kazandığını göstermektedir.

Diplomatik temaslar yalnızca liderler düzeyinde değil, kurumsal mekanizmalar aracılığıyla da derinleştirilmiştir. Eylül 2017'de Taşkent'te düzenlenen Özbekistan–Çin Hükümetlerarası İş birliği Komitesi'nin 4. toplantısı, iki ülke arasındaki siyasi ve diplomatik diyaloğun kurumsallaşması açısından önemli bir aşama teşkil etmiştir. Toplantı kapsamında Çin heyetinin Mirziyoyev tarafından kabul edilmesi, söz konusu komitenin çalışmalarının en üst siyasi düzeyde sahiplenildiğini ve ikili ilişkilerin

uygulanabilirlik ile süreklilik boyutunun liderlik düzeyinde denetlendiğini göstermektedir (Podrobno.uz 2017).

2017 yılında diplomatik temasların uygulama boyutunu güçlendiren gelişmelerden biri de Çin'in Özbekistan vatandaşlarına yönelik vize süreçlerini kolaylaştırma kararı olmuştur. 1 Ağustos 2017 itibarıyla yürürlüğe giren düzenleme ile Çin'e seyahat edecek Özbekistanlı iş insanları için zorunlu olan resmî davet mektubu şartı kaldırılmış; bunun yerine Özbekistan Ticaret ve Sanayi Odası tarafından düzenlenen teminat yazısı ve ilgili belgelerin ibrazı yeterli hâle getirilmiştir (Podrobno.uz 2017).

Söz konusu düzenleme, iki ülke arasındaki karşılıklı güvenin ve diplomatik diyaloğun somut uygulamalara yansıdığını gösterirken, diplomatik temasların yalnızca üst düzey ziyaretler ve resmî mesajlarla sınırlı kalmadığını; konsolosluk uygulamaları yoluyla da desteklendiğini ortaya koymaktadır. Böylece Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinde diplomatik etkileşimin, siyasi irade ile pratik işleyiş arasındaki uyumu güçlendiren daha bütüncül bir yapıya kavuştuğu anlaşılmaktadır.

Mirziyoyev ile Xi Jinping arasındaki diplomatik temaslar, 8–9 Haziran 2017 tarihlerinde Astana'da düzenlenen ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi kapsamında çok taraflı düzlemde sürdürülmüştür. Bu görüşme, Mirziyoyev'in devlet başkanı sıfatıyla ŞİÖ çerçevesinde Çin lideriyle gerçekleştirdiği ilk çok taraflı liderler düzeyindeki diplomatik temas olma özelliğini taşımaktadır. Liderler arasındaki temaslar, 9 Haziran 2018 tarihinde Çin'in Qingdao kentinde düzenlenen ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi sırasında da devam etmiş; böylece ikili ilişkilerin bölgesel örgütler bünyesinde de düzenli biçimde sürdürüldüğü görülmüştür (ShOS, 09.06.2017; President.uz, 09.06.2018).

Diplomatik etkileşimin farklı düzeylerde genişlediğini gösteren bir diğer gelişme, 2018 yılında Özbekistan Stratejik Kalkınma Merkezi temsilcilerinin Pekin'de düzenlenen ve reform, dışa açıklık ve sosyal kalkınma konularına odaklanan uluslararası foruma katılımı olmuştur. Bu temas, lider diplomasisini tamamlayıcı bir nitelik taşımakta olup, diplomatik ilişkilerin uzman kurumlar ve politika üretim süreçlerine dâhil olan yapılar aracılığıyla da sürdürüldüğünü göstermektedir (Podrobno.uz, 2021).

2019 ve sonrasında diplomatik temaslar, ŞİÖ ve KYİ gibi çok taraflı platformlar aracılığıyla devam etmiştir. Bu kapsamda Mirziyoyev ile Xi Jinping, 14 Haziran 2019'da

Bişkek'te düzenlenen ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi sırasında ve Nisan 2019'da Pekin'de gerçekleştirilen KYİ'nin İkinci Uluslararası İş Birliği Forumu marjında yeniden bir araya gelmiştir (Russian.News.Cn, 14.06.2019; Podrobno.uz, 2021).

Diplomatik temsil altyapısının güçlendirilmesine yönelik önemli bir adım, Ekim 2020'de Özbekistan'ın Çin'in Guangzhou kentinde başkonsolosluk açmasıyla atılmıştır. Bu diplomatik temsilcilik, Özbekistan'ın Çin'deki diplomatik varlığının coğrafi olarak genişlediğini ve ikili ilişkilerin yerinde yürütülen kurumsal mekanizmalar aracılığıyla desteklendiğini göstermektedir (Podrobno.uz, 2021).

Covid-19 küresel salgını koşullarında ŞİÖ çerçevesindeki diplomatik temaslar da sürdürülmeye devam etmiştir; bu kapsamda 10 Kasım 2020 tarihinde Rusya'nın dönem başkanlığında çevrim içi formatta düzenlenen ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Söz konusu zirvede Özbekistan ve Çin liderleri de çok taraflı diplomasi çerçevesinde yer almış; böylece salgın koşullarına rağmen ŞİÖ bünyesindeki liderler düzeyindeki temasların sürdürüldüğü görülmüştür (ShOS, 16.11. 2020).

Salgın koşullarının görece hafiflemesiyle birlikte 16–17 Eylül 2021 tarihlerinde Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de düzenlenen ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi yüz yüze gerçekleştirilmiş; bu zirve kapsamında Mirziyoyev ile Xi Jinping liderler düzeyindeki diplomatik temaslarını sürdürmüştür. Böylece pandemi koşullarına rağmen Özbekistan–Çin diplomatik diyaloğunun ŞİÖ çatısı altında sürekliliğini koruduğu görülmüştür (ShOS, 17.09.2021).

Xi Jinping, 14–16 Eylül 2022 tarihlerinde Özbekistan'a devlet ziyareti gerçekleştirmiştir. Ziyaret kapsamında liderler düzeyinde ikili görüşmeler yapılmış; bu görüşmelerde Özbekistan–Çin ilişkilerinin dostluk ve kapsamlı stratejik ortaklık çerçevesinde ele alındığı görülmüştür. Taraflar, ikili iş birliğinin çeşitli alanlarına ilişkin konuları değerlendirmiş ve görüşmeler sonucunda ortak belgeler imzalamıştır. Ziyaret kapsamında Xi Jinping, 15–16 Eylül 2022 tarihlerinde Semerkant'ta düzenlenen ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi'ne de katılmıştır (President.uz, Eylül 2022).

Mayıs 2023'te Mirziyoyev Çin'e bir devlet ziyareti gerçekleştirmiş ve ziyaret kapsamında Şian kentinde Xi Jinping ile bir araya gelmiştir. Görüşmeler sonucunda iki lider tarafından Ortak Bildiri imzalanmış ve Özbekistan–Çin ilişkilerinin orta vadeli

yönelimlerini çerçeveleyen 2023–2027 dönemine ilişkin iş birliği programı kabul edilmiştir. Söz konusu temas, Mirziyoyev döneminde ikili diplomatik diyaloğun liderler düzeyinde süreklilik kazandığını ve ilişkilerin stratejik düzeyde kurumsallaşmış bir çerçeve içerisinde ele alındığını göstermektedir (President.uz 2023, 19.05.2023).

Aynı ziyaret kapsamında Mirziyoyev, ilk "Orta Asya – Çin" Zirvesi'ne katılmış ve çok taraflı diplomatik zeminlerde Çin tarafıyla temaslarını sürdürmüştür. Bu gelişme, Özbekistan–Çin diplomatik ilişkilerinin yalnızca ikili formatla sınırlı kalmadığını, bölgesel ve çok taraflı platformlar aracılığıyla da yürütüldüğünü göstermektedir. Bu çerçevede 2023 yılı itibarıyla Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin diplomatik temaslarının hem ikili hem de bölgesel düzeyde düzenli ve istikrarlı bir nitelik kazandığı görülmektedir (President.uz 2023, 19.05.2023).

Mirziyoyev ile Xi Jinping arasındaki diplomatik temaslar, 4 Temmuz 2023 tarihinde Hindistan'ın dönem başkanlığında çevrim içi formatta gerçekleştirilen ŞİÖ zirvesi kapsamında da sürdürülmüştür. Çevrim içi formatta düzenlenen bu zirve, Özbekistan ile Çin arasındaki liderler düzeyindeki temasların ŞİÖ çerçevesinde süreklilik arz edecek biçimde devam ettiğini ve ikili diplomatik diyaloğun çok taraflı platformlar aracılığıyla da desteklendiğini göstermektedir (RBK 04.07.2023).

KYİ kapsamındaki diplomatik temaslar, 18 Ekim 2023 tarihinde Pekin'de düzenlenen Üçüncü Uluslararası İş Birliği Forumu sırasında da sürdürülmüştür. Söz konusu foruma Mirziyoyev katılmış; forum kapsamında Çin tarafıyla liderler düzeyinde diplomatik temaslar gerçekleştirilmiştir. Böylece Özbekistan ile Çin arasındaki diplomatik etkileşim, KYİ çerçevesinde çok taraflı platformlar üzerinden devam etmiştir (MID KNR, 19.10.2023).

Ayrıca, 21 Kasım 2023 tarihinde Pekin'de, Özbekistan ile Çin arasında ikili diplomatik etkileşime yeni ve kurumsallaşmış bir boyut kazandıran bir gelişme yaşanmıştır; Özbekistan ve Çin dışişleri bakanları arasında ilk kez "stratejik diyalog" formatında bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu girişim, iki ülke arasındaki siyasi ve diplomatik diyaloğun daha düzenli, yapılandırılmış ve uzun vadeli bir çerçevede sürdürülmesine katkı sağlamayı amaçlamakta ve ilişkilerin stratejik ortaklık ekseninde kurumsal bir zemine oturtulmasına işaret etmektedir (Generālnoe konsul′stvo Respubliki Uzbekistan vo Frankfurte na Majne, 2025).

Ocak 2024'te Mirziyoyev, Çin'e bir devlet ziyareti gerçekleştirmiştir. 24 Ocak 2024 tarihinde Pekin'de, Xi Jinping ile görüşmeler yapılmış; görüşmelerin ardından taraflar Ortak Bildiri kabul etmiş ve ikili ilişkilere ilişkin çeşitli belgeler imzalamıştır. Ziyaret programı kapsamında Mirziyoyev, Çin Devlet Konseyi Başbakanı Li Qiang ve Çin Ulusal Halk Kongresi Daimi Komitesi Başkanı Zhao Leji ile de bir araya gelmiştir. Devlet ziyareti çerçevesinde ayrıca Pekin ve Shenzhen'de çeşitli resmî temaslar gerçekleştirilmiştir (President.uz 2024, 25.01.2024).

3 Temmuz 2024 tarihinde, Kazakistan'ın başkenti Astana'da düzenlenen 24. ŞİÖ Devlet Başkanları Konseyi Toplantısı öncesinde Mirziyoyev ile Çin Devlet Başkanı Xi Jinping bir araya gelmiştir. Görüşme, ŞİÖ zirvesi marjında liderler düzeyinde gerçekleştirilen diplomatik temaslar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir (Ministerstvo inostrannykh del KNR, 04.07.2024).

30 Ağustos–3 Eylül 2025 tarihleri arasında Mirziyoyev Çin'e resmî devlet ziyareti gerçekleştirmiştir. Ziyaret kapsamında 31 Ağustos–1 Eylül 2025 tarihlerinde Tianjin kentinde düzenlenen ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi ve "ŞİÖ Plus" formatındaki zirveye katılmıştır. Ziyaret programı çerçevesinde 2 Eylül 2025 tarihinde Pekin'de Mirziyoyev ile Xi Jinping bir araya gelmiş; görüşmelerde Özbekistan–Çin ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik konular ele alınmıştır. Ayrıca 3 Eylül 2025 tarihinde Mirziyoyev, Çin'de düzenlenen İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin 80. yıl dönümüne ilişkin resmî törenlere katılmıştır (president.uz, Eylül 2025).

2025 yılı itibarıyla Özbekistan–Çin ilişkilerinde diplomatik etkileşimin önemli bir boyutu, eğitim alanında kurumsallaşan ve stratejik nitelik kazanan iş birliği girişimleri olmuştur. 12 Mayıs 2025 tarihinde Urumçi'de, Özbekistan Yükseköğretim, Bilim ve İnovasyon Bakanı ile Çin Eğitim Bakan Yardımcısı arasında gerçekleştirilen görüşmelerde, iki ülke arasındaki eğitim iş birliğinin derinleştirilmesine yönelik kapsamlı adımlar ele alınmıştır (Yuz.uz 2025).

2025 yılı sonuna doğru Özbekistan–Çin ilişkilerinde stratejik ve siyasi diyaloğun üst düzeyde sürdürüldüğünü gösteren önemli gelişmelerden biri, 21 Kasım 2025 tarihinde Taşkent'te Mirziyoyev ile Çin Komünist Partisi Politbüro üyesi ve Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi arasında gerçekleştirilen görüşme olmuştur. Görüşmede taraflar, ikili ilişkilerin tüm alanlarda "dinamik bir ilerleme" kaydettiğini vurgulamış; Özbekistan–Çin iş

birliğinin herhangi bir dış etkene tabi olmaksızın stratejik bir zeminde geliştirilmeye devam edeceği ifade edilmiştir (Ministerstvo inostrannykh del KNR 2025)

Bu üst düzey diplomatik temasları tamamlayan bir diğer önemli görüşme ise Aralık 2025'te Mirziyoyev ile Çin Uluslararası İletişim Merkezi Başkanı Long Yüxiang arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmenin ana gündemini, Özbekistan–Çin ilişkilerinin kapsamlı ve her koşulda stratejik ortaklık çerçevesinde derinleştirilmesi ile özellikle kültürel ve insani boyutun diplomatik ilişkileri destekleyen tamamlayıcı bir alan olarak güçlendirilmesi oluşturmuştur (Ministerstvo energetiki Respubliki Uzbekistana, 2025). Bu temas, Mirziyoyev döneminde siyasi ve diplomatik ilişkilerin; kamu diplomasisi ve insani etkileşim unsurlarının da stratejik diyalog gündemine dâhil edildiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Tablo 28. Özbekistan–Çin Arasındaki Başlıca Diplomatik Temaslar (2017–2025)

Tarih	Taraflar	Yer	Temasın Niteliği
11–13 Mayıs 2017	Mirziyoyev – Xi Jinping	Pekin	Mirziyoyev'in Çin'e devlet başkanı sıfatıyla gerçekleştirdiği ilk resmî ziyaret.
12 Mayıs 2017	Mirziyoyev – Xi Jinping	Pekin	Resmî karşılama töreni; diplomatik ilişkilerin 25. yılına vurgu.
14–15 Mayıs 2017	Mirziyoyev – Xi Jinping	Pekin	KYİ I. Uluslararası İş Birliği Forumu'na katılım ve liderler görüşmesi.
2017 (yıl boyunca)	Mirziyoyev – Xi Jinping	Taşkent–Pekin	Bağımsızlık yıldönümü ve yeniden seçilme vesilesiyle karşılıklı resmî mesajlaşmalar.
Eylül 2017	Özbekistan–Çin Hükûmetlerarası İş Birliği Komitesi	Taşkent	Hükûmetlerarası İş birliği Komitesi'nin 4. toplantısı.
1 Ağustos 2017	Çin Hükûmeti – Özbekistan vatandaşları	Pekin	Çin'in Özbekistan vatandaşlarına yönelik vize süreçlerini kolaylaştırması.
8–9 Haziran 2017	Mirziyoyev – Xi Jinping	Astana	ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi kapsamında liderler düzeyinde görüşme.
9 Haziran 2018	Mirziyoyev – Xi Jinping	Qingdao	ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi kapsamında görüşme.
2018	Özbekistan Stratejik Kalkınma Merkezi	Pekin	Reform ve kalkınma temalı uluslararası foruma katılım.
Nisan 2019	Mirziyoyev – Xi Jinping	Pekin	KYİ II. Uluslararası İş Birliği Forumu marjında görüşme.
14 Haziran 2019	Mirziyoyev – Xi Jinping	Bişkek	ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi kapsamında görüşme.
Ekim 2020	Özbekistan Hükûmeti	Guangzhou	Özbekistan'ın Guangzhou Başkonsolosluğu'nun açılması.

Tarih	Taraflar	Yer	Temasın Niteliği
10 Kasım 2020	Mirziyoyev – Xi Jinping	Çevrim içi (online)	Covid-19 koşullarında ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi.
16–17 Eylül 2021	Mirziyoyev – Xi Jinping	Duşanbe	ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi kapsamında yüz yüze görüşme.
14–16 Eylül 2022	Xi Jinping – Mirziyoyev	Semerkant	Xi Jinping'in Özbekistan'a devlet ziyareti; ikili görüşmeler.
15–16 Eylül 2022	Mirziyoyev – Xi Jinping	Semerkant	ŞİÖ Devlet Başkanları Konseyi Toplantısı.
Mayıs 2023	Mirziyoyev – Xi Jinping	Xi'an	Mirziyoyev'in Çin'e devlet ziyareti; Ortak Bildiri ve 2023–2027 İş Birliği Programı.
Mayıs 2023	Orta Asya Devletleri – Çin	Xi'an	İlk Orta Asya–Çin Zirvesi'ne katılım.
4 Temmuz 2023	Mirziyoyev – Xi Jinping	Çevrim içi (online)	ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi
18 Ekim 2023	Mirziyoyev – Çin tarafı	Pekin	KYİ III. Uluslararası İş Birliği Forumu'na katılım.
21 Kasım 2023	Özbekistan ve Çin dışişleri bakanları	Pekin	"Stratejik Diyalog" formatında bir görüşme
24 Ocak 2024	Mirziyoyev – Xi Jinping	Pekin	Devlet ziyareti; Ortak Bildiri ve ikili belgelerin imzalanması.
Ocak 2024	Mirziyoyev – Li Qiang – Zhao Leji	Pekin	Çin Devlet Konseyi ve Ulusal Halk Kongresi ile üst düzey temaslar.
Ocak 2024	Mirziyoyev – Çin kurumları	Shenzhen	Resmî ve kurumsal temaslar.
3 Temmuz 2024	Mirziyoyev – Xi Jinping	Astana	ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi marjında görüşme.
12 Mayıs 2025	Özbekistan Yükseköğretim, Bilim ve İnovasyon Bakanı ile Çin Eğitim Bakan Yardımcısı	Urumçi	İki ülke arasındaki eğitim iş birliğinin derinleştirilmesi.
31 Ağustos–1 Eylül 2025	Mirziyoyev – ŞİÖ Üyeleri	Tianjin	ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi ve ŞİÖ Plus Zirvesi'ne katılım.
2 Eylül 2025	Mirziyoyev – Xi Jinping	Pekin	İkili görüşme; ilişkilerin geliştirilmesine yönelik değerlendirmeler.
3 Eylül 2025	Mirziyoyev – Çin Hükûmeti	Pekin	II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin 80. yılına ilişkin resmî törenlere katılım.
21 Kasım 2025	Mirziyoyev – Wang Yi	Taşkent	İkili ilişkilerin tüm alanlarda "dinamik bir ilerleme" vurgusu.
5 Aralık 2025	Mirziyoyev – Long Yüxiang	Taşkent	İkili ilişkilerin kapsamlı ve her koşulda stratejik ortaklık çerçevesinde derinleştirilmesi; kültürel ve insani boyutun diplomatik ilişkileri destekleyen tamamlayıcı bir alan olarak güçlendirilmesi.

Kaynak: Tablo; President.uz (2017–2025), Podrobno.uz (2017–2025), Çin Dışişleri Bakanlığı (PRC MFA, 2023–2024), ŞİÖ Sekretaryası (2017–2024) ve ilgili resmî kaynaklarda yer alan bilgiler esas alınarak derlenmiştir. Tablo, literatürde ve resmî belgelerde açık biçimde kayıt altına alınmış üst düzey diplomatik temasları içermektedir. Bu nedenle protokol mahiyetindeki karşılama ve nezaket ziyaretleri, delegasyon düzeyindeki teknik görüşmeler ile kamuoyuna yansımayan diplomatik temaslar tabloya dâhil edilmemiştir.

Yukarıda kronolojik ve ampirik veriler ışığında ortaya konulan diplomatik temaslar, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin siyasi ilişkilerinin yalnızca niceliksel bir artış göstermediğini; aynı zamanda liderlik düzeyi, kurumsal mekanizmalar ve çok taraflı platformlar üzerinden daha düzenli ve öngörülebilir bir yapıya kavuştuğunu göstermektedir. Bu temasların ardındaki dinamiklerin daha derinlikli biçimde anlaşılabilmesi, söz konusu gelişmelerin yalnızca betimlenmesiyle değil, aynı zamanda kuramsal bir çerçeve içerisinde değerlendirilmesiyle mümkündür. Bu doğrultuda bir sonraki aşamada, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin siyasi ilişkilerinde gözlemlenen süreklilik ve ayarlama unsurları, neoklasik gerçekçilik yaklaşımının sunduğu kavramsal araçlar ışığında analiz edilecektir.

Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin siyasi ilişkileri, yalnızca iki devlet arasındaki diplomatik temasların niceliksel artışıyla sınırlı olarak açıklanabilecek bir süreç değildir. Aksine bu ilişkiler; uluslararası sistemin sunduğu yapısal fırsatlar ve baskılar ile reformcu liderlik algıları, iç siyasal öncelikler, egemenlik hassasiyeti ve devlet kapasitesinin birlikte işlediği çok katmanlı bir dış politika yapım süreci içerisinde şekillenmiştir. Rose'un yanı sıra Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in ortaya koyduğu neoklasik gerçekçilik yaklaşımı, dış politika davranışlarının yalnızca güç dağılımı üzerinden değil, bu sistemik baskıların içsel filtreler (ara değişkenler) aracılığıyla nasıl yorumlandığını ve uygulamaya dönüştürüldüğünü açıklama imkânı sunmaktadır. Bu çerçevede Mirziyoyev dönemindeki Özbekistan–Çin siyasi ilişkileri, ani bir yön değişiminden ziyade, Kerimov döneminde inşa edilen yapısal temellerin reformcu bir liderlik anlayışı doğrultusunda yeniden işlevsel hâle getirildiği kontrollü bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilebilir (Rose 1998; Ripsman, Taliaferro ve Lobell 2016).

Neoklasik gerçekçiliğe göre uluslararası sistemden kaynaklanan baskılar, devletlerin dış politika davranışlarını doğrudan belirlemez; bu baskılar lider algıları, tehdit değerlendirmeleri, iç siyasal öncelikler ve kurumsal kapasite tarafından süzülerek dış politika çıktısına dönüşür. Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in de vurguladığı üzere, özellikle orta ölçekli devletlerde dış politika tercihlerinin biçimlenmesinde bu ara değişkenler belirleyici bir rol oynamaktadır. Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin siyasi ilişkilerinin daha düzenli, kurumsallaşan ve çok kanallı bir nitelik kazanması, söz konusu içsel filtrelerin görece uyumlu biçimde işlemesiyle mümkün olmuştur (Rose 1998; Ripsman, Taliaferro ve Lobell 2016).

Liderlik algıları, Mirziyoyev dönemindeki siyasi ilişkilerin yönünü belirleyen temel ara değişkenlerden biri olarak öne çıkmıştır. Borisov'un da vurguladığı üzere, Mirziyoyev yönetimi dış politikada reform, dışa açıklık ve ekonomik kalkınma hedeflerini önceleyen pragmatik bir yaklaşım benimsemiş; dış ilişkileri ekonomik modernleşmeyi destekleyen işlevsel politika araçları olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte, bu reformcu yönelim dış politika özerkliğinden ve egemenlik hassasiyetlerinden vazgeçilmesi anlamına gelmemiştir. Çin'in egemenliğe saygı ve müdahalesizlik ilkelerine dayalı dış politika söylemi, Mirziyoyev'in pragmatik fakat temkinli liderlik algısıyla örtüşmüş; böylece Çin, Özbekistan açısından reform sürecini destekleyebilecek öngörülebilir ve işlevsel bir ortak olarak konumlandırılmıştır (Borisov 2019).

Tehdit değerlendirmeleri de Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin siyasi ilişkilerinin derinleşmesini şekillenmesini destekleyen bir diğer önemli ara değişken olmuştur. Makhmutova'nın değerlendirmeleriyle uyumlu biçimde, Orta Asya'da süregelen güvenlik belirsizlikleri, Afganistan kaynaklı riskler ve büyük güç rekabetinin bölge üzerindeki dolaylı etkileri, Özbekistan'ın dış politika gündeminde istikrar ve güvenlik boyutunu canlı tutmuştur. Bu bağlamda ŞİÖ'nün sunduğu çok taraflı siyasi ve güvenlik istişare mekanizmaları, Mirziyoyev yönetiminin tehdit algılarıyla örtüşen bir kurumsal çerçeve sunmuş; Çin ile siyasi yakınlaşma, bölgesel güvenliğin çok taraflı yönetimi perspektifi içinde anlam kazanmıştır (Makhmutova 2024).

Mirziyoyev döneminde dış politika stratejisinin şekillenmesinde çok yönlülük ve denge anlayışının sürdürülmesi belirleyici olmuştur. Kazantsev ve Gusev'in de işaret ettiği üzere, Çin ile ilişkiler Mirziyoyev döneminde tek başına belirleyici bir eksen olarak değil; Rusya, Batılı aktörler ve bölgesel ortaklarla yürütülen ilişkileri tamamlayan bir unsur olarak konumlandırılmıştır. Borisov'un analizleriyle uyumlu biçimde, bu yaklaşım Çin yöneliminin dış baskıların zorladığı bir tercih değil, Özbekistan'ın reform sürecini destekleyen bilinçli ve dengeli bir dış politika tercihi olarak şekillendiğine işaret etmektedir. Kuşak ve Yol Girişimi çerçevesindeki siyasi temaslar da bu çok yönlü dış politika mimarisi içine temkinli biçimde eklemlenmiştir (Borisov 2019; Kazantsev ve Gusev 2018).

Egemenlik hassasiyeti, Mirziyoyev döneminde de Özbekistan–Çin siyasi ilişkilerinin sınırlarını belirleyen temel ara değişkenlerden biri olmayı sürdürmüştür.

Savkovich ve Danilovich'in Kerimov dönemi için işaret ettiği egemenlik duyarlılığının, Mirziyoyev döneminde reformcu bir söylemle yeniden yorumlandığı, ancak özünü koruduğu görülmektedir. Çin'in müdahalesizlik ilkesine dayalı yaklaşımı, Özbekistan'ın bu temel hassasiyetleriyle çatışmayan bir zemin sunmuş; bu durum siyasi diyaloğun normatif gerilim üretmeden kurumsal bir çerçevede ilerlemesini kolaylaştırmıştır (Savkovich 2011; Danilovich 2014).

Neoklasik gerçekçilik literatüründe Rose ile Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in vurguladığı üzere, devlet kapasitesi dış politika tercihlerinin yalnızca belirlenmesini değil, aynı zamanda bu tercihlerin uygulanabilirliğini de şekillendiren temel bir içsel değişkendir. Borisov'un Mirziyoyev dönemi reformlarına ilişkin değerlendirmeleriyle örtüşen biçimde, Özbekistan'da güçlenen bürokratik koordinasyon, izleme ve uygulama mekanizmaları, Çin ile siyasi ilişkilerin daha düzenli ve işlevsel biçimde yürütülmesini mümkün kılmıştır. Hükûmetlerarası komisyonlar, stratejik diyalog formatları ve ŞİÖ çerçevesinde edinilen çok taraflı kurumsal tecrübe, liderler düzeyinde alınan kararların somut politikalara dönüşmesini kolaylaştıran araçlar olarak öne çıkmıştır (Borisov 2019; Ripsman, Taliaferro ve Lobell 2016).

Bu içsel filtrelerin ve kurumsal kapasitenin eşgüdümlü biçimde işlemesi, Mirziyoyev döneminde ortaya çıkan bağımlı değişkeni temsil eden dış politika çıktısını belirlemiştir. Bu çıktı, Özbekistan–Çin siyasi ilişkilerinin daha düzenli, kurumsallaşma eğilimi güçlenen ve çok boyutlu bir stratejik ortaklık çerçevesinde ilerlemesi şeklinde somutlaşmıştır. Borisov'un ve Makhmutova'nın değerlendirmeleriyle uyumlu biçimde, liderler diplomasisinin süreklilik kazanması, stratejik diyalog mekanizmalarının devreye sokulması ve çok taraflı platformlar üzerinden siyasi eşgüdümün artırılması, bu dış politika çıktısının temel göstergeleri arasında yer almaktadır (Borisov 2019; Makhmutova 2024).

Sonuç olarak Mirziyoyev dönemi Özbekistan–Çin siyasi ilişkileri, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü biçimde, uluslararası sistemden kaynaklanan baskıların reformcu liderlik algıları, tehdit değerlendirmeleri ve güçlenen devlet kapasitesi tarafından süzülmesi sonucunda şekillenmiştir. Bu sürecin ortaya çıkardığı dış politika çıktısı, Kerimov döneminde tesis edilen stratejik ortaklık zeminini koruyan; ancak daha işlevsel, daha kurumsal ve kontrollü biçimde derinleşen bir siyasi iş birliği modelidir.

Böylece Mirziyoyev dönemi, kopuştan ziyade süreklilik içinde dönüşümün öne çıktığı bir dış politika evresi olarak değerlendirilebilir.

Tablo 29. Mirziyoyev Döneminde Özbekistan–Çin Siyasi İlişkilerinin Neoklasik Gerçekçilik Perspektifinden Analitik Değerlendirilmesi

Analitik Düzey	Neoklasik Gerçekçilikte Temel Unsur	Mirziyoyev Döneminde Özbekistan–Çin Siyasi İlişkilerine Yansıması
Uluslararası Sistem	Küresel güç dağılımı; Çin'in yükselişi; Orta Asya'nın artan jeopolitik önemi	Çin'in bölgesel ve küresel etkisinin artması, Özbekistan açısından Çin'i dikkate alınması gereken önemli bir siyasi aktör hâline getirmiştir.
Liderlik Algıları	Liderlerin sistemik baskıları algılama ve yorumlama biçimi	Mirziyoyev'in reformcu ve pragmatik liderlik anlayışı, Çin'i reform sürecini destekleyebilecek işlevsel ve öngörülebilir bir ortak olarak konumlandırmıştır.
Tehdit Değerlendirmeleri	Bölgesel ve uluslararası güvenlik risklerinin yorumlanması	Bölgesel istikrarsızlıklar ve güvenlik belirsizlikleri, Çin ile siyasi ilişkilerin ŞİÖ çerçevesinde çok taraflı istişare mekanizmalarıyla yürütülmesini teşvik etmiştir.
Dış Politika Stratejisi	Çok yönlülük; denge; dış politika özerkliği	Çin ile ilişkiler, tek başına belirleyici bir eksen olmaktan ziyade, Özbekistan'ın çok yönlü ve dengeli dış politika mimarisinin tamamlayıcı bir unsuru olarak şekillenmiştir.
Egemenlik Hassasiyeti	Ulusal bağımsızlık ve karar alma özerkliğinin korunması	Reform sürecine rağmen Çin ile siyasi ilişkiler, egemenlik hassasiyetlerini ve müdahalesizlik ilkesini gözeten bir çerçevede sürdürülmüştür.
Devlet Kapasitesi	Kurumsal yapı; bürokratik koordinasyon; uygulama kapasitesi	Reformlarla güçlenen kurumsal kapasite, stratejik diyalog mekanizmaları ve hükümetlerarası yapılar aracılığıyla siyasi ilişkilerin daha düzenli biçimde yürütülmesini mümkün kılmıştır.
Dış Politika Çıktısı	Ara değişkenler aracılığıyla şekillenen dış politika davranışı	Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin siyasi ilişkileri, kurumsallaşma eğilimi güçlenen, çok taraflı platformlarla desteklenen ve kontrollü biçimde derinleşen bir stratejik ortaklık modeline yönelmiştir.

Kaynak: Bu tablo, neoklasik gerçekçilik yaklaşımının temel varsayımları (Rose 1998; Ripsman, Taliaferro ve Lobell 2016) ile Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin siyasi ilişkilerine ilişkin ampirik ve analitik değerlendirmeler (Borisov 2019; Kazantsev ve Gusev 2018; Makhmutova 2024) esas alınarak hazırlanmıştır.

4.2. Ticari-Ekonomik İlişkiler

Mirziyoyev'in iktidara gelmesiyle birlikte Özbekistan–Çin ilişkilerinde ticari ve ekonomik boyut, 2016 yılının son çeyreği ve 2017 yılı itibarıyla ilişkilerin temel belirleyici eksenlerinden biri hâline gelmiştir. Bu dönemde ekonomik ilişkiler, ikili temasların artması ve iş birliği alanlarının çeşitlenmesiyle birlikte daha görünür, somut ve proje temelli bir nitelik kazanmıştır. Enerji, sanayi, ulaştırma ve altyapı gibi farklı

sektörlerde eş zamanlı olarak geliştirilen girişimler, iki ülke arasındaki ekonomik etkileşimin hem kapsam hem de derinlik açısından genişlediğine ve bu ilişkilerin daha belirgin bir kurumsal çerçeveye kavuştuğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda 2017 yılı, Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinde uygulamaya dönük iş birliği alanlarının yoğunlaştığı ve somut sonuçların üretildiği bir dönem olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle, söz konusu yıl içerisinde gerçekleşen başlıca gelişmelerin öncelikle ele alınması analitik açıdan anlamlıdır.

Mirziyoyev'in 11–13 Mayıs tarihlerinde Çin'e gerçekleştirdiği resmî ziyaret, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin yeniden yapılandırılması sürecinde önemli bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Ziyaret kapsamında Özbekistan ile Çin arasında 100'ün üzerinde devletlerarası, hükümetlerarası ve kurumlar arası belgenin imzalanması ve bu belgeler çerçevesinde öngörülen yatırım projelerinin toplam hacminin 23 milyar ABD dolarını aşması öngörülen yatırım hacmi, Mirziyoyev yönetiminin Çin'i kalkınma odaklı dış ekonomik stratejisinin öncelikli ortaklarından biri olarak konumlandırdığını göstermektedir (Podrobno.uz, 2021). Bu gelişme, ikili ekonomik ilişkilerin söylem düzeyinin ötesine geçerek yüksek hacimli, uzun vadeli ve çok sektörlü bir iş birliği zeminine oturtulduğunu ortaya koymaktadır.

Söz konusu ziyaretin hemen ardından Mirziyoyev, 14–15 Mayıs tarihlerinde Pekin'de düzenlenen KYİ'nin birinci uluslararası forumuna katılmıştır. Mirziyoyev, KYİ'nin ekonomik iş birliğinin genişletilmesi, ticaret ve yatırımlar için daha elverişli koşulların oluşturulması, ulaştırma ve iletişim altyapısının geliştirilmesi ile tarım, turizm, eğitim ve kültür alanlarında ortaklığın ilerletilmesi açısından önemli bir rol oynadığını vurgulamıştır. Ayrıca Özbekistan'ın istikrarlı ekonomik yapısı, elverişli coğrafi konumu, modern ulaşım bağlantıları ve planlı yatırım stratejisinin, yabancı iş çevrelerinin ülkeye olan ilgisini artırdığına dikkat çekilmiştir (Podrobno.uz, 2021). Bu açıklamalar, Mirziyoyev döneminde Özbekistan'ın KYİ'yi yalnızca bir ulaştırma projesi olarak değil, çok boyutlu ekonomik bütünleşme aracı olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Çin'in Özbekistan ekonomisindeki konumunun güçlenmesi, Mirziyoyev döneminde izlenen yatırım çekme ve dış sermayeyi kurumsal bir çerçeveye oturtma politikasının somut bir çıktısı olarak değerlendirilebilir. Çin sermayesiyle faaliyet gösteren şirket sayısının 700'ü aşması ve Çinli yatırımcıların Özbekistan ekonomisine

yaptığı toplam yatırım tutarının yaklaşık 8 milyar ABD doları tutarındaki toplam yatırım taahhüdü, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin yalnızca ticaret hacmiyle sınırlı kalmadığını; aynı zamanda üretim, istihdam ve uzun vadeli yatırım ilişkileri temelinde derinleştiğini ortaya koymaktadır. Bu veriler, Mirziyoyev liderliğinde Özbekistan'ın Çin ile ekonomik ilişkilerini kısa vadeli kazançlardan ziyade orta ve uzun vadeli kalkınma ve yapısal dönüşüm hedefleriyle uyumlu bir çerçevede ele aldığını göstermektedir (Podrobno.uz, 2021).

Bu dönemde Özbekistan ile Çin arasında petrol ve doğal gaz sektöründe, toplam tutarı yaklaşık 5 milyar ABD dolarını bulan sözleşme ve anlaşmalar bu dönemde imzalanmıştır. Bu kapsamda Çin'e yönelik orta vadeli doğal gaz tedarik sözleşmesi ile enerji tasarrufu ve enerji tüketiminin azaltılmasına ilişkin projeler üzerinde mutabakata varılmıştır. Ayrıca "Uzbekneftegaz" ile Çin Devlet Kalkınma Bankası arasında, Şurtan Gaz-Kimya Kompleksi temelinde temizlenmiş metandan sentetik sıvı yakıt üretimini öngören 1,2 milyar ABD doları tutarında ortak finansman anlaşması imzalanmıştır. Bunun yanında, petrol ve gaz sektöründeki yatırım projelerinin desteklenmesine yönelik olarak 1 milyar ABD doları tutarında çerçeve bir ortak finansman anlaşmasına da ulaşılmıştır (Podrobno.uz, 2021). Bu anlaşmalar, enerji alanında iş birliğinin niceliksel büyüklüğünün yanı sıra teknolojik ve finansal boyutlarını da içeren kapsamlı bir yapıya kavuştuğunu göstermektedir.

Mirziyoyev, Çin şirketleriyle yürütülen projelerin uygulanmasını denetlemek amacıyla özel bir Çalışma Komisyonu oluşturmuştur. Komisyon, Mirziyoyev'in Çin'e gerçekleştirdiği devlet ziyareti sırasında imzalanan anlaşmaların etkin biçimde uygulanmasına yönelik izleme ve denetim faaliyetlerini yürütmekle görevlendirilmiştir. Ayrıca Çin tarafıyla yürütülen projelere ilişkin "yol haritalarının" hayata geçirilmesi kapsamında, ilgili bakanlıklar, kurumlar ve diğer kuruluşların yöneticilerinin uygulamaya dönük tedbirler hakkında düzenli olarak rapor sunmaları komisyon tarafından talep edilmiştir (Podrobno.uz, 2017). Bu mekanizma, ekonomik iş birliğinin yalnızca anlaşma düzeyinde kalmamasını, aynı zamanda uygulama ve koordinasyon boyutunda da kurumsallaşmasını hedeflemektedir.

Özbekistan ile Çin arasındaki enerji temelli ekonomik iş birliği, doğal gaz üretimine yönelik ortak projelerle daha da somutlaşmıştır. Bu kapsamda "Uzbekneftegaz"

ile Çin Ulusal Petrol ve Gaz Şirketi tarafından kurulan ortak girişim, Buhara bölgesindeki Karakul bloğunda yer alan sahaların düzenlenmesine yönelik çalışmalara başlamıştır. Hoca-Sayat sahasında yürütülecek saha düzenleme faaliyetlerinin başlangıcı dolayısıyla 31 Mayıs'ta resmî bir tören düzenlenmiş; ortak girişimin lisans sahasında üretim alanlarının geliştirilmesi ve 16 üretim kuyusunun inşa edilmesi öngörülmüştür. Proje çerçevesinde yıllık doğal gaz üretiminin 1 milyar metreküp, kondensat üretiminin ise 6.500 ton seviyesine ulaşması hedeflenmiştir (Podrobno.uz, 2017). Bu proje, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin enerji iş birliğinin üretim kapasitesini artırmaya yönelik uygulamaya dönük projelerle yoğunlaştığını ve ölçülebilir çıktılar üretebildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Özbekistan Devlet Yatırımlar Komitesi ile Çin Ticaret Bakanlığı arasında, küçük ve orta ölçekli hidroelektrik santrallerin (HES) inşasına yönelik kapsamlı bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde, 2021 yılı sonuna kadar ülkede 14 hidroelektrik santralinin modernizasyonu, 18 yeni hidroelektrik santralinin inşası ve ayrıca 37 pilot mikro hidroelektrik santralinin kurulması planlanmıştır. Programın öngörülen takvim ve kalite standartları doğrultusunda uygulanmasını teminen "Özbekhidroenergo" adlı şirketin oluşturulması, enerji projelerinin kurumsal ve idari açıdan sürdürülebilir bir çerçeveye oturtulması yönünde atılan önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Söz konusu projelerin toplam yatırım tutarının 2,7 milyar ABD dolarını aştığı belirtilmiştir (Podrobno.uz, 2017).

Özbekistan ile Çin arasında kurulan bir diğer ortak girişim, Mingbulak petrol ve doğal gaz sahasının araştırılması ve geliştirilmesine yönelik projeyi hayata geçirmiştir. Proje kapsamında dört arama kuyusunun devreye alınması ve hâlihazırda faal durumda bulunan dört kuyunun kapsamlı onarımdan geçirilmesi öngörülmüştür. Toplam yatırım tutarı 255 milyon ABD dolarını aşan ve 25 yıllık bir süreyi kapsayan bu girişim çerçevesinde, yıllık 200 bin ton petrol ve doğal gaz üretimi hedeflenmiştir. Ayrıca proje sonucunda 130'dan fazla yeni istihdam alanının oluşturulmasının planlanması, enerji yatırımlarının ekonomik olduğu kadar sosyal çıktılar üreten bir nitelik taşıdığını da ortaya koymaktadır (Podrobno.uz, 2017).

Sanayi ve imalat alanındaki iş birliği ise Özbekistan ile Çin arasında kurulan Samarkand Tian Zhu Silk Worm adlı ortak girişim üzerinden somutlaşmıştır. Bu işletme

aracılığıyla, uluslararası pazarda yüksek talep gören kaliteli ipek kumaşların Özbekistan'da üretilmesi hedeflenmiştir. Üretilmesi planlanan ipek kumaşların, önde gelen dünya moda evlerinin koleksiyonlarında kullanılabilecek nitelikte olması öngörülmüştür. Ortak girişimin faaliyet alanı yalnızca nihai ürün üretimiyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda ipekböceği kozası yetiştirilmesine yönelik tohum (grena) üretimini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu yaklaşım sayesinde hem iç pazarın ihtiyaçlarının karşılanması hem de üretilen ipek ürünlerinin dış pazarlara ihraç edilmesi amaçlanmıştır (Podrobno.uz, 2017).

Ulaştırma ve bağlantısallık alanında ise Özbekistan, Kırgızistan ve Çin'i kapsayan güzergâhta ilk pilot otomobil konvoyu düzenlenmiştir. Pilot uygulamaya üç ülkeden toplam dokuz araç katılmış; konvoyun toplam güzergâh uzunluğu yaklaşık 900 kilometre olarak gerçekleşmiştir. Bu mesafenin 390 kilometresi Özbekistan, 260 kilometresi Kırgızistan ve 250 kilometresi ise Sincan Bölgesi topraklarından geçmiştir. Güzergâhın, Kırgızistan'daki Sarı-Taş yerleşimi ve İrkeştam Geçidi üzerinden ilerlemesi, bu hattın Özbekistan'ın Fergana Vadisi'ni Çin'e bağlayan en kısa karayolu bağlantısı olarak tanımlanmasına imkân tanımıştır (Podrobno.uz, 2017). Söz konusu pilot uygulama, bölgesel lojistik entegrasyonun geliştirilmesi açısından önemli bir pilot uygulama süreci olarak değerlendirilebilir.

Çin, iki ülke arasındaki ilişkiler bu dönemde ilk kez Özbekistan'a teknik teçhizat sevkiyatı gerçekleştirmiştir. Gönderilen teçhizat, sulama amacıyla kullanılan su iletim kanallarının temizlenmesi ve nehir yataklarının derinleştirilmesine yönelik çalışmalarda kullanılmak üzere temin edilmiştir. Teknik özellikleri itibarıyla bu unsurlar, klasik anlamda gemi niteliği taşımamakta; dip tarama faaliyetleri ile metalik olmayan inşaat malzemelerinin çıkarılmasına yönelik yüzer platformlar ve özel amaçlı makineler olarak tanımlanmaktadır (Podrobno.uz 2017). Bu sevkiyat, tarım ve su yönetimi altyapısının modernizasyonu bağlamında Çin'in teknik kapasitesinin Özbekistan'a aktarılması açısından önemli bir gelişme olarak öne çıkmaktadır.

Tarım ve gıda ticareti alanında ise Özbekistan, Çin'e yönelik kuru üzüm (kişmiş) ihracatında ilk sıraya yükselmiştir. Son bir yıl içerisinde Çin pazarına yapılan kişmiş sevkiyatlarının %30 oranında artması ve Özbekistan'ın söz konusu pazardaki payının %68,4 gibi yüksek bir seviyeye ulaşması, iki ülke arasındaki tarımsal ticaretin

belirgin bir artış eğilimine işaret etmektedir. Kişmiş, mevcut durumda Özbekistan'dan ihraç edilen meyve ve sebze ürünleri arasında en yüksek katma değere sahip ihracat kalemlerinden biri olarak öne çıkmaktadır (Podrobno.uz, 2017).

Sanayi yatırımlarının çeşitlendirilmesine yönelik bir diğer girişim ise Özbekistan'ın, Çinli Shandong Sanhe Toys şirketine Taşkent'te oyuncak üretimine yönelik bir üretim kümesi kurulmasını teklif etmesiyle gündeme gelmiştir. Çinli şirketle öngörülen bu iş birliği, yalnızca finansal kaynak temini açısından değil; aynı zamanda yüksek teknolojilerin, Çin'in ileri üretim deneyiminin, modern yönetim yöntemlerinin, kalite standartlarının ve marka değerinin Özbekistan'a kazandırılması bakımından önem arz etmektedir. Günümüzde Çinli üreticiler tarafından imal edilen oyuncakların dünya genelinde pek çok ülkenin pazarında yer alması, bu girişimin ihracata dönük sanayi kapasitesinin geliştirilmesi açısından taşıdığı potansiyeli ortaya koymaktadır (Podrobno.uz, 2017).

Ulusal havayolu şirketi "O'zbekiston havo yo'llari", Çin'in Guangzhou Uluslararası Havalimanı'na yönelik yeni bir kargo uçuş hattı açmıştır. Söz konusu hat, Özbekistan'daki Navoi Uluslararası Havalimanı'nın uçuş coğrafyasını genişletmenin yanı sıra, Özbekistan ile Çin arasındaki iş ve ticaret ortaklığının güçlendirilmesine katkı sunmuştur. Bu gelişme, Özbekistanlı ihracatçılar açısından tarım, tekstil ve diğer ihraç ürünlerinin Çin pazarına daha hızlı ve etkin biçimde ulaştırılmasına imkân tanıyan yeni lojistik fırsatlar yaratmıştır (Podrobno.uz, 2017).

Çinli şirketlerin katkısıyla Özbekistan'da "Kamçık-2" adı verilen proje kapsamında, mevcut Kamçık Tüneli'nin altına yeni bir tünelin inşa edilmesi öngörülmüştür. Uzman değerlendirmelerine göre yeni tünelin daha güvenli olması, hâlihazırda kullanılan tünelin ise yedek statüsüne alınması planlanmıştır. İkinci tünelin mevcut yapıya kıyasla daha geniş tasarlanmasıyla geçiş kapasitesinin artırılması, ayrıca modern havalandırma ve aydınlatma sistemleriyle donatılması amaçlanmıştır. Projenin toplam maliyetinin yaklaşık 175 milyon ABD doları seviyesinde olduğu belirtilmiştir (Podrobno.uz, 2017)

Çinli Yiwu Angnu Trading şirketi, Özbekistan tarihinde ilk kez toplu taşımada temassız ödeme sistemlerinin kurulmasına yönelik bir uygulamayı hayata geçirmiştir. Yeni sistem, Andican kentinde test aşamasında devreye alınmış ve bu kapsamda 150

otobüse özel doğrulayıcı cihazlar yerleştirilmiştir. Uygulama sayesinde yolcuların ulaşım ücretlerini özel kartlar aracılığıyla ödemesi mümkün hâle gelmiştir. Kartların duraklardan veya bankalardan temin edilebildiği; kart bedelinin 15 bin som olduğu ve bunun 5 bin somunun başlangıç bakiyesi olarak karta yüklendiği belirtilmiştir. Ayrıca bakiyenin farklı yöntemlerle yeniden yüklenebilmesi sağlanmış; iki yıl geçerlilik süresine sahip tek bir kartın aile bireyleri tarafından ortak kullanımına imkân tanınmıştır (Podrobno.uz, 2017).

2017 yılı, Mirziyoyev liderliğinde Özbekistan–Çin ilişkilerinde ticari ve ekonomik boyutun açık biçimde stratejik bir öncelik hâline gelmeye başladığı bir dönemi temsil etmektedir. Bu yıl içerisinde enerji, sanayi, tarım, ulaştırma, lojistik, altyapı ve hizmet sektörlerini kapsayan çok sayıda somut proje ve anlaşmanın eş zamanlı biçimde hayata geçirilmesi, Özbekistan'ın Çin ile ilişkilerini yalnızca ikili ticaret hacmi üzerinden değil; uzun vadeli yatırım, üretim ve bağlantısallık temelli bir iş birliği modeli üzerinden yeniden tanımladığını göstermektedir. Özellikle enerji projeleri, ortak girişimler ve altyapı yatırımları, Çin sermayesinin Özbekistan ekonomisine daha derin ve kalıcı biçimde entegre edildiğine işaret etmektedir. Bu yönüyle 2017 yılı, ekonomik ilişkilerin kurumsallaştığı ve uygulamaya dönük mekanizmalarla desteklendiği çnemli bir eşik dönemi niteliği taşımaktadır.

Aynı dönemde ulaştırma, lojistik ve dijital hizmet alanlarında atılan adımlar, ticari ilişkilerin destekleyici ve tamamlayıcı unsurlar üzerinden güçlendirildiğini ortaya koymaktadır. Kargo uçuşlarının başlatılması, karayolu bağlantı girişimleri, tünel projeleri ve toplu taşımada temassız ödeme sistemlerinin devreye alınması, ekonomik iş birliğinin yalnızca büyük ölçekli yatırımlarla sınırlı kalmadığını; ticaretin kolaylaştırılması, pazar erişiminin artırılması ve ekonomik faaliyetlerin günlük işleyişine nüfuz eden bir nitelik kazandığını göstermektedir. Bu gelişmeler, Mirziyoyev döneminde Özbekistan'ın Çin ile ekonomik ilişkilerini kalkınma, modernizasyon ve dışa açılma hedefleriyle uyumlu, çok boyutlu ve pragmatik bir çerçevede ele aldığını ortaya koymakta; 2017 yılını bu dönüşümün somutlaştığı bir başlangıç noktası olarak öne çıkarmaktadır.

Rogozhin'in Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanan ticaret tablosu, Kerimov döneminin son yılı ile Mirziyoyev'in iktidara geldiği ilk tam yıl arasındaki ticari değişimin niceliksel olarak sınırlı ancak yapısal olarak dikkat çekici olduğunu göstermektedir. Buna göre 2016 yılında Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 1.999,3

milyon ABD doları (yaklaşık 2,0 milyar ABD doları) düzeyindeyken, 2017 yılında bu rakam 2.025,5 milyon ABD doları (yaklaşık 2,03 milyar ABD doları) seviyesine yükselmiş; ihracat artışı yaklaşık 26 milyon ABD doları ile sınırlı düzeyde kalmıştır. Buna karşılık Çin'den ithalat, 2016 yılında 2.254,3 milyon ABD doları (yaklaşık 2,25 milyar ABD doları) seviyesindeyken, 2017 yılında 2.728,7 milyon ABD doları (yaklaşık 2,73 milyar ABD doları) düzeyine ulaşarak yaklaşık 474 milyon ABD doları tutarında belirgin bir artış göstermiştir (Rogozhin 2023, 48).

Bu tablo, Mirziyoyev'in iktidara geldiği ilk yılda Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinde ihracattan ziyade ithalat kanalı üzerinden bir genişleme yaşandığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla 2017 yılında toplam ticaret hacmindeki artış, esas olarak Çin'den yapılan ithalattaki yükselişten kaynaklanmış; bu durum Özbekistan aleyhine olan dış ticaret dengesinin belirginleşmesine yol açmıştır. Söz konusu gelişme, Kerimov döneminin son yıllarında şekillenen ticaret yapısının yeni iktidar döneminde niceliksel olarak genişlediğini, ancak yapısal asimetrinin kısa vadede belirgin biçimde değişmediğini göstermektedir (Rogozhin 2023, 48).

2017 sonrasında Özbekistan–Çin ilişkileri, ticari ve yatırım odaklı iş birliğinin ötesine geçerek sürdürülebilir kalkınma ve çevresel dönüşüm başlıklarını da içeren daha geniş bir çerçevede ele alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde iki ülke arasındaki stratejik ortaklık, enerji, altyapı ve sanayi alanlarında yoğunlaşmakla birlikte, çevresel sürdürülebilirlik ve kaynak verimliliği gibi unsurların politika belgelerinde giderek daha görünür hâle geldiği gözlemlendiği görülmektedir. Özbekistan'ın kalkınma stratejilerinde "yeşil ekonomi" kavramının yer almaya başlaması, Çin'in yenilenebilir enerji ve çevre teknolojilerindeki küresel deneyimiyle tamamlayıcı bir iş birliği zemini oluşturmuştur (Rakhmatullaev, 2024).

Özbekistan ile Çin arasında 2018 yılında imzalanan fitosaniter gerekliliklere ilişkin protokol paketi, Özbekistan tarım ürünlerinin Çin pazarına erişimi açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu protokollerle birlikte Çin pazarı, Özbekistan menşeli sekiz farklı ürün için resmen açılmış; bu ürünler arasında kiraz, bal, kavun, maş ve diğer tarımsal ürünler yer almıştır. Böylece tarım ticaretine yönelik teknik ve düzenleyici engellerin azaltılması yönünde somut bir adım atılmış;

Özbekistan tarım ürünlerinin Çin pazarına girişine ilişkin kurumsal ve hukuki çerçeve belirgin biçimde güçlendirilmiştir (Podrobno.uz, 2021).

Bu çerçevede Çin pazarında Özbekistan'dan ihraç edilen tarım ürünleri arasında maş öne çıkmıştır. Maşın, Çin'de yaygın biçimde tüketilen ve günlük beslenme alışkanlıklarında önemli bir yere sahip olan bir baklagil ürünü olması, söz konusu ürüne yönelik talebin yüksek olmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum, Özbekistan'ın tarımsal ihracatında Çin pazarının taşıdığı önemi ve fitosaniter düzenlemelerin ticari ilişkiler üzerindeki doğrudan ve hızlandırıcı etkisini ortaya koymaktadır (Podrobno.uz, 2021).

Aynı yıl Özbekistan Kalkınma Stratejisi Merkezi temsilcileri, Çin'in başkenti Pekin'de düzenlenen ve reform ve dışa açıklık, sosyal koruma ile küresel yoksulluğun azaltılması temalarına odaklanan uluslararası bir foruma katılmıştır. Forum kapsamında yoksulluğun azaltılmasına yönelik uluslararası iş birliği mekanizmaları, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımları ve bu alandaki küresel eğilimler ele alınmıştır. Ayrıca Çin'in yoksullukla mücadeleye ilişkin geliştirdiği politika ve uygulamalar, dünya genelindeki yenilikçi örnekler ile küresel kalkınma finansman kuruluşlarının bu süreçteki rolü ve katkıları değerlendirilmiştir. Bu çerçevede söz konusu forum, Özbekistan'ın kalkınma politikaları alanında Çin deneyimini yakından takip etme ve sosyal kalkınma odaklı iş birliği alanlarını çeşitlendirme yönündeki yaklaşımını yansıtan bir temas zemini oluşturmuştur.

2018 yılına ilişkin değerlendirmeler, dönemin Özbekistan Büyükelçisi Jiang Yan tarafından yapılan açıklamalarda da yansımaktadır. Büyükelçi Jiang Yan, 2018 yılını Özbekistan–Çin ilişkilerinin gelişimi açısından önemli bir dönem olarak nitelendirmiş; özellikle siyasi diyalogun yanı sıra ticari ve ekonomik alanda somut iş birliği sonuçlarının ortaya çıktığını vurgulamıştır. Bu bağlamda, ŞİÖ'nün Qingdao Zirvesi çerçevesinde Mirziyoyev ile Xi Jinping arasında gerçekleştirilen görüşmelerin, ikili ilişkilerin geleceğine yönelik perspektifleri belirlediği ifade edilmiştir (Özbekiston Milliy Axborot Agentligi, 2018).

Jiang Yan ayrıca, iki ülke arasındaki ticaret hacminde 2018 yılı itibarıyla kayda değer artışların gözlemlendiğini, Çin sermayeli işletmelerin sayısının arttığını ve iş birliğinin enerji, tarım, sanayi ve altyapı gibi farklı sektörlere yayıldığını belirtmiştir.

Büyükelçinin bu değerlendirmeleri, 2018 yılında Özbekistan–Çin ilişkilerinde yalnızca diplomatik temasların değil, aynı zamanda ticari ve ekonomik iş birliğinin de yoğunlaştığını göstermesi bakımından önemlidir (Özbekiston Milliy Axborot Agentligi, 2018).

Rogozhin'in Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanan ticaret tablosuna göre 2018 yılında Özbekistan–Çin arasındaki toplam ticaret hacmi 6.433,5 milyon ABD doları (yaklaşık 6,43 milyar ABD doları) düzeyine ulaşmıştır. Aynı yıl Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 2.875,4 milyon ABD doları (yaklaşık 2,88 milyar dolar), Çin'den ithalatı ise 3.558,1 milyon ABD doları (yaklaşık 3,56 milyar dolar) olarak gerçekleşmiştir. Bu ticaret yapısı sonucunda Özbekistan, 2018 yılında Çin ile ticaretinde 682,8 milyon ABD doları (yaklaşık 0,68 milyar dolar) tutarında dış ticaret açığı vermiştir (Rogozhin 2023, 48).

Rogozhin'in verileri esas alındığında, 2018 yılında ulaşılan 6,43 milyar ABD dolarlık ticaret hacmi, Kerimov dönemi boyunca gözlenen seviyelerin belirgin biçimde aşıldığını göstermektedir. Nitekim Kerimov döneminin büyük bölümünde Özbekistan–Çin arasındaki toplam ticaret hacmi 1–4,5 milyar ABD doları bandında seyretmiş; yalnızca dönemin son yıllarında 4 milyar ABD dolarını aşan değerlere ulaşabilmiştir. Bu çerçevede 2018 yılı itibarıyla kaydedilen ticaret hacmi, Kerimov döneminin ortalama seviyeleriyle karşılaştırıldığında yaklaşık iki katına yaklaşan bir genişlemeye işaret etmektedir.

Bu artışın yalnızca ithalat kaynaklı olmadığı; ihracat hacminin de 2,8 milyar ABD doları düzeyine yükselmesiyle, Özbekistan'ın Çin pazarındaki ticari varlığının niceliksel olarak daha görünür hâle geldiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 2018 yılı, Kerimov döneminde şekillenen ticari ilişki çerçevesinin niceliksel olarak aşıldığı, Özbekistan–Çin ticaretinin yüksek hacimli ve görece daha dengeli bir yapıya doğru evrilmeye başladığı bir dönem olarak değerlendirilebilir (Rogozhin 2023, 48).

Nisan 2019'da Mirziyoyev, Pekin'de düzenlenen KYİ'nin İkinci Uluslararası Forumu'na katılmıştır. Forum kapsamında Mirziyoyev, Orta Asya'nın ve özellikle denize doğrudan çıkışı bulunmayan ülkelerin uluslararası ve bölgesel bağlantısallık konusundaki yapısal ihtiyaçlarına dikkat çekmiş; Özbekistan'ın KYİ'ye başlangıcından itibaren destekleyici bir yaklaşım benimsediğini vurgulamıştır. Bu çerçevede söz konusu

girişimin, katılımcı ülkelerin sürdürülebilir kalkınmasına katkı sağlayan önemli bir unsur olduğu ifade edilmiştir. Mirziyoyev'in bu değerlendirmeleri, Özbekistan'ın Çin öncülüğündeki çok taraflı ekonomik ve ulaştırma girişimlerine verdiği desteğin 2019 yılı itibarıyla da devam ettiğini göstermektedir (Podrobno.uz, 2021).

Aynı yıl Çinli Huawei ve CITIC Guoan şirketleri, Özbekistan'ın dijital altyapısının geliştirilmesine yönelik olarak 1 milyar ABD dolarını aşan bir yatırım paketine ilişkin planlanan projeler konusunda anlaşmalara varmıştır. Bu kapsamda, "Güvenli Şehir" projesinin ilk aşamasında 300 milyon ABD doları tutarında yatırım yapılması planlanmış; 2020 yılı sonuna kadar toplam yatırım hacminin 1 milyar ABD dolarına ulaştırılması öngörülmüştür. Söz konusu yatırımların elektronik devlet uygulamaları, dijital ekonomi, bilgi teknolojileri, tele-tıp ve IT-telefon hizmetleri gibi alanlarda kullanılmasının öngörülmesi, Özbekistan–Çin ekonomik iş birliğinin 2019 yılı itibarıyla dijitalleşme ve yüksek teknoloji ekseninde derinleştiğine işaret etmektedir (Podrobno.uz, 2021).

Rogozhin'in Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanan ticaret tablosuna göre 2019 yılında Özbekistan–Çin arasındaki toplam ticaret hacmi 7.637,4 milyon ABD doları (yaklaşık 7,64 milyar ABD doları) düzeyine ulaşmıştır. Aynı yıl Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 2.528,8 milyon ABD doları (yaklaşık 2,53 milyar dolar), Çin'den ithalatı ise 5.108,6 milyon ABD doları (yaklaşık 5,11 milyar dolar) olarak gerçekleşmiştir. Bu ticaret yapısı sonucunda Özbekistan, 2019 yılında Çin ile ticaretinde 2.579,9 milyon ABD doları (yaklaşık 2,58 milyar dolar) tutarında dış ticaret açığı vermiştir (Rogozhin 2023, 48).

2019 yılına ait ticaret verileri, Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinde niceliksel genişlemenin belirgin biçimde hızlandığı bir döneme işaret etmektedir. Toplam ticaret hacminin 7,6 milyar ABD doları seviyesine ulaşması, ikili ticaretin yüksek hacimli ve süreklilik arz eden bir yapıya kavuştuğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte, ihracat artışına rağmen ithalatın çok daha hızlı yükselmesi, Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinde yapısal dengesizliğin 2019 yılı itibarıyla daha görünür hâle geldiğini göstermektedir. Bu durum, Çin ile kurulan ekonomik ilişkinin büyük ölçüde yatırım malları, teknoloji ve ara girdilere dayalı bir ithalat yapısı üzerinden ilerlediğine işaret etmektedir.

Bu çerçevede 2019 yılı, Kerimov döneminde şekillenen ticari ilişki çerçevesinin niceliksel olarak genişlediği, Mirziyoyev döneminde ise ticaret hacminin daha görünür bir ivme kazandığı bir yıl olarak değerlendirilebilir. Ancak söz konusu gelişme, dış ticaret dengesi açısından ani veya köklü bir dönüşümden ziyade, mevcut yapının kademeli biçimde sürdürülmesi yönünde bir seyir izlediğini göstermektedir. Dolayısıyla 2019 yılı, ticari ilişkilerin hacim bakımından güçlendiği, fakat denge yapısının temel hatlarıyla muhafaza edildiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır (Rogozhin 2023, 48).

2020 yılında Özbekistan–Çin ekonomik ilişkileri, küresel koşulların yarattığı belirsizliklere rağmen, kurumsal ve sektörel düzeyde somut projeler üzerinden ilerlemeye devam etmiştir. Bu çerçevede Ocak 2020'de Çinli Sinotruk şirketi tarafından Semerkant'ta ağır ticari araç üretimine yönelik bir projenin uygulamasına başlanmıştır. Proje kapsamında Çin tarafının yatırımlarının, Semerkant yakınlarında bulunan mevcut üretim tesislerinin yıllık üretim kapasitesinin üç bin adetten altı bin adede çıkarılmasına yönlendirileceği belirtilmiştir. Ayrıca yeni model ağır yük araçlarının üretiminin hayata geçirilmesi ve üretimde kullanılan parça ve bileşenlerin yerelleştirilmesi hedeflenmiştir. Söz konusu girişimin, yüzden fazla yeni istihdam alanı yaratmasının yanı sıra, işletmenin ihracat potansiyelini artırması ve ticari araç üretiminde yerelleşme oranının kademeli olarak yüzde 50 seviyesine yükseltilmesine katkı sağlaması öngörülmektedir (Podrobno.uz, 2021).

Aynı yıl ulaştırma ve lojistik alanında da bağlantısallığı güçlendirmeye yönelik adımlar atılmıştır. 2020 yılında "Çin–Kırgızistan–Özbekistan" güzergâhı üzerinden multimodal taşımacılık hattı başarıyla faaliyete geçirilmiştir. "Özbekistan–Kırgızistan–Çin" yeni kara ulaşım koridoru, Urumçi üzerinden Pekin, Şanghay ve Guangzhou'ya uzanmakta olup, Özbekistan ile Çin arasındaki kara bağlantılarını Kırgızistan üzerinden birbirine bağlayan en kısa güzergâhlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Bu hattın devreye alınmasıyla birlikte, taşımacılık ve gümrük süreçlerine ilişkin maliyetlerin azaltılması ve teslimat sürelerinin kısaltılması hedeflenmiş; Doğu Asya'dan Orta Doğu ve Güney Avrupa'ya yönelik yük taşımalarında teslimat süresinin 7–8 gün kısaltılabileceği belirtilmiştir (Podrobno.uz, 2021).

Buna ek olarak, Ekim 2020'de Özbekistan, Çin'in Guangzhou kentinde bir başkonsolosluk açarak iki ülke arasındaki ilişkilerin bölgesel boyutunu güçlendirmeye

yönelik kurumsal bir adım atmıştır. Guangdong, Fujian, Hunan, Hainan eyaletleri ile Guangxi-Çuang Özerk Bölgesi'ni kapsayan başkonsolosluk bölgesi, Çin'in ekonomik açıdan en dinamik bölgeleri arasında yer almaktadır. Bu temsilciliğin faaliyete geçmesi, Özbekistan bölgeleri ile Çin'in güney eyaletleri arasındaki ticari ve ekonomik temasların daha sistematik ve kurumsal bir çerçevede geliştirilmesine imkân tanıdığı değerlendirilmektedir (Podrobno.uz, 2021). Bu yönüyle 2020 yılı, Özbekistan–Çin ilişkilerinde üretim, lojistik ve diplomatik altyapının eş zamanlı olarak desteklendiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır.

Bu noktada, COVID-19 salgını süresince Özbekistan ile Çin arasındaki ilişkiler ve iki ülke arasındaki karşılıklı dayanışma, ticari-ekonomik gelişmelerden ayrı bir çerçevede ele alınmayı gerektirmektedir. Bu nedenle salgın döneminde yürütülen iş birliği, insani yardımlar, sağlık alanındaki temaslar ve karşılıklı destek mekanizmaları, çalışmanın ilerleyen bölümünde ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.

Rogozhin'in Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayanan ticaret tablosuna göre 2020 yılında Özbekistan–Çin arasındaki toplam ticaret hacmi 6.438,3 milyon ABD doları (yaklaşık 6,44 milyar ABD doları) düzeyinde gerçekleşmiştir. Aynı yıl Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 1.937,1 milyon ABD doları (yaklaşık 1,94 milyar dolar), Çin'den ithalatı ise 4.501,2 milyon ABD doları (yaklaşık 4,50 milyar dolar) olarak kaydedilmiştir. Bu ticaret yapısı sonucunda Özbekistan, 2020 yılında Çin ile ticaretinde 2.564,2 milyon ABD doları (yaklaşık 2,56 milyar dolar) tutarında dış ticaret açığı vermiştir (Rogozhin 2023, 48).

2020 yılı ticaret verileri, küresel ölçekte etkili olan COVID-19 salgınının Özbekistan–Çin ticari ilişkileri üzerinde belirgin bir yavaşlatıcı etki yarattığını göstermektedir. Bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında toplam ticaret hacminin sınırlı ölçüde gerilemesi, özellikle ihracat kalemlerinde yaşanan daralmayla ilişkilendirilebilir. Bununla birlikte, ticaret hacmindeki düşüşe rağmen Özbekistan–Çin ticaretinin yüksek hacimli yapısını büyük ölçüde koruduğu görülmektedir. Bu durum, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin salgın koşullarında dahi tamamen kesintiye uğramadığını, ancak sınırlı kaldığını ve yavaş bir seyir izlediğini ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede, salgın koşullarına rağmen 2021 yılında Özbekistan ile Çin arasında kurumsal ve stratejik iş birliğini derinleştirmeye yönelik temaslar

sürdürülmüştür. Bu kapsamda iki ülke liderleri arasında gerçekleştirilen telefon görüşmesinde, çok boyutlu iş birliğinin orta vadede güçlendirilmesine yönelik perspektifler ele alınmış; kapsamlı ticari-ekonomik ve yatırım iş birliğine ilişkin orta vadeli bir programın hazırlanması ve kabul edilmesi konusunda mutabakata varılmıştır. Ayrıca Çin tarafı, Özbekistan'da yürütülen sosyo-ekonomik reformlara ilişkin desteğini ifade etmiş; yoksullukla mücadele alanında Çin'in birikmiş deneyiminin incelenmesi ve bu alandaki iş birliğinin sürdürülmesi yönünde görüş birliği sağlanmıştır (Podrobno.uz, 2021). Bu gelişme, salgın döneminde dahi ekonomik ilişkilerin planlama ve kurumsallaşma boyutunun korunmaya çalışıldığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Bununla bağlantılı olarak, pandemi koşullarının fiziksel temasları sınırladığı bir dönemde, Özbekistan ile Çin arasında dijital platformlar üzerinden iş birliğini güçlendirmeye yönelik girişimler de hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda iki ülkenin yoksullukla mücadele alanındaki deneyimlerini tanıtmayı amaçlayan çevrim içi bir sergi düzenlenmiş; söz konusu platformda fotoğraf ve video materyallerinin yanı sıra analitik raporlar paylaşılmıştır. Serginin temel amacı, salgın sonrası dönemde yoksullukla mücadele alanında daha somut ve uygulamaya dönük iş birliği projeleri için bir zemin oluşturmaktır (Podrobno.uz, 2021). Bu yönüyle çevrim içi sergi, salgın döneminde Özbekistan–Çin iş birliğinin dijital araçlar aracılığıyla sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik tamamlayıcı bir girişim olarak değerlendirilebilir.

Eylül 2021'de Özbekistan ile Çin arasında sağlık sektörünü de kapsayan sanayi temelli iş birliğinin somut bir örneği olarak, COVID-19 salgınına karşı geliştirilen Özbek-Çin ortak aşısı ZF-UZ-VAC2001'in üretimine başlanmıştır. Aşının dolum ve paketleme süreci, Özbekistan'daki Jurabek Laboratories tesislerinde gerçekleştirilmiş; ilk aşamada üretim kapasitesinin aylık 10 milyon doz seviyesine ulaşmasının öngörüldüğü, ilerleyen dönemde ise ihracat imkânlarıyla birlikte yıllık 200 milyon dozluk bir üretim potansiyelinin hedeflendiği belirtilmiştir (Podrobno.uz, 2021).

Bu girişim, COVID-19 salgını bağlamında ortaya çıkmış olmakla birlikte, Özbekistan–Çin ilişkilerinde ekonomik iş birliğinin yalnızca geleneksel sektörlerle sınırlı kalmadığını; sağlık alanında teknoloji yoğun, sanayi temelli ve ihracata yönelik ortak üretim modellerine doğru genişlediğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Rogozhin'in verilerine göre 2021 yılında Özbekistan–Çin arasındaki toplam ticaret hacmi 7.452,5 milyon ABD doları (yaklaşık 7,45 milyar ABD doları) seviyesine yükselmiştir. Aynı yıl Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 2.529,1 milyon ABD doları (yaklaşık 2,53 milyar dolar), Çin'den ithalatı ise 4.923,4 milyon ABD doları (yaklaşık 4,92 milyar dolar) olarak gerçekleşmiştir. Bu ticaret yapısı sonucunda Özbekistan'ın Çin ile dış ticaret açığı 2.394,3 milyon ABD doları (yaklaşık 2,39 milyar dolar) düzeyinde kaydedilmiştir (Rogozhin 2023, 48).

2021 yılı ticaret verileri, Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinde toparlanma eğiliminin belirginleştiğine işaret etmektedir. 2020 yılında gözlemlenen daralmanın ardından toplam ticaret hacminin yeniden artış göstermesi, ikili ticaretin salgın sonrası koşullara kademeli olarak uyum sağladığını göstermektedir. Özellikle ihracattaki artış, Özbekistan'ın Çin pazarındaki ticari varlığının yeniden güçlenmeye başladığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte ithalatın ihracata kıyasla daha yüksek seyretmesi, dış ticaret dengesindeki yapısal özelliklerin 2021 yılı itibarıyla da büyük ölçüde korunduğunu işaret etmektedir. Bu yönüyle 2021 yılı, Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinde pandemi sonrası normalleşme sürecinin başladığı, ancak yapısal dönüşümlerin henüz sınırlı kaldığı bir dönem olarak değerlendirilebilir.

2022 yılı, Özbekistan ile Çin arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin yüksek hacimli anlaşmalar, enerji ve sanayi odaklı projeler ile kurumsal iş birliği mekanizmalarının güçlendirilmesi yoluyla derinleşme eğiliminin belirginleştiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte, üst düzey temaslar sonucunda iki ülke arasında özellikle Özbekistan açısından öncelik taşıyan büyük ölçekli projelerin hızlandırılmış biçimde hayata geçirilmesine yönelik mutabakatlar sağlanmıştır. Özbekistan yönetiminin bu dönemde öncelik verdiği alanların başında enerji sektörü gelmiş; temel hedef, artan talep karşısında enerji arzının dengelenmesi ve üretim kapasitesinin güçlendirilmesi olmuştur. Bu çerçevede Çinli şirketlerin, Özbekistan'ın enerji altyapısının yeniden yapılandırılmasında önemli bir rol üstlendiği görülmektedir (Rogozhin 2023, 54).

Bu doğrultuda İpek Yolu Fonu (Silk Road Fund), Sırdarya bölgesinde inşa edilmekte olan ve 1,5 GW kurulu güce sahip kombine çevrim gaz santrali projesinin %49 hissesini yaklaşık 1 milyar ABD doları karşılığında satın almıştır. Projede Suudi

Arabistan merkezli ACWA Power şirketi %51'lik pay ile çoğunluk hissedar konumunu korumaktadır. Santralin tam kapasiteyle devreye girmesiyle birlikte, Özbekistan'ın toplam kurulu elektrik üretim kapasitesinin yaklaşık %8'inin karşılanmasının öngörüldüğü ve sanayi ile hanehalkı elektrik ihtiyacının yaklaşık %15'inin temin edilmesi öngörülmektedir. Projenin finansmanı Çin tarafında çok taraflı kalkınma bankaları ve ticari bankalar aracılığıyla sağlanmakta; China Energy Engineering Corporation ise mühendislik, tedarik ve inşaat süreçlerinde ana yüklenici olarak görev almaktadır. İnşaatına 2021 yılında başlanan santralin 2024 yılında ticari işletmeye alınması planlanmaktadır (Rogozhin 2023, 54).

2022 yılı aynı zamanda yenilenebilir enerji alanında Çinli şirketlerin Özbekistan'daki varlığının belirgin biçimde arttığı bir dönem olmuştur. Aralık 2022'de Çinli GD Power – Power China ortak girişimi, Özbekistan Enerji Bakanlığı tarafından açılan ve Namangan bölgesinde 150 MW kapasiteli bir güneş enerjisi santralinin inşasını öngören ihaleyi kazanmıştır. Aynı ortak girişim Semerkant ve Cizzak bölgelerinde planlanan benzer projelere yönelik ihalelere de başvuruda bulunduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, söz konusu şirketler, Özbekistan Devlet Yatırımlar Komitesi ile Çin Ticaret Bakanlığı arasında imzalanan anlaşmalar çerçevesinde, toplam tutarı 2,7 milyar ABD dolarını bulan küçük ve orta ölçekli hidroelektrik santrali projelerine ilişkin ihalelere katılım sağlamıştır (Rogozhin 2023, 54).

Buna ek olarak, 2022 yılında bazı Çinli şirketlerin Fergana bölgesinde toplam maliyeti 1 milyar ABD dolarını aşan iki güneş enerjisi santralinin inşasına yönelik Özbek makamlarıyla müzakereler yürüttüğü bilinmektedir. Bununla birlikte, Özbekistan hükümetinden gerekli izinlerin alınmasının ardından yalnızca Çinli firmaların değil, üçüncü ülkelerden yatırımcıların da enerji projelerinde Çin menşeli ekipman ve teknolojilere yöneldiği dikkat çekmektedir. Nitekim Birleşik Arap Emirlikleri merkezli Masdar şirketinin Navoi bölgesinde inşa edeceği 500 MW kapasiteli rüzgâr enerjisi santrali için Çinli Xinjiang Goldwind Science & Technology firmasını ana ekipman tedarikçisi olarak seçmesi, Çin'in enerji teknolojileri alanındaki bölgesel ağırlığını ortaya koymaktadır (Rogozhin 2023, 54-55).

Enerji alanındaki bu yoğunlaşmaya paralel olarak, 15 Eylül 2022 tarihinde Semerkant'ta düzenlenen ŞİÖ Zirvesi kapsamında Özbekistan ile Çin arasında ticari,

yatırım ve finansal-teknik iş birliğine ilişkin toplam tutarı 15 milyar ABD dolarını bulan anlaşmalar ve mutabakatlar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar çerçevesinde taraflar, ticari-ekonomik iş birliğinin öncelikli alanlarını ayrıntılandırmış; elektronik ticaret, sanayi projeleri (özellikle otomotiv sektörü ve "yeşil" enerji), tarım, altyapı yatırımları ile serbest ticaret ve sanayi bölgelerinin oluşturulması gibi alanları ön plana çıkarmıştır (Rogozhin 2023, 47).

Zirve sırasında Xi Jinping, enerji iş birliğinin genişletilmesi, Çin–Orta Asya doğal gaz boru hattının güvenli işletilmesinin birlikte sağlanması ve yeni enerji alanlarında iş birliğinin artırılması yönündeki beklentilerini dile getirmiştir. Özbekistan tarafı ise bu önerilere, ulusal enerji sektörünün yapısal özelliklerini ve iç dengelerini gözeten temkinli ve aşamalı bir yaklaşım çerçevesinde yanıt vermiştir (Rogozhin 2023, 47).

Aynı yıl, Çinli otomotiv şirketi BYD'nin, Özbekistan'ın önde gelen sanayi kuruluşlarından UzAuto Motors ile birlikte elektrikli araç üretimi ve Chery marka otomobillerin montajına yönelik ortak üretim planlarını gündeme getirmesi, iki ülke arasındaki yatırım iş birliğinin enerji sektörünün ötesine geçerek yüksek katma değerli sanayi ve teknoloji alanlarına doğru genişlediğini göstermektedir (Rogozhin 2023, 55).

Rogozhin'in Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine dayalı olarak derlediği ticaret tablosuna göre, 2022 yılında Özbekistan ile Çin arasındaki toplam ticaret hacmi 7.501,1 milyon ABD doları (yaklaşık 7,5 milyar ABD doları) seviyesinde gerçekleşmiştir. Aynı yıl Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 2.240,2 milyon ABD doları (yaklaşık 2,24 milyar ABD doları), Çin'den ithalatı ise 5.260,9 milyon ABD doları (yaklaşık 5,26 milyar ABD doları) olarak kaydedilmiştir. Bu ticaret yapısı sonucunda Özbekistan, Çin ile ticaretinde 3.020,8 milyon ABD doları (yaklaşık 3,02 milyar ABD doları) tutarında dış ticaret açığı vermiştir (Rogozhin 2023, 48).

Buna karşılık, Özbekistan Cumhurbaşkanlığına bağlı İstatistik Ajansı tarafından yayımlanan resmî istatistiklerde 2022 yılına ilişkin toplam ticaret hacmi 9.059,7 milyon ABD doları (yaklaşık 9,06 milyar ABD doları) olarak verilmektedir. Aynı veri setine göre Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 2.632,0 milyon ABD doları (yaklaşık 2,63 milyar ABD doları), Çin'den ithalatı ise 6.427,7 milyon ABD doları (yaklaşık 6,43 milyar ABD doları) düzeyinde gerçekleşmiştir. Özbekistan kaynaklı bu veriler, ticaret hacminin yüksek

seyrini teyit etmekle birlikte, Rogozhin tarafından aktarılan rakamlara kıyasla daha geniş bir toplam hacme işaret etmektedir (Agentstvo statistiki pri Prezidente Respubliki Uzbekistan, yayımlanan son veriler 2024a).

Her iki veri seti birlikte değerlendirildiğinde, 2022 yılının Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinde yüksek hacimli ancak ithalat ağırlıklı bir yapının belirginleştiği bir dönem olduğu görülmektedir. Toplam ticaret hacmindeki artış, ikili ekonomik ilişkilerin niceliksel olarak güçlendiğini ortaya koyarken; ithalat kalemlerinin ihracata kıyasla daha yüksek seviyelerde gerçekleşmesi, ticaret dengesinin Çin lehine seyrettiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede 2022 yılı, Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinde ticaret hacminin büyüdüğü, ancak ticari yapının hâlen asimetrik özellikler taşıdığı bir ara dönem olarak değerlendirilebilir.

2023 yılı, Özbekistan–Çin iş birliğinin yeşil ekonomi ve sürdürülebilir enerji alanlarında somut, yüksek kapasiteli ve uygulamaya dönük projelerle derinleşme eğiliminin belirginleştiği bir eşik dönem olarak öne çıkmaktadır. Mayıs 2023'te Çin'in Şian kentinde gerçekleştirilen üst düzey temaslar sonucunda, toplam 4,8 GW kapasiteli 11 güneş ve rüzgâr enerjisi santralinin inşasını öngören anlaşmalar ve mutabakatlar imzalanmıştır. Bu projelerin toplam yatırım hacmi yaklaşık 4,4 milyar ABD doları olarak belirlenmiştir (Rakhmatullaev, 2024).

Aynı yıl Kaşkaderya ve Buhara bölgelerinde Çinli şirketlerin yürüttüğü güneş enerjisi projelerinin ilk aşamalarının tamamlanması, söz konusu iş birliğinin yalnızca planlama düzeyinde kalmadığını; istihdam yaratma ve karbon emisyonlarının azaltılması gibi somut çıktılar üretmeye başladığını göstermektedir. Bu gelişmeler, Özbekistan–Çin ilişkilerinde yeşil enerji alanının stratejik bir iş birliği başlığına dönüştüğünü ortaya koymaktadır (Rakhmatullaev, 2024).

İkili ekonomik ilişkilerin kurumsal ve yönetişim boyutunu güçlendiren bir diğer önemli gelişme ise Özbekistan–Çin Hükümetlerarası İş birliği Komitesi bünyesinde yürütülen faaliyetlerdir. 2023 yılında bu komite kapsamında yoksulluğun azaltılmasına yönelik bir alt komitenin kurulması, ekonomik iş birliğinin yalnızca ticaret ve yatırım odaklı değil, aynı zamanda sosyal kalkınma hedeflerini de içeren çok boyutlu bir çerçeveye doğru genişletildiğini göstermektedir. Bu mekanizma, Çin'in yoksullukla mücadele konusundaki kurumsal deneyiminin Özbekistan'a aktarılmasını amaçlayan

hedefli projelerin geliştirilmesine imkân tanıdığı değerlendirilmektedirim; böylece ekonomik iş birliği, sürdürülebilir kalkınma perspektifiyle desteklenmektedir (Generalnoe konsulstvo Respubliki Uzbekistan vo Frankfurte na Mayne, 2025).

Özbekistan Cumhurbaşkanlığına bağlı İstatistik Ajansının verilerine göre, 2023 yılı Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinde hacim bakımından belirgin bir artışın yaşandığı bir dönem olarak öne çıkmıştır. Bu yıl itibarıyla iki ülke arasındaki toplam dış ticaret hacmi 13.825,7 milyon ABD doları (13,83 milyar ABD doları) seviyesine yükselmiş; böylece 2022 yılına kıyasla kayda değer bir artış kaydedilmiştir. Söz konusu artışta ithalat kalemi belirleyici olmuş; Çin'den Özbekistan'a yapılan ithalat 11.339,1 milyon ABD doları (11,34 milyar ABD doları) seviyesine yükselirken, Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 2.486,6 milyon ABD doları (2,49 milyar ABD doları) olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler, 2023 yılında Özbekistan–Çin ticaret hacminin yüksek bir düzeye ulaştığını ve Çin'in Özbekistan'ın başlıca ticaret ortaklarından biri konumunu koruduğunu ortaya koymaktadır (Agentstvo statistiki pri Prezidente Respubliki Uzbekistan 2025).

Söz konusu veriler, 2023 yılında Özbekistan–Çin ticaretinin ithalat ağırlıklı bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Toplam ticaret hacmindeki artış, ikili ekonomik ilişkilerin niceliksel olarak genişlediğine işaret ederken; ithalatın ihracata kıyasla daha yüksek düzeyde gerçekleşmesi, dış ticaret dengesinin Çin lehine seyrettiğini göstermektedir. Bu çerçevede 2023 yılı, Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinde hacimsel genişlemenin belirginleştiği, ancak ticaret yapısının asimetrik özelliklerini koruduğu bir dönem olarak değerlendirilebilir.

Aynı yıl itibarıyla Çin'in Özbekistan'ın toplam dış ticaretindeki payı %21,9 düzeyine ulaşmış; bu oran ihracatta %10,1, ithalatta ise %29,5 olarak kaydedilmiştir. Bu göstergeler, Çin'in Özbekistan açısından özellikle ithalat boyutunda önemli bir ticaret ortağı konumunda bulunduğunu ortaya koymaktadır. İstatistik Ajansı tarafından yayımlanan bu oranlar, 2023 yılında Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinin ülkenin genel dış ticaret yapısı içinde ağırlığını artırarak sürdürdüğünü göstermektedir (Agentstvo statistiki pri Prezidente Respubliki Uzbekistan 2025).

2024 yılı, Özbekistan ile Çin arasındaki iş birliğinin yeşil ekonomi ekseninde hem yatırım hacmi hem de sektör çeşitliliği bakımından belirgin biçimde genişlediği bir dönem olmuştur. Ocak 2024'te Şavkat Mirziyoyev'in Çin'e gerçekleştirdiği devlet

ziyareti kapsamında, toplam 53,3 milyar ABD doları tutarında 482 yatırım anlaşması, mutabakat zaptı ve niyet belgesi imzalanmıştır. Bu anlaşmaların önemli bir bölümünün yenilenebilir enerji, enerji altyapısı, sanayi ve yeşil teknolojilerle bağlantılı projeleri alanlarında yoğunlaşması, ikili ekonomik ilişkilerin sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu bir çerçevede ilerlediğini göstermektedir (Rakhmatullaev 2024).

İkili ekonomik ilişkilerin ulaştığı hacim, bu sürdürülebilirlik temelli iş birliğinin maddi zeminini oluşturmaktadır. 2024 yılı itibarıyla Özbekistan ile Çin arasındaki toplam ticaret hacmi yaklaşık 12,5 milyar ABD doları seviyesine ulaşmıştır. Yıl sonu verileri ve ek istatistikler dikkate alındığında, 2017–2024 dönemi sonunda bu rakamın yaklaşık 14 milyar ABD doları düzeyine yükseldiği görülmektedir. Bununla birlikte 2017–2024 döneminde Özbekistan'da hayata geçirilen Çin kaynaklı yatırımların toplam tutarı 17,6 milyar ABD doları seviyesine ulaşmış; yalnızca 2023 yılında gerçekleştirilen 4,3 milyar ABD doları tutarındaki yatırımlar, önceki yıla kıyasla yaklaşık %95 oranında artış göstermiştir. Bu göstergeler, Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin yalnızca ticaret hacmi üzerinden değil, yatırım ve üretim odaklı bir yapı üzerinden derinleştiğine işaret etmektedir (Rakhmatullaev 2024).

2024 yılında iş birliği yalnızca enerji alanıyla sınırlı kalmamış, yeşil sanayi ve düşük karbonlu ulaştırma alanlarına da yayılmıştır. Bu kapsamda Özbekistan'ın Cizzak bölgesinde Çinli BYD şirketiyle ortaklaşa kurulan elektrikli araç montaj tesisinin üretime başlaması, ikili iş birliğinin sanayi boyutunu güçlendiren önemli bir gelişme olmuştur. Elektrikli araç üretimi, bir yandan sanayi kapasitesinin artırılmasına katkı sağlarken, diğer yandan çevresel sürdürülebilirlik hedeflerini destekleyen yeni bir ekonomik iş birliği alanı olarak öne çıkmıştır (Rakhmatullaev 2024).

2024 yılı itibarıyla ve izleyen dönemde Özbekistan–Çin ilişkilerinde bölgesel iş birliği de daha görünür bir boyut kazanmıştır. 22 Ocak 2024'te Urumçi'de düzenlenen Birinci Özbekistan–Çin Bölgesel Forumu ile 1–2 Haziran 2025 tarihlerinde Semerkant'ta gerçekleştirilen İkinci Bölgesel Forum, iş dünyası ve yerel yönetimler arasındaki doğrudan temasların artmasına zemin hazırlamıştır. Bu forumlar çerçevesinde çok sayıda bölgesel anlaşma ve ticari sözleşmenin imzalanması, ekonomik ilişkilerin merkezî düzeyin ötesine taşındığını göstermektedir (Generalnoe konsulstvo Respubliki Uzbekistan vo Frankfurte na Mayne 2025).

Bölgesel iş birliğinin sanayi ve yatırım boyutu ise özellikle Sırdarya bölgesinde atılan adımlarla somutlaşmıştır. Çin modeli teknoparkların kurulması ve bu alanların serbest ekonomik bölge statüsü kazanmasına yönelik girişimler, Özbek–Çin ekonomik iş birliğinin mekânsal derinliğini artırmıştır. Bu projelerin finansmanı amacıyla yaklaşık 1 milyar ABD doları tutarında bir Özbek–Çin ortak yatırım fonunun oluşturulması öngörülmüştür. Ayrıca Çirçik'te hayata geçirilmesi öngörülen "İki bölge – tek park" sanayi bölgesi projesi, bölgesel iş birliğinin üretim ve sanayi boyutunu yansıtan bir diğer örnek olarak dikkat çekmektedir (Generalnoe konsulstvo Respubliki Uzbekistan vo Frankfurte na Mayne 2025).

Mirziyoyev'in devlet başkanlığı görvine gelmesiyle birlikte geçen 2017–2024 döneminde Özbekistan–Çin ticaret hacminin yaklaşık 2,8 kat artarak 14 milyar ABD doları seviyesine ulaştığı belirtilmektedir. Aynı dönemde Özbekistan'da faaliyet gösteren Çin sermayeli işletmelerin sayısı 4.000'i aşmış, yalnızca son dönemde 800'den fazla yeni işletme faaliyete geçmiştir. Ayrıca 2017–2024 yılları arasında Çin kaynaklı yatırımların toplam hacminin 24,6 milyar ABD doları olduğu; 2025 yılı sonuna kadar ise ilave 15 milyar ABD doları tutarında yatırımın planlandığı ifade edilmektedir. Bu göstergeler, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin yalnızca niceliksel büyümeyle değil; yatırım, üretim ve sanayi temelli niteliksel bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koymaktadır (Generalnoe konsulstvo Respubliki Uzbekistan vo Frankfurte na Mayne 2025).

Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine göre, 2024 yılı ocak–aralık döneminde Çin, %18,9'luk pay ile Özbekistan'ın başlıca dış ticaret ortaklarından biri konumunda yer almış; iki ülke arasındaki toplam dış ticaret hacmi yaklaşık 12,5 milyar ABD doları olarak kaydedilmiştir. Bu dönemde Özbekistan'ın Çin'e ihracatı 2,05 milyar ABD doları, Çin'den ithalatı ise 10,43 milyar ABD doları düzeyinde gerçekleşmiştir (Agentstvo statistiki pri Prezidente Respubliki Uzbekistan 2025)

2025 yılı itibarıyla Özbekistan–Çin ekonomik ilişkileri, ticaret hacmindeki niceliksel artışın ötesine geçerek yatırım, sanayi, altyapı, teknoloji ve politika üretimi alanlarını kapsayan çok boyutlu ve kurumsallaşmış bir nitelik kazanmıştır. Yılın ilk aylarından itibaren açıklanan istatistikî veriler ile gerçekleştirilen üst düzey temaslar, bu ilişkilerin Mirziyoyev döneminde belirlenen stratejik kalkınma hedefleriyle uyumlu

biçimde derinleştiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede iş birliği, geleneksel ticaret kalıplarının ötesine taşınarak ulaştırma altyapısı, yüksek teknolojiler, tarım, yeşil enerji ve doğrudan yatırımlar gibi stratejik sektörlere yönelmiştir.

Bu kapsamda öne çıkan en önemli girişimlerden biri, Çin–Kırgızistan–Özbekistan demiryolu projesidir. Söz konusu proje, yalnızca ulaştırma altyapısına yönelik bir yatırım olarak değil; Özbekistan'ın bölgesel bağlantısallık kapasitesini artırmayı, Orta Asya'daki lojistik konumunu güçlendirmeyi ve ticaret, yatırım ile üretim zincirlerini çeşitlendirmeyi amaçlayan bütüncül bir kalkınma aracı olarak değerlendirilmektedir. Çin Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamalarda da projenin uzun vadeli ekonomik entegrasyona katkı sağlayacağı ve Özbekistan'ın bölgesel ekonomik ağlara daha güçlü biçimde eklemlenmesini destekleyeceği vurgulanmıştır (Ministerstvo inostrannykh del KNR 2025).

Öte yandan 2025 yılı itibarıyla Çin sermayesinin Özbekistan'daki kurumsal ve mekânsal varlığı belirgin biçimde derinleşmiştir. Özbekistan Ulusal İstatistik Komitesi verilerine göre, 1 Temmuz 2025 itibarıyla ülkede faaliyet gösteren yabancı sermayeli işletme sayısı 16.685'e ulaşmıştır. Bu işletmelerin 4.192'sinin Çin kaynaklı olması, Çin'i toplam yabancı sermayeli işletmelerin %25,1'ini temsil eden ve bu alanda ilk sırada yer alan aktör hâline getirmiştir. Özellikle 2025 yılının ilk yarısında Çin kaynaklı işletme sayısındaki artış, Çin'in Özbekistan'daki en dinamik ve genişleyen yatırımcı konumunu pekiştirdiğini göstermektedir (Gazeta.uz 2025a).

Buna ek olarak, 2025 yılı itibarıyla Özbekistan ile Çin arasındaki ekonomik iş birliğinin kapsamı, yatırım ve sanayi alanlarının ötesine geçerek sağlık ve farmasötik sanayi gibi yüksek katma değerli ve teknoloji yoğun sektörleri de içerecek şekilde genişlemiştir. Bu genişlemenin somut göstergelerinden biri, tarafların sağlık ve farmasötik alanlarında ortak projelerin hayata geçirilmesi konusunda vardıkları mutabakattır. Söz konusu uzlaşının, Çin'in Guangdong eyaletinde düzenlenen ve tıp ile farmasötik sanayiye odaklanan "Health Bay Area Dialogue – 2024" başlıklı konferans çerçevesinde şekillendiği bildirilmektedir (Sputnik Uzbekistan 2024).

Konferans kapsamında taraflar, 2025 yılı içerisinde ortak Özbek–Çin projelerinin uygulanması, bilimsel araştırma merkezleri arasındaki kurumsal iş birliğinin derinleştirilmesi ve Çinli büyük farmasötik şirketlerin Özbekistan'da düzenlenen sektör

fuarları ile konferanslarına daha etkin biçimde katılımının sağlanması konularında mutabık kalmıştır. Özbek tarafının sağlık sisteminde yürütülen reformlar, hastanelerin modernizasyonu, dijital sağlık uygulamalarının yaygınlaştırılması ve ilaç güvenliği alanlarında kaydedilen ilerlemelere ilişkin paylaşımları, Çinli yatırımcılar ve sektör temsilcileri nezdinde dikkat çekici bir ilgi uyandırmıştır. Bu gelişmeler, ikili ekonomik ilişkilerin yalnızca geleneksel sanayi ve altyapı alanlarıyla sınırlı kalmadığını; bilgi, teknoloji ve insan sermayesi yoğun sektörlere doğru çeşitlendiğini göstermektedir (Sputnik Uzbekistan 2024).

Bu gelişmeler, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin sanayi, enerji ve altyapı gibi geleneksel iş birliği alanlarının ötesine geçerek sağlık ve farmasötik sanayi gibi stratejik sektörleri de kapsayacak biçimde çeşitlendiğini göstermektedir. 2025 yılına yönelik planlanan bu projeler, iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğinin yalnızca ticaret hacmine değil; üretim kapasitesi, bilimsel araştırma, teknoloji transferi ve uzun vadeli kalkınma hedeflerine dayalı olarak derinleştirildiğine işaret etmektedir.

Bu çerçevede, 16–18 Eylül 2025 tarihlerinde Taşkent'te düzenlenen "China – Central Asia (Uzbekistan) 2025" ticaret fuarı, Özbekistan ile Çin arasındaki ekonomik ilişkilerin uygulamaya dönük, üretim odaklı ve sektör temelli bir çerçevede ilerlediğini somut biçimde ortaya koymuştur. Otomotiv, otomotiv yan sanayii, elektrikli araçlar, servis altyapısı ve yeni teknolojiler gibi alanların ön plana çıktığı fuar, iki ülke arasındaki iş birliğinin teknoloji transferi ve sanayi kapasitesinin artırılması hedefleri doğrultusunda şekillendiğini göstermektedir (Assotsiatsiya Avtomobil′nogo Biznesa Uzbekistana 2025).

Aynı kaynakta vurgulandığı üzere, sektör dernekleri ve temsilci kuruluşların aktif katılımı, ikili ekonomik ilişkilerin yalnızca devletler arası düzeyde değil; sektör aktörlerini ve üretici ağlarını kapsayan çok katmanlı bir yapıya kavuştuğunu ortaya koymaktadır. Bu yönüyle fuar, ikili ekonomik ilişkilerin salt ticaret hacmine değil; üretim kapasitesi, teknoloji transferi ve sanayi altyapısının güçlendirilmesi ekseninde derinleştiğini göstermektedir.

Etkinliğin China Council for the Promotion of International Trade (CCPIT) desteğiyle gerçekleştirilmiş olması ise Çin tarafının Özbekistan ve Orta Asya'ya yönelik ekonomik açılımını kurumsal mekanizmalar aracılığıyla sürdürdüğüne işaret etmektedir.

Bu tür sektörel fuarlar, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin proje temelli, çok aktörlü ve uzun vadeli bir iş birliği anlayışı doğrultusunda şekillendiğini gösteren tamamlayıcı unsurlar olarak değerlendirilebilir (Assotsiatsiya Avtomobil′nogo Biznesa Uzbekistana 2025).

Bu kurumsal ve proje temelli iş birliği anlayışının 2025 yılı sonundaki en somut yansımalarından biri, 17 Aralık 2025 tarihinde Pekin'de Özbekistan'ın Çin Büyükelçiliğinde düzenlenen yuvarlak masa toplantısı olmuştur. Çinli uzmanlar, ŞİÖ Sekretaryası temsilcileri ve medya mensuplarının katıldığı toplantıda, iki ülke arasındaki güvenlik, ekonomi ve lojistik alanlarındaki ortak projeler kapsamlı biçimde değerlendirilmiştir. Görüşmelerde, son dokuz yıllık dönemde Özbekistan–Çin ticaret hacminin yaklaşık üç katına çıkarak bir önceki yıl itibarıyla 14 milyar ABD doları seviyesine ulaştığı vurgulanmış; bu artışın sanayi parklarının kurulması, teknoloji transferi ve yatırım ortamının güçlendirilmesi gibi yapısal unsurlarla desteklendiği ifade edilmiştir (BigAsia.ru 2025). Özbekistan'ın genç ve dinamik demografik yapısı ile sanayileşme odaklı kalkınma politikalarının, Çinli yatırımcılar açısından önemli bir çekim alanı oluşturduğu belirtilmiştir.

Aynı tarihte yayımlanan resmî açıklamalar, Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin stratejik altyapı projeleri üzerinden daha da derinleştiğini ortaya koymuştur. Buna göre Çin, Çin–Kırgızistan–Özbekistan demiryolu projesinin finansmanı kapsamında 2,3 milyar ABD doları tutarında uzun vadeli kredi sağlamayı taahhüt etmiş; toplam maliyeti 4,7 milyar ABD doları olarak öngörülen projede söz konusu finansman, 35 yıl vadeyle Çin Kalkınma Bankası ve Çin Eximbank'tan oluşan bir banka konsorsiyumu tarafından sağlanmıştır. Kalan tutar ise üç ülke tarafından kurulan Ortak Proje Şirketi'nin sermayesi üzerinden karşılanmış; sermaye yapısında Çin %51, Kırgızistan ve Özbekistan %24,5'er paya sahip olmuştur (Anadolu Ajansı 2025).

Finansman sürecinin tamamlanmasıyla birlikte projenin uygulama aşamasına geçilmesi mümkün hâle gelmiştir. Yaklaşık %40'ı tünel ve köprülerden oluşan, 50 köprü ve 29 tünelin inşasını içeren hat, yüksek mühendislik gereksinimi nedeniyle ve bölgesel bağlantısallık kapasitesi bakımından dikkat çekmektedir. Bu gelişme, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin ticaret ve yatırımın ötesine geçerek

bölgesel bağlantısallık ve altyapı temelli uzun vadeli stratejik projeler üzerinden derinleştirildiğini göstermektedir (Anadolu Ajansı 2025).

Buna paralel olarak 17 Aralık 2025 tarihinde yayımlanan veriler, yabancı sermayeli yatırımlardaki artışın sürdüğünü ortaya koymaktadır. Buna göre 1 Aralık 2025 itibarıyla ülkede faaliyet gösteren yabancı sermayeli şirket sayısı 17.900'e ulaşmış; yalnızca Kasım ayında 305 yeni şirketin kaydedilmesiyle aylık bazda %1,7'lik bir artış gerçekleşmiştir. Bu göstergeler, 2025 yılı itibarıyla Özbekistan'ın yatırım ortamının cazibesini koruduğunu ve ikili ekonomik ilişkilerin niceliksel büyümenin ötesinde sanayi ve yatırım altyapısını güçlendiren bir doğrultuda ilerlediğini teyit etmektedir (UPL.uz 2025).

Bu kurumsal ve proje temelli iş birliği süreci, 18 Aralık 2025 tarihinde daha bilgi temelli ve politika odaklı bir boyut kazanmıştır. Bu tarihte CERR ile Çin Devlet Konseyi Danışmanlar Ofisi temsilcileri arasında gerçekleştirilen görüşmelerde, iki ülke arasında bilimsel ve analitik iş birliğinin genişletilmesine yönelik mutabakata varılmıştır. Görüşmelerde "Yeni Özbekistan" ve "Özbekistan–2030" stratejileri çerçevesinde yürütülen sosyo-ekonomik reformlar Çin tarafına aktarılmış; sanayi politikası, yoksulluğun azaltılması, tedarik zincirlerinin yönetimi, iklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınma gibi alanlarda ortak araştırmalar yürütülmesi gündeme gelmiştir (Review.uz 2025).

Aynı görüşmelerde Çin–Kırgızistan–Özbekistan demiryolu koridoruna ilişkin ortak analitik çalışmaların yapılması da ele alınmış; böylece büyük ölçekli altyapı projelerinin yalnızca yatırım ve finansman boyutlarıyla değil, ekonomik fizibilite, kalkınma etkileri ve uzun vadeli politika sonuçları üzerinden değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu yaklaşım, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin giderek daha bilgi temelli ve politika odaklı bir boyut kazanmıştır (Review.uz 2025).

Bu bilgi temelli ve politika odaklı iş birliği zemini, Özbekistan'ın 2025 yılı boyunca dış ticaret performansında kaydedilen güçlü artışla da desteklenmektedir. Ulusal İstatistik Komitesi verilerine göre, Ocak–Eylül 2025 döneminde Özbekistan'ın dış ticaret hacmi bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla %22,9 artarak 59,8 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Bu dönemde ihracat %33,3 artışla 26,7 milyar ABD dolarına yükselirken,

ithalat %15,6 artarak 33,1 milyar ABD doları seviyesinde gerçekleşmiştir. İhracattaki görece hızlı artış sayesinde dış ticaret açığının 8,6 milyar ABD dolarından 6,4 milyar ABD dolarına gerilemesi, ihracat yapısındaki çeşitlenmenin ve dış ekonomik ilişkilerdeki dengeleşmenin güçlendiğine işaret etmektedir (Gazeta.uz 2025b).

Söz konusu büyüme, özellikle altın ve hizmet ihracatındaki artışın yanı sıra Çin başta olmak üzere Rusya, Birleşik Arap Emirlikleri, Afganistan ve Hindistan ile ticaret hacmindeki genişleme sayesinde gerçekleşmiştir. Bu çerçevede Çin, 2025 yılının ilk dokuz ayında 11,4 milyar ABD dolarlık ticaret hacmiyle Özbekistan'ın en büyük ticaret ortağı konumunu korumuş; ikili ticaret hacmi bir önceki yıla kıyasla %26,3 oranında artış göstermiştir. Bu tablo, Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin yalnızca proje, yatırım ve altyapı alanlarında değil, toplam dış ticaret dinamikleri üzerinde de belirleyici bir etki yarattığını ve ikili ekonomik etkileşimin yapısal bir nitelik kazandığını ortaya koymaktadır (Gazeta.uz 2025b).

2025 yılı genelinde yabancı sermayeli yatırımlardaki artış da bu yapısal dönüşümü desteklemektedir. Yıl boyunca yabancı sermayeli işletme sayısının 2.450 artarak yaklaşık %16'lık bir büyüme kaydetmesi, Özbekistan'ın yatırım ortamına yönelik uluslararası ilginin sürdüğünü göstermektedir. Bu yeni işletmelerin önemli bir bölümünün ortak girişimler yerine tamamen yabancı sermayeli şirketler olarak kurulmuş olması, yatırımcıların Özbekistan pazarına daha doğrudan ve uzun vadeli bir perspektifle yaklaştığını ortaya koymaktadır. 2025 yılı boyunca Çin, 1.501 yeni şirketle en belirleyici aktör olarak öne çıkmış; Çin sermayeli işletmelerin toplam sayısı 4.873'e ulaşarak ülkedeki yabancı sermayeli şirketlerin %27,2'sini oluşturmuştur (UPL.uz 2025).

Sektörel dağılım incelendiğinde, yabancı sermayeli işletmelerin ağırlıklı olarak ticaret, sanayi, inşaat ve bilgi teknolojileri alanlarında yoğunlaştığı görülmektedir. Sanayi sektöründeki yabancı sermayeli işletmelerin önemli bir bölümünün ortak üretim projeleri şeklinde yapılandığı ve bu işletmelerin Özbekistan'ın toplam sanayi üretiminin %30'undan fazlasını gerçekleştirdiği belirtilmektedir. Bu durum, 2025 yılı itibarıyla yabancı yatırımların yalnızca ticari faaliyetlerle sınırlı kalmadığını; üretim kapasitesi, katma değer yaratımı ve sanayi altyapısının güçlendirilmesi yönünde yapısal bir etki oluşturduğunu ortaya koymaktadır (UPL.uz 2025).

Bu tablo, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin 2025 yılı itibarıyla ticaret, yatırım ve üretim eksenlerinde bütünleşik ve sürdürülebilir bir yapıya kavuştuğunu göstermektedir. İkili ekonomik ilişkiler, yalnızca niceliksel büyüme göstergeleriyle değil; altyapı projeleri, sanayi yatırımları, teknoloji transferi, kurumsal mekanizmalar ve politika koordinasyonu üzerinden derinleşen çok katmanlı bir nitelik kazanmıştır. Bu çerçevede Özbekistan–Çin ekonomik iş birliği, kısa vadeli ticari çıkarların ötesine geçerek orta ve uzun vadeli kalkınma hedefleriyle uyumlu, stratejik ve yapısal bir karaktere evrilmiştir.

Bununla birlikte, 2025 yılına ilişkin ticaret hacmi ve yatırım verilerinin yıl tamamlanmadan önce açıklanmış olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Buna rağmen yılın ilk dokuz ayına ait göstergeler dahi Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinde dikkat çekici ve istikrarlı bir büyüme eğilimine işaret etmektedir. Bu durum, ikili ekonomik ilişkilerin geçici ve kısa vadeli dışsal etkilerden ziyade yapısal ve uzun vadeli dinamikler üzerinden şekillendiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Tezin kapsadığı dönem ve kullanılan resmî veriler çerçevesinde ulaşılan bulgular, 2025 yılı itibarıyla Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin ticaret hacmi, yatırım yapısı ve üretim kapasitesi açısından belirgin bir derinleşme sürecine girdiğini ortaya koymakta; yılın tamamına ilişkin verilerin bu eğilimi daha da güçlendirmesi yüksek olasılıkla bu eğilimi daha da güçlendirecektir.

Şekil 3. 2023–2025 Döneminde Özbekistan'ın Başlıca Ticaret Ortaklarıyla Dış Ticaret Hacminin Seyri

Şekil 3. 2023–2025 Döneminde Özbekistan'ın Başlıca Ticaret Ortaklarıyla Dış Ticaret Hacmi (Ocak–Temmuz, milyar ABD doları)

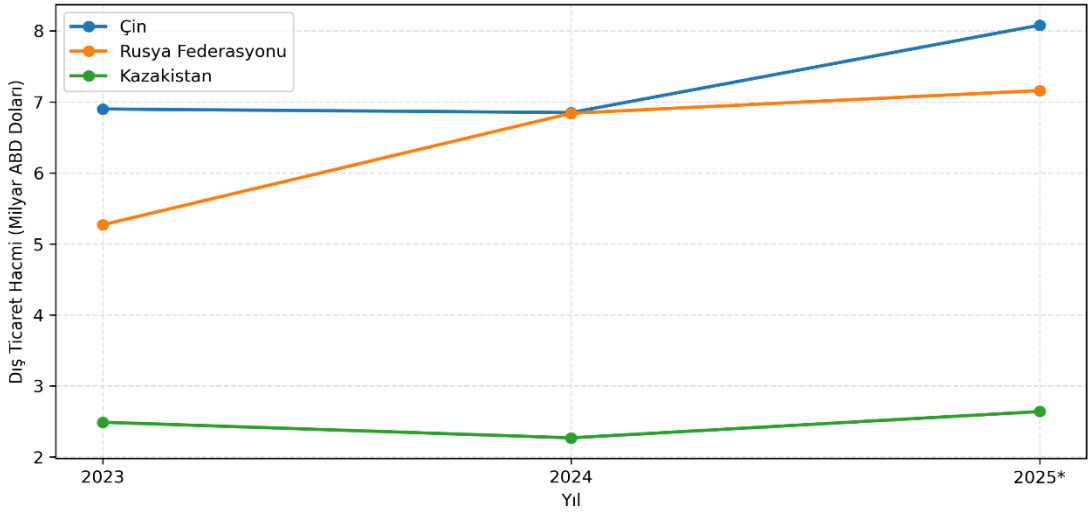

Kaynak: Şekil, Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi, 21.08.2025 tarihli Dış Ticaret Hacmi referans alınarak oluşturulmuştur.

Şekil 3'te görüldüğü üzere, 2023–2025 yıllarının Ocak–Temmuz dönemleri karşılaştırıldığında Özbekistan–Çin dış ticaret hacminin genel olarak artış eğilimi sergilediği anlaşılmaktadır. 2024 yılında görece sınırlı bir yatay seyir gözlemlenmekle birlikte, 2025 yılının ilk yedi ayı itibarıyla ticaret hacminde yeniden belirgin bir yükseliş kaydedilmiştir. Yılın henüz tamamlanmamış olması dikkate alındığında, bu eğilim Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinin sürekliliğini ve kurumsal niteliğini destekleyen önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir.

2025 yılına ait kısmi veriler, Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinin mevcut dönemde de istikrarlı bir genişleme eğilimini koruduğunu ortaya koymaktadır. Çin'in, yılın ilk yedi ayı itibarıyla Özbekistan'ın en büyük ticaret ortağı konumunu sürdürmesi; ikili ticaretin hacim, süreklilik ve sektör çeşitliliği bakımından kurumsallaşma eğilimi gösteren bir yapıya ulaşmış olduğuna işaret etmektedir. Küresel ticarette belirsizliklerin ve bölgesel jeoekonomik dalgalanmaların devam ettiği bir dönemde bu artış eğiliminin korunması, Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin kısa vadeli konjonktürel dalgalanmalardan ziyade orta ve uzun vadeli planlamalara dayalı bir çerçevede ilerlediğini göstermektedir. Bu yönüyle 2025 yılına ait veriler, ikili ticari ilişkilerin dönemsel dalgalanmalarla sınırlı kalmadığını; istikrarlı, öngörülebilir ve çok sektörlü bir gelişim çizgisi izlediğini ortaya koymaktadır (Özbekistan Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2025).

Mirziyoyev dönemi boyunca Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinde gözlemlenen söz konusu eğilim, niceliksel artışların ötesinde süreklilik, öngörülebilirlik ve kurumsal istikrar unsurlarının ön plana çıktığı bir yapıya işaret etmektedir. Farklı küresel ve bölgesel koşullar altında dahi ticaret hacminin korunması ve genişletilmesi, ikili ekonomik ilişkilerin keskin yön değişimlerinden ziyade mevcut ekonomik bağların güçlendirilerek sürdürülmesine dayalı bir anlayış çerçevesinde ele alındığını göstermektedir. Bu bağlamda Mirziyoyev dönemi, Özbekistan–Çin ticari ilişkilerinin stratejik süreklilik temelinde ilerlediği bir aşama olarak değerlendirilebilir.

4.2.1. Enerji ve Yeşil Dönüşüm Alanında Özbekistan–Çin İş Birliği

Mirziyoyev'in 2017 yılında iktidara gelmesiyle birlikte Özbekistan–Çin ekonomik ilişkileri, önceki dönemde inşa edilen iş birliği zeminini korumakla birlikte, kapsam ve ölçek bakımından daha ileri bir aşamaya taşınmıştır. Yaklaşık sekiz yıllık bu dönemde ikili ilişkiler; sanayi yatırımları, altyapı projeleri, yenilenebilir enerji ve yeşil ekonomi alanlarını kapsayan çok boyutlu bir ekonomik ortaklık yapısına evrilmiştir. Bu dönüşüm, Mirziyoyev yönetiminin ekonomik reformları derinleştirme ve dış yatırımı teşvik etme yönündeki politikalarıyla doğrudan bağlantılıdır.

Özbekistan'ın artan enerji talebi, mevcut üretim kapasitesinin bu talep artışı karşısında yetersiz kalması ve iç piyasada gözlemlenen arz–talep dengesizlikleri, Mirziyoyev yönetimini enerji sektörünü ekonomik reformların öncelikli alanlarından biri hâline getirmeye yöneltmiştir. Bu bağlamda Çin, finansman kapasitesi, teknik uzmanlığı ve büyük ölçekli proje deneyimi sayesinde Özbekistan açısından öne çıkan başlıca ortaklardan biri hâline gelmiştir (Rogozhin 2023, 49–50).

2017 sonrasında Çinli şirketlerin Özbekistan enerji sektöründeki varlığı belirgin biçimde artmıştır. Özellikle elektrik üretim kapasitesinin artırılmasına yönelik projeler ön plana çıkmış; doğal gaz çevrim santralleri ile güneş ve rüzgâr enerjisi yatırımları Çin sermayesinin yoğunlaştığı temel alanlar olmuştur. 2022 yılında Sırdarya bölgesinde inşa edilen 1,5 GW kapasiteli kombine çevrim gaz santrali projesine Çin İpek Yolu Fonu'nun ortak olması, bu sürecin somut örneklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu

tesisin, ülkenin toplam kurulu gücünün yaklaşık %8'ini ve elektrik talebinin %15'ini karşılayacak kapasiteye sahip olduğu belirtilmektedir (Rogozhin 2023, 49–50).

Mirziyoyev döneminde enerji iş birliğinin dikkat çeken yönlerinden biri, yenilenebilir enerji alanındaki hızlı genişlemedir. 2022 ve 2023 yıllarında Çinli şirketler, güneş ve rüzgâr enerjisi projeleri kapsamında Özbekistan'da açılan çok sayıda ihaleyi kazanmış; Namangan, Semerkant, Cizzak ve Buhara gibi bölgelerde yüksek kapasiteli santral projeleri gündeme gelmiştir. Bu yatırımlar, enerji üretim kapasitesinin artırılmasının yanı sıra, Özbekistan'ın uzun vadeli yeşil dönüşüm hedeflerini destekleyen yapısal bir iş birliği çerçevesi sunmaktadır (Rakhmatullaev 2024).

Enerji alanındaki iş birliği, Mirziyoyev döneminde sanayi politikalarıyla da doğrudan bağlantılı hâle gelmiştir. Elektrikli ve hibrit araç üretimi, enerji depolama sistemleri ve yeşil teknoloji temelli sanayi yatırımları, Çin ile ekonomik ilişkilerin yeni boyutlarını oluşturmuştur. 2024 yılında Cizzak bölgesinde faaliyete geçen BYD elektrikli araç montaj tesisi, enerji dönüşümü ile sanayi üretimi arasındaki entegrasyonun somut bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Rakhmatullaev 2024).

Bu dönemde enerji iş birliği, yalnızca üretim ve ihracat odaklı bir alan olmaktan çıkarak; altyapı yatırımları, teknoloji transferi ve kurumsal kapasite inşasını da içeren bütüncül bir ekonomik etkileşim alanına dönüşmüştür. Çinli şirketlerin proje finansmanı, mühendislik hizmetleri ve ekipman tedariki alanlarındaki rolleri, Özbekistan'ın enerji sektöründe teknik ve kurumsal modernizasyon sürecini hızlandıran tamamlayıcı unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Rogozhin 2023, 54–55).

Tablo 30. Özbekistan'da Çinli Şirketlerin Katılımıyla Yürütülen, Devlet Kurumları Tarafından Onaylanan ve Denetlenen Projeler (2019–2020)

No	Çinli Yatırımcı / Ortak	Proje Açıklaması	Yatırım Tutarı (milyon $)	Başlangıç Süreci	Özbekistan'daki Sorumlu Kurum
Ulaştırma ve Lojistik					
1	China Geo-Engineering Corp.; China XinXing Construction & Development Co.	A-380 Guzar–Buhara–Nukus–Beyneu otoyolunun yeniden inşası	Veri yok	Eylül 2019 – müzakereler	Ulaştırma Bakanlığı; Yatırımlar ve Dış Ticaret Bakanlığı

No	Çinli Yatırımcı / Ortak	Proje Açıklaması	Yatırım Tutarı (milyon $)	Başlangıç Süreci	Özbekistan'daki Sorumlu Kurum
Enerji					
2	Liaoning Lide Investment Holding Corp.	200 MW kapasiteli rüzgâr enerji santrali	240	Eylül–Aralık 2019	Enerji Bakanlığı; Maliye Bakanlığı; Buhara Bölge Yönetimi
Telekomünikasyon ve Bilişim					
3	Huawei Technologies Co., Ltd.	Uzbektelecom ile doğrudan sözleşmeler (şebeke ve veri tabanı genişletme)	107	Ekim 2019	BT ve Haberleşme Bakanlığı; Ulusal Banka
4	ZTE Corporation	Uzbektelecom ile doğrudan telekom projeleri	50,9	Ekim 2019	BT ve Haberleşme Bakanlığı
5	SINOSURE	Quartz JSC'nin cam üretim projesine sigorta desteği	Veri yok	Ekim 2019	Asaka Bank
6	Huawei Technologies Co., Ltd.	Ülke genelinde internet altyapısının modernizasyonu	150	Aralık 2019 – Şubat 2020	BT ve Haberleşme Bakanlığı; Maliye Bakanlığı
Hafif Sanayi					
7	Tianjin KMoiaiteng	Güneş santrali projeleri, elektronik ve tekstil üretimi	Veri yok	Ocak 2020	Yatırımlar ve Dış Ticaret Bakanlığı
8	Shandong Wei Dewood Industry	Kamıştan lif levha ve MDF üretimi	30	Eylül 2019	Buhara Bölge Yönetimi
9	Hebei Cape of Good Hope Logistic Dev. Corp.	Angren SEZ'de elektrikli araç, cam ve tekstil üretimi	Veri yok	Ocak 2020	Yatırımlar Bakanlığı; Taşkent Bölgesi
10	Chongqing Sunfeel Industrial Group	İpek üretimi ve ipekböcekçiliği	Veri yok	Ocak 2020	Yatırımlar Bakanlığı
11	Hua Zhen	Medikal iğne üretimi, tarım ve otelcilik projeleri	Veri yok	Ocak 2020	Yatırımlar Bakanlığı
12	Camel Group Co., Ltd.	Akü üretimi ve geri dönüşüm (Angren SEZ)	Veri yok	Aralık 2019	Angren SEZ İdaresi
13	Qingdao Tianyi Group	Pamuk işleme ve iplik üretimi	Veri yok	Şubat 2020	Namangan Bölge Yönetimi

No	Çinli Yatırımcı / Ortak	Proje Açıklaması	Yatırım Tutarı (milyon $)	Başlangıç Süreci	Özbekistan'daki Sorumlu Kurum
14	Beijing New Building Materials Co.	İnşaat malzemeleri üretimi	Veri yok	Şubat 2020	Fergana Bölge Yönetimi
15	Richland International Industrial Co.	Grafit madenciliği ve işleme	500	2019	Jeoloji Komitesi; Buhara Bölgesi
16	Jiu Peng International Farm	Mısır tarımı ve biyokimyasal ürünler	67	2019–2020	Buhara Bölgesi
Tarım					
17	Good-Seed Technology; Zhongnongfa Seed Group	Çin pirinç yetiştirme teknolojileri	Veri yok	2020	Tarım Bakanlığı
18	Zhejiang Forest Rainbow Medical	Hayvancılık ve işleme	3	2020	Veterinerlik Komitesi
19	JINEXIN	Et ürünlerinin derin işlenmesi ve ihracatı	1	2020	Tarım Bakanlığı
20	Kingland Technology Co.	Damla sulama sistemleri	30	2019	Bahçecilik Ajansı
21	Dalin Co., Ltd.	Sulama sistemleri üretimi	5	2019	Tarım Bakanlığı
22	Taonan Glorious Agricultural Co.	Yeni tarım alanlarının geliştirilmesi	25	2019	Bölgesel yönetimler
23	Xinjiang Hengrui & I Chen Co.	Üzüm üretim kümesi (200 ha)	4	2019	Taşkent Bölgesi
24	Lyufeng Grand Cherry	Kiraz fidanı ve yoğun bahçeler	1	2019	Fergana Bölgesi
25	Henan Luoyang Wang Bang You Xuan	Hayvancılık kümesi	29,7	2019	Buhara Bölgesi
26	Liaoning Zhenhan Group	Balıkçılık kümesi (Aydarkul Gölü)	Veri yok	2019	Ekoloji Komitesi
Farmasötik					
27	Jiu Peng International Pharmaceutical	Açık form ilaç üretimi	Veri yok	2019	Yatırımlar Bakanlığı

(Kaynak: Rogozhin, 2023: 52–54)

Bu tablo, Mirziyoyev döneminde Çinli şirketlerin yalnızca enerji alanında değil; ulaştırma, bilişim, sanayi, tarım ve farmasötik sektörler dâhil olmak üzere geniş bir yelpazede Özbekistan devlet kurumlarıyla kurumsallaşmış ve çok sektörlü bir ekonomik

etkileşim geliştirdiğine işaret etmektedir. Projelerin büyük bölümünün, devlet denetimi altında yürütülen ve uzun vadeli yapısal dönüşümü hedefleyen yatırımlardan oluştuğu görülmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin enerji iş birliği, üç temel eksen etrafında şekillenmiştir. Birinci eksen, enerji arz güvenliğinin sağlanması ve iç piyasadaki yapısal sorunların giderilmesine yönelik büyük ölçekli yatırımlardır. İkinci eksen, yenilenebilir enerji ve yeşil dönüşüm projeleri aracılığıyla uzun vadeli sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin desteklenmesidir. Üçüncü eksen ise enerji sektörünün sanayi, ulaştırma ve altyapı yatırımlarıyla bütünleştirilerek daha geniş bir ekonomik iş birliği mimarisi içinde konumlandırılmasıdır.

Bu yönüyle Mirziyoyev döneminde enerji sektörü, Kerimov döneminde daha sınırlı kalan tedarik ve ihracat merkezli yapıdan farklı olarak, çeşitlenmiş, yatırım odaklı ve dönüşümcü bir nitelik kazanmıştır. Enerji alanında derinleşen bu iş birliği, Özbekistan–Çin ekonomik ilişkilerinin kurumsallaşmasını güçlendiren ve diğer sektörler için de referans oluşturan bir temel alan hâline gelmiştir.

Aynı zamanda 2017 sonrasında uygulamaya konulan ekonomik liberalizasyon politikaları, yatırım mevzuatının sadeleştirilmesi, serbest ekonomik bölgelerin yaygınlaştırılması ve bürokratik engellerin azaltılması, devlet kapasitesini güçlendiren kurumsal filtreler olarak işlev görmüştür. Bu filtreler, Çin kaynaklı yatırımların Özbekistan ekonomisine daha hızlı ve etkin biçimde entegre edilmesini kolaylaştırmıştır

Tablo 31. Çin'in Özbekistan'a Yönelik Doğrudan Yabancı Yatırımları ve Toplam DYY İçindeki Payı (2000–2021)

Yıl	Çin Kaynaklı DYY Girişi (bin ABD $)	Toplam DYY Girişi (bin ABD $)	Çin'in Payı (%)
2000	22 450	3 264 669	0,7
2001	14 870	3 170 422	0,5
2002	17 331	2 988 420	0,6
2003	53 319	3 725 012	1,4
2004	101 470	4 853 025	2,1
2005	228 283	5 408 797	4,2
2006	356 588	6 389 833	5,6
2007	314 414	8 991 475	3,5

Yıl	Çin Kaynaklı DYY Girişi (bin ABD $)	Toplam DYY Girişi (bin ABD $)	Çin'in Payı (%)
2008	257 457	11 493 260	2,2
2009	489 005	11 771 282	4,2
2010	931 847	13 023 390	7,2
2011	1 302 223	15 021 321	8,7
2012	1 463 106	13 599 660	10,8
2013	2 055 433	14 322 656	14,4
2014	2 123 647	13 545 748	15,7
2015	2 472 245	12 507 382	19,8
2016	1 999 267	12 094 646	16,5
2017	2 025 482	12 553 739	16,1
2018	2 875 389	13 990 745	20,6
2019	2 528 750	17 458 688	14,5
2020	1 937 053	15 102 281	12,8
2021	2 529 091	16 662 804	15,2
Toplam	**26 098 720**	**231 939 236**	**11,3**

Kaynak: Rogozhin (2023), 49.

4.2.2. KYİ Bağlamında Özbekistan–Çin İlişkilerinde Stratejik Süreklilik ve Dönüşüm

Mirziyoyev'in iktidara gelmesiyle birlikte Özbekistan'ın dış politika yaklaşımında belirgin bir paradigma değişimi yaşanmıştır. Kerimov döneminde temkinli, içe dönük ve bölgesel projelere mesafeli bir çizgi izleyen Taşkent yönetimi, Mirziyoyev döneminde çok taraflı iş birliğini önceleyen, ekonomik entegrasyona açık ve bölgesel bağlantısallığı stratejik bir araç olarak değerlendiren bir dış politika anlayışına yönelmiştir. Bu dönüşüm, Çin'in öncülüğünde geliştirilen KYİ bağlamında özellikle belirgin hâle gelmiştir (Omonkulov, 2019: 259–260).

Mirziyoyev yönetimi, KYİ'yi yalnızca bir dış politika aracı olarak değil, aynı zamanda Özbekistan'ın yapısal ekonomik sorunlarını aşmasına katkı sağlayacak bir kalkınma modeli olarak değerlendirmiştir. Denize kıyısı olmayan ülkenin dış pazarlara erişim sorununu aşmak amacıyla ulaştırma, lojistik ve altyapı projeleri öncelikli alanlar hâline getirilmiştir. Bu doğrultuda Çin ile geliştirilen iş birliği, Özbekistan'ın bölgesel ve küresel ticaret ağlarına entegrasyonunu güçlendiren stratejik bir araç olarak görülmüştür (Omonkulov, 2019: 260).

Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkileri yalnızca söylemsel düzeyde kalmamış, somut projelerle derinleştirilmiştir. Çin–Kırgızistan–Özbekistan demiryolu hattı, bu sürecin en önemli göstergelerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu proje, Özbekistan'ın transit ülke konumunu güçlendirmeyi, bölgesel ticaret ağlarına entegrasyonunu artırmayı ve ülkeyi Asya–Avrupa ticaret koridorlarının önemli bir parçası hâline getirmeyi hedeflemiştir. Aynı şekilde enerji alanında yürütülen doğalgaz boru hattı projeleri de ülkenin enerji güvenliğini destekleyen unsurlar arasında yer almıştır (Omonkulov, 2019: 261–262).

Bu dönemde KYİ, yalnızca altyapı projeleriyle sınırlı kalmamış; sanayi, teknoloji, yatırım ve üretim alanlarını kapsayan bütüncül bir iş birliği modeline dönüşmüştür. Çin sermayesinin Özbekistan'a yönelmesiyle birlikte sanayi parkları, ortak üretim tesisleri ve serbest ekonomik bölgeler kurulmuş; bu durum ülkenin üretim kapasitesini ve bölgesel değer zincirlerindeki konumunu güçlendirmiştir (Omonkulov, 2019: 262–263).

Mirziyoyev yönetiminin dikkat çeken yönlerinden biri, Çin ile ilişkileri geliştirirken çok yönlü dış politika anlayışını koruma çabası olmuştur. Özbekistan, KYİ çerçevesinde Çin ile yakın iş birliği tesis ederken, aynı zamanda Rusya, Amerika Birleşik Devletleri ve bölge ülkeleriyle ilişkilerini dengelemeye özen göstermiştir. Bu yaklaşım, ülkenin tek bir güç merkezine bağımlı olmadan hareket etme ve bölgesel bir aktör olarak manevra alanını genişletme hedefiyle örtüşmektedir. Bu bağlamda KYİ, yalnızca ekonomik kalkınmayı destekleyen bir araç değil, çok yönlü dış politika stratejisinin tamamlayıcı bir unsuru hâline gelmiştir (Omonkulov, 2019: 263).

Bu dönüşüm, Sabitov'un (2023) da vurguladığı üzere, Mirziyoyev döneminde KYİ'nin yalnızca ekonomik bir iş birliği çerçevesi olmaktan çıkarak stratejik ve çok boyutlu bir nitelik kazandığını göstermektedir. Nitekim 2017 yılında düzenlenen Birinci KYİ Forumu, iki ülke arasındaki ilişkilerin kurumsallaşması açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Forum kapsamında enerji, petrol ve gaz, kimya, mimarlık, tekstil, ulaştırma, altyapı ve tarım gibi birçok sektörde toplam değeri 23 milyar ABD dolarını aşan anlaşmalar imzalanmıştır (Sabitov, 2023: 658).

Bu süreçte Çin–Özbekistan ekonomik ilişkileri hızla derinleşmiş; Çin, kısa sürede Özbekistan'ın en önemli ticaret ortaklarından biri hâline gelmiştir. Özellikle enerji, sanayi ve kimya sektörlerinde yoğunlaşan ticaret hacmi artarken, ülkede faaliyet gösteren Çin sermayeli şirketlerin sayısında da belirgin bir yükseliş yaşanmıştır (Sabitov, 2023: 658).

KYİ kapsamında geliştirilen ulaştırma ve lojistik projeleri, Özbekistan'ın bölgesel bağlantısallığını önemli ölçüde güçlendirmiştir. Çin–Kırgızistan–Özbekistan ulaşım hattı, ülkenin Asya ve Avrupa pazarlarına erişimini kolaylaştıran stratejik bir güzergâh olarak öne çıkmıştır. Bu projeler, ticaret hacmini artırmakla kalmamış; aynı zamanda Özbekistan'ın transit ülke konumunu güçlendirerek bölgesel ekonomik entegrasyonu derinleştirmiştir (Sabitov, 2023: 658–659).

Bu gelişmeler doğrultusunda Çin ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ticaret hacmi önemli ölçüde artmış, toplam ticaret hacmi 50 milyar ABD dolarına yaklaşmıştır. Çin–Özbekistan ticaretinin son beş yılda iki katına çıkması ve ortak proje sayısındaki artış, altyapı projelerinin bölgesel etkisini açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu süreç, Şanghay İş birliği Örgütü'nün Semerkant Zirvesi'nde varılan mutabakatlarla da kurumsal bir zemin kazanmıştır (Sabitov, 2023: 659).

KYİ kapsamında geliştirilen sınır aşan ulaşım altyapısı, Özbekistan'ın küresel ticaret ağlarına entegrasyonunu güçlendirmiştir. Bu altyapı sayesinde Özbekistanlı üreticiler Çin, İran, Batı Asya, Hindistan, Avrupa ve Türkiye pazarlarına daha kısa sürede erişim imkânı elde etmiştir. Ulaştırma altyapısındaki iyileştirmelerin lojistik maliyetleri azaltarak ihracatı %13–23 oranında artırması beklenmektedir. Ayrıca sınır geçişlerindeki bürokratik engellerin azaltılması, bölgesel ticaretin daha etkin işlemesine katkı sağlamıştır (Sabitov, 2023: 659).

Mirziyoyev döneminde Özbekistan ile Çin arasındaki ilişkiler, karşılıklı dönüşüm süreçleri doğrultusunda yeni bir aşamaya taşınmıştır. Her iki ülke de ekonomik modernleşme ve yapısal reform süreçlerini eş zamanlı olarak yürütmekte; bu doğrultuda stratejik ortaklıklarını derinleştirmektedir. KYİ kapsamında yürütülen iş birliği, ulaştırma

ve enerjiyle sınırlı kalmayarak sanayi, tarım ve hizmet sektörlerini de kapsayan bütüncül bir yapıya dönüşmüştür (Sabitov, 2023: 659).

Bu süreçte yenilenebilir enerji, sanayi parkları, tarımsal üretim ve altyapı alanlarında çok sayıda ortak proje hayata geçirilmiştir. Çinli şirketlerin katılımıyla kurulan üretim tesisleri, Özbekistan ekonomisinin çeşitlenmesine katkı sağlamış; istihdam artışı ve teknoloji transferi açısından önemli kazanımlar yaratmıştır (Sabitov, 2023: 659).

Aynı zamanda bilim, sağlık ve teknoloji alanlarında da iş birliği derinleşmiştir. Taşkent'te Çinli uzmanların katkısıyla kurulan tıbbi teknoloji parkı ve ilaç üretim merkezleri, sağlık alanında teknoloji transferini desteklemiştir. Bunun yanında Taşkent Tıp Akademisi ile Çinli üniversiteler arasında kurulan akademik iş birlikleri, bilimsel etkileşimi güçlendirmiştir (Sabitov, 2023: 660).

Ulaşım alanında da benzer bir dönüşüm gözlemlenmiştir. Çinli Yutong firmasının ürettiği elektrikli ve doğalgazlı otobüslerin Taşkent'te hizmete alınması, çevreci ulaşım politikalarının somut bir örneği olarak öne çıkmıştır. Bu girişim, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda çevre dostu ulaşım çözümlerinin yaygınlaştırılmasına katkı sağlamıştır (Sabitov, 2023: 660).

KYİ, Özbekistan açısından yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal kalkınmayı da destekleyen bir çerçeve sunmaktadır. Yoksulluğun azaltılması, insan sermayesinin geliştirilmesi ve eğitim alanında kapasite artırımı bu sürecin temel boyutları arasında yer almaktadır. Bu kapsamda bilimsel araştırmalar, inovasyon projeleri ve mesleki eğitim programları teşvik edilmekte; üniversiteler arası iş birlikleri yaygınlaştırılmaktadır (Sabitov, 2023: 661).

Turizm alanında da önemli adımlar atılmıştır. Semerkant'ta "İpek Yolu Turizm Birliği"nin kurulması ve KYİ çerçevesinde düzenlenen uluslararası turizm forumları, ülkenin kültürel mirasını küresel ölçekte tanıtmayı amaçlamaktadır. UNESCO listesinde yer alan tarihî ve kültürel miras alanları, Özbekistan'ı bölgesel turizm açısından cazip bir merkez hâline getirmektedir (Sabitov, 2023: 661).

Sonuç olarak Mirziyoyev döneminde KYİ, Özbekistan için yalnızca ekonomik kalkınmayı hedefleyen bir dış politika aracı olmaktan çıkarak; bölgesel entegrasyonu

güçlendiren, çok yönlü iş birliğini kurumsallaştıran ve ülkenin uluslararası konumunu pekiştiren stratejik bir çerçeveye dönüşmüştür. Bu süreç, Özbekistan'ın dış politikasında daha dengeli, çok boyutlu ve proaktif bir yaklaşımın yerleştiğini göstermekte; ülkenin Orta Asya'daki rolünü yeniden tanımlayan yapısal bir dönüşümü yansıtmaktadır.

4.2.2.1. 14–15 Mayıs 2017 Tarihli KYİ Pekin Forumu: Kurumsal Çerçevenin Oluşumu

2017 yılında Pekin'de düzenlenen Birinci KYİ Forumu, Özbekistan–Çin ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Forum kapsamında Mirziyoyev ile Xi Jinping bir araya gelmiş; iki ülke arasında siyasi, ekonomik ve stratejik iş birliğinin derinleştirilmesine yönelik ortak irade açık biçimde ortaya konulmuştur. Bu çerçevede taraflar, KYİ'nin hayata geçirilmesi sürecinde karşılıklı iş birliğinin güçlendirilmesi yönünde mutabakata varmıştır (Sabitov, 2023: 657).

Forum süresince gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda, enerji, petrol ve doğalgaz, kimya, mimarlık, tekstil, ulaştırma, altyapı ve tarım gibi birçok stratejik sektörü kapsayan toplam 115 anlaşma imzalanmış; bu anlaşmaların toplam hacmi 23 milyar ABD dolarını aşmıştır. Söz konusu anlaşmalar, Özbekistan'ın ekonomik kalkınma hedefleri ile KYİ'nin temel öncelikleri arasındaki uyumu açık biçimde ortaya koymuştur. Aynı zamanda bu gelişmeler, Özbekistan'ın Çin'in küresel ekonomik vizyonu içerisinde giderek daha merkezi bir konum kazandığını göstermektedir (Sabitov, 2023: 657).

Birinci KYİ Forumu, Özbekistan açısından yalnızca ekonomik iş birliklerinin artırıldığı bir platform olmanın ötesinde, ülkenin bölgesel ve küresel ekonomik ağlara entegrasyonunun kurumsal bir zemine oturtulduğu bir aşamayı temsil etmektedir. Forum kapsamında imzalanan anlaşmalar, altyapı yatırımlarından sanayi üretimine, lojistikten tarıma kadar geniş bir yelpazede uzun vadeli iş birliklerinin önünü açmış ve Özbekistan'ın KYİ çerçevesinde daha etkin bir aktör hâline gelmesine katkı sağlamıştır (Sabitov, 2023: 657).

Bu bağlamda Birinci KYİ Forumu, Mirziyoyev döneminde Özbekistan'ın dış politika anlayışında yaşanan dönüşümün somut bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Forum aracılığıyla Taşkent yönetimi, yalnızca Çin ile ikili ilişkilerini derinleştirmekle kalmamış; aynı zamanda küresel ekonomik sistemle bütünleşme yönündeki stratejik

iradesini de açık biçimde ortaya koymuştur. Böylece Özbekistan, bölgesel ekonomik düzenin şekillenmesine daha aktif ve kurumsal katkı sunan bir aktör konumuna doğru ilerlemiştir.

4.2.2.2. 25–27 Nisan 2019 Tarihli KYİ Uluslararası Forumu (Pekin): Ekonomik Derinleşme ve Proje Temelli İş Birliği

25–27 Nisan 2019 tarihleri arasında Pekin'de düzenlenen İkinci "KYİ" Forumu, KYİ'nin kurumsal derinliğini artıran ve küresel kapsamını genişleten önemli bir uluslararası platform niteliği taşımıştır. Foruma Mirziyoyev'in katılımı, Özbekistan'ın girişimin ikinci aşamasında da üst düzey ve aktif bir aktör olarak yer aldığını göstermiştir. Forumun açılışı 25 Nisan 2019 tarihinde Xi Jinping tarafından gerçekleştirilmiş; açılış konuşmasında devlet ve hükümet başkanları, uluslararası kuruluş temsilcileri ile uzman çevrelere hitap edilmiştir (Prezident Respubliki Uzbekistan, 26.04.2019).

Forum çerçevesinde yapılan değerlendirmelerde, KYİ'nin BM, ŞİÖ, AB ve AEB gibi çok taraflı yapılarla uyumlu biçimde ilerlediği vurgulanmıştır. Çin tarafı, girişimin yalnızca altyapı yatırımlarına odaklanmadığını; aynı zamanda küresel ekonomik büyümeyi destekleyen, ticaretin serbestleştirilmesini teşvik eden ve sürdürülebilir kalkınmayı önceleyen bir iş birliği modeli sunduğunu ifade etmiştir. Bu çerçevede KYİ'nin, uluslararası ekonomik iş birliğini derinleştiren kapsayıcı bir platforma dönüştüğü belirtilmiştir (Prezident Respubliki Uzbekistan, 26.04.2019).

Forum kapsamında uluslararası ticaretin geliştirilmesi, yeni ulaşım ve lojistik koridorlarının oluşturulması, yatırım ilişkilerinin güçlendirilmesi ve ekonomik bağlantısallığın artırılması temel hedefler arasında yer almıştır. Özellikle kara ve deniz yollarının entegrasyonuna dayalı projelerin, Asya, Avrupa ve Afrika'yı kapsayan geniş bir ekonomik alan yaratacağı vurgulanmıştır. Bu doğrultuda KYİ, küresel ticaret akışlarını yeniden şekillendiren çok taraflı bir kalkınma modeli olarak değerlendirilmiştir (Prezident Respubliki Uzbekistan, 26.04.2019).

Forumda ayrıca girişimin giderek artan kapsayıcılığına dikkat çekilmiş; başlangıçta sınırlı sayıda ülkeyi kapsayan yapının zamanla genişleyerek çok sayıda devleti içine alan küresel bir platforma dönüştüğü ifade edilmiştir. Bu durum, KYİ'nin yalnızca Çin merkezli bir proje olmaktan çıkarak çok taraflı iş birliğini esas alan

uluslararası bir kalkınma modeli hâline geldiğini ortaya koymaktadır. Nitekim 2019 yılı itibarıyla girişim, Asya, Avrupa ve Afrika'da toplam 65 ülkeyi kapsayan geniş bir coğrafyada uygulanmaya başlanmıştır (Prezident Respubliki Uzbekistan, 26.04.2019).

Forum gündeminde ayrıca yeşil ekonomi, sürdürülebilir kalkınma, yenilikçi teknolojiler ve uzun vadeli ekonomik büyüme konuları da önemli yer tutmuştur. Bu bağlamda çevre dostu yatırımların teşvik edilmesi, dijitalleşmenin desteklenmesi ve altyapı projelerinin sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda hayata geçirilmesi hedeflenmiştir. Bu yaklaşım, KYİ'nin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda çevresel ve sosyal boyutları da içeren bütüncül bir kalkınma vizyonu sunduğunu ortaya koymaktadır (Prezident Respubliki Uzbekistan, 26.04.2019).

İkinci KYİ Forumu, Mirziyoyev döneminde Özbekistan'ın çok taraflı dış politika anlayışının somutlaştığı bir aşama olarak değerlendirilebilir. Bu forum aracılığıyla Taşkent yönetimi, Çin ile olan stratejik ortaklığını derinleştirirken aynı zamanda küresel ekonomik yönetişim süreçlerine aktif biçimde katılma iradesini ortaya koymuştur. Özbekistan'ın forumda üst düzeyde temsil edilmesi, ülkenin yalnızca bölgesel değil, küresel ölçekte de ekonomik entegrasyonu hedeflediğini göstermektedir. Bu yönüyle söz konusu forum, Özbekistan'ın KYİ içindeki konumunu güçlendiren ve çok yönlü dış politika vizyonunu pekiştiren bir aşama olarak değerlendirilebilir.

4.2.2.3. 17–18 Ekim 2023 Tarihli KYİ Uluslararası Forumu (Pekin): Yeşil Dönüşüm ve Sürdürülebilirlik Odaklı İş Birliği

2023 yılında Pekin'de düzenlenen Üçüncü "KYİ" Forumu, Özbekistan'ın girişim çerçevesindeki konumunun daha da güçlendiğini ortaya koyan önemli bir dönüm noktası olmuştur. Foruma katılan Mirziyoyev, konuşmasında Xi Jinping'e davetinden dolayı teşekkür etmiş; KYİ'nin onuncu yılı vesilesiyle bu girişimin küresel ölçekte kapsayıcı, açık ve iş birliğine dayalı bir kalkınma modeli hâline geldiğini vurgulamıştır (Prezident Respubliki Uzbekistan, 18.10.2023).

Mirziyoyev konuşmasında, uluslararası sistemde artan jeopolitik belirsizlikler ve güven krizleri karşısında KYİ'nin istikrarı destekleyen ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik eden bir platform sunduğunu ifade etmiştir. Özbekistan'ın bu girişimi ilk günden itibaren desteklediğini belirten Mirziyoyev, Çin ile kurulan stratejik ortaklığın uzun

vadeli kalkınma hedefleri doğrultusunda derinleştirilmeye devam edileceğini vurgulamıştır (Prezident Respubliki Uzbekistan, 18.10.2023).

Konuşmanın merkezinde çevresel sürdürülebilirlik ve "yeşil kalkınma" teması yer almıştır. Mirziyoyev, "Yeşil İpek Yolu" kavramının yalnızca ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda çevresel koruma ve sosyal sorumluluğu da içeren bütüncül bir kalkınma anlayışını temsil ettiğini belirtmiştir. Özellikle Orta Asya'nın iklim değişikliğinden en fazla etkilenen bölgelerden biri olduğuna dikkat çekilerek, Aral Havzası'nda yürütülen çevresel iyileştirme projeleri örnek gösterilmiş; sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda uluslararası iş birliğinin güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Prezident Respubliki Uzbekistan, 18.10.2023).

Mirziyoyev ayrıca yeşil enerji, çevre dostu sanayi, dijitalleşme ve yenilikçi teknolojiler alanlarında ortak projelerin geliştirilmesinin önemine değinmiştir. Bu kapsamda yeşil finansman mekanizmalarının yaygınlaştırılması, düşük karbonlu ekonomik modellerin teşvik edilmesi ve çevresel standartların yükseltilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu yaklaşım, Orta Asya'da "yeşil dönüşüm" sürecinin kurumsallaştırılması ve bölgesel iş birliğinin güçlendirilmesi açısından stratejik bir çerçeve sunmaktadır (Prezident Respubliki Uzbekistan, 18.10.2023).

Konuşmada ayrıca sosyal kalkınma ve insan sermayesinin geliştirilmesi önemli bir yer tutmuştur. Mirziyoyev, sürdürülebilir kalkınmanın yalnızca ekonomik büyümeyle sınırlı olmadığını; eğitim, bilim, inovasyon ve kültürel etkileşim alanlarında da kapsayıcı politikalar gerektirdiğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda bilimsel araştırmaların desteklenmesi, akademik değişim programlarının yaygınlaştırılması ve genç nüfusun nitelikli eğitim yoluyla güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Prezident Respubliki Uzbekistan, 18.10.2023).

Bununla birlikte konuşmada, KYİ'nin çok taraflı bir iş birliği zemini sunduğu ve tüm katılımcı ülkelerin ortak çıkarlarını gözetmesi gerektiği vurgulanmıştır. Mirziyoyev, girişimin yalnızca ekonomik kazanç üretmeye odaklanmaması; aynı zamanda sosyal refahı artıran, yoksulluğu azaltan ve çevresel sürdürülebilirliği önceleyen bir kalkınma modeli sunması gerektiğini belirtmiştir. Bu yönüyle KYİ, Özbekistan açısından küresel sorumluluk bilinciyle şekillenen bir kalkınma vizyonunun parçası olarak değerlendirilmektedir (Prezident Respubliki Uzbekistan, 18.10.2023).

Sonuç olarak Üçüncü “KYİ” Forumu, Mirziyoyev yönetiminin KYİ’yi yalnızca ekonomik çıkarlar temelinde değil, çok boyutlu ve normatif bir kalkınma perspektifi çerçevesinde ele aldığını ortaya koymuştur. Yeşil kalkınma, çevresel sürdürülebilirlik ve insan merkezli büyüme vurgusu, Özbekistan’ın klasik altyapı odaklı yaklaşımdan uzaklaşarak daha kapsayıcı bir kalkınma anlayışına yöneldiğini göstermektedir. Bu yönüyle forum, Özbekistan’ın bölgesel liderlik iddiasını güçlendiren ve KYİ’yi değer temelli bir iş birliği platformuna dönüştürme potansiyeli taşıyan önemli bir dönüm noktasıdır.

Üçüncü “KYİ” Forumu’nun ardından henüz yeni bir zirve tarihi resmî olarak açıklanmamış olsa da, bu durum KYİ’nin küresel düzeydeki etkisinin zayıfladığına değil, aksine daha kurumsal ve uzun vadeli bir stratejik çerçeveye evrildiğine işaret etmektedir. 2023 Forumu’nda ortaya konulan vizyon, girişimin kısa vadeli projelerden ziyade sürdürülebilir kalkınma, yeşil dönüşüm ve çok taraflı yönetişim ilkeleri temelinde derinleştirileceğini göstermektedir. Bu bağlamda Özbekistan, Mirziyoyev liderliğinde yalnızca mevcut projelerin uygulayıcısı değil, aynı zamanda KYİ’nin gelecekteki yönelimlerini şekillendiren aktif bir paydaş konumuna yükselmiştir.

Özellikle yeşil kalkınma, çevresel sürdürülebilirlik ve insan merkezli büyüme vurgusu, Özbekistan’ın klasik altyapı odaklı iş birliği anlayışından uzaklaşarak daha kapsayıcı ve normatif bir kalkınma yaklaşımını benimsediğini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, ülkenin hem bölgesel istikrarın sağlanmasında hem de Avrasya ölçeğinde ekonomik entegrasyonun derinleştirilmesinde daha etkin bir rol üstlenmesine olanak tanımaktadır. Dolayısıyla Üçüncü “KYİ” Forumu sonrasında şekillenen süreç, Özbekistan’ın dış politikasında yapısal bir olgunlaşmaya işaret etmekte; ülkeyi yalnızca projelere katılan bir aktör değil, bölgesel düzenin şekillenmesinde söz sahibi bir stratejik ortak konumuna taşımaktadır.

Bu çerçevede, KYİ’nin gelecekteki yönelimi ile Özbekistan’ın çok yönlü dış politika vizyonu arasındaki uyumun korunması, ülkenin hem bölgesel hem de küresel düzeydeki konumunu pekiştirmeye devam edecektir. Böylece Mirziyoyev dönemi, yalnızca ekonomik iş birliğinin derinleştiği bir dönem değil; aynı zamanda Özbekistan’ın

uluslararası sistemde daha özerk, daha görünür ve daha etkili bir aktör hâline geldiği bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilebilecektir.

2025 yılı itibarıyla KYİ çerçevesinde liderler düzeyinde düzenlenen yeni bir "Uluslararası Forum" gerçekleştirilmemiştir. Çin Dışişleri Bakanlığı ve KYİ'nin resmî kurumsal belgelerinde, ana forumların 2017, 2019 ve 2023 yıllarında Pekin'de düzenlendiği açıkça belirtilmektedir. 2025 yılında ise KYİ kapsamında danışma konseyi toplantıları, medya ve mühendislik gibi alanlara odaklanan tematik etkinlikler gerçekleştirilmiş; ancak bunlar liderler düzeyinde ana forum niteliği taşımamıştır. Bu nedenle çalışmada KYİ'nin ana kurumsal zirveleri olarak 2017, 2019 ve 2023 forumları esas alınmıştır.

Bu çerçevede KYİ kapsamında düzenlenen forumlar ve hayata geçirilen çok boyutlu iş birliği mekanizmaları, Özbekistan–Çin ilişkilerinin yalnızca proje bazlı ya da dönemsel bir etkileşim alanı olmadığını; aksine belirli bir süreklilik, kurumsallaşma ve stratejik yönelim doğrultusunda şekillendiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Mirziyoyev döneminde Özbekistan'ın KYİ'ye yaklaşımı, uluslararası sistemdeki güç dengeleri, bölgesel jeopolitik koşullar ve ekonomik kalkınma ihtiyaçlarıyla uyumlu bir dış politika tercihi olarak öne çıkmaktadır.

Bununla birlikte söz konusu sürecin yalnızca sistem düzeyindeki gelişmelerle açıklanması yeterli değildir. KYİ'nin Özbekistan açısından nasıl algılandığı, hangi alanlarda desteklendiği ve hangi sınırlar çerçevesinde şekillendirildiği; liderlik algıları, devlet kapasitesi, iç reform öncelikleri ve egemenlik hassasiyetleri gibi ara değişkenlerin dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu yönüyle KYİ, Özbekistan açısından dışsal bir ekonomik girişim olmanın ötesinde, içsel dinamiklerle etkileşim hâlinde biçimlenen bir dış politika tercihi niteliği taşımaktadır.

Bu nedenle KYİ bağlamında Özbekistan–Çin ilişkilerinin Mirziyoyev dönemindeki seyrini açıklamak için, sistemik baskılar ile içsel faktörler arasındaki etkileşimi esas alan neoklasik gerçekçilik yaklaşımı açıklayıcı bir analitik çerçeve sunmaktadır. Bu yaklaşım, KYİ kapsamında geliştirilen iş birliği mekanizmalarının Özbekistan–Çin ilişkilerinde nasıl bir stratejik işleve sahip olduğunu; süreklilik ve dönüşüm unsurlarının hangi koşullar altında ortaya çıktığını daha derinlikli biçimde analiz etmeyi mümkün kılmaktadır.

Mirziyoyev döneminde Özbekistan'ın KYİ çerçevesinde Çin ile geliştirdiği ilişkiler, neoklasik gerçekçilik perspektifinden değerlendirildiğinde, sistemik koşullar ile içsel siyasal ve ekonomik önceliklerin etkileşimi sonucu şekillenen kontrollü ve rasyonel bir dış politika pratiğine işaret etmektedir. Bu süreç, Özbekistan'ın KYİ'ye yönelik yaklaşımının ne otomatik bir uyum ne de pasif bir bağımlılık ilişkisi çerçevesinde geliştiğini; aksine iç kalkınma hedefleriyle uyumlu, seçici ve araçsal bir nitelik kazandığını göstermektedir.

Uluslararası sistem düzeyinde Çin'in KYİ aracılığıyla Avrasya coğrafyasında ekonomik, lojistik ve altyapısal bağlantısallığı yeniden yapılandırma çabası, Orta Asya devletleri açısından önemli yapısal fırsatlar üretmiştir. Omonkulov'un da vurguladığı üzere, Mirziyoyev döneminde Özbekistan bu süreci doğrudan bir jeopolitik tehdit olarak değil; denize kıyısı olmayan ülkenin kronik ulaştırma, lojistik ve pazar erişimi sorunlarını aşmasına katkı sağlayabilecek stratejik bir kalkınma imkânı olarak değerlendirmiştir (Omonkulov, 2019: 259–260). Bu yaklaşım, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü biçimde, sistemik baskıların içsel filtreler aracılığıyla yorumlandığını ortaya koymaktadır.

Bu noktada liderlik algısı, sürecin en belirleyici ara değişkenlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Mirziyoyev'in reformcu söylemi ve dışa açılma stratejisi, KYİ'nin Özbekistan dış politikasında işlevsel bir araç hâline gelmesini mümkün kılmıştır. Sabitov'un belirttiği üzere, Mirziyoyev yönetimi KYİ'yi yalnızca Çin merkezli bir ekonomik girişim olarak değil; Özbekistan'ın sanayi, ulaştırma, enerji ve ticaret altyapısını modernize etmeye yönelik çok boyutlu bir dönüşüm çerçevesi olarak ele almıştır (Sabitov, 2023: 658–659). Bu durum, lider algısının sistemsel fırsatların nasıl değerlendirileceğini doğrudan etkilediğini göstermektedir.

Devlet kapasitesi ve kurumsal uyum da bu süreçte önemli bir ara değişken işlevi görmüştür. Mirziyoyev döneminde başlatılan ekonomik reformlar, yatırım ortamının iyileştirilmesi ve bürokratik esnekliğin artırılması, KYİ kapsamında geliştirilen projelerin Özbekistan'ın iç ekonomik öncelikleriyle uyumlu biçimde uygulanmasına olanak tanımıştır. Çin–Kırgızistan–Özbekistan demiryolu hattı, enerji projeleri ve sanayi parkları gibi girişimler, bu kurumsal kapasite artışının somut çıktıları arasında yer almaktadır (Omonkulov, 2019: 261–262; Sabitov, 2023: 658).

Neoklasik gerçekçilik açısından dikkat çekici bir diğer unsur, KYİ'nin iç siyasal meşruiyet üretme işlevidir. Sabitov'un ortaya koyduğu veriler, KYİ kapsamındaki yatırımların istihdam artışı, sanayi çeşitlenmesi ve bölgesel kalkınma söylemi üzerinden Mirziyoyev yönetiminin reformcu kimliğini desteklediğini göstermektedir (Sabitov, 2023: 659–661). Bu bağlamda dış politika çıktıları, yalnızca uluslararası konumlanmayı değil, aynı zamanda iç siyasal dengeyi güçlendiren bir araç hâline gelmiştir.

Bununla birlikte Mirziyoyev döneminde KYİ'nin yeşil kalkınma, sürdürülebilirlik ve insan merkezli büyüme söylemleriyle birlikte ele alınması, Özbekistan'ın girişimi salt maddi çıkar temelli bir çerçeveye indirgemediğini ortaya koymaktadır. Üçüncü KYİ Forumu'nda vurgulanan yeşil dönüşüm ve sürdürülebilir kalkınma temaları, Özbekistan'ın normatif önceliklerini KYİ çerçevesine dâhil ederek bağımlılık risklerini sınırlamaya yönelik bilinçli bir dengeleme stratejisi izlediğini göstermektedir (Prezident Respubliki Uzbekistan, 18.10.2023; Sabitov, 2023: 660–661).

Sonuç olarak Mirziyoyev döneminde KYİ, Özbekistan açısından yalnızca ekonomik kalkınmayı destekleyen bir dış politika aracı değil; sistemik baskılar ile içsel kalkınma hedefleri arasında kurulan stratejik bir denge mekanizması olarak işlev görmüştür. Neoklasik gerçekçilik perspektifinden bakıldığında bu süreç, lider algısı, devlet kapasitesi ve iç siyasal önceliklerin uluslararası sistemin sunduğu fırsatlarla etkileşim içinde şekillendiği çok katmanlı bir dış politika pratiğini yansıtmaktadır. Bu çerçevede Özbekistan, KYİ aracılığıyla Çin ile ilişkilerini derinleştirirken, aynı zamanda çok yönlü dış politika anlayışını ve stratejik özerkliğini korumayı başarmıştır.

Tablo 37. Mirziyoyev Döneminde Kuşak ve Yol Girişimi (KYİ) Bağlamında Özbekistan–Çin İlişkilerinin Neoklasik Gerçekçilik Perspektifinden Değişken Temelli Analizi

Analitik Düzey	Değişken Türü	İçerik / Açıklama	Mirziyoyev Dönemi – KYİ Bağlamındaki Yansıması
Sistemik Düzey	**Bağımsız Değişken**	Çin'in küresel ekonomik ve lojistik kapasitesindeki artış; KYİ aracılığıyla Avrasya ölçeğinde bağlantısallığın yeniden yapılandırılması	KYİ'nin Orta Asya'da ulaştırma, enerji ve ticaret ağlarını genişleten yapısal bir çerçeve hâline gelmesi; Özbekistan için yeni dış pazar ve transit imkânlarının ortaya çıkması
Sistemik Düzey	**Yapısal Fırsatlar**	Çok kutupluluğun güçlenmesi ve büyük güç rekabetinin orta ölçekli devletler için manevra alanı yaratması	Özbekistan'ın KYİ'yi tek taraflı bağımlılık ilişkisi yerine kalkınma ve bağlantısallık temelli bir fırsat yapısı olarak değerlendirmesi

Analitik Düzey	Değişken Türü	İçerik / Açıklama	Mirziyoyev Dönemi – KYİ Bağlamındaki Yansıması
Devlet Düzeyi	**Liderlik Algısı**	Karar alıcıların dışsal girişimleri tehdit ya da fırsat olarak yorumlama biçimi	Mirziyoyev'in KYİ'yi Özbekistan'ın yapısal ekonomik sorunlarını aşmaya hizmet eden stratejik bir kalkınma aracı olarak konumlandırması
Devlet Düzeyi	**Devlet Kapasitesi**	Kurumsal kapasite, reform süreci ve yatırım ortamı	Ekonomik liberalizasyon, yatırım mevzuatının sadeleştirilmesi ve KYİ projelerini yönetebilecek idari kapasitenin güçlendirilmesi
Ara Düzey (Filtreler)	**İç Siyasal Öncelikler**	Ekonomik büyüme, istihdam ve kalkınma söylemi üzerinden iç meşruiyet arayışı	KYİ kapsamındaki altyapı, sanayi ve lojistik projelerinin reformcu yönetimin toplumsal destek kapasitesini güçlendirmesi
Ara Düzey (Filtreler)	**Normatif ve Söylemsel Çerçeve**	Kalkınma, sürdürülebilirlik ve insan merkezli büyüme vurguları	"Yeşil kalkınma", sürdürülebilirlik ve insan sermayesi temalarının KYİ çerçevesine bilinçli biçimde dâhil edilmesi
Bağımlı Değişken	**Dış Politika Davranışı**	Somut dış politika tercihleri ve iş birliği alanları	KYİ'ye aktif katılım; ulaştırma koridorları, enerji projeleri, sanayi parkları, lojistik ve teknoloji iş birliği
Sonuç Düzeyi	**Politika Çıktısı**	Dış politikanın yarattığı stratejik sonuç	Özbekistan'ın bölgesel bağlantısallığının artması; çok yönlü dış politika kapasitesinin güçlenmesi ve stratejik özerkliğin korunması

Kaynak: Tablo; Omonkulov (2019: 259–263), Sabitov (2023: 658–661) ve KYİ forumları kapsamında yayımlanan Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı resmî açıklamaları temel alınarak oluşturulmuştur.

Bu çerçevede KYİ bağlamında ortaya konulan bulgular, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin yalnızca siyasi ve kurumsal düzlemde değil, aynı zamanda somut dış politika çıktıları üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Neoklasik gerçekçilik açısından bakıldığında, sistemik fırsatların ve içsel filtrelerin etkileşimi sonucunda şekillenen dış politika tercihlerinin en görünür ve ölçülebilir yansımaları, devletlerin ticari ve ekonomik ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Mirziyoyev döneminde Özbekistan'ın Çin ile geliştirdiği ilişkilerin neoklasik analizinin tamamlanabilmesi için, KYİ çerçevesinde şekillenen stratejik yönelimin ticaret, yatırım ve ekonomik iş birliği alanlarında nasıl somutlaştığının incelenmesi analitik bir zorunluluk hâline gelmektedir. Bu doğrultuda aşağıda, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ticari ve ekonomik ilişkileri, neoklasik gerçekçiliğin sistemik baskılar, ara değişkenler ve dış politika çıktıları arasındaki ilişkiyi esas alan yaklaşımı çerçevesinde ele alınacaktır.

Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ticari ve ekonomik ilişkileri, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü biçimde, uluslararası sistemden kaynaklanan yapısal baskıların içsel siyasal ve kurumsal ara değişkenler aracılığıyla süzülmesi sonucunda ortaya çıkan somut dış politika çıktıları üzerinden analiz edilebilir. Bu çerçevede 2017 sonrası dönem, yalnızca ikili ekonomik ilişkilerin niceliksel olarak genişlediği bir zaman aralığı değil; aynı zamanda ekonomik diplomasinin araçları, ölçeği ve sektör çeşitliliği bakımından yeniden yapılandığı bir süreci temsil etmektedir.

Neoklasik gerçekçilik açısından analiz sürecinin çıkış noktasını oluşturan bağımsız değişken, Mirziyoyev'in iktidara geldiği dönemde uluslararası ekonomik sistemde belirginleşen güç kayması ve Çin'in küresel üretim, yatırım ve finans ağlarındaki ağırlığının artmasıdır. Rose'un (1998) ile Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in (2016) vurguladığı üzere, sistemik düzeyde ortaya çıkan bu tür değişimler devletlerin dış politika davranışlarını zorlayıcı bir çerçeve sunsa da, tek başına belirleyici değildir. Bu bağlamda KYİ, Çin'in küresel ekonomik angajmanının kurumsal bir ifadesi olarak Orta Asya'da daha görünür hâle gelmiş; Çin'in enerji güvenliği, tedarik zinciri çeşitlendirmesi ve yeşil dönüşüm hedefleri doğrultusunda bölgeye yönelmesini hızlandırmıştır (Rogozhin, 2023: 47–50).

Rogozhin'e göre, KYİ'nin Orta Asya ayağının derinleşmesiyle birlikte Özbekistan, Çin açısından yalnızca bir transit ülke olmaktan çıkarak doğrudan yatırımlar, sanayi üretimi ve bölgesel bağlantısallık projeleri bakımından stratejik bir ekonomik ortak konumuna yükselmiştir (Rogozhin, 2023: 49). Bu sistemik ortam, Özbekistan'ın Çin ile ticari ve ekonomik ilişkilerini genişletmesi açısından elverişli bir uluslararası zemin oluşturmuştur.

Ancak neoklasik gerçekçiliğin temel varsayımlarından biri, bu tür yapısal baskıların dış politika çıktıları üzerinde doğrudan ve otomatik bir etki üretmediğidir. Bu noktada süreci belirleyen temel unsur, söz konusu sistemik fırsatların içsel ara değişkenler tarafından nasıl yorumlandığı ve yönlendirildiğidir. Mirziyoyev döneminde ekonomik yönetişim anlayışında gerçekleştirilen reformlar; yatırım mevzuatının sadeleştirilmesi, serbest ekonomik bölgelerin yaygınlaştırılması ve dış yatırımlara yönelik idari engellerin azaltılması, Çin sermayesinin Özbekistan ekonomisine daha derin ve kalıcı biçimde

yönelmesini mümkün kılan başlıca kurumsal filtreler olarak öne çıkmaktadır (Rogozhin, 2023: 52–54).

Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in (2016) de vurguladığı üzere, devlet kapasitesi ve kurumsal yapılanma, sistemden gelen baskıların uygulanabilir dış politika tercihlerine dönüşmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu çerçevede Mirziyoyev yönetimi, KYİ kapsamında sunulan finansman ve yatırım imkânlarını yalnızca niceliksel büyüme hedefi doğrultusunda değil; uzun vadeli üretim kapasitesinin artırılması, altyapı gelişimi ve sanayi modernizasyonu hedefleri çerçevesinde yönlendirmiştir.

Ara değişkenlerin bir diğer boyutu ise liderlik algıları ve stratejik önceliklendirmedir. Mirziyoyev yönetimi, ticari ve ekonomik ilişkileri yalnızca dış ticaret hacminin artırılması üzerinden değerlendirmemiş; sanayi üretimi, altyapı yatırımları, enerji dönüşümü ve teknoloji transferi yoluyla ülkenin yapısal kalkınma kapasitesini güçlendiren bir araç olarak ele almıştır. Rogozhin'e göre bu yaklaşım, Çin ile ekonomik ilişkilerin fosil enerji ve hammadde temelli iş birliklerinden çıkarak yenilenebilir enerji, elektrikli araç üretimi, sanayi parkları ve bölgesel kalkınma projeleri gibi alanlara doğru genişlemesini mümkün kılmıştır (Rogozhin, 2023: 54–55).

Bu süreç sonucunda ortaya çıkan bağımlı değişken, yani somut dış politika çıktıları, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ticari ve ekonomik ilişkilerinin yüksek hacimli, çeşitlenmiş ve giderek kurumsallaşan bir yapıya evrilmesi şeklinde tezahür etmiştir. 2017–2024 döneminde ikili ticaret hacminin yaklaşık 2,8 kat artması; Çin kaynaklı yatırımların ticaretin ötesine geçerek üretim, altyapı ve enerji sektörlerinde yoğunlaşması ve KYİ çerçevesinde yeşil dönüşüm odaklı projelerin hız kazanması, bu dönüşümün ampirik göstergeleri arasında yer almaktadır (Rogozhin, 2023; Rakhmatullaev, 2024).

Neoklasik gerçekçilik açısından dikkat çekici bir diğer husus, Mirziyoyev döneminde ekonomik ilişkilerin sistemik fırsatların içsel filtrelerden geçirilerek seçici biçimde değerlendirilmesi sonucunda şekillenmiş olmasıdır. Çin'in KYİ kapsamında sunduğu finansman ve teknoloji olanakları, Özbekistan tarafından sınırsız ve koşulsuz biçimde kabul edilmemiş; ulusal kalkınma hedefleri, enerji arz güvenliği, sanayi modernizasyonu ve dış ekonomik bağımlılıkların dengelenmesi öncelikleri doğrultusunda yönlendirilmiştir. Bu durum, ekonomik ilişkilerin yalnızca hacimsel

büyümeye değil; devlet kapasitesini güçlendiren ve uzun vadeli yapısal dönüşümü destekleyen bir niteliğe kavuşmasına katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ticari ve ekonomik ilişkileri, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü biçimde, uluslararası sistemdeki güç dağılımı, KYİ'nin sunduğu yapısal fırsatlar, içsel kurumsal ve siyasal ara değişkenler ile somut ekonomik çıktıların karşılıklı etkileşimi sonucunda şekillenmiştir. Bu dönemde ilişkiler, Kerimov döneminde enerji merkezli olarak kurumsallaşan ekonomik iş birliğinin üzerine inşa edilmiş; ancak kapsam, sektör çeşitliliği ve sürdürülebilirlik boyutları bakımından daha geniş ve çok katmanlı bir yapıya evrilmiştir. Böylece ticari ve ekonomik ilişkiler, Mirziyoyev döneminde Özbekistan dış politikasının hem ekonomik rasyonaliteye hem de stratejik yönelime dayalı merkezi unsurlarından biri hâline gelmiştir.

Tablo 32. Mirziyoyev Döneminde Özbekistan–Çin Ticari ve Ekonomik İlişkilerinin Neoklasik Gerçekçilik Çerçevesinde Analitik Değerlendirilmesi

Analiz Düzeyi / Değişken	İçerik ve Göstergeler	Mirziyoyev Dönemi (2016–2025) Bulguları	Ticari ve Ekonomik İlişkilere Yansıyan Çıktılar
Bağımsız Değişken (Sistemik Düzey)	Uluslararası sistemin yapısal koşulları; Çin'in küresel ekonomik kapasitesindeki artış; **KYİ'nin** Orta Asya'da kurumsallaşması; küresel enerji dönüşümü ve yeşil kalkınma gündemi	Çin'in Orta Asya'da yatırım, üretim ve bağlantısallık odaklı ekonomik açılımını hızlandırması; Özbekistan'ın bölgesel tedarik ve üretim ağlarında stratejik konum kazanması	Özbekistan–Çin ticari ve ekonomik ilişkilerinin hacim, sektör ve proje çeşitliliği bakımından genişlemesi; ilişkilerin bölgesel ve küresel ekonomik dinamiklerle bütünleşmesi
Ara Değişken (Liderlik Algıları)	Karar alıcıların kalkınma, enerji güvenliği ve sanayi modernizasyonu algıları; dış ekonomik ilişkilerde seçicilik ve uzun vadeli planlama anlayışı	Mirziyoyev yönetiminin Çin'i yalnızca bir ticaret ortağı değil; sanayi, altyapı ve teknoloji dönüşümünü destekleyen stratejik bir ekonomik ortak olarak konumlandırması	Ticaretin ötesinde üretim, yatırım ve teknoloji transferine dayalı ekonomik iş birliği; yenilenebilir enerji, sanayi parkları ve bölgesel kalkınma projelerine öncelik verilmesi
Ara Değişken (Devlet Kapasitesi)	Kurumsal kapasite; yönetişim etkinliği; yatırım mevzuatı; bürokratik koordinasyon; kurumsal eşgüdüm mekanizmaları; proje yönetimi ve uygulama kapasitesi	Ekonomik liberalizasyon politikaları; yatırım mevzuatının sadeleştirilmesi; serbest ekonomik bölgelerin yaygınlaştırılması; büyük ölçekli projeleri yönetebilecek idari kapasitenin güçlendirilmesi	Çin kaynaklı yatırımların daha hızlı, kalıcı ve proje-temelli biçimde hayata geçirilmesi; ekonomik ilişkilerin kurumsallaşması ve öngörülebilirlik kazanması
Bağımlı Değişken	Somut ticari ve ekonomik dış politika davranışları	Ticaret hacminde artış; doğrudan yabancı yatırım (FDI)	Özbekistan–Çin ticari ve ekonomik ilişkilerinin

Analiz Düzeyi / Değişken	İçerik ve Göstergeler	Mirziyoyev Dönemi (2016–2025) Bulguları	Ticari ve Ekonomik İlişkilere Yansıyan Çıktılar
(Dış Politika Çıktıları)		ve Çin sermayeli şirket sayısında artış; yatırımların üretim, enerji ve altyapı sektörlerinde yoğunlaşması; yeşil ekonomi ve yenilenebilir enerji projelerinin hız kazanması	yüksek hacimli, çeşitlenmiş ve sürdürülebilir bir yapıya evrilmesi

Kaynak: Bu tablo, neoklasik gerçekçilik yaklaşımında kullanılan analitik çerçeve esas alınarak hazırlanmıştır. Analizde bağımsız değişken olarak uluslararası sistemin yapısal koşulları; ara değişkenler olarak liderlik algıları ve devlet kapasitesi; bağımlı değişken olarak ise ticari ve ekonomik dış politika çıktıları dikkate alınmıştır. Tablo, Rose (1998) ile Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in (2016) neoklasik gerçekçilik literatüründe ortaya koyduğu kavramsal çerçeve temel alınarak, Mirziyoyev dönemine ilişkin ampirik veriler (Rogozhin, 2023; Rakhmatullaev, 2024) ışığında yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.3. Askeri-Güvenlik İlişkileri

Mirziyoyev döneminde Özbekistan'ın askerî-güvenlik politikalarında gözlemlenen dönüşüm, savunma kapasitesinin modernizasyonu ile çok taraflı güvenlik mekanizmalarına daha etkin katılımın eş zamanlı olarak ilerlemesi üzerinden şekillenmiştir. Bu dönemde Özbekistan Silahlı Kuvvetleri'nin çağdaş silah ve askerî teçhizatla donatılmasına yönelik kademeli bir modernizasyon programının hayata geçirildiği görülmektedir. Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) verilerine dayanan Dolinovskaya'nın analizine göre, 2014 yılına kadar Özbekistan'ın silah alımları son derece sınırlı kalmış ve büyük ölçüde Rusya ile gerçekleştirilen tedariklerle şekillenmiştir. Buna karşılık Mirziyoyev'in iktidara gelişiyle birlikte savunma modernizasyonunun daha sistematik ve kurumsal bir çerçeveye oturtulduğu, aynı zamanda tedarikçi ülkelerin stratejik bağımlılık yaratmayacak biçimde temkinli şekilde çeşitlendirildiği anlaşılmaktadır (Dolinovskaya, 70).

Bu bağlamda Çin, Özbekistan'ın askerî-teknik iş birliği yürüttüğü aktörler arasında dikkat çekici ancak bilinçli biçimde sınırlı bir konum edinmiştir. SIPRI verilerine göre Çin, 2018 yılında Özbekistan'a HQ-9 hava savunma sistemlerini ihraç etmiştir. Bununla birlikte söz konusu teslimatların niceliksel açıdan sınırlı kalması ve düzensiz bir seyir izlemesi, Çin ile askerî ticaretin stratejik bağımlılık yaratacak bir düzeye ulaşmadığını göstermektedir. Nitekim 2021 yılı itibarıyla Çin, Rusya'dan sonra Özbekistan'ın ikinci büyük silah tedarikçisi konumuna yükselmiş olsa da, bu ilişkinin

düşük hacimli ve süreklilik arz etmeyen bir nitelik taşıdığı görülmektedir (Dolinovskaya, 70–71).

Mirziyoyev döneminde Çin–Özbekistan askerî-güvenlik iş birliğinin esas ağırlık merkezini ikili silah ticaretinden ziyade, ŞİÖ çerçevesinde yürütülen çok taraflı güvenlik mekanizmaları oluşturmaktadır. Özellikle ŞİÖ bünyesindeki yapısı RATS, terörizm, aşırıcılık ve ayrılıkçılıkla mücadelede kurumsal ve operasyonel koordinasyonun temel platformu hâline gelmiştir. RATS kapsamında uluslararası aranan teröristlerin takibi, güvenli veri bankalarının oluşturulması ve yasaklı örgütlere ilişkin ortak listelerin hazırlanması gibi pratik işlevler yerine getirilmektedir. ŞİÖ çatısı altında son yirmi yıl içerisinde düzenlenen 28 antiterör tatbikatının önemli bir bölümüne Çin'in, daha sınırlı ancak artan ölçüde de Özbekistan'ın katılım sağladığı görülmektedir (Dolinovskaya, 71).

Bu çerçevede Mirziyoyev dönemini Kerimov döneminden ayıran temel unsur, Özbekistan'ın ŞİÖ bünyesindeki askerî ve güvenlik faaliyetlerine daha görünür ve işlevsel biçimde katılmaya başlamasıdır. Kerimov döneminde askerî tarafsızlık anlayışı gereği Özbekistan, "Barış Misyonu" gibi geniş kapsamlı tatbikatlara mesafeli yaklaşmış ve birliklerini ülke sınırları dışında konuşlandırmaktan kaçınmıştır. Buna karşılık Mirziyoyev döneminde bu ilkesel yaklaşım tamamen terk edilmemekle birlikte, çok taraflı güvenlik tehditleri karşısında daha pragmatik ve katılımcı bir tutum benimsenmiştir. Bu durum, Özbekistan'ın egemenlik hassasiyetini korurken aynı zamanda bölgesel güvenlik mimarisi içinde daha işlevsel bir aktör olma arayışını yansıtmaktadır (Dolinovskaya, 71).

Askerî-güvenlik iş birliğinin bir diğer önemli boyutunu, insan kaynağının geliştirilmesine yönelik eğitim faaliyetleri ve sınırlı kapsamlı ikili tatbikatlar oluşturmaktadır. Bu kapsamda iş birliği iki düzeyde kurumsallaşmıştır: Özbekistan İçişleri Bakanlığı Akademisi ile Çin Kamu Güvenliği Üniversitesi arasındaki kursiyer ve stajyer değişimleri ile Özbekistan Silahlı Kuvvetler Akademisi ile Çin Halk Kurtuluş Ordusu Ulusal Savunma Üniversitesi arasındaki askerî eğitim iş birliği. 2017–2019 yılları arasında iki ülkenin iç güvenlik kurumları arasında terörle mücadele, uyuşturucu kaçakçılığı ve kriminal soruşturma alanlarında 60'tan fazla karşılıklı uzman ziyareti gerçekleştirilmiş; bu temaslar güvenlik bürokrasileri arasında doğrudan iletişim ve operasyonel bilgi paylaşımını güçlendirmiştir (Dolinovskaya, 72).

Eğitim ve kurumsal diyalog mekanizmalarına ek olarak Mirziyoyev döneminde sınırlı sayıda ikili askerî tatbikat da icra edilmiştir. Bu kapsamda Özbekistan Ulusal Muhafızları ile Çin Halk Silahlı Polisi arasında imzalanan iş birliği planı çerçevesinde 2019 yılında Cizzak bölgesindeki Foriş poligonunda "İş birliği–2019" adlı ortak antiterör tatbikatı gerçekleştirilmiştir. Tatbikat, dağlık arazide faaliyet gösteren varsayımsal terörist unsurların etkisiz hâle getirilmesine odaklanmış ve tarafların operasyonel uyumunu test etmiştir (Podrobno.uz, 2021).

Bu gelişmeler, Çin–Özbekistan askerî ve güvenlik ilişkilerinde temel önceliğin terörizm, aşırıcılık ve ayrılıkçılıkla mücadele olduğunu ortaya koymaktadır. Afganistan kaynaklı güvenlik riskleri, sınır aşan suçlar, uyuşturucu ticareti ve iç istikrarın korunması, iki ülke arasındaki güvenlik diyaloğunun başlıca gündem maddeleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte ikili tatbikatlar, silah alımları ve eğitim programlarının büyük ölçüde tekil, seçici ve sınırlı nitelik taşıması, iş birliğinin stratejik askerî entegrasyon düzeyine ulaşmadığını göstermektedir. Bu durum, Özbekistan'ın askerî-güvenlik alanında egemenlik hassasiyetini koruma yönündeki geleneksel yaklaşımının Mirziyoyev döneminde de sürdüğünü teyit etmektedir (Dolinovskaya, 73).

Mirziyoyev döneminde Çin–Özbekistan askerî-güvenlik etkileşiminin operasyonel boyutu, sınırlı ve tekil örnekler üzerinden şekillenmiştir. Bu kapsamda 2019 yılında Özbekistan topraklarında icra edilen "Сотрудничество-2019" ortak antiterör tatbikatı, Çin Halk Silahlı Polisi ile Özbekistan Ulusal Muhafızları arasında gerçekleştirilmiş ve dağlık arazide varsayımsal terörist unsurların etkisiz hâle getirilmesine odaklanmıştır. Ancak söz konusu faaliyet, düzenli ve kurumsallaşmış bir askerî iş birliği modelinden ziyade, episodik ve düşük yoğunluklu bir güvenlik etkileşimi niteliği taşımaktadır (Paramonov 2021, 277).

Daha geniş bir çerçeveden bakıldığında, Çin ile Orta Asya ülkeleri – özelde Özbekistan – arasında askerî-güvenlik alanında çok sayıda temas başlığı bulunsa da, bu etkileşimin büyük ölçüde sembolik, sınırlı ve entegrasyondan uzak kaldığı görülmektedir. Askerî iş birliği, askerî-ekonomik ortaklık, savunma sanayii üretimi ya da askerî tesislerin ortak kullanımı gibi ileri düzey güvenlik entegrasyonu biçimlerinin pratikte hayata geçirilmemesi, Çin'in bölgeye yönelik güvenlik yaklaşımının temkinli bir çizgide

ilerlediğini ortaya koymaktadır. Bu durum, Çin'i Orta Asya'da tarihsel olarak daha derin askerî nüfuza sahip olan Rusya'dan yapısal olarak ayıran temel unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir (Paramonov 2021, 277).

Askerî-güvenlik ilişkilerinin tamamlayıcı bir boyutunu ise askerî-teknik iş birliği oluşturmaktadır. Mirziyoyev döneminde Özbekistan ile Çin arasındaki askerî-teknik iş birliği, salt silah tedarikiyle sınırlı olmayan; dış politika, güvenlik ve egemenlik boyutlarını birlikte içeren çok katmanlı bir yapıya evrilmiştir. Bu çerçevede askerî-teknik iş birliği, Özbekistan açısından yalnızca savunma kapasitesini artıran bir araç değil, aynı zamanda stratejik özerkliğin ve devlet egemenliğinin korunmasına hizmet eden bir dış politika enstrümanı olarak değerlendirilmektedir (Kiselenko 2025, 27).

Çin'den temin edilen sistemlerin belirli teknoloji alanlarına ve asimetrik tehditlere odaklanması, Çin'i Rusya'yı ikame eden bir tedarikçiden ziyade savunma modernizasyonunda tamamlayıcı bir ortak konumuna yerleştirmektedir. Bu iş birliği aynı zamanda Çin'in KYİ kapsamında Orta Asya'daki altyapı ve lojistik projelerinin güvenliğine yönelik ihtiyaçlarıyla da yakından ilişkilidir (Kiselenko 2025, 27).

Sonuç olarak Mirziyoyev döneminde Çin–Özbekistan askerî-güvenlik iş birliği, önceki dönemden devralınan egemenlik hassasiyetlerini koruyan ancak kapsam ve görünürlük bakımından daha aktif ve kurumsal bir nitelik kazanan bir çerçevede gelişmiştir. İş birliği, ikili askerî ittifak ya da derin savunma entegrasyonu düzeyine ulaşmamış; ağırlıklı olarak ŞİÖ çatısı altında yürütülen çok taraflı mekanizmalar, askerî eğitim, sınırlı tatbikatlar ve güvenlik diyaloğu üzerinden şekillenmiştir.

Bu bağlamda Mirziyoyev dönemi, Özbekistan–Çin askerî-güvenlik iş birliğinin niceliksel değil niteliksel olarak çeşitlendiği; pragmatik, kontrollü ve egemenlik hassasiyetlerini gözeten bir modelin benimsendiği bir aşamayı temsil etmektedir (Dolinovskaya, 74). Çin tarafının Mirziyoyev dönemini ikili ilişkilerin "tarihindeki en elverişli dönem" olarak tanımlaması da, bu kontrollü yakınlaşmanın yalnızca kurumsal düzenlemelerle değil, aynı zamanda liderlik algıları ve siyasal söylem düzeyinde oluşan olumlu bir zeminle desteklendiğini göstermektedir (Yu Jun, 2025).

Bu tablo, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin askerî-güvenlik ilişkilerinin niceliksel bir genişlemeden ziyade, belirli sınırlar içinde tutulan, seçici ve kontrollü bir iş

birliği modeli çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir. Söz konusu ilişkilerin kapsamı ve derinliği, yalnızca güvenlik tehditlerinin nesnel varlığıyla değil; liderlik algıları, egemenlik hassasiyetleri, devlet kapasitesi ve dış politika öncelikleri gibi içsel ara değişkenler aracılığıyla belirlenmiştir. Bu yönüyle Özbekistan–Çin askerî-güvenlik ilişkileri, sistemik baskılar ile iç siyasal ve kurumsal faktörler arasındaki etkileşimi esas alan neoklasik gerçekçiliğin açıklayıcı gücünü test etmek açısından elverişli bir analiz alanı sunmaktadır.

Mirziyoyev döneminde Özbekistan'ın askerî ve güvenlik alanındaki dış politika tercihlerini şekillendiren başlıca bağımsız değişken, Orta Asya'daki bölgesel güvenlik ortamından kaynaklanan sistemik baskılardır. Terörizm, aşırıcılık ve ayrılıkçılık tehdidi; Afganistan merkezli istikrarsızlık riski; sınır aşan suçlar ve uyuşturucu ticareti, Özbekistan açısından güvenliği dış politikanın öncelikli alanlarından biri hâline getirmiştir. Buna ek olarak, büyük güç rekabetinin Orta Asya'da giderek daha görünür hâle gelmesi, Taşkent yönetimini tek bir aktöre bağımlı olmayan, çok taraflı ve dengeli bir güvenlik stratejisi izlemeye yöneltmiştir. Dolinovskaya'nın da vurguladığı üzere, bu sistemik ortamda Çin, Özbekistan açısından askerî tehdit üreten bir aktör olarak değil; bölgesel istikrarın korunması ve ortak güvenlik risklerinin yönetilmesi bakımından iş birliği yapılabilecek bir güç olarak algılanmıştır (Dolinovskaya 2023: 70–74).

Neoklasik gerçekçilik yaklaşımına göre sistemik baskıların dış politikaya doğrudan yansımasını engelleyen temel filtrelerden biri devlet kapasitesidir. Mirziyoyev döneminde Özbekistan, askerî ve kurumsal kapasitesini kademeli biçimde güçlendirmeye yönelmiş; savunma modernizasyonu, güvenlik bürokrasisinin profesyonelleştirilmesi ve çok taraflı platformlarda daha etkin temsil gibi adımlar atmıştır. Bununla birlikte bu kapasite artışı, askerî ittifaklara yönelme ya da dış aktörlerle derin savunma entegrasyonu şeklinde tezahür etmemiştir. Aksine, Özbekistan'ın dış politika kültüründe süreklilik arz eden egemenlik hassasiyeti, askerî-güvenlik alanında dış aktörlerle kurulan ilişkilerin kapsam ve derinliğini sınırlayan temel bir ara değişken olarak işlev görmüştür.

Bu çerçevede Çin ile yürütülen askerî-teknik iş birliği, Özbekistan açısından bir bağımlılık ilişkisi üretmekten ziyade, stratejik özerkliği korumaya hizmet eden tamamlayıcı bir araç olarak konumlandırılmıştır. Kiselenko'nun da belirttiği üzere, Çin'den temin edilen sistemlerin seçici, teknoloji odaklı ve sınırlı nitelik taşıması,

Özbekistan'ın savunma modernizasyonunu bilinçli biçimde kontrollü bir çerçevede yürüttüğünü göstermektedir. Bu yaklaşım, Çin'i Rusya'yı ikame eden bir tedarikçi değil, belirli alanlarda modernizasyonu destekleyen tamamlayıcı bir ortak hâline getirmektedir (Kiselenko 2025: 27).

Devlet kapasitesinin yanı sıra liderlik algısı ve siyasal yaklaşım da Mirziyoyev döneminde askerî-güvenlik ilişkilerinin yönünü belirleyen önemli bir ara değişken olarak öne çıkmaktadır. Mirziyoyev yönetimi, dış politikada daha açık, pragmatik ve çok yönlü bir çizgi benimsemiş; bu yaklaşım askerî-güvenlik alanında da iş birliğine daha elverişli bir siyasal zemin yaratmıştır. Çin tarafının Mirziyoyev dönemini ikili ilişkilerin "tarihindeki en elverişli dönem" olarak tanımlaması, güvenlik alanındaki iş birliğinin yalnızca zorunlu sistemik baskıların ürünü olmadığını; karşılıklı algılar ve liderler arası uyum tarafından da desteklendiğini ortaya koymaktadır (Yu Jun 2025).

Bu bağımsız değişken ile ara değişkenlerin etkileşimi sonucunda ortaya çıkan bağımlı değişkenler, Mirziyoyev dönemindeki Özbekistan–Çin askerî-güvenlik ilişkilerinin somut politika çıktılarıdır. Bu çıktılar; ŞİÖ çerçevesinde yürütülen çok taraflı güvenlik iş birliği, sınırlı kapsamlı ikili ve çok taraflı antiterör tatbikatları, güvenlik personelinin eğitimi ve seçici askerî-teknik iş birliği ile sınırlı kalmıştır. Geniş ölçekli askerî ittifaklar, kalıcı askerî konuşlanmalar veya derin operasyonel entegrasyon biçimlerinden özellikle kaçınılmıştır (Dolinovskaya 2023: 73–74; Kiselenko 2025: 27).

Sonuç olarak Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin askerî ve güvenlik ilişkileri, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü biçimde, sistemik baskıların devlet kapasitesi ve liderlik algısı gibi ara değişkenler aracılığıyla filtrelenerek kontrollü ve sınırlı politika çıktıları üretmesine örnek teşkil etmektedir. Bu süreçte Özbekistan, bölgesel güvenlik mimarisi içinde daha aktif bir aktör hâline gelirken, stratejik özerkliğini ve egemenlik hassasiyetini korumayı başarmıştır. Böylece askerî-güvenlik alanındaki iş birliği, derin entegrasyondan ziyade, pragmatik, çok taraflı ve egemenlik merkezli bir model çerçevesinde şekillenmiştir.

Tablo 33. Mirziyoyev Döneminde Özbekistan–Çin Askerî-Güvenlik İlişkilerinin Neoklasik Gerçekçilik Çerçevesinde Değişken Temelli Analizi

Değişken Türü	Değişken / Unsur	Mirziyoyev Dönemindeki Yansıması	Askerî-Güvenlik Alanındaki Somut Sonuçlar
Bağımsız Değişkenler (Sistemik Baskılar)	Bölgesel güvenlik tehditleri	Terörizm, aşırıcılık, sınır aşan suçlar ve Afganistan kaynaklı istikrarsızlık	Güvenliğin dış politikanın öncelikli alanlarından biri hâline gelmesi; çok taraflı güvenlik platformlarına yönelim
	Büyük güç rekabeti	Rusya, Çin ve Batılı aktörlerin Orta Asya'daki eş zamanlı varlığı	Tek aktöre bağımlılıktan kaçınan, dengeli ve çok yönlü bir güvenlik yaklaşımının benimsenmesi
Ara Değişken (Devlet Kapasitesi)	Askerî ve kurumsal kapasite	Savunma modernizasyonu ve güvenlik bürokrasisinin profesyonelleşmesi	Seçici askerî-teknik iş birliği; derin askerî entegrasyondan kaçınılması
	Egemenlik hassasiyeti	Askerî tarafsızlık geleneğinin sürdürülmesi	Kalıcı askerî konuşlanma ve resmî askerî ittifaklardan uzak durulması
Ara Değişken (Liderlik Algısı)	Mirziyoyev'in dış politika yaklaşımı	Pragmatik, açık ve çok yönlü dış politika anlayışı	Güvenlik alanında daha görünür ancak kontrollü iş birliği modeli
	Çin'in algısal yaklaşımı	"İkili ilişkilerin tarihindeki en elverişli dönem" söylemi	Güven artırıcı söylem; çatışmacı olmayan güvenlik diyaloğunun güçlenmesi
Bağımlı Değişkenler (Politika Çıktıları)	Çok taraflı güvenlik iş birliği	ŞİÖ ve RATS çerçevesinde artan katılım	Antiterör tatbikatları, bilgi paylaşımı ve operasyonel koordinasyon
	İkili askerî etkileşim	Sınırlı kapsamlı tatbikatlar ve eğitim faaliyetleri	Operasyonel uyumun test edilmesi ve karşılıklı kapasite geliştirme
	Askerî-teknik iş birliği	Teknoloji odaklı ve seçici tedarik politikası	Çin'in savunma modernizasyonunda tamamlayıcı aktör olarak konumlanması
	Entegrasyon düzeyi	İttifak ve derin askerî entegrasyondan bilinçli kaçınma	Kontrollü, sınırlı ve egemenlik merkezli güvenlik iş birliği modeli

Kaynak: Tablo, Dolinovskaya (2023: 70–74), Kiselenko (2025: 27; 62–66) ve Yu Jun (2025) değerlendirmeleri temel alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.4. Sosyokültürel İlişkiler

Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin sosyokültürel boyutu, dış politikada benimsenen daha açık, esnek ve çok yönlü yaklaşımın bir sonucu olarak artan ölçüde görünürlük kazanmıştır. Bu süreçte sosyokültürel etkileşimler, ikili ilişkileri yalnızca tamamlayıcı bir alan olmanın ötesine geçerek, karşılıklı anlayışın derinleştirilmesi ve uzun vadeli iş birliği zeminlerinin güçlendirilmesi açısından işlevsel bir politika aracı hâline gelmiştir. Sosyokültürel alanlarda geliştirilen temaslar, devletler arası ilişkilerin toplumsal düzeyde kabul görmesine katkı sunan yapısal bileşenler olarak öne çıkmıştır.

Mirziyoyev yönetiminin reformcu söylemi ve dışa açılma stratejisi, sosyokültürel alanlarda Çin ile ilişkilerin hem çeşitlenmesine hem de bu ilişkilerin daha sistematik bir çerçevede ele alınmasına imkân tanımıştır. Bu bağlamda kültürel anlaşmaların kapsamı genişletilmiş; eğitim ve akademik iş birliği mekanizmaları daha düzenli ve kurumsal bir yapıya kavuşturulmuş; turizm alanındaki etkileşimler ise karşılıklı tanınırlığı artıran önemli araçlar hâline gelmiştir. Sosyokültürel ilişkiler, bu dönemde Özbekistan'ın yalnızca ikili ilişkiler bağlamında değil, aynı zamanda bölgesel ve küresel ölçekte görünürlüğünü artırma hedefleriyle de uyumlu bir politika alanı olarak değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda Mirziyoyev döneminde sosyokültürel ilişkiler, yalnızca somut etkinlikler ve projeler aracılığıyla değil, aynı zamanda siyasal söylem düzeyinde de güçlü ve sistematik biçimde vurgulanmıştır. Bu yaklaşım, Mirziyoyev'in Ocak 2024'te Çin'e gerçekleştirdiği devlet ziyareti öncesinde *Renmin Ribao* gazetesinde yayımlanan makalesinde açık biçimde yansıtılmıştır. Söz konusu yazıda Mirziyoyev, Özbekistan–Çin ilişkilerinin "tarihindeki en iyi dönemini" yaşadığını vurgulamış; iki ülke halkını ortak "İpek Yolu ruhu"nun birleştirdiğini ve dostluk ilişkilerinin derin tarihsel köklere dayandığını ifade etmiştir (Xinhua 2024).

Bu söylem çerçevesinde kültürel ve insani ilişkiler, karşılıklı tanınırlığı artıran alanların ötesinde; halklar arası güvenin tesis edilmesi, medeniyetler arası diyaloğun güçlendirilmesi ve uzun vadeli iş birliğinin sürdürülebilirliğini sağlayan kurumsal temeller olarak konumlandırılmıştır. Mirziyoyev'in halk diplomasisine atfettiği önem; kültür, eğitim, sağlık, spor, turizm ve arkeoloji alanlarında geliştirilen mekanizmaların "sarsılmaz bir anlayış zemini" oluşturduğunun özellikle vurgulanmasıyla somutlaşmaktadır. Bu vurgu, sosyokültürel ilişkilerin söz konusu dönemde ikili ilişkilerin stratejik derinliğini destekleyen asli unsurlar arasında değerlendirildiğini ortaya koymaktadır (Xinhua, 2024). Bu bağlamda kültürel ve insani iş birliği, Özbekistan–Çin ilişkilerinde yalnızca bir yumuşak güç unsuru olarak değil, çok boyutlu stratejik ortaklığın toplumsal meşruiyetini pekiştiren temel bir politika alanı olarak ele alınmaktadır (Xinhua, 2024).

Ocak 2024'te Pekin'de gerçekleştirilen üst düzey görüşmeler sırasında da taraflar, kültürel ve insani değişimlerin ikili ilişkilerin stratejik derinliğini destekleyen

temel unsurlardan biri olduğunu açık biçimde vurgulamıştır. Xi Jinping'in iki halkın "İpek Yolu ruhunu" paylaştığına ve Çin–Özbekistan dostluğunun tarihsel köklerine yaptığı vurgu, sosyokültürel ilişkilerin yalnızca tamamlayıcı bir unsur değil, ikili ortaklığın tarihsel ve kimliksel boyutunu besleyen yapısal bir bileşen olarak ele alındığını ortaya koymaktadır. Aynı çerçevede yerel düzeyde iş birliği forumları, yoksullukla mücadeleye yönelik toplantılar ve Özbekistan'da ilk kez düzenlenen çok taraflı insani etkinlikler, halklar arası temasların somutlaştırılması bakımından dikkat çekici gelişmeler arasında yer almıştır (Xinhua 2024).

Sosyokültürel ilişkilerin Mirziyoyev dönemindeki artan önemi, üst düzey siyasi temaslarda da açık biçimde yansımıştır. Bu kapsamda Mirziyoyev, 5 Aralık 2025'te Çin Uluslararası İletişim Merkezi Başkanı Long Yüxiang'ı Taşkent'te kabul etmiştir. Görüşmede, Özbekistan–Çin ilişkilerinin kapsamlı ve her koşulda stratejik ortaklık niteliğinin yeni dönemde daha da derinleştirilmesi gerektiği vurgulanmış; özellikle kültürel ve insani bağların güçlendirilmesinin ikili ilişkilerin sürdürülebilirliği açısından taşıdığı öneme dikkat çekilmiştir (Pravitel'stvennyy portal Respubliki Uzbekistan, 2025a)

Söz konusu görüşmede eğitim, bilim, kültür, sanat ve turizm alanlarında aktif değişimlerin sürdürülmesinin gerekliliği üzerinde durulmuş; 1984 yılında kurulan ve 160'tan fazla ülkeyle kültürel, bilimsel ve eğitsel iş birlikleri yürüten Çin Uluslararası İletişim Merkezinin, Özbekistan–Çin ilişkilerine sağladığı çok boyutlu katkı özellikle vurgulanmıştır (Pravitel'stvennyy portal Respubliki Uzbekistan 2025a). Bu gelişme, Mirziyoyev döneminde sosyokültürel ilişkiler, ikili ilişkilerin stratejik derinliğini destekleyen ve uzun vadeli karşılıklı etkileşimi besleyen temel unsurlardan biri olarak ele alındığını açık biçimde ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin sosyokültürel boyutunda geliştirilen iş birliklerinin, süreklilik arz eden ve giderek genişleyen bir kapsam sergilediği görülmektedir. Kültür, eğitim, sanat, sağlık ve insani etkileşim alanlarında hayata geçirilen çok sayıda girişim ve etkinlik, ikili ilişkilerin toplumsal zeminini güçlendiren kalıcı bir yapı oluşturmuştur. Ancak söz konusu iş birliklerinin niceliksel ve tematik çeşitliliğinin tezin genel bütünlüğünü ve analitik odağını dağıtmaması amacıyla, bu çalışma kapsamında sosyokültürel ilişkiler yıllara göre

seçilmiş bazı temel gelişmeler üzerinden ele alınmış; örnek olaylar aracılığıyla dönemin genel eğilimleri ve politika yönelimleri ortaya konulmuştur.

4.4.1. Kültürel İlişkiler ve Etkinlikler

Mirziyoyev döneminde Özbekistan ile Çin arasındaki sosyokültürel ilişkiler, kültürel ve sanatsal etkinlikler aracılığıyla daha görünür, düzenli ve çok boyutlu bir nitelik kazanmıştır. Bu dönemde kültürel mirasın temsili, sanatsal üretim, şehirler arası temaslar ve yaratıcı alanlarda yürütülen ortak faaliyetler, ikili ilişkilerin toplumsal ve kültürel zeminini güçlendiren başlıca unsurlar arasında yer almıştır.

Bu kapsamda, 13 Mart 2017 tarihinde Şanghay Üniversitesi kampüsünde, Özbek klasik edebiyatının önde gelen isimlerinden Ali Şir Nevai adına bir anıtın açılışı gerçekleştirilmiştir. Üniversitenin merkez meydanına yerleştirilen, tam boy bronz heykel, ölçüleri, kaidesi ve konumlandırılmasıyla kamusal alanda sembolik bir kültürel temsil işlevi üstlenmiştir. Açılış törenine Özbekistan tarafından Taşkent şehir yönetimi ve sanat kurumlarını temsilen bir heyet katılmış; Çin tarafını ise üniversite yöneticileri, akademik personel ve çeşitli yükseköğretim kurumlarının temsilcileri oluşturmuştur (Podrobno.uz, 2021). Heykel, Özbek heykeltıraş Ravshan Mirtadjiev tarafından tasarlanmış ve Çinli bir sanatçı tarafından uygulanmıştır. Anıtın açılışının iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin tesisinin 25. yıl dönümüne denk gelecek şekilde gerçekleştirilmesi, kültürel miras figürlerinin üniversite ortamında ve kamusal mekânda temsiline yönelik sanatsal uygulamalara sembolik bir boyut kazandırmıştır (Podrobno.uz, 2017).

Kültürel ve sanatsal iş birliği, yalnızca sembolik etkinliklerle sınırlı kalmamış; geleneksel üretim alanları ve yaratıcı endüstriler üzerinden de desteklenmiştir. Bu bağlamda 2017 yılında Özbekistan ile Çin ortaklığında Samarkand Tian Zhu Silk Worm adlı ortak girişim kurulmuştur. İpekböcekçiliği ve ipek üretimi alanında faaliyet gösteren bu girişim kapsamında, ipekböceği kozası üretiminde kullanılan tohumların yetiştirilmesine yönelik üretim süreçleri geliştirilmiştir (Podrobno.uz, 2017). Ortak girişim, tarihsel ve kültürel mirasla doğrudan bağlantılı olan ipek üretimi alanında teknoloji ve bilgi paylaşımına dayalı iş birliğinin somut örneklerinden biri olarak kayda geçmiştir.

Şehirler arası kültürel temaslar da bu dönemde sosyokültürel ilişkilerin önemli bir boyutunu oluşturmuştur. 2017 yılında Özbekistan'ın Buhara kenti ile Çin'in Luoyang kenti arasında kardeş şehir ilişkisi tesis edilmiştir. Bu çerçevede şehirler düzeyinde kültürel, kurumsal ve yönetsel temasların geliştirilmesini amaçlayan bir iş birliği zemini oluşturulmuştur. Kardeş şehir anlaşmaları, yerel ölçekte kültürel etkileşimlerin süreklilik kazanmasına ve şehir diplomasisi yoluyla karşılıklı temas kanallarının güçlendirilmesine hizmet eden mekanizmalar arasında yer almaktadır (Podrobno.uz, 2017).

Aynı yıl kültürel ve sanatsal iş birliği, medya ve görsel-işitsel alanlara da yansımıştır. 2017 yılında Özbekistan ve Çin'den sinema alanında faaliyet gösteren kurum ve temsilciler arasında, Kadim İpek Yolu temasını konu alan ortak bir tarihî film projesinin hayata geçirilmesine yönelik mutabakata varılmıştır. Projenin, Çin tarafından geliştirilen KYİ çerçevesinde yürütülmesi ve filmin her iki ülkede eş zamanlı olarak gösterime sunulması hedeflenmiştir (Podrobno.uz, 2017). Bu tür ortak yapımlar, kültürel temaların geniş kitlelere aktarılmasına yönelik görsel-işitsel iş birliği örnekleri arasında değerlendirilmektedir.

Görsel sanatlar alanındaki etkileşimler de sosyokültürel ilişkilerin bir diğer boyutunu oluşturmuştur. 2017 yılında Çin'de, Özbek fotoğraf sanatçılarının eserlerinden oluşan kapsamlı bir sergi düzenlenmiş ve sergi Şanghay Kütüphanesi'nde gerçekleştirilmiştir. Sergide yer alan eserler aracılığıyla Özbekistan'ın tarihî ve kültürel mirası ile gündelik yaşam pratikleri, görsel anlatım yoluyla Çinli izleyicilere sunulmuştur (Podrobno.uz, 2017).

Kasım 2018'de Özbekistan'da ilk kez "Çin Modası Günü" başlığı altında kapsamlı bir kültürel etkinlik düzenlenmiştir. Etkinlik kapsamında moda gösterileri, uygulamalı atölye çalışmaları ve tasarım alanına yönelik sunumlar gerçekleştirilmiş; bu çerçevede Donghua Üniversitesi öğretim üyeleri ve öğrencilerinin katılımıyla ilk Özbekistan–Çin Tekstil Forumu tertip edilmiştir. Forumda Çin tekstil sanatı ve çağdaş tasarım yaklaşımları, geleneksel kıyafetler üzerinden tanıtılarak yaratıcı endüstriler bağlamında kültürel etkileşimin somut örnekleri sunulmuştur (Podrobno.uz, 2021).

Aynı yıl kültürel etkileşim, gençlik ve eğitim temelli faaliyetler aracılığıyla da derinleştirilmiştir. Ekim 2018'de Taşkent'te Çin Büyükelçiliğinin desteğiyle Çin dili ve sanatı temalı bir öğrenci festivali düzenlenmiş; etkinlik kapsamında Çin dili, kültürü ve

sanatsal ifade biçimlerine yönelik çeşitli performanslar ve sunumlar gerçekleştirilmiştir. Söz konusu festival, özellikle üniversite öğrencileri ve gençler arasında Çin kültürüne yönelik ilgiyi artırmayı ve halklar arası kültürel etkileşimi teşvik etmeyi amaçlayan erken dönem örneklerden biri olarak öne çıkmıştır (Posol′stvo KNR v Respublike Uzbekistan 2018).

Mirziyoyev döneminde kültürel ilişkiler, yalnızca tekil etkinliklerle sınırlı kalmamış; çok taraflı platformlar ve şehirler arası iş birliği mekanizmaları aracılığıyla da desteklenmiştir. Bu kapsamda 2018 yılında Buhara, Karşi, Semerkant ve Taşkent şehirleri ile Taşkent bölgesinin Silk Road Cities Alliance üyeliğine kabul edilmesi, şehirler düzeyinde kurumsal temasların ve kültürel etkileşimlerin çok taraflı yapılar üzerinden güçlendirildiğini göstermektedir (Podrobno.uz, 2021).

25 Aralık 2019 tarihinde Pekin'de, ŞİÖ Sekretaryası, Özbekistan'ın Çin Büyükelçiliği ve Çin Yabancı Ülkelerle Dostluk Derneği iş birliğiyle "Büyük İpek Yolu'nun İncisine Yolculuk" başlıklı Özbekistan Kültür Günü etkinliği düzenlenmiştir. ŞİÖ'nün "Ortak Evimiz" projesi kapsamında gerçekleştirilen bu etkinlikte Özbekistan'ın tarihî şehirleri, kültürel mirası, geleneksel müziği, el sanatları ve mutfağı Çin kamuoyuna tanıtılmıştır. Etkinlikte yapılan konuşmalarda, İpek Yolu mirasının Doğu ile Batı arasında tarihsel bir kültürel bağ oluşturduğu vurgulanmış; Mirziyoyev döneminde Orta Asya'da bölgesel yakınlaşmayı teşvik eden girişimlerin, ŞİÖ çerçevesinde kültürel ve insani iş birliğine yeni bir ivme kazandırdığı ifade edilmiştir (ShOS, 25.12.2019).

Aynı yıl Çin Cumhuriyeti kuruluşunun 70. yıl dönümü vesilesiyle Çin'in Taşkent Büyükelçiliği tarafından düzenlenen resmî resepsiyon ve fotoğraf sergisi, Özbekistan–Çin ilişkilerinin sosyokültürel ve diplomatik boyutunun sembolik açıdan öne çıkan etkinliklerinden biri olmuştur. Yaklaşık 500 davetlinin katıldığı etkinlikte Özbekistan Başbakanı'nın onur konuğu olarak yer alması, organizasyonun üst düzey diplomatik temsiliyet içeren bir nitelik taşıdığını göstermiştir. Etkinlikte konuşan Çin'in Özbekistan Büyükelçisi Jiang Yan, iki ülke arasında tesis edilen kapsamlı ve her koşulda stratejik ortaklığın daha ileri bir düzeye taşınmasının hedeflendiğini vurgulamıştır (Podrobno.uz, 2019). Bu etkinlik, kültürel temsiller aracılığıyla ikili ilişkilerin siyasal irade ve stratejik hedeflerle uyumlu biçimde toplumsal alanda görünür kılındığını ortaya koymaktadır.

2019 yılında Çin Başbakanı Li Keqiang tarafından duyurulan ve ŞİÖ üyesi ile gözlemci ülkelerde üç yıl içerisinde ücretsiz olarak 1.000 katarakt ameliyatı gerçekleştirilmesini öngören girişim, Özbekistan'da "Sevgi ve Işık Geliyor" başlıklı yardım kampanyasıyla somutlaştırılmıştır. Bu uygulama, üst düzey siyasi mutabakatların doğrudan toplumsal ve insani faydaya dönüştürüldüğünü göstermekte ve Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin sosyal politika araçları üzerinden de derinleştirildiğini ortaya koymaktadır (Podrobno.uz, 2019).

2021–2024 yılları arasında Özbekistan Kültür ve Sanat Geliştirme Fonu tarafından yürütülen kültürel-insani diplomasi faaliyetleri kapsamında Pekin'de çeşitli uluslararası festival, sergi ve kültürel etkinlikler düzenlenmiştir. Bu faaliyetler, Özbekistan'ın Çin'deki kültürel görünürlüğünün süreklilik kazandığını ve kültürel diplomasinin kurumsal bir çerçevede yürütüldüğünü göstermektedir.

Nitekim 2017–2020 döneminde yaklaşık 20 ülkede düzenlenen bu etkinliklerin sayısının, 2021–2024 yılları arasında belirgin biçimde arttığı ve yaklaşık 40 ülkeye ulaştığı değerlendirilmektedir. Bu gelişme, Mirziyoyev döneminde kültürel diplomasinin Özbekistan dış politikasında giderek daha merkezi bir konuma yerleştiğine işaret etmektedir (Genkonsul'stvo Respubliki Uzbekistan v Guangchzhou, 2025).

22 Nisan 2023 tarihinde Taşkent'te, ŞİÖ Özbekistan Halk Diplomasisi Merkezi tarafından "Çin dili – Özbekistan ve Çin gençliği arasında bir dostluk köprüsü" başlığıyla Çin Dili ve Kültürü Festivali düzenlenmiştir. Çin Dili Günü'ne ithaf edilen etkinlik kapsamında Çin sanatı ve kaligrafisi, geleneksel çay seremonileri, müzik ve dans gösterileri ile dövüş sanatları sunumları gerçekleştirilmiş; festival, kamu kurumları temsilcileri ile öğrenci ve gençlerin yoğun katılımıyla halklar arası kültürel etkileşimi güçlendiren geniş bir toplumsal platform oluşturmuştur (Yuz.uz, 2023).

Kültürel mirasın uluslararası ölçekte tanıtımını hedefleyen girişimler de Mirziyoyev döneminde öne çıkmıştır. Bu çerçevede 29 Eylül 2023–5 Ocak 2024 tarihleri arasında Pekin'de bulunan ve UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan İmparatorluk Sarayı Müzesi'nde, Kuşak ve Yol Forumu kapsamında "Kültürel miras ve arkeoloji alanında Kuşak ve Yol iş birliği" başlıklı bir arkeolojik sergi düzenlenmiştir. Sergide, Özbekistan Devlet Tarih Müzesi ile Özbekistan Bilimler Akademisi Sanat Araştırmaları Enstitüsü koleksiyonlarından seçilen 18 arkeolojik ve tarihî eser uluslararası kamuoyuna

sunulmuş; bu etkinlik, Özbekistan'ın kültürel mirasının küresel ölçekte görünürlüğünün artırılmasına yönelik kurumsal kültürel diplomasi faaliyetlerinin somut bir örneğini oluşturmuştur (Akademiya nauk Respubliki Uzbekistan, 2023).

2023 yılında Hangzhou'da düzenlenen ve XIX. Asya Oyunları kapsamında gerçekleştirilen "Renkli Asya: Asya Kostümleri Sergisi" çerçevesinde Özbekistan, Çin Ulusal İpek Müzesi'nde Devlet Güzel Sanatlar Müzesi ile Semerkant Müze-Rezervi koleksiyonlarından seçilen yirmi eseri sergilemiştir. Sergide geleneksel süzani, çapan ve takılar aracılığıyla Özbek zanaatkârlık geleneği ile somut olmayan kültürel miras unsurları tanıtılmıştır (Nuz.uz, 2023). Bu sergi, Mirziyoyev döneminde Özbekistan'ın Çin'de yürüttüğü kültürel diplomasinin tematik çeşitliliğini ve kurumsal sürekliliğini yansıtan örneklerden biri olarak değerlendirilmektedir.

27 Kasım 2025 tarihinde Taşkent Devlet Şarkiyat Üniversitesi ile Çin'in Gansu Siyaset ve Hukuk Üniversitesi iş birliğinde düzenlenen "Özbekistan ve Çin – Kadim Medeniyetlerin Beşiği" başlıklı kültür ve sanat festivali, iki ülkenin tarihsel ve kültürel mirasının akademik ortamda görünür kılınmasına yönelik dikkat çekici bir örnek teşkil etmiştir. Festival kapsamında kültürel mirasın temsili, geleneksel sanat unsurları ve sanatsal ifade biçimleri ele alınmış; gerçekleştirilen etkinlikler aracılığıyla öğrenci ve akademisyenler arasında kültürel değişimi teşvik eden sürdürülebilir bir etkileşim zemini oluşturulmuştur (Tashkentskiy gosudarstvennyy universitet vostokovedeniya, 2025).

4.4.2. Eğitim ve Akademik İş Birlikleri

Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin sosyokültürel boyutu içerisinde eğitim ve akademik iş birliği, ikili temasların kurumsal ve sürdürülebilir bir zeminde yürütüldüğü temel alanlardan biri hâline gelmiştir. Bu dönemde yükseköğretim kurumları, akademik değişim programları ve bilimsel faaliyetler aracılığıyla düzenli ve çok katmanlı etkileşim kanalları tesis edilmiştir. Eğitim alanındaki iş birliği, kültürel etkileşimi bilgi üretimi ve akademik paylaşım yoluyla destekleyen bir araç olarak öne çıkarken; üniversiteler arası anlaşmalar, ortak bilimsel etkinlikler ve bireysel akademik başarılar, ikili ilişkilerin resmî diplomatik çerçevenin ötesine taşındığını ve toplumsal–entelektüel bir derinlik kazandığını ortaya koymuştur.

2016 sonrasında Mirziyoyev yönetimi, yükseköğretimin uluslararasılaştırılmasına yönelik çok yönlü bir politika benimsemiş; bu kapsamda yabancı üniversitelerle iş birliklerinin artırılması, akademik hareketliliğin teşvik edilmesi ve küresel akademik ağlara daha etkin katılım hedeflenmiştir. Bu stratejik yönelim doğrultusunda Çin, Özbekistan'ın artan ticari, yatırım ve finansman ilişkileriyle paralel biçimde eğitim alanında da önemli ortaklardan biri hâline gelmiştir (Ju & Yun, 2022: 113–115).

Bu dönemde Çin üniversiteleri bünyesinde Özbekistan ve Orta Asya çalışmalarına odaklanan araştırma merkezlerinin sayısında belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Şanghay Üniversitesi, Fudan Üniversitesi, Lanzhou Üniversitesi, Xinjiang Üniversitesi ve Şanghay Yabancı Diller Üniversitesi gibi kurumlarda kurulan merkezler, Özbekistan'a yönelik akademik ilginin kurumsal bir nitelik kazandığını göstermektedir. Söz konusu gelişme, eğitim alanındaki iş birliğinin yalnızca öğrenci değişimiyle sınırlı kalmadığını; araştırma, analiz ve bilgi üretimini de kapsayan daha geniş bir çerçeveye evrildiğini ortaya koymaktadır (Ju & Yun, 2022: 116–118).

Eğitim alanındaki iş birliğinin siyasal ve kurumsal çerçevesi, 12 Mayıs 2017 tarihinde yayımlanan Özbekistan–Çin ortak bildirisiyle resmî düzeyde teyit edilmiştir. Bildiride eğitim alanındaki iş birliğinin genişletilmesi, bilimsel kurumlar arası değişimlerin artırılması ve Özbekistan'daki Konfüçyüs Enstitülerinin ortak yönetimi hedefleri vurgulanmıştır. Bununla birlikte Çin üniversitelerinin Özbekistan'da şube açmasına yönelik girişimler, 2019–2021 yılları arasında gündeme gelmiş; ancak Nanjing Politeknik Enstitüsü, Sichuan Üniversitesi ve Jiangxi Geleneksel Çin Tıbbı Üniversitesi ile yürütülen görüşmeler uygulama aşamasına geçememiştir (Ju & Yun, 2022: 118–120).

Eğitim alanındaki iş birliğinin dil ve gençlik odaklı boyutu, 2018 yılında Taşkent'te düzenlenen "Özbekistanlı Öğrenciler Arasında Çin Dili Sanat Festivali: Hayaller Gençliği Ateşliyor" başlıklı etkinlikte somutlaşmıştır. Çin'in Özbekistan Büyükelçiliği tarafından organize edilen ve 1100'ü aşkın öğrenci ile akademisyeni bir araya getiren bu etkinlik, Çin dili eğitimine yönelik artan ilgiyi kurumsal bir zeminde desteklemeyi ve gençler arasında kültürel etkileşimi güçlendirmeyi amaçlamıştır. Bu yönüyle söz konusu faaliyet, Mirziyoyev döneminde dil eğitimi ve gençlik temelli

akademik etkileşimin ikili ilişkilerin toplumsal zeminini pekiştiren unsurlardan biri hâline geldiğini göstermektedir (Posol'stvo KNR v Respublike Uzbekistan, 2018).

Buna karşılık iki ülke üniversiteleri arasında ortak lisans ve lisansüstü programların sınırlı sayıda kaldığı görülmektedir. 2020 yılı itibarıyla Özbekistan'daki 42 üniversiteden yalnızca beşinin Çin üniversiteleriyle ortak program planladığı; 2021 yılında ise yalnızca Semerkant Devlet Üniversitesi'nin Shanxi Pedagoji Üniversitesi ile tarih alanında ortak lisans programı öngördüğü tespit edilmiştir (Ju & Yun, 2022: 120–121). Devlet destekli öğrenci hareketliliği verileri de Çin'in Özbekistan açısından ikincil bir konumda kaldığını ortaya koymaktadır. Nitekim "El-Yurt Umidi" Devlet Fonu kapsamında 2018–2020 yılları arasında tahsis edilen 985 bursun yalnızca 36'sının Çin üniversitelerine yönelmiş olması, bu durumu açık biçimde göstermektedir (Ju & Yun, 2022: 121).

Bununla birlikte Çin dili ve Çin çalışmaları alanındaki kurumsal altyapının belirgin biçimde güçlendiği gözlemlenmektedir. 2016 sonrasında Çin dili eğitimi hem kamu hem de özel kurumlarda yaygınlaşmış; Taşkent Devlet Şarkiyat Üniversitesi bünyesindeki Kitanoloji Fakültesi bu alanda bölgesel ölçekte merkezî bir rol üstlenmiştir. Ayrıca Liaoning Pedagoji Üniversitesi ile imzalanan anlaşma kapsamında 2022/2023 akademik yılından itibaren çift diploma programının başlatılması planlanmıştır (Ju & Yun, 2022: 122). Aynı dönemde Konfüçyüs Enstitülerinin kurumsal yapısında dönüşüm yaşanmış; Taşkent'teki enstitü faaliyetlerini sürdürmüş ve HSK ile HSKK sınavlarına katılım oranlarında artış kaydedilmiştir (Ju & Yun, 2022: 122–123).

Eğitim alanındaki kurumsallaşmanın çok taraflı boyutuna ilişkin önemli gelişmelerden biri, 2018 yılında ŞİÖ Qingdao Zirvesi kapsamında Mirziyoyev tarafından önerilen Uluslararası Turizm Üniversitesi "İpek Yolu"nun Semerkant'ta kurulması olmuştur. 28 Haziran 2018 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile faaliyete geçirilen bu üniversite, eğitim alanında çok taraflı kurumsallaşmanın somut örneklerinden biri olarak değerlendirilmiştir (Nurullaeva, 2018: 3–4). Aynı dönemde bireysel akademik başarılar da iki ülke arasındaki bilimsel etkileşimin güçlendiğini göstermiş; Özbek akademisyen Şavkat Salihov'un 2017 yılında Çin Bilimler Akademisi tarafından ödüllendirilmesi, akademik iş birliğinin bireysel düzeydeki önemli çıktılarından biri olmuştur (Podrobno.uz, 2017).

Mirziyoyev döneminde eğitim ve akademik iş birliği, ortak bilimsel yayınlar ve kurumsal akademik üretim faaliyetleri aracılığıyla da derinleşmiştir. Stratejik ve Bölgesel Araştırmalar Enstitüsü (ISRS) tarafından 2021 yılında duyurulan "Özbekistan ile Çin Arasındaki Dostane İlişkilerin Gelişim Tarihi" başlıklı ortak kitap projesi, bu yaklaşımın somut bir örneğini oluşturmuştur. Proje, Özbekistan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü ile Gansu Eyaleti Sosyal Bilimler Akademisi iş birliğiyle yürütülmüş ve diplomatik ilişkilerin 30. yılına denk gelecek şekilde 2022 yılında çok dilli olarak yayımlanması planlanmıştır (ISRS, 2021).

2022 yılı itibarıyla eğitim ve akademik iş birliği, tarihsel süreklilik ve kurumsal derinlik temelinde gelişimini sürdürmüştür. Taşkent Devlet Şarkiyat Üniversitesi Rektörü Gulçehra Rikhsieva'nın değerlendirmeleri, iş birliğinin hukuki temelinin 1999 tarihli bakanlıklar arası anlaşmaya dayandığını; Çin'in her yıl Özbek öğrenciler için burs kontenjanı tahsis ettiğini ve Konfüçyüs Enstitüleri aracılığıyla dil eğitiminin kurumsallaştığını ortaya koymaktadır (UzDaily.uz, 2022). Bu çerçevede Rikhsieva'nın (2022) tespitleri, Mirziyoyev döneminde eğitim iş birliğinin niceliksel yayılmadan ziyade seçici, temkinli ve uzmanlaşmaya dayalı bir kurumsallaşma süreci izlediğini göstermektedir (Yuz.uz, 2022).

2024–2025 döneminde Özbekistan ile Çin arasındaki eğitim ve akademik iş birliği, mühendislik, mesleki eğitim ve uygulamalı uzman yetiştirme alanlarında belirgin biçimde derinleşmiştir. Semerkant ve Taşkent'te gerçekleştirilen üst düzey görüşmelerde iki ülkenin ilgili bakanlıkları arasında yükseköğretim, teknik eğitim ve inovasyon temelli iş birliklerinin genişletilmesi ele alınmış; ortak eğitim programlarının sayısının artırılması, üniversiteler bünyesinde araştırma merkezleri kurulması ve mesleki eğitim yoluyla insan kaynağının niteliğinin yükseltilmesi hedeflenmiştir. Bu süreçte Özbekistanlı uzmanların Çin'de düzenlenen hizmet içi eğitim programlarına katılımı sağlanmış; mühendislik, yeni enerji teknolojileri ve sanayiyle bağlantılı alanlarda uygulamalı eğitim projeleri hayata geçirilmiştir. Söz konusu gelişmeler, eğitim alanındaki iş birliğinin 2025 yılı itibarıyla kurumsal, uygulamalı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuştuğunu göstermektedir (Pravitel'stvennyy portal Respubliki Uzbekistan, 2025b; Pravitel'stvennyy portal Respubliki Uzbekistan, 2025c; Dunyo [IA], yuz.uz aktarımı, 2025).

2024–2025 döneminde ise eğitim ve akademik iş birliği, mühendislik, dijital teknolojiler, mesleki eğitim ve inovasyon odaklı alanlarda belirgin biçimde derinleşmiştir. Semerkant ve Taşkent'te düzenlenen eğitim forumları, ortak programlar ve mesleki eğitim projeleri aracılığıyla iş birliği, yükseköğretimin yanı sıra teknik ve uygulamalı eğitim alanlarını da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Özellikle 2025 yılı itibarıyla hayata geçirilen ortak programlar, mesleki eğitim kursları ve mühendislik odaklı laboratuvar projeleri, Özbekistan–Çin eğitim iş birliğinin eğitim–bilim–yenilik ekseninde stratejik, kurumsal ve sürdürülebilir bir yapıya dönüştüğünü ortaya koymaktadır (CGTN-Russkiy, 2025; Fledu.uz, 2025).

4.4.3. Turizm Alanında İş Birlikleri

Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin sosyokültürel boyutunda turizm, yalnızca ekonomik getiriler üzerinden değerlendirilen bir sektör olmaktan çıkarak karşılıklı etkileşimi ve toplumsal temasları artıran stratejik bir iş birliği alanı hâline gelmiştir. Bu dönemde turizm politikaları, Özbekistan'ın dışa açılma süreci ve çok yönlü diplomasi anlayışıyla paralel biçimde ele alınmış; turizm aracılığıyla kültürel görünürlük, ülke imajı ve halklar arası temasların güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Mirziyoyev'in reformist yaklaşımı çerçevesinde turizm, ikili ilişkilerin toplumsal tabanını genişleten tamamlayıcı bir dış politika aracı olarak konumlandırılmıştır.

2017 yılında turizm ve iş amaçlı insan hareketliliğini kolaylaştıran önemli adımlardan biri, Çin'in Özbekistan vatandaşlarına yönelik vize prosedürlerini sadeleştirmesi olmuştur. 1 Ağustos 2017 itibarıyla yürürlüğe giren düzenleme ile Özbekistanlı iş insanlarının Çin'e seyahatinde daha önce zorunlu olan, Çin'deki yetkili kurumlarca düzenlenmiş resmî davet mektubu şartı kaldırılmış; vize başvurularının Özbekistan Ticaret ve Sanayi Odası tarafından düzenlenen garanti yazısı, oda kayıt belgesi, faaliyet lisansı ve çalışma belgesi gibi evraklar üzerinden değerlendirilmesi mümkün hâle gelmiştir. Bu düzenleme, iş ve turizm amaçlı seyahatlerin önündeki bürokratik engelleri azaltmış ve karşılıklı etkileşimi artıran pratik adımlardan biri olarak öne çıkmıştır (Podrobno.uz, 2017).

Turizm alanındaki bu açılımın kısa vadeli yansımaları, ziyaretçi sayılarındaki artışla somutlaşmıştır. 2017 yıl sonu itibarıyla Özbekistan 2,7 milyondan fazla yabancı ziyaretçi ağırlamış; bu rakam bir önceki yıla göre yaklaşık %35 artış göstermiştir. Bu

ivme, vize rejimlerinin sadeleştirilmesi, tanıtım faaliyetlerinin yoğunlaştırılması ve turizm altyapısının geliştirilmesi gibi politikaların eşgüdümlü uygulanmasıyla ilişkilendirilmiştir. Nitekim turizm, 2017–2021 Eylem Stratejisi'nde öncelikli sektörler arasında yer almış; hizmet kalitesinin artırılması, ürün çeşitliliğinin geliştirilmesi ve altyapının güçlendirilmesi temel hedefler olarak benimsenmiştir (Nurullaeva, 2018: 3–4).

Bu çerçevede turizm altyapısında dikkat çekici gelişmeler sağlanmış; uluslararası standartlara uygun 500'ün üzerinde otel ve çok sayıda yerel konaklama tesisi faaliyete geçirilmiştir. Radisson, Lotte, Ramada, Wyndham ve Hyatt gibi küresel markaların ülkede yer alması, hizmet kalitesinin yükselmesine ve Özbekistan'ın uluslararası turizm pazarında rekabet gücünün artmasına katkı sunmuştur. Aynı dönemde turizm şirketlerinin sayısı da artmış; 2017'de yaklaşık 600 olan firma sayısı kısa bir süre içinde 900'ün üzerine çıkmış, bazı firmaların yurt dışında bağlı kuruluşlar açması ise turizm diplomasisinin kurumsal boyutunu güçlendirmiştir (Nurullaeva, 2018: 3–4).

Turistik ürün çeşitliliği bakımından Özbekistan'ın tarihî ve kültürel mirasa dayalı önemli bir potansiyele sahiptir. Semerkant, Buhara, Hive, Şehrisebz ve Hokand gibi şehirler UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan cazibe merkezleri olarak uluslararası ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir. Tarihî-kültürel turizme ek olarak gastronomi, dağ turizmi ve ekoturizm gibi alternatif turizm türlerine verilen önemin artması, Mirziyoyev döneminde turizm politikasının çeşitlendirildiğini göstermektedir (Nurullaeva, 2018: 3–4).

İkili düzeyde kurumsal iş birliği bakımından Mayıs 2017'de Mirziyoyev'in Çin'e gerçekleştirdiği resmî ziyaret sırasında Özbekistan Turizm Geliştirme Devlet Komitesi ile Çin Turizm İdaresi arasında 2017–2020 Turizm İş Birliği Programı imzalanmıştır. Program; karşılıklı turist akışının artırılması, tanıtım faaliyetlerinin eşgüdümlü yürütülmesi ve sektörel eğitim iş birliğinin geliştirilmesini hedeflemiştir (Nurullaeva, 2018: 3–4).

2018 yılında turizmin eğitimle ilişkilendirilmesine yönelik somut adımlardan biri, ŞİÖ'nün Qingdao Zirvesi sırasında gündeme gelen Uluslararası Turizm Üniversitesi "İpek Yolu" girişimi olmuştur. 28 Haziran 2018 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Semerkant'ta kurulan üniversite; nitelikli insan kaynağı yetiştirmeyi, bilimsel araştırmaları teşvik etmeyi ve ŞİÖ üyesi ülkeler arasında kültürel ve insani bağları

güçlendirmeyi amaçlayan çok taraflı bir eğitim kurumu olarak tasarlanmıştır. Üniversitede Özbekçe, Rusça ve İngilizce eğitim öngörülmüş; modern turizm yönetimi ve turizm teknolojilerine odaklanan programlar geliştirilmiştir (Nurullaeva, 2018: 3–4).

2019 yılı itibarıyla turizm, Özbekistan–Çin ilişkilerinde kültürel ve insani iş birliğinin hızla derinleştiği alanlardan biri olarak öne çıkmıştır. Çinli turistlere yönelik vize prosedürlerinin sadeleştirilmesi ve elektronik vize uygulamalarının yaygınlaştırılması, Özbekistan'a gelen Çinli ziyaretçi sayısında belirgin bir artış yaratmış; 2019'da Çin vatandaşlarının elektronik vizeler kapsamında en büyük ziyaretçi grubunu oluşturduğu belirtilmiştir. Aynı dönemde Buhara, Karşi, Semerkant ve Taşkent'in "İpek Yolu Şehirleri İttifakı"na kabulü, şehirler düzeyinde turizm diplomasisinin kurumsallaşmasına katkı sağlamış; Çinli medya kuruluşlarının Özbek mutfağı ve kültürel mirasına ilişkin programları ise Özbekistan'ın Çin kamuoyundaki turistik görünürlüğünü artırmıştır (Podrobno.uz, 2019a).

2019 yılı, yapısal kolaylaştırmaların eş zamanlı olarak devreye alındığı bir dönüm noktası olmuştur. Mirziyoyev'in imzaladığı karar uyarınca, Çin vatandaşlarına yönelik yedi güne kadar vizesiz seyahat rejiminin 1 Ocak 2020 itibarıyla yürürlüğe girmesi kararlaştırılmış; bu düzenleme, Çinli turistlerin Özbekistan'a erişimini kolaylaştıran en somut adımlardan biri olarak değerlendirilmiştir.

Bununla birlikte taraflar, doğrudan hava ulaşımını geliştirmek amacıyla haftalık uçuş sayısının 15'e çıkarılması konusunda mutabakata varmış; Xi'an, Sanya, Yiwu ve Chengdu gibi Çin şehirlerinden Özbekistan'a yeni seferlerin açılması ve uçuşların Pekin Daxing Uluslararası Havalimanı'na taşınmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Aynı yıl, iş insanlarına yönelik vize kolaylığı kapsamında altı aya kadar çok girişli ticari vizelerin beş iş günü içinde verilmesine ilişkin karşılıklı taahhüt, turizmle bağlantılı iş ve hizmet hareketliliğini destekleyen tamamlayıcı bir unsur olarak ortaya çıkmıştır (Podrobno.uz, 2019b).

2020 yılına girilirken vize kolaylıkları ve ulaşım altyapısı turizm hareketliliğinde belirleyici olmuştur. Çinli hava yolu şirketlerinin Özbekistan'a doğrudan uçuşlar başlatması ve özellikle Xi'an–Taşkent hattının devreye alınması turizm akışını desteklemiştir. 1 Ocak 2020 itibarıyla yürürlüğe giren 7 günlük vizesiz rejim, Çinli turistler açısından Özbekistan'ı daha erişilebilir bir destinasyon hâline getirmiştir.

2019’da Çinli turist sayısının 54 bin seviyesine ulaşması ve 2020 için bu rakamın iki katına çıkacağının öngörülmesi, atılan adımların kısa vadeli etkilerini ortaya koymaktadır (Xinhua 2020).

2021 yılı değerlendirmelerinde turizmin, Özbekistan–Çin ilişkilerinin kültürel-insani boyutunu destekleyen tamamlayıcı bir alan olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda Özbekistan’ın 2010’dan itibaren Çin vatandaşlarının grup seyahatlerinde “turistik ülke” statüsüne sahip olması, turizm hareketliliğini kolaylaştıran bir zemin olarak belirtilmiştir. Tarihî-kültürel mirasın Çinli turistler açısından cazibe ürettiği; Semerkant’ta düzenlenen uluslararası “Şark Taronalari” festivali gibi etkinliklerin dolaylı biçimde turizmi besleyerek karşılıklı tanınırlığı artırdığı ifade edilmiştir (Tsentr “Strategiya Razvitiya” 2021).

2022 yılı, turizm iş birliğinin stratejik çerçeveye oturtulduğu kritik bir eşik olarak öne çıkmaktadır. Eylül 2022’de Semerkant’ta gerçekleştirilen ŞİÖ Zirvesi kapsamında yayımlanan Özbekistan–Çin Ortak Bildirisi’nde turizm iş birliği, kapsamlı ve her koşulda stratejik ortaklığın ayrılmaz bir bileşeni olarak tanımlanmıştır. Bildiride KYİ ile “Yeni Özbekistan” Kalkınma Stratejisi’nin uyumlaştırılması çerçevesinde turizm dâhil kültürel-insani alanlarda iş birliğinin genişletileceği belirtilmiş; hava ulaşımının yeniden canlandırılması, turizm değişiminin hızlandırılması ve turistik potansiyelin Çin kamuoyuna tanıtılması yönündeki taahhütler sonraki yıllarda görülen büyümenin siyasal-hukuki zeminini güçlendirmiştir (Xinhua, 2022).

2023 yılı, Özbekistan–Çin turizm iş birliğinin ikili çerçevenin ötesine geçerek çok taraflı ve kurumsal bir boyut kazandığı bir dönüm noktası olmuştur. Ekim 2023’te Çin Kültür ve Turizm Bakanı Hu Heping’in Özbekistan’a gerçekleştirdiği ziyaret kapsamında Çin, Özbekistan ve UNWTO (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü) arasında üçlü formatta yürütülen görüşmeler, turizmin yalnızca ziyaretçi hareketliliğiyle sınırlı olmayan; küresel yönetişim mekanizmalarıyla bütünleşen kurumsal bir iş birliği alanı şeklinde ele alındığını göstermiştir (Pravitel’stvennyy portal Respubliki Uzbekistan, 2023).

Bu çerçevede, Özbekistan’ın Çinli turist grupları için önerilen destinasyonlar listesine dâhil edilmesi, hava ulaşımının genişletilmesi ve turizm altyapısına yönelik yatırımların teşvik edilmesi, iki ülke arasındaki turizm ilişkilerinde yapısal bir

derinleşmeye işaret etmektedir. Ayrıca "İpek Yolu Turizmi" teması altında ekoturizm ile kültürel ve yeşil turizm güzergâhlarının geliştirilmesine yönelik mutabakat, Mirziyoyev döneminde turizmin sürdürülebilirlik ve çeşitlendirme ilkeleri doğrultusunda stratejik bir politika alanına dönüştüğünü açık biçimde ortaya koymaktadır (Pravitel'stvennyy portal Respubliki Uzbekistan, 2023).

Bu eğilim 2024 yılı verileriyle de teyit edilmektedir. Özbekistan Turizm Komitesi istatistiklerine göre Ocak–Ekim 2024 döneminde Özbekistan'ı ziyaret eden Çin vatandaşlarının sayısı, bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla %63 artarak 57,7 bine ulaşmıştır. Ziyaretlerin büyük bölümünün turizm ve dinlenme amaçlı olması, ilginin ağırlıklı olarak kültürel ve turistik çekicilikler üzerinden şekillendiğini göstermektedir. Buna karşılık iş ve resmî ziyaretlerdeki artış, turizm hareketliliğinin ekonomik ve kurumsal temaslarla desteklenen çok boyutlu niteliğini yansıtmaktadır (Vzglyad.uz, 2024).

Mirziyoyev döneminde turizm alanındaki iş birliği, Özbekistan'ın çok taraflı dış politika vizyonu ve bölgesel entegrasyon hedefleriyle uyumlu biçimde yeniden yapılandırılmış; tarihsel mirasın diplomatik ve stratejik araçlara dönüştürüldüğü bütüncül bir politika alanı hâline gelmiştir. Bu doğrultuda Mirziyoyev'in KYİ Forumu çerçevesinde Semerkant'ta Uluslararası İpek Yolu Turizm Birliğinin kurulmasını ve düzenli turizm forumlarının hayata geçirilmesini önermesi, turizmin klasik bir ekonomik faaliyet alanının ötesine taşınarak kurumsallaşmış bir turizm diplomasisi enstrümanı olarak ele alındığını göstermektedir (Kurbanova, 2023: 620; Sabitov, 2023: 661).

Özbekistan'ın 7.400'ü aşkın kültürel miras unsuruna, 200'ün üzerinde UNESCO tescilli varlığa ve geniş bir coğrafi alana yayılan millî parklar, doğal rezervler ve müzelere sahip olması, bu stratejik vizyonun somut ve maddi zeminini güçlendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır. Öte yandan UNWTO verilerine göre küresel turizm harcamalarının %20'den fazlasının Çinli turistler tarafından gerçekleştirilmesi, Özbekistan–Çin turizm iş birliğinin yalnızca kültürel sembolizm veya tarihsel yakınlıkla sınırlı kalmadığını; talep temelli, rasyonel ve sürdürülebilir bir dış politika tercihi olarak şekillendiğini açık biçimde ortaya koymaktadır (Kurbanova, 2023: 620; Sabitov, 2023: 661).

Seyahat rejimlerinin sadeleştirilmesine yönelik politikaların uzun vadeli etkileri, 2020'li yıllarda daha belirgin biçimde gözlemlenmeye başlamıştır. Tanıtım faaliyetleri ile vize kolaylıklarının eş zamanlı olarak uygulanmasının bir sonucu olarak, 2025 yılı itibarıyla Özbekistan'ı ziyaret eden Çinli turist sayısının 300 binin üzerine çıkmasının beklendiği ve bunun önceki yıllara kıyasla yaklaşık dört katlık bir artışa işaret ettiği ifade edilmektedir (TV BRICS, 2025). Bu eğilimi somut verilerle destekleyen Xinhua'nın aktardığı bilgilere göre ise, karşılıklı vizesiz seyahat rejiminin yürürlüğe girmesiyle birlikte, 2025 yılının ilk aylarından itibaren Çin'den Özbekistan'a gelen turist sayısı 180 binin üzerine çıkmış; Özbekistan tarafı yıl sonuna kadar bu rakamın 300 bin ziyaretçiye ulaştırılmasını hedeflediğini açıklamıştır (Xinhua, 2025).

Bu dönemde Özbekistan'ın Çin'de "Özbekistan Turizm Yılı" ilanı kapsamında hayata geçirilen China Friendly uygulaması; dil, ödeme sistemleri, yönlendirme altyapısı ve hizmet personeli gibi alanlarda Çinli turistlere dönük uyumlaştırıcı düzenlemeleri içermiş; böylece turizm iş birliğinin yalnızca niceliksel artışla sınırlı kalmayıp kurumsal bir boyut kazandığı görülmüştür. Haftalık 60'ın üzerinde doğrudan uçuşun gerçekleştirilmesi ve bu sayının 100'e çıkarılmasının planlanması da turizm etkileşiminin ulaştırma altyapısıyla sistematik biçimde desteklendiğini göstermektedir. Ayrıca 1 Haziran 2025'te yürürlüğe giren karşılıklı vizesiz seyahat anlaşması, turizmi kısa vadeli hareketlilik alanı olmaktan çıkarıp halklar arası temasları kalıcılaştıran stratejik bir zemin oluşturmuştur (Xinhua, 2025).

Bu çerçevede 25 Aralık 2025'te Pekin'de resmî bir törenle sona eren "Çin'de Özbekistan Turizm Yılı", Mirziyoyev döneminde turizmin Özbekistan–Çin ilişkilerinde ulaştığı kurumsal ve toplumsal derinliği görünür kılan önemli bir eşik olmuştur. Süreç kapsamında Çin'in 20 büyük şehrinde düzenlenen tanıtım etkinlikleri, sergiler, kültürel gösteriler ve 500'ün üzerinde sektörel iş görüşmesi aracılığıyla Özbekistan'ın tarihî ve kültürel mirası Çin kamuoyuna sistematik ve çok kanallı biçimde tanıtılmıştır. Söz konusu faaliyetlerin, Çinli turistlerin Özbekistan'a yönelik ilgisini belirgin biçimde artırdığı ve turizm hareketliliğinin 2024 yılına kıyasla yaklaşık 3,7 kat büyümesine katkı sağladığı ifade edilmektedir (Dunyo, 25 Aralık 2025).

Bu dönemde Semerkant'ta düzenlenen Dünya Turizm İttifakı "İpek Yolu Diyaloğu" Konferansı ile Pekin'de Özbekistan Turizm Ofisinin açılması, turizm

alanındaki iş birliğinin kurumsal süreklilik kazanmasına yönelik somut adımlar olarak öne çıkmıştır. Buna ek olarak Çin'in önde gelen medya kuruluşları ve dijital platformlarıyla geliştirilen iş birlikleri, Özbekistan'ın turizm diplomasisinin yalnızca fiziksel ziyaretlerle sınırlı kalmadığını; dijital ve iletişimsel boyutlarda da genişletildiğini ortaya koymuştur. Bütüncül olarak değerlendirildiğinde Mirziyoyev döneminde turizm, Özbekistan–Çin ilişkilerinde ekonomik getirinin ötesine geçerek halklar arası etkileşimi güçlendiren, kültürel yakınlaşmayı derinleştiren ve karşılıklı güveni pekiştiren stratejik bir sosyokültürel politika aracı niteliği kazanmıştır.

Yukarıda kültür, eğitim ve turizm alanlarında ayrıntılı biçimde ele alınan gelişmeler, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin sosyokültürel boyutunda niceliksel bir artışın ötesine geçildiğini göstermektedir. Bununla birlikte söz konusu açılımın yalnızca karşılıklı etkileşimin doğal bir sonucu olarak değerlendirilmesi, bu sürecin arkasındaki siyasal ve yapısal dinamiklerin açıklanması açısından yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle sosyokültürel ilişkilerde gözlemlenen yoğunlaşmanın, uluslararası sistemden kaynaklanan baskılar, karar alıcıların algı ve tercihleri ile devlet kapasitesindeki dönüşümün etkileşimi çerçevesinde analitik olarak ele alınması gerekmektedir.

Bu noktada neoklasik gerçekçilik yaklaşımı, sosyokültürel ilişkilerin Mirziyoyev döneminde neden ve nasıl ivme kazandığını açıklamak için işlevsel bir teorik çerçeve sunmaktadır. Neoklasik gerçekçilik, dış politika çıktılarının yalnızca sistemik zorunlulukların doğrudan bir yansıması olmadığını; uluslararası baskıların lider algıları ve içsel kurumsal filtrelerden geçerek şekillendiğini varsaymaktadır (Rose, 1998; Ripsman, Taliaferro ve Lobell, 2016). Özbekistan–Çin ilişkilerinin sosyokültürel boyutunda ortaya çıkan politika çıktıları da bu çok katmanlı etkileşimin somut yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Mirziyoyev döneminde sosyokültürel ilişkilerin belirgin biçimde derinleşmesi, Orta Asya'da artan büyük güç rekabeti, Çin'in KYİ çerçevesinde yumuşak güç unsurlarına verdiği önem ve Özbekistan'ın uluslararası meşruiyetini güçlendirme arayışı gibi sistemik faktörlerle yakından ilişkilidir. Bununla birlikte söz konusu faktörler, neoklasik gerçekçiliğin de vurguladığı üzere, tek başına belirli bir politika çıktısını zorunlu kılmamaktadır. Nitekim benzer uluslararası koşulların Karimov döneminde de

mevcut olmasına rağmen, sosyokültürel ilişkilerin aynı ölçüde kurumsallaşmadığı görülmektedir. Bu durum, liderlik algısı ve içsel dönüştürücü kapasitenin belirleyici rolünü açık biçimde ortaya koymaktadır.

Mirziyoyev'in reformist ve dışa açık siyasal söylemi, Özbekistan'ın imaj ve meşruiyet boyutuna daha fazla önem veren bir dış politika anlayışının benimsenmesine zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede kültür, eğitim ve turizm alanları; yalnızca normatif veya tamamlayıcı politika alanları olarak değil, Özbekistan–Çin ilişkilerinin toplumsal kabulünü ve uzun vadeli sürdürülebilirliğini destekleyen işlevsel araçlar hâline gelmiştir. Bu yönelim, sosyokültürel ilişkilerin devlet kapasitesindeki artış, kurumsal koordinasyon ve kaynak tahsisiyle birlikte ele alındığını ve bilinçli biçimde yönlendirildiğini göstermektedir.

Neoklasik gerçekçilik açısından değerlendirildiğinde, sosyokültürel ilişkilerin gelişimini mümkün kılan bağımsız değişkenler; Çin'in küresel ölçekte artan yumuşak güç kapasitesi, Kuşak ve Yol Girişimi çerçevesinde kültürel ve insani etkileşimi teşvik eden söylemsel ve kurumsal açılımlar ile Orta Asya'da nüfuzun yalnızca ekonomik ve askerî araçlarla sınırlandırılmadığı çok boyutlu dış politika yaklaşımıdır (Xinhua, 2024; Pravitel'stvennyy portal Respubliki Uzbekistan, 2025). Bu sistemik imkânlar, Özbekistan açısından sosyokültürel alanı potansiyel bir dış politika zemini hâline getirmiştir.

Ancak neoklasik gerçekçiliğin temel varsayımına uygun biçimde, bu sistemik imkânlar dış politika çıktısına doğrudan ve otomatik olarak yansımamaktadır. Süreci belirleyen esas unsur, ara değişkenler olarak tanımlanan liderlik algıları, kurumsal kapasite ve iç siyasal önceliklerdir (Rose, 1998). Mirziyoyev yönetimi, Çin'in artan küresel etkisini ve yumuşak güç araçlarını dikkate almakla birlikte, sosyokültürel etkileşimi kontrollü, seçici ve devletin stratejik özerkliğini zedelemeyecek biçimde yönlendirmeyi tercih etmiştir. Bu yaklaşım, sosyokültürel alanın dış politikada bağımlılık üretmeyen bir denge unsuru olarak kullanılmasını mümkün kılmıştır.

Bu bağlamda kültür, eğitim ve akademik iş birliği alanlarında geliştirilen temaslar, Mirziyoyev döneminde dış politika tercihlerinin toplumsal düzeyde meşruiyet kazanmasına katkı sağlayan başlıca araçlar hâline gelmiştir. Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in de belirttiği üzere, içsel meşruiyet ve toplumsal kabul, dış politika sürdürülebilirliğini doğrudan etkileyen temel ara değişkenler arasında yer almaktadır

(Ripsman, Taliaferro ve Lobell, 2016). Özbekistan–Çin sosyokültürel ilişkileri bu yönüyle, dış politikanın iç toplumsal dengelerle uyumlu biçimde yürütülmesini destekleyen işlevsel bir rol üstlenmiştir.

Sosyokültürel ilişkiler aynı zamanda Mirziyoyev yönetiminin dış politikada benimsediği söylemsel çerçevenin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Çin ile ilişkilerin "tarihsel dostluk", "İpek Yolu mirası" ve "halklar arası etkileşim" vurguları üzerinden sunulması, bu alanın yalnızca teknik iş birliklerinden ibaret olmadığını; algı, meşruiyet ve karşılıklı güven üretmeye yönelik stratejik bir politika aracı olarak kurgulandığını göstermektedir (Xinhua, 2024; Yu Jun, 2025). Bu yönüyle sosyokültürel etkileşim, devletlerarası ilişkilerin toplumsal zeminde pekiştirilmesini sağlayan tamamlayıcı bir ara değişken işlevi görmüştür.

Sonuç olarak Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin sosyokültürel ilişkileri, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü biçimde, sistemik koşulların liderlik algıları ve içsel denge arayışları aracılığıyla filtrelenmesi sonucunda şekillenmiştir. Kültür, eğitim ve akademi gibi alanlar; sert güç unsurlarını tamamlayan ancak onlara tabi olmayan, stratejik özerkliği koruyan ve dış politika esnekliğini artıran araçlar hâline gelmiştir. Bu yönüyle sosyokültürel boyut, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin rasyonel, kontrollü ve uzun vadeli bir dış politika zemini üzerinde ilerlemesine katkı sağlayan temel unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir (Rose, 1998; Ripsman, Taliaferro ve Lobell, 2016).

Tablo 34. Mirziyoyev Döneminde ŞİÖ Çerçevesinde Özbekistan–Çin Sosyokültürel İlişkilerinin Neoklasik Gerçekçilik Çerçevesinde Değişken Temelli Analizi

Değişken Türü	Analitik Boyut	Neoklasik Gerçekçilik Perspektifi	Mirziyoyev Dönemi Uygulamaları	Dış Politika Sonucu
Bağımsız Değişken (Sistemik Düzey)	Uluslararası güç yapısı	Uluslararası sistemde güç dağılımı ve yükselen aktörlerin yarattığı fırsat ve sınırlılıklar	Çin'in küresel ekonomik ve siyasal etkisinin artması; Kuşak ve Yol Girişimi'nin Orta Asya'ya yönelmesi	Özbekistan'ın Çin ile ilişkilerini çeşitlendirme ve çok boyutlu hâle getirme eğilimi
Ara Değişken (Algısal / Yönetsel)	Lider algıları ve yönetsel filtreler	Sistemik baskıların liderler tarafından algılanma ve yorumlanma biçimi	Mirziyoyev'in Çin'i, tarihsel "İpek Yolu" anlatısıyla uyumlu bir stratejik ortak olarak konumlandırması	Sosyokültürel alanların dış politikada meşrulaştırıcı bir rol kazanması

Değişken Türü	Analitik Boyut	Neoklasik Gerçekçilik Perspektifi	Mirziyoyev Dönemi Uygulamaları	Dış Politika Sonucu
Ara Değişken (Kurumsal)	Kurumsal kapasite ve iç denge	Devlet kapasitesi, karar alıcı öncelikleri ve iç siyasal denge	Eğitim, kültür ve akademi alanlarında kontrollü ve seçici açılım	Stratejik özerkliğin korunması
Bağımlı Değişken (Politika Çıktısı)	Eğitim ve akademik iş birliği	Uzun vadeli güç üretiminin kurumsallaşması	Sınırlı ancak hedefli akademik programlar ve seçici öğrenci hareketliliği	İnsan kaynağına dayalı sürdürülebilir iş birliği
Bağımlı Değişken (Politika Çıktısı)	Kültürel ve toplumsal etkileşim	Yumuşak gücün algısal meşruiyet üretimi	Kültür, tarih ve "İpek Yolu" temalı etkinlikler	Toplumsal kabul ve algısal meşruiyet üretimi
Sonuç Değişkeni	Stratejik özerklik	Dış politikada denge, kontrol ve esneklik	Nicelikten ziyade nitelik odaklı iş birliği anlayışı	Çok yönlü ve kontrollü dış politika

Kaynak: Bu tablo, neoklasik gerçekçilik literatürü (Rose, 1998; Ripsman, Taliaferro ve Lobell, 2016), Çin'in sosyokültürel diplomasi yaklaşımına ilişkin değerlendirmeler (Ju & Yun, 2022) ve resmî söylem ile uygulama verileri (Xinhua, 2020–2025) esas alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.5. ŞİÖ Çerçevesinde Özbekistan–Çin İlişkilerinin Derinleşen Çok Taraflı ve Kurumsal Boyutu

Çalışmanın bu kısmında temel amaç, Kerimov döneminde şekillenen güvenlik merkezli iş birliği anlayışının Mirziyoyev döneminde hangi açılardan süreklilik gösterdiğini ve hangi yönlerden yeni bir içerik kazandığını ortaya koymaktır. Bu bağlamda analiz, yalnızca devletler arası ilişkilerin nicel artışına değil, aynı zamanda iş birliğinin niteliğinde meydana gelen dönüşüme odaklanmaktadır. Özellikle ŞİÖ'nün kurumsal yapısı içerisinde Özbekistan'ın artan görünürlüğü ve Çin ile ilişkilerin daha kapsamlı bir çerçevede ele alınması, Mirziyoyev dönemini önceki safhalardan ayıran temel unsurlar arasında değerlendirilmektedir.

Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin ŞİÖ çerçevesinde geçirdiği dönüşüm, örgütün işlevsel kapasitesinin genişlediği ve iş birliği alanlarının çeşitlendiği yeni bir evreyi temsil etmektedir. 2017 yılından itibaren Özbekistan'da başlatılan siyasal ve yönetsel reform süreci, dış politikada daha açık, esnek ve çok taraflı bir yaklaşımın benimsenmesini beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda ŞİÖ, yalnızca güvenlik temelli bir platform olmanın ötesine geçerek kültürel, insani ve ekonomik boyutları da içeren daha kapsamlı bir iş birliği alanı hâline gelmiştir (Nazarova, 2024).

Mirziyoyev yönetimi altında ŞİÖ, Özbekistan'ın dış politika vizyonuyla daha uyumlu bir yapıya kavuşmuştur. Özellikle 2017–2021 yıllarını kapsayan Kalkınma Stratejisi çerçevesinde, örgüt bünyesinde halk diplomasisi, kültürel etkileşim ve karşılıklı anlayışın güçlendirilmesine yönelik girişimler ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda 2017 yılında Nur-Sultan'da düzenlenen Devlet Başkanları Zirvesi'nde halk diplomasisinin kurumsallaştırılmasına yönelik adımlar desteklenmiş ve Özbekistan'da ŞİÖ Halk Diplomasisi Merkezi'nin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu gelişme, ŞİÖ'nün devletler arası ilişkilerin ötesine geçen bir etkileşim alanı oluşturduğunu göstermektedir (Nazarova, 2024).

Mirziyoyev döneminde ŞİÖ'nün dönüşümünü belirleyen temel unsurlardan biri, örgütün faaliyet alanlarının sistematik biçimde yeniden tanımlanması olmuştur. 2019 yılında Bişkek'te gerçekleştirilen Devlet Başkanları Zirvesi'nde gündeme getirilen "ŞİÖ Kalkınma Konsepti", ekonomi, çevre, bilgi alanı, insani iş birliği ve güvenlik olmak üzere beş temel öncelik etrafında örgütün stratejik yönelimini yeniden şekillendirmiştir. Bu yaklaşım, ŞİÖ'yü yalnızca güvenlik merkezli bir yapı olmaktan çıkararak bölgesel kalkınmayı ve karşılıklı bağımlılığı teşvik eden bir platforma dönüştürmeyi amaçlamıştır. Aynı zamanda bu yönelim, Çin'in bölgesel ekonomik entegrasyon vizyonu ile Özbekistan'ın kalkınma öncelikleri arasında yapısal bir uyumun oluşmasına da katkı sağlamıştır (Nazarova, 2024).

Bu çerçevede Mirziyoyev dönemi, ŞİÖ'nün Özbekistan–Çin ilişkilerinde yalnızca istikrar sağlayıcı bir güvenlik mekanizması değil, aynı zamanda stratejik ortaklığın kurumsal zemini hâline geldiği bir dönem olarak değerlendirilebilir. Özbekistan'ın girişimleriyle örgüt bünyesinde geliştirilen yeni iş birliği alanları, ŞİÖ'nün kurumsal kapasitesini güçlendirmiş ve iki ülke arasındaki ilişkilerin güvenlik merkezli bir çerçevenin ötesine taşınmasına katkı sağlamıştır. Bu nedenle Mirziyoyev döneminde gerçekleştirilen ŞİÖ zirvelerinin incelenmesi, Özbekistan–Çin ilişkilerinin dönüşümünü ve derinleşmesini anlamak açısından belirleyici bir analitik zemin sunmaktadır.

4.5.1. 9 Haziran 2017 Tarihli Astana Zirvesi

2017 yılında Kazakistan'ın başkenti Astana'da düzenlenen ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi, örgütün tarihsel gelişiminde önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Bu zirve, ŞİÖ'nün "altılı yapıdan" "sekiz üyeli" bir örgüte

dönüşmesini kurumsal düzeyde somutlaştırmış ve örgütün uluslararası görünürlüğünü artırmıştır. Zirvede kabul edilen Astana Deklarasyonu, üye devletler arasında pratik iş birliğinin derinleştirilmesi ve uzun vadeli ortak hedeflerin güçlendirilmesi yönündeki iradeyi ortaya koymuştur (Shankhayskaya Organizatsiya Sotrudnichestva 2017; Prezident Respubliki Uzbekistan 2017).

ŞİÖ Sekretaryası tarafından yapılan açıklamalarda, Astana Zirvesi'nin örgütün kurumsal bütünlüğünü pekiştiren tarihsel bir aşama olduğu vurgulanmış; özellikle Hindistan ve Pakistan'ın tam üyeliğe kabul edilmesi, örgütün kapsayıcılığını artıran önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Zirve sürecinde güvenlik, ekonomi ve kültürel–insani iş birliği alanlarının eş zamanlı olarak ele alınması, ŞİÖ'nün çok yönlü bir iş birliği platformu olma niteliğini güçlendirmiştir (Shankhayskaya Organizatsiya Sotrudnichestva 2017).

Özbekistan açısından Astana Zirvesi, ülkenin bölgesel ve çok taraflı diplomasiye daha aktif biçimde dâhil olma iradesini yansıtan önemli bir aşama olmuştur. Zirve sonuçları, Özbekistan'ın siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda bölgesel ortaklarla daha yakın iş birliği geliştirme yönündeki dış politika hedefleriyle örtüşmüştür. Bu bağlamda zirve, Özbekistan'ın ŞİÖ çerçevesinde artan diplomatik görünürlüğünü ve çok taraflı platformlarda daha etkin rol üstlenme arzusunu ortaya koymuştur (Prezident Respubliki Uzbekistan 2017).

Astana Zirvesi, Mirziyoyev döneminde Özbekistan'ın dış politika yöneliminin somutlaştığı ilk çok taraflı platformlardan biri olarak değerlendirilebilir. Bu zirveyle birlikte Özbekistan, ŞİÖ'yü yalnızca güvenlik temelli bir yapı olarak değil; ekonomik, kültürel ve insani boyutları içeren daha kapsamlı bir iş birliği alanı olarak konumlandırmaya başlamıştır. Bu yaklaşım, ülkenin bölgesel düzeyde daha görünür ve etkin bir aktör olma hedefinin kurumsal zemine taşındığını göstermektedir. Dolayısıyla Astana Zirvesi, Mirziyoyev döneminin dış politika anlayışında çok taraflılık ve iş birliği odaklı yeni bir yönelimin başlangıç noktalarından biri olarak değerlendirilebilir.

Bu çerçevede 9 Haziran 2017 Tarihli Astana Zirvesi, Mirziyoyev döneminde Özbekistan'ın ŞİÖ'ye yaklaşımında gözlemlenen dönüşümün sembolik olduğu kadar yapısal bir başlangıç noktası olarak değerlendirilebilir. Zirve, her ne kadar önceki dönemde inşa edilen güvenlik merkezli iş birliği anlayışıyla belirli bir süreklilik sergilese

de, Mirziyoyev yönetimi altında ŞİÖ'nün kapsamının ekonomik, kültürel ve insani boyutları içerecek şekilde yeniden yorumlandığını göstermektedir. Bu durum, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü biçimde, benzer sistemik koşullar altında farklı liderlik algıları ve içsel önceliklerin dış politika çıktılarında niteliksel farklılaşmalara yol açabildiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Astana Zirvesi, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin ŞİÖ çerçevesinde daha çok boyutlu, kurumsallaşmış ve stratejik bir zemine taşınmaya başladığı sürecin ilk somut göstergelerinden biri olarak yorumlanabilir.

4.5.2. 9–10 Haziran 2018 Tarihli Qingdao (Çingdao) Zirvesi

9–10 Haziran 2018 tarihlerinde Çin'in Qingdao (Çingdao) kentinde gerçekleştirilen ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi, örgütün 18. toplantısı olarak 10 Haziran 2018 tarihinde düzenlenmiştir. Zirve, Xi Jinping'in açılış konuşmasıyla başlamış ve üye devlet liderlerinin dar formatlı görüşmeleriyle sürdürülmüştür (Prezident Respubliki Uzbekistan 2018).

Zirvede Özbekistan Mirziyoyev söz alarak, Çin'in dönem başkanlığı sürecinde ŞİÖ'nün etkin bir performans sergilediğini vurgulamış; toplantının Qingdao'da gerçekleştirilmesinin sembolik önemine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, örgütün "Şanghay Sekizlisi" olarak anılmasının, ŞİÖ'nün nüfus, coğrafi kapsama alanı ve siyasal kapasite bakımından ulaştığı yeni aşamayı yansıttığı ifade edilmiştir. Söz konusu genişleme, örgütün bölgesel ve küresel düzeydeki etki alanını güçlendiren bir gelişme olarak değerlendirilmiştir (Prezident Respubliki Uzbekistan 2018).

Mirziyoyev ayrıca ŞİÖ'nün bölgesel ve küresel meselelerde artan rolüne dikkat çekerek, Hindistan ve Pakistan'ın tam üyeliğinin örgütün iş birliği potansiyelini önemli ölçüde genişlettiğini vurgulamıştır. Bu durum, ŞİÖ'nün yalnızca güvenlik temelli bir platform olmaktan çıkarak ekonomi, sürdürülebilir kalkınma ve bölgesel istikrar gibi alanlarda daha kapsayıcı bir iş birliği zemini sunduğunu göstermektedir (Prezident Respubliki Uzbekistan 2018).

Resmî ŞİÖ kaynaklarında, Qingdao Zirvesi'nin 9–10 Haziran 2018 tarihlerinde gerçekleştirildiği ve toplantılarda örgütün amaç ve ilkelerinin uygulanmasına yönelik stratejik yaklaşımların ele alındığı belirtilmektedir. Zirve kapsamında devlet başkanları, çeşitli alanlarda iş birliğinin güçlendirilmesi yönündeki kararlılıklarını teyit etmiş ve

örgütün güncel hedeflerine bağlılıklarını ifade etmiştir (Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva 2018).

Qingdao Zirvesi, Mirziyoyev döneminde Özbekistan'ın ŞİÖ içindeki konumunun daha görünür hâle geldiği ve çok taraflı diplomaside etkin bir aktör olarak konumlandığı bir aşamayı temsil etmektedir. Zirve sürecinde ortaya konan söylem ve kararlar, ŞİÖ'nün güvenlik merkezli bir yapıdan uzaklaşarak ekonomi, sürdürülebilir kalkınma ve kültürel etkileşim alanlarını da kapsayan çok boyutlu bir iş birliği modeline yöneldiğini göstermektedir. Bu yönüyle Qingdao Zirvesi, Özbekistan'ın bölgesel entegrasyon stratejisinin derinleştiğini ve ülkenin dış politika önceliklerinin çok taraflı platformlar üzerinden yeniden yapılandırıldığını ortaya koymaktadır.

4.5.3. 13–14 Haziran 2019 Tarihli Bişkek Zirvesi

2019 yılında Bişkek'te gerçekleştirilen ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi, örgütün kurumsal gelişim sürecinde önemli bir aşamayı temsil etmektedir. Zirve, üye devletler arasındaki iş birliğinin derinleştirilmesi ve ortak politikaların güçlendirilmesi yönündeki iradenin teyit edildiği bir platform olarak öne çıkmıştır. Bu kapsamda toplantıda, örgütün mevcut faaliyet alanlarının güçlendirilmesi ve geleceğe yönelik önceliklerin belirlenmesi ele alınmıştır (Prezident Respubliki Uzbekistan 2019).

Zirvede, ŞİÖ çerçevesinde siyasi, ekonomik ve güvenlik alanlarında yürütülen iş birliğinin geliştirilmesine yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Üye devlet liderleri, örgütün bölgesel istikrarın korunması ve karşılıklı güvenin güçlendirilmesindeki rolüne dikkat çekmiş; çok taraflı diyaloğun sürdürülmesinin önemini vurgulamıştır. Bu doğrultuda, ŞİÖ'nün uluslararası ve bölgesel süreçlerde daha etkin bir aktör hâline gelmesi yönündeki ortak irade bir kez daha ortaya konmuştur (Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva 2019).

Bişkek Zirvesi'nde ayrıca ekonomik iş birliği, ulaştırma bağlantıları ve bölgesel kalkınma başlıklarının öncelikli alanlar arasında yer aldığı belirtilmiştir. Bununla birlikte, güvenlik alanında karşılaşılan ortak tehditlere karşı koordinasyonun sürdürülmesi gerekliliği vurgulanmış; üye devletler arasında iş birliğinin güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Prezident Respubliki Uzbekistan 2019).

Bişkek Zirvesi, Mirziyoyev döneminde Özbekistan'ın ŞİÖ içindeki konumunun daha görünür ve etkin hâle geldiğini ortaya koymaktadır. Zirvede ele alınan başlıklar, Özbekistan'ın çok taraflı diplomasiye verdiği önemi ve bölgesel iş birliğini derinleştirme yönündeki yaklaşımını yansıtmaktadır. Bu bağlamda Bişkek Zirvesi, ŞİÖ'nün yalnızca güvenlik temelli bir yapı olmaktan çıkarak ekonomik, siyasi ve bölgesel iş birliğini içeren çok boyutlu bir örgütsel yapıya evrilme sürecinde önemli bir aşama olarak değerlendirilebilir.

4.5.4. 10 Kasım 2020 Tarihli Çevrim İçi Gerçekleştirilen Zirve

10 Kasım 2020 tarihinde, küresel COVID-19 pandemisinin yarattığı olağanüstü koşullar altında çevrim içi formatta gerçekleştirilen 20. ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi, örgütün kriz dönemlerinde karar alma ve istişare mekanizmalarını sürdürebilme kapasitesini ortaya koyan önemli bir aşama olarak değerlendirilebilir. Söz konusu zirve, ŞİÖ'nün fiziksel toplantıların mümkün olmadığı bir dönemde dahi çok taraflı diplomatik etkileşimi devam ettirebildiğini ve kurumsal işlevselliğini koruyabildiğini göstermiştir (Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva, 2020).

Zirve kapsamında yapılan değerlendirmelerde, pandemi sürecinin uluslararası iş birliği mekanizmaları üzerindeki yıpratıcı etkilerine rağmen, ŞİÖ'nün çok taraflı diyalog ve koordinasyon işlevini sürdürebildiği vurgulanmıştır. Cumhurbaşkanı Mirziyoyev, konuşmasında örgütün temel ilkelerinden biri olan "Şanghay ruhu"na atıfla, karşılıklı güven, eşitlik, iyi komşuluk ve ortak çıkar anlayışının küresel kriz koşullarında daha da önem kazandığını ifade etmiştir. Bu söylem, ŞİÖ'nün normatif çerçevesinin pandemi koşullarında da korunmaya çalışıldığını göstermektedir.

Resmî ŞİÖ Sekretaryası açıklamalarında, 20. Zirve'nin çevrim içi formatta gerçekleştirilmiş olmasının örgütün kurumsal esnekliğini ve değişen uluslararası koşullara uyum sağlama kapasitesini ortaya koyduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda zirve, ŞİÖ'nün yalnızca fiziksel toplantılara dayalı bir işleyişe sahip olmadığını; olağanüstü durumlarda dahi karar alma ve istişare mekanizmalarını sürdürebilecek kurumsal altyapıya sahip olduğunu göstermiştir (Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva, 2020).

Pandemi koşullarına rağmen zirve gündeminde bölgesel barış ve istikrarın korunması, ekonomik iş birliğinin devam ettirilmesi ve güvenlik alanında eşgüdümün sürdürülmesi gibi temel başlıkların yer alması, ŞİÖ'nün stratejik önceliklerinden vazgeçmediğini ortaya koymaktadır. Bu durum, örgütün kriz dönemlerinde dahi uzun vadeli hedeflerini muhafaza edebilen bir yapıya sahip olduğuna işaret etmektedir.

Bu çerçevede 10 Kasım 2020 Tarihli Çevrim İçi ŞİÖ Zirvesi, Mirziyoyev döneminde Özbekistan'ın çok taraflı diplomasiye verdiği önemin pandemi koşullarında da devam ettiğini göstermektedir. Özbekistan'ın zirveye aktif katılımı, ülkenin bölgesel istikrarın korunması ve çok taraflı iş birliğinin sürdürülmesi konularında sorumluluk üstlenmeye istekli bir aktör olarak konumlandığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu zirve, ŞİÖ'nün kriz koşullarında kurumsal sürekliliğini koruyabildiğini ve Özbekistan–Çin ilişkilerinin çok taraflı zeminde kesintiye uğramadan devam ettiğini gösteren önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir.

4.5.5. 16–17 Eylül 2021 Tarihli Duşanbe Zirvesi

2021 yılında Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de gerçekleştirilen ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi, örgütün yirmi yıllık kurumsal gelişiminin değerlendirildiği ve çok taraflı iş birliği anlayışının yeniden teyit edildiği önemli bir dönemeç niteliği taşımaktadır. Zirve kapsamında üye devlet liderleri, ŞİÖ'nün mevcut faaliyet alanlarını gözden geçirmiş; örgütün gelecekteki stratejik yönelimlerine ilişkin kapsamlı değerlendirmelerde bulunmuştur (Prezident Respubliki Uzbekistan 2021).

Zirve gündeminde, çok taraflı diyaloğun sürdürülmesi, örgütün kurumsal etkinliğinin artırılması ve bölgesel istikrarın korunmasına yönelik iş birliği mekanizmalarının güçlendirilmesi ön plana çıkmıştır. Bu çerçevede üye devletler, karşılıklı anlayış, eşitlik ve güven ilkeleri temelinde ŞİÖ bünyesindeki iş birliğini derinleştirme yönündeki ortak iradelerini teyit etmişlerdir (Prezident Respubliki Uzbekistan 2021).

ŞİÖ Sekretaryası tarafından yayımlanan resmî bilgilere göre, Duşanbe Zirvesi kapsamında güvenlik, ekonomik iş birliği ile sosyal ve insani alanları kapsayan bir dizi belge kabul edilmiştir. Kabul edilen belgeler, örgütün yalnızca güvenlik merkezli bir yapı olmadığını; ekonomik ve toplumsal boyutları içeren çok yönlü bir iş birliği çerçevesi

geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, ŞİÖ'nün faaliyet alanlarının kurumsal olarak çeşitlendiğine işaret etmektedir (Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva 2021).

Zirvede ayrıca bölgesel istikrarın korunması, üye devletler arasında karşılıklı güvenin pekiştirilmesi ve örgütün uzun vadeli gelişim hedeflerinin desteklenmesi konuları ele alınmıştır. Bu yaklaşım, ŞİÖ'nün üye ülkeler arasında siyasi diyalogu ve çok taraflı iş birliğini kurumsal bir zeminde sürdürme kapasitesini muhafaza ettiğini göstermektedir (Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva 2021).

Bu bağlamda Duşanbe Zirvesi, ŞİÖ'nün kurumsal sürekliliğini ve çok taraflı iş birliği anlayışını pekiştiren bir aşama olarak değerlendirilebilir. Özbekistan açısından ise zirve, ülkenin bölgesel diplomasiye verdiği önemin ve çok taraflı platformlar aracılığıyla dış politika hedeflerini ilerletme stratejisinin devam ettiğini ortaya koymaktadır. Böylece Duşanbe Zirvesi, Mirziyoyev döneminde Özbekistan'ın ŞİÖ çerçevesinde izlediği aktif, dengeli ve kurumsal çok taraflılık yaklaşımını teyit eden önemli bir örnek teşkil etmektedir.

4.5.6. 15–16 Eylül 2022 Tarihli Semerkant Zirvesi

15–16 Eylül 2022 tarihlerinde Özbekistan'ın tarihî kenti Semerkant'ta düzenlenen ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi, örgütün pandemi sonrası yüz yüze diplomasi pratiğine dönüşünü simgeleyen, kurumsal sürekliliğin ve çok taraflı iş birliği kapasitesinin yeniden teyit edildiği kritik bir toplantı olarak değerlendirilebilir. Semerkant Zirvesi, Özbekistan'ın dönem başkanlığı çerçevesinde gerçekleştirilmiş olup, uluslararası liderlerin kapsamlı katılımına sahne olmuştur (Prezident Respubliki Uzbekistan 2022).

Resmî açıklamalarda zirvenin "diyalog ve iş birliği" temasıyla şekillendiği ve ŞİÖ'nün çok taraflı iş birliği platformu olarak bölgesel istikrar, karşılıklı anlayış ve ortak kalkınma hedeflerine verdiği önemin ağır bastığı ifade edilmiştir. Özbekistan'ın dönem başkanlığı, ülkenin dengeli ve aktif dış politika yaklaşımının bir yansıması olarak değerlendirilmiştir (Prezident Respubliki Uzbekistan 2022).

ŞİÖ Sekretaryası ile resmî raporlara göre, Semerkant Zirvesi Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın da katılımıyla düzenlenmiş ve pandemi sonrasında ilk kapsamlı yüz yüze zirve olma özelliğiyle örgütün fiziksel diplomasi geleneğinin yeniden tesis edildiğini göstermiştir (Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva 2022).

Zirve kapsamında liderler arası ikili ve çok taraflı görüşmeler yapılmış; güvenlik, ekonomik iş birliği, ulaştırma bağlantıları ve sürdürülebilir kalkınma gibi temel alanlarda ortak yaklaşımların geliştirilmesine yönelik kararlar ele alınmıştır. Toplantı sonucunda, Samerkant Deklarasyonu başta olmak üzere 44 adet belge kabul edilmiştir; bu belgeler arasında ekonomik bağlantılar, güvenlik iş birliği ve sosyal alanlara ilişkin yeni mekanizmaların güçlendirilmesine yönelik kararlar yer almaktadır (Prezident Respubliki Uzbekistan 2022).

Bu bağlamda Semerkant Zirvesi, ŞİÖ'nün yalnızca güvenlik odaklı bir yapı olmaktan çıkarak ekonomik, siyasi ve insani boyutları kapsayan çok yönlü bir iş birliği platformuna dönüştüğünü göstermekle kalmamış; aynı zamanda örgütün pandemi sonrası dönemde yeniden toplu diplomasi yapabilme kapasitesini pekiştirmiştir. Özbekistan açısından ise zirvenin düzenlenmesi, ülkenin bölgesel ve küresel düzeyde diplomatik görünürlüğünü artıran, çok taraflı iş birliği stratejisinin somutlandığı bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır.

4.5.7. 4 Temmuz 2023 Tarihinde Çevrim İçi Gerçekleştirilen Zirve

4 Temmuz 2023 tarihinde çevrim içi formatta gerçekleştirilen ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi, örgütün pandemi sonrası dönemde de dijital diplomasi araçlarını kurumsal işleyişinin tamamlayıcı bir unsuru olarak kullanmaya devam ettiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Toplantıya üye devlet liderlerinin yanı sıra ŞİÖ Genel Sekreteri ve örgütün ilgili yapılarından sorumlu üst düzey yetkililer katılmıştır (Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva 2023).

ŞİÖ Sekretaryası tarafından yayımlanan resmî bilgilere göre toplantı, Hindistan'ın 2022–2023 ŞİÖ dönem başkanlığı çerçevesinde düzenlenmiş ve örgütün güncel gündem maddeleri ile çok taraflı iş birliği süreçleri kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Bu bağlamda liderler, ŞİÖ'nün kurumsal işleyişinin sürekliliği, mevcut iş birliği mekanizmalarının etkinliği ve örgütün önümüzdeki döneme ilişkin öncelikleri

hakkında görüş alışverişinde bulunmuşlardır (Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva 2023).

Toplantı gündeminde siyasi diyalogun sürdürülmesi, güvenlik alanında eşgüdümün korunması, ekonomik etkileşimin geliştirilmesi ve kültürel iş birliğinin desteklenmesi gibi başlıkların öne çıktığı görülmektedir. Bu çerçevede yapılan değerlendirmeler, ŞİÖ'nün faaliyet alanlarının yalnızca güvenlik boyutuyla sınırlı olmadığını; siyasi, ekonomik ve toplumsal alanları kapsayan çok yönlü bir iş birliği platformu olarak işlev görmeye devam ettiğini ortaya koymaktadır (Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva 2023).

Aynı kaynaklarda, söz konusu toplantının 2022–2023 dönem başkanlığının son etkinliği olduğu ve başkanlığın Kazakistan'a devredildiği belirtilmektedir. Bu durum, ŞİÖ'nün dönemsel liderlik mekanizmasının kurumsal bir çerçeve içinde düzenli ve istikrarlı biçimde işlediğini; örgütsel sürekliliğin çevrim içi formatta dahi korunabildiğini göstermektedir (Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva 2023).

Bu bağlamda 4 Temmuz 2023 tarihli çevrim içi toplantı, ŞİÖ'nün dijital diplomasi kapasitesini pandemi sonrasında da muhafaza ettiğini ve çok taraflı iş birliği mekanizmalarını farklı formatlar aracılığıyla sürdürebildiğini ortaya koymaktadır. Toplantı, örgütün kurumsal esnekliğini ve koordinasyon yeteneğini yansıtan tamamlayıcı bir örnek teşkil etmekte; aynı zamanda ŞİÖ'nün liderlik döngüsünü sorunsuz biçimde devredebilen istikrarlı bir kurumsal yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle söz konusu toplantı, ŞİÖ'nün çok taraflı iş birliği anlayışını ve kurumsal sürekliliğini destekleyen önemli bir aşama olarak değerlendirilebilir.

4.5.8. 4 Temmuz 2024 Tarihli Astana Zirvesi

4 Temmuz 2024 tarihinde Astana'da gerçekleştirilen ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvsi, örgütün güncel uluslararası gündem ve stratejik yönelimlerini yeniden değerlendirdiği önemli bir aşama olarak öne çıkmıştır. Astana'da kabul edilen Astana Deklarasyonu, üye devletlerin örgütün normatif temel ilkeleri çerçevesinde barış, güvenlik, istikrar ve sürdürülebilir kalkınma gibi alanlarda ortak tutumlarını şekillendirdiklerini göstermektedir (Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva 2024; Prezident Respubliki Uzbekistan 2024).

Resmî açıklamalarda toplantının Kazakistan ev sahipliğinde düzenlendiği ifade edilmiştir; toplantıda devlet başkanları, örgütün çok taraflı iş birliği süreçlerini ve güncel uluslararası gelişmelere yönelik stratejik değerlendirmeleri ele almışlardır. Bu çerçevede liderler, örgütün uyguladığı temel ilkeler olan karşılıklı güven, eşitlik, iyi komşuluk ve ortak çıkar gibi normatif değerlerin pandemi sonrası dönemde de korunmasının önemine dikkat çekmişlerdir (Prezident Respubliki Uzbekistan 2024; Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva 2024).

Toplantıda ayrıca Belarus'un ŞİÖ üyelik sürecinin tamamlanmasının örgütün kurumsal kapasitesini güçlendirdiği ve örgütün coğrafi kapsamını genişlettiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda Astana Zirvesi, ŞİÖ'nün kurumsal derinliğini artıran ve yeni üyelik dinamiklerini örgüt gündemine dahil eden önemli bir aşama olarak değerlendirilmiştir (Prezident Respubliki Uzbekistan 2024).

Liderler arasında yapılan istişarelerde uluslararası sistemde artan gerilimler ve güvenlik riskleri üzerine değerlendirmelerde bulunulmuş; bu koşullar altında örgütün "Şanghay ruhu" ilkelerine bağlılığının daha da önem kazandığı vurgulanmıştır. Ortak güvenlik ve refah için dayanışma yaklaşımı etrafında şekillenen iş birliği önerileri, örgütün geleneksel güvenlik alanının ötesinde ekonomik, teknolojik ve toplumsal iş birliği boyutlarına odaklanma eğilimini yansıtmaktadır (Prezident Respubliki Uzbekistan 2024).

Astana Deklarasyonu'nda, küresel siyasal ve ekonomik dönüşümler bağlamında ŞİÖ'nün barış, güvenlik ve istikrara katkı sağlama rolünün güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Üye devletler, egemenliğe saygı, iç işlere karışmama ve güç kullanmama ilkelerini teyit etmiş; aynı zamanda Orta Asya'nın örgütün "çekirdek bölgesi" olduğu belirtildikten sonra 2035 yılına kadar uzanan bir kalkınma perspektifinin oluşturulmasına yönelik ortak irade beyan edilmiştir (Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva 2024).

Bu çerçevede 4 Temmuz 2024 Tarihli Astana Zirvesi, ŞİÖ'nün çok taraflı iş birliği anlayışını kurumsal norm ve uygulamalarla yeniden teyit ettiği bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Zirve, örgütün yalnızca güvenlik odaklı bir yapı olmadığını; ekonomik iş birliği, sürdürülebilir kalkınma, dijitalleşme ve bölgesel bağlantısallık gibi

alanlarda da etkin bir rol üstlenme iradesini ortaya koymuştur. Özbekistan açısından bu toplantı, ülkenin çok taraflı diplomasi anlayışının olgunlaştığını ve örgütün kurumsal kapasitesinin güçlendirilmesine yönelik aktif katkı sunduğunu gösteren önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir (Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva 2024; Prezident Respubliki Uzbekistan 2024).

4.5.9. 7 Haziran 2025 Tarihli Tianjin "ŞİÖ+" Toplantısı

7 Haziran 2025 tarihinde Çin'in Tianjin kentinde düzenlenen "ŞİÖ+" formatındaki toplantı, ŞİÖ'nün kurumsal çerçevesinin üye devletlerle sınırlı kalmayarak gözlemci ülkeler, diyalog ortakları ve uluslararası kuruluşları kapsayan daha geniş bir çok taraflı iş birliği platformuna dönüştüğünü göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Toplantıya Mirziyoyev'in katılımı, Özbekistan'ın bu genişletilmiş diplomatik formata verdiği önemi ve çok taraflılık ilkesine dayalı dış politika yaklaşımını açık biçimde ortaya koymuştur (Prezident Respubliki Uzbekistan 2025).

Toplantı kapsamında yapılan değerlendirmelerde, "ŞİÖ+" formatının açık diyalog, kapsayıcılık ve iş birliği ilkeleri temelinde şekillendiği vurgulanmış; bu yapının, uluslararası sistemde artan belirsizlikler ve jeopolitik gerilimler karşısında çok taraflı diplomasiyi güçlendiren tamamlayıcı bir araç hâline geldiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda karşılıklı güvenin tesis edilmesi, uluslararası hukuka saygının korunması ve anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi gerekliliği ön plana çıkarılmıştır (Prezident Respubliki Uzbekistan 2025).

Mirziyoyev konuşmasında, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin sekseninci yılına atıfta bulunarak tarihsel hafızanın korunmasının ve barış kültürünün güçlendirilmesinin önemine dikkat çekmiştir. Bununla birlikte güncel küresel krizlerin çözümünde çok taraflılığa dayalı yaklaşımların öncelik kazanması gerektiğini vurgulamış; Filistin–İsrail meselesinde adil ve kalıcı bir çözümün ancak iki devletli çözüm temelinde mümkün olabileceğini ifade etmiştir (Prezident Respubliki Uzbekistan 2025).

Toplantının güvenlik boyutuna ilişkin değerlendirmelerinde ise ŞİÖ ülkeleri arasında terörizm ve aşırıcılıkla mücadele, enerji ve gıda güvenliği, iklim değişikliğiyle mücadele ve dijital dönüşüm alanlarında ortak çabaların artırılması gerektiği

belirtilmiştir. Bu çerçevede Taşkent'te kurulan Güvenlik Tehditlerine Karşı Evrensel Merkez ile Duşanbe'de faaliyet gösteren Uyuşturucuyla Mücadele Merkezine yapılan vurgu, ŞİÖ'nün güvenlik iş birliğini kurumsal mekanizmalar üzerinden derinleştirme yönelimini yansıtmaktadır (Prezident Respubliki Uzbekistan 2025).

Ekonomik iş birliği bağlamında ise ticaretin kolaylaştırılması, yatırımların teşviki ve bölgesel bağlantısallığın artırılması öncelikli alanlar olarak ele alınmıştır. Özellikle Çin–Kırgızistan–Özbekistan demiryolu hattının, bölgesel entegrasyon ve ulaştırma bağlantıları açısından stratejik öneme sahip olduğu vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra inovasyon, dijital teknolojiler ve bilimsel iş birliği alanlarında ortak platformların geliştirilmesine yönelik çağrılar, "ŞİÖ+" formatının ekonomik ve teknolojik boyutunu güçlendirme amacını ortaya koymuştur (Prezident Respubliki Uzbekistan 2025).

Bu çerçevede 7 Haziran 2025 Tarihli Tianjin "ŞİÖ+" toplantısı, ŞİÖ'nün yalnızca güvenlik merkezli bir örgüt olmaktan çıkarak çok boyutlu, kapsayıcı ve esnek bir iş birliği platformuna evrildiğini açık biçimde göstermektedir. Toplantıda ele alınan temalar, örgütün küresel ölçekte karşılaşılan sorunlara ortak çözümler üretme kapasitesini güçlendirme hedefiyle uyumlu bir çerçeve sunmaktadır. Özbekistan açısından ise bu toplantı, Mirziyoyev döneminde benimsenen çok taraflı diplomasi anlayışının olgunlaştığını ve ülkenin bölgesel istikrarın inşasında aktif, yapıcı ve yönlendirici bir rol üstlenmeye devam ettiğini ortaya koyan önemli bir aşama olarak değerlendirilebilir.

Tablo 35. Mirziyoyev Döneminde ŞİÖ Devlet Başkanları Zirveleri (2017–2025)

Yıl	Zirve Yeri	Format	Temel Gündem / Öne Çıkan Unsurlar	Kaynak
2017	Astana (Kazakistan)	Yüz yüze	ŞİÖ'nün sekiz üyeli yapıya geçişi; Hindistan ve Pakistan'ın tam üyeliği; örgütsel genişleme ve kurumsallaşma	Prezident Respubliki Uzbekistan (2017); Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva (2017)
2018	Qingdao (Çin)	Yüz yüze	Çok taraflı iş birliği, güvenlik–ekonomi dengesi, genişlemenin kurumsallaşması	Prezident Respubliki Uzbekistan (2018); Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva (2018)
2019	Bişkek (Kırgızistan)	Yüz yüze	Bölgesel güvenlik, ekonomik iş birliği, ulaştırma ve kalkınma başlıklarının güçlendirilmesi	Prezident Respubliki Uzbekistan (2019); Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva (2019)

Yıl	Zirve Yeri	Format	Temel Gündem / Öne Çıkan Unsurlar	Kaynak
2020	Çevrim içi (Rusya Dönem Başkanlığında)	Online	Pandemi koşullarında iş birliği, çok taraflılık, kurumsal süreklilik	Prezident Respubliki Uzbekistan (2020); Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva (2020)
2021	Duşanbe (Tacikistan)	Yüz yüze	20. yıl zirvesi, kurumsal süreklilik, dönem başkanlığının Özbekistan'a devri	Prezident Respubliki Uzbekistan (2021); Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva (2021)
2022	Semerkant (Özbekistan)	Yüz yüze	Pandemi sonrası normalleşme, ekonomik iş birliği, kurumsal derinleşme, ŞİÖ'nün küresel rolü	Prezident Respubliki Uzbekistan (2022); Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva (2022)
2023	Çevrim içi (Hindistan Başkanlığında)	Online	Çok taraflı diyalog, kurumsal süreklilik, dönem başkanlığı devri	Prezident Respubliki Uzbekistan (2023); Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva (2023)
2024	Astana (Kazakistan)	Yüz yüze	Astana Deklarasyonu, kalkınma stratejileri, güvenlik ve ekonomik iş birliği	Prezident Respubliki Uzbekistan (2024); Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva (2024)
2025	Tianjin (Çin) – "ŞİÖ+"	Yüz yüze	Çok taraflılık, küresel güvenlik, ekonomik entegrasyon, yeni ortaklıklar	Prezident Respubliki Uzbekistan (2025)

Kaynak: Bu tabloda yer alan değerlendirmeler, Prezident Respubliki Uzbekistan (2017–2025) Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva (2017–2025) tarafından yayımlanan açıklamalar temel alınarak hazırlanmıştır.

Tablo 35'te kronolojik olarak sunulan ŞİÖ Devlet Başkanları Zirveleri, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin çok taraflı ve kurumsal boyutunun yalnızca niceliksel bir yoğunlaşma yaşamadığını; aynı zamanda örgütün işlevi, gündem kapsamı ve diplomatik anlamı bakımından niteliksel bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koymaktadır. Bu dönüşüm, ŞİÖ'nün güvenlik merkezli dar bir platform olmaktan çıkarak ekonomik, insani ve kurumsal boyutları içeren çok katmanlı bir iş birliği zemini hâline gelmesiyle yakından ilişkilidir. Ancak söz konusu genişlemenin, uluslararası sistemin otomatik bir yansıması olarak değerlendirilmesi, Mirziyoyev dönemindeki dış politika tercihlerinin açıklanması açısından yetersiz kalmaktadır.

Bu bağlamda Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin ŞİÖ çerçevesinde kazandığı yeni boyut, neoklasik gerçekçilik perspektifinden değerlendirildiğinde, uluslararası sistemden kaynaklanan yapısal baskılar ile içsel siyasal ve kurumsal değişkenlerin etkileşimi sonucunda şekillenen çok katmanlı bir dış politika pratiğine işaret etmektedir. Bu dönemde artan küresel belirsizlikler, çok kutupluluk eğilimleri ve büyük güç rekabetinin Orta Asya'da daha görünür hâle gelmesi,

Özbekistan'ın çok taraflı platformlara verdiği önemi artıran temel sistemik faktörler arasında yer almıştır (Nazarova 2024).

Neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü üzere, söz konusu sistemik baskılar Özbekistan'ın dış politika davranışlarını doğrudan ve otomatik biçimde belirlememiştir. Aksine Mirziyoyev döneminde bu baskılar, liderlik algıları, kurumsal kapasite ve iç siyasal öncelikler gibi ara değişkenler aracılığıyla filtrelenmiştir. Bu çerçevede Özbekistan'ın ŞİÖ'ye yaklaşımı, yalnızca güvenlik temelli zorunlulukların sonucu olarak değil; aynı zamanda ekonomik kalkınma, bölgesel entegrasyon ve diplomatik görünürlük hedefleriyle uyumlu stratejik bir tercih olarak şekillenmiştir (Prezident Respubliki Uzbekistan 2017; 2018).

Mirziyoyev yönetimi altında ŞİÖ, Özbekistan–Çin ilişkilerinde klasik güvenlik eksenli bir iş birliği platformu olmanın ötesine geçerek, ekonomik entegrasyon, ulaştırma bağlantısallığı, enerji iş birliği ve insani etkileşim alanlarını kapsayan çok boyutlu bir kurumsal çerçeveye dönüşmüştür. Özellikle 2017 sonrasında yayımlanan zirve bildirileri incelendiğinde, örgütün kalkınma, altyapı yatırımları ve karşılıklı ekonomik ilişkilr vurgusunun belirgin biçimde güçlendiği görülmektedir (Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva 2019; 2022).

Bu dönüşüm, neoklasik gerçekçiliğin temel varsayımlarından biri olan "devletlerin sistemik baskıları içsel öncelikleriyle uyumlu biçimde yeniden yorumladığı" yaklaşımını doğrulamaktadır. Özbekistan, Çin ile ilişkilerini ŞİÖ gibi çok taraflı ve kurumsal bir platform üzerinden yürütmek suretiyle, ikili ilişkilerde ortaya çıkabilecek asimetrik bağımlılık risklerini sınırlamayı ve dış politikasında dengeleyici bir manevra alanı yaratmayı hedeflemiştir. Bu durum, Özbekistan'ın Çin ile ilişkilerinde pasif uyumdan ziyade seçici ve kontrollü bir angajman stratejisi izlediğini göstermektedir (Nazarova 2024).

Liderlik algısı, Mirziyoyev döneminde ŞİÖ'nün işlevselleştirilmesinde belirleyici bir ara değişken olarak öne çıkmaktadır. Mirziyoyev'in söyleminde sıklıkla vurgulanan "Şanghay ruhu", karşılıklı güven, eşitlik ve karşılıklı fayda ilkeleri; yalnızca normatif bir söylem unsuru olarak kalmamış, zirveler ve kurumsal belgeler aracılığıyla somut politika alanlarına yansıtılmıştır. Bu durum, lider algılarının neoklasik

gerçekçilikte vurgulandığı üzere dış politika çıktıları üzerinde doğrudan etkili olabildiğini ortaya koymaktadır (Prezident Respubliki Uzbekistan 2020; 2024).

Öte yandan Mirziyoyev döneminde ŞİÖ'nün kurumsal kapasitesinin genişlemesi, Özbekistan–Çin ilişkilerinin yalnızca ikili düzlemde değil, çok taraflı ve kurumsal bir denge mekanizması içinde gelişmesine olanak tanımıştır. Güvenlik, ekonomi, enerji, ulaştırma ve dijitalleşme alanlarında geliştirilen iş birliği başlıkları, Özbekistan'ın dış politika araç setinin çeşitlendiğini ve daha çok yönlü hâle geldiğini göstermektedir (Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva 2022; 2024).

Sonuç olarak Mirziyoyev döneminde ŞİÖ çerçevesinde şekillenen Özbekistan–Çin ilişkileri, neoklasik gerçekçilik perspektifinden bakıldığında; uluslararası sistemin yarattığı yapısal baskıların, liderlik algıları ve içsel kurumsal öncelikler aracılığıyla filtrelenerek kontrollü ve çok boyutlu politika çıktıları ürettiği bir dış politika örüntüsünü yansıtmaktadır. Bu süreçte ŞİÖ, Özbekistan için yalnızca bir güvenlik örgütü değil; ekonomik kalkınma, bölgesel entegrasyon ve çok taraflı diplomasi yoluyla ulusal çıkarların maksimize edildiği stratejik bir araç işlevi görmüştür. Bu yönüyle Mirziyoyev dönemi, Özbekistan dış politikasının daha özerk, esnek ve kurumsal bir karakter kazandığı bir evre olarak değerlendirilebilir.

Bu bölümde yer alan değerlendirmeler; ŞİÖ'nün resmî belgeleri, devlet başkanları zirve bildirileri ve Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı tarafından 2017–2025 yılları arasında yayımlanan resmî açıklamalar temel alınarak hazırlanmıştır. Analiz, doğrudan alıntılardan ziyade söz konusu belgelerin içerik analizine dayalı olarak, neoklasik gerçekçilik yaklaşımı çerçevesinde yorumlanmıştır.

Tablo 36. Mirziyoyev Döneminde ŞİÖ Çerçevesinde Özbekistan–Çin İlişkilerinin Neoklasik Gerçekçilik Perspektifinden Değişken Temelli Analizi

Analitik Düzey	Değişken Türü	İçerik / Açıklama	ŞİÖ Bağlamında Yansıması
Sistemik Düzey	**Bağımsız Değişken**	Uluslararası sistemde çok kutupluluğun güçlenmesi, ABD–Çin rekabetinin derinleşmesi, bölgesel güvenlik tehditlerinin artması	ŞİÖ'nün güvenlik ve istikrar merkezli bir platform olarak önem kazanması; Orta Asya'nın jeostratejik değerinin artması
		Küresel krizler (COVID-19 pandemisi, bölgesel çatışmalar, ekonomik kırılganlıklar)	Çok taraflı mekanizmaların güçlendirilmesi ihtiyacı; ŞİÖ'nün

Analitik Düzey	Değişken Türü	İçerik / Açıklama	ŞİÖ Bağlamında Yansıması
			kriz yönetiminde daha aktif rol üstlenmesi
Ara Düzey (Devlet İçi Değişkenler)	**Ara Değişkenler**	Lider algıları ve stratejik tercihleri (Mirziyoyev'in reformcu dış politika anlayışı)	ŞİÖ'nün yalnızca güvenlik değil, ekonomik ve insani boyutları olan bir platform olarak ele alınması
		Kurumsal kapasite ve bürokratik uyum	Özbekistan'ın ŞİÖ mekanizmalarına daha etkin katılımı, inisiyatif geliştirmesi
		İç politik istikrar ve reform süreci	Dış politikada daha öngörülebilir ve çok taraflı bir çizgi izlenmesi
Dış Politika Çıktıları	**Bağımlı Değişken**	Çok taraflı diplomasiye yönelim	ŞİÖ çatısı altında aktif diplomasi, zirve diplomasisinin yoğunlaşması
		Ekonomik ve altyapısal iş birliği	Çin ile ticaret, ulaştırma koridorları, yatırım projeleri
		Güvenlik ve istikrar odaklı yaklaşım	Terörizm, aşırıcılık ve sınır aşan tehditlere karşı koordinasyon
		Kurumsal derinleşme	ŞİÖ'nün normatif yapısının güçlenmesi, ortak deklarasyonlar ve uzun vadeli stratejiler
Sonuç Düzeyi	**Politika Çıktısı**	Dengeli ve çok boyutlu dış politika	Özbekistan'ın Çin ile ilişkilerini asimetrik bağımlılığa düşmeden, çok taraflı platformlar üzerinden yürütmesi

Kaynak: Tablo; Prezident Respubliki Uzbekistan (2017–2025) ve Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva (2017–2025) resmî belgeleri temel alınarak, neoklasik gerçekçilik yaklaşımı çerçevesinde yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu bölümde yapılan analiz, Mirziyoyev döneminde ŞİÖ çerçevesinde şekillenen Özbekistan–Çin ilişkilerinin, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü çok katmanlı dış politika dinamikleriyle tutarlı biçimde geliştiğini ortaya koymaktadır. Uluslararası sistemde artan çok kutupluluk, büyük güç rekabeti ve küresel krizler gibi yapısal baskılar, Özbekistan'ın dış politika tercihlerini tek başına belirlememiş; bu baskılar, liderlik algıları, kurumsal kapasite ve iç siyasal öncelikler aracılığıyla filtrelenerek somut politika çıktılarına dönüştürülmüştür. Bu süreçte ŞİÖ, Özbekistan açısından yalnızca güvenlik temelli bir örgüt değil; ekonomik kalkınma, bölgesel entegrasyon ve çok taraflı diplomasi hedeflerini aynı anda destekleyen stratejik bir kurumsal araç işlevi görmüştür. Mirziyoyev yönetimi, ŞİÖ'yü Çin ile ilişkilerde asimetrik bağımlılık risklerini sınırlayan, dengeleyici ve esnek bir platform olarak kullanmış; böylece dış politikasını pasif uyumdan ziyade seçici, kontrollü ve çok boyutlu bir angajman anlayışı üzerine inşa etmiştir. Bu yönüyle Mirziyoyev dönemi, Özbekistan dış politikasının neoklasik

gerçekçilik perspektifinde daha özerk, kurumsallaşmış ve rasyonel bir karakter kazandığı bir evre olarak değerlendirilebilir.

4.6. COVID-19 Salgını Sürecinde Özbekistan–Çin İlişkilerinin Kurumsal ve Stratejik Boyutu

COVID-19 pandemisi, uluslararası sistemdeki güç dengelerini görünür kılmakla kalmamış, aynı zamanda devletlerin kriz koşullarında dış politika önceliklerini nasıl yeniden tanımladıklarını da ortaya koymuştur. Bu bağlamda Özbekistan–Çin ilişkileri, yalnızca sağlık temelli bir kriz yönetimi örneği değil; karşılıklı çıkarlar, stratejik hesaplar ve uzun vadeli ortaklık anlayışı temelinde şekillenen çok boyutlu bir etkileşim alanı olarak öne çıkmıştır. Pandemi süreci, iki ülke arasındaki ilişkilerin geçici bir dayanışma çerçevesini aşarak daha kurumsal ve sürdürülebilir bir nitelik kazandığını göstermiştir.

Bu doğrultuda 9 Temmuz 2020 tarihinde gerçekleştirilen çevrim içi uzmanlar toplantısı, Özbekistan ile Çin arasındaki iş birliğinin pandemi koşullarında nasıl sürdürüldüğünü ortaya koyan kurumsal eşgüdümün sürdürüldüğünü gösteren bir mekanizma olmuştur. Toplantıda COVID-19'un ekonomik ve toplumsal etkilerinin azaltılması, ticaretin ve ulaştırma ağlarının işlerliğinin korunması ile ikili iş birliğinin yeni koşullara uyarlanması temel gündem başlıkları arasında yer almıştır. Özellikle KYİçerçevesinde yürütülen projelerin devamlılığına yapılan vurgu, tarafların uzun vadeli stratejik hedeflerinden vazgeçmediğini göstermiştir (Embassy of the Republic of Uzbekistan in the United Kingdom, 2020).

Pandemi sürecinde Özbekistan ile Çin arasındaki iş birliği, yalnızca sağlık alanıyla sınırlı kalmamış; insani yardım, üretim, ticaret ve ulaştırma alanlarında da sürdürülmüştür. Çin tarafı, Özbekistan'a tıbbi ekipman ve insani yardım sağlamış, COVID-19'la mücadelede deneyim paylaşımında bulunmuştur. Bu durum, iki ülke arasındaki iş birliğinin kriz dönemlerinde dahi kurumsal süreklilik ve stratejik kararlılık kazanabildiğini göstermektedir (Embassy of the Republic of Uzbekistan in the United Kingdom, 2020).

Bununla birlikte pandemi süreci, Özbekistan–Çin ilişkilerinin kırılgan yönlerini de görünür kılmıştır. Tedarik zincirlerinde yaşanan aksamalar, ticaret hacmindeki dalgalanmalar ve sınırların kapanması, iki ülke arasındaki ekonomik etkileşimin dışsal

şoklara ne ölçüde açık olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, özellikle Çin'in bölgesel ekonomik ağırlığının artmasıyla birlikte, ilişkilerin yapısal boyutlarının daha dikkatli değerlendirilmesini gerekli kılmıştır (Limanov, 2020).

Öte yandan pandemi süreci, dijitalleşme, sağlık altyapısının güçlendirilmesi ve bölgesel ulaştırma projeleri gibi alanlarda yeni iş birliği fırsatlarının da ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu alanlarda atılan adımlar, ikili ilişkilerin yalnızca kriz yönetimiyle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda uyum sağlayıcı ve dönüştürücü bir nitelik kazandığını göstermektedir (Podrobno.uz, 2021). Bu yönüyle pandemi, ikili ilişkilere ivme kazandıran bir unsur olmuştur

Bu noktada Çin'in Özbekistan Büyükelçisi Jiang Yan'ın (Bundan sonra Yan olarak anılacaktır) değerlendirmeleri, pandemi sürecinde ikili ilişkilerin hangi siyasal ve stratejik çerçevede ele alındığını göstermesi bakımından analitik açıdan anlamlıdır. Büyükelçi, COVID-19 salgınının Çin–Özbekistan ekonomik ilişkileri üzerinde kısa vadeli olumsuz etkiler yarattığını; özellikle ticaret hacminde daralma, ulaşım bağlantılarında kesintiler ve ortak projelerde gecikmeler yaşandığını ifade etmiştir. Bununla birlikte, liderler düzeyinde sürdürülen temaslar sayesinde bu olumsuzlukların yönetilmeye çalışıldığını ve iş birliğinin tamamen kesintiye uğramadığını vurgulamıştır (Posol'stvo KNR v Respublike Uzbekistan, 2020).

Yan'a göre, salgın sürecinde Çin ve Özbekistan arasında gelişen dayanışma yalnızca ekonomik boyutla sınırlı kalmamış; sağlık ve insani alanlarda da somut karşılık bulmuştur. Çin tarafı, Özbekistan'a tıbbi ekipman desteği sağlamış, uzman ekipler göndermiş ve COVID-19'a karşı yürütülen mücadelede deneyim paylaşımında bulunmuştur. Ayrıca Çin menşeli aşının klinik deneme sürecinin Özbekistan'da başlatılması, iki ülke arasındaki güven düzeyinin ve stratejik iş birliğinin ulaştığı aşamayı göstermesi bakımından stratejik güvenin kurumsallaşmasına işaret eden önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.

Ayrıca Yan, Çin'in pandemi koşullarına rağmen reform ve kalkınma hedeflerinden vazgeçmediğini, 2021–2025 dönemini kapsayan Beş Yıllık Kalkınma Planı doğrultusunda yüksek kaliteli büyüme, teknolojik yenilik ve dışa açıklık ilkelerini sürdürdüğünü belirtmiştir. Bu çerçevede KYİ'nin, yalnızca ekonomik değil aynı zamanda bölgesel istikrar ve karşılıklı kalkınma açısından da pandemi koşullarında dahi merkezî

konumunu koruduğu ifade edilmiştir. Büyükelçi, Özbekistan'ın bu süreçte güvenilir bir ortak olarak öne çıktığını ve iki ülke arasındaki iş birliğinin uzun vadeli stratejik bir zemine oturduğunu vurgulamıştır (Posol'stvo KNR v Respublike Uzbekistan, 2020)

Bununla birlikte, söz konusu olumlu tabloya rağmen Özbekistan–Çin ilişkilerinin belirli yapısal riskler barındırdığı da göz ardı edilmemelidir. Oleg Limanov'a göre, Çin'in Orta Asya'daki ekonomik etkisinin giderek artması, kısa vadede ekonomik fırsatlar yaratmakla birlikte uzun vadede bölge ülkeleri açısından siyasal ve yapısal bağımlılık risklerini beraberinde getirmektedir. Özellikle KYİçerçevesinde derinleşen ekonomik ilişkiler, uzun vadede Özbekistan'ın dış politika manevra alanını sınırlama potansiyeli barındırmaktadır. (Limanov, 2020).

Limanov, Çin ile geliştirilen stratejik ortaklığın Özbekistan açısından çok boyutlu kazanımlar sağladığını kabul etmekle birlikte, bu sürecin dikkatle yönetilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Zira Çin'in artan ekonomik nüfuzu, yalnızca ticaret hacmiyle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda altyapı yatırımları, finansman mekanizmaları ve teknolojik bağımlılık üzerinden siyasal etki üretme kapasitesini de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda yazar, Özbekistan'ın Çin ile ilişkilerini yalnızca ekonomik rasyonalite temelinde değil, uzun vadeli stratejik özerklik ve bölgesel güç dengeleri perspektifinden değerlendirmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Limanov, 2020).

Bu yapısal çerçeve içerisinde 2021 yılına gelindiğinde, Özbekistan ile Çin arasındaki ilişkilerin yalnızca pandemi koşullarına rağmen sürdürüldüğü değil, aynı zamanda çok boyutlu bir iş birliği zeminine taşındığı görülmektedir. Bu dönemde sağlık, ekonomi, yatırım, kültürel etkileşim ve yoksullukla mücadele gibi alanlarda somut ilerlemeler kaydedilmiştir. Özellikle COVID-19'a karşı geliştirilen aşıya yönelik Özbekistan–Çin ortak üretim süreci, iki ülke arasındaki stratejik güvenin kurumsallaştığını göstermektedir. ZF-UZ-VAC2001 adlı aşının Özbekistan'da üretilmeye başlanması, yalnızca sağlık alanında değil; aynı zamanda teknoloji transferi, üretim kapasitesinin artırılması ve bölgesel sağlık güvenliğinin güçlendirilmesi açısından da önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bu süreç, Özbekistan'ın salgınla mücadelede bölgesel ölçekte daha etkin bir aktör hâline gelme potansiyelini güçlendirmiştir (Podrobno.uz, 2021).

Bu dönemde Özbekistan ile Çin arasındaki üst düzey siyasi temaslar da ikili ilişkilerin kurumsal niteliğini pekiştirmiştir. Podrobno.uz'un aktardığına göre, Mirziyoyev ile Xi Jinping arasında gerçekleştirilen telefon görüşmesinde, iki ülke arasındaki çok yönlü iş birliğinin daha da derinleştirilmesi konusunda mutabakata varılmıştır. Görüşmede taraflar, pandemi koşullarına rağmen siyasi diyaloğun sürdürülmesinin önemine dikkat çekmiş; özellikle ticaret, yatırım, sanayi, altyapı ve yoksullukla mücadele alanlarında ortak projelerin geliştirilmesi yönündeki kararlılıklarını vurgulamıştır. Çin tarafı, Özbekistan'da yürütülen sosyo-ekonomik reformlara desteğini yinelemiş; bu reformların ülkenin kalkınma sürecine katkı sunduğunu ifade etmiştir. Söz konusu temas, iki ülke ilişkilerinin yalnızca kriz yönetimine indirgenmediğini, aksine orta ve uzun vadeli stratejik hedefler doğrultusunda kurumsal bir çerçevede ilerlediğini pekiştirmiştir (Podrobno.uz, 2021).

Aynı dönemde Çin ile Özbekistan arasındaki insani ve kültürel ilişkiler, daha düzenli ve görünür bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Çin'in Özbekistan'daki Büyükelçiliği tarafından düzenlenen "Dostluk Ritimleri" başlıklı çevrim içi video yarışması, iki toplum arasındaki kültürel etkileşimi artırmayı amaçlayan önemli bir girişim olarak öne çıkmıştır. Yarışma kapsamında katılımcıların Çin–Özbekistan dostluğunu konu alan kısa videolar üretmesi teşvik edilmiş; bu süreçte hem Özbekistan'ın farklı bölgelerinden katılımcılar hem de Çin'de öğrenim gören Özbek öğrenciler aktif rol almıştır. Bu girişim, kültürel diplomasinin dijital araçlar aracılığıyla genişletildiğini ve halklar arası temasın pandemi koşullarında dahi sürdürülebildiğini gösteren sınırlı fakat anlamlı bir örnek niteliği taşımaktadır (Podrobno.uz, 2021).

Buna paralel olarak iki ülke arasında yoksullukla mücadele alanında da kurumsal iş birliği derinleşmiştir. Çin ve Özbekistan, yoksulluğun azaltılmasına yönelik deneyim paylaşımını güçlendirmek amacıyla ortak çevrim içi sergi ve bilgi platformları oluşturmuştur. Bu kapsamda Çin'in yoksullukla mücadeleye yönelik politika ve uygulamaları dijital ortamda paylaşılmış; taraflar arasında sürdürülebilir kalkınma odaklı yeni iş birliği alanları geliştirilmiştir. Özellikle pandemi koşullarında yüz yüze temasların sınırlı olduğu bir dönemde dijital araçlar üzerinden geliştirilen bu iş birliği modeli, iki ülke arasında sosyal kalkınma temelli uzun vadeli ortaklık anlayışının güçlendiğini ortaya koymuştur (Podrobno.uz, 2021).

Genel olarak değerlendirildiğinde, 2020–2021 dönemi Özbekistan–Çin ilişkilerinin yalnızca krizlere karşı dirençli olduğunu değil, aynı zamanda çok katmanlı ve kurumsallaşmış bir iş birliği modeline doğru evrildiğini ortaya koymaktadır. Pandemi koşullarında geliştirilen sağlık temelli ortaklıklar, aşı üretimi ve tedariki, ekonomik ve teknolojik iş birlikleri ile kültürel diplomasi faaliyetleri, ilişkilerin geçici konjonktürel çıkarların ötesine geçtiğini göstermiştir. Bu süreçte Çin, ekonomik kapasitesi ve küresel kriz yönetimi deneyimiyle Özbekistan için stratejik ve tamamlayıcı bir ortak konumuna gelirken; Özbekistan da bölgesel istikrar, bağlantısallık ve reform iradesiyle bu ortaklığın stratejik derinliğini artırmıştır.

Dolayısıyla 2021 yılı, Özbekistan–Çin ilişkilerinde yalnızca iş birliğinin sürdüğü bir dönem değil; aynı zamanda bu ilişkinin kurumsallaştığı, çok katmanlı bir yapıya evrildiği ve uzun vadeli stratejik ortaklık temelinde yeniden tanımlandığı kritik bir eşik olarak değerlendirilebilir. Bu bağlam, çalışmanın devamında benimsenen neoklasik gerçekçilik perspektifinin, Özbekistan'ın dış politika tercihlerini analiz etmede neden işlevsel bir çerçeve sunduğunu da açık biçimde ortaya koymaktadır.

COVID-19 pandemisi, uluslararası sistemde yalnızca sağlık temelli bir kriz yaratmakla kalmamış; devletlerin dış politika tercihlerini, kriz yönetim kapasitelerini ve stratejik önceliklerini yeniden şekillendiren çok boyutlu bir kırılma noktası oluşturmuştur. Bu süreçte Özbekistan–Çin ilişkileri, geçici bir dayanışma pratiğinin ötesine geçerek, daha derin yapısal dinamiklerin etkisiyle şekillenen çok katmanlı bir iş birliği modeli olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle söz konusu ilişkiyi analiz ederken, yalnızca sistemik baskılara değil; bu baskıların iç siyasal ve kurumsal filtreler aracılığıyla nasıl dönüştürüldüğüne odaklanan neoklasik gerçekçilik yaklaşımı, analitik açıdan işlevsel bir çerçeve sunmaktadır.

Neoklasik gerçekçiliğe göre dış politika çıktıları, uluslararası sistemin dayattığı güç dağılımı ve tehdit algılarının doğrudan bir sonucu değildir; bu girdiler, lider algıları, devlet kapasitesi, ekonomik kırılganlıklar ve kurumsal yapılar gibi içsel değişkenler aracılığıyla şekillenir (Rose, 1998; Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016). Bu yaklaşım, özellikle kriz dönemlerinde devlet davranışlarının neden farklılaştığını açıklamada önem taşımaktadır. COVID-19 pandemisi de bu açıdan, sistemik baskıların iç politika

dinamikleriyle nasıl etkileşime girdiğini gözlemlemek için elverişli bir örnek sunmaktadır.

Pandemi süreci, Özbekistan açısından ekonomik daralma, tedarik zincirlerinde aksamalar, sağlık altyapısı üzerindeki baskılar ve dış ticaret hacminde dalgalanmalar gibi çok boyutlu riskler yaratmıştır. Bu sistemik baskılar, Özbekistan'ı dış politika önceliklerini yeniden değerlendirmeye yöneltmiş; özellikle Çin ile ilişkilerin stratejik önemi daha görünür hâle gelmiştir. Çin'in sahip olduğu üretim kapasitesi, tıbbi altyapı, finansal kaynaklar ve KYİ kapsamında sunduğu bağlantısallık imkânları, Özbekistan açısından kriz döneminde önemli bir dış politika destek zemini oluşturmuştur.

Bu bağlamda 9 Temmuz 2020 tarihinde düzenlenen çevrim içi uzmanlar toplantısı, iki ülke arasındaki iş birliğinin pandemi koşullarında nasıl yeniden yapılandırıldığını göstermesi bakımından kritik bir eşik niteliği taşımaktadır. Toplantıda COVID-19'un ekonomik ve toplumsal etkilerinin azaltılması, ticaretin sürekliliğinin sağlanması ve ulaştırma–lojistik ağlarının korunması temel gündem başlıkları olarak öne çıkmıştır. Özellikle KYİ kapsamındaki projelerin sürdürülmesine yapılan vurgu, tarafların kısa vadeli kriz koşullarına rağmen uzun vadeli stratejik hedeflerinden vazgeçmediğini ortaya koymuştur (Embassy of the Republic of Uzbekistan in the United Kingdom, 2020)

Neoklasik gerçekçilik açısından bu süreç, sistemik baskıların içsel filtreler yoluyla dönüştürülmesine açık bir örnek teşkil etmektedir. Lider algıları, devlet kapasitesi ve ekonomik kırılganlıklar, dış politika çıktılarının şekillenmesinde belirleyici ara değişkenler olarak öne çıkmaktadır. Özbekistan, pandemi koşullarında Çin ile iş birliğini yalnızca dışsal bir zorunluluk olarak değil, iç ekonomik istikrarı ve toplumsal düzeni korumaya yönelik rasyonel bir araç olarak değerlendirmiştir. Çin tarafından sağlanan tıbbi ekipman, uzman desteği ve aşı geliştirme iş birlikleri, devlet kapasitesini güçlendiren unsurlar olarak işlev görmüş; bu durum dış politikanın iç meşruiyetle uyumlu biçimde yürütülmesini desteklemiştir (Posol'stvo KNR v Respublike Uzbekistan, 2020a).

Bununla birlikte neoklasik gerçekçilik açısından iş birliğinin beraberinde getirdiği risklerin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Pandemi süreci, Çin'in Orta Asya'daki ekonomik ve teknolojik ağırlığını daha görünür hâle getirmiş; bu durum uzun vadede asimetrik bağımlılık tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Limanov'a göre

Çin'in artan ekonomik nüfuzu, kısa vadede kalkınma fırsatları sunsa da uzun vadede Özbekistan'ın stratejik özerkliğini sınırlayabilecek potansiyeller barındırmaktadır (Limanov, 2020). Bu nedenle Özbekistan'ın Çin ile ilişkileri, yalnızca iş birliği değil, aynı zamanda dengeleme ve risk yönetimi perspektifiyle ele alınmaktadır.

2021 yılı itibarıyla bu denge arayışı daha belirgin hâle gelmiştir. Özbekistan–Çin ortak aşı üretimi (ZF-UZ-VAC2001), proje kodu taşıyan bir iş birliği modeli olarak, yalnızca sağlık alanında bir iş birliği değil; teknoloji transferi, üretim kapasitesi geliştirme ve bölgesel sağlık güvenliğinde aktif bir kapasite üretimi anlamına gelmiştir. Aynı dönemde ekonomik, ticari ve kurumsal alanlarda imzalanan anlaşmalar, iş birliğinin geçici bir kriz tepkisinin ötesine geçtiğini ve daha kalıcı bir kurumsallaşma sürecine evrildiğini göstermiştir (Podrobno.uz, 2021).

Sonuç olarak, COVID-19 süreci Özbekistan–Çin ilişkileri açısından hem bir stres testi hem de yapısal yeniden yapılanma fırsatı yaratmıştır. Neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü üzere, sistemik baskılar tek başına belirleyici olmamış; liderlik algıları, devlet kapasitesi, ekonomik öncelikler ve iç meşruiyet kaygıları bu baskıların nasıl yönetileceğini belirlemiştir. Bu çerçevede Özbekistan, Çin ile ilişkilerini ne tam bağımlılık ne de mesafe siyaseti üzerinden şekillendirmiş; kontrollü, çok boyutlu ve ihtiyatlı bir stratejik ortaklık anlayışı benimsemiştir. Bu yaklaşım, Mirziyoyev döneminde Özbekistan dış politikasının kriz koşullarında dahi rasyonel denge arayışını koruduğunu göstermektedir.

Tablo 38. COVID-19 Döneminde Özbekistan–Çin İlişkilerinin Neoklasik Gerçekçilik Perspektifinden Değişken Temelli Analizi

Değişken Türü	Değişkenler	Somut Göstergeler (2020–2021)	Özbekistan–Çin İlişkilerine Etkisi
Bağımsız Değişkenler (Sistemik Faktörler)	Küresel pandemi (COVID-19)	Küresel sağlık krizi, sınırların kapanması, tedarik zincirlerinde kesintiler	Çin'in sağlık, üretim ve lojistik kapasitesinin stratejik önem kazanması
	Küresel ekonomik daralma	Ticaret hacminde düşüş, lojistik maliyetlerde artış	Ekonomik istikrarın korunması için Çin ile koordinasyon ihtiyacının artması
	Çin'in artan küresel kapasitesi	KYİ projelerinin devamı, sağlık diplomasisi, üretim gücü	Çin'in kriz koşullarında Çin'in kriz koşullarında işlevsel bir stratejik ortak olarak öne çıkması

Değişken Türü	Değişkenler	Somut Göstergeler (2020–2021)	Özbekistan–Çin İlişkilerine Etkisi
Ara Değişkenler (İçsel Filtreler)	Liderlik algısı	Krizin yönetilmesi ve iç istikrarın korunmasının öncelik kazanması	Çin ile iş birliğini hızlandıran ve kurumsallaştıran siyasi irade
	Devlet kapasitesi	Sağlık altyapısı, kriz yönetimi mekanizmaları, kurumsal koordinasyon	Tıbbi ekipman, aşı üretimi ve teknik iş birliğine açıklık
	Ekonomik kırılganlık	Dış ticarete bağımlılık, yatırım ve finansman ihtiyacı	Çin yatırımlarının ve KYİ kapsamındaki projelerin sürdürülmesi
	İç meşruiyet ihtiyacı	Toplumsal istikrar ve kamu sağlığı beklentileri	Görünür ve sonuç üreten dış politika iş birlikleri
Bağımlı Değişken (Dış Politika Çıktısı)	Özbekistan–Çin ilişkilerinin seyri	Sağlık, ekonomi, teknoloji ve diplomasi alanlarında yoğunlaşma	Çok boyutlu, ihtiyatlı ve kurumsallaşmış stratejik iş birliği modeli

Bu tablo, COVID-19 sürecinde Özbekistan–Çin ilişkilerinin yalnızca dışsal sistemik baskıların otomatik bir sonucu olmadığını; aksine bu baskıların lider algıları, devlet kapasitesi, ekonomik kırılganlıklar ve iç meşruiyet kaygıları gibi içsel filtreler aracılığıyla dış politikaya yansıtıldığını ortaya koymaktadır. Neoklasik gerçekçilik perspektifinden bakıldığında pandemi süreci, Özbekistan açısından hem ciddi bir tehdit hem de yeni bir fırsat alanı yaratmış; Çin ile ilişkiler bu ikili dinamik çerçevesinde yeniden yapılandırılmıştır.

Özellikle liderlik düzeyindeki kriz algısı, devlet kapasitesinin sınırları ve ekonomik istikrar ihtiyacı, Özbekistan'ın Çin ile iş birliğini derinleştirmesinde belirleyici olmuştur. Bu durum, iş birliğinin yalnızca sistemik zorunlulukların bir sonucu olmadığını; bilinçli, kontrollü ve stratejik bir tercih çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir. Dolayısıyla COVID-19 sürecinde Özbekistan–Çin ilişkileri, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü biçimde, yapısal baskılar ile içsel değişkenlerin etkileşimi sonucunda ortaya çıkan çok katmanlı bir dış politika pratiğini yansıtmaktadır.

SONUÇ

Bu tez, Kerimov dönemi boyunca Özbekistan–Çin ilişkilerinin basit bir "yakınlaşma hikâyesi" ya da yalnızca artan ticaret hacmi ve zirve diplomasisi üzerinden okunamayacağını göstermiştir. İncelenen dönem, iki ülke ilişkilerinin; uluslararası sistemin dönüştürücü baskıları ile Özbekistan'ın egemenlik hassasiyetleri, rejim güvenliği öncelikleri, liderlik algısı ve kapasite sınırları arasındaki etkileşim içinde şekillendiği çok katmanlı bir dış politika sürecine işaret etmektedir. Bu nedenle Kerimov dönemini açıklamada ne yalnızca sistem düzeyi güç dengelerine yaslanan indirgemeci yaklaşımlar ne de yalnızca iç siyasal süreçleri merkeze alan tek boyutlu okumalar yeterlidir. Bulgular, dış politika davranışının ancak sistemik baskıların 'içsel filtreler' aracılığıyla süzülmesiyle anlaşılabileceğini vurgulayan neoklasik gerçekçilik perspektifinin, bu çalışma için neden temel bir analitik çerçeve sunduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır (Rose 1998; Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016).

Kerimov döneminde Özbekistan'ın dış politikası, bağımsızlık sonrası belirsizlik koşulları içinde "egemenliği koruyan, rejim güvenliğini önceleyen ve büyük güçler arasında manevra alanı açan" temkinli bir çizgi izlemiştir. Çin ile ilişkiler bu genel çizginin dışında değil, tam tersine onun en görünür yansımalarından biri olarak gelişmiştir. Çin'in "egemenliğe saygı" ve "iç işlerine karışmama" ilkesini vurgulayan yaklaşımı, Taşkent'in bağımsızlık sonrası dönemde en hassas olduğu alanlarla örtüşmüş; bu algısal uyum, ilişkilerin siyasal düzeyde kurumsallaşmasını kolaylaştırmıştır. Nitekim diplomatik ilişkilerin tesisinden itibaren artan üst düzey temaslar ve imzalanan belgeler, ikili diyaloğun yalnızca dönemsel yakınlaşmalara değil, daha öngörülebilir ve kurallı bir siyasi zemine taşındığını göstermektedir. Bu süreç, 2012 Stratejik Ortaklık Bildirisi ve 2013 Dostluk ve İş Birliği Antlaşması gibi belgelerle daha açık biçimde kurumsal bir nitelik kazanmış; 2016'ya gelindiğinde ilişkiler kapsamlı stratejik ortaklık düzeyine taşınmış ve bu durum Kerimov dönemi diplomasisinin en somut çıktılarından biri hâline gelmiştir.

Ekonomik boyutta ise Kerimov dönemi, "hızlı büyüme" ile "kontrollü derinleşme"nin aynı anda gerçekleştiği bir evre olarak öne çıkmaktadır. Çin'in yükselen ekonomik kapasitesi, kredi ve altyapı üretme gücü ile enerji talebi, Özbekistan açısından önemli bir sistemik fırsat alanı yaratmıştır. Bununla birlikte bu fırsatlar, otomatik biçimde

dış politika sonucuna dönüşmemiş; Kerimov yönetimi ekonomik açılımı, devlet kontrolünü koruyan ve siyasal bağımlılık riski üretmeyen alanlarda seçici biçimde derinleştirmiştir (Savkovich 2012; Danilovich 2013; Rogozhin 2023). Böylece ticaret hacmindeki artış, enerji ve altyapı projelerindeki genişleme ile birlikte, Özbekistan'ın egemenlik ve rejim güvenliği hassasiyetlerini ihlal etmeyecek şekilde yönetilen bir ortaklık modeli ortaya çıkmıştır. Bu durum, sistemik fırsatların iç siyasal filtrelerden geçirilerek "uygun görülen" kanallarda değerlendirildiğini gösteren tipik bir neoklasik gerçekçilik örneği sunmaktadır.

Askerî ve güvenlik boyutunda ortaya çıkan model ise, Kerimov döneminin dış politika karakterini en iyi yansıtan alanlardan biridir. Orta Asya'da Sovyetler sonrası güç boşluğu, Afganistan kaynaklı istikrarsızlık ve sınır aşan terörizm/aşırıcılık/ayrılıkçılık gündemi, Özbekistan ve Çin açısından ortak bir tehdit algısının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ancak bu ortak tehdit algısı, doğrudan bağlayıcı bir askerî ittifak ya da kapsamlı entegrasyon üretmemiştir. Aksine Kerimov yönetimi; askerî tarafsızlık, egemenlik ve karar alma özerkliği ilkeleri doğrultusunda, güvenlik alanındaki yakınlaşmayı kontrollü tutmuş; iş birliğini daha çok istişare, koordinasyon ve bilgi paylaşımı üzerine kurmuştur. Bu yaklaşımın kurumsal zemini ŞİÖ ve RATS aracılığıyla oluşmuş; özellikle RATS'ın merkezinin Taşkent'te bulunması, Özbekistan'ın örgütün güvenlik mimarisindeki görünürlüğünü ve rolünü güçlendirmiştir. Böylece güvenlik ilişkileri, "yüksek riskli entegrasyon" yerine "düşük maliyetli kurumsallaşma" biçiminde gelişmiş; bu da Kerimov döneminin temkinli dış politika mantığıyla tam uyum göstermiştir.

Kerimov döneminin genel değerlendirmesinde ŞİÖ, ilişkilerin yalnızca güvenlik boyutunu değil, Özbekistan'ın Çin ile ilişkilerini "çok taraflı, kurallı ve dengeli" bir çerçevede yönetme kapasitesini de temsil etmektedir. ŞİÖ'nün kuruluşundan itibaren egemenlik, iç işlerine karışmama ve karşılıklı yarar ilkelerini öne çıkarması, Taşkent'in dış politika refleksleriyle örtüşmüş; örgüt, Özbekistan açısından hem güvenlik tehditlerine karşı bir iş birliği platformu hem de büyük güçler arasında denge arayışının kurumsal bir aracı olmuştur (Rozanov ed. 2012; ŞİÖ resmî belgeleri). Bu bağlamda ŞİÖ zirveleri, ikili ilişkilerin kişisel diplomasiye indirgenmeden süreklilik kazanmasına katkı sağlamış; Çin ile temasların asimetrik bağımlılığa dönüşmeden, kurumsal bir denge içinde yürütülmesine imkân tanımıştır.

Sosyokültürel boyutta ise ilişkiler, ana belirleyici eksen olmaktan ziyade siyasal ve ekonomik temasları tamamlayan bir işlev üstlenmiştir. İpek Yolu mirasının sağladığı tarihsel zemin, kültür, eğitim ve turizm alanlarında temasları mümkün kılmış; Konfüçyüs Enstitüleri, dil merkezleri ve akademik değişim kanalları iki toplum arasında uzun vadeli bir etkileşim zemini üretmiştir. Bununla birlikte Kerimov yönetimi bu alandaki açılımları da kontrollü bir çerçevede değerlendirmiş; sosyokültürel etkileşim, rejim güvenliği ve egemenlik hassasiyetleriyle uyumlu olduğu ölçüde desteklenmiştir. Dolayısıyla bu alan, dönüştürücü bir "yumuşak güç rekabeti" sahasına dönüşmemiş; daha çok karşılıklı tanıma, algı inşası ve iletişim kanalları üretmeye yönelik, sınırlı ancak süreklilik arz eden bir işlev üstlenmiştir.

Sonuç olarak Kerimov dönemi Özbekistan–Çin ilişkileri, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü şekilde, sistemik baskıların ve fırsatların lider algısı, iç siyasal filtreler ve devlet kapasitesi üzerinden süzülerek dış politika çıktısına dönüştüğü bir örnek sunmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan temel dış politika sonucu, hızlı genişleyen ancak bağımlılığa dönüşmeyen; kurumsallaşan fakat egemenlik sınırlarını aşmayan; güvenlik alanında iş birliğini derinleştirirken askerî ittifaktan özellikle kaçınan "temkinli ve kontrollü yakınlaşma" modelidir. Bu model, Kerimov döneminin genel dış politika karakteriyle tutarlı olduğu gibi, sonraki dönemde Mirziyoyev yönetimi altında ilişkilerin daha kapsamlı ve çok boyutlu biçimde genişlemesinin de tarihsel ve kurumsal zeminini oluşturmuştur. Bu nedenle Kerimov dönemi, Özbekistan–Çin ilişkilerinde yalnızca bir "başlangıç evresi" değil; süreklilik üreten normları, kurumları ve stratejik refleksleri şekillendiren belirleyici bir kurucu aşama olarak değerlendirilmelidir.

Kerimov'un 2016'daki vefatının ardından Mirziyoyev döneminde Özbekistan dış politikasında yöntem ve söylem düzeyinde belirgin bir açılım süreci gözlemlenmiş; daha proaktif, reform odaklı ve sonuç üretmeye yönelik diplomatik temaslar, ekonomik entegrasyon arayışları ve bölgesel normalleşme hedefleri dış politikanın merkezî unsurları hâline gelmiştir. Mirziyoyev yönetimi, dış politikayı yalnızca güvenlik ve egemenlik ekseninde değil, ekonomik kalkınma, yatırım çekme kapasitesi ve uluslararası görünürlük hedefleriyle bütünleştiren daha pragmatik bir çerçevede yeniden tanımlamıştır. Bununla birlikte bu yönelim, önceki dönemde şekillenen kurumsal ve normatif çerçevenin bütünüyle terk edildiği anlamına gelmemektedir. Aksine Kerimov döneminde Çin ile ilişkilerde benimsenen; egemenlik hassasiyetlerini önceleyen, çok

taraflı kurumsal platformlar üzerinden yürütülen ve dış politika bağımlılığı üretmemeyi hedefleyen yaklaşım, Mirziyoyev döneminde daha açık, daha kurumsal ve daha görünür bir icra tarzıyla sürdürülmüştür. ŞİÖ kapsamında kurumsallaşan zirve diplomasisi, RATS gibi güvenlik mekanizmaları ve ekonomik ilişkilerde devlet denetimini esas alan iş birliği pratikleri, Mirziyoyev döneminde gözlenen açılımların kurumsal zemini olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle Mirziyoyev döneminde ortaya çıkan ivmelenme, önceki döneme ilişkin keskin bir kopuştan ziyade; mevcut normlar, araçlar ve kurumsal sınırlar içinde reformcu bir liderlik anlayışıyla yeniden ölçeklenen bir dönüşüm süreci olarak okunmalıdır.

Bu çerçevede Mirziyoyev döneminde gözlemlenen politika değişimi, bu çalışmanın kavramsal çerçevesinde tanımlanan "ayarlama" (policy adjustment) yaklaşımıyla tutarlı bir görünüm arz etmektedir. Uluslararası sistemin sunduğu temel kısıtlar ve fırsatlar büyük ölçüde korunurken, liderlik algısındaki değişim, iç siyasal önceliklerin yeniden tanımlanması ve devlet kapasitesindeki görece dönüşüm, Özbekistan–Çin ilişkilerinin araçlarında, yoğunluğunda ve uygulama biçimlerinde belirgin bir yeniden düzenlemeye yol açmıştır. Bu bağlamda Mirziyoyev dönemi, stratejik yönelimin köklü biçimde değiştiği bir kopuşu değil; Kerimov döneminde şekillenen dış politika sınırları içinde, daha kurumsal, daha görünür ve daha çok boyutlu bir icra tarzına geçişi ifade eden kontrollü bir ayarlama süreci olarak değerlendirilmelidir.

Bu tez, Mirziyoyev dönemi boyunca Özbekistan–Çin ilişkilerinin yalnızca "artış" veya "ivmelenme" gibi niceliksel göstergeler üzerinden açıklanamayacağını ortaya koymuştur. İncelenen dönem, ikili ilişkilerin; uluslararası sistemde belirginleşen çok kutupluluk, Orta Asya'da derinleşen büyük güç rekabeti, KYİ'nin kurumsallaşması, bölgesel güvenlik belirsizlikleri ve küresel kriz dinamikleri (özellikle COVID-19 sonrası dönemin ekonomik ve tedarik zinciri etkileri) gibi yapısal faktörler ile Özbekistan'ın iç reform gündemi, egemenlik hassasiyetleri, liderlik algıları ve devlet kapasitesindeki dönüşüm arasındaki etkileşim içinde şekillendiğini göstermektedir. Bu nedenle Mirziyoyev dönemini açıklamada ne yalnızca sistem düzeyi fırsat ve baskılara dayalı yaklaşımlar ne de yalnızca iç reform sürecini merkezileştiren tek boyutlu okumalar yeterlidir. Bulgular, dış politika çıktılarının ancak sistemik koşulların liderlik algıları ile içsel kurumsal ve siyasal filtreler aracılığıyla süzülmesiyle anlaşılabileceğini vurgulayan neoklasik gerçekçilik yaklaşımının, Mirziyoyev dönemi için de analitik açıdan tutarlı bir

açıklama zemini sunduğunu teyit etmektedir (Rose 1998; Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016).

Mirziyoyev döneminde Özbekistan'ın dış politikası, Kerimov döneminin temkinli egemenlik refleksini bütünüyle terk etmeksizin, yöntemsel ve söylemsel bir "açılım" çizgisiyle yeniden ölçeklenmiştir. Reformcu ve pragmatik liderlik anlayışı, dış politikayı ekonomik kalkınma hedefleriyle daha doğrudan ilişkilendirmiş; çok taraflılık, bölgesel normalleşme ve yatırım çekme kapasitesi, dış politika söylemi ve pratiğinde daha görünür hâle gelmiştir. Çin ile ilişkiler bu yeni çizginin dışında değil; bilakis kalkınma, altyapı ve teknoloji transferi odaklı dış politika tasarımının en işlevsel bileşenlerinden biri olarak konumlanmıştır. Bununla birlikte bu yakınlaşma, Özbekistan'ın dış politika özerkliği ve egemenlik hassasiyetleri korunarak yürütülmüş; Çin ile ilişkiler "yüksek bağımlılık riski" üreten bir eksene kaymadan, seçici ve dengeleyici bir strateji içerisinde genişletilmiştir. Bu yönüyle Mirziyoyev dönemi, ani ve radikal bir yön değişiminden ziyade, süreklilik içinde "kontrollü dönüşüm" üretmiş bir dış politika evresine karşılık gelmektedir. Bu dönüşüm, bu çalışmada kavramsallaştırılan "ayarlama" yaklaşımıyla uyumlu biçimde; stratejik yönelimin korunmasına karşın, dış politikanın araçlarının, önceliklerinin ve uygulama yoğunluğunun liderlik algısı ve içsel kapasite değişimleri doğrultusunda yeniden düzenlenmesini ifade etmektedir.

Siyasal boyutta Mirziyoyev dönemi, ikili ilişkilerin daha düzenli, öngörülebilir ve kurumsal bir diyalog düzlemine taşındığı bir aşamayı temsil etmektedir. Artan liderler düzeyi temaslar, stratejik ortaklık söyleminin yoğunlaşması ve çok taraflı platformların (özellikle ŞİÖ) daha aktif kullanımı, ilişkilerin yalnızca sistemik zorunlulukların değil, bu zorunlulukların Mirziyoyev yönetimince "kalkınma ve istikrarı önceleyen" bir çerçevede yorumlanmasının sonucu olduğunu göstermektedir. Çin'in egemenliğe saygı ve müdahalesizlik ilkelerini öne çıkaran dış politika yaklaşımı, Özbekistan'ın temel hassasiyetleriyle normatif gerilim üretmeyen bir zemin sağlamış; böylece siyasal ilişkiler, bağımsızlık sonrası dönemin ilk yıllarında şekillenen egemenlik ve rejim güvenliği merkezli reflekslerle uyumlu biçimde, daha kurumsal ve düzenli bir çerçevede sürdürülebilmiştir.

Ticari ve ekonomik boyutta Mirziyoyev dönemi, niceliksel genişlemenin ötesine geçen yapısal bir dönüşümü yansıtmaktadır. 2017 sonrasında ikili ekonomik

ilişkiler, yalnızca ticaret hacmindeki artışla sınırlı kalmamış; doğrudan yabancı yatırımlar, sanayi üretimi, altyapı projeleri, enerji dönüşümü ve yeşil kalkınma eksenlerinde çok katmanlı bir ortaklık modeline evrilmiştir. Bu dönüşümün sistemik arka planında Çin'in artan ekonomik kapasitesi ve KYİ'nin Orta Asya'da kurumsallaşması yer alsa da, bulgular bu yapısal fırsatların doğrudan ve mekanik biçimde dış politika çıktısına dönüşmediğini göstermektedir. Mirziyoyev yönetiminin ekonomik liberalizasyon yönündeki reform adımları, yatırım mevzuatındaki sadeleşme, serbest ekonomik bölgelerin yaygınlaşması ve proje yönetim kapasitesinin güçlenmesi gibi içsel ara değişkenler, Çin kaynaklı yatırımların Özbekistan ekonomisine daha hızlı ve kurumsal biçimde entegre edilmesini mümkün kılmıştır. Böylece ekonomik ilişkiler, hammadde ve enerji merkezli dar bir çerçeveden çıkarak altyapı, sanayi modernizasyonu, teknoloji ve yeşil dönüşüm gibi alanlara yayılan daha çeşitlenmiş bir yapıya kavuşmuştur. Bu durum, Mirziyoyev döneminde ekonomik iş birliğinin kalkınma hedefleriyle uyumlu biçimde stratejik bir araç olarak kurgulandığını; ancak aynı zamanda kurumsal düzenlemeler ve çok taraflı platformlar aracılığıyla asimetrik bağımlılık risklerinin sınırlanmaya çalışıldığını ortaya koymaktadır.

Askerî ve güvenlik boyutunda Mirziyoyev dönemi, derin askerî entegrasyon veya ittifaklaşma üretmeyen; buna karşılık tehdit algılarıyla uyumlu, kurumsal temelli ve sınırlı bir iş birliği modelinin sürdürüldüğü bir görünüm sergilemiştir. Afganistan kaynaklı istikrarsızlık riski, sınır aşan terörizm/aşırıcılık/ayrılıkçılık gündemi ve Orta Asya'da büyük güç rekabetinin daha belirgin hâle gelmesi, Özbekistan açısından güvenliği dış politikanın öncelikli alanlarından biri hâline getirmiştir. Ancak bu sistemik güvenlik baskıları, dış politikada otomatik bir yakınlaşmaya yol açmamış; askerî tarafsızlık geleneği, egemenlik hassasiyeti ve karar alma özerkliği gibi içsel filtreler doğrultusunda kontrollü biçimde yönetilmiştir. ŞİÖ ve RATS gibi çok taraflı mekanizmalar, güvenlik iş birliğinin ana kurumsal zeminini oluşturmuş; iş birliği, yüksek maliyetli ittifaklaşma yerine düşük maliyetli koordinasyon, istişare ve seçici askerî-teknik etkileşimler üzerinden ilerlemiştir. Bu yönüyle güvenlik alanında da Mirziyoyev dönemi, Kerimov mirasıyla süreklilik taşıyan; ancak araç seti bakımından daha pragmatik ve esnek biçimde icra edilen bir dış politika pratiğine işaret etmektedir.

Sosyokültürel boyutta Mirziyoyev dönemi, ilişkilerin toplumsal meşruiyet ve yumuşak güç boyutunu destekleyen; ancak stratejik özerklik kaygılarıyla uyumlu biçimde

seçici ve kontrollü olarak yapılandırılan bir alan olarak şekillenmiştir. Eğitim, kültür, akademik değişim ve halk diplomasisi kanalları, ikili ilişkilerin süreklilik ve derinlik kazanmasına katkı sunmuş; "İpek Yolu mirası" ve "tarihsel dostluk" vurguları, devletlerarası iş birliğinin toplumsal düzeyde kabulünü güçlendiren bir meşruiyet zemini üretmiştir. Bununla birlikte bu alan, asimetrik etki veya bağımlılık üreten bir yumuşak güç rekabeti sahasına dönüşmemiş; Mirziyoyev yönetimi sosyokültürel etkileşimi, dış politika esnekliğini artıran tamamlayıcı ve ikincil bir unsur olarak konumlandırmıştır. Neoklasik gerçekçilik açısından bu durum, sistemik fırsatların içsel hassasiyetler ve devlet kapasitesi tarafından filtrelenerek politika çıktısına dönüştürüldüğünü göstermektedir (Rose 1998; Ripsman, Taliaferro & Lobell 2016).

Mirziyoyev döneminin bütüncül değerlendirmesinde ŞİÖ, ikili ilişkilerin yalnızca güvenlik boyutunu değil, Özbekistan'ın Çin ile ilişkilerini kurallı, dengeli ve çok taraflı bir çerçeve içinde yönetme kapasitesini yansıtan temel bir kurumsal araç olarak belirginleşmektedir. Kerimov döneminde daha temkinli ve sınırlı bir katılım çizgisiyle yürütülen ŞİÖ angajmanı, Mirziyoyev döneminde daha görünür, çok boyutlu ve inisiyatif alan bir niteliğe evrilmiştir. Bu süreçte örgüt, Özbekistan açısından yalnızca tehditlere karşı bir güvenlik iş birliği platformu değil; ekonomik kalkınma hedeflerinin desteklendiği, bölgesel bağlantısallığın güçlendirildiği ve Çin ile ilişkilerde ortaya çıkabilecek asimetrik bağımlılık risklerinin çok taraflılık içinde dengelendiği stratejik bir zemin işlevi görmüştür. Bu çerçevede ŞİÖ, Mirziyoyev döneminde dış politika açılımını mümkün kılan kurumsal ve dengeleyici bir mekanizma olarak daha işlevsel hâle gelmiştir.

KYİ, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin ekonomik ve jeostratejik boyutunu şekillendiren en önemli dışsal çerçevelerden biri olarak öne çıkmıştır. Ancak bu süreç, KYİ'nin Özbekistan dış politikasında otomatik ve sınırsız bir uyum mekanizması hâline geldiğini göstermemektedir. Aksine bulgular, Özbekistan'ın KYİ kapsamındaki iş birliklerini, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü biçimde sistemik fırsatları içsel filtreler aracılığıyla süzen bir "ayarlama" stratejisi doğrultusunda yönettiğini ortaya koymaktadır. Mirziyoyev yönetimi, altyapı, ulaştırma, sanayi modernizasyonu ve lojistik bağlantısallık gibi alanlarda KYİ'nin sunduğu ekonomik ve teknik imkânlardan yararlanırken; proje seçimi, finansman yapısı ve kurumsal denetim mekanizmaları üzerinden asimetrik bağımlılık risklerini sınırlamaya özen göstermiştir.

Bu çerçevede KYİ, Özbekistan açısından Çin merkezli bir nüfuz alanına eklemlenmeden ziyade, kalkınma hedefleriyle uyumlu biçimde araçsallaştırılan ve çok taraflı diplomasiyle dengelenen bir dış politika aracı olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Mirziyoyev döneminde KYİ, dış politika yöneliminin köklü biçimde değiştiği bir kopuşu değil; mevcut stratejik sınırlar içinde ekonomik araçların kapsamının ve kullanım yoğunluğunun yeniden düzenlendiği kontrollü bir uyarlama sürecini yansıtmaktadır.

COVID-19 salgını süreci, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinin yalnızca istikrarlı dönemlere özgü bir iş birliği modeli üzerine kurulmadığını; aksine kriz koşullarında dahi sürdürülebilen, uyarlanabilir ve kurumsal bir nitelik kazandığını açık biçimde ortaya koymuştur. Pandemi, uluslararası sistemde belirsizlikleri artırarak devletleri sağlık güvenliği, tedarik zincirleri ve ekonomik dayanıklılık alanlarında yeni politika tercihlerine yöneltmiş; bu bağlamda Özbekistan açısından Çin ile ilişkiler, yalnızca sağlık alanında değil, ekonomi, ulaştırma ve kurumsal koordinasyon boyutlarında da stratejik önem kazanmıştır. Ancak bu sistemik baskılar, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü biçimde, dış politikada otomatik bir yönelim üretmemiş; Mirziyoyev yönetimi söz konusu süreci liderlik algıları, devlet kapasitesi ve egemenlik hassasiyetleri doğrultusunda seçici ve kontrollü biçimde yönetmiştir.

Pandemi sürecinde Çin'in sağlık diplomasisi, üretim kapasitesi ve Kuşak ve Yol Girişimi çerçevesinde sunduğu lojistik ve bağlantısallık imkânları, Özbekistan açısından kriz yönetiminde işlevsel bir dış destek alanı oluşturmuştur. Tıbbi ekipman temini, aşı iş birliği ve KYİ kapsamındaki projelerin kesintisiz biçimde sürdürülmesi, ikili ilişkilerin geçici dayanışmanın ötesine geçerek kurumsallaştığını göstermektedir. Bununla birlikte Çin'in artan ekonomik ve teknolojik ağırlığının potansiyel asimetrik bağımlılık tartışmalarını beraberinde getirmesi, Özbekistan'ın bu iş birliğini temkinli ve dengeli bir çerçevede yürütme ihtiyacını da ortaya koymuştur. Bu nedenle Mirziyoyev yönetimi pandemi sürecinde Çin ile ilişkileri ne tam bağımlılık ne de mesafe siyaseti üzerinden tanımlamış; çok taraflı platformları ve alternatif ortaklıkları dışlamayan, pragmatik ve dengeleyici bir strateji benimsemiştir.

Bu çerçevede COVID-19 süreci, Mirziyoyev döneminde Özbekistan–Çin ilişkilerinde bir kırılmadan ziyade, mevcut stratejik ortaklığın kriz koşullarında test edildiği ve kurumsal dayanıklılığının güçlendiği bir evre olarak değerlendirilebilir.

Pandemi, sistemik baskılar ile içsel siyasal ve kurumsal filtreler arasındaki etkileşimi görünür kılmış; Özbekistan'ın Çin ile ilişkilerinin kriz anlarında dahi egemenlik merkezli, rasyonel ve stratejik tercihler temelinde şekillendiğini ortaya koymuştur. Bu yönüyle COVID-19 süreci, Mirziyoyev döneminin dış politika karakterini pekiştiren ve neoklasik gerçekçilik çerçevesinin açıklayıcılığını güçlendiren önemli bir ampirik kesit sunmaktadır.

Sonuç olarak Mirziyoyev dönemi Özbekistan–Çin ilişkileri, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü biçimde, sistemik baskı ve fırsatların liderlik algıları, reform gündemi, egemenlik hassasiyetleri ve artan devlet kapasitesi üzerinden süzülerek dış politika çıktısına dönüştüğü çok boyutlu bir örnek sunmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan temel dış politika sonucu; Kerimov döneminde kurulan stratejik ortaklık zemininin korunmasıyla birlikte, daha yüksek hacimli, proje temelli ve kurumsallaşma eğilimi taşıyan bir iş birliği mimarisinin inşa edilmesidir. Ancak bu genişleme, ittifaklaşmadan uzak, bağımlılık üretmemeye özen gösteren ve çok taraflı platformlarla dengelenen bir stratejik rasyonalite içinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle Mirziyoyev dönemi, Özbekistan–Çin ilişkilerinde kopuş değil; süreklilik içinde yeniden ölçeklenen, daha esnek ve daha kurumsal bir "kontrollü dönüşüm" evresi olarak değerlendirilmelidir. Böylece tez, iki dönem arasında görülen farklılaşmanın, temelde aynı egemenlik ve stratejik özerklik refleksleri üzerinde yükselen fakat farklı liderlik algıları ve devlet kapasitesi düzeylerinde yeniden biçimlenen bir dış politika mantığından kaynaklandığını analitik biçimde ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Mirziyoyev dönemi Özbekistan–Çin ilişkileri, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü biçimde, sistemik baskı ve fırsatların liderlik algıları, reform gündemi, egemenlik hassasiyetleri ve artan devlet kapasitesi aracılığıyla süzülerek dış politika çıktısına dönüştüğü çok boyutlu bir örnek sunmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan temel dış politika sonucu; Kerimov döneminde kurulan stratejik ortaklık zemininin korunmasıyla birlikte, daha yüksek hacimli, proje temelli ve kurumsallaşma eğilimi taşıyan bir iş birliği mimarisinin inşa edilmesidir. Bununla birlikte bu genişleme, ittifaklaşmadan özellikle kaçınan, bağımlılık üretmemeye özen gösteren ve çok taraflı platformlar aracılığıyla dengelenen bir stratejik rasyonalite çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle Mirziyoyev dönemi, Özbekistan–Çin ilişkilerinde bir kopuşu değil; süreklilik içinde yeniden ölçeklenen, daha esnek ve daha kurumsal bir kontrollü dönüşüm evresini

temsil etmektedir. Böylece bu tez, iki dönem arasında gözlemlenen farklılaşmanın, temelde aynı egemenlik ve stratejik özerklik refleksleri üzerinde yükselen; ancak farklı liderlik algıları ve devlet kapasitesi düzeylerinde yeniden biçimlenen bir dış politika mantığından kaynaklandığını analitik biçimde ortaya koymaktadır.

Bu tez kapsamında ortaya konan bulgular, Özbekistan–Çin ilişkilerinin Kerimov ve Mirziyoyev dönemleri arasında keskin bir kopuştan ziyade, neoklasik gerçekçiliğin öngördüğü biçimde stratejik süreklilik temelinde şekillenen bir dönüşüm süreci izlediğini göstermektedir. Kerimov döneminde inşa edilen egemenlik hassasiyetleri, çok taraflı kurumsal angajman ve bağımlılık üretmemeye dayalı temkinli dış politika çizgisi, Mirziyoyev döneminde terk edilmemiş; aksine değişen liderlik algıları, artan devlet kapasitesi ve reform gündemi doğrultusunda yeniden ölçeklenmiştir. Bu çerçevede Mirziyoyev dönemi, stratejik yönelimin değiştiği bir kırılma noktası değil; mevcut dış politika parametreleri içinde araçların, önceliklerin ve uygulama yoğunluğunun yeniden düzenlendiği bir ayarlama (policy adjustment) evresine karşılık gelmektedir. Dolayısıyla Özbekistan–Çin ilişkilerinde gözlemlenen genişleme ve derinleşme, ani bir yön değişiminin değil; sistemik koşulların içsel siyasal ve kurumsal filtreler aracılığıyla farklı biçimlerde yorumlanmasının ürünüdür. Bu yönüyle stratejik süreklilik, iki dönem arasındaki ilişkiyi açıklayan tarihsel bir varsayım değil; neoklasik gerçekçilik perspektifinde dış politika davranışının mantığını ortaya koyan analitik bir sonuç olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Abbasova, Kamila Zafarovna. (2025). Respublika Uzbekistan i Kitayskaya Narodnaya Respublika v kontekste mejdunarodnıh otnoşeniy: Sotrudniçestvo i vızovı. Development of Pedagogical Technologies in Modern Sciences: International Scientific-Online Conference https://doi.org/10.5281/zenodo.15405799

2. Abdurakhmanova, Zubayda Yuldash qizi. (2020). Vzaimosvyaz' Uzbekistana s Kitaem i SShA posredstvom turizma. Özbekistan Devlet Dünya Dilleri Üniversitesi, Çin Dili Teorisi ve Uygulaması Bölümü, Taşkent.

3. Agentstvo statistiki pri Prezidente Respubliki Uzbekistan. (2025). Vneshnetorgovyy oborot Respubliki Uzbekistan: predvaritel'nye dannye za yanvar'–dekabr' 2024 goda (PDF raporu). Taşkent: Upravlenie statistiki vneshneekonomicheskoy deyatel'nosti i torgovli. https://stat.uz/img/press_reliz_tashi_savdo_rus_yanvar-dekabr_2024_p54720.pdf (Erişim tarihi:).

4. Development Foundation of Uzbekistan (ACDF). (2023). V Pekine vpervye predstavleny eksponaty iz Uzbekistana. https://www.acdf.uz/ru/news/pekinda-ilk-bor-ozbekiston-eksponatlari-namoyish-etiladi (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

5. Akademiya nauk Respubliki Uzbekistan / Art and Culture Development Foundation of Uzbekistan (ACDF). (2023). V Pekine vpervye predstavleny eksponaty iz Uzbekistana. https://www.acdf.uz/ru/news/pekinda-ilk-bor-ozbekiston-eksponatlari-namoyish-etiladi (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

6. Anadolu Ajansı (Rusça servis). (2025, 17 Aralık; güncelleme: 18 Aralık). Kitay vydelit na stroitel'stvo zh/d Kitay–Kyrgyzstan–Uzbekistan kredit v 2,3 mlrd dollarov. https://www.aa.com.tr/ru/мир/китай-выделит-на-строительство-ж-д-китай-кыргызстан-узбекистан-кредит-в-2-3-млрд/3773827 (Erişim tarihi:).

7. Arı, Tayyar. (2013). Uluslararası ilişkiler teorileri: Çatışma, hegemonya ve iş birliği (8. baskı). Bursa: MKM Yayıncılık.

8. Assotsiatsiya Avtomobil′nogo Biznesa Uzbekistana. (2025, 19 Eylül). V Tashkente sostoyalas′ torgovaya vystavka «Kitay – Tsentral′naya Aziya (Uzbekistan) 2025». https://aba.uz/news/2025-goda-16-18-sentyabrya-v-tashkente-v-uzekspocentre-sostoyalas-torgovaya-vystavka-kitay-centralnaya-aziya-uzbekistan-2025/ (Erişim tarihi:).

9. BigAsia. (2025, 17 Aralık). Eksperty iz KNR i Uzbekistana obsudili razvitie dvustoronnikh otnosheniy. https://bigasia.ru/eksperty-iz-knr-i-uzbekistana-obsudili-razvitie-dvustoronnih-otnoshenij/ (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

10. Borisov, D. A. (2019). Vneşnyaya politika Uzbekistana pri Ş. Mirziyoyeve: strategiya i praktika. [Makale]. El yazması, editöryal sürece sunulmuştur (14 Ocak 2019), 130–139.

11. Caspian Policy Center. (2023). China–Uzbekistan bilateral relations. Washington, DC: (Author: Dante Schulz; 03/21/2022). https://www.caspianpolicy.org/research/security-and-politics-program-spp/china-uzbekistan-bilateral-relations (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

12. Dadabaev, Timur, & Sonoda, Munenori. (2023). Nudging, not nagging: Leveraging mentorship and patronage in Sino–Uzbek relations, 2017–2022. Journal of Contemporary East Asia Studies, 12(1), 45–67.

13. Danilovich, M. V. (2013). Evolyutsiya kitaysko-uzbekskikh otnosheniy v 2001–2012 gg. Kafedra mezhdunarodnykh otnosheniy, Fakultet mezhdunarodnykh otnosheniy, Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta. (UDK 327(510:575.1)), 25–39.

14. Doğan, Büşra, & Sugözü, İbrahim Halil. (2023). Recent China–Uzbekistan relations: An assessment within the framework of energy security / Yakın dönem Özbekistan–Çin ilişkileri: Enerji güvenliği çerçevesinde bir değerlendirme. ASES International Fırat Scientific Research Conference Bildiri Kitabı içinde (ss. 154). Elazığ, Türkiye: ASES. (17–19 Kasım 2023).

15. Dolinovskaya, Eugenia Eduardovna. (2023). Uzbekistan v tsentral'noaziatskoy politike KNR [Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Asya politikasında Özbekistan] (Lisans bitirme tezi). Novosibirsk.

16. Donnelly, Jack. (2008). The ethics of realism. In Christian Reus-Smit & Duncan Snidal (Ed.), The Oxford Handbook of International Relations (ss. 150–152). Oxford: Oxford University Press.

17. Düzgün, Dursun Murat. (2020). Gerçekçilik teorisinin ortaya çıkışı ve gelişme evreleri. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 47, 256–276. https://doi.org/10.17498/kdeniz.759320

18. Embassy of Uzbekistan in the United Kingdom. (2023). Comprehensive strategic partnership between Uzbekistan and China. London: Embassy of the Republic of Uzbekistan in the UK. https://uzembassy.uk/news/1036 (Erişim tarihi: : 7 Aralık 2023)

19. General′noe konsul′stvo Kitayskoy Narodnoy Respubliki v g. Khabarovske. (2003, 1 iyun). Obzor: Shankhayskaya organizatsiya sotrudnichestva kak primer regional′nogo sotrudnichestva. https://khabarovsk.china-consulate.gov.cn/rus/xwdt/2003s/200306/t20030601_3999386.htm (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

20. Glaser, Charles L. (1994/95). Realists as optimists: Cooperation as self-help. International Security, 19(3), 50–90.

21. Glaser, Charles L. (2010). Rational Theory of International Politics: The Logic of Competition and Cooperation. Princeton: Princeton University Press.

22. Gözen, Ramazan. (2019). Uluslararası ilişkiler teorileri. İstanbul: İletişim Yayınları.

23. Gürel, Gökçen. (2022). Kuşak-Yol Girişimi Bağlamında Özbekistan–Çin İlişkilerinin Değerlendirilmesi. Journal of Emerging Economies and Policy, 7(2), 367–381.

24. Institut strategicheskikh i regional′nykh issledovaniy pri Prezidente Respubliki Uzbekistan (ISRS). (2021, 28 Mayıs). Kitay i Uzbekistan sovmestno rabotaut nad izdaniem knigi «Istoriya razvitiya druzhestvennykh otnosheniy mezhdu Uzbekistanom i Kitayem». https://isrs.uz/ru/yangiliklar/kitaj-i-uzbekistan-sovmestno-rabotaut-nad-izdaniem-knigi (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

25. Jervis, Robert. (1976). Perception and Misperception in International Politics. Princeton: Princeton University Press.

26. Jervis, Robert. (1978). Cooperation under the security dilemma. World Politics, 30(2), 167–214.

27. Ju, Chuanya, & Yun, Sergey M. (2022). Politika KNR v sfere internatsionalizatsii vysshego obrazovaniya i razvitie obrazovatel′nogo sotrudnichestva Kitaya i Uzbekistana. Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta – Tomsk State University Journal, 482, 113–124. https://doi.org/10.17223/15617793/482/12

28. Karimov, İ. (1997). O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari [Özbekistan 21. yüzyıl eşiğinde: güvenliğe yönelik tehditler, istikrar şartları ve kalkınma garantileri]. Taşkent: O‘zbekiston.

29. Kazantsev, A. A., & Gusev, L. Yu. (2018). Reformy vo vneşney politike Uzbekistana: osnovnye dostiženiya i stsenarii razvitiya. Vestnik RUDN. Seriya: Mejdunarodnye Otnosheniya, 18(2), 292–303. https://doi.org/10.22363/2313-0660-2018-18-2-292-303

30. Keohane, Robert O. (1984). After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy. Princeton: Princeton University Press.

31. Keohane, Robert O. (1986). Theory of world politics. In Robert O. Keohane (Ed.), Neorealism and Its Critics (ss. 7–9). New York: Columbia University Press.

32. Kiraz, Sami. (2020). Bir dış politika analizi yaklaşımı olarak neoklasik realizmin incelenmesi. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(4), 665–686.

33. Kiselenko, M. V. (2025). Vliyanie voenno-politicheskikh faktorov na vneshnyuyu politiku Uzbekistana: voenno-tekhnicheskoe sotrudnichestvo kak atribut suvereniteta. Postsovetskie issledovaniya. https://doi.org/10.48647/ICCA.2025.95.62.004

34. Klimenko, A. F., & Morozov, Iu. V. (2016). Sammit Shankhaiskoi organizatsii sotrudnichestva 2016 g. i zadachi organizatsii po obespecheniiu bezopasnosti ee integratsionnykh planov. Natsional'nye interesy: prioritety i bezopasnost', 10, 162–174.

35. Kodirjonov, O., & Muminov, Kh. (2023). O'zbekiston va Xitoy Xalq Respublikasi o'rtasidagi siyosiy va iqtisodiy munosabatlarning o'ziga xos jihatlari. Andijon Davlat Universiteti Ilmiy Jurnali, 4(5), 78–82. https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol4-iss5-pp78-82

36. Kremlin.ru. (2001, 15 iyun). Glavy gosudarstv «Shankhaiskogo foruma» prinyali Deklaratsiyu o sozdanii novogo ob''edineniya – Shankhaiskoi organizatsii sotrudnichestva. http://kremlin.ru/events/president/news/41570 (Erişim tarihi: 14.09.2025).

37. Kremlin.ru. (2002, 7 iyun). Vladimir Putin prinyal uchastie v sammite Shankhaiskoi organizatsii sotrudnichestva. Sankt-Peterburg. http://www.special.kremlin.ru/events/president/news/27109 (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

38. Kremlin.ru. (2008, 28 Ağustos). V Dushanbe sostoyalsya sammit Shankhaiskoy organizatsii sotrudnichestva. https://kremlin.ru/events/president/news (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

39. Kremlin.ru. (2009, 9 iyun). Ocherednoe zasedanie Soveta glav gosudarstv – chlenov Shankhaiskoi organizatsii sotrudnichestva i sammit Braziliya–Rossiya–Indiya–Kitai. Ekaterinburg, 15–16 iyun 2009. http://kremlin.ru/events/president/news/44960 (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

40. Kremlin.ru. (2015, 8–10 iyul). Poezdka v Bashkiriyu. Sammity BRIKS i ShOS. Ufa. http://www.kremlin.ru/catalog/regions/BA/events/49912 (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

41. Lebow, Richard Ned. (1994). The long peace, the end of the Cold War, and the failure of realism. International Organization, 48(2), 249–277.

42. Limanov, Oleg. (2020, 1 Haziran). Uzbeksko-kitayskie otnosheniya v period pandemii COVID-19. CABAR.asia. https://cabar.asia/ru/uzbeksko-kitajskie-otnosheniya-v-period-pandemii-covid-19 (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

43. Makhmutova, E. V. (2024). Rol' Kitaya v sovremennoy vneşney politike Uzbekistana. [Siyaset Bilimleri alanında bilimsel makale]. Çin ve Modern Asya Enstitüsü, Rusya Bilimler Akademisi, 222–231. https://doi.org/10.48647/ICCA.2024.80.64.015

44. Markova, Elena A. (2022). Politika Kitaya v Tsentral'noy Azii (90-ye gody XX veka – nachalo XXI veka) [Çin'in Orta Asya Politikası (20. yüzyılın 90'lı yılları – 21. yüzyılın başları)]. Problemy postsovetskogo prostranstva / Post-Soviet Issues, 9(1), 121–129. https://doi.org/10.24975/2313-8920-2022-9-1-121-129

45. Ministerstvo energetiki Respubliki Uzbekistana. (2025, 5 Aralık). Prezident Respubliki Uzbekistan otmetil vazhnost ukrepleniya mnogoplanovogo partnerstva s Kitayem. https://gov.uz/ru/minenergy/news/view/108886 (Erişim tarihi: 25 Aralık 2025). [MÜKERRER–KONTROL: 109 ile aynı URL]

46. Ministerstvo inostrannykh del Kitaiskoi Narodnoi Respubliki (MID KNR). (2005, 6 iyul). Vystuplenie Hu Tszintao na sammite ShOS v Astane (polnyy tekst). https://www.fmprc.gov.cn/rus/zxxx/200507/t20050706_761872.html (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

47. Ministerstvo inostrannykh del Kitaiskoi Narodnoi Respubliki (MID KNR). (2006, 15 iyun). V Shankhae sostoyalsya sammit ShOS, na kotorom predsedatel'stvoval i vystupil s rech'yu predsedatel' KNR Hu Tszintao. https://www.fmprc.gov.cn/rus/zxxx/200606/t20060615_762873.html (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

48. Ministerstvo inostrannykh del Kitaiskoi Narodnoi Respubliki (MID KNR). (2010, 11 iyun). Sammit ShOS sostoyalsya v Tashkente, predsedatel' KNR Hu Tszin'tao vystupil na nem s vazhnoy rech'yu. https://www.fmprc.gov.cn/rus/zl/ce_ceml_chn/hjtru/201006/t20100613_878300.html (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

49. Ministerstvo inostrannykh del Kitaiskoi Narodnoi Respubliki (MID KNR). (2012, 7 iyun). Sostoyalsya pekinskiy sammit Shankhaiskoi organizatsii sotrudnichestva: 12-e zasedanie Soveta glav gosudarstv-chlenov. (Çin Dışişleri Bakanlığı Rusça resmî sayfası). (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

50. Ministerstvo inostrannykh del Kitaiskoi Narodnoi Respubliki (MID KNR). (2014, 12 Eylül). Predsedatel' KNR Si Tszin'pin vystupil s vazhnoy rech'yu na sammite Shankhaiskoy organizatsii sotrudnichestva v Dushanbe. https://www.fmprc.gov.cn/rus/wjb/zzjg/dozys/dozysgjlb/1776/1778/201409/t20140915_958755.html (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

51. Ministerstvo inostrannykh del Kitayskoy Narodnoy Respubliki (MID KNR). (2023, 19 Ekim). Vystuplenie na press-konferentsii po itogam 3-go Foruma mezhdunarodnogo sotrudnichestva "Odin poyas i odin put". https://www.fmprc.gov.cn/rus/wjb/wjbz/zyjh/202310/t20231020_11164745.html (Erişim tarihi: 11 Eylül 2025).

52. Ministerstvo inostrannykh del Kitayskoy Narodnoy Respubliki (MID KNR). (2024, 4 iyul). Si Tszin'pin vstretilsya s prezidentom Uzbekistana Shavkatom Mirziyoevym. https://www.mfa.gov.cn/rus/zxxx/202407/t20240707_11449428.html (Erişim tarihi: 11 Eylül 2025).

53. Ministerstvo inostrannykh del Kitayskoy Narodnoy Respubliki (MID KNR). (2025, 21 Kasım). Prezident Uzbekistana Shavkat Mirziyoyev vstretilsya s Van I. https://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/wshd/202511/t20251123_11758376.html (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

54. Mirziyoyev, Sh. (2018, 27 Mart). O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Afg'oniston bo'yicha xalqaro konferensiya"dagi nutqi. Taşkent. https://president.uz/uz/lists/view/1637 (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

55. Mirziyoyev, Sh. (2025, 17 Haziran). "Markaziy Osiyo – Xitoy" ikkinchi sammitidagi nutqi. https://president.uz/en/lists/view/823 (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

56. Mukhammadjonova, G. (2025). The history of Uzbekistan–China cooperation relations during the years of independence. International Journal of Social Science Research and Review, 8(1), 59–68.

57. Nazarova, Feruza. (2024). Potentsial budushego sotrudnichestva mejdu Respublikoy Uzbekistan i Shanhayskoy Organizatsiyey Sotrudnichestva (ŞOS). XXI asr: fan va ta'lim masalalari. https://www.sharqjurnali.uz (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

58. Nurullaeva, Shafoat Fayzullayevna. (t.y.). Razvitie sotrudnichestva mezhdu Uzbekistanom i Kitaem cherez prizmu ukrepleniya kulturno-gumanitarnykh osnov vzaimoponimaniya mezhdu narodami dvukh stran: istoriya i sovremennost'. Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığına bağlı Stratejik ve Bölgelerarası Araştırmalar Enstitüsü.

59. Nuz.uz. (2023, 27 Eylül). Uzbekistan predstavit 20 muzeynykh eksponatov na vystavke v Khanchzhou. https://nuz.uz/2023/09/27/uzbekistan-predstavit-20-muzejnyh-eksponatov-na-vystavke-v-hanchzhou/ (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

60. Omonkulov, Otabek. (2019). Orta Asya'da Büyük Güç Bölgeselciliği: Avrasya Ekonomik Birliği, Yeni İpek Yolu ve İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projeleri (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

61. O'zbekiston Milliy Axborot Agentligi (UZA). (2018, 31 Aralık). 2018 god byl bogat sobytiyami v uzbeksko-kitayskikh otnosheniyakh. https://uza.uz/ru/posts/tszyan-yan-veryu-chto-i-2019-god-stanet-godom-novykh-dostizh-31-12-2018 (Erişim tarihi: 2 Haziran 2024).

62. Podrobno.uz. (2011, 16 iyul). Kul′turniy obmen na Shelkovom puti. https://podrobno.uz/cat/calche/Kulturniy-obmen-na-shelkovom-puti/?PAGEN_1=836 (Erişim tarihi: 15 Aralık 2024).

63. Podrobno.uz. (2017). 25 interesnykh dat v istorii Uzbekistana i Kitaya v 2017 godu. https://podrobno.uz/cat/obchestvo/25-interesnykh-dat-v-istorii-uzbekistana-i-kitaya-v-2017-godu/ (Erişim tarihi: 18 Aralık 2024).

64. Podrobno.uz. (2019, 9 Aralık). Top interesnykh sobytiy v istorii vzaimootnosheniy Uzbekistana i Kitaya v 2019 godu. https://podrobno.uz/cat/uzbekistan-i-kitay-klyuchi-ot-budushchego/top-interesnykh-sobytiy-v-istorii-vzaimootnosheniy-uzbekistana-i-kitaya-v-2019-godu/ (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

65. Podrobno.uz. (2021). 30-letie uzbeksko-kitayskikh otnosheniy: 2021–2022 gody. https://podrobno.uz/lp/unikalnayaakciya-30-letie-uzb-kitai-otnosheniya-2021-2022-godi/ (Erişim tarihi: 7 Aralık 2023).

66. Posol'stvo Kitayskoy Narodnoy Respubliki v Respublike Uzbekistan. (2018, 23 Ekim). Khudozhestvennyy festival′ kitayskogo yazyka sredi studentov Uzbekistana. https://uz.china-embassy.gov.cn/rus/sgxx/sgsd/201810/t20181023_1958156.htm (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

67. Posol'stvo Kitayskoy Narodnoy Respubliki v Respublike Uzbekistan. (2020, 24 Aralık). Interv'yu Chrezvychaynogo i Polnomochnogo Posla KNR v Respublike Uzbekistan Tszyan Yan agentstvu "Dunyo". https://uz.china-embassy.gov.cn/rus/dszl/202012/t20201225_1827337.htm (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

68. Pravitel'stvennyy portal Respubliki Uzbekistan. (2025a, 5 Aralık). Prezident Respubliki Uzbekistan prinyal predsedatelya Kitayskogo mezhdunarodnogo tsentra kommunikatsii. https://gov.uz/ru/minenergy/news/view/108886 (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

69. Qoraboyev, Tulkin. (2018). The Belt and Road Initiative and Uzbekistan's new strategy of development. Uzbek Journal of Legal Studies, 2(1), 1–15.

70. Rakhmatullaev, Sarvar. (2025). Uzbekistan i Kitay: strategicheskoe partnerstvo v prodvizhenii zelenogo razvitiya. Taşkent: Institut strategicheskikh i mezhregional'nykh issledovaniy pri Prezidente Respubliki Uzbekistan. https://isrs.uz/ru/maqolalar/uzbekistan-i-kitaj-strategiceskoe-partnerstvo-v-prodvizenii-zelenogo-razvitia (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

71. RBK. (2023, 4 iyul). Onlayn-sammit ShOS s uchastiem Putina, Si Tszin'pina i Modi. Video. https://www.rbc.ru/politics/04/07/2023/64a3be779a7947b85bd6d4f7 (Erişim tarihi: 15 Aralık 2025).

72. Review.uz. (2025, 18 Aralık). Uzbekistan i Kitay ukreplyayut nauchno-analiticheskoe sotrudnichestvo. https://review.uz/post/uzbekistan-i-kitay-ukreplyayut-nauchno-analiticheskoe-sotrudnichestvo (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

73. Ripsman, Norrin M., Taliaferro, Jeffrey W., & Lobell, Steven E. (2016). Neoclassical Realist Theory of International Politics. New York: Oxford University Press.

74. Rogozhin, Aleksandr Aleksandrovich. (2023). Ekspansiya Kitaya v Uzbekistan: ekonomicheskiy aspekt. Analiz i Prognoz. Zhurnal IMEMO RAN, 2, 43–56. https://doi.org/10.20542/afij-2023-2-43-56

75. Rose, Gideon. (1998). Neoclassical realism and theories of foreign policy. World Politics, 51(1), 144–172.

76. Russian.News.Cn. (2019, 14 iyun). Si Tszin'pin prinyal uchastie v 19-m zasedanii SGG ShOS i vystupil s vazhnoy rech'yu. https://russian.news.cn/2019-06/14/c_138144233.htm (Erişim tarihi: 15 Aralık 2025).

77. Ryabchenko, N. P. (1998). Sovetsko-kitayskiy konflikt: 60-e — nachalo 80-kh godov [The Soviet–Chinese conflict: The 1960s–early 1980s]. Rossiya i ATR, 3, 57–58.

78. Sa'dullaeva, Sabina Sur'atovna. (2024). Novıy etap sotrudnichestva Respubliki Uzbekistana i Kitayskoy Narodnoy Respubliki. Current Approaches and New Research in Modern Sciences: International Scientific-Online Conference içinde (ss. 160–163). Zenodo. https://doi.org/10.5281/zenodo.15259136

79. Sa'dulloyeva, Sabina Sur'atovna. (2024). Novyy etap sotrudnichestva Respubliki Uzbekistana i Kitayskoy Narodnoy Respubliki. Current Approaches

and New Research in Modern Sciences: International Scientific-Online Conference, 160–166. https://doi.org/10.5281/zenodo.15259136

80. Savkovich, I. (2000'ler). Torgovo-Ekonomicheskoe Sotrudnichestvo KNR i Respubliki Uzbekistan v 1990-kh – seredine 2000-kh gg. Vestnik Ekonomiki i Prava, 9(4), 77–90. (Not: Yayın yılı makalede belirtilmediği için "2000'ler" şeklinde verildi.)

81. Schweller, Randall L. (1996). Neorealism's status-quo bias: What security dilemma? Security Studies, 5(3), 90–121.

82. Schweller, Randall L. (2004). Unanswered threats: A neoclassical realist theory of underbalancing. International Security, 29(2), 159–201.

83. Sezer Feyzioğlu, H. (2017). Batı–Çin savaşları ve Osmanlı Devleti / Wars between China and the West and the Ottoman Empire. DergiPark, 90–98.

84. Shanghaiskaya organizatsiya sotrudnichestva (ShOS). (2011, 15 iyun). V Astane sostoyalos' zasedanie Soveta glav gosudarstv-chlenov ShOS, posvyashchennoe desyatiletiyu Organizatsii. https://rus.sectsco.org/20110615/1480.html (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

85. Shanghaiskaya organizatsiya sotrudnichestva. (2007, 9 iyul). Informatsionnoe soobshchenie o zasedanii Soveta ministrov inostrannykh del gosudarstv–chlenov ShOS. https://rus.sectsco.org/20070709/45147.html (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

86. Shanghaiskaya organizatsiya sotrudnichestva. (2013, 13 Eylül). Informatsionnoe soobshchenie po itogam zasedaniya Soveta glav gosudarstv-chlenov ShOS. Bishkek. https://rus.sectsco.org/20130912/47874.html (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

87. Shankhayskaya Organizatsiya Sotrudnichestva. (2017, 12 iyun). Astanskiy sammit ShOS: istoricheskie resheniya, novye perspektivy. https://rus.sectsco.org/20170612/292336.htm (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

88. Shankhayskaya organizatsiya sotrudnichestwa. (2021, 17 Eylül). Po itogam yubileynogo sammita v Dushanbe podpisano 30 dokumentov. https://rus.sectsco.org/20210917/779946.html (Erişim tarihi: 16 Ağustos 2025).

89. Shankhayskaya organizatsiya sotrudnichestva. (2017, 9 iyun). Informatsionnoe soobshchenie po itogam zasedaniya Soveta glav gosudarstv-chlenov Shankhayskoy organizatsii sotrudnichestva. https://rus.sectsco.org/20170609/289250.html (Erişim tarihi: 15 Ağustos 2025).

90. Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva. (2018, 9 Eylül). Sammit ShOS v Tsindao. https://rus.sectsco.org/20180909/463781.html (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

91. Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva. (2019, 14 İyun). Sammit ShOS v Bishkeke. https://rus.sectsco.org/20190614/550898.html (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

92. Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva. (2020, 16 Kasım). O press-konferentsii General'nogo sekretarya ShOS po itogam Sammita ShOS. https://rus.sectsco.org/20201116/692233.html (Erişim tarihi: 15 Ağustos 2025).

93. Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva. (2021). Po itogam yubileynogo sammita v Dushanbe podpisano 30 dokumentov. https://rus.sectsco.org/20210917/779946.html (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

94. Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva. (2022). Istoricheskoe znachenie Samarkandskogo sammita ShOS. https://rus.sectsco.org/20221027/Istoricheskoe-znachenie-Samarkandskogo-Sammita-ShOS-Syuy-Bu-19092022-g-921605.html (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

95. Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva. (2023, 4 iyul). Ocherednoe zasedanie Soveta glav gosudarstv-chlenov ShOS. https://rus.sectsco.org/20230704/Ocherednoe-zasedanie-Soveta-glav-gosudarstv-chlenov-ShOS-948481.html (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

96. Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva. (2024, 4 İyul). Astanskaya deklaratsiya Soveta glav gosudarstv-chlenov Shankhaiskoy organizatsii sotrudnichestva. https://rus.sectsco.org/20240704/1420683.htm (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

97. Shankhaiskaya Organizatsiya Sotrudnichestva (ShOS). (2019, 25 Aralık). Puteshestvie v "Zhemchuzhinu Velikogo Shelkovogo puti": v Pekine sostoyalas' prezentatsiya Dnya kul'tury Uzbekistana. https://rus.sectsco.org/20191225/618496.html (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

98. Sönmez, A. S. (2013). Güvenlik sorunları ve bağımsızlaşma kıskacında Özbekistan–Rusya ilişkileri (1991–2013) / Uzbekistan–Russia relations in the grip of gaining independence and security problems (1991–2013). Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research, 6(28), 319–320. (ISSN: 1307-9581).

99. Sputnik Uzbekistan. (2024, 15 Aralık). Uzbekistan i Kitay v 2025 godu realizuyut ryad farmproektov. https://uz.sputniknews.ru/20241215/uzbekistan-i-kitay-v-2025-godu-realizuyut-ryad-farmproektov-47111431.html (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

100. Şener, Ubeydullah, & Sugözü, İbrahim Halil. (2022). Orta Asya'da yeni bir hegemonya denemesi: Çin'in Bir Kuşak Bir Yol (OBOR/BRI) projesi. Journal of Academic Perspective on Social Studies, 5(2), 111–130.

101. Tashkentskiy gosudarstvennyy universitet vostokovedeniya. (2025, 27 Kasım). "Uzbekistan i Kitay – kolybel' drevnikh tsivilizatsiy": kul'turno-khudozhestvennyy festival TDShU i Universiteta politiki i prava Gansu. https://tsuos.uz/ru/ozbekiston-va-xitoy-qadim-sivilizatsiyalar-beshigi-tdshu-va-gansu-siyosat-va-huquq-universiteti-ortasidagi-madaniyat-va-sanat-festivali-bolib-ot/ (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

102. UPL.uz. (2025, 17 Aralık). Kitay obespechil polovinu pritoka novykh inostrannykh kompaniy v Uzbekistan za 2025 god. https://upl.uz/economy/58821-news.html (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

103. Usmonov, Qobil, Sodiqov, Murod, & Burxonova, Saodat. (2006). O‘zbekiston Tarixi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat Ilmiy Nashriyoti.

104. Vasquez, John A. (1998). The Power of Power Politics: A Critique. Cambridge: Cambridge University Press. (Bu baskıda geleneksel realizmin varsayımlarının sınıflandırıldığı bölüm: ss. 32–36.)

105. Walt, Stephen M. (1987). The Origins of Alliances. Ithaca, NY: Cornell University Press.

106. Waltz, Kenneth N. (1979). Theory of International Politics. Reading, MA: Addison-Wesley.

107. Wendt, Alexander. (1992). Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics. International Organization, 46(2), 391–425.

108. Xabar.uz. (2019, 8 Aralık). V Kitaye prezentovali knigu o Shavkate Mirziyoyeve. http://m.xabar.uz/ru/siyosat/xitoyda-shavkat-mirziyoyev-haqida (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

109. Xaydarov, Z. (2022). O‘zbekiston va Xitoy siyosiy munosabatlarining bugungi holati. Iqtisod va Jamiyat, 3(45), 28–33.

110. Xinhua / Russian.News.Cn. (2024, 25 Ocak). Kitai i Uzbekistan povysili dvustoronnie otnosheniya do urovnya vsepogodnogo vseob′emlyushchego strategicheskogo partnerstva v novuyu epokhu. https://russian.news.cn/20240125/bdd83ad2a8da4db09636f0d5dd6315a4/c.html (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

111. Xurramov, S. (2024). O‘zbekiston va Xitoy o‘rtasidagi savdo aloqalari (2018–2024). Iqtisodiy Tadqiqotlar Jurnali, 6(1), 44–52.

112. Yuz.uz. (2025, 13 Mayıs). Uzbekistan i Kitay obsudili perspektiv strategicheskogo sotrudnichestva v sfere obrazovaniya. https://yuz.uz/ru/news/uzbekistan-i-kitay-obsudili-perspektiv-strategicheskogo-sotrudnichestva-v-sfere-obrazovaniya (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

113. Yu, Jun. (2025, 11 Aralık). Kitaysko-uzbekskie otnosheniya perezhivayut luchshiy period v svoey istorii, i my uvereny, chto vperedi ikh ozhidayut novye perspektivy i vozmozhnosti. Intervyu, IA “Dunyo”. (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

114. CGTN-Russkiy. (2025, 5 Kasım). Obrazovatel’noe sotrudnichestvo Kitaya i Uzbekistana vykhodit na novyy uroven’. https://russian.cgtn.com/news/2025-11-05/1985985701345402881/index.html (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

115. Dunyo (IA) / Yuz.uz aktarımı. (2025, 15 Nisan). Sotrudnichestvo v sfere obrazovaniya mezhdu Uzbekistanom i Kitaem rasshiryaetsya. https://yuz.uz/ru/news/sotrudnichestvo-v-sfere-obrazovaniya-mejdu-uzbekistanom-i-kitaem-rasshiryaetsya (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

116. Dunyo. (2025, 25 Aralık). God turizma Uzbekistana v Kitae torzhestvenno zavershilsya. https://dunyo.info/ru/news/god-turizma-uzbekistana-v-kitae-torzhestvenno-zavershilsya-oficialnoy (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

117. Fledu.uz. (2025, 3 Kasım). Partnyorstvo Uzbekistana i Kitaya v sfere obrazovaniya: innovatsionnye modeli i perspektivy podgotovki kadrov novogo pokoleniya. https://fledu.uz/language/ru/partnyorstvo-uzbekistana-i-kitaya-v-sfere-obrazovaniya-innovatsionnye-modeli-i-perspektivy-podgotovki-kadrov-novogo-pokoleniya/ (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

118. Kurbanova, Maftuna Lazizovna. (2023). Perspektivy i novye vektory razvitiya torgovo-ekonomicheskikh otnoshenii Uzbekistana i Kitaya. Uzbekistan–China: Development of Historical, Cultural, Scientific and Economic Relations, 3, Special Issue 21, 616–622. https://doi.org/10.24412/2181-1784-2023-21-616-622

119. Podrobno.uz. (2019a, 31 Ocak). Dver′, otkrytaya s dvukh storon, ili kak Uzbekistan i Kitai sotrudnichali v 2018 godu. https://podrobno.uz/cat/uzbekistan-i-kitay-klyuchi-ot-budushchego/dver-otkrytaya-s-dvukh-storon-il/ (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

120. • Podrobno.uz. (2019b, 9 Aralık). Aktsiia: TOP-10 vazhnykh sobytii v istorii vzaimootnoshenii Uzbekistana i Kitaia v 2019 godu. https://podrobno.uz/cat/uzbekistan-i-kitay-klyuchi-ot-budushchego/top-

interesnykh-sobytiy-v-istorii-vzaimootnosheniy-uzbekistana-i-kitaya-v-2019-godu/ (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

121. Pravitel'stvennyy portal Respubliki Uzbekistan. (2025b, 1 Kasım). Ministry obrazovaniya Uzbekistana i Kitaya obsudili novye etapy sotrudnichestva v Samarkande. https://gov.uz/ru/edu/news/view/107525 (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

122. Pravitel'stvennyy portal Respubliki Uzbekistan. (2025c, 2 Aralık). V ramkakh sotrudnichestva Uzbekistana i Kitaya v sfere professional'nogo obrazovaniya 14 spetsialistov prokhodyat povyshenie kvalifikatsii v Kitae. https://gov.uz/ru/edu/news/view/107525 (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

123. President.uz (Prezident Respubliki Uzbekistan). (2017, 9 iyun). Astanskiy sammit ShOS zavershilsya. https://president.uz/ru/lists/view/632 (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

124. Tsentr "Strategiya Razvitiya". (2021, 30 iyun). Uzbekistan–Kitay: strategicheskoe sotrudnichestvo na osnove vzaimnykh interesov. https://strategy.uz/index.php?news=1322&lang=ru (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

125. • TV BRICS. (2025, 19 Aralık). Blagodarya bezvizovomu rezhimu v 2025 godu Uzbekistan posetyat sotni tysyach kitayskikh turistov. https://tvbrics.com/shows/blagodarya-bezvizovomu-rezhimu-v-2025-godu-uzbekistan-posetyat-sotni-tysyach-kitayskikh-turistov/ (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

126. • UzDaily.uz. (2022, 2 Şubat). Razvivaetsya sotrudnichestvo Uzbekistana i KNR v sfere obrazovaniya. https://uzdaily.uz/ru/post/razvivaetsya-sotrudnichestvo-uzbekistana-i-knr-v-sfere-obrazovaniya (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

127. • Vzglyad.uz. (2024, 28 Kasım). Uzbekistan privlekaet vsë bol'she turistov iz Kitaya. https://vzglyad.uz/ru/post/2024/11/28/kitayci-turisti/ (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

128. • Xinhua / Russian.News.Cn. (2020, 12 Ocak). Uzbekistan zhdet znachitel’nogo rosta turisticheskogo potoka iz Kitaya. https://russian.news.cn/2020-01/12/c_138697423.htm (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

129. • Xinhua / Russian.News.Cn. (2022, 15 Eylül). Sovmestnoe zayavlenie Kitaiskoi Narodnoi Respubliki i Respubliki Uzbekistan. https://russian.news.cn/20220915/6911867c8c8648e7a43c8f1c9ca290fb/c.html (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

130. • Xinhua / Russian.News.Cn. (2025, 20 Ağustos). Uzbekistan strives to increase tourist flow from China to 300,000 by end of 2025. https://russian.news.cn/20250820/c2a4dd05ea684c9bb949fd468d176b53/c.htm (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

131. • Yuz.uz. (2022, 26 Ocak). Uzbekistan i Kitay: partnerstvo vo imya nauki i prosveeniya. https://yuz.uz/ru/news/uzbekistan-i-kitay-partnerstvo-vo-imya-nauki-i-prosveeniy (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

132. President.uz (Prezident Respubliki Uzbekistan). (2017, 15 Mayıs). Vysokie rezul’taty sotrudnichestva, osnovannogo na vzaimnom doverii i prochnoy druzhbe. https://president.uz/ru/lists/view/502 (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2025).

133. President.uz (Prezident Respubliki Uzbekistan). (2018, 9 Haziran). Prezident Uzbekistana provel vstrechu s glavoy Kitaya. https://president.uz/ru/lists/view/1771 (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2025).

134. President.uz (Prezident Respubliki Uzbekistan). (2018, 10 Haziran). Nachalsya sammit ShOS. https://president.uz/ru/lists/view/1774 (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

135. President.uz (Prezident Respubliki Uzbekistan). (2019, 14 Haziran). Sostoyalsya sammit ShOS v Bishkeke. https://president.uz/ru/lists/view/2663 (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

136. President.uz (Prezident Respubliki Uzbekistan). (2019, 26 Nisan). Nachalsya mezhdunarodnyy forum “Odin poyas, odin put’”. https://president.uz/ru/lists/view/2528 (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

137. President.uz (Prezident Respubliki Uzbekistan). (2020, 10 Kasım). Shavkat Mirziyoyev prinial uchastie v sammite Shankhayskoy organizatsii sotrudnichestva. https://president.uz/ru/lists/view/3937 (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

138. President.uz (Prezident Respubliki Uzbekistan). (2021). Prezident otbyl na sammit ShOS. [KONTROL: tarih/URL eksik]

139. President.uz (Prezident Respubliki Uzbekistan). (2022). Samarkandskiy sammit ShOS: dialog i sotrudnichestvo vo vzaimosvyazannom mire. https://president.uz/ru/lists/view/5495 (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

140. President.uz (Prezident Respubliki Uzbekistan). (2022, 12 Eylül). Predsedatel’ KNR sovershit gosudarstvennyy vizit v Respubliku Uzbekistan. https://president.uz/ru/lists/view/5497 (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2025).

141. President.uz (Prezident Respubliki Uzbekistan). (2023, 19 Mayıs). Vizit Prezidenta Uzbekistana v Kitay proshel plodotvorno. https://president.uz/ru/lists/view/6359 (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2025).

142. President.uz (Prezident Respubliki Uzbekistan). (2023, 18 Ekim). Vystupleniye Prezidenta Respubliki Uzbekistan Shavkata Mirziyoeva na tretyem Mezhdunarodnom forume “Odin poyas, odin put’”. https://president.uz/ru/lists/view/6777 (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

143. President.uz (Prezident Respubliki Uzbekistan). (2023, 4 iyul). Vystuplenie Prezidenta Respubliki Uzbekistan Shavkata Mirziyoyeva na zasedanii Soveta glav gosudarstv-chlenov ShOS. https://president.uz/ru/lists/view/6457 (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

144. President.uz (Prezident Respubliki Uzbekistan). (2024, 25 Ocak). Gosudarstvennyy vizit Prezidenta Uzbekistana v Kitay zavershilsya. https://president.uz/ru/lists/view/6999 (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2025).

145. President.uz (Prezident Respubliki Uzbekistan). (2024, 4 İyul). Vystuplenie Prezidenta Respubliki Uzbekistan Shavkata Mirziyoyeva na zasedanii Soveta glav gosudarstv Shankhaiskoy organizatsii sotrudnichestva. https://president.uz/ru/lists/view/7372 (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

146. President.uz (Prezident Respubliki Uzbekistan). (2025). Prezident Uzbekistana otmetil vazhnost vstrech “ShOS plyus” dlya rasshireniya mnogoplanovogo partnerstva. https://president.uz/ru/lists/view/8450 (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

147. President.uz (Prezident Respubliki Uzbekistan). (2025, 29 Ağustos). Prezident Uzbekistana sovershit ofitsial’nyy vizit v Kitay. https://president.uz/ru/lists/view/8442 (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2025).

148. Podrobno.uz. (2019a, 31 Ocak). Dver′, otkrytaya s dvukh storon, ili kak Uzbekistan i Kitai sotrudnichali v 2018 godu. https://podrobno.uz/cat/uzbekistan-i-kitay-klyuchi-ot-budushchego/dver-otkrytaya-s-dvukh-storon-il/ (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

149. Podrobno.uz. (2019b, 9 Aralık). Aktsiia: TOP-10 vazhnykh sobytii v istorii vzaimootnoshenii Uzbekistana i Kitaia v 2019 godu. https://podrobno.uz/cat/uzbekistan-i-kitay-klyuchi-ot-budushchego/top-interesnykh-sobytiy-v-istorii-vzaimootnosheniy-uzbekistana-i-kitaya-v-2019-godu/ (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

150. Rozanov, Aleksandr A. (Ed.). (2012). Shankhaiskaya organizatsiya sotrudnichestva i problemy bezopasnosti Evrazii. Minsk/Almatı/Cenevre: Zhenevskii tsentr po demokraticheskomu kontrolyu nad vooruzhennymi silami; Tsentr izucheniya vneshnei politiki i bezopasnosti; Fakul’tet mezhdunarodnykh otnosheniy BGU.

151. Sabitov, Shukur Abdurakhmanovich. (2023). Novyy etap razvitiya uzbeksko-kitayskogo sotrudnichestva po proektu “Odin poyas, odin put”. Uzbekistan–China: Development of Historical, Cultural, Scientific and Economic Relations, 3, Special Issue 21, 656–663. https://doi.org/10.24412/2181-1784-2023-21-656-663

152. Sputnik Uzbekistan. (2024, 15 Aralık). Uzbekistan i Kitay v 2025 godu realizuyut ryad farmproektov. https://uz.sputniknews.ru/20241215/uzbekistan-i-kitay-v-2025-godu-realizuyut-ryad-farmproektov-47111431.html (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

153. TV BRICS. (2025, 19 Aralık). Blagodarya bezvizovomu rezhimu v 2025 godu Uzbekistan posetyat sotni tysyach kitayskikh turistov. https://tvbrics.com/shows/blagodarya-bezvizovomu-rezhimu-v-2025-godu-uzbekistan-posetyat-sotni-tysyach-kitayskikh-turistov/ (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

154. UPL.uz. (2025, 17 Aralık). Kitay obespechil polovinu pritoka novykh inostrannykh kompaniy v Uzbekistan za 2025 god. https://upl.uz/economy/58821-news.html (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

155. Xinhua / Russian.News.Cn. (2024, 25 Ocak). Kitai i Uzbekistan povysili dvustoronnie otnosheniya do urovnya vsepogodnogo vseob′emlyushchego strategicheskogo partnerstva v novuyu epokhu. https://russian.news.cn/20240125/bdd83ad2a8da4db09636f0d5dd6315a4/c.html (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

156. Yuz.uz. (2023, 22 Nisan). V Tashkente sostoyalsya Festival kitayskogo yazyka i kultury. https://yuz.uz/ru/news/v-tashkente-sostoyalsya-festival-kitayskogo-yazka-i-kultur (Erişim tarihi: Erişim tarihi).

EK 1.

Özbekistan–Çin Arasında Dostluk ve İş Birliği Ortaklıklarının Genişletilmesine Dair Ortak Bildiri

(Tam metin)

Çin Halk Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti devlet başkanları Hu Jintao ve İslam Kerimov (bundan sonra "Taraflar" olarak anılacaktır), iki ülke arasındaki ilişkilerin ulaştığı düzeyi memnuniyetle değerlendirmiş ve bu çerçevede Çin–Özbekistan dostluk ve iş birliği ortaklıklarının daha da güçlendirilmesine yönelik ortak iradelerini teyit etmişlerdir. Taraflar, söz konusu ilişkilerin yalnızca iki ülkenin temel çıkarlarına hizmet etmekle kalmayıp, aynı zamanda bölgesel ve küresel düzeyde barış, güvenlik ve istikrara katkı sağladığını vurgulamışlardır.

Taraflar, 15 Haziran 2004 tarihli "Dostluk ve İş Birliğine Dair Ortaklık İlişkilerinin Geliştirilmesine Yönelik Bildiri" ile 25 Mayıs 2005 tarihli ilgili anlaşmanın, ikili ortaklık bağlarının güçlendirilmesi açısından sağlam bir temel oluşturduğunu teyit etmişlerdir.

Bu çerçevede, dostane ilişkilerin çok boyutlu biçimde derinleştirilmesine yönelik olarak aşağıdaki hususlarda mutabakata varılmıştır:

1. Taraflar, uzun vadeli dostluk, eşitlik, karşılıklı güven ve karşılıklı yarar ilkeleri doğrultusunda; Birleşmiş Milletler Şartı ve uluslararası hukukun genel kabul görmüş normları çerçevesinde siyasal diyaloğun sürdürülmesini, karşılıklı güvenin güçlendirilmesini ve ekonomi, ticaret, enerji, finans, ulaştırma, iletişim, bilimsel-teknolojik ve kültürel alanlardaki iş birliğinin geliştirilmesini kararlaştırmışlardır.
2. Taraflar, birbirlerinin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeyi sürdüreceklerini; herhangi bir üçüncü tarafla, diğer tarafın güvenliğini veya toprak bütünlüğünü zedeleyebilecek nitelikte iş birliğine girmeyeceklerini ve kendi topraklarının bu tür amaçlarla kullanılmasına izin vermeyeceklerini teyit etmişlerdir.
3. Özbekistan tarafı, Çin'in "Tek Çin" politikasına verdiği desteği yinelemiş; Tayvan'ın bağımsızlığına ve yalnızca egemen devletlerin üye olabildiği uluslararası kuruluşlara katılım girişimlerine karşı olduğunu açıkça ifade etmiştir.

Çin tarafı ise Özbekistan'ın Tayvan Boğazı'ndaki barışçıl gelişmeleri ve Çin'in barışçıl birleşme hedefini desteklemesini memnuniyetle karşılamıştır.

4. Taraflar, uzun vadeli ve sürdürülebilir ticari ortaklıkların geliştirilmesini ikili ekonomik ilişkilerin öncelikli alanlarından biri olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda, ticaret hacminin artırılması ve yapısının çeşitlendirilmesine yönelik ortak adımların atılması kararlaştırılmış; 14 Ekim 2009 tarihli uzun vadeli ticaret anlaşması ile 4 Aralık 2009 tarihli ek protokolün tam olarak uygulanması konusunda mutabakata varılmıştır. Hükümetlerarası Ticari ve Ekonomik İş birliği Komisyonu'nun çalışmaları, ikili ilişkilerin gelişiminde temel bir mekanizma olarak değerlendirilmiştir.
5. Taraflar, Çin–Orta Asya doğalgaz boru hattı projesini ve enerji kaynaklarının araştırılması, geliştirilmesi ve ticaretine yönelik iş birliğini olumlu karşılamış; Çin–Özbekistan doğalgaz boru hattının inşası ve güvenli işletilmesi için gerekli altyapının geliştirilmesi konusunda mutabakata varmışlardır.
6. Taraflar, hammadde dışı sektörler ile ileri teknoloji alanlarının gelecekteki iş birliği açısından yüksek potansiyel taşıdığı konusunda görüş birliğine varmış; ilgili kurumlara, bu alanlarda somut projelerin hayata geçirilmesine yönelik iş birliği mekanizmalarının geliştirilmesi talimatını vermişlerdir.
7. Çin tarafı, mutabakata varılan projeler çerçevesinde Özbekistan'a uzun vadeli ve elverişli koşullarda kredi sağlamaya hazır olduğunu teyit etmiştir. Özbekistan tarafı ise bu projelerin uygulanabilmesi için gerekli idari ve hukuki altyapının oluşturulacağını belirtmiştir. Taraflar ayrıca, uluslararası ve bölgesel mali kuruluşlarla iş birliğinin güçlendirilmesi konusunda mutabakata varmışlardır.
8. Taraflar, yatırım ve ticaret ortamının iyileştirilmesine yönelik çabalarını sürdürme konusunda kararlılıklarını ifade etmişlerdir. Bu çerçevede, karşılıklı yatırım, ticaret, mühendislik hizmetleri ve iş gücü hareketliliğinin kolaylaştırılması konusunda uygun koşulların oluşturulması hedeflenmiştir. Özellikle Özbekistan'daki Navoi Serbest Ekonomik Bölgesi'nde ortak projelerin hayata geçirilmesi desteklenecektir.
9. Taraflar, ulaştırma ve iletişim alanlarında iş birliğinin geliştirilmesini ve bölgesel altyapı ağlarının güçlendirilmesini desteklemeyi taahhüt etmişlerdir. Bu

kapsamda demiryolu, karayolu, havayolu taşımacılığı ile telekomünikasyon alanlarında somut iş birliği adımlarının atılması kararlaştırılmıştır.

10. Taraflar, 8 Haziran 2009 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı ile Özbekistan Cumhuriyeti Tarım ve Su Kaynakları Bakanlığı arasında imzalanan Tarımsal İş birliği Mutabakat Zaptı çerçevesinde tarım alanındaki iş birliğini derinleştirmeye devam edeceklerini teyit etmişlerdir.
11. Taraflar, özellikle yüksek teknoloji ve yenilikçi bilimsel alanlarda karşılıklı yarara dayalı iş birliklerinin geliştirilmesinin, iki ülkenin sosyo-ekonomik kalkınmasına katkı sağlayacağına inandıklarını ifade etmişlerdir. Bu kapsamda, uzmanlar arasındaki temasların artırılması ve stratejik öneme sahip bilimsel alanlarda ortak araştırma girişimlerinin desteklenmesi konusunda mutabakata varılmıştır.
12. Taraflar, terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılık gibi tehditlerin bölgesel güvenlik ve istikrar açısından temel risk unsurları olmaya devam ettiğini vurgulamışlardır. Bu çerçevede, Şanghay Sözleşmesi ile Çin–Özbekistan arasında imzalanan Terörizm, Ayrılıkçılık ve Aşırılıkla Mücadele Anlaşması doğrultusunda ikili iş birliği ve koordinasyonun güçlendirilmesi yönündeki kararlılık teyit edilmiştir. Özellikle Şanghay İş birliği Örgütü (ŞİÖ) çerçevesinde yürütülecek ortak faaliyetler kapsamında, "Doğu Türkistan" kaynaklı terörist yapılanmalar da dâhil olmak üzere tüm terör biçimlerine karşı etkili mücadele yürütüleceği belirtilmiştir. Taraflar, bu tür tehditlerle mücadelenin küresel terörizmle mücadele sürecinin ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca bölgede istikrarı tehdit eden dini temelli aşırılık biçimlerine karşı daha koordineli ve kararlı önlemler alınmasının gerekliliği ifade edilmiştir. Şanghay'daki EXPO ve Guangzhou'daki Asya Oyunları gibi uluslararası etkinliklerin güvenliğinin sağlanması amacıyla tarafların zamanında bilgi paylaşımında bulunması ve ilgili güvenlik birimleri arasında yakın iş birliği tesis edilmesi konusunda mutabakata varılmıştır.
13. Taraflar, kültürel, eğitsel, sağlık, spor, turizm ve medya alanlarında iş birliğini derinleştirmek amacıyla insani temasların artırılması yönünde ortak irade beyan etmişlerdir. Arkeoloji ve kültürel mirasın korunmasına yönelik temasların geliştirilmesi; Büyük İpek Yolu üzerindeki tarihî ve doğal alanların UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne dâhil edilmesine yönelik iş birliğinin artırılması; ayrıca

karşılıklı düzenlenen uluslararası kültürel etkinliklerde sanatçı katılımının desteklenmesi hususlarında uzlaşmaya varılmıştır.

14. Çin ve Özbekistan liderleri, Orta Asya'daki güncel gelişmelere ilişkin kapsamlı bir görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Taraflar, mevcut koşullar altında bölge ülkeleri açısından barışın, güvenliğin ve istikrarın korunmasının öncelikli bir mesele olduğunu vurgulamışlardır. Bu doğrultuda, bölgesel ve küresel düzeyde yakın iş birliği ve koordinasyonun güçlendirilmesi yoluyla daha elverişli bir uluslararası ortamın oluşturulması hedeflenmiştir. Ayrıca Orta Asya'daki su kaynaklarının geliştirilmesi ve kullanımına ilişkin meselelerin, uluslararası hukukun genel kabul görmüş ilkeleri çerçevesinde ve bölge ülkelerinin çıkarları gözetilerek ele alınması gerektiği ifade edilmiştir. Taraflar, Birleşmiş Milletler'in küresel barışın tesisinde, güvenliğin sağlanmasında ve sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesinde merkezi bir role sahip olduğu konusunda mutabakata varmışlardır. BM reformuna ilişkin olarak ise gelişmekte olan ülkelerin temsil düzeyinin artırılması, küçük ve orta ölçekli devletlerin karar alma süreçlerine daha etkin katılımının sağlanması gerektiği vurgulanmıştır.
15. Taraflar, çevrenin korunması ve iyileştirilmesi ile doğal veya insan kaynaklı acil durumların önlenmesi ve etkilerinin azaltılması konularında iş birliğini güçlendirme kararlılıklarını yinelemişlerdir. Bu kapsamda, başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası kuruluşlar ve dünya kamuoyu, Aral Gölü havzasındaki çevresel sorunların çözümüne daha aktif katkı sunmaya davet edilmiştir.
16. Taraflar, Şanghay İş birliği Örgütü'nün hedef ve ilkelerinin günümüz bölgesel dinamikleriyle uyumlu olduğunu ve örgütün bölgesel güvenlik ile istikrarın güçlendirilmesinde önemli bir rol oynadığını ifade etmişlerdir. Bu çerçevede, terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılıkla mücadele; yasa dışı uyuşturucu ve psikotrop madde ticareti ile sınır aşan suçlara karşı ortak çabaların artırılması desteklenmiştir. Ayrıca, ŞİÖ bünyesinde bölgesel ekonomik iş birliğinin derinleştirilmesi ve örgütün diğer uluslararası kuruluşlarla ilişkilerinin güçlendirilmesi yönündeki girişimlerin sürdürülmesi gerektiği belirtilmiştir. Taraflar, 5 Nisan 2010 tarihinde Taşkent'te imzalanan ŞİÖ–Birleşmiş Milletler Sekreterlikleri Arasındaki İş birliği Bildirisi'ni memnuniyetle karşılamış; 2010

Taşkent Zirvesi'nin örgütün kurumsal gelişimi açısından önemli bir dönüm noktası olduğunu vurgulamışlardır.

17. Taraflar, Afganistan'da barışçıl, istikrarlı, bağımsız ve kalkınan bir devlet yapısının tesis edilmesini memnuniyetle karşıladıklarını ifade etmişlerdir. Bu çerçevede, Afganistan'ın yeniden inşasına yönelik çabalara destek verilmesi; ülkenin egemenliği, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne saygı temelinde bölgesel barış ve güvenliğin güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Taraflar ayrıca, Afganistan'daki sürecin Birleşmiş Milletler gözetiminde ve ilgili tüm aktörlerin katılımıyla yürütülmesinin önemine dikkat çekmiş; bu hedef doğrultusunda iş birliğine hazır olduklarını beyan etmişlerdir.

Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı

Hu Jintao

Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

İslam Kerimov

9 Haziran 2010, Taşkent